

สัญญาบัตรประกัน

เล่ม ๒

สุญญาตาปริทรรศน์

คำอบรมภิกษุที่สวนโมกขพลาราม ระหว่างพรรษา ปี ๒๕๑๒
(ครั้งที่ ๒๗-๔๐)

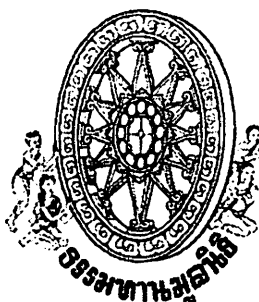
และ

สุญญาตาธรรม

คำอบรมภิกษุณิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
บวชภาคฤดูร้อน ปี ๒๕๑๔

ของ

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓ ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๔ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย
หมายเลข ๑๘.ก บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย.]

ธรรมนูญมูลนิธิ ไชยา

จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๑๒	กรกฎาคม	พ.ศ. ๒๕๑๕	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๘	กรกฎาคม	พ.ศ. ๒๕๔๖	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	๑	กรกฎาคม	พ.ศ. ๒๕๕๔	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

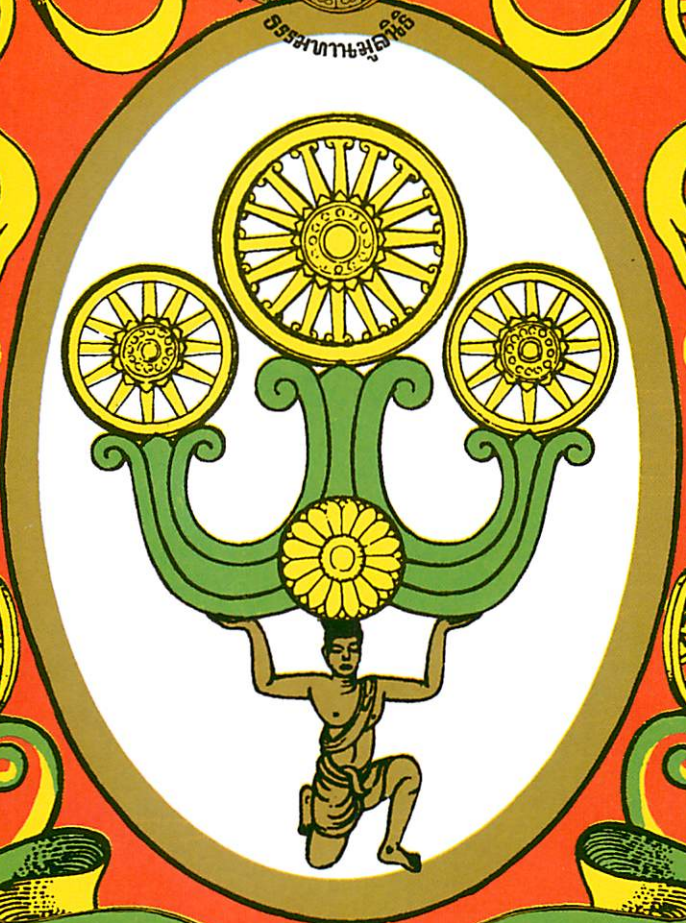

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ล่าเอียง
นั้นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติขององค์พระพุทโธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างทนหลัง
มีอะไรมาเชื่อมไต่ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนัดสนทนาอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินทปญฺโณ

อุทัยรัตน์ บัณฑิตา ตรีปาวารักษ์
เจ้ากรรมนายเวร

อนุไมทาคา

ทศวรรษที่ผ่านมามีผลดี ได้ดำเนินการโดยความจำเป็น
แก่การติดต่อสัมพันธ์ สื่อ ธรรม ในประเทศ เล่มนี้ ซึ่ง
มาในครั้ง นี้ มีชื่อ อาตมาของอนุไมทาคา ทั้ง โดย
ส่วนตัว และในนามของพวกเราได้จัดทำขึ้น หลาย
ในฐานะที่จะเป็นทศวรรษที่ใช้ประโยชน์ ทั่วประเทศ ไม่ใน
โลก มนุษย์ จนความที่โลกนี้ คิด ตลอดการ ธรรมะ
เป็น อย่าง ยี่สิบ.

ลอร์ดการโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะผู้
พิทักษ์สันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นวิถีที่
ขัดแย้งกันน้อย เปรียบตามวิถีวิธีแยกแยะ และ กันเสีย
มากกว่า. คำสาปเหล่านี้ อยู่เป็นหนังสือ ตำหนัก ห้า
หรือจะเป็นความลับ หรือที่พึ่ง ของโลก, แต่ก็เป็น
ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอพอ; ยิ่งละ ข้อ ๖ ๗
ตามเข้าใจกัน และ ประสานงานกัน ลึกมาก. กิจ-
กรรมธรรมไมธรรม มี ความมุ่งหมาย ส่วนลึก เพื่อ
แก้ ปัญหา สังคม นี้.

ทุกศาสนิก ล้วนแต่มีธรรมะ เป็น เนื้อหา ซึ่ง
ที่สามารถนำเอามาใช้ได้ ก็ละแก่ ซึ่งวิกฤตของ
โลกนี้. การทำให้โลกนี้ ศาสนิก เป็น สื่อ
อย่างอื่น แห่งยุคสมัยใหม่. คำสาปของ แต่ละ คำ
สาป ละ ข้อ ๖ ที่ตั้งแก่นแท้ แห่ง ศาสนิก ของ พวก

ลือลือ = ร่ำมมอ้อกัน ซ่อยโลกได้. กิจกรรมธรรมในธรรม
กิลล ตีเพิ่นมี เพื่ออรรถประสงค์ อังการกอหือ!

ลือลือ ที่ลือลือระมัดระวัง ตั้งใจลือลือเกตุเป็นฝืนฝืน
ลือลือลือ กิลล เกตุลือลือกันได้แต่เพียงลือลือ "ธรรมะ;
แต่ "ลือลือ" ธรรมะ, อังการมีธรรมะใช้ 4 นกกร แกะ
ยี่สิบหนึ่หนึ่ อังการเพียงพอ. เกตุลือลือด้วยตัวลือ 4
ลือลือธรรมะ: อย่างนี้เกตุได้เวียงลือ, เกตุ อังการมีละลือ 4
นกรก็เกตุลือลือธรรมะ, เกตุอังการมีลือลืออันนกรายอันนกราย
อันนกรายนกรายเกตุลือลือธรรมะ; นกรลือลือและนกรเวียง
ธรรมะ: อังการเป็นลือลืออันนกร มีลือลือลือ. กิจกรรมธรรม-
ในธรรม ลือลือมี 4 นกรนกรนกร: อันนกร 4 ลือ ธรรมะ: อัง
การอันนกรเพียงแต่ 4 ลือ ธรรมะ: อันนกร.

นกรนกร ธรรมะ: ขม "ลือลือลือ" แห่งโลกยุคปัจ-
จุปัน อันนกรจากมีลือลือธรรมะ, มีลือลือแต่ลือลือ-
ลือ ลือลือลือลือ ลือ ลือลือลือในทาง มีลือลือลือลือ
ลือลือ ลือลือ โดยนกรลือลือเป็นนกรลือลือลือลือลือและ
ลือลือลือลือลือ; พลโลกยุคปัจจุปัน ลือลืออยู่ 4
ลือลือ: ลือลือ ลือลือ: ลือลือลือลือลือ ลือลือลือลือ
ลือลือลือลือ ลือลือลือลือลือลือลือ ลือลือลือลือลือลือ
ลือลือ. ลือลือลือลือลือลือ ลือลือลือลือลือลือลือ
ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-ลือ-
ลือ, ลือลือลือลือลือลือ, ลือลือลือลือลือลือ,

มีกตมาเห็นตรงกัน 4 ข้อนี้; สิ่งในกาชาก นี้
 4 ข้อ = มาคิดทั้ง 4 ให้หันไปมูขั้ธรรมะ แทนมูขั้
 มูขั้ อมตนะ ที่มีไว้เพื่อ ทมารมณ! สิ่งที่แห่งกมา-
อครฐฐี กัณโธ อครฐฐี, โลกกัณโธ อครฐฐี อครฐฐี
 แห่ง อครฐฐี และ อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
 นี้ มิได้ อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี

ผู้ให้กตมาพร้อมแล้ว แก่กัณโธ อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี

ผู้ให้กตมาพร้อมแล้ว แก่กัณโธ อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี
อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี อครฐฐี

โปกษพลากรม (๕๕)

อนุกรม อครฐฐี

อนไมทา*

ข้าพเจ้า ขออนไมทา ในทรวงที่ดลระกรมทรวง แห่งชาวมกาท-
มลกษิณี และผู้หนังสืออื่น ๆ ได้มีความดีใจจนตกตบร่วมมือกัน จัด
ตั้งทุนที่มีชื่อค่า " ทุนธรรมทานปรีวารตน์ " นี้ขึ้น เพื่อสนับสนุนการ
จัดพิมพ์หนังสือของธรรมนิพนธ์ หนังสืออื่นใดที่อื่นหนึ่ง. ทพนี้ แม้จะ
มีชื่อที่หนังสือแล้ว ไม่แปลกไปจากชื่อทุนต่างๆ ที่ได้มีตั้งขึ้นไว้ ตาม
ชื่อบุคคล หรือชื่อสกุลหนึ่งๆ ก็ตาม, แต่ตาม และผู้ตั้งทุนที่หนังสือมี
อยู่ในโลกขม-ได้โปรดกัน ใจดีแท้.

ทพนี้ นอกจากจะตั้งขึ้นเป็นของมาก ในทรวงช่วยให้งาน -
คุณธรรมขยายธรรม หรือชื่อธรรมอื่นๆ ในพระมหาศกาสาด ที่ควรคิด
พิมพ์ออกมามีเผยแพร่ ได้มีใจกตัญญูทำมาเผยแพร่มาบ้าง และใจดี
ไว้กับตั้งขึ้น เป็นแน่พอน. อีกทพหนึ่ง ก็เป็นใจกตัญญูให้ผู้ประธาคุณธรรม
รวมอยู่ด้วย แต่ใจดีตามประสงค์มุ่งหมาย ให้ได้ใช้ไปในโลกธรรม ธรรม-
ทพที่จัดตั้งขึ้นมาก ใจดีตาม, ละได้รับความพอใจ สดใจตาม. และ
อีกทพหนึ่งขึ้น เป็นทพศกาสาดแก่ทพที่พิมพ์ในทรวงนี้ ของมลกษิณี นั้น
เอง ในทรวงรวมรวมเป็นอันได้รับมา จากทพที่พิมพ์หนังสือ หรือหนังสือ
ของบางเรื่อง บางเรื่องได้ในทพนี้ เพื่อทพที่มีพิมพ์ที่พิมพ์ไว้แล้ว สืบไป.
ตั้งขึ้น การปรีวารตน์ในทพนี้ สอนมีใช้ปรีวารตน์แต่ทพนี้ หากแต่เป็น
ทพปรีวารตน์ของธรรม นี้เผยแพร่ นั้นดีใจ ซึ่งทพจะปรีวารตน์ไป
รอบๆ โลก แห่งสมมติ.

โลกสมมตินี้ ทำลิตขาดธรรม ใจดีนิทานในหนังสือธรรม ด้วย
ในจุดต่างๆ กัน; ลิตเกิดทวระสาระสาย, แล้วก็ได้ใจดีเกิดทวธรรมที่
หลายในลิตนั้นไม่ได้ : พตกันมีไว้เรื่อง ท้องทพในลิตนี้ และจะ -
และอย่างอื่น. วิชิตขาดต่างๆ ในโลกที่ ตั้งขึ้นมา แต่ใจดีนิทานในลิตประ-
เทศหนึ่งๆ ไม่ได้ และทพวิชิตขาด, แม้จะเป็นวิชิตขาดที่ ตั้งกันไว้
ดี ก็ยังมีใจดี ทพนี้ตั้งขึ้นมาเพื่อพิมพ์หนังสือในลิตนี้ ตั้ง
ในทพนี้เอง, โปรดตามหนึ่งๆ. เราจะตั้งชื่อเรียกไปอีกทพหนึ่งไว้ ลิต

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

และสิ่งที่มีที่ทุกคนเห็นว่าเป็นโลกนั้นมา ครอบงำหมด ว่าเราจักต้องมี
ประจักษ์ชัด หรือประจักษ์ทั่วโลก ที่ประจักษ์อยู่ดังที่ธรรม, ที่
เขียนอยู่ในไตรปิฎก, ที่ข่อยเขลีสักในไตรปิฎก, ที่เขียนด้วยอักษร
คันธีร์ ทั้งหลาย เป็นเพื่อคนทักใจแก่ใจโดยนัย ดั่งดั่งกันทั้งหมด
กันสิ้น" มิใช่เกิดมาเพื่อเอาใจเอาใจไปรับกันและกันได้ โดยวิธี
และวิธีประจักษ์โดย นัยโดย. ครั้นนั้นแหละ การผลัดกันเขียน
วิธีพูด ในลักษณะแห่งการจับคู่ใส่กระดิ่ง ๑๓๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐
ละหมดใบจากโลกใบ.

ข้าพเจ้า มีความเห็นต่อ ธรรมทุกประการที่เห็นเป็น
อยู่อย่างใด ๆ ใน นัยนัยนี้ เห็นว่า ที่ละละอยู่ได้แต่ละคน ทำความ
เข้าใจกันเอง และเข้าใจกันเอง แล้วเข้าใจโลกสักหมดทุกอันหมด
ได้ในที่สุด, อันละละอยู่นี้ทุกคนมีพระ เจ้า อยู่ในตน, มีอำนาจ
มีธรรมะ อยู่ในใจ ภาวะที่มีศีลธรรมอยู่ทั้งใจ ที่ กายและภาษา
อย่างนี้จะ สักกับสิ่งภายนอกแล้ว หรือสิ่งอื่นสักสิ่งมา ไม่ได้โดย,
และสามารถแก่ บัญชีภายนอก อย่างที่ กุศลเพียง กับอยู่ในโลก,
มี ได้ด้วยวิธีอันเพริศกับ นัยอื่นว่าเห็น, มีว่าเห็นในโลกนี้
หรือธรรมะที่ใด ๆ อันละละนั้นอยู่นั้นในลักษณะ อย่างนี้.

โลกอันมีหลายอย่างนี้ทั้งนี้ ที่แยกธรรมหรือศาสนา ออกจาก
การตั้งที่นั่น ที่นั่น, แยกจากโลกจากใจหรือใจ, แยกจากธรรมจากธรรม
เป็นปัจเจกบุคคล หรือแม้แต่ธรรมเป็นของนอก : มีแต่การตั้งที่นั่น
ที่นั่นที่เห็นมีสิ่งใด มีโลกอันใดใดไป มิใช่สิ่งใด ๆ ที่เห็น มีศีลธรรมกันโดย
ที่ ยับแก้ไขอย่างใดอย่างนั้น ว่าและทำใจ ที่รู้ที่ละที่ละ สักเป็นวิธี
คนพอได้ยิน; หรือที่ก็กับประจักษ์ตน เป็นคำที่ถูกต้องธรรม ละละ
กันกัน มีนั้นสิ่งหนึ่งความหนึ่ง กายหนึ่งหนึ่ง ซึ่งที่เห็นนั้นเป็น
ทุกอัน แห่ง คือมีขึ้น ภายหลังการ; จึงหากันที่นั่นทุก ๆ การที่
ในเมื่อ มี การ กาลังที่ การปฏิวัติศีลธรรม. ทุกคน มีอย่างนี้แต่จะ
กอบไว้โดยวิธีอันหนึ่ง แห่งความดีอันใด ๆ อย่างใดใด; ระวังการ
สอนกันไว้ มิให้มีสิ่งใด ๆ นอกจากธรรมะอันหนึ่ง กุศลอันหนึ่ง
ที่เห็นความที่สักอย่าง หนึ่งหนึ่ง! แต่แล้ว ที่นั่นที่นั่น เราจักต้อง
พิจารณาที่นั่นที่นั่นว่า ผลที่ กุศลได้รัมนั้น ทำใจให้โลกเป็น โลก

อะไรอะไร? หรือ ได้ไม่ได้อะไรเลย ชาติใด ไปถึงไหนกัน? มี
 ชาติไหนที่โตบ้าง มีอะไรใน ยุคที่นี้ หรือ ที่ไหนบ้าง? ใครกัน
 ได้? ส่วนนี้อะไรก็ได้ ในทุกที่ทั่วโลกที่มีคนอยู่ อันที่จริงจะ
 กลายเป็นอะไรก็ตาม ประเด็นโลกไป ไปด้วย.

โลก ที่ตั้งอยู่ที่ เสร็จสิ้นโลก และ มาแล้ว ไม่เหลือแล้ว แต่มัน
 โดยที่มันไม่ไป ที่ของสังคมแล้ว เสร็จสิ้นแล้ว และ มาแล้ว มันเหลือ
ที่ใดหรือที่ใดของโลก; ซึ่งเป็นที่ไร เป็นที่ใดของโลก ไรทั้งนี้
 และที่ใดของที่ใดก็ตาม ไปถึงที่นั่นก็ ไปถึงที่นั่นแหละ คนหมด คน
 เป็นมนุษย์ มัน เอง.

การดูยหน้าตาที่ดูของ ไปทั่วโลกที่ประทุรผองด้วยตัวเล็ก -
 ชีวิต ที่ไหน ก็จะมีชีวิต กลายเป็นโลก เป็นโลก ของพระโอษฐ์
 ที่สร้างมา สำนวนนี้ให้มนุษย์ อยู่กัน โดยอาศัย, แทนที่ที่ที่ของ
 วันข้างหน้า ที่ถูกพระเจ้าสร้างแล้ว หรือ คนไทย ไปทุกจุดทุกที่ เช่น
 นี้. ชีวิตที่นี้ประทุรผอง เป็นสิ่งหนึ่ง ที่จะไม่ไปไหนโลก ฤ็
 นกดูหน้าตาที่ดูของ กลายเป็นสังคม และ แก่ ๆ ที่ทุกแห่งๆ อันเป็น
 อากาศที่มัน ของมันด้วยมันได้; ต่อนั้น สอนได้ สำนวน
 ที่นี้ ชีวิตที่นี้ประทุรผอง เป็นไปได้ สำนวนที่นี้ สำนวนที่นี้
 และ คนไทย; และ นกดูหน้า ตาที่นี้ประทุรผอง นี้เป็น สำนวน
 ไปได้ ทั้ง มัน เป็นที่เรียบร้อย, และ ทั้ง ชีวิต อันเป็น ที่นี้
 กระนั้นโลก นี้มีมัน, มี โผล่ เป็น ความสงบสุข ของโลก
 ทุกประเทศ.

พจนานุกรม อักษร

ไมทิงพจนานุกรม, โชน
 ๖๖ พฤษภาคม ๖๗

คำปรารภพิมพ์ ของธรรมทานมูลนิธิ

[ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๖.]

ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส พิมพ์มาแต่ต้นจนบัดนี้ มีจำนวน ๗๓ เล่ม หรือ ๗๓ เรื่อง, เล่มที่ขาดคราวพิมพ์มีอยู่หลายเล่ม; ได้มีผู้ประสงค์สั่งซื้อไปยังธรรมทานมูลนิธิ เนื่องๆ แต่ก็ไม่อาจส่งให้ได้ สำหรับเล่มที่ขาดคราวพิมพ์ เพราะหมดแล้วบ้างหมดไปนานแล้วบ้าง, หลายท่านหลายหน่วยงานประสงค์จะมีไว้ให้ครบชุดทั้ง ๗๓ เล่ม ก็ไม่อาจส่งให้ครบชุดตามประสงค์ เพราะยังไม่มีโอกาสนำมาพิมพ์ใหม่ให้มีครบทุกเล่มด้วยเหตุผลหลายประการ. (เล่มทั้งหมด คือเล่มที่ทิ้งวางไว้ ไม่มีพิมพ์บอกว่า [พิมพ์มาครั้ง...]) ในบันทึกท้ายเล่มที่ชื่อหนังสือนั้นๆ

ในระหว่างลำดับพิมพ์ออกเล่ม (๑) ถึง (๖๑); ส่วนเล่มที่เหลือออกจากนั้น มีครบหมด).

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นปีที่ครบ ๑๐๐ ปี แห่งการเกิดมาทางชีวิตร่างกายของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ, ในการนี้ ธรรมทานมูลนิธิขอถือเอาเป็นโครงการหนึ่งในโครงการทั้งหลายเกี่ยวกับฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาส คือจะพิมพ์ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มเดิมๆ ที่ขาดคราวพิมพ์ให้ครบ (ประมาณ ๓๐ เล่ม) เพื่อเป็นอนุสรณ์, โดยจะทยอยพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ ในเล่มที่ขาดนั้นๆ ตั้งแต่ต้น; ท่านผู้ใดประสงค์จะมีหนังสือธรรมโฆษณ์เล่มที่ขาดไว้ให้ครบ โปรดทยอยติดต่อสั่งซื้อได้ที่ธรรมทานมูลนิธิ หรือที่สวนโมกขพลาราม, ซึ่งมีรายละเอียดที่อยู่และหมายเลขโทรศัพท์อยู่ในหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” รายตรีมาส ของคณะธรรมทาน, หรือตอนท้ายเล่มแห่งหนังสือธรรมโฆษณ์นี้. (ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ธรรมสภา, ธรรมบูชา ฯลฯ ก็มีวางจำหน่าย.)

อนึ่ง ท่านผู้ใดมีศรัทธาประสงค์จะขอรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์หนังสือ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มที่ขาดคราว หรือรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มที่จะออกใหม่ ซึ่งคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือตั้งปณิธานทำต้นฉบับธรรมโฆษณ์อีก ๒๐ กว่าเล่ม ให้ได้พิมพ์เป็นหนังสือธรรมโฆษณ์ครบ ๑๐๐ เล่ม เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นธรรมทานมัยกุศลฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาสด้วย โปรดติดต่อรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ได้ที่สวนโมกขพลาราม หรือที่ธรรมทานมูลนิธิ ตามที่อยู่ดังกล่าวแล้ว.

สำหรับหนังสือธรรมโฆษณ์เล่ม “สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒” นี้ เป็นเล่มที่ ๘ ที่ขาดคราวพิมพ์ นำมาพิมพ์อีกครั้งที่ ๒, เป็น “ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปีพุทธทาส”, พิมพ์ขึ้นด้วยทุน “ธรรมทานปริวรรตน์”

คำนำ *

สัญญาตาปริทรรศน์ เล่ม ๒ นี้ ภาคแรกเป็นคำบรรยายประจำวัน อบรม ภาณูที่สวนโมกขพลาราม ไซยา ระหว่างพรรษา ๒๕๑๒ ต่อจากที่ตีพิมพ์ไว้แล้ว เป็น สัญญาตาปริทรรศน์ เล่ม ๑ ของธรรมโฆษณ์ อันฉบับที่ ๓๘ ซึ่งรวมคำบรรยายในเล่ม ๑ นั้นได้ ๒๖ ครั้ง ไม่อาจพิมพ์ครบทุกเรื่อง เพราะจะทำให้หนังสือหนาเกินขนาด ส่วนที่เหลืออีก ๑๔ ครั้ง คือครั้งที่ ๒๗-๔๐ จึงนำมาตีพิมพ์ไว้เป็นภาคแรกของเล่มที่ ๒ นี้.

คำอบรมภาณู พ.ศ. ๒๕๑๒ นี้ บรรยายมุ่งตรงสู่หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญาตา ในพระพุทธศาสนา แต่ละเรื่องจับสั้นกระแสดความในตัวเอง. สำหรับข้อความที่ตีพิมพ์ ในสัญญาตาปริทรรศน์ เล่ม ๒ เป็นเรื่อง "ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ" ประยุกต์มาใช้ในการศึกษาปฏิบัติ.

ในส่วนภาคผนวก เป็นคำบรรยายอบรม ภาณู นิสิตจุฬาลงกรณมหา- วิทยาลัย ซึ่งไปรับการอบรมภาคฤดูร้อน ที่สวนโมกขพลาราม ระหว่างวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๑๔ รวม ๑๓ ครั้ง ในชื่อเรื่องว่า "สัญญาตา ธรรม" คำบรรยายเจาะจงให้เข้าใจเรื่องสัญญาตาในพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านปริยัติ และปฏิบัติ สมควรรวมอยู่ในประเภทสัญญาตา จึงได้นำมารวมไว้ในเล่มสัญญาตา- ปริทรรศน์ เล่ม ๒.

ธรรมโฆษณ์เล่มนี้ จัดพิมพ์ขึ้นโดยใช้เงินทุน "ธรรมทานปริวรรตน์" อันเป็นทุนเกิดจากการหมุนเวียนสำหรับจัดพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ซึ่งเป็นคำ- บรรยายของ "พุทธทาสภิกขุ" เล่มนี้เป็นธรรมโฆษณ์ หมายเลข ๓๘ ก. บนพื้นแถบ สีน้ำเงิน.

ท่านผู้สนใจ สมควรมีสัญญาตาปริทรรศน์ไว้ทั้ง ๒ เล่ม เพื่อใช้ประโยชน์ ในการศึกษาและปฏิบัติสืบไป.

ธรรมทานมูลนิธิ

กรกฎาคม ๒๕๑๔

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

สารบาญ

สฤญญาตาปริทรรศน์ (เล่ม ๒)

คำบรรยาย พ.ศ. ๒๕๑๒	ต่อจากสฤญญาตา เล่ม ๑	หน้า
๒๗.	ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ อธิบายข้อที่ ๑ ฉันทะ	๑
๒๘.	” ” ” ” อธิบายข้อที่ ๒ วิริยะ	๑๔
๒๙.	” ” ” ” อธิบายข้อ ๓-๔	๓๗
๓๐.	” ” ” ” สัมมปธาน ๔ จิตตะ วิมังสา	๕๕
๓๑.	” ” ” ” สติปัฏฐาน ๔	๗๓
๓๒.	” ” ” ” อินทรีย์และพละ ๕	๙๕
๓๓.	” ” ” ” โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘	๑๑๗
๓๔.	” ” ” ” จะปฏิบัติธรรมให้ครบถ้วนได้อย่างไร	๑๓๕
๓๕.	ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวชีวิต	๑๕๓
๓๖.	ธรรมประยุกต์	๑๗๓
๓๗.	ธรรมประยุกต์ (ต่อ)	๑๘๘
๓๘.	อานาปานสติประยุกต์	๒๐๕
๓๙.	ธรรมประยุกต์ในลักษณะที่เป็นการสรุปความ	๒๒๓
๔๐.	การจำพรรษาและการออกพรรษาที่เป็นธรรมประยุกต์	๒๔๑

ภาคผนวก

สฤญญาตาธรรม

๑.	สฤญญาตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา	๒๖๑
๒.	สฤญญาตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา (ต่อ)	๒๘๑
๓.	เรื่องเกี่ยวกับสฤญญาตา คือ พุทธศาสนาเดิมแท้	๒๙๗
๔.	สฤญญาตาเกี่ยวกับปริยัติ	๓๑๗
๕.	สฤญญาตาธรรมจำเป็นแก่ฆราวาส	๓๓๘
๖.	สฤญญาตาธรรมจำเป็นแก่ฆราวาส (ต่อ)	๓๖๕
๗.	สฤญญาตาธรรมจำเป็นแก่คฤหัสถ์	๓๙๑
๘.	สฤญญาตาธรรมสำหรับวณปรัสถ์และสันยาสี	๔๑๗
๙.	สรุปสฤญญาตาธรรมแต่ต้นจนตลอด	๔๓๕
๑๐.	สฤญญาตาเกี่ยวกับการปฏิบัติ	๔๕๘
๑๑.	หัวใจของการปฏิบัติเกี่ยวกับสฤญญาตา	๔๘๑
๑๒.	สิ่งที่เรียกว่าสติ เพียงคำเดียว	๕๐๑
๑๓.	ตอบปัญหาพระภิกษุ นิสิตจุฬาฯ	๕๒๑

โปรดดูสารบาญละเอียดหน้าต่อไป

สารบัญละเอียด
สัญญาตาปริทรรศน์ (เล่ม ๒)

	หน้า
๑. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๒๗ อธิธิบาท ข้อ ๑)	
บรรยายครั้ง ๒๗ ต่อ เรื่อง ธรรมะเป็นเครื่องมือพื้นฐาน (ต่อจาก เล่ม ๑)	๑
เครื่องมือมีหลายชั้น; อย่าใช้เครื่องมือ อย่างเกินทางไม่จบ	๒
ทำอย่างไรจะอยากหรือทำโดยไม่มีทุกข์? ก็ต้องทำด้วยจิตว่าง	๓
เมื่อได้ผลมา ต้องไม่ยึดมั่น, ต้องการอะไรก็ทำไปด้วยสติปัญญา	๔
ใช้ธรรมะอันเป็นเครื่องมือพิเศษให้เป็นไปเพื่อโพธิ	๕
ธรรมะที่เป็นโพธิบักขิยธรรม เริ่มด้วยอธิธิบาท ๔	๖
อธิธิบาทธรรม เป็นเครื่องให้เกิดความสำเร็จฝ่ายโพธิหรือนิพพาน	๗
อธิธิหรือฤทธิ์ มีประโยชน์ที่สุด ก็คือละกิเลสได้	๘
อธิธิบาท หมายถึงเครื่องมือชั้นรากฐาน ที่ให้เกิดฤทธิ์	๙
ต้องการจะกำจัดความทุกข์ ต้องเป็นคนมีฤทธิ์ คือธรรมะมาแก้ไข	๑๐
การแก้ทุกข์ต้องเริ่มด้วย “ฉันทะ” ในการทำงานที่ไม่มีทุกข์	๑๑
ที่เข้าวัด มาตามประเพณีเสียมาก ไม่ได้มาอย่างหาที่ดับไฟ	๑๒
ต้องสำรวจ “ฉันทะ” ของเราว่าบริสุทธิ์มากพอหรือเลือนราง	๑๓
แม้เหตุผลในการบวช ก็เป็นคนละอย่างกับที่พระพุทธเจ้าต้องการ	๑๔
“ฉันทะ” ของตน ถ้าไม่ตรงตามพระพุทธเจ้าก็หวังอธิธิบาทไม่ได้	๑๕
การไม่ได้อะไรคุ้มค่า ก็เพราะมีฉันทะในอธิธิบาท ไม่พอ	๑๖

ฉันทะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ ต้องปรับปรุงให้ถูกต้อง	๑๗
เป็นอยู่อย่างต่ำ ฉันทะจะคงบริสุทธิ์อยู่ พอใจที่จะฆ่ากิเลส	๑๘

๒. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๒๘ อธิธัมมา ข้อ ๒)

ทบทวนว่า ฉันทะ - ความพอใจ เป็นเหตุให้สำเร็จไปตั้งครั้ง	๑๙
มีฉันทะได้ ต้องมี ความรู้จัก, ความเชื่อ, และความแน่ใจด้วย	๒๐
ครั้งนี้พูดถึงวิริยะ ควรพิจารณาความหมายก่อน	๒๑
คำว่าความเพียรได้แก่ วิริยะ, บัณฑิตหะ, ปรักกมะ, อหิติ เป็นต้น	๒๒
ไม่ต้องรู้ในส่วนของภาษา แต่รู้ว่า วิริยะ คือใช้กำลังเพื่อได้ผลงาน	๒๓
การทำความเพียรต้องไม่ประมาท จึงจะเป็นวิริยะ	๒๔
ความเพียรหมายถึงความเชื่อ, ปัญญา, ไม่ประมาท รวมกัน	๒๕
ถ้าปัญญาที่ทำให้พอใจมีแล้ว สติสัมปชัญญะก็มีเต็มอยู่ในฉันทะวิริยะ	๒๖
ความไม่หยุด, ก้าวไปข้างหน้า, ปรักกมะ, ปรักกมะ, นี่เป็นวิริยะ	๒๗
“วันคืนล่วงไป เรากำลังเป็นอย่างไร” นี่เป็นการเตือนที่ดีให้มีวิริยะ	๒๘
วิริยะอธิธัมมา นี้เพ่งกำลังกายเป็นส่วนใหญ่, ใช้กำลังจิต, ปัญญาในข้อ ๓ - ๔	๒๙
อธิธัมมานี้ มุ่งหมายที่จะให้บรรลุวิริยสังคยา ๔	๓๐
การไปหลงในวิชาส่วนเพื่อ เป็นอุปสรรคขวางทางของวิริยะ	๓๑
จะทำอะไรอย่างไรตลอดชีวิตต้องมีแผนการ เพื่อวิริยะจะไม่เป็นหมัน	๓๒
ผู้บวชต้องพยายามให้ทุกอย่างเป็นการสอนธรรมะทุกกระเบียดนิ้ว	๓๓
ต้องฝึกฝนทำใจ ๆ ที่ไม่หวังกลับมาเป็นท้าว - ของกู จึงจะเป็นวิริยะยิ่ง	๓๔
บทธัญญะ - ของกู คือความเห็นแก่ตัว นี่เป็นยอดของวิริยะ	๓๕
มีวิริยธิปไตย ก็ประสบความสำเร็จแน่ในฐานะอธิธัมมา	๓๖

๓. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๒๙ อธิธิบาท ข้อ ๓-๔)

อธิธิบาท ข้อ ๓-๔ คือ จิตตะ, วิมังสา ๓๗	
ฉันทะพอใจ, วิริยะใช้กำลังกาย, จิตตะใช้กำลังจิต, วิมังสาใช้กำลังปัญญา ๓๘	
นิทานเช่นเทียบ “ยากอยู่ที่ทำ, ง่ายนิดเดียวที่จะพูด” ๓๙	
พอเห็นเป็นคำพูดง่าย ๆ พุทธบริษัทนั่นเองก็ไม่ได้สนใจแท้จริง ๔๐	
เพราะความสนใจมีน้อย อธิธิบาทก็ไม่มีโดยไม่รู้สึกตัว ๔๑	
จะมีอธิธิบาทต้องใช้ทั้งกำลังกาย, จิต, ปัญญา; อวตคืออวตัง ๔๒	
จิตตะใช้กำลังจิต, วิมังสา ใช้กำลังปัญญา; ระวังต้องทำให้ได้ ๔๓	
ปฏิบัติธรรมต้องรู้จักทำเรื่องมากเป็นเรื่องน้อย, แก้ปัญหาให้ได้ ๔๔	
ความเห็นแก่ตัว ทำให้เกิดกิเลสหลายอย่าง; แก้ได้ด้วยจิตว่าง ๔๕	
คนเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว การใช้กำลังกาย, จิต, ปัญญา, ที่ถูกมีไม่ได้ ๔๖	
จิตตะ คือ กำลังของจิต หมายถึง งาม, กิจ, สร้าง; ไม่ใช่ปัญญา ๔๗	
จิตในอธิธิบาท หมายถึง กำลังสมาธิ ที่อบรมดี เคนดูทางแล้ว ๔๘	
การอบรมจิต ให้มีกำลัง ฝึกได้ โดยวิธี อานาปานสติภาวนา ๔๙	
จิตเป็นสมาธิ ต้อง บริสุทธิ์ มั่นคง ไวต่อหน้าที่ แล้วจะมีกำลังเต็มที่ ๕๐	
วิมังสา คือการพิจารณา ค้นคว้า พิสูจน์ ทดลอง ในทางนามธรรม ๕๑	
วิมังสา เป็นเรื่องทฤษฎี สติปัญญาอันถูกต้อง ได้มาด้วยพิจารณาอยู่เสมอ ๕๒	
ชีวิตประจำวันควรต้องแจ่มชัดอยู่ใน ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ๕๓	
พอใจพัฒนา กำลัง กาย, จิต, ปัญญา ให้ถูกต้อง จึงจะมีอธิธิบาท ๕๔	

๔. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๓๐ สัมมัมปิธาน ๔)

ทบทวนให้สังเกตว่า ธรรมะทั้งหมด ใช้สำหรับฆราวาสได้เท่ากับบรรพชิต ๕๕	
ที่กล่าวมาแล้วมี ฆราวาสธรรม ๔, อธิธิบาท ๔, นิพพาน, ใช้ได้แก่คนทุกเพศวัย ๕๖	
แม้จะมองในแง่ “เงิน” เป็นผลที่ได้ แล้วเป็นเครื่องมือให้สบาย ก็ได้ ๕๗	

ธรรมะที่เป็นเครื่องมือก็เป็นเหตุเป็นผลจนถึงขั้นสุด เห็นสัจจธรรม ใต้ง่าย	๕๘
เมื่อปฏิบัติตามขรรวาสธรรม, หรืออิทธิบาท ก็เป็นการทำความเพียร ร่วมกัน	๕๙
“ความเพียร” เป็นตัวพรหมจรรย์ ต้องทำอยู่ไม่ขาดสาย	๖๐
ความเพียร “ปราน” คือ เพียรระวัง, ละ, สร้าง, รักษา, เพื่อไม่เป็นทาสกิเลส	๖๑
เพียรระวัง, ต้องรู้จักประโยชน์หรือโทษ; ฝ่ายชั่วต้องละ	๖๒
ฝ่ายดีต้องเพียรสร้าง และรักษาให้คงอยู่; ทำไปเรื่อย รอได้ กอຍได้	๖๓
คนที่ว่า “ทำอะไรไม่ได้” ก็เพราะขี้เกียจและใจร้อน ขาดเพียร	๖๔
“คนล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร” ที่ทำไม่ได้เพราะผิสัง รอ, กอຍ, ไม่ได้	๖๕
พุทธศาสนาระบุความเพียร ไว้เพื่อฆ่ากิเลส ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์	๖๖
ในเรื่อง ระวัง, ละ, สร้าง, รักษา, นี้บกพร่องกันมาก, มีแต่พูด, ไม่ทำ	๖๗
เลิกพูดเรื่องบรรพชิตหรือขรรวาส เป็นคน จงพากเพียร	๖๘
มีชีวิตย่อมต้องการความเย็น; ต้องเพียร, ใช้ธรรมะอย่างเดียวกัน	๖๙
ปทานปราน กับจาคะ เป็นเรื่องเดียวกัน; ธรรมะสัมพันธ์กันแบบนี้	๗๐
ธรรมทุกข้อสรุปอยู่ที่ทำลายความเห็นแก่ตัว	๗๑
ปฏิบัติธรรมโดยสมควรแก่ธรรม อย่าเพื่อตัวกู-ของกู	๗๒

๕. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๓๑ สติปัฏฐาน ๔)

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ มีชื่อต่าง ๆ กัน ครั้งนี้พูดชื่อสติปัฏฐาน ๔	๗๓
สติปัฏฐาน ตามตัวหนังสือแปลว่า “การตั้งสติไว้เฉพาะหรือทั่วถึง	๗๔
การตั้งสติไว้พร้อมเฉพาะ; ในการปฏิบัติธรรม พุทว่าตั้งจิตก็ได้	๗๕
ในสติปัฏฐาน ตั้งสติที่กาย, เวทนา, จิต, และธรรม	๗๖
ตั้งสติไปในทางสงบเพื่อแก้ฟุ้งซ่าน ในทางปัญญาวิปัสสนาเพื่อแก้โง่	๗๗
ตั้งสติทางกายเพ่งให้เห็นรูปลักษณะให้จิตสงบ, ยังไม่พิจารณา; เป็นสมณะ	๗๘

เพ่งพิจารณากายจนเห็นไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา; เป็นวิปัสสนา	๗๙
การเพ่งอย่างกำหนดอารมณ์เป็นสมณะ; เพ่งให้รู้ความจริงเป็นปัญญา, วิปัสสนา	๘๐
เพ่งเวทนาเป็นอารมณ์ก็เป็นสมณะ ต่อร์ู้ความจริงของเวทนา เป็นวิปัสสนา	๘๑
กำหนดคุณลักษณะจิตที่กำลังเป็นอยู่ขณะนั้น เป็นสมณะ	๘๒
แล้วกำหนดกัจจิกว่าเป็นอนิจจัง นี่เป็นวิปัสสนา ทุกขัง อนัตตาอย่างไร	๘๓
ให้สังเกตว่า จิตหยุดสงบอยู่เป็นสมณะ, รู้ไปถึงอนัตตา เป็นวิปัสสนา	๘๔
สติปัฏฐานทั้งต้นด้วยสมณะ จบลงด้วยปัญญา ซึ่งสรุปลงที่สุญญตา	๘๕
นิทานเปรียบอนัตตา, สุญญตา, เรื่อง หนวกเต่า เขากระต่าย นอ กบ	๘๖
เมื่อจิตหยุดอยู่ที่นั่น เป็นสมณะ ผลของสมณะ ก็คือมีสมาธิ	๘๗
ทำสติปัฏฐานอยู่นั้น มีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา	๘๘
เจริญสติปัฏฐาน ต้องตั้งความพยายามในการระงับจิตอยู่กับอารมณ์	๘๙
ความสำรวมปากเพียรอยู่นี้ก็เป็นศีล, เพราะศีลต้องสำรวมเต็มที่	๙๐
ถ้าเข้าใจแจ่มแจ้งเรื่องสุญญตา ปฏิบัติอยู่ ก็นับว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา	๙๑
ในขณะที่พิจารณาเป็นสักว่าธาตุ ก็มีศีล สมาธิ ปัญญา ครบ	๙๒
สติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นโพธิปักขิยธรรม เป็นเครื่องมือบรรลุธรรม ผล นิพพาน	๙๓

๖. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๓๒ อินทรีย์และพละ ๕)

อินทรีย์ ๕ หรือ พละ ๕ เป็นธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมืออีก	๙๔
จะพูดถึงธรรมะในหมวดนี้ ที่ไม่ซ้ำกับหมวดอื่น คือ ศรัทธาก่อน	๙๖
ศรัทธา ต้องเชื่อถูก ถ้าเชื่อผิด มีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น	๙๗
หลักความเชื่อที่ถูก มีพุทธภาษิตอยู่ในกาลามสูตร ๑๐ ข้อ	๙๘
สรุปว่า จะเชื่อได้ ต่อร์ู้สึกในใจ โดยได้ผ่านมาแล้วจริง	๙๙
ต้องเอาสิ่งที่ประจักษ์แก่ใจมาเทียบดู แล้วจึงเชื่อ	๑๐๐

มีคำตรัส “อย่าเชื่อเพราะแม่มีอยู่ในปฏิภ”	๑๐๑
กิเลสเผาเรา แต่ไม่สนใจ; จะเชื่อว่าเผาตามไป ยังไม่ได้	๑๐๒
รู้ว่ากิเลส, ทุกข์, เผาอย่างไร แล้วจะเชื่อว่า ต้องดับกิเลสหรือทุกข์	๑๐๓
สัมมาทิฐิ ก็คือความเชื่ออันถูกต้องในมรรคมงคล ๘	๑๐๔
เข้าใจรัตนตรัยจนรู้จักความสะอาด สว่าง สงบ ศรัทธาจะไม่หวั่นไหว	๑๐๕
พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, ต้องถึงได้ช่วยทำให้มีขึ้นในใจ	๑๐๖
ถ้ามีศรัทธาไม่หวั่นไหว ธรรมะอื่นๆ ก็บริสุทธ์ตามไป	๑๐๗
ศรัทธาตามหลักได้แก่เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, เชื่อกรรม	๑๐๘
ที่สำคัญคือเชื่อตัวเอง ในกรณีที่ต้องประพฤติตามทางที่ถูก	๑๐๙
ข้อ ๒ เมื่อศรัทธาถูกต้อง จะเรียกวิริยะพากเพียรมาเอง	๑๑๐
ข้อ ๓ สติ เป็นผู้ควบคุมศรัทธา และวิริยะให้ถูกต้อง	๑๑๑
ข้อ ๔ สมธิ ทำให้จิตมีกำลังเต็มที่ เสริม ศรัทธา และวิริยะ	๑๑๒
ข้อ ๕ ปัญญา ความรู้ถูกต้องจะเจริญถึงกับดับทุกข์ได้สิ้นเชิง	๑๑๓
อินทรีย์อีกประเภทที่ต้องฆ่าหรือควบคุมคือ อายตนะภายใน ๖	๑๑๔
กณมือนทรีย์ ๒ คู่ ต้องใช้อินทรีย์ ปราบอินทรีย์	๑๑๕

๑. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ครั้งที่ ๓๓ โปชฌงค์ ๗ และมรรค)

ธรรมะที่เป็นเครื่องมือมีมาก ครั้งนี้กล่าวเรื่องโปชฌงค์และมรรค	๑๑๗
ธรรมสองหมวดนี้รวมอยู่ในหมวดใหญ่ ชื่อโพธิปักขิยธรรม	๑๑๘
ให้สังเกตคำว่า “องค์” หมายถึงส่วนประกอบ	๑๑๙
มรรคหมายถึงหนทาง ที่มีการเดินทางอยู่ด้วย	๑๒๐
โปชฌงค์ — องค์แห่งการตรัสรู้ เคยมีการสวดเมื่อภิกษุเจ็บไข้	๑๒๑
ต้องซาบซึ้งในคุณวิเศษของโปชฌงค์; มิฉะนั้นการสวดก็ถึงมลาย	๑๒๒
ธรรมะในหมวดโปชฌงค์มี ๗ ชื่อ ซ้ำกับหมวดอื่นบ้างเช่นสติ	๑๒๓

จากสติ มีธัมมวิริยะ วิริยะ ปีติ บัณฑิติ สมานิ อุเบกขา ๑๒๔
ความหมายของโพชฌงค์ ก็เพื่อจัดชีวิตให้มีธรรมะ ๗ ข้อนี้ ๑๒๕
การศึกษาธรรมะเป็นเครื่องมือนี้มุ่งหมายเพื่อใช้ตามความหมายจนถึงโพธิ		 ๑๒๖
โพชฌงค์ เป็นเรื่องที่พักถึงความสำเร็จที่จะกว่าถึงได้แน่นอน ๑๒๗
หลักการตามโพชฌงค์ใช้ได้แก่กิจการทุกชนิด กระทั่งบรรลุโพธิ		 ๑๒๘
การปฏิบัติทั้งหมดสรุปอยู่ใน สติ สมานิ ปัญญา ๑๒๙
การรักษาสติ ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบของโพชฌงค์ทุกข้อ ๑๓๐
สติประกอบด้วยโพชฌงค์อย่างไร สมานิ, ปัญญาที่ทำนองเดียวกัน		 ๑๓๑
โพชฌงค์ ต้องมีอยู่ในตัวชีวิตตลอดเวลา ๑๓๒
ชีวิตคือการเดินทางตามมรรค โดยอาการของโพชฌงค์ ๑๓๓
ชีวิตก็เหมือนการทำงาน, กำชาย, แต่เป็นทางวิญญาณ ๑๓๔

๘. ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ

(ครั้งที่ ๓๔ จะปฏิบัติธรรมให้ครบถ้วนได้อย่างไร)

ปัญหาที่รบกวนจิตใจ คือจะปฏิบัติธรรมให้ครบถ้วนได้อย่างไร ๑๓๕
ที่รู้สึกว่าการทำสมาธิปฏิบัติไม่ไหว นี้เพราะไม่เข้าใจว่าธรรมะเป็นสิ่งเดียวกัน		 ๑๓๖
ที่ตรัสไว้สั้นที่สุด ก็ว่า “ไม่มีอะไรจริงจัง, มีแต่สักว่า” ๑๓๗
พูดสั้นเพียง “สักว่า” รวบรวมความหมายของธรรมะได้หมด ๑๓๘
พวกอาจารย์ชอบขยายความจนเป็นอภิธรรมส่วนเกินก็มี ๑๓๙
ตัวอย่างเพียงเรื่องกำหนดคณมหายใจ ก็มีโพชฌงค์ ๗ ครบ ๑๔๐
เมื่อเจริญสติปัฏฐาน รูปอานาปานสติ ก็มีมรรคครบองค์ ๑๔๑
ถ้ามีสัมมาทิฐิ ย่อมปฏิบัติ อานาปานสติไปได้ถึง ๔ ชั้น ๑๔๒
ขณะทำอานาปานสติ ก็มีสัมมาตั้งแต่ข้อ ๑-๘ ของมรรค ๑๔๓

พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ “ทำอานาปานสติ แล้วสติบัญญัติฐานจะสมบูรณ์กระทั่งวิมุตติ”	๑๔๔
ธรรมะมีหลายหมวดหมู่ ก็มีไว้ให้เหมาะแก่แต่ละหน้าที่	๑๔๕
แต่ละข้อของธรรมะ สัมพันธ์กันหมด	๑๔๖
ขึ้นชื่อว่าธรรมะแล้ว พาไปหาจุดหมายปลายทางเสมอ	๑๔๗
แม้ในการทำนา ชาวนายังมีโพชฌงค์ ๗ อยู่ในตัว	๑๔๘
ลองสอบดูจะเห็นว่า ชาวนามีโพชฌงค์กระทั่งถึงสมาธิ, อุเบกขา	๑๔๙
โลกียธรรมมีจิตกลับทำผิดได้ แต่ก็เป็นที่รากฐานของโลกุตตรธรรม	๑๕๐
ชีวิตทุกแง่ทุกมุม ต้องประกอบด้วยธรรมะที่เป็นเครื่องมือ	๑๕๑

๕. ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวชีวิต (ครั้งที่ ๓๕)

เพื่อเข้าใจ “ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ” ฟังศึกษาธรรมะที่เป็นตัวชีวิต	๑๕๓
ธรรมะเป็นเรื่องทางจิตใจ ต่างคนต่างคิด ทำให้เห็นต่างกัน	๑๕๔
การแยกโลกกับธรรมนี้สับสน ที่ถูกเป็นธรรมเดียวกันทั้งนั้น	๑๕๕
ธรรม เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตเป็นไปถูกต้อง	๑๕๖
โลกกับธรรม ต้องไม่ตรงกันข้าม ต้องช่วยกันให้ไปข้างหน้า	๑๕๗
พุทธศาสนา สอนให้เว้นบาปแล้วจะไปสอนให้เอาทั้งบุญบาปก็ไม่ถูก	๑๕๘
โลกกับธรรม, โลกีย-โลกุตตระ, นี่เป็นเรื่องแบ่งแยกทีหลัง	๑๕๙
โลกียธรรมก็ไม่ใช่ออหหลัง เพียงมีอาการกลับไปกลับมา	๑๖๐
ชีวิตนี้เป็นการเดินทางพร้อมด้วยเครื่องมือไปจนถึงจุด	๑๖๑
ชีวิตที่ถูกต้อง ก็ต้องเดินทางที่ถูกต้องจนถึงสุดทางเป็นอมตะ	๑๖๒
อมตะ ก็คือความสิ้นไปแห่งกิเลส; ชีวิตคือธรรม, ธรรมก็คือชีวิต	๑๖๓
ต้องมองให้เห็นธรรมอยู่ในชีวิตประจำวันทุกอนุของชีวิต	๑๖๔
ธรรมะ ต้องมีและใช้ได้ในทุกกรณีของหน้าที่การงาน	๑๖๕

ตัวอย่างแมงงาน ทำน้ำพริกแกง ก็ต้องมีโพชนงค์ครบ ๗ องค์	๑๖๖-๑๖๗
เรื่องยากกว่าทำน้ำพริกแกง ก็ยังต้องใช้ธรรมะหมวดโพชนงค์นี้	๑๖๘
ชีวิตที่เป็นการเดินทางจริงๆ ต้องประกอบด้วยธรรมะและมองเห็น	๑๖๙
ถ้าหัดมองเป็นจะไม่เสียเปรียบพญามาร	๑๗๐
ทุกเรื่องถ้าไม่ประกอบด้วยธรรมะ จักไม่ได้ผลดี	๑๗๑

๑๐. ธรรมประยุกต์ (ครั้งที่ ๓๖)

ธรรมประยุกต์ คือ ประกอบธรรมะเข้ากับชีวิต	๑๗๓
ถ้าประยุกต์แล้ว ต้องประกอบด้วยธรรมจริงๆ; ไม่ใช่เพียงศึกษา	๑๗๔
มีธรรมะเข้าขั้น นี้ต้องมี ๓ ระยะ: ความรู้, การปฏิบัติ และผล	๑๗๕
ความรู้ชนิดแตกฉานในพระไตรปิฎก ยังไม่เรียกว่าเข้าขั้น	๑๗๖
ถ้ารู้สึกลอยล้าไม่เหลือ เพราะมองเห็นโลกไม่น่าเอาไม่น่าเป็น; หนีเข้าขั้น	๑๗๗
ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด อย่างตามคำ “บอกคำบอก” นี้จะถึงขั้น	๑๗๘
ปฏิบัติถึงขั้น ต้องประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ	๑๗๙
ปฏิบัติถึงขั้น นี้พร้อมอยู่ด้วยลักษณะ โพชนงค์ ๗	๑๘๐
ภูมิธรรมของจิตเข้าขั้น คือการบรรลุมรรค, ผล	๑๘๑
กัลยาณบุรุษหวังเข้าขั้น ก็ไม่เป็นการเหลือวิสัย	๑๘๒
อาจปฏิบัติเข้าขั้นได้ โดยไม่ต้องสนใจเรื่องความรู้เข้าขั้นก็ได้	๑๘๓
เช่นบางคนไม่มีความรู้, ไม่ต้องการอะไรนอกจากความสงบ	๑๘๔
ธรรมประยุกต์นี้ไม่ใช่พูดแต่ปาก ต้องประยุกต์ที่จิตใจ	๑๘๕
ให้มีธรรมะอยู่ที่เนื้อตัวจริงๆ, ค้ำใจไว้ให้ถูกต้อง	๑๘๖
ถ้าภูมิธรรมเข้าขั้นจะส่งเสริมให้ความรู้, การปฏิบัติ, เข้าขั้นด้วย	๑๘๗
ประกอบธรรมะเข้ากับชีวิต นี้เป็นได้ แม้แก่คนไม่รู้หนังสือ	๑๘๘

๑๑. ธรรมประยুক্তี (ต่อ) (ครั้งที่ ๓๗)

ความรู้หรือปฏิบัติเข้าขั้น คือรู้และปฏิบัติกำจัดความยึดมั่นได้	๑๘๙
ธรรมะประยুক্তีจะต้องมีลักษณะประกอบให้ถูกฝาถูกตัว	๑๙๐
เช่นคำ “พระ, มาร” หมายถึงอะไร; ความหมายต้องไม่ใช่ตัวตน	๑๙๑
มาร, สรุปลักษณ์ที่ความคิดหรือความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา	๑๙๒
มารมี ๕ กิเลสสารคือกิเลส, ขันธมารคือเบญจขันธ์	๑๙๓
มัจจุมารคือความตาย รวมทั้งทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ	๑๙๔
เทวปุตตมาร หมายถึง ตามใจตนเอง สนุกสนานได้ตลอดเวลา	๑๙๕
อภิสังขารมาร หมายถึง ความที่ต้องเป็นไปตามผลของกรรม	๑๙๖
ยาม่ามาร ก็คือ ธรรมะที่แท้จริงในหมวดโพชฌงค์ ๗ และอานาปานสติ	๑๙๗
เมื่อเจริญอานาปานสติอยู่ กิเลสไม่มีโอกาสจะเกิด	๑๙๘
มีสติอยู่ตลอดเวลา กิเลสไม่เกิดไม่ได้ ต้องทำทุกลมหายใจเข้าออก	๑๙๙
ขันธมาร, มัจจุมาร, ให้รู้เสียว่า เป็นไปตามธรรมดาก็ไม่มีปัญหา	๒๐๐
ปัญหาจากสังกมอันธพาล อยู่รับเอา ก็หมกบปัญหาเทวปุตตมาร	๒๐๑
เรื่องของกรรมก็ไม่รับเอา, ทำกรรมเหนือตี – ชั่ว แล้วอภิสังขารมารก็เลิกไป	๒๐๒
มารทุกชนิด ก่อรูปขึ้นมาได้ เพราะมีอวิชชา	๒๐๓
ทำลายอวิชชาเสียได้ ก็ฆ่ามารได้ทุกแขนง	๒๐๔

๑๒. อานาปานสติประยুক্তี (ครั้งที่ ๓๘)

ต้องเข้าใจคำว่า “ประยুক্তี” จึงจะเข้าใจอานาปานสติประยুক্তี	๒๐๕
ครั้งก่อน พุทธเรื่อง “มาร” ก็ต้องรู้จักมารประยুক্তี	๒๐๖
“พระ” หมายถึง พระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงพระธรรมต่อไปอีก	๒๐๗
อานาปานสติ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นระบบที่ดีที่สุด	๒๐๘

หมวดที่ ๑ - ๒ รู้จักธรรมชาติของลมหายใจ, และเวทนา	๒๐๙
หมวดที่ ๓ - ๔ รู้จักผัสสะเจต, ใจกายและจิตกัจจimar	๒๑๐
หมวดที่ ๔ นี้ มีลักษณะเหมือนอุปมาเรื่อง “ว่างจากตัวตน”	๒๑๑
การฝึกอานาปานสติแต่ละขั้นมีลำดับทำนองโพชฌงค์	๒๑๒
อานาปานสติประยุกต์ เป็นของจริงสำหรับทำลายมาร	๒๑๓
จิตที่ประกอบด้วยอวิชา ก็สมัครไปเป็นบริวารของมาร	๒๑๔
ภาพเขียนรูปมาร ควรต้องสวยงามมีเสน่ห์ครอบจิต	๒๑๕
เวทนาปรุงแต่งจิตให้เป็นไปในทางปฏิจาสมุปบาท	๒๑๖
อานาปานสติขั้น ๗ รู้ลู่ทางที่จะระงับเวทนาไม่ให้ปรุงแต่ง	๒๑๗
การประยุกต์มีพร้อมอยู่ในอานาปานสติภาวนา	๒๑๘
ทุกลมหายใจเข้าออก อย่าปล่อยสติให้เกิดปรุงเป็นมาร	๒๑๙
เมื่อเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น เป็นเวลาสำคัญต้องระวังอย่างยิ่ง	๒๒๐
เมื่อรับอารมณ์ทางตา หู ฯลฯ เป็นโอกาสของการประพฤติกิเลส	๒๒๑

๑๒. ธรรมประยุกต์ ในลักษณะที่เป็นการสรุปความ (ครั้งที่ ๓๙)

สรุปความว่า ตอนแรกทุกคนถึงความมุ่งหมาย, แก่นสารของการบวช	๒๒๓
ฆราวาส, บรรพชิต, ต้องปฏิบัติธรรมะอย่างเดียวกัน	๒๒๔
ใครประพฤติกิเลสธรรมะเป็นเนื้อเป็นตัวเรียกว่าถึงที่สุด	๒๒๕
คน มีความเลว ยิ่งมีความทุกข์มากกว่าสัตว์	๒๒๖
ฟังธรรมะนั้น เราแยกเอาเฉพาะส่วนที่จะกำจัดทุกข์	๒๒๗
ยุคที่สมบูรณ์ด้วยสติปัญญา เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นเพื่อชื้อริยสัจ	๒๒๘
ดิศศาสนาแท้จริง ๆ ต้องไม่มีความเห็นแก่ตัว	๒๒๙
มนุษย์มีภาษาพูด เป็นเครื่องมือให้ถ่ายทอดความรู้เป็นมรดกแก่กัน	๒๓๐

คนเสมอกับสัตว์ในเรื่อง กิณ, นอน, ชลาศ, ประกอบเมถุน	๒๓๑
ธรรมะเท่านั้น ที่เป็นความแปลกกันระหว่างคนกับสัตว์	๒๓๒
ถ้ามีสติผลอยาก จะรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ได้นาน	๒๓๓
คนตั้งต้นจากความเป็นสัตว์เท่ากัน ไปหลงวัตถุนิยมจึงเห็นแก่ตัว	๒๓๔
แต่ละคนเห็นแก่ตัวรวมกันเข้า ก็เป็นประชาธิปไตยเห็นแก่ตัว	๒๓๕
ทุกคนกำลังจมลงในความเห็นแก่ตัว มีธรรมะแต่ฝ่ายเป็นทุกข์	๒๓๖
คนไหนโศคติเข้าใจธรรมะ, ใช้ธรรมะ, ก็ไม่อาภัพ, คับทุกข์ได้	๒๓๗
คิดให้ถูกต้อง แก่ปัญหาส่วนตัวได้ แล้วช่วยผู้อื่นบ้าง	๒๓๘
โลกจะมีสันติสุข เพราะความเข้าใจถูกในศาสนา	๒๓๙

๑๔. การจำพรรษาและการออกพรรษาที่เป็นธรรมประยุกต์ (ครั้ง ๔๐)

จะพูดเรื่องเข้าพรรษา – ออกพรรษา เพราะรู้สึกว่ายังเข้าใจผิดกันอยู่	๒๔๑
ฤดูกาลในพรรษา เป็นเวลาเป็นอยู่ด้วยความว่างจากตัวกู – ของกูได้มากที่สุด	๒๔๒
ปัจจุบันนี้ วัตถุประสงค์กำหนด, ส่งเสริมการกระทำอย่างสัตถุโดยไม่รู้ตัว	๒๔๓
การศึกษาก็ค้นคว้าก้าวหน้าไปแต่เชิงเห็นแก่ตัว	๒๔๔
เรามีความทุกข์ เพราะรู้สึกรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องตี-ข้าว	๒๔๕
สมัยก่อนถือว่าใครทำผิดเป็น “ตามู” ก็เลยกลัว ไม่กล้าทำ	๒๔๖
สมัยนี้ปล่อยไปตามอารมณ์ ตามความเห็นแก่ตัว	๒๔๗
การศึกษา ควรต้องมุ่งหมาย ทำลายความเห็นแก่ตัว	๒๔๘
เขานับถือพระเจ้าแต่ปาก ไม่ทำตามคำสั่งของพระเจ้า	๒๔๙
ในฐานะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เราต้องไม่หลบตาอย่างมีอวิชชา	๒๕๐
อย่าหลงไปมากในวิชา เพราะความรู้ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมเลย	๒๕๑
เป็นมนุษย์ ต้องตัดความเห็นแก่ตัวให้น้อยลง, เห็นแก่ผู้อื่นให้มาก	๒๕๒

คนถือเอาประโยชน์ตามต้องการ ศีลธรรมจึงถูกแก้ไข	๒๕๓
พระณเรก็ถูกเบ้าหุให้ขยันเรียนเพื่อลาภยศ ฯลฯ	๒๕๔
ในพรรษาทั้งบรรพชิต ภรรยาสา กวرت้องมุ่งทำลาย “เห็นแก่ตัว”	๒๕๕
ออกพรรษาก็ไม่ใช่ถอยหลัง; ต้องรักษาความดีไว้ ทำต่อพรรษาหน้า	๒๕๖
ถ้าใจเขลา ไม่รู้ว่าบวชทำไม ก็ไม่ได้บุญกุศล เสียผ้าเหลือง	๒๕๗
แต่ละปีควรมีระดับสูงขึ้น มีหิริโอตตัมปะ, ไม่ประมาทเป็นต้น	๒๕๘
ถ้าถอยหลังไปสู่ทัตถุณิยม คนก็จะเร็วกว่าสัตว์ สู้สมัยตามูไม่ได้	๒๕๙

ภาคผนวก

เรื่องสุญญตาธรรม

๑. สุญญตา เป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา

การบรรยายครั้งที่ ๑ นี้ เป็นเรื่องแรกของหลักวิชา สุญญตา	๒๖๑
เหตุที่พูด เพื่อให้เป็นจุดตั้งต้นของความสนใจหัวใจของพุทธศาสนา	๒๖๒
และเนื่องจากความรู้เรื่องสุญญตาของคนทั่วไปมีอยู่อย่างผิดๆ	๒๖๓
คำแปล “สุญญตา” ไม่มีอะไรดีกว่าคำว่า “ว่าง” จึงแปลเช่นนั้น	๒๖๔
สุญญตา เป็นทั้งหัวใจ และเป็นตัวแท้ ของ พุทธศาสนา	๒๖๕
พูดเรื่องสุญญตา เพื่อประหยัดเวลาให้กับทุกข์ได้	๒๖๖
มีผู้ค้านว่า สุญญตาไม่ใช่เดรวาท; แท้จริงพุทธศาสนามีใช่เดรวาทหรือมหายาน	๒๖๗
สุญญตาเป็นเพชรของพุทธธรรม, เราต้องถือเอาให้ได้	๒๖๘
“เพชรที่ซ่อนที่หน้าผาก” นี้ซ่อนสำหรับคนโง่	๒๖๙
มีนิยายเรื่องพระพุทธเจ้าซ่อนที่หน้าผากของพระอิศวร	๒๗๐

พระพุทเจ้าครึ่ง "เรื่องไม่เกี่ยวกับสัจธรรม" มีมากเกินใบไม้ทั้งป่า ๒๙๑
สัจธรรม คือเรื่อง "ความไม่มีที่มั่นต่อมัน" เพียงคำเดียวนี้ ๒๙๒
พระพุทเจ้าเอง ครึ่ง "อยู่ด้วยสัจธรรมวิหาร" คืออยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ๒๙๓
ทุกคนไม่เลือกเพศ ชั้น วรรณะ ต้องเกี่ยวข้องกับสัจธรรม ๒๙๔
พุทธศาสนาในรูป ปรีชา ปฏิบัติ ปฏิเวธ ล้วนเนื่องกับสัจธรรม ๒๙๕
ต้องเอาความรู้เรื่องสัจธรรมไปใช้ เพื่อไม่เกิดทุกข์ ๒๙๖

๓. เรื่องเกี่ยวกับสัจธรรม คือ พุทธศาสนาเดิมแท้

จะพูดเรื่องสัจธรรมในส่วนที่เป็นทฤษฎี ๒๙๗
สัจธรรมเป็นพุทธศาสนาเดิมแท้ เพราะแยกออกมาจากส่วนที่พอกใหม่ ๒๙๘
ความเปลี่ยนแปลงของหลักธรรมสัจธรรม เปรียบเหมือนปะก่องแตก ๒๙๙
พากันสนใจแต่เรื่องนอกแนว สัจธรรมที่เลอะเลือน ๓๐๐
หลักปฏิบัติเลอะเลือน ; ธรรมะ, วินัย, ย่อมเลอะเลือนด้วย ๓๐๑
วินัยหรือศีลที่มุ่งสู่สัจธรรม ต้องเป็นไปในรูปไม่เห็นแก่ตัว ๓๐๒
ถ้าเข้มแข็งเรื่องสัจธรรม ไม่มีอะไร "เป็นตัวตน", วินัย, ธรรม, ก็ไม่เลอะเลือน ๓๐๓
พระไตรปิฎกมีครบทั้งเรื่องสัจธรรม และเรื่องนอกแนว ๓๐๔
ธรรมวินัย ต้องอาศัยสัจธรรม มิฉะนั้นจะเป็นไปเพื่อวายเวียน ๓๐๕
คนไม่สนใจอภิธรรมสัจธรรม กลับไปสนใจอภิธรรมเพื่อ ๓๐๖
พระไตรปิฎก เป็นของเดิมกันลงไป สัจธรรมจึงเชวไป ๓๐๗
สมัยก่อน เมื่อบวชต้องเรียนปัจเจกชน, เป็นเรื่องสัจธรรม ๓๐๘
สมัยใหม่เห็นเป็นของครี ทั้งที่เป็นเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๓๐๙
จงพยายามเข้าใจสัจธรรม เพราะเป็นศาสนาแท้ ๓๑๐
ความทุกข์ก่อนขึ้นจากเหตุที่ละสัจธรรมเดิม มาเป็นตัวกู-ของกู ๓๑๑
จะดับทุกข์ชั้นประณีต ต้องรู้เรื่องสัจธรรม ทำให้ว่างจากตัวกู-ของกู ๓๑๒

สมัยก่อนครุเป็นผู้นำทางวิญญาณ; เทียนี่ฝึกคนให้เห็นแก่ตัว ๓๕๖-๓๕๗
สมัยก่อนสวทมนต์ไหว้พระ เทียนี่สนใจแต่ร้องเพลงฝรั่ง ๓๕๘
เทียนี่ การเรียนเป็นไปด้วยความเห็นแก่ตัว ๓๕๙
สมัยก่อน เต็มที่ก็เป็นเหมือนคนรับใช้ในวัด สมัยนี้ตรงกันข้าม ๓๖๐
ควรเปลี่ยนหลักสูตรให้รู้จักเสียสละ, ไม่เห็นแก่ตัวกันบ้าง ๓๖๑
แต่ก่อนเด็กเป็นลูกหนี้ของพ่อแม่ เทียนี่ตรงกันข้าม ๓๖๒
เปรียบเทียบ ชีวิตเด็กสองสมัยดูว่าต่างกันอย่างไร ๓๖๓
เพราะขาคกรากฐานเรื่องสุญญา จึงเป็นเช่นนั้น ๓๖๔

๖. สุญญาธรรม จำเป็นแม่แก่ฆราวาส (ต่อ)

สุญญาจำเป็นแก่ฆราวาส แม่เป็นผู้เยาว์ ๓๖๕
ผู้เยาว์เป็นรากฐานของสังคมในอนาคต จึงต้องคิดให้มาก ๓๖๖
คำว่าเยาว์ ภาษาธรรมะ กินความกว้างไปถึงคนหัวทงอกก็ได้ ๓๖๗
ให้สนใจ “ผู้เยาว์” ในความหมายว่ายังอ่อนด้วยสติปัญญา ๓๖๘
กลุ่มผู้เยาว์นี้ต้องการความรู้และอำนาจสุญญาธรรมอย่างยิ่ง ๓๖๙
มีคนกลัวกันมากกว่าถ้าสนใจสุญญาจะไม่กระตือรือร้น, ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ๓๗๐
ถ้ามีสุญญาจะว่องไวต่อหน้าที่ถูกต้อง และพอดี ๓๗๑
ความใฝ่สูงด้วยสุญญา จะทำงานด้วยสติปัญญาและรวดเร็ว ๓๗๒
ความรักชาติของเด็กก็จะเป็นไปด้วยสติปัญญา ไม่อุปทาน ๓๗๓
ถ้ารักชาติโดยมีสุญญา จะไม่ปลุกฝังเชื้อโรคเห็นแก่ตัว ๓๗๔
แม้การสมรสด้วยมีสุญญา ก็จะไม่เป็นไปอย่างคัดค้านน้ำมือ ๓๗๕
ควรระวังให้เป็นอย่างสุญญาสมรส ไม่ใช่กิเลสสมรส ๓๗๖
การสืบพันธุ์ก็ให้เป็นสุญญา ทั้งการสืบพันธุ์สุญญาของพระพุทธเจ้า ๓๗๗

การสืบพันธุ์ทางวิญญาณ คือสืบทางคุณธรรมความดี	๓๗๘
ถ้ามีสังกมอย่างสุญญา จะไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีตนด้วยกิเลส	๓๗๙
งามอย่างสุญญา ต้องงามด้วย กิริยามารยาท, จิตใจ, สติปัญญา	๓๘๐
ความสนุยก้อมมิได้ เมื่อมีสุญญา : ทำงานสนุก, ช่วยผู้อื่นสนุก	๓๘๑
กลัวกันว่ามีสุญญา จิตใจจะผิดปกติ, นี่ตรงข้าม, มีแต่จะถูกต้องขึ้น	๓๘๒
แท้จริง สุญญาเกือบจะกวาดล้างตลอดกาล แม้แก่ผู้เยาว์	๓๘๓
สุญญาจะช่วยให้ คิด จำ ตัดสินใจเก่ง เพราะจิตใจปกติ	๓๘๔
เมื่อทำให้ใจสงบ จิตกมลาค เจริญ ศีล สมาน ปัญญาได้	๓๘๕
เด็ก ๆ จะไม่กลัวผี เพราะรู้ว่า ผีถูกสร้างขึ้นจากความโง่	๓๘๖
เกิดกลัวผี ก็เพราะกระแสนจิตของอวิชชาครอบงำเข้าแล้ว	๓๘๗
ถ้ารู้เรื่องสุญญา เด็กจะสุขภาพอ่อนโยน, กตัญญูรู้คุณ	๓๘๘
มีสุญญาแล้ว จะตั้งต้นถือสรณาคมนได้ถูกต้อง	๓๘๙

๗. สุญญาจำเป็นแก่ภุคหัตถ์

การบรรยายครั้งนี้ ยังเป็นเรื่องส่วนทฤษฏี	๓๙๑
ผู้เยาว์หรือภุคหัตถ์ต้องรู้เรื่องสุญญา เพราะมีปัญหามาก	๓๙๒
ภุคหัตถ์เป็นผู้ครองเรือน มีปัญหาชีวิตมาก ต้องรู้จักสุญญา	๓๙๓
ทั้งภุคหัตถ์และฆราวาส มีความหมายว่า “อยู่เรือน”	๓๙๔
คำว่า “เรือน” ความหมายสรุปว่าเป็นครอบครัว ผูกกันเป็นพวง	๓๙๕
มีพิษพันธุ์ผูกกันเป็นพวง ยิ่งเพิ่มปัญหา ต้องใช้สุญญาแก้	๓๙๖
ถ้าไม่ใช้สุญญา ชีวิตฆราวาสจะเป็นวังของความทุกข์	๓๙๗
สุญญาจะช่วยปลดปล่อยให้มนุษย์หลุดพ้นจากบาป	๓๙๘
ชีวิตมนุษย์แบ่งได้ ๔ อาศรม : พรหมจารี ภุคหัตถ์ วนปรตต์ สันยาตี	๓๙๙
สองอาศรมแรก เป็นผู้ครองเรือน, ที่เหลือเป็นเพศบรรพชิต	๔๐๐

กฤหัสถ์มีปัญหา : อยู่ในทงความยึดมั่น, ความทะยานใฝ่ฝัน	๔๐๑
๓ - ๔ อยู่กลางทงแห่งการเบียดเบียน, ความวิตกกังวลทนมาน	๔๐๒
สัญญาตาจะแก้ไขให้ออกจากทงทนมานได้	๔๐๓
จิตไม่ว่างไปผูกพันสิ่งใด ย่อมมีอันตราย	๔๐๔
อยู่ในทงแห่งความหลอกลวงของธรรมชาติ, ท้องฉลาคพอ	๔๐๕
หัวหน้าครอบครัวต้องมีสติสัมปชัญญะพอ มิฉะนั้นจะต้อตกรนรก	๔๐๖
นักศึกษาคต้องรู้เรื่องสิ่งทีช่วยให้ออกพ้นจากความทนมาน	๔๐๗
ถ้าศึกษาผิด, ไม่ศึกษาทางฝ่ายวิญญาณ; จะผิดตลอดสาย	๔๐๘
ควรปรารภนาทามแบบอุทมกตติของโพธิสัตว์	๔๐๙
อุทมกตติต้องตั้งเผื่อไว้สูง แล้วทำเท่าทีได้ก็ลดทงพอทีเอง	๔๑๐
ความยึดมั่น ๖ จะบ้องกันแก้ไขได้ด้วยสัญญาตา	๔๑๑
สัญญาตาลึกซึ้งแก่ชาวบ้านผู้ไม่รู้; แต่ตื่นแก่ผู้ทีลืมตาได้	๔๑๒
สัญญาตาช่วยเลือนคนจากอาศรมต้น ไปสู่อาศรมสุท	๔๑๓
ต้อการพรทีติ ต้อปฏิบัติให้ถูกต้องของสัญญาตา	๔๑๔
สัญญาตา สอนให้อยู่เหนือแพ้ เหนือชนะ	๔๑๕

๘. สัญญาตาธรรมสำหรับวนปรัสต์และสันยาสิ

ทีพูดเรื่องนี้ เพราะเห็นว่ กนหนุ่มอาจทำหน้าทีวนปรัสต์, สันยาสิได้	๔๑๗
บางเวลา กนหนุ่มอาจอยากอยู่สงบๆ หรือทำประโยชน์ก็ได้	๔๑๘
บางกนอาจเบือชีวิตฆรวาสก่อนวัย ผ่านชีวิตกฤหัสถ์ไปโดยสติปัญญา	๔๑๙
เกิดมาชาติหนึ่ง ควรได้รับสิ่งทีที่สุดทีควรได้แต่ละอาศรม	๔๒๐
อาศรมกฤหัสถ์เป็นระยะทีมีภาระหนักเหมือนวัวลากเกวียน	๔๒๑
ถ้ากฤหัสถ์ทำทีที่สุด โดยมีสัญญาตาธรรมทีประสขัยชนะ	๔๒๒

แม้มีอุปสรรคมาก รู้จักต้อนรับ จะกลายเป็นเรื่องสนุกมีประโยชน์	๔๒๓
ชีวิตเต็มไปด้วยโรคทางกาย, จิต, วิญญาณ ต้องสู้จนปราศจากโรค	๔๒๔
พอบหน้าทีที่กฤหัสถ์ ก็เปลี่ยนไปสู่อาศรม วนปรสัถ์, สันยาสิ	๔๒๕
สุญญาตารธรรม ก็คือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๔๒๖
ถ้ากฤหัสถ์เห็นสุญญาตา ย่อมจะผลัดกันให้ขึ้นสู่อาศรมวนปรสัถ์	๔๒๗
สุญญาตาจะหล่อเลี้ยงวัยวนปรสัถ์ให้สดชื่นเยือกเย็น	๔๒๘
อำนาจของการเห็นสุญญาตา ทำให้หล่อเลี้ยงชีวิตสันยาสิ, เห็นแก่ผู้อื่น	๔๒๙
พระพุทธรเจ้าทรงทำหน้าที่สันยาสิตั้งแต่เช้า เทียง เย็น ค่ำ	๔๓๐
หลังเที่ยงคืนทรงพัก ๒ - ๓ ชั่วโมง, ก่อนสว่างทรงทำงานอีก	๔๓๑
สุญญาตา ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงไปข้างหน้า, ประคองไม่ให้ถอยหลัง	๔๓๒
สุญญาตาทำให้ชีวิตทุกอาศรม อยู่เหนือความบีบคั้นของโลก	๔๓๓

๕. สรุปสุญญาตารธรรม แต่ต้นจนตลอด

ครั้งนี้จะบรรยายสรุปตั้งแต่ต้น	๔๓๕
ศึกษาคำว่า “ว่าง” ให้ถูกต้อง	๔๓๖
ว่างในทางภาษา หรือว่างทางวัตถุ นี้ไม่เกี่ยวกับว่างในพระพุทธศาสนา	๓๔๗
ว่างทางจิตคือไม่คิด แต่ว่างทางวิญญาณ เกี่ยวกับสติปัญญา	๔๓๘
ว่างในทางวิญญาณ หมายถึงความรู้สึกของจิตทางสติปัญญา	๔๓๙
ว่างทางวิญญาณ ไม่มีตัวกู-ของกู แต่มีสติปัญญาสมบุรณ์	๔๔๐
ตัวกู-ของกู เป็นเรื่องของ กิเลส ตัณหา อุปาทาน โดยตรง	๔๔๑
ว่างทางวิญญาณ ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิของพวกอื่นก็มี	๔๔๒
พวกที่ ๑ นัตถิกทิฏฐิปฏิเสธในทางคุณค่า, ความหมายว่าไม่มี	๔๔๓
พวกที่ ๒ อภิรียทิฏฐิ ไม่มีการกระทำ มีแต่วัตถุ	๔๔๔

พวกที่ ๓ อเหตุกทัญญู ปฏิเสธ สิ่งต่าง ๆ ที่จะต้องเป็นไปตามเหตุผล ๔๔๕
ว่างอย่างมีจิตทัญญู ยังจำแนกออกไปถึง ๖๒ อย่าง ๔๔๖
“จิตว่าง” มีพระพุทธรูปอยู่ในคาถาโมฆราช ๔๔๗
“ว่าง” นี้ หมายถึงว่างจากความรู้สึกทั่ว ๆ ไปของกุ ๔๔๘
ที่บัญญัติเฉพาะ คือ โลกว่าง เพราะว่างจากอตฺตา-อตฺตนิยา ๔๔๙
จิตเป็นตัวการให้ “มี” ; ถ้าจิตอย่ารู้สึกทั่ว ๆ ไป ก็เหมือนกับไม่มี ๔๕๐
จิตปราศจากวิชา หลงไปตามอำนาจความปรุงจึงมีปัญญา ๔๕๑
จิตประภัสสร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีกิเลส, สุกใสอยู่ ๔๕๒
จิตเป็นเพียงสิ่งที่คิดได้ ทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย ๔๕๓
มองเห็นโลกว่างทั้งรูปธรรมนามธรรม จิตจะว่างเองเป็นอัตโนมติ ๔๕๔
จิตว่าง มีความรู้ไม่จับฉวยอะไร สะอาด, สว่าง, สงบอยู่ ๔๕๕
จิตว่าง สำคัญสำหรับมนุษย์ ที่จะเป็นอยู่โดยไม่มีทุกข์เสีย.... ๔๕๖
ทุกสิ่งเป็นของว่างจากตัวตน ๔๕๗

๑๐. สัจจญาณเกี่ยวกับการปฏิบัติ

นี้เป็นการบรรยายครั้งแรก เกี่ยวกับการปฏิบัติ ๔๕๘
พระพุทธเจ้าตรัส “จงมีสติ เห็นโลกว่างอยู่เสมอ” ๔๖๐
ต้องเริ่มข้อปฏิบัติ ด้วยระวางมิให้พลัดตกสู่สัจจญาณอันธพาล ๔๖๑
สัจจญาณอันธพาลภายในชาติปัญญาภายนอกเหมือนสัจจญาณแท้ ๔๖๒
ต้องเห็น “ความว่าง” ทั้งในสิ่งถูกกระทำและผู้กระทำ ๔๖๓
ปัจจัย ๔ ใช้อาศัยเพียงเท่าที่จำเป็น ๔๖๔
ปฏิบัติให้ตรงหรืออนุโลมตามบทสวดปัจจุเวกชน : ยถาปัจจุยํ วรา ๔๖๕
ปฏิบัติตามเรื่องอนตฺตา, สัจจญาณ นี้ป้องกันความรู้สึกที่เป็นตัวตน ๔๖๖
พิจารณาให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์ ๔๖๗

ทุกข์ ความหมายตามตัวหนังสือ แปลว่าว่าง, ไร้สาระ	๔๖๘
มองเห็นแต่แง่ทุกข์ ต้องการให้จิตใจอยู่เหนือทุกข์, ไม่ใช่เศร้า	๔๖๙
ทุกสิ่งมีแต่ธรรมชาติปรุงแต่งกันไม่หยุดหย่อน	๔๗๐
เพราะมีแต่การปรุงแต่ง จึงไม่มีส่วนเป็นบุคคลตัวตนอะไร	๔๗๑
“ธรรมชาติล้วน ๆ เท่านั้นเป็นไปอยู่” พิจารณาไว้เพื่อมิให้รู้สึกมีตัวตน	๔๗๒
“คน” เกิดเมื่ออวิชชาทำหน้าที่ขณะมีการกระทบทางอายตนะ	๔๗๓
ขณะมีการกระทบ จิตก็ปรุงเป็น สุขเวทนา, ทุกขเวทนา	๔๗๔
ต้องศึกษาให้รู้ทัน มีสติทันควัน ขณะกระทบ	๔๗๕
อาศัยหลักปฏิภาณสมุปปาต ที่มีการปรุงไม่หยุด จะเห็นความว่าง	๔๗๖
ข้อปฏิบัติในสัจธรรมนี้เป็นหลักของพุทธศาสนา	๔๗๗
ต่างคนเขาปฏิบัติเอาตัวรอดอยู่ เราต้องมานะ อย่ามัวงุ่มง่าม	๔๗๘
คำสอนของฝ่ายคริสเตียนชั้นสัจธรรมาก็เหมือนพุทธศาสนา	๔๗๙
เรามีของดี คือหลักเรื่องสัจธรรม กลับไปมองทางวัตถุนิยม	๔๘๐

๑๑. หัวใจของการปฏิบัติเกี่ยวกับสัจธรรม

ทุกเรื่องมีหัวใจ จับส่วนหัวใจได้จะสะดวกแก่การปฏิบัติ	๔๘๑
หัวใจของการปฏิบัติสัจธรรม ก็คือ “ไม่ต้องทำอะไร”	๔๘๒
รักษาความเยือกเย็นให้คงไว้ได้ หมายถึง “ไม่ต้องทำอะไร”	๔๘๓
การปฏิบัติให้เป็นอย่างนั้นได้ต้องมีสติ เรียกว่ามีหัวใจ	๔๘๔
มีความปรุงแต่งเป็นตัวกู - ของกู จนเคยชิน จึงรู้สึกว่ามีนิสัยเป็นทุกข์	๔๘๕
ต้องมีสติรู้ว่า สภาพเดิมแท้ของจิตเป็นของว่าง	๔๘๖
มีสติ ไม่รับเอาอะไรที่ผิดสภาพเดิม, เห็นโลกว่างอยู่เสมอ	๔๘๗
จะมีสติอยู่ทุกเมื่อ ต้องศึกษาจนรู้จักธรรมชาติเดิมแท้	๔๘๘

เห็นทุกสิ่งว่าง ไม่มีส่วนไหนควรเข้าไปยึดถือเป็นเรา - ของเรา	๔๘๘
ปฏิบัติตามบทปัจเจกชนพออย่างเต็มที่เลย	๔๘๐
พิจารณาให้เห็นใจความแท้ ๆ ว่า “สักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ”	๔๘๑
ปฏิบัติเพียงรักษาสภาพปกติเดิมแท้; ทำให้ถูกวิธีแล้วไม่ยาก	๔๘๒
บัจฉัย ๔ จำเป็นแก่ชีวิต ต้องควบคุมอย่าให้เกิดอันตราย	๔๘๓
การปรุงแต่งจากสภาพเดิมแท้ กลายเป็นหุ่นนายและเป็นทุกข์	๔๘๔
ขณะเปลอไม่มีสติ อวิชชาได้โอกาส ทำให้ทุกสิ่งพร้อมที่จะเกิดทุกข์	๔๘๕
เมื่อขาดสติ ตัวกู-ของกูเกิดเป็นสายยาวถึง ๑๑ อากาโร	๔๘๖
ถ้าเห็นโลกว่างอยู่เสมอ โลกก็ทำให้จิตเกิดความทุกข์ไม่ได้	๔๘๗
การปฏิบัติต้องเป็นไปตามวิวิธวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ปรัชญา	๔๘๘
“ว่างจากตัวกู-ของกู” เป็นเรื่องฝ่ายวิญญาณทำได้ทุกระดับของวัย	๔๘๙
สติเป็นสิ่งเดียว ที่ช่วยให้สำเร็จประโยชน์	๕๐๐

๑๒. สิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว

การประสบความสำเร็จอยู่ที่ สติ เพียงคำเดียว	๕๐๑
ถ้าใช้สติถูกต้อง การปฏิบัติจะทำได้ง่าย	๕๐๒
สติ คือความรู้ที่แล่นมาทันท่วงทีโดยเร็วโดยแรง	๕๐๓
“แล่นไป” คือแล่นมาสู่ความสำนึก ซึ่งต้องการสำนึกเหมาะแก่เรื่อง	๕๐๔
ในสติ มีปัญญาอยู่ด้วย; ไม่ใช่สมาธิล้วน ๆ	๕๐๕
จะเห็นได้เช่นในสติปัฏฐาน ถ้าไม่มีปัญญาเจือ สติทำงานไม่ได้	๕๐๖
สติ ต้องเป็นสิ่งมีปัญญา เจือกับสมาธิเป็นญาณแล่นมาในความรู้สึก	๕๐๗
ตัวอย่างท่องสูตรคุณท้าวรู้สึกรับควบคุมไม่ว่าแต่ปาก นี่มีสติ	๕๐๘
การลืม, หรือทำของตกแตก, นี่ขาดสติ	๕๐๙

มีพระพุทธรูปว่า “สติเป็นสิ่งจำเป็นทุกกรณี”	๕๑๐
สติ-ระลึกได้, สัมปชัญญะ - รู้สึกรู้สึกร่วมกัน	๕๑๑
สติที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม เป็นความรู้ที่มาจากท่วงที	๕๑๒
สติทำหน้าที่สะกັตกัณเฑาะว์ร้ายให้สลายนั่นเอง	๕๑๓
สติที่ควรนึกไว้ล่วงหน้า คือวินาทีสุดท้ายที่จะตาย	๕๑๔
เมื่อร่างกายแสดงว่าจำเป็นต้องแตกทำลาย ต้องมีสติสัมปชัญญะ	๕๑๕
พุทธบริษัท จะต้องจับจิตให้ดีที่สุด, มีศิลปะแห่งการตาย	๕๑๖
มีทุกขเวทนา ขอให้หมอสู้เพียงระงับ จะได้ตายอย่างมีสติ	๕๑๗
คนโบราณอดทนขณะเจ็บไข้ ถือหลักเป็นตามกรรม, ไม่มีทุกข์	๕๑๘
จะทำกาละด้วยเหตุใด ๆ ให้นึกถึงธรรมชาติที่ว่างจากตัวตน	๕๑๙
สติจะให้สำเร็จประโยชน์แก่การไม่มีคนมันถ้อมมัน	๕๒๐

๑๓. ตอบปัญหาพระภิกษุ นิสิต จุฬาฯ

ตอบปัญหาที่ว่า ทำไมปล่อยให้เด็กเชื่ออิทธิปาฏิหาริย์	๕๒๑
ตอบว่าไม่เกี่ยวกับธรรมะ แต่เป็นวิธีการปลุกความเชื่อ	๕๒๒
เนื้อหาของปาฏิหาริย์ มิใช่หนักเอา แต่มีรากฐานจากของจริง	๕๒๓
ทุกเรื่องมีความหมาย ที่ความออกมาได้	๕๒๔
ภิกษุไปอยู่กับไสยศาสตร์เป็นเรื่องเฉพาะคน	๕๒๕
ตอบปัญหาเรื่องปฏิบัติอย่างละตัวกู - ของกูทำไม่ได้	๕๒๖
ตอบปัญหาเรื่องผลกรรม ต้องถึงถึงการกระทำ, รู้สึกที่ใจ	๕๒๗
กรรมเป็นเรื่องทางศาสนา ถือเอาทางจิตใจซึ่งออกมาเป็นการกระทำ	๕๒๘
เมื่อบาปยังไม่ให้ผล คนพาลรู้สึกว่าเป็นเหมือนน้ำผึ้ง	๕๒๙
ตี - ชั่ว ขึ้นอยู่กับกรรมปฏิบัติ ทางศาสนาต้องการเหนือตี - ชั่ว	๕๓๐
ตอบคำถามเรื่องกรรมชั่วให้ผลเมื่อไร. ตอบว่า เมื่อทำเสร็จ	๕๓๑

หลักศาสนบัญญัติตามกฎของธรรมชาติที่ลึกซึ้ง ไม่มีทางผิด	๕๓๒
พุทธศาสนามีหลักปฏิบัติ เหนือกรรมตี-ชั่ว คือมรรคมีองค์ ๘	๕๓๓
ตอบคำถามเรื่องอันสงฆ์ของการบวช, ให้ออกจากคำสอนเจ้านาค	๕๓๔
การบวช เป็นเรื่องเข้าศึกษาสิ่งที่ลึกซึ้งของมนุษย์ให้มีอยู่ต่อๆ ไป	๕๓๕
ตอบปัญหาเรื่องกิเลสว่าเป็นคำรวม เรียกชื่ออย่างไรก็ได้	๕๓๖
แบ่งกิเลสในแง่ทำให้สกปรกได้ เป็น โลภะ โทสะ โมหะ	๕๓๗
อวิชาเป็นแม่ของกิเลสทั้งหมด	๕๓๘
เมื่อมีการปรุ่งแต่งในจิตใจ ถึงขั้นจิตเศร้าหมอง นี้อีกิเลสตามอาการนั้นๆ	๕๓๙
กิเลสทำให้จิตสกปรก ทำให้เกิดความทุกข์	๕๔๐

สัญญาตาปริทรรศน์

- ๒๗ -

ธรรมะในฐานะ เป็นเครื่องมือ
(อิทธิบาท ข้อที่ ๑ ฉันทะ)

๘ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๒ เป็นวันอันดับที่ ๕๒ แห่ง
ระยะเวลาเข้าพรรษา; ในวันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมะในฐานะ
เป็นเครื่องมือต่อจากวันที่แล้วมา ซึ่งเราได้พูดกันถึงเรื่อง
ธรรมะที่เป็นเครื่องมือพื้นฐานทั่วไปอย่างยิ่ง คือ สัจจะ ทมะ
ขันติ จาคะ ซึ่งจะเรียกว่าเครื่องมืออะไรก็ยาก จึงต้องเรียกว่า
เครื่องมือทั่วไป และเป็นเครื่องมือเบื้องต้นที่สุดจนถึงกับเรียกว่า
บรรพชาธรรม.

นี่จะได้ชี้ให้เห็น ความเป็นเครื่องมือทั่วไป หรือ ความเป็นเครื่องมือ
พื้นฐานที่สุด.

เกี่ยวกับข้อนี้ จะต้องมองให้เห็นข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งอยู่เสมอว่า เครื่องมือมีหลายชั้น : เครื่องมือสร้างเครื่องมือ, เครื่องมือสร้างเครื่องมือ อะไรๆ เรื่อยไป อีกหลายๆ ชั้น จนกว่าจะเป็นเครื่องมือชั้นสุดท้าย ที่จะทำให้เกิดผล; แต่ก็ไม่วายที่จะเป็นเครื่องมือ ในความหมายสุดท้ายอีกทีหนึ่ง คือทำให้เกิดความพอใจแก่บุคคล. เครื่องมืออันสุดท้ายนั้นมาทำให้คนผู้ปฏิบัติได้รับความพอใจ หรือแม้แต่ความพอใจนั้น มันก็ยังเป็นเครื่องมือให้คนหลงใหล ให้คนยึดมั่นถือมั่น หรือให้คนเป็นอะไรไปอีกก็ได้ ในเรื่องต่างๆ ไป คือให้แสวงหาต่อไปอย่างไม่รู้จักจบก็ได้.

ต้องระวังให้ดี; อย่าใช้เครื่องมือให้มันเดินไปในทางที่ไม่รู้จักจบ; ถ้าเป็นเรื่องโลกๆ มันก็เป็นอย่างนั้น มันจะเดินไปอย่างไม่รู้จักจบ คือเป็นเรื่องเข้าใจผิด เป็นเรื่องอวิชชา ความเป็นเครื่องมือของมันก็เลยให้ผลไปในทางที่ไม่รู้จักจบ. แต่เดี๋ยวนี้ในทางธรรมะนี้ เราหมายถึงเครื่องมือที่จะทำให้รู้จักจบ ให้ถึงความสิ้นสุดของการกระทำ ที่เรียกว่าการเวียนว่ายตายเกิด หรืออีกอย่างหนึ่งเรียกว่า วัฏสงสาร

ความหมายของเครื่องมืออาจกำกวมก็ได้ คือสังขะ ทมะ ชันตี จาคะ เป็นเครื่องมือกลางๆ ใช้ไปในทางโลก เพื่อผลเป็นวัตถุ เป็นเหยื่อของกิเลสตามความปรารถนาก็ยังได้; อย่างนี้ไม่รู้จักจบ. แม้แต่พวกโจรที่จะเอาไปใช้เพื่อทำหน้าที่ของโจรให้สำเร็จ มันก็ใช้ได้ เพราะเขาเป็นโจร ที่มีสังขะ ทมะ ชันตี จาคะ ตามวิธีของพวกโจรก็ได้; นี้เรียกว่าเอาเครื่องมือไปใช้ในทางตรงกันข้าม; อีกอย่างหนึ่งคือเอาเครื่องมือเหล่านี้ ไปใช้ในทางที่จะสิ้นสุดของความอยาก.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึง “การเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง” มองกันมาตั้งแต่ต้นจนตลอดแล้ว จนปลายแล้ว เห็นว่าเราต้องการจะมีความเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง.

คำว่า “จิตว่าง” นี้ เป็นความสิ้นสุดของความทุกข์; แม้แต่ยังไม่ว่างจริง ว่างกลับไปกลับมา มันก็เป็นความสิ้นสุดของความทุกข์ ชนิดที่กลับไปกลับมาได้เหมือนกัน. เมื่อไรว่าง เมื่อนั้นก็สิ้นสุดความทุกข์; นี้เราจะมองดูกันในแง่โดยเฉพาะ. ที่จะเอาไปใช้สร้างความไม่สิ้นสุด สร้างวิภูฏสงสารนั้น เป็นเรื่องที่ไม่แนะนำ หรือไม่ต้องการดูกันในที่นี้, เราจะพูดกันแต่ในเรื่องหยุดวิภูฏสงสาร หรือที่เรียกว่าทำลายวิภูฏสงสาร.

วิภูฏสงสารเป็นเรื่องของความวนเวียน : มีความอยาก – แล้วก็กระทำตามความอยาก – แล้วก็ ได้ผลมาตรงตามความอยากบ้าง ไม่ตรงตามความอยากบ้าง. ถ้าตรงความอยาก มันก็อยากอย่างอื่นงอกงามออกไปอีก แล้วก็ทำอีก แล้วเกิดผลต่อไปอีก; ถ้าได้ผลไม่ตรงตามความอยาก มันก็ยังมีความอยากอย่างอื่นอีก, อย่างน้อยก็อยากที่จะทำให้ได้ตรงตามความอยาก, แล้วก็ดิ้นรนเพื่อจะได้มาตามความอยาก, แม้ได้มาตามความอยาก มันก็ไม่รู้จักหยุด ก็อยากต่อไปอีก. อาการเหล่านี้ทุกชั้นทุกตอน ล้วนแต่เป็นเรื่องความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเราเรียกว่ามีตัวกู – ของกู.

ความยึดมั่นตัวกู ว่าเป็นผู้กระทำหรือผู้อยาก แล้วยัง ยึดมั่นของกู ก็ยึดติดผลที่ได้มาเป็นของกู อย่างนี้แล้วมัน วนเห่าไร ลองคำนวณดูก็แล้วกัน. ไม่มีอะไรจะวนมากไปกว่าวิภูฏสงสาร อย่างนี้ : *อยาก – แล้วทำ – ได้ผล, แล้วก็อยากอีก แล้วก็ทำอีก แล้วก็ได้ผล, แล้วก็อยากอีก ก็ทำอีก ฯลฯ* อยู่แต่อย่างนี้ในวันหนึ่งๆ; เมื่อทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น ซึ่ง มีผลมาจากอวิชชาแล้ว มันก็ เป็นความทุกข์แน่นอน.

ที่นี้ คนเราอยู่หนึ่งไม่ได้ ต้องอยาก หรือต้องทำ ก็มีปัญหาแต่เพียงว่า ทำอย่างไรจึงจะอยากหรือว่าทำได้ โดยไม่ต้องเป็นทุกข์? ก็ต้องทำไปด้วยจิตว่าง ต้องอยู่ด้วยจิตว่าง.

ถ้าอยากก็อยากโดยไม่ต้องมีตัวกู - ของกู “อยาก” ให้เป็นเรื่องสติปัญญา
ต้องการ; เรื่องนี้เคยพูดกันซ้ำแล้วซ้ำอีก เป็นใจความสำคัญสรุปได้ดังนี้ อย่า
ลืมนะ ถ้าลืมนั้นมันก็ยุ่งในเรื่องความรู้ เรื่องความเข้าใจ.

ความอยากด้วยกิเลส ตัณหา อูบาทาน นั้นมันเป็นเรื่องทุกข์, ความ
ต้องการด้วยสติปัญญา ด้วยสติสัมปชัญญะ เหล่านี้มัน เป็นเรื่องที่จะดับทุกข์, พอ
ต้องการ, สติปัญญามันก็จะต้องทำไปตามสติปัญญา ด้วยสติปัญญาอย่าเป็นความยึดมั่น-
ถือมั่น; มันก็ได้ผลมาเหมือนกัน. ได้ผลมาตรงตามความพอใจ นี้ก็ไม่ใช่เรื่องที่จะต้อง
ไปยึดมั่นถือมั่น; ต้องมองให้เห็นเป็นของธรรมชาติ ตามธรรมชาติธรรมดา ของ
ธรรมชาติ อยู่เสมอ.

เมื่อได้ผลมาก ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น; มันเกี่ยวข้องกันอย่างไร ก็ทำไป
อย่างนั้น, มันไม่เกี่ยวข้องกัน ก็ไม่ต้องไปสนใจกับมัน. ผลที่ได้มานั้นก็กิน ก็ใช้
บริโภคอะไรก็ได้ โดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น; แล้วจะต้องการต่อไปอีกหรือไม่ มันก็แล้ว
แต่กรณี. ถ้าหากมีเรื่อง มีเหตุผล มีอะไรที่จะต้องการต่อไป ก็ต้องการต่อไปอีก
โดยสติปัญญาต่อไปอีก. อย่าทำไปโดยความโง่ ความหลง ความยึดมั่นถือมั่นในผลที่
ได้มา; แม้จะมีการเวียนอย่างนี้เขาก็ไม่เรียกว่าวัฏฏสงสาร เพราะไม่ได้เกี่ยวกับกิเลส
แต่ว่าเกี่ยวกับสติปัญญา.

คำมันคู่กันอยู่ คือ โภธิ หรือ ปัญญา น้อย่างหนึ่ง, กิเลส หรือ อวิชชา
นั้นอีกอย่างหนึ่ง; เราเรียกกันสั้น ๆ ว่า “โภธิ” หมายถึงฝ่ายปัญญา, เรียกว่า
กิเลส ก็ต้อง ฝ่ายความโง่. ถ้าเป็นเรื่องของความโง่ หมุนไปตามความโง่ ก็เป็นเรื่อง
วัฏฏสงสาร; ถ้าเป็นเรื่องของปัญญา ของโภธิ ก็เป็นไปเพื่อนิพพาน.

เราใช้เครื่องมือที่พิเศษนี้ให้เป็นไปเพื่อโพธิ์ ให้เป็นไปเพื่อ
นิพพาน; ดังนั้นเขาจึงมีคำพูดขึ้นมาอีกคำหนึ่ง เป็นชื่อรวม ๆ ของธรรมะเหล่านี้
คือคำว่า โพธิ์บักขิยธรรม : โพธิ์ + บักขิย + ธรรม.

คนรุ่นก่อน รุ่นบูย่าตายายพึ่งเทศน์มาก, คำเทศน์อย่างสมัยก่อนเขาจะมีคำ
ชนิดนี้มาก. เพราะฉะนั้นคำว่า “โพธิ์บักขิยธรรม” จึงขึ้นหู คู่กับหูของคนรุ่นก่อน ๆ;
มาเดี๋ยวนี้เราไม่ค่อยจะได้ยิน เพราะเทศน์กันโดยที่ไม่ใช้ชื่อ ๆ นี้ หรือบางทีถึงกับว่าโพธิ์
อะไรทำนองนี้ มันไกลเกินไป สูงเกินไป ก็ไม่ค่อยสนใจ ไม่ค่อยเอามาพูด. ที่จริง
คำนี้เป็นคำที่สำคัญมาก คือเป็นที่รวบรวมความหมายทั้งหมดนี้ไว้.

สำหรับคำโพธิ์บักขิยธรรมนี้ อย่าไปคิดเลยว่าจะจะเป็นพุทธภาษิต หรือไม่
เป็นพุทธภาษิต; ใครจะพูดยังมากก็ได้ ถ้ามีความหมายดี พระพุทธเจ้าท่านก็จะไม่ทรง
ปฏิเสธ. ในหนังสือบางเล่มก็ว่าเป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสถึงชื่อ ๆ นี้;
แต่พิจารณาดูแล้วก็เห็นว่า เป็นคำที่พระพุทธเจ้าจะไม่ได้ตรัสไม่ได้เรียกก็ได้; แต่ผู้กล่าว
หรือผู้เรียกนั้น เรียกถูกต้องอย่างยิ่ง จนพระพุทธเจ้าก็ต้องทรงรับรอง. เอาเป็นว่า
เป็นคำที่ดี ที่เราควรจะสนใจเหมือนกับคำอื่น ๆ ทั่ว ๆ ไป ที่แม้จะใช้พูด ใช้เรียกกัน
ในยุคหลัง ๆ.

โพธิ์ แปลว่า ความรู้ หรือการ ตรัสรู้ อย่างที่รู้จักอยู่แล้ว, บักขิยแปลว่า
เป็นฝ่าย, ธรรม ก็แปลว่า ธรรม อย่าแปลอย่างอื่น; โพธิ์บักขิยธรรม ก็ต้อง
แปลว่า ธรรมที่เป็นฝ่ายของโพธิ์. ฉะนั้นจึงเป็นการแยกขาด ออกจากธรรม ที่เป็น
ฝ่ายของกิเลส; มันเลยแบ่งพรรคแบ่งพวกกันเหมือนกัน. ธรรมะนี้มีการแบ่ง
พรรคแบ่งพวกกันเหมือนกัน โดยคน ที่รู้ธรรมะหรือจะสอนธรรมะ แล้วก็เลยช่วยแบ่ง

พรรคให้ธรรมะ ว่าเป็นฝักฝ่ายของโพธิ ว่าเป็นฝักฝ่ายของกิเลส ; มีอยู่สองอย่าง.
เราต้องการโพธิ เราก็สนใจแต่โพธิบักขิยธรรมก็แล้วกัน.

ธรรมะที่เป็นโพธิบักขิยธรรมนี้ ก็คือธรรมะเครื่องมือ เหมือนกับที่
ได้ออกชื่อมาแล้ว เริ่มด้วย อธิธิบาท ๔ สติบัญญัติ ๔ สัมมปธาน ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมรรค ๘ อย่างที่เราพูดกันมาคราวที่แล้ว.

วันหนึ่ง ได้พูดสรุปว่า ธรรมะเครื่องมือพื้นฐาน อยู่ที่ธรรมะขั้นต้นที่สุด
คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เป็นเครื่องมือสารพัดนึก ที่จะให้ทำอะไรก็ได้. ในที่นี้
เราต้องการจะให้ได้ ซึ่งธรรมะเครื่องมือขั้นที่สูงขึ้นไป ที่อาศัย สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ,
แล้วก็จะหาอธิธิบาท สติบัญญัติ สัมมปธาน อะไรต่ออะไรขึ้นไป. เราหาเครื่องมือ
มาสร้างเครื่องมือ, เครื่องมือนั้นก็สร้างเครื่องมืออื่น, เครื่องมืออื่นนั้นก็สร้างเครื่องมือ
อื่นต่อไป.

ที่นี้ ก็มีข้อความเกี่ยวกันระหว่างเครื่องมือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ;
สมมติว่าเราจะตั้งหมวดเป็นอธิธิบาท มันก็เห็นได้ชัด ว่ายิ่งเป็นการง่าย เพราะมันคล้ายๆ
กันนั่นเอง : ถ้ามีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะอยู่ ก็มีอธิธิบาทอยู่ในตัว. เราก็
มองดูในแง่ที่จะให้เป็นรูปร่างของอธิธิบาทขึ้นมาก็ได้, มีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ขึ้นมาอีก
ก็มีความสำเร็จในสิ่งที่เราต้องการ ; เป็นฝ่ายละก็ได้, เป็นฝ่ายสร้างก็ได้, มันก็สำเร็จ,
สำเร็จก็คือเป็นอธิธิบาท แต่ชื่อที่เอามาเรียกไม่เหมือนกันคือ กลายเป็น ฉันทะ วิริยะ
จิตตะ วิมังสา. นี้เห็นได้ว่า เริ่มมีพูดถึง วิมังสา คือปัญญาขึ้นมาแล้ว เพราะเมื่อเป็น
ฝ่ายโพธิก็ต้องมีปัญญา มีความรู้ ; ส่วน สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เรายังไม่ได้พูดถึง
ปัญญาเลย พูดถึงแต่เครื่องมือที่เป็นตัวกำลัง.

พอมาถึงอิทธิบาท มันก็มีกำลังและปัญญาขึ้นมา นี่เป็นการบอกอยู่ในตัวว่า กำลังนี้ต้องใช้ให้ถูกต้องต้องใช้ด้วยปัญญา; ถ้าไม่มีปัญญาก็เอากำลังนั้นไปใช้ผิด. เหมือนพวกโจรเขาก็เอา สัจจะ ทมะ ขันติ จากะ นี่เอาไปใช้ได้ โดยไม่มีปัญญาที่ถูกต้อง; มันก็เป็นปัญญาเจโก เป็นปัญญาทุจริต จึงต้องมีปัญญาที่สะอาด ที่ชื่อตรง ที่ถูกต้อง.

ฉันทะ วิริยะ จิตตะ นี้ก็เป็นพวกกำลังเหมือนกับ สัจจะ ทมะ ขันติ จากะ. บางที่มีชื่อตรงกันอยู่แล้ว เช่น ฉันทะ - มีความพอใจ ก็มีความจริงใจในสิ่งนั้น ๆ, วิริยะหมายถึงความพากเพียร มันก็อยู่ที่ว่าจะต้องออกนอกตนอะไรไปพร้อมกันกับความพากเพียร. พอมาถึง วิมังสา นี้ก็เป็นปัญญาที่จะต้องพิจารณาตลอด นี่เราก็ดูให้เห็นว่ามันเป็นสิ่งที่มีเนื้อในเนื้อหาสาระนั้นเหมือนกัน; รูปร่างข้างนอกหรือชื่อที่เรียกมันมันไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่ของจริงหรือเนื้อใน.

ที่นี้ ก็ดูกันในรูปของอิทธิบาท ที่ให้เกิดความสำเร็จไปในทางของฝ่ายโพธิ์ โดยตรง. อิทธิบาทนี้เพื่อความสำเร็จ, สำเร็จในทางฝ่ายโพธิ์ ฝ่ายนิพพาน.

สังเกตให้ดี จะเห็นได้ว่า คำว่า อิทธิ หรือ "ฤทธิ" ภาษาบาลีก็เป็นอิทธิ, ภาษาไทยที่มาจาก สันสกฤต ก็เป็นฤทธิ หรือที่เราเรียกกันว่า ฤทธิ; ฤทธิก็แปลว่า ความสำเร็จ หรือ เครื่องให้เกศความสำเร็จ; แต่เราไม่ค่อยมองกันในแง่นี้ มักจะมองกันในแง่ที่เป็นของประหลาด อัจฉริยะ วิเศษ ปาฏิหาริย์อะไรทำนองนี้. ที่นี้ต้องมองกลับลงมายังที่ความสำเร็จ หรือเครื่องให้เกิดความสำเร็จเสียก่อน มันจึงจะเป็นความประหลาดอัจฉริยะ หรือเป็นปาฏิหาริย์ขึ้นมา. ถ้าไม่สำเร็จแล้วก็ไม่เป็นปาฏิหาริย์อะไรขึ้นมา; ฉะนั้น ปาฏิหาริย์หรือฤทธิ มันอยู่ที่ความสำเร็จ, นำอัจฉริยะก็อยู่ที่ความสำเร็จ.

เดี๋ยวนี้คนมุ่งกันแต่เรื่องทางฝ่ายวัตถุ หรือความโลภโผน จึงมองฤทธิไป
ในแง่ของเรื่องทางวัตถุ ทางโลภโผน เช่น เหาะได้หรือทำอะไรได้ในลักษณะ
อย่างนั้น ว่าเป็นฤทธิ เป็นปาฏิหาริย์. นึกมองไปตามประสาใจ หรือ อวิชชา ไปคิด
อยู่ที่ความแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ ไม่มองที่ความสำเร็จ. ที่ถูก ต้องมองว่าที่
เหาะได้ หรือทำอะไรได้นั้น เพื่อผลอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะต้องการความสำเร็จ.
แต่เดี๋ยวนี้ไปมองที่ความประหลาดน่าอัศจรรย์ เป็นปาฏิหาริย์เสียอย่างนี้ ฉะนั้น จึงมองไม่
ค่อยเห็น ว่า ฤทธิที่แท้จริง ปาฏิหาริย์ที่แท้จริง มันคืออะไร ? เป็นความสำเร็จของอะไร ?

ฤทธิคือความสำเร็จของประโยชน์ที่ถูกต้อง จะเหาะได้หรือไม่เหาะได้
มันยังไม่ใช่เรื่องที่แน่นอน ; อย่างเดี๋ยวนี้ไปโลกพระจันทร์ได้ มันก็เป็นเรื่องเหมือนกับ
เหาะได้, แต่มันอาจจะไม่มีประโยชน์อะไรก็ได้. เพราะฉะนั้น ฤทธิ ปาฏิหาริย์ นั้น
มันต้องมีประโยชน์ ที่มีประโยชน์ที่สุดก็คือละกิเลสได้ ; ที่ตรงไหนละกิเลสได้ ตรงนั้น
เป็นฤทธิเป็นปาฏิหาริย์ที่สุด.

ใน ทางพุทธศาสนา เรา จะระบุ ปาฏิหาริย์คือการกลับคนเลวให้เป็นคนดี,
กลับความทุกข์ ให้เป็นความสุข ; นั่นแหละคือตัวปาฏิหาริย์ ถึงยอดสุดของปาฏิหาริย์
ด้วย : ไม่ต้องเหาะได้ ไม่ต้องอะไรก็ได้ ; เพราะว่าเหาะได้นั้น จะกลับคนชั่วให้
เป็นคนดีได้หรือไม่ก็ได้ มันไม่แน่ หรืออาจจะไม่กลับเลยก็ได้. แต่การที่พระพุทธเจ้า
ตรัสกับใครเพียงสองสามคำ แล้วคนนั้นกลับตัวจากคนเลวเป็นคนดี จากปุถุชนเป็น
พระอรหันต์ขึ้นมา ; อย่างนี้คือปาฏิหาริย์จริงๆ.

เครื่องมือ ที่เรียกว่าฤทธิ มันเป็นอย่างนี้, พุทธตรงๆ ก็ เป็นเครื่องมือฆ่ากิเลส
ฆ่าความทุกข์ ; เพราะการฆ่ากิเลส ฆ่าความทุกข์นั้น เป็นปาฏิหาริย์อย่างยิ่ง
เป็นฤทธิอย่างยิ่ง. แต่คนเขาไม่ค่อยชอบ เขาเอาฤทธิ เอาปาฏิหาริย์ไปใช้ในเรื่อง

เหาะได้ คำคิดได้ เนมรมิตอะไรได้, ล้วนแต่เป็นเรื่องโกหกทั้งนั้น ก็มันไม่จริงตามนั้น; เนมรมิตข้าวสุกขึ้นมา กินก็ไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น. การเนรมิตนั้นทำขึ้นมาให้เห็นได้, เนมรมิตปราสาทขึ้นมาให้เห็นได้, แต่มันอยู่ไม่ได้. คนผู้เนรมิตจะต้องไปตัดไม้มาทำกุฎิทำกระท่อมอยู่ ทำบ้านเรือนอยู่; เพราะมันเป็นเรื่องปาฏิหาริย์หลอกลวง. ในที่สุด ก็ต้องมาสร้างบุญสร้างกุศล เพื่อจะมีวิมานอยู่ อย่างนี้จะบันทาลเอาด้วยฤทธิ์ของอวิชา อย่างนั้นไม่ได้.

เรื่อง ๒. ปาฏิหาริย์ของเรา ก็อยู่ที่ฆากิเลส ให้อารมณ์เรียบไปเลย; อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงมานคนมิจจาทิวฐิ หรือคนเข้าใจผิด เช่นพระองค์กัณฐิมาล หรือมิจจาทิวฐิที่หนาแน่นกว่านั้น ก็ได้ ทำได้. นี่คือปาฏิหาริย์ที่เป็นเครื่องมือเพื่อทำอย่างนี้ต่างหากที่เรียกว่าอิทธิ ฤทธิ์ หรือแม้แต่ปาฏิหาริย์. ในอรรถกถาก็เลยเขียนไว้ชัดเจนว่า :

อิทธิปาฏิหาริย์ ก็คือแสดงฤทธิ์เดชตามภาษาชาวโลก. *อนุสาสนีปาฏิหาริย์* ก็คือสอนโดยใช้คำพูดที่น่าอัศจรรย์ที่สุด เรียกว่า *อนุสาสนีปาฏิหาริย์*. แล้วก็มีการกลับใจคน การทรงมานคน เปลี่ยนแปลงคน ที่น่าอัศจรรย์ที่สุดเรียกว่า *อาเทศปาฏิหาริย์* แยกกันไปเลย แยกกันไปจากฤทธิ์ชนิดที่มันเป็นเรื่องหลอกลวงโกหก มาเป็นฤทธิ์ที่แท้จริง ไซ้ประโยชน์ได้ถึงที่สุด ทำปุณฺชนให้เป็นพระอรหันต์; หมายความว่าทำคนที่มีความทุกข์ให้กลายเป็นคนที่ไม่มีความทุกข์ได้.

คำว่าฤทธิ์เป็นอย่างนี้ เป็นเครื่องมือก็มากน้อยก็ลองคิดดูเองก็แล้วกัน เป็นเครื่องมือที่วิเศษอย่างไร ก็คิดดูเองก็แล้วกัน.

เมื่อพูดถึง *อิทธิบาท* ก็หมายถึงรากฐาน สิ่งที่เป็นรากฐาน หรือ เป็นเครื่องมือชั้นรากฐานที่ให้เกิดฤทธิ์เหล่านั้น.

ถ้าพระพุทธเจ้าจะทรงประสงค์มีอายุยืนยาวอยู่สักกัปปหนึ่ง ก็ใช้อธิบาบท^๕ เหมือนกัน ; พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้. แต่ว่าเป็นเรื่องเกินความเหมาะสม ไม่ได้ชวนชวาย, แล้วก็ไม่น่าอศจรรย^๕เท่ากับการเปลี่ยนแปลงคน. ครั้นจะมีอายุยืนสักกัปปหนึ่ง ก็ไม่น่าอศจรรย^๕เท่ากับการเปลี่ยนคนสักคนหนึ่ง จากความเป็นปุถุชนให้เป็นพระอรหันต์ ; ฤทธิ์ที่แท้จริงมันอยู่ที่นี้. เราก็ออยู่ในชุก^๕ อยู่ในกลุ่ม^๕ก็เป็นผู้มีความทุกข์แล้วก็อยาก หรือต้องการ ที่จะไม่มีความทุกข์.

เรื่องมีความทุกข์ก็รู้จักกันดี ทุกข์อย่างที่ต้องนำตาไหลนั้นก็รู้จักกันที่อยู่ ไม่ต้องพูดอีก, ต่างต้องการจะปลดความทุกข์เหล่านั้นออกไป ก็ต้องมีฤทธิ์ ต้องเป็นคนมีฤทธิ์ ; เรื่องที่เคยร้องไห้น้ำตานองไปนั้น มันจะต้องมีฤทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งมาแก้ไข. จะมีวิธีอะไรมาแก้ไขได้จริง ? ก็จะมีแต่ธรรมะอย่างเดียว ; ธรรมะนี้ก็ขยายตัวออกไปเป็นข้อ ๆ พวก ๆ ไป อย่างที่ว่ามาแล้ว.

ถ้าบังคับจิตใจได้มันก็หยุดร้องไห้ได้ ; แต่ว่าต้นเหตุที่ทำให้ร้องไห้นั้นไม่มีที่สิ้นสุด ก็มันมีความผิดพลาดอย่างอื่น ; จำต้องแก้ไขความผิดพลาดเหล่านั้นให้หมดไป. ความผิดพลาด ก็ ทำความชั่ว หรือ อหากทำชั่ว หรือ บังคับตัวไม่ได้ ; มันก็ต้องแก้ไขด้วยการบังคับตัวให้ได้ นับตั้งแต่สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ขึ้นมา. ความทุกข์ต้องมาจากการทำผิดหรือทำชั่วเสมอ, การทำผิดทำชั่วก็มาจากการบังคับตัวไม่ได้เสมอ ; ที่ว่าไม่รู้อะไรนั้นดูจะไม่มี มีแต่ารู้แล้ว ทำไม่ได้ หรือไม่ทำ หรือ บังคับตัวไม่ได้, มันอยู่ที่การบังคับตัวไม่ได้.

ที่นี้ก็เริ่มมีโครงการ มี แผนการที่จะบังคับตัวเองกันให้ได้จริงๆ แล้วก็ ในระยะยาว. อธิบาบท^๕ ก็มี หน้าที่เกิดขึ้น.

เราต้องเห็นว่าร้องไห้ไม่ใช่ไหว; แล้วก็ต้องอยากหรือประสงค์ที่จะไม่ร้องไห้
หวังที่จะไม่เป็นผู้ที่ร้องไห้อีกต่อไป. ที่นั่นสิ่งที่เรียกว่าฉันทะ มันก็เกิดขึ้นในความไม่ต้องการ
ร้องไห้; นี่เรียกว่า ฉันทะ. เรื่องความทุกข์ ก็ต้องมีฉันทะในการที่จะไม่เป็นทุกข์
หรือถ้าเราเรียกว่าเป็นอยู่ด้วยจิตว่างไม่เป็นทุกข์ ก็ต้องมีฉันทะในการที่จะเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง.

พิจารณาเกิดตุให้ตี มันก็จะได้มีฉันทะขึ้นมา คิดเป็นก็มง่าย มีสติ มีแรง
มีฉันทะ อย่างลึกอย่างแรงอย่างจริงจัง ขึ้นมา; นี่ก็สำเร็จไปถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์แล้ว;
คนเราถ้าลงพอใจหรือแน่ใจอะไรลงไปแล้ว มันก็มีความสำเร็จอย่างน้อย ๕๐ เปอร์เซ็นต์
หรือเกิน ๕๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะ “พอใจ” เป็นกำลังผลักดัน ให้ทำต่อไปโดยง่าย
โดยสะดวก โดยสนุก.

การที่พระพุทธเจ้าท่านทรงยกเอาฉันทะขึ้นมาเป็นข้อแรกนั้น
เป็นเทคนิคทางจิตทางวิญญาณอย่างใหญ่หลวง.

เดี๋ยวนี้คนโง่มาก จนไม่ยอม ไม่พอใจในสิ่งที่ควรจะทำ ควรพอใจ,
พอใจแต่ที่จะร้องไห้, กลายเป็นร้องไห้แล้วยิ่งสนุก ยิ่งสบาย ยิ่งอร่อย ก็เลยร้องไห้กัน
ไปจนตลอดชีวิต, สมัยที่จะเป็นทุกข์อยู่ตลอดชีวิต สนุกไปเลย, ขึ้น ๆ ลง ๆ
เมื่อย ๆ แห้ง ๆ อด ๆ อยู่อย่างนี้เรื่อยไปจนตลอดชีวิต, ไม่เคยมีฉันทะในพระนิพพาน.

จงไปดูเสียใหม่ใน จุดตั้งต้นที่สำคัญที่สุด คือฉันทะ ในพระนิพพาน
คือใน ความดับทุกข์ ในความสะอาด สว่างสงบ ในความแห่งสนิท ก็ต้องอดส่ำหูก
ขยันดูความทุกข์; แล้วดูให้เป็น. ถ้าร้องไห้ ก็ดูให้เป็น ว่าร้องไห้ นี้คืออะไร
เพื่ออะไร จากอะไร; อย่างนี้ไม่เท่าไรก็จะพบหนทางที่จะแก้ไข. เดี่ยวนี้ดูไม่เป็น

ดูแต่จะร้องไห้ให้ดีกว่าเดิม เพื่อเป็นเรื่องกลบเกลื่อนความทุกข์ด้วยความทุกข์ ไม่รู้จัก
สิ้นสุด.

เราเห็นได้อยู่แล้ว ว่าที่เข้ามาในวัด ในวานี้ เข้ามาด้วยอะไร; ก็ว่าเดิน
ละเมอเข้ามา หลับตาเดินละเมอเข้ามาตาม ๆ กันมา ตามขนบธรรมเนียมประเพณี
ว่า “เข้าวัดดีกว่าโว้ย” อย่างนี้เสียแหละมาก; ไม่ได้เห็นว่านอกวัดนั้นมันเป็นทุกข์
เหมือนกับไฟไหม้ แล้วเราก็ไปหาที่ดับไฟ ไม่ได้คิดอย่างนั้น ไม่ได้รู้สึกอย่างนั้น.
คิดนั้นอาจจะคิด แต่คิดไปตามเหตุผล ไม่ได้รู้สึกจริงๆ ว่ามันเป็นอย่างนั้น มันเป็น
เรื่องคิดตามเหตุผล.

ที่ต่ำกว่านั้น ก็ละเมอตาม ๆ เขามา ไม่ได้คิดตามเหตุผล ด้วยซ้ำ; ถ้าเหตุผล
ก็เป็นเหตุผลของเด็ก ๆ เมื่อเขาจะไปทางไหน ก็จะไปทางนั้นด้วย : “มันคงดีแน่
เพราะเขาเขกันไปมาก ๆ มากจนอย่างนี้ นี่เหตุผลของเด็ก ๆ เป็นอย่างนี้. บางคนอาจจะ
ไปไกลกว่านั้น คาคะเนเห็น ว่า มันคงจะดี เพราะเหตุอย่างนั้นอย่างนี้ก็มี; ล้วนแต่
คิดตามเหตุผลทั้งนั้น ไม่ได้รู้สึกความทุกข์จริงๆ เลย.

จะดับทุกข์นั้นจะดับกันได้ โดยวิธีที่ตรงกันข้ามกับความรู้สึกที่กล่าวมา
ข้างต้น; ฉะนั้น วัตถุประสงค์ขึ้นเป็นสถาบันเพราะความหลงของคนก็ได้, เพราะความ
จริงความต้องการของผู้มีสติปัญญาก็ได้. แต่พอเข้ามาถึงยุคนี้แล้ว คุณมันจะเป็นเรื่อง
สถาบันของความหลง ความสมมติเอา เป็นความเห่อตาม ๆ กันไปเสียมากกว่า. บางที
ที่วัดนั้นเองก็ไม่ได้มีระบบการดับทุกข์ หรือว่าทำความดับทุกข์ หรือว่าทำความดับทุกข์
อะไรก็มี; แต่มีชื่อเสียงเลิกลอยเสียแล้ว ขึ้นชื่อว่าวัดละก็ต้องวิเศษ ก็ต้องดับทุกข์, กลายเป็น
เป็นสถาบันของความสมมติเท่านั้นเอง.

ดูให้ดีๆ จะเห็นว่า **ฉันทะที่ประกอบด้วยธรรม เพื่อจะดับทุกข์นั้นยังไม่** ยังมีไม่พอ ; มันมีมากแต่ฉันทะในทางกามารมณ์ ที่เรียกว่ากามฉันทะเป็นนิเวศน์นั้น กลุ้มอยู่ทุกๆ ไป, เป็นฉันทะในเรื่องของความยึดมั่นถือมั่นในรูปเสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรเช่นนั้น เป็นฉันทะที่แรงมาก แรงจนข่มขี่กันไม่ไหว. มันเป็นฉันทะไปทางฝ่ายโน้น ไม่ใช่ฉันทะมาทางฝ่ายโพธิปักขิยธรรม หรือนิพพาน, ไม่ใช่ฉันทะในอิทธิบาทของ โพธิปักขิยธรรม นี่คือจุดตั้งต้นจุดแรก จุดตั้งต้นที่จะต้องสะสาง.

ถ้าเดินมาถูกแล้วก็ดี เป็นที่น่าอนุโมทนา; **ถ้ามีฉันทะถูกต้อง จึงมาวัด** มาบวช มาปฏิบัติ ถิ่น่าอนุโมทนา. แต่ว่าอย่าเพ้อคิด หรือเหมาเอาว่าถูกต้อง ง่ายๆ นะ! ไปสอบไปตรวจดูให้ดีเสียก่อน ว่ามันถูกต้องจริงหรือเปล่า; เพื่อมันจะมี ส่วนที่ไม่ถูกต้องเพราะความไม่รู้เท่า, เพราะความไม่รู้ก็มี. บางทีจะต้องมีแทรกอยู่ คือความเห่อ : การบวชเห่อๆ กันอย่างนี้ ก็ไม่ใช่ฉันทะในอิทธิบาท, เข้าวัดเพราะเห่อ ตามๆ กันมา นี่ก็ไม่ใช่ฉันทะในอิทธิบาท.

เมื่อรากฐานนี้ **ไม่ถูกหรือไม่มีแล้ว มันจะทำต่อไปไม่ได้** ฉะนั้นจึง ย้อนไปสำรวจดูที่รากที่เหง้า ที่จุดตั้งต้นอันแรกนั้นกันเสียทุกคน ว่าฉันทะของเราถูกต้องหรือเปล่า? บวสีุทธิหรือเปล่า? มีมากพอหรือเปล่า? ถ้ามันไม่ถูกต้อง และไม่มากพอก็จงขยับขยาย เรื่องฉันทะนี้ให้ถูกต้อง ให้มากพอเสีย, แล้วต่อไปมัน จะง่าย มันจะลื่นไปเอง ด้วยอำนาจของฉันทะนั้น.

ถ้ามีฉันทะอย่างกำกวม ไขว้เขวเลื่อนกลาง หรือ เป็นอย่างละเมอๆ มันก็ ไปไม่รอด; จึงหวังว่าทุกคนจะได้ไปสำรวจดูความประสงค์ ความต้องการของสติ บัญญา ที่จะมีความพอใจในผักฝ่ายของโพธิ์นี้ มีแล้ว ถูกต้องสมบูรณ์หรือเปล่า?

นี่กลายเป็นว่า ผมจับตัวไปเรียน ก ข ก กา กันใหม่, หรือว่าไปตั้งแถวกันใหม่ ตั้งสอนเดินกันใหม่ ตั้งไซ้กันใหม่; อย่างน้อยก็หัดสอนเดินกันมาใหม่ โดยวิธีที่ถูกต้อง. **เรามีความพอใจในอะไรจึงมาบวช หรือมาวัด?** ที่แล้วๆมา แม้แต่ผมเองก็แย้ ไม่ได้มาบวชเพราะว่ามีฉันทะอันบริสุทธิ์ของอิทธิบาท; แต่บวชเพราะธรรมเนียมเพราะโยมประสงค์อย่างยี่ง แล้วผมก็เป็นผู้ที่เชื่อว่า ยอมหมด หรือขึ้นอยู่กับโยม. ชีวิตของเราไม่มีความหมาย สุกแต่แต่ประสงค์ของโยมเป็นใหญ่. อย่างนี้ก็ถูกต้อง มันก็ไม่ได้บวช หรือเข้าวัดเพราะมีฉันทะของอิทธิบาทอะไรเลย; เรื่องการบวชของพวกคุณก็น่าจะมีทำนองนี้อยู่บ้างเหมือนกัน.

ที่นี้ ส่วนใหญ่ออกไปอีก **เหตุผลในการบวช** อาจจะเลยเถิดไปกว่าที่กล่าวมานี้ : **บวชแก้บน** ก็มี, **บวชเพราะกลัวอันตราย** อะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง หนีอะไรมา ก็มี, หนีคดีมาก็มี, หนีความกลุ้มใจจะทำอะไรไม่ถูก **มาลองบวชดู** อย่างนี้ก็จะมี, มีความร้อนกร้อนใจกลุ้มใจอะไรมาบวชลองดู เผื่อมันจะหายก็มี, **บวชเพื่อพักผ่อน** ก็มี, **บวชเอาเปรียบสังคมไม่ยอมทำงาน** แล้วก็มาบวชอาศัยผ้าเหลืองเลี้ยงชีวิตอย่างนี้ก็จะมี มันไกลกันสุดโต่งไป เป็นคนละโลกไปเลยกับเรื่องที่จะเป็นฉันทะตามแบบของอิทธิบาทที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้มี.

ขอให้ทุกคนทั้งพระทั้งเณร ทั้งอุบาสกอุบาสิกา ลองสำรวจจุดตั้งต้นจุดแรก คือฉันทะนั้นดูด้วยกันทุกคน; ถ้าอันนี้ไม่ถูกต้องแล้วอย่าไปหวังเลยว่าอันนั้นจะถูกต้อง, ถ้าอันนี้มีกำลังไม่มากพอ อย่าไปหวังเลยว่ามันจะเป็นไปได้ต่อไปข้างหน้า. ขอให้ไปดูว่า ธรรมฉันทะ หรือธรรมนันทินี้ มีพอหรือไม่?

สำหรับคำพูดอันน่าตกใจที่ใช้คำว่า “ฉันทะ” เหมือนกับ **กามฉันทะ** ใช้คำว่า “นันทิ” เหมือนกับที่เป็นชื่อของกัณฑ์ – **นันทิราศหคคา** นั้นเป็นคำเดียวกัน; แต่นั่น

มันมีศตหา มีนันทิไปในทางกามารมณ์ หรือทางกิเลส; เตียวนี้มีฉันทะหรือนันทิในทางของธรรมะหรือนิพพาน คำที่เป็นพุทธภาษิตก็มีเรียกว่า “**ธมฺมนนฺติ**” – มีนันทิในธรรม; นี่คือนันทิ ที่จะมาฝ่ายนี้ฝ่ายนิพพาน, แล้วก็เป็ฉันทะอิทธิบาทอย่างยิ่ง.

เราจะต้องมี**ธรรมนันทิ** หรือ **ธรรมฉันทะ** อะไรก็ตาม เป็นจุดตั้งต้นให้ **บริสุทธิศุคฺคอง** ให้มากพอ ไว้ก่อน; แล้วจัดให้เป็นสังคมอันหนึ่ง ที่มีสิ่งนี้เป็นรากฐาน หรือเป็นมูลฐาน แล้วจึงจะไปรอด. แต่ถ้าเราจะทำกันอย่างเห่อ ๆ จะตั้งพุทธสมาคมขึ้นมาด้วยความเห่อ นึกไปไม่รอด; เพราะมันขาดตัวนี้ คือขาดฉันทะหรือขาดนันทิ ในธรรมะที่แท้จริง; เป็นนันทิหรือฉันทะของกิเลส ตั้งพุทธสมาคมเอาหน้าเอาเกียรติ หรือใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง หรืออะไรอื่นต่อไปอีก; อย่างนั้นแล้วมันก็แยกกัน เดินกันคนละทางแน่.

เรื่องที่ถูกมานี้บางทีก็จะเป็นคำตอบของปัญหา ที่ว่า **ทำไมพุทธสมาคมเกิดขึ้นเต็มบ้านเต็มเมือง หรือจะทั่วโลกอยู่แล้ว มันก็ยังแก้ปัญหาอะไรไม่ได้?** ก็เพราะเป็นพุทธสมาคมแท้ ไม่มีธรรมฉันทะ ไม่มีธรรมนันทิ อย่างถูกต้อง และเพียงพอนั่นเอง ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดพุทธสมาคม. วัดก็เป็นสมาคม สำนักชีก็เป็นสมาคม หรืออะไรก็เป็นสมาคม; ล้วนเป็นพุทธสมาคม เป็นสมาคมของชาวพุทธ; แล้วไปตรวจดูฉันทะ ไปสำรวจดูฉันทะเถิด อาจจะไม่สายหนักก็ได้ สั้นห้วนก็ได้ เพราะ **ไม่ตรงตามร่องรอยของพระพุทธเจ้า** แล้วจะไปหวังอิทธิบาทได้อย่างไรกัน.

ลองคิดดูกันใหม่ของแต่ละคน ๆ ในลักษณะที่ว่า “**ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน**” เป็นของเฉพาะตนนี้ **ต่างคนต่างแค้นใจตน จะช่วยกันได้ก็น้อยเต็มที**, ที่ชี้แจงให้ไปแก้ไขของตน จะไปช่วยแก้ไขตนคงจะทำได้; **แต่ว่าจะช่วยข้แจงกันว่า ให้ไปแก้ไข**

ของตน ๆ กันเอง ให้มันถูก เพราะความรู้สึกมีส่วนลึกของจิตใจของแต่ละคน เฉพาะคน. ขออย่าทำอะไรด้วยความเห่อและละเมอ.

เดี๋ยวนี้คนทำความดีด้วยการเห่อ ด้วยการละเมอ. นี่มิใช่ผมพูดด้วยความเสียสดี หรือตั้งใจจะกระทบกระทั่งเสียสดี, ไม่ใช่ตั้งใจจะตำใคร ; แต่ตั้งใจจะ**บั่น** **เท็จจริงของอุปสรรค**ที่มีอยู่เท่านั้น, พูดไปตรง ๆ มันก็เป็นเรื่องเหมือนกับตำ หรือเสียสดีอย่างนั้น. ขออย่าไปคิดในรูปนี้ ถ้าคิดว่าเป็นเรื่องตำ เรื่องเสียสดี ก็ขอให้คิดว่ามันเป็นเรื่องหวังดี.

ให้มองเห็น ความเหลวไหลมาแต่จุดตั้งต้น, ความผิดพลาดโดยไม่รู้สึกตัวมาตั้งแต่จุดตั้งต้น, ของการที่ไม่มีฉันทะที่บริสุทธิ์ในการที่เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ; แล้วความมันเปลืองมาก ในการที่บวชนี้ก็เปลืองมาก, ที่จะมา**นำ** **เพ็ญชีวิต** **อยู่อย่าง** **นักบวช**อย่างนี้ มันก็เปลืองมาก ก็ต้องเสียสละมาก ลงทุนมาก ; แล้วมัน**ได้อะไร** ?

การบวชควรจะต้อง**ได้อะไร**ที่คุ้มค่ากัน ; แล้วมันไม่ได้เพราะเหตุไร ? ก็เพราะเหตุที่มีฉันทะหรือสัจจะไม่พอ ; มันขาดเครื่องมือพื้นฐานเสียตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว, ไม่มี **สัจจะ** **หมะ** **ขันตี** **จาคะ** **ที่ถูกต้อง** และ**เพียงพอแล้ว**, ไม่มีอิทธิบาทข้อแรกที่สุดที่เพียงพอแล้ว.

นี่เป็นการสำรวจครั้งใหญ่ อย่างตรงไปตรงมา ลองไปสำรวจดูเผื่อว่ามันผิดพลาดมาเรื่อย ๆ มานานแล้ว ก็จะได้ชำระสะสางหรือขืนมาชะล้างเสียให้มันถูกต้องมาตั้งแต่จุดตั้งต้นของนิสัยสันดาน.

นี่คือธรรมะที่ชื่อว่า อิทธิบาท ข้อที่ ๑ เรียกว่า ฉันทอิทธิบาท, ปรรวค ความดับทุกข์ ปรรวคโพธิ; เรามาใช้ในทางเป็นโพธิ์เพื่อโพธิ์, แทนที่จะเอา ไปใช้อย่างเรื่องหลับตาหลงไปในโลก หรือว่าเอาไปใช้เป็นเครื่องมือหาประโยชน์ส่วนตัว อย่างคนพาลเอาไปใช้.

อิทธิบาทข้อฉันทะนี้ เป็นที่แน่นอนแล้ว ว่าเราไม่ชอบ ไม่ต้องการจะเป็นคนพาลหรือเป็นเรื่องเล่นตลก ทุจริตอะไรรูปนั้น; แต่ทำด้วยความมอยาก หวังที่จะตี ที่จะดับทุกข์ มันก็ยังมีเงื่อนไขที่เรายังไม่เข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจผิดอยู่บางส่วนบางอย่าง ไขว้กันอยู่ จึงขอร้องให้ไปตั้งต้นลงโรงกันใหม่ เพื่อให้รู้แน่เสียทีว่า มันถูกและตีแล้ว ตั้งแต่ต้น หรือมันยังผิดอยู่ที่ส่วนไหน; แก่ไขบัจจยสำคัญ ต้นเหตุรากเง่าอันนี้ คือสิ่งที่เรียกว่าฉันทะ หรือฉันทะในทางธรรม. พออันนี้ถูกต้องบริสุทธิ์แล้ว ที่นั่นมันจะวิ่งไปทีเดียว จะวิ่งไปอย่างถูกต้องอย่างรวดเร็วและง่ายตาย. เราทุกคนวันนี้เฉพาะเรื่อง ฉันทะข้อเดียวก็หมดเวลาแล้ว.

หวังว่าจะได้เอาไปคิดไปนึกอย่างมากเป็นพิเศษ ให้สัมพันธ์กับ ฉันทะเป็น เจเนอตันที่สำคัญที่สุด; ตั้งต้นถูกต้องมันก็เป็นอันหวังความสำเร็จได้, ตั้งต้นผิดแล้วก็อย่าไปหวังเลยในความสำเร็จ. ก็เลยเป็นเรื่องที่น่าหวัง ที่เข้าวัดมาเป็นสิบ ๆ ปี หรือ บวชกันมาหลาย ๆ ปี หลายสิบปีแล้ว มาขอร้องให้ย้อนหลังไปดูในลักษณะที่ตั้งต้นกัน ใหม่; ทั้งนี้ก็เพื่อ ปรับปรุงรากฐานให้ถูกต้องเสียที หรือถูกต้องยิ่งขึ้น แล้วแต่กรณีของบุคคลเป็นกันคน ๆ ไป.

ผมคิดว่าอุปสรรคมันติดอยู่ที่ฉันทะนี้; จะจริงหรือไม่ ก็ลองไปคิดไป ทบทวนดู. ไปสังเกตดู หรือไปรื้อขึ้นมาดูมาสอบดู ว่าจุดตั้งต้นของเราเป็นอย่างไร, เดินมาอย่างไร. เคยวนกำลังมี นันทิหรือฉันทะในอะไร? กำลังละเมออยู่หรือเปล่า?

บางทีเราจะกระโดดก้าวข้ามไปไกลเสียแล้วก็ได้, ไปหวังในอะไรที่เป็น
 เกียรติ เป็นบุญเป็นกุศล เป็นอะไรไปเสีย เติลิตเปิดเบิ่งไป. ฉะนั้น จึงขอร้อง
 ให้เป็นอยู่อย่างต่ำที่สุด : “กินข้าวจานแหมว อาน้ำในคูล” ไปเรื่อย ๆ ตามอุคมคติ
 อันนี้ จะเป็นเครื่องประกันฉันทะไม่ให้ออกนอกกลุ่มออกทาง หรือเติลิตเปิดเบิ่ง.
 ให้เป็นอยู่อย่างต่ำ, อย่างต่ำที่สุด จะประกันความเติลิตเปิดเบิ่ง ; ฉันทะจะยังคงบริสุทธิ์อยู่
 มีความพอใจที่จะทำกิเลส แทนที่จะไปเป็นทาสของกิเลสโดยไม่รู้ตัว.

เวลาของเราก็หมด.

สัญญาตาปริหรณ์

- ๒๘ -

ธรรมะในฐานะ เป็นเครื่องมือ
(อิทธิบาท ข้อที่ ๒)

๑๑ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๑๑ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๔๕ แห่ง
ระยะเวลาเข้าพรรษา พระพุทธศักราช ๒๕๑๒.

วันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมะ ในฐานะเป็นเครื่องมือ
คือ อิทธิบาท ข้อที่ ๒ เป็นลำดับไป. ในวันที่แล้วมา
ได้พูดถึง อิทธิบาทข้อแรก ที่มีชื่อว่า จันทะ ซึ่งแปลว่า
ความพอใจ เป็นเหตุให้เกิดความสำเร็จอย่างยิ่ง จนถึง
กับกล่าวว่า ถ้ามีความพอใจก็เท่ากับมีความสำเร็จ ตั้งครั้ง
หนึ่งแล้วเป็นอย่างน้อย เพราะฉันตะเป็นกำลังอะไรอันหนึ่ง
อย่างที่บอกไม่ถูก.

ลำดับต่อมาได้ชี้ให้สังเกต **คุณตัวจริงของธรรมะ** ชั้นนี้ ที่เรียกว่าฉันทะ คือ ความพอใจ; เพราะว่าคำพูดคำหนึ่ง ๆ ที่เป็นชื่อของธรรมะนี้ ในบางกรณีมีความหมายกว้างมาก คนที่สะเพร่าหรือว่าอวดดี ย่อมไม่เข้าใจความหมายทั้งหมดนั้น; เช่นคำว่า ฉันทะ คือความพอใจ เมื่อสอนก็มักจะสอนกันเพียงเท่านั้นเอง. ที่ว่าให้ดูที่ตัวจริงของมัน ก็คืออย่าฟังแต่ชื่อ หรือตัวหนังสือ; แม้วามันจะเป็นความรู้ทางจิตวิทยาไปบ้าง มันก็ ยังเป็นเรื่องของธรรมะอยู่นั่นเอง จึงบอกให้ดูถึงตัวจริงของมัน.

การที่จะมีฉันทะ ความพอใจได้ จะ **ต้องมีความรู้** คือ **รู้จัก** แล้วก็มี **ความเชื่อ**, แล้วก็ต้อง **มีความแน่ใจ** อะไรอย่างนี้ เป็นขั้นด้วย : เมื่อพูดถึงฉันทะ คือพอใจแล้ว ต้องมีความรู้จักสิ่งนั้นดีมันจึงจะพอใจ; แล้วต้องมีความไวใจในสิ่งนั้นจึงจะใช้ได้, จึงจะเกิดเป็นความเชื่อ หรือศรัทธา หรือความแน่ใจ อธิษฐานจิต, มีสัจจะอะไรขึ้นมา.

คนสะเพร่าหรือคนอวดดีก็มองแต่ว่าพอใจนิดหน่อยแล้วก็พอใจ; นี้ก็พอใจแต่ปาก **กำลังของความพอใจ ยังไม่พอ** ยังเป็นของเด็กเล่น; ถ้าเป็นอย่างนี้ธรรมะ **อิทธิบาทข้อดีไปก็เลอะล้มละลาย** ไปตาม ๆ กัน. นี่คือข้อที่เราทำอะไรไม่สำเร็จ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการปฏิบัติธรรม.

ขอให้เข้าใจให้ดีว่า คำพูดคำหนึ่งที่ใช้เป็นชื่อของ **ธรรมอย่างหนึ่ง** นั้น โดยพุดุทินัยย่อมกินความ หรือ รวบรวมเอาคุณสมบัติของธรรมชื่ออื่น ๆ เข้าไว้มาก.

ถ้าเป็นนักค้านก็ควรจะค้าน แล้วก็อาจจะรู้ได้จากการค้าน ว่าเขาศรัทธาไปไว้ที่ไหน ? เราเคยได้ยินว่า ศรัทธาก็ เป็นธรรมะสำคัญ, เทียนนี้มัน ก็อยู่ในคำว่า

“ฉันทะ” นั้นเอง สัจจะอธิษฐาน มันก็ รวมอยู่ในฉันทะ ทั้งนั้น; แต่มันอาจจะกระจายไปอยู่ในชื่ออื่น : เช่นคำว่า บัญญา นั้นมันก็ต้องมีก่อน แล้วมันก็ไป มีมากในส่วนที่เรียกว่าวิมมังสาข้อที่ ๔, ความปักใจมันก็ไปมีในข้อที่ ๓ ที่เรียกว่า จิตตะ, การกระทำลง ไปจริง ๆ เป็นหัว ข้อที่ ๒ คือวิริยะ.

วันนี้เราจะพูดถึง อิทธิบาทข้อที่ ๒ คือวิริยะ :-

สำหรับคำว่า วิริยะ ควรจะได้พิจารณากันในแง่ของคำหรือคำพูดกันสักหน่อย ง่ายเหมือนกัน; เราก็รู้กันอยู่แล้วว่า วิริยะคือความเพียร และเราก็ไม่ควรจะแปลเป็นภาษาไทย. มันอาจจะแปลกประหลาด ที่ว่าคำที่เกี่ยวกับความเพียร เป็นคำที่ใช้ตามภาษาบาลีอยู่ตามเดิม; เช่นเดียวกับคำว่าธรรมะ เราไม่แปล ใช้คำว่าธรรมะไปตามเดิม. คำว่าวิริยะนี้ก็เหมือนกัน เราใช้คำว่า “วิริยะ” ไปตามเดิม; ที่แปลว่าความเพียรนั้นก็ไม่ได้แปล, เพียงแต่เอารูปคำไปเปลี่ยนเป็นภาษาที่ถนัดสำหรับคนไทย.

คำว่า “เพียร” ก็คือคำว่า วิริยะ นั้นเอง. อย่าเข้าใจว่าคำไทยนี้เป็นความเพียรคือคำว่าวิริยะ, หรืออุตสาหะคือความพยายาม อย่างนั้นไม่ใช่ : คำว่าพยายามเป็นภาษาบาลีตรงตัว, คำว่าอุตสาหะก็เหมือนกัน.

นี่เป็นการแสดง วัฒนธรรมไทยทางภาษา ซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่อินเดีย เป็น colony ทางวิญญาณทางภาษาแก่อินเดีย ใช้ภาษาอินเดีย. ที่เป็นภาษาไทยแท้ ๆ ก็เช่น คำว่า บากบั่น นี้เป็นไทยแท้ ๆ, ความขยัน ความบากบั่น แต่ก็ไม่ค่อยได้ใช้โดยตรง; มักใช้คำว่า วิริยะ พยายาม อุตสาหะ; ซึ่งเป็นคำบาลี.

ถ้าเราดูตามคำตามศัพท์ จะได้ความหมายของคำว่า **วิริยะ** มีหลายแบบ อาจจะครบทุกแขนง. มันมีไปถึงคำว่า **บ่กคหะ** เป็นอันเดียวกับความเพียร, **ปรักกมะ** ก็เป็นความเพียร, **อหิตี** ก็ความเพียร; คำว่า **ความเพียรมีไวพจน์** มากมาย แสดงความหมายอยู่ในตัว.

สำหรับคำว่าวิริยะซึ่งเป็นคำหลัก มีความสำคัญเป็นพิเศษ มีความหมายลึกซึ้ง, แล้วจะเอาความหมายตามตัวหนังสือ หรือความหมายทั่วไปก็ได้. คำว่าวิริยะ หมายถึง การใช้กำลังให้หมดไป; คุณควรจะสังเกตข้อเท็จจริงข้อนี้ไว้ เป็นความรู้. แม้ในภาษาไทย คำว่าวิริยะ ที่เราแปลว่าความเพียร หรืออะไรก็ตาม มันหมายถึงการใช้กำลังให้หมดไป; เช่นในการเผาไหม้เชื้อเพลิงของกำลังให้หมดไป มันก็รวมถึงการเผากำลังนี้ด้วย; เมื่อเราเผาเชื้อเพลิงให้เกิดกำลังเผาไหม้ เชื้อเพลิงก็หมดไป กำลังก็หมดไป พร้อมๆกันไป. ฉะนั้น คำว่า **วิริยะ** แปลว่า **การเผากำลังนี้ให้มันหมดๆไป** คือการใช้มันนั่นเอง.

อีกอย่างหนึ่ง ควรจะนึกถึงคำๆนี้ ซึ่งมีความหมายบัญญัติเฉพาะทางจิตวิทยาของพวกโยคี ที่เคยพูดให้ฟังแล้วครั้งหนึ่งว่า **วิริยะนี้** หมายถึงการใช้กำลังของชีวิตไปอย่างสุรุ่ยสุร่าย, คือการใช้กำลังไปในทางกิเลส มีความกำหนดในความรู้สึกทางกามารมณ์ จนกระทั่งเกิดความร้อนในร่างกาย; เมื่อรู้สึกร้อนในร่างกาย นั่นคือมันเผาซึ่งซึ่งเป็นเชื้อเพลิงของกำลัง.

พวกโยคีเชื่อว่า เชื้อกระดูกเป็นที่สะสมกำลังของชีวิต เหมือนกับเชื้อเพลิง พอเกิดความรู้สึกกำหนดทางเพศ จึงถูกเผาให้ละลายเป็นน้ำไปสะสมในต่อม prostate. อาการที่ถูกเผาอย่างนี้เขาเรียกว่า**วิริยะ**. ต่อเมื่อไม่ถูกเผา เก็บไว้

หล่อเลี้ยงร่างกาย หล่อเลี้ยงมันสมอง เราจะเรียกว่า**ไอชะ**, ไอชะของชีวิตของร่างกาย ได้ถูกใช้ไปด้วย ถูกใช้เป็นของราคา เขาเรียกว่า**วิริยะ** มันก็เป็นการเผา; เขามีความหมายอย่างนี้. ฉะนั้น คำว่า “**วิริยะ**” ในแง่อย่างนี้ก็ดี ในแง่ทั่วไปก็ดี หมายถึงการเผาไหม้ *combustion* ที่ทำให้เกิดกำลัง, แล้วกำลังนั้นก็ถูกเผาไปด้วย, เชื้อเพลิงก็ถูกเผา, กำลังที่เกิดขึ้นก็ถูกเผา หมดพร้อมกันไป.

ความหมายของคำว่า **วิริยะ** ในส่วนภาษา และ ในส่วนจิตวิทยา เราไม่ต้องรู้มาก หรือไม่ต้องรู้จักกันมากถึงอย่างนี้; ให้รู้แต่ว่า ความเพียรคือการลงมือทำ การใช้กำลังให้หมดไป เพื่อผลงานอันใดอันหนึ่งเกิดขึ้น.

ที่นี้รู้ต่อไปว่าการใช้กำลังนี้ ก็มีหลายแง่ กำลังทางกาย, กำลังทางจิต, กำลังทางวิญญาณ. ผมพูดตามวิพุดของผม แยกเป็นสามอย่าง อย่างนี้เสมอ : เรื่องกาย เรื่องจิต เรื่องวิญญาณ; เมื่อทำให้กำลังอย่างใดอย่างหนึ่งในสามอย่างนี้หมดไป ก็เรียกว่า**วิริยะ**, ในที่นี้เราเส็งถึงกันแต่ในทางกายเป็นส่วนใหญ่.

การใช้กำลังกายนี้เรียกว่า**วิริยะ** แต่ไม่พ้นการใช้กำลังทางจิตหรือทางวิญญาณ ไปได้ มันเนื่องกันหรือมันรวมกันอยู่ในตัว; เมื่อเราจะใช้กำลังกายทำอะไรลงไป เราต้องมีกำลังจิตคือสมาธิที่จะทำ แล้วก็ต้องมี กำลังของปัญญาที่เรียกว่า**วิญญาณทางวิญญาณ**. กำลังของปัญญาเป็นสัมปชัญญะ รู้ตัวอยู่ด้วยความรู้ความรอบรู้ ในขณะที่เราใช้กำลัง; ไม่เช่นนั้น มันใช้ไม่สำเร็จ ใช้ผิดได้; นี้ก็จะต้องใช้กำลังที่สัมพันธ์กันอยู่ถึงอย่างนี้.

คนธรรมดาที่ดูจะไม่ได้คิดไม่ได้นึก ไม่ได้ระวังมากในเรื่องกำลังจิต ถึงอย่างนี้ สักว่าออกแรงไป; อย่างเช่นฝ่าฟันนี้เหนือไหลก็สูญกำลังแคลอรีไปทางร่างกาย.

เราไม่เคยนึกถึงว่ามันมีกำลังจิต หรือสมาธิอะไรรวมอยู่ด้วย, หรือว่ามันต้องมีความฉลาด มีกำลังของปัญญารวมอยู่ด้วย จึงจะฝ่าฟันได้ดี, นี้อะไรในการฝ่าฟันก็ยังต้องการกำลัง ถึงอย่างนั้นแล้ว ทำไมวิริยะในทางธรรมะจึงไม่ต้องการมากกว่านี้ หรือดีกว่านี้ เพราะมันเป็นเรื่องที่ยากกว่า หรือดีกว่า.

ในเรื่องทำความเพียร อยากจะขอร้องว่า **อย่าประมาท** จึงจะเป็นวิริยะ; ถ้าเกิดความประมาทแล้วไม่ใช่วิริยะ มันเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ อะไรอย่างหนึ่ง. นึกได้ว่าพวกฝรั่งแปลคำว่าไม่ประมาทนี้เป็น *diligent* ซึ่งตามธรรมดาก็คือความขยันขันแข็ง; เขาไม่รู้จะแปลคำว่า “ความประมาท” ว่าอะไร ที่แรกแปลว่า *diligent* อย่างนี้ เพราะมีผลเหมือนกัน : ความขยันขันแข็งเพราะความไม่เอาดีไม่ประมาท, มีความไม่ประมาทก็มีขยันขันแข็ง.

เมื่อเรา **พูดถึงวิริยะ ๆ มันก็ ต้องรวมถึงความไม่ประมาทด้วย** เพราะว่าถ้าเป็นคนประมาทเสียแล้ว ก็จะมีเรื่องเหลวไหล เหลาะแหละไม่จริง มันก็มีวิริยะไม่ได้; มีวิริยะอย่างบ้าบิ่น ก็ยังไม่ใช่วิริยะ. เราก็ได้เห็นกันอยู่บ่อย ๆ บางคนเอาจริงเอาจัง บากบั่นขันแข็ง แต่มันบ้าบิ่น; ความพากเพียรความเอาจริงเอาจัง ที่มันบ้าบิ่นนั้นไม่ใช่วิริยะที่เป็นอธิบาทนี้ แต่กลับจะเป็นเรื่องขาดทุนเสียหายอะไรมากกว่า. ฉะนั้นเขาลงทุนลงแรง กระทั่งกำลังกายกำลังทรัพย์ ผลิตเงินเผาเงิน ไปในทางที่จะสร้างประโยชน์ มันก็เหลวหมด เพราะทำผิด.

นี่พูดละเอียดไปหน่อย ก็เพราะว่าเวลามีพอ. อยากจะพูดให้เข้าใจกันไว้ คือว่า ถึงอย่างไร ๆ มนุษย์เราก็ต้องมีวิริยะ **ต้องใช้วิริยะ** จึงจะตลอดรอดฝั่งไปได้ กระทั่งพระพุทธภาษิตนี้ก็มีว่า **วิริเยน ทุกขมจฺเจติ** – คนล่วงทุกข์ได้ด้วย**ความ**

เพียร ; น้ขอให้คู้ว่า ระบุความเพียรหรือวิริยะ ว่า ล่วงทุกข้ได้ด้วยความเพียร, น้เป็นหลักทั่วไป.

ที่นี้ เมื่อเราแต่งกระทู้ เมื่อแรกเรียนธรรมะ แต่งกระทู้เรื่องล่วงทุกข้ได้ด้วย ความเพียร ถ้ามานี้กตู่เดีวนี้ก็หน้าหัวเราะ น่าสงสารตัวเอง ที่พูดตัวไปแต่เรื่องความ เพียรทางร่างกายทางอะไร ; ไม่ได้รู้เลยว่า คำว่า “ความเพียร” หมายถึง บัญญา หมายถึง ความเชื่อ หมายถึง ความไม่ประมาท อะไร รวมอยู่ในนั้นเสร็จ. เราแรกเรียน ธรรมะอย่างนักธรรมชั้นตรีนี้ มันก็รู้ หรือไม่รู้ แล้วพูดไปตามตัวหนังสือโดยไม่ต้องรู้ ครั้นมาเรียนธรรมะ หลายๆ อย่าง หลายๆ ชื่อเข้าพร้อมๆ กัน มันจึง ค่อยรู้ - รู้ - รู้, แล้วจึงมารู้ความที่มันสัมพันธ์กัน เนื่องกันแทบจะแยกกันไม่ออก ; เช่น พูดถึงความเพียร ก็เนื่องถึงความไม่ประมาท อย่างนี้เป็นต้น น้มันไปไกลมาก.

การใช้กำลังด้วยความประมาท ก็ไม่ใช่ความเพียร หรือด้วยความโง่ ก็ ไม่ใช่ความเพียร, ด้วยความบ้าบิ่นนี้ก็ไม่ใช่ความเพียร ; มีแรงกระตุ้นที่ไม่ประกอบ ไปด้วยธรรม ก็ไม่เรียกว่าวิริยะ ในที่นี้, ไม่ใช่วิริยะในทางธรรม. เมื่อมีแรงกระตุ้น ที่เขาเรียกว่ากำลังใจ หรืออะไรก็ตาม ถ้าไม่ประกอบไปด้วยธรรมะแล้วก็ไม่ใช่วิริยะ ในที่นี้ แต่จะเป็นการอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วมันก็มีได้เหมือนกัน ไม่ใช่มีไม่ได้ ; เช่นอยากจะทำอะไรตรงกันข้าม มันก็ขยันขันแข็งอะไรทำนองนี้ น้ก็ไปอีกเรื่องหนึ่ง ไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยกำลังปัญญา, มันประกอบอยู่ด้วยกำลังกายและกำลังจิต หลงไป ด้วยความรักความอะไร ความเพียรมันก็มีได้ แต่มันปราศจากความไม่ประมาท, ปราศจาก บัญญาที่ถูกต้อง. น้มันสัมพันธ์กันยุ่งกับคำว่าวิริยะ.

เท่าที่พูดมานี้ก็พอให้เห็นได้ว่า คำพูดคำหนึ่งมันสัมพันธ์กันกับความหมายของ คำพูดคำอื่น ; ฉะนั้น สิ่งใด มีความหมายออกหน้า เขาก็เอาส่วนที่มีความหมายออกหน้า

ส่วนนั้นมาเป็นเจ้าของชื่อ. อย่างเดียวกัน เราเรียกว่าวิริยะ ก็แปลว่าการเผากำลังให้สิ้นไป, หมายถึงการเคลื่อนไหว, กำลังงานที่ทำให้เคลื่อนไหว.

ที่นี้ ก็ พิจารณาส่วนที่เนื่องมาจากฉันทะ : ข้อที่ ๑ คือฉันทะ ข้อที่ ๒ คือวิริยะ นี้ก็เห็นได้อยู่ในคำว่า เมื่อมีฉันทะจริงมันก็มีการเคลื่อนไหว ไม่อยู่หนึ่ง นั้น เพราะภายในมันได้เคลื่อนไหวแล้ว ภายนอกมันก็เคลื่อนไหวตาม. การใช้กำลังก็เกิดขึ้น คือการเคลื่อนไหว ก็ต้องใช้กำลัง หรือเป็นการใช้กำลัง.

ปัญญาที่ทำให้พอใจมันมีแล้ว ทำหน้าที่ของมันแล้ว มันก็ยังคงอยู่ในการที่จะใช้กำลังต่อไป, เป็นปัญญาควบคุมอยู่ตลอดเวลาที่เรียกว่าสัมปชัญญะ สติหรือสัมปชัญญะ ก็รวมอยู่ในนี้. แม้ว่าจะไม่ได้พูดถึง สติและสัมปชัญญะ; แต่มันก็มีอยู่เต็มตัวเลย ในอิทธิบาท ข้อ ฉันทะ และ วิริยะ นี้ เป็นอัตโนมติไปหมด; ถ้าไม่อย่างนั้น มันไม่ใช่อิทธิบาทที่จะให้สำเร็จประโยชน์ในทางธรรมะ.

ที่จะเข้าใจวิริยะ ต้องดูจากคำพูด ที่เป็นชื่อของความเพียรนั้น ซึ่งมีอยู่หลาย ๆ อย่าง : คำว่า *ปรักกมะ*, *ปรากรม* สันสกฤต คำนี้แปลว่า *ก้าวไปข้างหน้า*. *ก้าวไปข้างหรือปรักกมะ*, คำว่า *ทิตติ* แปลว่า *ไม่หยุด* เป็นเรื่องของความเพียร. คำว่า *วายามะ* : วายามะ ภาษาบาลี หรือเป็นยามะที่เป็นภาษาสันสกฤต มาเป็น *พยายาม* ก็แปลว่าไป, *ไปข้างหน้า* ไปไม่หยุด, คำว่า *บักคหะ* ตัวหนังสือเขาแปลว่า *ประคับประคอง* ถือเอาได้สำเร็จ นี้ก็เป็นชื่อของความเพียร. เมื่อเราดูจากคำต่าง ๆ ที่เป็นโวพจน์ของความเพียร ก็มองเห็นความหมายของความเพียรชัด : *ไม่หยุด* *ก้าวไปข้างหน้า* แล้วก็รักษาไว้ คือรักษาความไปข้างหน้าไว้.

เหมือนกับว่าเมื่อรถมันวิ่ง รถมันก็ไม่ต้องเป็นรถยนต์ ; เมื่อรถมันมันวิ่งไป, คุณให้ตีมันมีความไม่หยุด, มีความก้าวไปข้างหน้า, แล้วก็มีการ **ประคับประคอง** การเคลื่อนไหว ไปข้างหน้านี้ไว้อย่างสม่ำเสมอ **รวมหมคนั้นจึงจะเป็นวิริยะ ;** แล้ว ยังมีความหมายปลีกย่อยเบ็ดเตล็ดอย่างอื่น ๆ อีก เพราะว่าการทำงานที่ประคับประคองอะไรไว้ได้นั้นต้องมีปัญญา. **สารดีถือเชือกเฉย ๆ** หมายความว่าสิ่งต่าง ๆ มันลงรูปแล้ว จึงถือเชือกอยู่เฉย ๆ. มันก็พารถวิ่งไปได้ ถนนนั้นก็ดี มันนั้นก็ดี รถมันก็ดี เหตุการณ์ต่าง ๆ มันก็ดี คนขับรถก็ถือเชือกไว้เฉย ๆ มันก็วิ่งไปได้ ; นั่นคือตัววิริยะ. ถ้ามันยังทำตึงตัง ๆ จะลงคูกอยู่เรื่อย หรืออะไรอยู่ ; อย่างนี้มันก็ยังไม่ใช่วิริยะ.

การไม่หยุด การไปข้างหน้า แล้วการประคับประคองไว้ ได้ตลอดไป รวมกันเรียกว่าวิริยะ ; นี้ก็รวมความหมายของคำว่าอุเบกขาในสัมโพชฌงค์เข้าไว้ด้วย เมื่อสิ่งต่าง ๆ เข้ารูปดีแล้วเรานั่งอยู่หนึ่ง ๆ รถก็ไป ; เหมือนกับสารดีถือเชือกอยู่เฉย ๆ รถมันก็ไป รถยนต์หรือรถอะไรก็เหมือนกัน **เมื่อทุกอย่างได้ที่แล้ว** อยู่เฉย ๆ หนึ่ง ๆ รถก็แล่น ก็ไป. **ทำไมเราไม่จัดให้ชีวิตของเราเป็นอย่างนี้,** ทำไมยังมีปัญหาปวดหัวอยู่เป็นประจำวัน ๆ มันน่าสงสาร.

ถ้าใครยังมีปัญหา ที่ปวดหัวอยู่เป็นประจำวัน **ควรจะสงสารตัวเอง ;** มันใช้ไม่ได้หมด ทั้งม้า ทั้งรถ ทั้งคน ; แล้วก็เที่ยวไปโทษคนนั้นคนนี่ โทษนั้น โทษนี้ โทษผีโทษนาง โทษเทวดา โทษโชค โทษกลาง โทษเคราะห์ โทษอะไร มันก็ยิ่งโง่ใหญ่ **ห่างไกลจากคำว่าวิริยะ** ออกไปทุกที ๆ.

เราต้องจัดเสียใหม่ให้ถูกต้อง **ว่าเรากำลังไม่มีวิริยะ** ชีวิตนี้กำลังไม่มีวิริยะ มีแต่วิริยะบ้าง ๆ บอ ๆ ซึ่งไม่ใช่วิริยะ ; **ถ้าชีวิตไม่ก้าวหน้าไปตามหนทางที่ถูกต้องแล้ว** ถึงจะบากบั่นกันสักเท่าไร มันก็ไม่ประสบความสำเร็จนั้น เรียกว่าเดินผิดทาง แล้วก็เสียเปล่า.

เราต้องมองดูในแง่ที่ว่า ชีวิตจิตใจ ร่างกาย รวมๆ กันเรียกว่าชีวิตนี้ เป็น การเดินทาง, **ชีวิตคือการเดินทางทั้งทางกาย ทั้งทางจิต ทั้งทางวิญญาณรวมกัน**; มันเป็นการเดินทางอยู่เรื่อย ๆ กว่าจะไปถึงจุดหมายปลายทาง. ถ้าเราไม่รู้ จัดไม่ถูก ก็ไม่มีการเดินทาง; มันกลายเป็นการหยุด เป็นการถอยหลัง เป็นการกระจัดกระจาย ไปหมดได้; นี่เพราะขาดคุณสมบัติ ที่เรียกว่าวิริยะ ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว.

เดี๋ยววันหนึ่ง ๆ เราทำให้รถลงคูไปตั้งหลาย ๆ ครั้ง, **รถวิ่งลงคูไปตั้ง** หลาย ๆ ครั้ง **นั่นคือความประมาท.** ความประมาทนี้เรียก ภาษาธรรมด ๆ ว่าอวดดี; คนเป็นโรคอวดดีกันเป็นส่วนใหญ่หรือมาก. รถลงคูในทางจิตทางใจ คืออวดดีนี้ อวดอยู่หนึ่ง ๆ ไม่มีใครรู้ก็ได้, แล้วก็ลงคูอยู่หนึ่ง ๆ อยู่ภายในโดยไม่มีใครรู้เรื่องของคนนั้น ลงคูอยู่ตลอดเวลา โดยไม่ต้องมีใครรู้ **นี่เป็นเรื่องทางจิตใจทางภายใน; เพราะฉะนั้น** หยุดลงคูก็คือหยุดอวดดี.

รถวิ่งเหมือนกัน แต่วิ่งลงคู ยิงจมลึกลงไป ในหล่มในเลน **นี่ไม่เป็นการ** ก้าวหน้า **ไม่เป็น ประโยชน์ ไม่ใช้วิริยะ;** ฉะนั้นน่าสงสารตัวเองที่ว่าวันหนึ่ง ๆ ไม่เป็น วิริยะ ไม่เป็นการก้าวหน้า มัวแต่ชะงักงัน หรือว่าลงคูไป กว่าจะรื้อถอนขึ้นมาได้อีก จะวิ่งต่อไปได้อีก มันก็ทุลักทุเล, หลาย ๆ ครั้งเข้ามันก็เบื้อ ก็ชินในทางเหลวไหล. **นี่ชีวิตไม่ประสบความสำเร็จทันแก่เวลา ก็เพราะเหตุนี้.**

นี่เรากำลังทำอะไรกันอยู่? สวคมนต์บทปัจจุเวกขณะควรจะสวดอยู่ทุกวัน ๆ ว่า **กถมฺภูตสฺส เม รตฺตนิทฺวา วิตฺปีตนฺตฺติ** นี้ - วันคืนล่วงไปเรากำลังเป็นอย่างไร. **นี่เป็นการเตือนที่ดีในเรื่องเกี่ยวกับวิริยะ.**

ผู้ที่บวชสามเดือนนี้รู้ว่า เต็มวัน พรรษาก็ล่วงมาถึงครึ่งพรรษาแล้ว; คุณไม่ได้นับมันดูหรือ เต็มวันเวลาล่วงมาถึงวันที่ ๔๕ ของพรรษาแล้ว มาถึงครึ่งพรรษา แผล็บเต็มวันมาถึงครึ่งพรรษาแล้ว, อีกครึ่งหนึ่งก็จะครบกำหนดตลาสิกขาสำหรับคนบวชสามเดือน. คุณทำอะไรมันเป็นอย่างไรวะ เวลาและชีวิตเป็นอย่างไรวะ ว่างไปอย่างไร เหลวไหลอย่างไร หรือว่ามัน ถูกต้องสมบูรณ์อย่างไร. ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องวิริยะ คือการใช้กำลังการเผาเชื้อเพลิงของกำลังให้หมดสิ้นไป, จะได้ผลคุ้มกันหรือเปล่า?

เรื่องที่เกี่ยวข้องรายละเอียดของวิริยะ หรือของความเพียรนี้ เราก็จะได้พูดกันเมื่อถึงสัมมัปปธาน ๔ เรื่อง. สัมมัปปธาน ๔ เป็นเรื่องของความเพียรอย่างละเอียด อีกทีหนึ่ง.

ที่พูดมาแล้วนี้เป็นเพียงเรื่องวิริยะเป็นองค์ประกอบอันหนึ่ง ของอิทธิบาท ๔ เพื่อจะดูในแง่ที่ว่า ความเพียรนี้มาสัมพันธ์กันอยู่กับธรรมะชื่ออื่น แล้วประกอบกันเป็นอิทธิบาท ๔. เมื่อตะก็ก็ได้บอกแล้วว่าวิริยะอิทธิบาทนี้ เราเพิ่งถึงการใช้กำลังกายเป็นส่วนใหญ่ คือเรียวแรงทางกาย นี้เป็นส่วนใหญ่; แต่มันก็ไม่พื้นที่จะใช้กำลังทางจิตหรือปัญญา.

ที่ใช้กำลังทางจิตอย่างรุนแรงกันก็มีในอิทธิบาทข้อที่ ๓ คือจิตตะเอาใจใส่, ใช้กำลังทางปัญญาอย่างรุนแรง ในข้อที่ ๔ คือวิมังสา. ใช้กำลังของความพอใจของความหวัง ของความประสงค์กว้างๆ ในข้อที่ ๑ คือฉันทะ - กำลังของความพอใจก็เป็นเหตุให้ใช้กำลังกาย คือวิริยะข้อที่ ๒ แล้วต้องใช้กำลังจิต คือจิตตะข้อที่ ๓, ใช้กำลังปัญญา คือวิมังสาข้อที่ ๔.

ผมเชื่อว่าธรรมะหมวดนี้เป็นผลแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าโดยตรง ไม่เหมือนกับหลักธรรมบางหมวดบางหมู่ๆอย่างอื่น ซึ่งเขามีอยู่ก่อนแล้ว. พระพุทธเจ้า

ทรงยอมรับมา, เลยเอาเข้ามาในพุทธศาสนา แล้วก็เข้าไปตามนั้น ตามเดิมได้ ก็มี
อยู่เหมือนกัน. แต่ *หมวดธรรมเช่นอิทธิบาทนี้* เข้าใจว่าเป็นผลแห่งการตรัสรู้ของ
พระพุทธเจ้าล้วน ๆ; แล้วก็ตรัสออกมาเป็นเรื่องอริยสัจ ๔ : เป็นผลแห่งการตรัสรู้
ของพระพุทธเจ้าล้วน ๆ.

เรื่องอิทธิบาทก็เหมือนกัน เพราะว่า *อิทธิบาทนี้เป็นความมุ่งหมายที่จะ
ให้บรรลุอริยสัจ ๔*, มีชื่อเต็มไปในทางที่จะบรรลุอริยสัจ ๔. ฉะนั้น ควรจะได้
รับความสนใจมากเป็นพิเศษ สำหรับทุกคนที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงได้เอามา
พิจารณากันอย่างละเอียดลออ; แม้ว่าจะเกินไปบ้าง คือพระพุทธเจ้าจะไม่ตรัสในแง่ของ
ภาษา หรืออักษรศาสตร์ หรือจิตวิทยาที่ไกลออกไป, ท่านจะตรัสหรือระบุถึงแต่ส่วน
ที่มันเป็น *practical* คือปฏิบัติได้จริง ๆ ในขณะนั้นโดยตรง ว่ามันเนื่องกันอยู่อย่างไร,
ทำพร้อม ๆ กันอยู่อย่างไร กับธรรมะเหล่านี้.

การศึกษาข้อธรรมะโดยละเอียด อย่างนี้มันก็เป็น *ความรู้ทางจิตวิทยา*
เหมือนกัน แต่เท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ เพื่อว่าจะทำได้ ทำให้มี ทำให้ครบถ้วน;
แต่แล้วอาจารย์ชั้นหลังที่หันไปทางอักษรศาสตร์ หรือจิตวิทยา ซึ่งให้เห็นกว้างออกไป
กว้างออกไป ๆ ในรูปปรัชญา ฐปจิตวิทยา ฐปอักษรศาสตร์, ความรู้ที่เรียกว่าอภิธรรม
ก็เกิดขึ้นมาเพราะเหตุนี้ เป็นอภิธรรมเพื่อ คือเพื่อทางอักษรศาสตร์ทางจิตวิทยา. ถ้า
อภิธรรมจริงก็หมายถึงธรรมะทำให้สำเร็จประโยชน์นั้น ทำได้สำเร็จประโยชน์ คือรู้จัก
ปล่อยวางไม่มีติดมัน ติดมัน ว่านั่นเป็นอภิธรรมสูงสุด อภิธรรมจริง อภิธรรมแท้ส่วนที่
ขยายความออกไปทางภาษา ทางอักษรศาสตร์ ทางจิตวิทยา ไกลออกไปไกลออกไป
นี่เป็นอภิธรรมเพื่อ.

สมัยนี้เขาก็ชอบอภิธรรมเพื่อแบบนี้ เพราะมันสนุกดี มันลึกซึ้งเป็นอาหารของมันเป็นสมองดี; ถ้ามีเวลาก็พอจะเรียนได้, ถ้ายังหนุ่มอยู่ก็พอจะเรียนได้, แต่ถ้าอายุมากแล้วมันก็ไม่ทันกัน หรือถ้ายังมีความทุกข์อยู่ มันก็เสียเวลา มันไม่คุ้มทุกข์. **ต้องเรียนในส่วนที่คุ้มทุกข์กันเสียก่อน แล้วจึงค่อยไปดูในแง่ของพิเศษ** เช่นทางอักษรศาสตร์ ทางจิตวิทยาที่หลัง; แต่ว่ากันตามข้อเท็จจริง มันก็ไม่อยากสูญเสียอีก เพราะเมื่อมันหมดปัญหา เรื่องความคุ้มทุกข์แล้ว ก็ไม่อยากจะรู้อะไรให้มันเพื่อออกไป; นี่มันไขว้กันอยู่อย่างนี้.

คนสมัยนี้ตั้งต้นด้วยการชอบเพื่อ; อย่างนี้ก็ไม่มีธรรมะจริง **ควรต้องปรับปรุงกันเสียบ้าง** ลตราวาคอกอย่างนั้นเสียบ้าง หมุนมาให้ถูกต้องจริงของมัน นี่ก็เป็นอาการหนึ่งที่ทำให้วิริยะก้าวไปได้. ที่นี้เราไปสร้างอุปสรรคขวางทางของวิริยะ; ไปหลงในวิชาส่วนเพื่อ แล้วสร้างเครื่องกีดขวางหนทางของรถ ของม้าที่จะวิ่ง. ฉะนั้นเพื่อจะให้สำเร็จประโยชน์ เราก็ต้องมองออกไป ถึงการที่จะรื้อสิ่งกีดขวางถนนหนทาง.

เดี๋ยวนี้ **เราคิดพลาดมากไป** ไม่ใช่เพียงแต่ว่าไม่เดินไปตามถนนหนทางที่มีอยู่แล้ว มันกลับกลายเป็นสร้าง หรือเพิ่มสิ่งกีดขวางหนทางขึ้นมาเสียเองมากขึ้นอีก, คือความเนิ่นช้า ภาษาบาลีเขาเรียก ปญญา, **ปญจ - สิ่งกีดขวางที่ทำให้เนิ่นช้า** เรามักจะไปหลง หรือ หลงไม่รู้ตัว **ไปสร้างเครื่องกีดขวางที่ทำให้เนิ่นช้า** เป็นอุปสรรคขวางทางขึ้นมาโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว มันก็นำหว่านนำสงสาร.

ขอให้ระวังให้ดีทุก ๆ คน **อย่าเตลออกไปสนใจ หรือบูชา สิ่งซึ่งมันจะเป็นเครื่องกีดขวางเพิ่มขึ้นมาใหม่**; ก่อนนี้ไม่เคยมี. ที่นี้เราไปหลงวิชาเพื่อ; วิชาเพื่อทั้งหมดก็เป็นเครื่องกีดขวางหนทางขึ้นมา ทำให้เนิ่นช้า; แต่บางทีก็แก้ตัวว่า

ทำให้เดินได้ดีขึ้น เดินได้สวยสดงดงามขึ้น; นี่ก็ไม่ถูกอีกเหมือนกัน. ถ้าข้านักมันก็ไม่ไหว; แต่เพียงให้เดินได้สวยสดงดงามขึ้นบ้างมันก็ดีเหมือนกัน; แต่อย่าให้มันมากจนช้า จนไม่ทันแก่เวลา มันจะตายเสียก่อน. ฉะนั้นพูดถึงวิริยะเครื่องมือแห่งความสำเร็จของชีวิตแล้ว มันก็กินความกว้างไปถึงแผนการของชีวิตที่ถูกต้อง; ถ้าไม่มีแผนการของชีวิตที่ถูกต้อง วิริยะมันก็ต้องเป็นหมัน, เป็นหมันเกินกว่าที่จะเป็นหมัน.

คุณจะทำอะไร ทำไร อย่างไร ในชีวิตในชั่วชีวิต ตลอดชีวิต
นี่ ควรจะรู้ ที่เรียกว่ามีแผนการหรือมีหลักการ; ถ้าไม่อย่างนั้นวิริยะมันจะเป็นหมัน หรือมันไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ ไม่อาจจะวิ่งไปได้.

สำหรับ คนที่จะฝึก ต้องเรียนธรรมะ เพื่อแก้ปัญหานั้น คือเพื่อจะไปใช้ชีวิตในอนาคคให้มันถึงจุดประสงค์ได้, สำหรับ คนที่อยู่ต่อไป ก็ต้องมีหลักการอย่างเดียวกัน เพียงแต่ทำไปในทางที่เป็นเรื่องของบรรพชิต ซึ่งเบากว่าสบายกว่าไปไต่จนถึงนิพพานได้ เร็วกว่าสบายกว่า.

ฆราวาส ต้องไปเหมือนกัน แต่ไปด้วยการหาบคอนที่หนัก; แม่แบกอะไรไปอย่างหนัก ก็ไปเหมือนกัน. ฉะนั้นก็ยังมีคามจำเป็นที่ต้องมีแผนการที่ดีกว่า เพราะจะไปอย่างหนัก อย่างพะรุงพะรัง. ส่วน บรรพชิต นั้น ไปอย่างเบาสบาย เหมือนนกมีแต่ปีกเป็นภาระ จะพะรุงพะรังก็มีแต่ปีกเท่านั้น ในเมื่อปีกนั้นมันเป็นเครื่องช่วยให้บินไปได้. ส่วนฆราวาสมีอะไรบ้าง ก็รู้กันที่อยู่แล้ว เห็นกันที่อยู่แล้ว มันมีอะไรมากแล้วก็แทบจะไม่มีปีกเสียด้วยซ้ำ.

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าวิริยะมันมีอยู่อย่างนี้ จะไปไหวหรือไม่ไหวก็ขึ้นอยู่กับนี้; ฉะนั้น เมื่อมี ฉันทะ แล้ว ก็ต้องปรับปรุงสง่างามเรื่องอันเกี่ยวข้องกับวิริยะ

ให้มันสมคล้อยกันกับฉันนะ ให้ฉันทะมันทำหน้าที่ของมันต่อไปได้. ต้องเพิกถอนสิ่งที่
เป็นอุปสรรคเครื่องกีดขวาง หรือของพระรุ้งพระรังออกไปเสียเท่าที่จะทำได้ เป็นเบื้องต้น,
แล้วก็พยายามสร้างกำลังให้มากพอที่จะหอบหัวสิ่งเหล่านั้นไป ให้บรรลุจุดประสงค์มุ่งหมาย
มันเป็นเรื่องโดยอ้อม แต่มันก็ไปเหมือนกัน ถึงเหมือนกัน.

ฆราวาสจะต้องมีทรัพย์สินสมบัติ จะต้องมีการซื้อขายเสี่ยง จะต้องมีการสังคม
ตามแบบของฆราวาส; แต่บรรพชิตไม่ต้องการอย่างนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีอย่างนั้น.
นี่คือข้อที่ต่างกัน. **ฉะนั้น ฆราวาสจะต้องใช้วิริยะมากเท่าไร, มากกว่ากันเท่าไร,**
ก็รู้ตัวไว้ จะดีที่ต่อสู้ให้มันเหมาะสมเพียงพอ. ถ้าไม่อย่างนั้นจะเป็นคนหลับตาตลอด
เวลา มันจะกวัดแกว่ง เตี้ยก็จะมาโทษธรรมะ หรือโทษศาสนาว่าช่วยอะไรไม่ได้เข้า
เท่านั้นเอง

ฉันผมพูดถึงวิริยะในแง่ที่กว้างหรือลึก และเกี่ยวกันอยู่กับตัวชีวิตจิตใจอย่างไร,
แล้วเป็นเรื่องประจำวันในหน้าที่การงานทุกอย่างอย่างไร, ถ้าจัดถูกต้อง ก็ประสบ
ความสำเร็จ. ความสำคัญมีอยู่ในการที่เราจะต้องจัดให้ถูกต้อง; **ฉันนะ วิริยะ จิตตะ**
วิมังสา นี้อย่าทำเล่น มีอยู่ในหนังสือนวโกวาท **เป็นหลุมปากคอกสำหรับการเรียน**
นักธรรม แต่แล้วมันก็เป็นหมัน ไม่ถูกนำมาใช้ หรือแม้แต่ไม่มีการศึกษาที่เข้าใจได้ถูก
ต้องเพียงพอ เป็นเรื่องท่องไปหมด.

หวังว่า ผู้ที่บวชเข้ามาอย่าให้มันเป็นอย่างนั้น; **ให้ทุกอย่างเป็นการ**
สอนธรรมะอยู่ทุกระเบียดนิ้ว, การกิน การนอน การเดิน การยืน ทำอะไรทุกอย่าง
ที่เราเป็นอยู่เวลานี้ ให้เป็นการสอนธรรมะทุกระเบียดนิ้ว. ให้มองเห็นว่า มันเป็น
การเดินของชีวิต วิญญาณอะไร, หรือจะเป็นตัวตน อันสมมุติว่าเป็นตัวตนของเรา
ทำให้เป็นการเดินไป, ปีหนึ่งๆ แต่ละปี ให้เป็นการเดิน.

สำหรับ ผู้ที่เข้ามาวชชั่วคราวนี้ ต้องถือว่ามาศึกษาวิชาสำหรับเดินโดย เฉพาะ. เมื่อทดลองแล้ว ก็พิสูจน์ทุกแง่ทุกมุม ว่าอย่างที่มาวชนี้ได้สละอะไรมา? ก็ สละเรื่องเกี่ยวกับบ้าน หรือขรवास, แล้วก็มาอยู่อย่างไม่มีตัวกู - ของกู, หักเป็น อยู่อย่างไม่มีตัวกู - ของกู. แม้ว่าจะยังไม่หมดกิเลส ไม่หมดตัวกู ก็ต้องหักเป็นอยู่อย่าง ไม่มีตัวกู - ของกู, “กินข้าวจานแฉว อานน้ำในคูล” ^{๕๔๕} นักเพอจะทำลายตัวกู - ของกู อยู่ทุกวัน ๆ ๆ. ฝึกฝนความไม่มีตัวกู - ของกู เพื่อการทำอะไรชนิดที่ไม่หวังผล กลับมาเพื่อตัวกู - ของกู.

การทำความเพียรนี้ ทำถูกวิธี จะเป็นวิธีอย่างหนึ่ง เหมือนกับวิ่งที่เดียว, เหมือนกับรถที่วิ่งอย่างรวดเร็ว แล้วถูกต้อง แล้วดี แล้วเรียบร้อย. ถ้าสักไปแล้วยังทำได้ ก็ขอให้ทำบทเรียนอันนี้; เมื่ออยู่เป็นบรรพชิตนี้ต้องทำแน่ ๆ ต้องทำอย่างเต็มที่ ทำอะไร ด้วยกำลังชีวิตจิตใจทั้งหมดทั้งสนั้น เพื่อไม่ใช่ตัวกู - ของกู คือเพื่อผู้อื่น หรือสิ่งอื่น ไม่เพื่อตัวกู - ของกู. นี่คือวิธีอย่างหนึ่ง : เป็นวิธีทางวิญญาณ, เป็นการก้าวหน้า เป็นปรักกมอย่างยิ่งในทางวิญญาณ, ไกลต่อจุดที่จบของชีวิตที่จะถึงจุดหมายปลายทาง. เพราะฉะนั้นจึงต้องเต็มไปด้วยความออกนอกตน เหมือนที่ได้พูดมาแล้วหมวดที่ ๑ ว่า สัจจะ ทมะ ชันตี จาคะ อย่าลืมนะ.

ใช้เวลาทุกวัน ๆ นี้ ต้องได้ใช้ไปในการขยับค ขยับให้แหลกข่ง ตัวกู - ของกู จึงจะเป็นวิธี. ถ้าไม่มีการขยับตัวกู - ของกู แล้วไม่เป็นวิธี เพราะไม่ได้ใช้กำลังไปในทางที่ถูกต้อง มันเผากำลังสูญเปล่าเสียไปเป็นความ ประมาท.

ที่นี้เราก็ต้องไม่ประมาท จุดหมายปลายทางอยู่ที่หมดความเห็นแก่ตัว วิธีละ ก็คือหากบั่นวินัจฉัยไปด้วยการทำลายภาวะะเห็นแก่ตัว; ส่วนปัญหาที่ว่าคนเขาไม่ชอบ เขา

อยากจะเห็นแก่ตัวอยู่ ก็ตามใจเขา ผมไม่มีหน้าที่พูดส่วนนั้น; ผมมีหน้าที่พูดหรืออธิบาย แต่ส่วนที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว เพื่อบุคคลกลุ่มที่ต้องการจะทำลายความเห็นแก่ตัวแล้ว นี่คือ วิริยะที่แท้จริง.

ให้ พยายาม ถิ่นรนไปทุกกระเบียดนิ้ว ตลอดทุกวัน ๆ เพื่อ **บคชตัญญู** - **ของญู** คือความเห็นแก่ตัวนี้ อัน เป็นยอดสุดของ **วิริยะ**; ช่วยจำไว้ว่ามันเป็นยอดสุดของวิริยะ หรือเป็น **ศัพทวิริยะชั้นที่สามที่สุด** คือความไม่ประมาท. **ความขี้เกียจ** มันก็ตรงกันข้ามวิริยะ **ความเหลวไหลสรวลเสเฮฮา เหลาะแหละ หัวเราะเรื่อย** นี้ **ตรงกันข้ามกับวิริยะ**, **นี่คืออุปสรรค** เครื่องกีดขวาง ซึ่งคุณช่วยกันสร้างขึ้นมาเสียเรื่อย แล้ววันหนึ่ง ๆ มันก็ล่องไป ๆ, เดือนหนึ่งก็ล่องไป ๆ, สามเดือนก็จะล่องไปจนกระทั่งปี ๆ มันก็จะล่องไป หนทางของวิริยะยังไม่ราบรื่น.

เราพูดถึงคำว่า “วิริยะ” กันโดยความหมาย โดยเจตนาธรรมณ์ของคำ ๆ นี้ว่าเป็นอย่างนี้. หวังว่าทุกคนจะเอาไปตรวจตัวเอง ไปสอบตัวเองดู ว่ามีกี่มากน้อย เหลวไหลก็มากน้อย? ชีวิตเป็นวิริยะก็มากน้อย? เป็นความเหลวไหลเป็นความเน้นซ้ำก็มากน้อย? นั่นแหละวิเศษที่สุด เรียกว่าเป็นผู้อยู่กับความไม่ประมาท วันคืนล่องไปด้วยความไม่ประมาท สมบูรณ์อยู่กับ **อิทธิบาทข้อที่ ๒ วิริยธิปจฺจยิ** ที่เขาสวดอภิธรรม.

เมื่อมีศพอยู่บนเรือน กลางคืนมีสวดอภิธรรม; ถ้าเขาสวดเต็มรูป เขาจะต้องสวดข้อนี้ด้วย ในฐานะ เป็นธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล. จำไว้หน่อย อาจจะไปได้ยิน คำสวดว่า :- **ฉนฺทธาธิปจฺจยิ วิริยธาธิปจฺจยิ จิตฺตธาธิปจฺจยิ วิมฺงสาธิปจฺจยิ**; สวดซ้ำ ๆ อยู่ตั้ง ๔ เที้ยว นี่คือนิธิบาท; แล้วมียกไปเรียกว่าอธิปไตย : ฉนฺทธาธิปไตย วิริยธาธิปไตย จิตฺตธาธิปไตย วิมฺงสาธิปไตย; มันเป็นอธิปไตยทางธรรม เป็นอธิปไตยเพื่อความสำเร็จของชีวิต.

เราเรียกว่าธัมมาธิปไตย ไม่ใช่อธิปไตยทางการเมือง แต่เป็นอธิปไตยทาง
 ธรรม ซึ่งก็ต้องมีฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย ที่กำลังพูดถึงอยู่นี้. เมื่อทำได้สำเร็จ
 ตามนี้ก็เป็นผู้ที่มีฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย, สำเร็จได้ด้วยวิริยาธิปไตยนี้แหละ. ของ
 ที่เป็นของใหญ่เป็นของยิ่งนั้น ก็คือวิริยะทั้งนั้น; ถ้ามีวิริยาธิปไตยก็ประสบความสำเร็จ
 สำเร็จแน่ในฐานะที่เป็นอิทธิบาทก็ได้ ในฐานะที่เป็นอธิปไตยก็ได้ ซึ่งเป็นเรื่อง
 เดียวกัน ให้ประสบความสำเร็จที่เป็นอธิปไตยก็เพื่อความสำเร็จ, อิทธิบาทก็เพื่อความสำเร็จ.
 ขอให้ทุกคนรู้จักวิริยะไว้ในลักษณะที่กล่าวมานี้.

เวลาของเราทั้งหมดลง

สัญญาตาปริหรณ์

- ๒๙ -

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ
(อิทธิบาทข้อ ๓-๔)

๑๕ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๑๕ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๔๕ แห่ง
ระยะเวลาเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒ วันนี้จะได้พูด
กันถึงธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือต่อไป เรื่องอิทธิบาท
ข้อที่ ๓-๔ ในฐานะที่มันเนื่องกัน หรือว่าสะดวกที่จะพูด
คราวเดียวกัน. ในคราวที่แล้วมาได้พูดถึงอิทธิบาท ข้อที่ ๑
และข้อที่ ๒ คือ ฉันทะ กับวิริยะ และยังเหลือ ข้อที่ ๓
ข้อที่ ๔ อยู่ คือ จิตตะ และ วิมังสา.

เรื่องอิทธิบาทนี้ตามตัวหนังสือที่แปลออกมา หรือสอนกันอยู่
นั้นมันกำกวม ให้ความกระจ่างไม่ค่อยชัด; อาจจะแนบถึงความหมาย
ที่ชัดเจนไม่กำกวม.

ที่นักเรียนท่องกันอยู่ทั่วไป : ฉันทะ - ความพอใจ, วิริยะ - ความเพียร
จิตตะ - ความเอาใจใส่, ศักดิ์ วิมังสา - ความสอดส่อง. ที่ว่า กำกวม นั้นมัน เกือบ
จะแทนกันได้ ก็เป็นเรื่องทางจิต หรือเป็นสมาธิ เป็นจำพวกสมาธิด้วยกันเป็นส่วนมาก ;
เช่นความเพียร ความเอาใจใส่ หรือแม้แต่ความพอใจ, ถ้าจัดก็ต้องจัดเป็นพวกสมาธิ,
วิมังสาเป็นพวกปัญญา.

ถ้าว่ามีความเพียร มันก็มีความเอาใจใส่อยู่แล้ว; นี่มันจะมองกันไปในแง่
ใครมีความเอาใจใส่ก็คือมีความเพียร นี่คือความกำกวม. ที่นี้ เพื่อไม่ให้กำกวม
ก็ระบุลงไปให้ชัดว่า ฉันทะนั้นก็คือความพอใจ รักที่จะทำ, วิริยะคือใช้กำลังทางกาย,
จิตตะ ใช้กำลังจิต, วิมังสา ใช้กำลังปัญญา. เมื่อเรามีความพอใจจะทำสิ่งใด เรา
ก็ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา; นี่มันจึงมาด้วยกัน. พอใจทำ แล้วก็ ทำด้วย
กำลังกาย ทำด้วยกำลังจิต ทำด้วยกำลังปัญญา; อย่างนี้จะไม่กำกวม.

ข้อแรกที่จะพูดให้รู้อย่างหนึ่ง ก็คือว่า ธรรมะนั้นดูเป็นเรื่องที่
พูดง่าย จนเด็ก ๆ ก็จะสามารถพูดได้ แล้วก็เกิดความไม่สนใจ ไม่เอาจริงเอาจัง.
เมื่อพูดกันว่า เอ้า, เมื่ออยากทำก็ทำ. แล้วก็ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา;
คนสมัยนี้อาจจะเห็นว่ามันเป็นเรื่องธรรมดา ๆ ไม่วิเศษวิโสอะไรที่ไหน นี่คือข้อที่เขาลืม
ไปว่า มันยากอยู่ที่ทำ มันง่ายนิดเดียวที่จะพูด.

เกี่ยวกับข้อนี้ยากจะให้นึกถึงอุปมา หรือว่าจะเป็นเรื่องจริงก็ตามใจ ที่เป็น
ภาพลัทธิที่เขียนไว้ในโรงมหรสพทางวิญญาณมีภาพหนึ่ง ซึ่งเป็นภาพนิทานของพวกเขิน
เล่าถึงเรื่องพระเขินรูปหนึ่ง มีชื่อเสียงมากทั้งในทางสติปัญญา ความรู้ การปฏิบัติ, เล่าสื่อ
กระฉ่อนไปทั้งบ้านทั้งเมืองหรือทั้งประเทศ. ที่นี้ เทศา ๆ หรือข้าหลวงประจำมณฑล เขา

จะนิมนต์ไปที่บ้าน พระองค์นี้ไม่รับนิมนต์, หรือนิมนต์แล้วก็ไม่ไป ข้าหลวงฯ ต้องมาหาเอง. ที่นี้พระองค์นี้ นั่งอยู่บนต้นไม้ บนกิ่งไม้ที่พอจะนั่งได้; นั่งทำสมาธิ นั่งคิด นั่งนึกอะไรอยู่บนคาคบไม้ ไม่ใช่ยอดสุด เป็นยอดในกิ่งที่อยู่สูง ที่พอจะนั่งได้สบาย.

ฝ่ายข้าหลวงฯ มาถึง เห็นอย่างนี้เข้า เขาก็แสดงภูมิทักษ์ว่า “ท่านทำอย่างนั้นไม่ถูก เป็นอันตราย จะตกลงมาตาย”. ท่านอาจารย์องค์นี้ก็บอกว่า “การเป็นข้าหลวงฯ นั้นแหละเป็นอันตราย และเป็นอันตรายอย่างน้อยก็อันตรายกว่า”.

ท่านข้าหลวงฯ ก็ชะงักนั่งนิ่งไป เพราะเป็นคนฉลาด พอพูดเท่านั้น ก็เข้าใจได้ว่าความหมายถึงอะไร; ข้าหลวงฯ ก็เลยถือโอกาสถามว่า ถ้าอย่างนั้นจะอย่างไรดี จะปฏิบัติอย่างไรดี จึงจะพ้นจากความเป็นอันตราย. พระองค์นั้นก็ตอบว่า “อย่าทำความชั่วทำแต่ความดีก็แล้วกัน”.

ตอนนั้น ข้าหลวงฯ ผู้ฉลาด ก็กลายเป็นคนโง่ถนัดใจ ไปทีเดียว พูดว่า “โห้! พูดอย่างนี้เด็กอายุ ๓-๔ ขวบมันก็พูดได้ อย่าทำชั่ว ทำดีนี่. พระองค์นั้นก็ตอบว่า “เด็กสามขวบพูดได้ แต่คนหัวหงอกอายุ ๘๐ ก็ปฏิบัติไม่ได้” ข้าหลวงฯ ก็เข้าใจอีกครั้งหนึ่ง. มันมีแง่คิด หรือแง่ที่ต้องมองให้เห็นว่า ข้าหลวงฯ คนนี้เป็นคนฉลาดมาก จึงได้เป็นเทศาฯ หรือข้าหลวงฯ; พอพูดคำเดียวว่า การเป็นข้าหลวงฯ นั้นอันตราย, ไม่ใช่ไม่นับยอดไม้เป็นอันตราย เขาฟังรู้ นับว่าฉลาดมาก. เพราะว่าเป็นข้าหลวงฯ นั้นอันตรายจริง ก็ภายนอกก็มีคนคิดทำลาย ภายในก็มีเรื่องยุ่งใจมาก มีจิตใจที่เป็นกิเลสมาก นี้ก็เป็นอันตรายจริง; แต่พอบอกว่าให้เว้นทำชั่ว ให้ทำแต่ดีนั้นก็กลายเป็นคนโง่ขึ้นมาถึงกับพูดว่า “เด็ก ๆ มันก็พูดได้”.

นี่ ขอให้ทุกคน ๆ ระวัง พอได้ยินคำพูดหรือคำสอน คำเตือนอะไร ที่ออกมาง่าย ๆ อย่างนี้ ความประมาท ก็เกิดขึ้นทันที บัดบังประโยชน์ที่จะได้จากคำพูดที่ตัวเข้าใจว่ามันง่าย ๆ. แล้วบางทีอาจจะเข้าใจว่าเป็นคำพูดโง่ ๆ ไปเสียเลย.

ดังเช่นเรื่องอิทธิบาท ๔ นี้ ต้องคิดว่าพระพุทธเจ้าตรัส ก็มีแต่เพียงว่า เอ้า, พอใจ ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา คนที่เจริญสมณีย์ แม้พวกฝรั่ง ก็พูดง่าย ๆ โง่ ๆ ว่า ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะฟัง; คล้าย ๆ กับว่าเด็ก ๆ มันก็พูดได้ ที่จะพูดว่าพอใจแล้วก็ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา. คำพูดนั้นกลายเป็นคำพูดที่ง่าย พูดย่อยหรือเป็นคำพูดของคนโง่ กำบังหุบดินไม่มีผิดเลย.

ที่นี้ กลัวว่าคำสอนอื่น ๆ ก็เหมือนกัน พอได้ยิน ก็เกิดความรู้สึก ชนิดที่เห็นว่าเป็นคำพูดที่ง่าย ที่โง่ ก็ไม่ได้เอาใจใส่ ไม่ได้สนใจ ไม่ได้เอาใจใส่อย่างแท้จริง. แม้พุทธบริษัทนั่นเอง ก็เอาใจใส่ในคำตรัสคำสอนของพระพุทธเจ้า อย่างผิวเผินไปเสียทั้งนั้น; คงจะเนื่องมาตั้งแต่เป็นเด็ก ๆ ไม่เอาใจใส่ในคำสอนคำเตือนของบิดามารดา ครูบาอาจารย์มาอย่างแท้จริง, เอาใจใส่อย่างผิวเผิน.

เมื่อยังเป็นเด็ก มีความรู้สึกประสาเด็ก ฟังอะไรออกเท่าไร ก็คิดว่าหมดเท่านั้นไว้อย่างเดียว; ความหมายหรือความลึกซึ้งมันหมดเท่านั้นเอง. ถ้าแถมมีสิ่งอื่นที่สนุก สนานยั่วชวนเข้ามาแทรกแซงด้วย มันก็ยิ่งฟังไม่ได้ดี, ฟังคำที่เตือนสั่งสอนนั้นไม่ตีไม่จริง ไม่ลึก. ครั้นฟังอย่างผิวเผิน แล้วก็ว่า “เท่านั้นเองแหละไว้อย่างเดียว” นี่เด็ก ๆ จะเป็นเสียอย่างนี้โดยมาก จนโตขึ้นขึ้นเป็นนิสัย ที่ฟังอะไรด้วยความทะนงใจของตัวเอง : “เท่านั้นแหละ, เท่านั้นแหละ”.

ความหมายที่ว่า “เท่านั้นแหละ” นี้ก็เป็นมาจนถึงเดี๋ยวนี้ มาบวชเป็นเณร เป็นพระ ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีผู้นำมาสอน ก็เห็นเป็นเรื่อง “เด็กก็พูดได้” อย่างในนิทานตัวอย่างนั้น; ถึงแม้จะเอาใจใส่บ้าง รู้สึกเป็นของแปลก บ้าง มันก็นึกๆเดียวไม่ถึงครึ่งตัวเข้าไป. นี่เพราะไม่เข้าใจความหมายอันแท้จริง ของคำสั่งสอนเหล่านั้น อย่างเพียงพอ หรือไม่ถึงครึ่งหนึ่ง; ฉะนั้นความสนใจก็มีน้อย, ที่เรียกว่า ฉันทะก็มีน้อย. ที่นี้ อื่นๆก็พลอยน้อยไปหมด : วิริยะ จิตตะ วิมังสา ก็พลอย น้อยไปหมด, อิทธิบาทก็ไม่มี โดยไม่รู้สึกรู้สั, วันคืนล่วงไปๆ โดยมี อิทธิบาทน้อยไม่พอใช้ แล้วก็โดยไม่รู้สึกรู้สั.

ขอให้ ไปคิดไปนึกกันเสียใหม่, ตั้งต้นก็นึกกันเสียใหม่ ทบทวนมาว่า ตั้งแต่เป็นเด็ก ที่มีความสนใจหรือฟังอะไรเพียงผิวเผิน. ความประมาทเป็นกิเลส เป็นอุปสรรค หรือ เป็นศัตรู เป็นคนละฝ่ายกับโพธิหรือปัญญา.

คนหนึ่งๆนี้ มักจะเป็นคู่ค้าของกิเลสเสียมากกว่า, แล้วก็เป็นอย่างๆ มาจนเป็นนิสัย; ส่วนที่เป็นฝ่ายโพธิคือความไม่ประมาทอย่างนี้มีน้อยมาก, มีน้อยมาก แล้วยังอวดดีเป็นเจ้าเรือน. ฉะนั้น คนที่ฉลาดมักจะโง่มากเพราะข้อนี้ คนฉลาดนั้นอวดดีมาก ก็โง่มาก; เพราะว่า คนฉลาดนั้นพูดอะไร ก็มีแง่ที่คนอื่น เขาจะนับถือว่าเป็นคนฉลาด. ตัวเองก็ภาคภูมิใจในสิ่งที่พูด ก็มีพูดบ้าน้ำลายเสีย. ความโง่ของคนฉลาดมันอยู่ที่นี้; ความฉลาดก็กลายเป็นความโง่ไปทันที.

ความหมายที่สำคัญในเรื่องนี้ ก็คือจะขอร้องให้ทุกคนหยุดความเป็นอย่างนั้น; หยุดชะงัก แล้วก็มาคิดดู มามองดู ว่าเรากำลังเป็นลูกน้องของข้าหลวง ๖ คนที่ว่าอยู่เรื่อย : เป็นคนฉลาด ไม่ใช่คนโง่ โดยพื้นฐาน เป็นคนฉลาดอย่างยิ่ง แต่แล้วก็ กลายเป็น

คนใจอย่างนี้ แท้กับความมากของความฉลาด. เพราะฉะนั้น คน ฉลาดจึงได้ใจมากกว่าคนโง่.

ให้ระวังความฉลาดของตัวให้ดี ๆ ความทะนงความอะไรนั้น ๆ ระวังให้ดี ๆ ; พุทฺธภาษารวมก็คือความอวดดี ยิ่งอวดดีเท่าไรก็ยิ่งหมดดี ; เพราะว่าเอาไปอวดเสียหมดค มันเลยหมดดี. คำว่า “อวดดี” นี้ต้องตัดออกไปเลย คืออย่าซายกันเลย *อย่าให้มี* ; แต่แล้วมันก็ทำยากที่สุด ที่จะไม่อวดดี เพราะชินเป็นนิสัย. ระวังกับความอวดดีนี้ให้ยับเย เรื่องต่าง ๆ ก็จะดีขึ้นมาจริง ๆ อวดดีคือโง่ ทั้งนั้นเลย. อวดดีก็คืออวดความโง่ ; ของดีนั้นไม่จำเป็นจะต้องอวด เพราะพอเอาไปอวดเข้า มันกลายเป็นความโง่.

ที่พูดนี้เป็นการพูดให้เห็นว่า การที่จะมีอิทธิบาทได้ จะต้องหมัดความประมาท ความสะเพร่า ความอวดดี ความมองอะไรอย่างผิวเผิน ฟังอะไรอย่างผิวเผินนั่นเอง.

การที่จะมีอิทธิบาทต้องใช้ทั้งกำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา อย่างถูกต้อง แล้วก็อย่างเพียงพอ ; ถูกต้องนึกเดียวก็ใช้ไม่ได้ มันต้องมากพอด้วย, ความถูกต้องจะต้องมากพอด้วย แล้วคนอวดดีจะเอามาแต่ไหน. ลองกิติคุณ การกระทำที่ถูกต้องและเพียงพอ นั้นจะเอามาแต่ไหน ? เคียนนี้ก็ทำอะไรได้ไม่ถึงครั้งที่ควรจะทำได้อยุ่นั้นแหละ ; แต่แล้วก็คิดว่าทำได้หมด ทำได้ดี ทำได้มาก ทำได้เกินคนอื่น ๆ. ที่นี้สิ่งที่เรียกว่าอิทธิบาทก็เกิดขึ้นไม่ได้ ; มันก็ล้มเหลวอยู่ในตัวมันเอง ในความคิดนึกของผู้ที่มีความคิดนึกรู้อย่างนี้.

นี่คือเรื่องที่อยู่ยากจะพูดแทรกแซงเข้ามาตรงนี้ ตรงที่เราพึ่งอะไรผิวเผินกำกวม, แล้วก็สอนกันไปได้ทั้งที่มันเป็นคำพูดที่กำกวม, ก็เลยท่องกันไว้อย่างนกแก้วนกขุนทอง ในคำพูดที่กำกวม. มันไม่ชัดเจนไปได้ ว่าฉันทะคืออะไร วิริยะคืออะไร จิตตะคืออะไร วิมังสาคืออะไร. **ขอให้ให้มี จิตตะ - เอาใจใส่ คือ สอดส่องอยู่; แล้ว นั่นก็คือวิริยะ ความพากเพียรอยู่แล้ว ต้องเข้าใจอย่างนี้.**

เพื่อไม่ให้กำกวม พัวพันกันจนเลื่อนไปหมดนี้ ก็อยากจะให้แยกออกไป ให้ชัดเลยว่า **ฉันทะคือความพอใจ, วิริยะใช้กำลังกาย, จิตตะใช้กำลังจิต, วิมังสาใช้กำลังปัญญา,** เหมาะที่จะไปเขียนติดไว้ข้างฝา ให้เตือนใจอยู่เสมอ. แล้วก็ให้ระวังให้ดี **จะต้องทำให้ได้** เดียวมันก็จะกลายเป็นคำพูดง่าย ๆ ของคนใจ ๆ ไปเสียอีก; พุทก่าบั้นทุบคินไม่มีผิด.

ฉันทะ - ความพอใจ ก็รู้สึกว่าจะ มีกันอยู่ทุกคน ตัวเองก็รู้สึกว่าตัวเองมี ฉันทะ - พอใจที่จะทำ **แต่ไม่รู้ว่ามันมีอย่างผิวเผิน** อย่างประเดี๋ยวประด๋าว อย่างผิวเผินอยู่เรื่อยไป หรือมีหลายฉันทะนัก นั่นก็จะเอา นี่ก็จะเอา หรือมีเรื่องเพลิดเพลิดหลายเรื่องนัก; ฉันทะมันก็เลยผิวเผิน **ไม่รู้ว่าตัวเองจะต้องทำอะไร.**

คนที่ไม่รู้จักตัวเองว่าเป็นอะไร ก็ไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไร ก็ปล่อยไปตามอารมณ์; เพราะฉะนั้น **เมื่อพูดว่าฉันทะ ก็ต้องมีปัญหาว่า ฉันทะในอะไรกันแน่?** เพราะธรรมะเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือไม่รู้จักเอาไปใช้อะไรกันแน่; **ต้องมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน**ว่าจะทำอะไรกันแน่ แล้วจึงจะใช้เครื่องมือนั้นได้ **แล้วก็มีเครื่องมืออื่นให้พอ.**

ถ้ามีเรื่องจำเป็นหลายเรื่อง ก็ต้องยกเอาเรื่องสำคัญขึ้นมาพูด; ถ้ามีหลายเรื่องพัวพันกัน **ก็ต้องรู้จักที่จะค้นหาให้พบต้นเหตุ** ว่าข้อบกพร่องเหล่านี้

แล้วก็ไม่ได้คิดว่า นี่มาจากความที่เราเห็นแก่ตัวอย่างลึกซึ้ง มันก็แก้ไม่ได้. เราจะไปแก้ข้างนอกอยู่เรื่อย ไม่แก้ข้างใน มันก็เลยไม่เป็นการแก้, ไม่มีการแก้ที่ถูกต้อง.

ทำจิตให้เป็นอิสระจากความเห็นแก่ตัวเสียก่อน ใจเข้ามาใกล้เข้าไป จิตนี้จะได้ฉลาดจริง ว่องไวในหน้าที่ของมันจริงๆ.

เดี๋ยวนี้ คนไปเป็นทาสของสิ่งที่ตัวรักหรือพอใจ หรือเห็นแก่ตัวกันทั้งนั้น ; จิตนี้มันโง่ จิตนี้ไม่เป็นอิสระ ไม่ว่องไว ไม่แจ่มใส ไม่โปร่ง ไม่อะไรหมด แล้วจะเอาคำสั่งจิตที่ไหนมาใช้ ที่เรียกว่า จิตตะ ในที่นี้ ซึ่งหมายถึงคำสั่งจิต มันก็ไม่มี. เมื่อท่องก็ท่องได้ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา, ท่องได้ แต่แล้วไม่มีของจริงที่ท่องนั้นเลย. ฉันทะ ก็มีอย่างผิวเผิน, วิริยะ ก็ว่าบ้ำบั้นไปเลย ใช้กำลังกายอย่างบ้ำบั้นไปเลย, จิตตะนี้ก็ไม่ได้ เพราะว่าจิตกำลังเป็นทาสของอะไรเสียอย่างหนึ่งแล้ว ก็ใช้อย่างบ้ำบั้นไปอีก, คำสั่งบัญญัติก็ไม่รู้อยู่ที่ไหน ยิ่งไม่มี เพราะเป็นความโง่ไปเสียแล้ว.

นี่เราจมองให้เห็นว่า ไม่ใช่เรื่องพูดได้ง่าย แล้วก็ทำได้ง่าย; “เด็ก ๆ ก็พูดได้ แต่เด็กทำไม่ได้, คนแก่หัวหงอกก็ทำไม่ได้”. ในการที่จะมีกำลังกาย คำสั่งจิต คำสั่งบัญญัติ อย่างถูกต้องนี้ เด็ก ๆ ก็พูดได้ แต่คนแก่หัวหงอกแล้วก็ยังทำไม่ได้; คนหนุ่ม ๆ อย่างคุณครูจะยิ่งยังทำไม่ได้ ในเมื่อคนแก่หัวหงอกแล้วก็ยังไม่เคยทำได้.

ที่นี่ พูดเรื่องอิทธิบาท โดยตรงกันเสียที่ว่า ฉันทะข้อที่ ๑ หุตมาแล้ว, วิริยะข้อที่ ๒ หุตมาแล้ว, ก็มาถึง จิตตะข้อที่ ๓ และ วิมังสาข้อที่ ๔ ซึ่งเราจะต้องพูดพร้อม ๆ กันไปสะดวกกว่า.

เรื่องจิตตะ หรือกำลังจิต นั้นคือกำลังของสมาธิ วิมังสา นั้นเป็น เรื่องกำลังของปัญญา; กำลังของจิต กับ กำลังของปัญญา นี้ไม่ใช่อันเดียวกันเลย. คนที่ไม่เคยเรียนเรื่องทางศาสนา ก็หมกมุ่นๆว่าเป็นเรื่องทางจิตทั้งนั้น, แล้วก็ว่าปัญญานั้นต้องคิดด้วยจิต ก็เลยเป็นเรื่องทางกายทางจิตไปหมด. คำว่า “จิต” นี้ เป็นคำที่ทำให้ความสับสน ให้เกิดขึ้น. สำหรับคำว่า “จิต” ในภาษาบาลีนั้นมันก็ยุ่ง เป็นเรื่องของภาษา ฟันเฟืองไปในทางของภาษา รู้ไว้บ้างก็ตีว่า คำว่า “จิต” นี้ ในภาษาบาลีมีความหมายต่างที่พ่วงจากทางคำก่อน :-

ความหมายที่ ๑. แปลว่า วิจิตร คืองาม. ที่เราพูดกันว่า วิจิตรๆสวยงามนี้ ในภาษาบาลีมีแต่คำว่าจิตเท่านั้น, แล้วก็แปลว่าสวยงาม; ในภาษาสันสกฤตมีแต่คำว่าจิตรอย่างเดียว จิตรนี้ แปลว่าสวยงาม. เช่นเราใช้คำเป็นภาษาไทยว่า จิตรกรรม ก็หมายถึงศิลปะที่สวยงาม จิตตะ หรือ จิตร นี้แปลว่างาม. บางทีก็เติมเข้ามาว่าวิจิตร, หมายความว่างามยิ่งขึ้นไป. นี่ความหมายที่ ๑ แปลว่างาม.

ความหมายที่ ๒. ถัดขึ้นมาก็แปลว่าคิด คำว่า จิตนี้แปลว่าคิด คือเมื่อจิตทำงาน นั่นคือคิด, แล้วก็เรียกว่าจิต คือการคิด จิตแปลว่า หัวจิตก้ได้, แปลว่า การคิดของจิตก้ได้ มันสับสนกันอยู่อย่างนี้.

ความหมายที่ ๓. แปลว่า ก่อสร้าง เหมือนกับปลวกมันก่อจอมปลวก ที่มันก่อขึ้นมา ทีละนิต, ทีละนิต; ในการก่อขึ้น ก็เรียกว่าจิตเหมือนกัน แต่เป็นเรื่องทางวัตถุ. ถ้าเป็นเรื่องทางจิตก็คือว่าก่อ ก่ออะไรขึ้นมา สร้างสรรค์อะไรขึ้นมา : ก่อสร้างคือไม่มี ทำให้มี, สร้างขึ้นมา ก็ใช้คำว่าจิตนี้เหมือนกัน.

ที่นี้ ความหมายของคำว่าสมาธิ^๕ ก็ได้พูดให้ฟังหลายครั้งหลายหนแล้ว ย้ำหรือระบุออกไปอีก ก็ว่าได้แก่จิตที่บริสุทธิ์ คือไม่เจืออยู่ด้วยกิเลส เป็นจิตที่มั่นคง จิตที่ไวต่อหน้าที่ของมัน; สามอย่างนี้เรียกว่าจิตเป็นสมาธิ, บาลีก็ว่า *ปริสุทโท-บริสุทธิ์, สมหิตโต-มั่นคง, กัมมณีโย-เหมาะสมแก่การงานหน้าที่*. ถ้าไม่ครบคุณสมบัติอย่างนี้ ก็อย่าเรียกว่าสมาธิเลย, ไม่ครบคุณสมบัติ ๓ อย่างนี้แล้ว ก็อย่าเรียกว่ามีจิตตะในที่นี้เลย ในกรณีของอิทธิบาทนี้.

คำว่า “จิตตะ” ในกรณีของอิทธิบาท^๕ จะต้องเป็นจิตที่เป็นสมาธิ มีกำลังแรงประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติ ๓ อย่างดังที่กล่าวมาแล้ว. เอ้า, “เด็ก ๆ อมมือพูดได้ เด็กสามขวบพูดได้ แก่หัวหงอกปฏิบัติไม่ได้” มันก็ปรากฏออกมาให้เห็น. พูดว่าใช้ “กำลังจิต” มันก็พูดได้; แต่ว่าจะใช้มันได้หรือไม่ เอมามาแต่ไหนมาใช้ มันก็มีปัญหา เป็นการล้มเหลวกันที่ตรงนี้. ฉะนั้นไปฝึกจิต ให้สามารถที่จะเอามาใช้ได้ มีกำลังเอามาใช้ได้ จึงจะชื่อว่ามีจิตตะ; มีจิตตะในที่นี้ไม่เพียงแต่เอาใจใส่ในความหมายธรรมดา.

คำว่า “เอาใจใส่” ในความหมายธรรมดา มันมีจุดสนใจที่จะเอาใจใส่; ถ้ามีฉันทะก็ต้องเอาใจใส่เป็นอัตโนมัติ คือเมื่อรักอะไร ก็เอาใจใส่ในสิ่งนั้น; นี้เป็นสัญชาตญาณ. ฉะนั้น คำว่าจิตตะ ในที่นี้ จะเป็นแค่เพียงเอาใจใส่ตามธรรมดา นี้เป็นไปไม่ได้; มันต้องมากถึงขนาดที่ใช้กำลังจิตทั้งหมด.

นี่พูดตั้งแต่หัวขั้วว่า จิตที่เป็นสมาธิ มีกำลังเต็มที่แล้ว จะมีได้อย่างไร เป็นอีกเรื่องหนึ่ง, มันเป็นเรื่องการปฏิบัติในสมถภาวนา มีรายละเอียดของมันต่างหาก ยืดยาว.

ที่นี้ก็เลยพูดไปถึงข้อที่ ๔ คือ วิมังสา นี่เป็นเรื่องของปัญญาแท้.

วิมังสา ก็คือ การพิจารณา ค้นคว้า พิสูจน์ ทดลอง; เป็นภาววิทยาศาสตร์สมัยนี้ ก็พูดว่าค้นคว้าพิสูจน์ทดลองที่เรียกว่าวิจัย อะไรกันนี้ ซึ่งหมายความถึงวิมังสาในที่นี้.

การค้นคว้า แล้วก็ พิสูจน์ พบ แล้วก็ ทดลอง นี่เรื่องทางฝ่ายวัตถุ, เป็นปัญญาทางฝ่ายวัตถุ เหมือนที่ใช้กันอยู่ในวงการวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน. แต่ที่เป็นเรื่องของพุทธศาสนา ก็ใช้หลักอันนั้นแหละ ค้นคว้า เอามาพิสูจน์ แล้วก็ ทดลอง; แต่วัตถุที่ถูกระทำนั้นไม่ใช่วัตถุ เป็นเรื่องของนามธรรม; เป็นเรื่องเกี่ยวกับกิเลสและโพธิไม่ใช่วัตถุที่จะสร้างจรวด หรือสร้างปรมาณู, มัน เป็นเรื่องทางนามธรรม แล้วยังเป็นเรื่อง ทางสติปัญญา ไม่ใช่เรื่องสมาธิ. สมาธิเป็นเพียงกำลังงาน ไม่เกี่ยวกับความรู้; ส่วนวิมังสา นี้ เป็นเรื่องของความรู้ แล้วมันก็เลย เป็นกำลัง ขึ้นมา อีกชนิดหนึ่ง ก็เป็นกำลังปัญญา.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ คุณจำคำไว้อีกชุดหนึ่ง ๓ คำว่า กาย จิต ทิฏฐิ เป็นหลักที่ใช้พูดทั่วไปในพุทธศาสนา. คำว่า กาย คำว่าจิต คำว่า ทิฏฐิ, เราทำผิดทำถูกกันอยู่ใน ๓ อย่างนี้เท่านั้นแหละ ไม่มีมากกว่านี้. ในเรื่อง กาย ก็คือกาย หรือวัตถุนี้, เรื่องจิต ก็คือจิตล้วน ๆ ที่ว่าเรื่อง ทิฏฐิ นี้ เป็น ความคิดเห็น ไม่ใช่ตัวจิตหรือตัวสมาธิ แต่เป็นความคิดเห็นของจิต.

เราต้องมี กำลังกายที่ถูกต้อง แล้วก็ มี กำลังจิตที่ถูกต้อง, ก็ต้องมีกำลังใจ กำลังแรงของใจที่ถูกต้อง, แล้วก็ มี กำลังทิฏฐิความคิดเห็นที่ถูกต้อง. ถ้าเราทำผิดเราก็ทำผิดทางกาย แล้วก็ไม่มีกำลังจิต แล้วมีความคิดเห็นผิด นี่ความบ่่วยจะเกิดขึ้น

เมื่อเราได้บวชได้เรียนในพุทธศาสนาแบบนี้แล้ว ก็ลองเอาไปใช้ให้ถูกต้อง ในการที่จะมีฉันทะพอใจ ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา ให้ถูกต้อง ให้ประสบความสำเร็จ อย่างที่เรียกว่าเราจัดเราทำเป็น system ที่ดี เป็นการพัฒนาขึ้นมาโดยแท้จริง ลืมตาเห็นอยู่ว่าเป็นอย่างไร. นี่จึงจะเรียกว่ามีอิทธิบาท. วันนี้เราก็พูดกันได้แต่เพียงเค้าเงื่อนของอิทธิบาทสองข้อสุดท้ายอย่างนี้.

เวลาของเราทั้งหมด

สัญญาตาปริทธรศน์

- ๓๐ -

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (สัมมัตถ์ปรธาน ๔)

๑๖ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๑๖ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๕๐ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒, ในวันนี้ จะได้
พูดกันถึงธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือต่อไป ว่าด้วย สัม-
มัตถ์ปรธาน - ความเพียร ๔ อย่าง.

ในครั้งที่แล้วมา ขอให้ทบทวนดูว่า ธรรมเหล่านั้น
ทั้งหมด นั้นคืออะไร? หรือเพื่ออะไร? แล้วในที่สุด
จะออกมาเป็นรูปของสัมมัตถ์ปรธานได้อย่างไร? และยิ่งกว่า
นั้นอีก ก็คือสังเกตให้เห็นพร้อมกันมาในตัว ว่าธรรมะ
เหล่านั้น^{๕๕}ทั้งหมด ใช้สำหรับขรรวาสได้โดยเท่ากันกับ
บรรพชิตอย่างไร?

ความเป็นเหตุ หรือ ความเป็นผล นี้ จำกัคคอยู่วัระชกาล ระยะเวลา หรือชั่วที่มันทำหน้าที่อะไร; มันจึงเป็นได้ทั้งเหตุและทั้งผลเรื่อยไป ๆ ๆ วนเวียนกันอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ในการปรุ้งแต่งนี้: ใต้เงินมาเป็นผล แล้วก็ใช้เงินนั้น ทำให้เป็นเหตุ สำหรับหาอะโรมาต่อไปอีก, ใต้อะโรมา ก็ใช้อันนั้นให้เป็นเหตุ สำหรับหาอะโรมาต่อไปอีก มีอยู่อย่างนี้.

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ นี้ก็เป็นเหตุและเป็นผล, แล้วก็ เป็นเหตุ แล้วก็ เป็นผลเรื่อย ๆ มาตามลำดับ จนกว่าจะได้รับ ความพอใจอันสุดท้าย. เครื่องมืออันหนึ่งก็เป็นเหตุให้สร้างเครื่องมืออีกอันหนึ่งขึ้นมา; เครื่องมืออันนั้นก็สร้าง เครื่องมืออันอื่นขึ้นมา. เราจะเห็นได้ว่า เครื่องมือที่ประณีตนั้น จะต้องประกอบอยู่ด้วย อะไร ๆ เริ่มแต่เป็นเครื่องมือหยาบ ๆ อะไรหลาย ๆ อย่าง สร้างขึ้นมา; ฉะนั้นจึงทำให้ เห็นความเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน อันไม่รู้จักสิ้นสุด. ข้อนี้สำคัญมาก เพราะเป็นเหตุให้มองเห็นความเป็นอนัตตาหรือสุญญตาได้โดยง่าย.

ถ้าเรามองเห็นว่า ไม่มีอะไร นอกจากสิ่งที่ เป็นเหตุและเป็นผล ปรุ้งแต่งกันไปเรื่อย ไหลเชียวเป็นเกลียวไป นี้ก็จะมองเห็นอนัตตา หรือ สุญญตา ได้ง่าย; ฉะนั้น จึงไม่เสียที่ ที่จะมองทุกสิ่งในฐานะเป็นเหตุและเป็นผล และเป็นเครื่องมือนำมาซึ่งผล แล้วก็กลายเป็นเครื่องมือนำมาซึ่งผลอื่นต่อไปอีก ฉะนั้น ถ้าเข้าใจอันนี้ดี ก็จะทำให้ธรรมะที่จะกล่าวต่อไปได้ง่าย.

ขอให้เรามองกลับไปคูดังธรรมะสารพัตถิก ที่เขาเรียกกันว่า อมราวาสธรรม; แต่ผมเรียกว่า ธรรมะสารพัตถิก ก็เป็นแก้วสารพัตถิก ใต้แก้ว สัจจะ ทมะ ขันติ อากะ; นี้เป็นแก้วสารพัตถิก ใช้ใต้ตั้งแต่อมราวาสไปจนถึงเรื่องไปนิพพาน. ให้มีสัจจะ

มีทมะ มีขันติ มีจาคะ กระทบพร้อมกันอยู่ ๔ อย่าง อย่างนี้ ; ถ้าเราไปแยกมันเป็น
ชื่อ ๆ มันก็เป็นชื่อ ๆ สิ่ง ๆ ไป แต่คู่มัน ทำงานร่วมกันแล้ว นั่น ก็คือความพยายาม อยู่
อย่างตัวเป็นเกลียว ; มีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ให้ครบถ้วน ก็มีความเพียรหรือมีความ
พยายามอย่างตัวเป็นเกลียว ; แต่เราไม่ได้ออกชื่อความเพียรเลย.

สัจจะ ไม่ใช่ความเพียร ทมะ ก็ไม่ใช่ความเพียร ขันติ ก็ไม่ใช่ความเพียร
จาคะ ก็ไม่ใช่ความเพียร, โดยชื่อไม่ใช่ความเพียร ; แต่เมื่อไปทำเข้าครบถ้วน
ตามนั้น มันกลายเป็นความเพียร ความเพียรอย่างยิ่ง ความเพียรอย่างสูงที่สุดตัวเป็นเกลียว
อยู่ตลอดวันตลอดคืน. มันกลายเป็นความเพียรไปได้ ; แต่ที่ชื่อเรียกไม่ได้เนื่องกับ
ความเพียร.

เราจะมองคุณในแง่ของความเพียรก็มีให้มองมาก ในการที่จะใช้สัจจะ ทมะ ขันติ
จาคะ ไปในการกระทำอะไร ? ก็ในการทำความเพียร.

ที่นี้ มองคุณที่อภิชบาท ๔ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ๔ อย่างนี้ มี
ชื่อว่าความเพียรอยู่คำหนึ่ง คือ วิริยะ ในการใช้กำลังกาย. แต่ว่าทั้งหมดนั้นแหละ
ก็คือความเพียร ; ทั้ง ๔ อย่างนั้นทำอยู่อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ มีฉันทะพอใจที่จะทำ
แล้วก็ใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา อยู่รวมกันหมด ; นี่ก็คือความเพียร สั้น ๆ
คำเดียวเท่านั้น. คุณอะไรที่มันแฝงอยู่ในการพุทจา ในการเรียกร้องพุทจา มันแฝงอยู่อย่างนี้.

ลองไปปฏิบัติธรรมะสารหัตถิก ๔ อย่างเข้าก็ตาม ปฏิบัติอภิชบาท
๔ อย่างเข้าก็ตาม มันก็กลายเป็นการทำความเพียร ; ฉะนั้น ชาวบ้านเขามีคำพูดมา
แต่เดิมมาแล้ว เมื่อผมจำความได้มา ก็ได้ยินเขาใช้คำนี้คือ “ทำความเพียร”. ภิกษุ

ออกไปอยู่บำเพ็ญกิจกรรมฐานภาวนา อยู่อย่างเต็มที่ นี่เขาเรียกว่า “*ทำความเพียร*”.
ไปไหน? ไป “*ทำความเพียร*”, เรียกการปฏิบัติธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ว่า*ทำความเพียร*,
*ทำความเพียร*อยู่ในป่า.

คำว่า “*ความเพียร*” มีความหมายของมันกว้าง แต่คนเดี๋ยวนี้ถือ
เป็นเรื่องสั้น ๆ แคบ ๆ เล็ก ๆ อะไรเรื่องหนึ่ง ที่จริงมัน เป็นทั้งหมดของตัวพรหม-
จรรย์ แล้วพรหมจรรย์นี้มันก็ต้องพยายามกระทำอยู่อย่างไม่ขาดสาย
มันกลายเป็น*ความเพียร*ไปเพราะเหตุนี้.

วันนี้เราจะได้พูดถึงถึง สิ่งที่เราเรียกว่า “*ความเพียร*” โดยชื่อในภาษาบาลี
ที่มีอยู่ว่า สัมมัปปธาน ๔.

สิ่งที่เรียกว่า *ความเพียร*มีมากชื่อ ได้เคยพูดมาแล้ว: เรารู้จักกันในชื่อว่า
วิริยะ - *ความเพียร* นั้น มากกว่าที่จะรู้จักในชื่อว่า “*ปธาน*” แม้ว่าในมรรคมี
องค์ ๘ จะได้เรียกว่า วาธามะ คือ สัมมาวายาโม นี้ ก็เป็นอันเดียวกัน. ในมรรคมี
องค์ ๘ เรียกว่า สัมมาวายาโม นั่นคือ *ความเพียร*; วายาโม คือ *ความพยายาม*;
ฉะนั้น เป็นอันว่าจะเรียกชื่อว่าอะไรก็ได้ ตามความหมายเฉพาะกิจ ๆ กิจหนึ่ง. *วายามะ*
คือ *พยายามไม่หยุด*, *วิริยะ* คือการใช้กำลังอย่างกล้าหาญ.

ธรรมะหมวดนี้เราเรียกว่า ปธาน แปลว่า *ตั้งมั่น* คือว่ามี *กำลังใจที่ตั้งมั่นลง*
ไปก็เรียกว่า *ปธาน*; *สัมมัปปธาน* หรือ *สมปธาน* นี้ก็คือ อย่างสม่ำเสมอ *ความเพียร*
อย่างสม่ำเสมอตลอดกาลไม่ขาดสาย เรียกว่า *สัมมัปปธาน*. ที่นี้ *สม่ำเสมอ*
ตลอดกาลไม่ขาดสาย นี้ก็ยังแบ่งออกได้เป็นส่วน ๆ หรือมองได้เป็นแง่ ๆ มุม ๆ ไปเลย.

สิ่งที่เรียกว่า ปธานหรือสัมมปธาน จึงถูกแบ่งแยกออกไป เป็นแง่ๆมุ่มๆ ตามหน้าที่ ที่กำลังกระทำ หรือกำลังใช้ความเพียรอยู่ :-

ข้อแรก จึงมาเป็น สัจวรปธาน คือ เพียรระวัง.

ข้อที่สอง ปทานปธาน - เพียรละ

ข้อที่สาม ภวานาปธาน - เพียรสร้าง

ข้อที่สี่ อนุรักษนาปธาน - เพียรรักษา จำไว้สั้นๆว่า เพียรระวัง เพียรละ เพียรสร้าง เพียรรักษา.

มองเห็นจริงแล้วจะสะดุ้ง คือเรากำลังเหลวไหลใช้ไม่ได้ มันจึงมีเรื่องต่างๆ เกิดขึ้นเป็นความเสียหาย **ไม่รู้ว่าจะใช้ สัจจะ ทมะ บันตี จาคะ อย่างไร. เกียวนี้ก็ให้ รู้เสียว่า จะใช้ไปในการระวัง การละ การสร้าง และการรักษา มิฉะนั้น “ความ รู้จะท่วมหัวแล้วเอาตัวไม่รอด”**; ใต้อะไรมาเป็นของปลอมทั้งนั้น มีเกียรติยศชื่อเสียง ก็เป็นของปลอม ใช้คุ้มตัวไม่ได้, มีความผิด มีความชั่ว มีความเสียหายไป ทั้งๆ ที่มีความรู้มาก, อยู่ในฐานะเป็นผู้มีเกียรติ เป็นหัวหน้าเป็นผู้บังคับบัญชา อะไรอย่างนี้ก็ เพราะไม่มีความเพียร ๔ อย่างนี้; มีแต่ความรู้ชนิดที่ไม่มีประโยชน์อะไร คือไม่ได้เอามาใช้ด้วยความเพียร.

ขอให้รู้ไว้ แล้วไปบอกเพื่อนฝูงกันว่า เกียวนี้ เรามันกำลังขาดสิ่งที่ เรียกว่าความเพียรนี้ ทั้งๆที่เราารู้สึกว่าเรามีความเพียรอยู่แทบสายตัวจะขาด; แต่มันเป็นความเพียรคนละเรื่อง เป็นความเพียรที่จะเป็นทาสของกิเลสไปเสีย เป็นส่วนใหญ่.

ความเพียรที่มีแทบสายตัวขาดอยู่เป็นประจำทุกวันนั้น เพียรเพ้อจะเป็น
 ทาสของกิเลส ไม่ใช่เพียรเพ้อจะเป็นคนของธรรมะ หรือผู้ปฏิบัติธรรม เราก็เลย
 พาลพาโลว่าความเพียรในพุทธศาสนานี้มันฟังอะไรไม่ได้ ทั้งที่มีความพากเพียรอยู่ มันก็
 ยังเดือดร้อนอย่างนี้. นั่นเป็นเรื่องพาลพาโล แล้วก็มีความเพียรไม่ถูกต้อง คือไม่มี
 ความเพียรตามแบบที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้ให้ครบ ซึ่งได้แก่ : เพียรระวัง เพียรละ
 เพียรสร้าง เพียรรักษา. ที่นี้เราก็ดูทีละอย่าง :

ข้อหนึ่ง เพียรระวัง เอมามาไว้เป็น ข้อแรก นี้ก็น่าสนใจ, เพียรระวัง
 เอมามาไว้เป็นข้อแรกเลย; หมายความว่ามีความรู้ แล้วยังต้องระวังอีก มีความรู้เฉยๆ
 ไม่มีประโยชน์อะไร ต้องรู้ว่าอะไรเป็นภัย เป็นอันตราย ก็ระวัง ไว้อย่าให้มันมา
 ใกล้ อย่าให้มันเข้ามาเกี่ยวข้อง.

ถ้าพูดอย่างต่ำที่สุด อย่างของพวกชาวบ้าน พวกฆราวาสทั่วไปนี้ มันโง่มาก
 ในการที่เดินเข้าไปในเขตหรือในถิ่นที่เป็นอันตราย : เรื่อง **อบายมุข** ทั้งหลายก็รู้
 ก็ยังเข้าไปหา ก็แปลว่า **เบ็ด** ให้อันตรายเข้ามาหา หรือ เดินเข้าไปหาอันตราย เช่นไป
กินเหล้า เข้าก่อน, กินเหล้าแล้วมันทำอะไรได้อีกบ้างเล่า? มันก็ทำหมด. แล้วทำไม
 จึงไม่พยายามที่จะระวังในขั้นแรก คือมีความรู้และระวังที่จะไม่ไปใกล้ภยันตรายเหล่านั้น,
 อย่าเข้าไปเป็นอันตราย, อย่าไปเกี่ยวข้องด้วย ในขั้นแรก.

ข้อที่สอง คือ ละ ที่ไปเกี่ยวข้องอยู่แล้ว ที่มัน โง่ ไปเกี่ยวข้องเข้าแล้ว ก็
 ละเสีย. เช่นไปกินเหล้าเข้าแล้ว หรือไปกินอยู่เป็นประจำ มันก็ต้องละเท่านั้นเอง.
 ถ้าไม่เคยเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็จะบ้องกันได้ดีมาแต่ข้อหนึ่ง. ครั้นผลออกไปแล้ว หรือถึงขนาด
 ที่ทำอยู่เป็นประจำ ก็ต้องละ นี้เรียกว่า **ฝ่าซั้ว** ฝ่าฝืนไม่ตี ต้องระวังอย่างหนึ่ง แล้ว
 ต้องละอย่างหนึ่ง.

ข้อที่สาม คือ สร้าง, เป็นฝ่ายตี ต้องสร้าง. **ข้อที่สี่** คือรักษาไว้ให้คง
อยู่ตลอดไป.

ที่นี้ ความดีที่ยังไม่มีก็ไม่สร้าง คือไม่ก้าวหน้านั้นเอง เราชอบก้าวหน้าก็
หมายความว่า เราชอบสร้างความคิด หรือสิ่งที่ดีที่มีประโยชน์ ขึ้นมาใหม่ๆ เรื่อยๆ
เป็นเรื่องสร้าง.

สิ่งที่สร้างขึ้นมาขึ้น มีความจำเป็นที่ต้องรักษา เพราะว่าธรรมชาติของ
สังขารเป็นอย่างนั้นเอง มันอาศัยปัจจัยอยู่เรื่อยๆ ไป, ปัจจัยสร้างขึ้นมา, ปัจจัยสำหรับรักษา
เอาไว้ แล้วเราก็รักษา.

ตัวอย่าง เช่นเรามีสัจจะในการจะทำอะไรที่ดี เราก็ต้องอาศัยธรรมะอื่นๆ ช่วย
รักษาสัจจะนั้นเอาไว้ ให้ทำไปได้ตลอดไป. นี้ก็เห็นได้ง่ายๆ ว่าทำไมไม่จริง: อ่านหนังสือ
ไม่จบเล่ม หรือว่าอ่านแล้วก็ไม่อ่านอีก ไหว้พระสวดมนต์ นี้ทำได้สักสองสามวัน
แล้วมันก็ซีเกียจ เลิกลาไป; นั่นคือไม่รักษา ลงมือทำเข้าแล้ว ก็ไม่ทำต่อ ไม่รักษา
ในระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควรกัน.

อย่าลืมที่ว่าเตือนแล้วเตือนอีกว่า **ต้องใช้เวลา คนโบราณเขาพูดไว้มาก**
เรื่องนี้เขาให้ใช้เวลา **“ให้รอดได้ ให้ทำไปเถอะ”**, ให้ทำไปเถอะ; ใช้แต่อย่างนี้เตือน
แต่อย่างนี้ ให้ทำไปก่อนเถอะ, **ให้ทำไปก่อนเถอะ ให้ทำไปอย่าหยุด.**

คนเดี๋ยวพลองมือทำแล้วก็จะเอาผล จะเอาผลทันตาทันใจ **ยิ่งเด็ก ๆ**
สมัยนี้ด้วยแล้วยิ่งเป็นอริยธรรมมาก; ฉะนั้นมันจึงปวดหัว เป็นโรคเส้นประสาท หรือ
เป็นบ้ามาก. **คนโบราณเขาเฉยในการทำให้เรื่อยๆ รอดได้ คอยได้ ทำไปอย่างสบาย**

ยัมกริมอยู่ตั้งแต่แรกทำ; เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่ปวดหัว ไม่เป็นโรคเส้นประสาท ไม่เป็นอะไรเหมือนที่เด็ก ๆ สมัยนี้เป็นกัน. นี่จะเห็นได้ว่ามันผิดไปทั้งหมด ๔ อย่าง สิ่งที่เรียกว่าประธาน หรือ สัมมัตถประธาน ผิดไปหมดทั้ง ๔ อย่าง.

มีสิ่งที่น่าหัวมาก ๆ อย่างที่เขาเรียกว่า “นำหวัให้พ้นหัก นำหวัจนพ้นหัก” คือพวกคนที่มาเที่ยวที่นี้ มาดูภาพปั้นที่โรงปั้นภาพ รูปการทำภาพ ออกปากแทบทุกคนว่า เก่งวิเศษ ว่าไม่มีที่ไหน อะไรทำนองนี้. ผมก็นึกขุ่นอยู่ในใจ ว่าทำไมจึงมีเก่งแต่ที่นี้สองสามคน; ถ้าเป็นกันเองมากพอ ก็บอกให้เลยว่า ชี้เก็ช มีจิตใจเร่าร้อน ไม่มีความอดทน. พวกที่เรียนศิลปะกร เรียนอะไรมา ทำได้ทุกคน ถ้าเขาอยากทำ และมีความเพียรพอ. ที่นี้ใจมันร้อน; ทำไม่ได้ จะทนทำทนสู้ทนนาน ๆ ทำไม่ได้ถึงทำบ้า ๆ อย่างที่เราทำแล้วซึ่งทำไม่ได้ใหญ่. เพราะจิตใจมันไม่ได้เป็นผู้นำ จิตใจมันจะเป็นผู้ที่จะบริโภค ทำเพื่อจะเอาเงินไปสนุกสนานเอร์ลอรอย มันก็รอไม่ได้ก็ทำลวก ๆ ก็ไม่ได้ดีเท่านี้ ไม่เหมือนคนที่ทนทำเป็นปี ๆ ไม่เคยเรียนที่ศิลปะกรเลย แต่พอทนทำเป็นปี ๆ ๕ - ๖ ปีก็ทำได้ดี.

คุณลองแยกส่วนที่เป็นความเพียรออกมาดู ว่ามันมีอย่างไร ? มีมากน้อยเท่าใด ? ที่ผมว่า “นำหวัให้พ้นหักนั้น” ก็คือคนใจและขี้เก็ช มันมีเท่านั้นเอง เลิกโง่ว่าทำไม่ได้เสียที ความโง่ว่าทำไม่ได้นั้นเลิกเสียที แล้วก็มีความเพียรทำไป ไม่เท่าไรก็ทำได้, แล้วก็ไม่ใช่เป็นของแปลก. ถ้าดูให้ลึก ก็คือวิสัยธรรมตา ๆ ที่เราทำภาพปั้นอย่างนี้ได้, แล้วมีคนออกปากชมว่าที่อื่นทำไม่ได้ หรือเขาทำไม่ได้ เพราะว่าโง่และขี้เก็ชทนไม่ได้ รอไม่ได้, ที่ทนทำไปไม่ได้ เพราะจะเอาเตี้ยวัน; ฉะนั้นจึงมีปัญหายุ่งยากเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้มากมาย.

คำว่า ความเพียร เป็นเครื่องมือ เป็นธรรมประเภทเครื่องมืออย่างอื่น
จนมีพระพุทธานุญาตว่า วิริเยน ทุกขมจเจติ - คนล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร, ไม่ได้
พูดว่ามีความสุข พูดว่าล่วงทุกข์ ถ้าล่วงความทุกข์ไปได้ ด้วยอำนาจของ
วิริยะคือความเพียร.

แต่แล้ว คนเคียดแค้นล่วงทุกข์ไม่ได้ เพราะมีความเพียรผิดสิ่ง, ความเพียร
ผิดสิ่งคือความเพียรที่ทนไม่ได้ ร่อไม่ได้. พอลงมือทำก็ปวดหัว เตียวใจก็เป็นโรค
ประสาท; ความเพียรผิดสิ่งมันให้ผลอย่างนั้น คือในจิตใจ มันกลัดกลุ้มร่อไม่ได้
คอยไม่ได้ แต่ต้องทนทำ ผืนทำ เพราะความจำเป็นบังคับ มันก็ทำด้วยจิตใจที่
กระตือรือร้นเหมือนผิดสิ่ง จะทำได้ก็หายากกว่าเสมอไป. ที่ถูกต้องควรจะรู้จักความ
เพียรแบบของพระพุทธเจ้า ให้ถูกต้องให้สมบูรณ์ แยกออกเป็น เพียรระวัง เพียรละ
เพียรสร้าง เพียรรักษา เป็นความหมายที่กลางที่สุด ใช้ไปในรูปไหนก็ได้.

เมื่อระวัง ต้องระวัง อย่าใจ, ระวังอย่าขี้เกียจ; ละละความใจ ละความ
ขี้เกียจ, สร้างก็สร้างความขยันความฉลาด, แล้วรักษาความขยันความฉลาด
เอาไว้; เพียรอยู่อย่างนี้ ทุกคนจะทำอะไรได้เท่ากันหมด ผิดกันเพียงแต่ช้ากับเร็ว
ตามสติปัญญาที่มีมากมีน้อย. ถ้ามีปฏิภาณไหวพริบมาก ก็ทำได้เร็ว เรียนได้เร็ว ทำได้เร็ว;
แต่ถ้ามีความเพียร ย่อมทำได้ แม้จะทำช้าๆ ก็ทำได้ ความฉลาดมีมาเอง, ที่เคยใจ
ก็ค่อยฉลาดขึ้นมาเอง มันก็เป็นไปได้.

ที่นี้ ขั้วหมั่นเลขไปมีอยู่ตอนท้ายที่ว่า ใช้ความเพียรในอะไร?
ใช้ความเพียรในการเป็นทาสของกิเลส หรือว่าใช้ความเพียรในการที่จะชนะกิเลส.

ความพากเพียร พยายาม ค้นคว้า พิสูจน์ ทดลอง ศึกษา ของวิทยาศาสตร์
สมยอมเพื่อเป็นทาสกิเลสทั้งนั้น รวมทั้งไปดวงจันทร์นี้ด้วย ก็อยู่ในความเพียรเพื่อเป็นทาส

ของกิเลส คือมันอยากอะไรประเภทกิเลส : อยากอวดบ้าง อยากข่มหมผู้อื่นบ้างอะไรบ้าง อย่างนี้เป็นความเพียรเพื่อเป็นทาสของกิเลส. แม้ว่าเรื่องนั้นมันเป็นเรื่องสติปัญญา กันคว่ำมาก แต่ก็กันคว่ำไปในทางที่จะเป็นทาสของ *ตัณหา - ความอยาก, อุปาทาน - ความยึดมั่นถือมั่น* อะไรทำนองนั้น. ฉะนั้น มันจึงไม่สร้างสันติภาพ, ลงทุนมหาศาล แต่ไม่ได้เป็น ไปเพื่อสร้างสันติภาพ หรือสันติภาพก็ “สันติภาพในความผันที่ไม่รู้จัก” ไม่มีจุดที่จะพบกับความสำเร็จ; เป็น “สันติภาพปากว่า” เรื่อยไป. อย่างนี้ต้องสงเคราะห์รวมไว้ในพวกความเพียรเพื่อเป็นทาสของกิเลสทั้งนั้น.

ในพุทธศาสนาเราระบุนความเพียรไว้เพื่อฆ่ากิเลสเพื่อชนะกิเลส ปฏิบัติธรรมะประพฤติกิเลสหรืออะไรเหล่านี้ ด้วยความพากเพียรเอาชีวิตเป็นเดิมพันนี้ ก็เพื่อจะฆ่ากิเลสตัวเดียว; เพราะว่ากิเลสมันเป็นต้นเหตุของความทุกข์, ต้นเหตุของความไม่มีสันติภาพ ทั้งโดยส่วนตัวและส่วนรวม. ความยุ่งยากลำบากทรมานอยู่ในโลกทั่วทั้งโลกเวลานี้ ก็มาจากกิเลสของมนุษย์ในโลก. ที่นั่นส่วนบุคคลแต่ละคน ๆ ก็นอนไม่หลับ นี้ก็กิเลสส่วนตัวบุคคล; ฉะนั้น ความเพียรต้องถูกใช้ไปในทางที่จะฆ่ากิเลส.

ที่นี้ก็มาถึง การปฏิบัติเป็นรายข้อ เรียงข้อไปตามลำดับ.

ผมเชื่อว่าคุณจะเข้าใจได้เอง เพราะหัวข้อเหล่านี้ชัดมาก แล้วประสบการณ์ในชีวิตแต่หนหลังนี้ก็มีเป็นพยานอยู่ นั่นอาจจะเข้าใจได้ดีในคำว่า ระวัง แล้วก็ ละ มันเสีย สร้างมันขึ้นมา แล้วก็ รักษา มันไว้.

ไปดูที่บ้านที่เรือน ที่ออฟฟิศของตัว แล้วไปจำแนกดูว่า เรามกพร่องอะไรบ้าง; การงานที่ทำอยู่ทุกวัน: อย่างเช่นมรवासที่บ้าน ที่เรือน ที่ออฟฟิศ, อย่าง

บรรพชิตนี้ก็อยู่ที่นี้ ที่กุฏิอาศัย ที่วัด ที่การทำงานที่ทำอยู่; เรียบพร้อมอะไรก็มาก น้อย ในการที่จะระวัง หรือจะละ หรือจะสร้าง หรือจะรักษา; ในที่สุดจะพบว่า มันยังมีอีกมากที่ไม่ได้ทำ ไม่ได้สร้าง ไม่ได้รักษา แล้วก็ไม่ได้ละส่วนที่ควรละ แล้วก็ไปเปิดช่องโหว่ไว้เสมอ สำหรับอะไรใหม่ๆ ที่จะเบียดเบียนอุปสรรคที่เป็นข้าศึกให้มันเข้ามา.

คำว่า ระวัง คือป้องกันอย่าให้เกิดขึ้น, คำว่า ละ นี้คือ แก้ไขหรือรักษา; นี่เป็นหลักที่ถืออยู่ทั่วไป: ใช้คำว่า ป้องกันไม่ให้มันเกิดขึ้นมา, ถ้ามันเกิดขึ้นมา หรือเกิดแล้ว ก็ต้องละหรือทำลายมัน; นี่พูดกันอยู่อย่างนั้นทั้งนั้น. แต่แล้วก็พูดแต่ปาก. เรื่องสร้าง นี้ กบเขยจ มองเห็นอยู่ว่าจะสร้างได้ มันก็ไม่ได้สร้าง เพราะขี้เกียจ. ที่นี้พอมาถึงเรื่องรักษา ก็น่าเบื่อที่สุด เป็นสิ่งที่น่าเบื่อที่สุด ที่จะให้รักษาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซ้ำๆ ซากๆ.

การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างซ้ำๆ ซากๆ มันน่าเบื่อที่สุด จึงล้มละลาย, ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ล้มละลายไปหมด เพราะความน่าเบื่ออย่างนี้. ถ้ามีกำลังมาก มีฉันทะ วิริยะ มีกำลังสามารถมาก มันก็ไม่เบื่อ, มีฉันทะแล้วทำให้ไม่เบื่อ. จงไปปลุกฉันทะ วิริยะ จิตตะ กันใหม่ และปลุกวิมังสากันใหม่ในการที่จะรักษา เพื่อทนรักษา ทนทำสิ่งที่ซ้ำๆ ซากๆ และน่าเบื่อ.

อย่างลานวัชณีสี่เสาศรีบริวารอยู่ที่นี่ เพราะว่ากวาดกันอย่างซ้ำๆ ซากๆ จนไม่รู้ว่าจะซ้ำๆ ซากๆ อย่างไร นั่นคือรักษา มันจึงอยู่ในสภาพอย่างนั้นได้ แล้วก็ทำงานที่น่าเบื่อที่สุดกว่าข้อไหนหมด.

คุณไปดูเอาเองดีกว่า แม้พูดอะไรไต่ก็ไม่มากไปกว่าที่จะได้ไปดูเอง ในเรื่องที่เราเหลวไหลในเรื่องความเพียร ๔ อย่างนี้; ถ้าใครมีความเพียรได้ ก็ประสบ

ความสำเร็จกันไปทั้งนี้. แม้เรื่องเป็นพระอรหันต์ ทำความเพียรเพื่อฆ่ากิเลสเป็นพระอรหันต์กันทั้งนั้น. เรื่องสนุกสนาน เอรีตอร้อยแท้ ๆ ก็ยังหลอกตัวเอง ยังขี้เกียจ; ที่นี้ เรื่องที่ไม่ยั่ววนมากอย่างนั้น เป็นเรื่องปฏิบัติความเพียรเพื่อบรรลุผล มันไม่สนุกก็ยิ่งเหลวไหล ยิ่งขี้เกียจ. นี่ใครจะเอาอย่างไร ใครจะอยู่ปฏิบัติธรรมต่อไป ก็ต้องใช้ความเพียรนี้, ใครจะสติออกมาเป็นฆราวาส ก็ต้องใช้ความเพียรนี้.

นี่ เลิกพูดเรื่องการเป็นฆราวาส หรือเป็นบรรพชิตกันเสียทีได้;
ให้รู้สึกแต่ว่า **มีชีวิตเป็นมนุษย์อยู่ ก็ต้องมีความพากเพียรไป; ฉะนั้นเขาจึงกล่าวความเพียรไว้ว่า “เป็นคนแล้วก็จงพากเพียรไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ”.**

คำกล่าวเรื่องความเพียรนี้มีคำบาลี แต่อย่าหลงผิด คำนี้เขาว่า พุทธเฉพาะผู้ชาย, ความโง่ทางภาษามันมีได้; เพราะพระพุทธรภาษิต หรือธรรมภาษิตเหล่านั้นระบุคำตั้งนี้ว่า : **วายาเมถว ปุริโส ยาว อตฺตสฺส นิปทา. ปุริโส แปลว่า บุรุษ; บุรุษ พึงพยายามไป จนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ. แต่ถ้าแปล ปุริโส ว่า บุรุษ นั้นมันผิด** โง่ในทางภาษา คำอย่างนี้เขาแปลว่า คนเท่านั้น ผู้หญิงก็ได้ ผู้ชายก็ได้; เหมือนคำว่า *man* ในกรณีภาษาอังกฤษ คำว่า *man* นี้ในบางกรณีหมายถึงคนเท่านั้น หญิงก็ได้ชายก็ได้. ภาษาบาลีก็เหมือนกัน คำว่า บุรุษ – ปุริโส แปลว่าคนเท่านั้น ผู้หญิงก็ได้ ผู้ชายก็ได้.

เมื่อ เป็นคนแล้ว เป็น ฆราวาสก็ได้ เป็นบรรพชิตก็ได้ ไม่ต้องไปเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ให้ลำบากนัก, มีจุดหมายว่าจะได้อะไร จะเอาอะไร เรียกว่าประโยชน์, แล้วก็ **พากเพียรไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ.** ประโยชน์บางอย่างมันเหมือนกัน, ถ้ามองดูแล้วมันเหมือนกันระหว่างบรรพชิต กับคฤหัสถ์; **นี่คือประโยชน์ที่จะอยู่ด้วยความผาสุกสบายใจ; ประโยชน์นี้มันเหมือนกัน.**

ประโยชน์ย่อมเหมือนกัน ; ถ้าเข้าใจข้อนี้ได้ ก็กะทีหน่อย **อย่าได้ไป** แยกมรรวาสกัับบรรพชิต ให้เป็นสัตว์คนละชนิดไปเสีย จะทำให้ร่วมใช้ธรรมะใน พระพุทธศาสนาไม่ได้. เป็นคนคือมีชีวิต แล้วก็ต้องการความอยู่อย่างเชือกเส้น เป็นนิพพาน มันก็ต้องทำเหมือนกัน ใช้ธรรมะอย่างเดียวกัน ตามความเหมาะสม ตามระดับ ; ฉะนั้นความเพียรก็ยอมใช้ได้หมด.

นี่สังเกตดู ว่า ความเพียร นี้เขา กล่าวไว้เป็นกลางๆ, แม้จะระบุออกไปเป็น การระวัง การละ การสร้าง การรักษา ก็ยัง เป็นกลางๆ อยู่ นั่นแหละ คือระวังอะไร ละอะไร สร้างอะไร รักษาอะไร ก็ต้องทำสัมพันธ์กันต่อไป คือทำประโยชน์ให้ถูกต้อง มุ่งหมายให้ถูกต้อง ฉันทะให้ถูกต้อง แล้วก็ระทมทุมเทก่าลังกาย ก่าลังจิต ก่าลังบัญญัติ ลงไปให้เต็มที่ ; นี่ก็คือความเพียร.

พิจารณาจะเห็นได้ทันทีว่า มันผสมกลมกลืนกันไปหมด ไม่ว่า ธรรมะ บทไหน ข้ออะไร ข้อไหน **จะต้องเนื่องกันไปหมด** หรือว่า รวมอยู่ในที่เดียวกันหมด ; นี่จะยิ่งเข้าใจ ยิ่งเห็นต่อไปข้างหน้า ว่า **ธรรมะทั้งหมคนกสับชื้อกรลยชื้อ จะสัมพันธ์ กันรวมกันอยู่ในที่เดียวกัน** เหมือนกับที่เราพูดมาเพียงเท่านี้ ก็มองเห็นได้ว่า มันรวมตัว อยู่ในที่เดียวกัน เมื่อ มีความเพียร แล้วก็กลายเป็น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา หรือ กลายเป็นมี สัจจะ ทมะ ขันติ อากะ อยู่ในคำว่า ความเพียร ; มันแล้วแต่เราจะมอง ในแง่ไหน.

ในการกระทำที่กำลังกระทำอยู่ประพฤติปฏิบัติอยู่ มองในแง่หนึ่งก็เป็น ความจริงใจ, มองในแง่หนึ่งนี้ก็ยังบังคับตัวเอง ให้ทำ, มองในแง่หนึ่งก็ กำลังอคทนอยู่ อย่างเต็มที่ อคทนๆ อยู่ตลอดเวลา, แล้วอีกอันหนึ่งก็คือสละๆ สละอยู่เรื่อย. ส่วน

ที่ไม่ควรจะมีอยู่หรือเก็บไว้ต้องสละออกไป ที่เรียกว่าจาละ หรือที่เรียกว่าเพียรเพื่อละ โนบหปธาน.

ปหานปธาน กับ จาละ ก็เป็นเรื่องเดียวกัน; ฉะนั้น หัตถุแรก ๆ เริ่ม เข้าใจ แล้วก็เริ่มหัตถุต่อไปได้แล้ว. เหมือนกับว่าคู้ต้นไม้สักต้นหนึ่ง ให้เข้าใจใน ความสัมพันธ์ของมัน ระหว่างราก เปลือก กะพี้ แก่น ใบ ดอกอะไรต่างๆ มีเยอะเยอะ เป็นส่วนของต้นไม้ทั้งนั้น. ธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ก็เหมือนกับต้นไม้เหมือนกัน, คืออยู่ในฐานะเป็นราก เป็นเปลือก เป็นกะพี้ เป็นแก่น กระทั่งเป็นใบ, แล้วใบนั้นก็ จะทำให้มีดอกออกมา เป็นผลไม้ในที่สุด; นั่นคือมรรคผล นิพพานอยู่ที่ใบที่ดอก. ส่วนข้อ ปฏิบัติต่างๆ มันก็เป็นกะพี้ เป็นเปลือก เป็นลำต้น เป็นรากเป็นอะไร เป็นแก่นไป.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงส่วนที่เป็นความเพียร, ความเพียรคือลำต้นหรือราก; ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ จะนำมาซึ่งผลคือดอกและลูกในที่สุด. ถ้าคุณเข้าใจเรื่องนี้ คุณก็ไปเขียนรูปภาพต้นไม้ต้นหนึ่งได้ แล้วก็บรรจุชื่อธรรมะต่างๆ ที่ได้เล่าเรียน ได้ ยินได้ฟังมานี้ลงไปในรูปแบบนั้น. ธรรมะชื่อไรบรรจุลงไปที่ราก แล้วรากมันก็ยังมียาก รากแก้วยังลึกลงไป แล้วก็มียากข้างๆ, มียากขนาดใหญ่, รากขนาดเล็กหลายๆ ชนิด. ถ้าจะทดสอบตัวเองดูว่า เข้าใจธรรมะพอสมควรหรือยัง ก็ไปทำอย่างนี้ดู; ตลอดเวลา ที่บวชมานี้ วันนี้เป็นวันที่ ๕๐ แล้วของ ๕๐ วันที่จะบวชอยู่ได้. จะเขียนรูปภาพนี้ได้ หรือยัง ทดสอบดู; ถ้าเขียนได้ก็ใช้ได้ หรือควรจะพอใจ.

ผมได้ พยายามจะชี้ให้เห็นถึงธรรมะที่สัมพันธ์กันอย่างนี้ แล้วก็ เริ่มมา เรื่อย ๆ ด้วยธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือ จาก *ขรวาสาธรรม - ธรรมะสารพัดนึก* มาถึง *อิทธิบาท ๔*, แล้วก็มาถึง *ความเพียร ๔*; ต่อไปก็จะพูด ไปถึง *สติปัฏฐาน ๔ อินทรีย์ ๕*

หละ ๕ เรื่อยไป. เจาะที่จำเป็นที่เนื่องกันอยู่ในกลุ่มนี้. ถ้าฟังไม่เข้าใจจะรู้สึกว่ามีมากมายเวียนหัว. ถ้าฟังเข้าใจก็จะรู้ว่ามันเพียงข้อเดียว สิ่งเดียว อันเดียว คือธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างอะไรมาก็ล้วนแต่เป็นธรรมะอยู่เรื่อย : ธรรมะเพื่อธรรมะ, ธรรมะเพื่อธรรมะ.

ธรรมทุกข้อ จะสรุปได้อยู่ที่ว่า ทำลายความเห็นแก่ตัว, ทำลายความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู อย่างเดียวเท่านั้น อะไร ๆ จะมีมาหมดเลย. ธรรมะทุกข้อจะถูกระบุเรียกมา ถูกรวมผลมา ด้วยการกระทำเพียงอย่างเดียว คือ ทำลายความเห็นแก่ตัว.

ที่นี้ เรามี ธรรมะสารพัดนั้นก็เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว, มีอิทธิบาทเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว, มีความเพียร ๔ อย่างนี้ ก็เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว, กระทั่งจะมีสติปัญญาต่อไป ก็นั่นแหละคือตัวการที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวโดยตรง.

สำหรับความเพียรที่พูดในวันนี้ มันก็มีว่า ระวัง, ระวัง กันออกไป ข้างกันออกไป ในสิ่งที่มันจะทำให้มีความเห็นแก่ตัว, อะไรมันจะยั่ววนหรือจะเปิดโอกาสของความเห็นแก่ตัวก็กันไว้ ๆ กันไว้, ระวัง กันไว้ อย่าเกิดความเห็นแก่ตัว; แล้วก็ ละความเห็นแก่ตัวที่เกิดอยู่แล้ว, แล้วก็สร้าง สร้างทุกอย่างที่มันไม่เป็นความเห็นแก่ตัวที่เป็นการทำลายความเห็นแก่ตัว บริจาคความเห็นแก่ตัว, สร้างขึ้นมา แล้วก็ รักษาการกระทำอันดีที่สุดนั้นไว้.

นี่เป็นการสรุปยอดในการใช้เครื่องมือ ใช้เครื่องมือเพื่อเครื่องมือ, ใช้เครื่องมือเพื่อเครื่องมือ จนถึงเครื่องมือคือ ทำลายความเห็นแก่ตัว แล้วก็

จะออกคอกออกผลเป็นมรรค ผล นิพพาน ขันมา แม้ในเพศฆราวาสหรือบรรพชิต
ได้ ก็เมื่อไรก็ได้.

ธรรมะไม่มีฆราวาสไม่มีบรรพชิต คนมาว่าเอาเองที่หลัง ฉะนั้น การปฏิบัติ
ธรรม เพื่อธรรม โดยสมควรแก่ธรรม ก็แล้วกัน; อย่าเพื่อตัวกู – ของกู เป็นฆราวาส
เป็นบรรพชิต. ถ้าเป็นอะไรนั้นมันก็จะย้อนถอยหลังไปหาความโง่; เบียดเบียนเป็นรุตหน้า
ไปหาความจริง. *ปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม* คือภาวะหรือกรณี ที่เรากำลังเป็นอยู่
เราเป็นอยู่อย่างไร ที่ไหน ทำให้ถูกต้องเหมาะสมแก่ภาวะอย่างนั้น พุทธภาษชาชาวบ้านก็ว่า
“ให้มันถูกแก่เรื่อง”.

เรามีชีวิตอยู่เป็นอย่างไร มีเรื่องอย่างไร, ทำให้ถูกแก่เรื่อง ไม่ต้อง
ไปกันออก เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ด้วยความระวังมากเกินไป, แล้วก็ไม่ได้ปฏิบัติอะไรเลย
มัวแต่พูด; ฉะนั้น คุณแต่กิเลส แล้วก็ พยายามที่จะฆ่ากิเลส ลืมบรรพชิต ลืมฆราวาส
ลืมอะไรทั้งนั้น อยู่ที่ว่า กิเลสมันอยู่ที่ตรงไหน แล้ว พยายามที่จะฆ่ามันที่ตรงนั้น แล้ว
ก็ฆ่ากัน กิเลส แล้ว ละ กิเลส, สร้าง ที่มันตรงกันข้ามกับกิเลสคือโพธิ แล้ว รักษา โพธิ
ไว้เรื่อยไป. เรื่องของความเพียรก็มีเท่านั้น.

เวลาของเราทั้งหมด.

สัญญาตาปริทธรศน์

- ๓๑ -

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (สติบัญญัติฐาน ๔)

๒๐ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๐ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๕๔ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒ ในวันนี้จะได้พูดกันถึง
โดยหัวข้อว่าธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมืออีกตามเคย ส่วน
เรื่องที่จะพูดนั้นคือ สติบัญญัติฐาน ๔. ธรรมะในฐานะเป็น
เครื่องมือหรือเป็นศกฝ่ายแห่งโพธิ์ พูดกันมาตามลำดับ
ตั้งแต่ฆราวาสธรรม ๔ อิทธิบาท ๔ สัมมปธาน ๔ ; วัน
นี้มาถึง สติบัญญัติฐาน ๔. คู่กันในฐานะเป็นเครื่องมือทั้ง
นั้น ; แล้วมีชื่อต่างกัน ก็เป็นเครื่องมือที่ใช้ต่างกัน, เหมือน
เครื่องมือที่เรามีๆ กันอยู่ในบ้านเรือน เมื่อเรียกชื่อต่าง
กันตามปกติก็ใช้ในความมุ่งหมายที่ต่างกัน.

หบทวนคว้งก็ได้ ว่า สัจจะ หมด บันดี จาคะ ใช้อย่างไร? ที่ใช้เป็น สารพัดนึก ในชั้นพื้นฐานทั่วไป; ดังเช่นมีดอย่างเดียวยังใช้ได้มาก ใช้เป็นอาวุธก็ยังได้ ใช้เป็นเครื่องมือธรรมชาติสามัญก็ได้. แม้เป็นเครื่องมือธรรมชาติก็ยังใช้ได้หลายอย่าง: ตัดนั่นตัดนี่ กระทั่งตัดไม้ทำเรือนก็ได้ หั่นผักแกงก็ได้ เรียกว่าเป็นพื้นฐานทั่วไปหรือ สารพัดนึก.

อิทธิบาท ๔ นี้ก็สูงขึ้นไปและมุ่ง เฉพาะความสำเร็จสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตั้งใจ จะทำ ก็คือกล่าวให้รัดกุมเข้ามานั่นเอง เฉพาะสิ่งที่ตั้งใจจะทำ แล้วก็วางไว้กว้าง ๆ ว่า เลือกไปใช้สิ่งใดก็ยังได้. อธิบายให้ละเอียดออกไปตรงที่ว่า จะต้องทำอะไร เป็น ความพอใจ เป็นการ **ใช้กำลังกาย ใช้กำลังจิต ใช้กำลังปัญญา**; ระวังให้ตีคำว่า “ใช้กำลังกาย ใช้กำลังจิต ใช้กำลังปัญญา”; เราพูดถึงใช้กำลังจิต หรือกำลังสติปัญญา โดยเฉพาะกันเป็นพิเศษในคราวนี้.

ความเพียร ๔ หรือสัมมัปปธาน ๔ นี้ก็มุ่งหมายจะ **ระบุไปยังลักษณะ** ของความพยายาม เป็นส่วนใหญ่.

ที่นี้ก็มาถึง **สติบัญญัติฐาน ๔** ที่กำลังจะพูด สำหรับคนที่ยังไม่ทราบเรื่อง เสียเลย หรือทราบแต่น้อย ก็ยังไม่ได้สนใจว่า คำว่าสติบัญญัติฐานนี้แปลว่าอะไร.

สติบัญญัติฐาน ว่ากันตามตัวหนังสือแท้ๆ ก็แปลว่า “การคงสติไว้เฉพาะ” หรืออย่างทั่วถึง; สติ ก็แปลว่า สติ, บัญญัติฐาน ก็แปลว่า เฉพาะ ก็ได้ แปลว่า ทั่วถึง ก็ได้. ภาษามาลีก์ก็เหมือนกับภาษาอื่นๆ จะแปลคำอะไรลงไป หรือแปลอุปสรรคคำใดคำหนึ่ง ออกไป ก็ต้องแล้วแต่ว่า ข้อความแวดล้อมมันเป็นอย่างไร.

ภาษาบาลี ปะ นัธรรมตาแปลว่า ทัว แต่ในทางบางกรณีถือว่าเป็น ปฏิ คือ เฉพาะ. สำหรับคำว่า สติบัญญัติฐาน จึงแปลกันอยู่ ๒ อย่างว่า ตั้งสติไว้เฉพาะ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง, ตั้งสติไว้พร้อม ก็หมายความว่า ในเรื่องนั้นมันครบถ้วนทั่วถึง. ที่นี้ก็เลยบวกเอาเสียทั้งสองอย่างเลยก็กว่า ว่า ตั้งสติไว้พร้อมเฉพาะ ทั้ง พร้อม ทั้ง เฉพาะ. สติบัญญัติฐาน แปลว่า การตั้งสติไว้พร้อม เฉพาะ; พร้อม คือ ครบถ้วน, เฉพาะ คือ เฉพาะ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง. เช่นที่ได้จำแนกไว้เป็น ๔ อย่างคือ กาย เวทนา จิต และธรรม รวม ๔ อย่าง ตั้งเข้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ตั้งไว้พร้อม คือครบถ้วนทั่วถึง.

ที่นี้ เราจะพูดถึง คำว่า สติ โดยเฉพาะอีกทีหนึ่งว่า ทำไมจึงพูดว่า ตั้งสติ ใช้คำว่าสติ? แล้วทำไมบางครั้งจึงพูดว่า ตั้งจิต?

นี่คือความที่ภาษามันยึดหยุ่น หรือกำกวมได้ เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมนี้ ตั้งจิตก็ได้ ตั้งสติก็ได้ มันเหมือนกัน เพราะคำว่าจิตนั้นมันกว้าง ในที่อย่างนี้ก็คือ ตั้งสติ หรือตั้งจิต ก็เหมือนกัน. เช่นว่าผูกจิตใจไว้กับอารมณ์ คือลมหายใจเป็นต้น ผูกจิตใจไว้กับอารมณ์ก็เหมือนกับผูกสติ ตั้งสติ ไว้กับอารมณ์นั่นเอง.

ในกรณีอย่างนี้คำว่า “จิต” นั้น หมายความว่ากว้างไปหมด, ไม่ใช่หมายถึง เฉพาะตัวจิตเอง หมายถึงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิต. ถ้าแยกออกไปให้ละเอียดอีกเป็น เทคนิคของภาษา มันก็กลายเป็นว่าตั้งจิต หรือผูกจิตด้วยสติ; ถ้าใช้เป็นความรัดกุม ทางภาษา จะพูดอย่างรัดกุมทางภาษา ก็ว่าผูกจิตหรือตั้งจิตกับอารมณ์ ด้วยอาศัยสติเป็น เครื่องมือ แต่ที่แท้ทั้งสติทั้งจิตนั่นแหละคือสติ.

ถ้าต้องการจะรู้เรื่องนละเอียด ต้องไปศึกษาเกี่ยวกับภาษา โดยเฉพาะ แยกให้ละเอียดออกไป. สติบัญญัติ เป็นพวกเจตสิก คือคุณสมบัติของจิต, จิตนั้น

หมายถึงตัวจิต; แต่จิตเกิดตามลำพังไม่ได้ ถ้าไม่มีเจตสิกรวมอยู่ด้วย. ฉะนั้น เมื่อเราไปกำหนดเข้าที่อะไรด้วยจิตนั้น ในนั้นจะมีจิตที่ประกอบอยู่ด้วยเจตสิก คือสติ มันจึงกำหนดอะไรได้ แม้แต่คตินึกอะไรก็ได้.

จิตล้วน ๆ มันทำอะไร ไม่ได้ ต้องมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งของมัน มาประกอบด้วย โดยการเกิดขึ้นพร้อมกันดับพร้อมกัน; คุณสมบัติ อันนั้น เดียวนี้เรา เรียกว่า สติ. การตั้งไว้ซึ่งสติ คือ จิตประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติ ชื่อสติ แล้วก็ไป กำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วแต่ต้องการ. สติบัญญัติ ก็คือ ใช้จิตที่ประกอบอยู่ ด้วยสติ, เรียกสั้น ๆ ว่าสติ กำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นว่าตั้งสติไว้พร้อมหรือเฉพาะ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกว่าสติบัญญัติ.

บางต้นในสมัยโบราณเขาเรียกว่า ทำสติ อย่างนี้ การปฏิบัติของภิกษุชั้นเขา เรียกว่า ทำสติ, ไปทำสติ นั่นคือไปทำกรรมฐาน หรือไปทำวิปัสสนา เรียกว่า ไปทำสติ อย่างนี้ก็มี. เขาใช้คำเต็มรูปของภาษา เรียกว่าสติบัญญัติ กำหนดตั้งไว้ พร้อมเฉพาะซึ่งสติ.

ที่นี้ ก็ จะพูดถึงการตั้งสติหรือกำหนดสติต่อไป. ในสติบัญญัติ ๔ ^๕ กัสกเอากาย เวทนา จิต ธรรม มาเป็นหัวข้อ; การตั้ง สติก็เลย ตั้งที่กาย อย่างหนึ่ง, ^{๕๔} ตั้งที่เวทนา อย่างหนึ่ง, ^{๕๔} ตั้งที่จิตของตัวเอง อย่างหนึ่ง, แล้วก็ ^{๕๔} ตั้งที่ธรรม อย่างหนึ่ง, เป็น ๔ อย่าง จึงได้เรียกว่าสติบัญญัติ ๔; โดยจำแนกไปตามสิ่งที่เอามาใช้ให้จิตกำหนด ^๕ นั้นเอง.

เดี๋ยวนี้เราเรียกว่า สติบัญญัติ ๔ เพราะแยกกันให้เป็น ๔, ระบบัน ^๕ เรียกว่าสติบัญญัติ ๔ เพราะแยกกันเป็น ๔. แต่ถ้าเอามาปฏิบัติให้เนื่องเป็นสายเดียวกัน

โดยไม่แยก ก็คือระบบที่เรียกว่า อานาปานสติ ๑๖ ชั้น ซึ่งมีสติบัญญัติ ๔ ชั้นอยู่ในนั้นครบถ้วน. ฉะนั้นการปฏิบัติสติบัญญัติ ๔ จึงปฏิบัติทีละอย่าง แล้วยกแยกกันเมื่อไร ที่ไหน อย่างไร ล้วนแต่ว่าแยกกัน จึงเรียกว่าสติบัญญัติ ๔. แต่ถ้ามาปฏิบัติด้วยระบบวิธีที่วางไว้เฉพาะอย่างยิ่ง ที่พระพุทธเจ้าท่านสรรเสริญว่า เหมาะสมสะดวกที่สุด ก็กลายเป็นอานาปานสติ ๔ หมวด ๆ ละ ๔ ชั้น เป็น ๑๖ ชั้น เหมือนที่เราพูดกันอยู่บ่อย ๆ ซึ่งจะได้พูดกันโดยละเอียดเฉพาะเรื่องนั้น; อย่างนี้ก็เรียกว่าอานาปานสติภาวนา และเป็นอานาปานสติเฉพาะแบบนี้ คือที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เป็นอย่างดี.

ที่นี้เราก็จะดูว่า **ตั้งสติ** หรือ**กำหนดสติ** นี้ตั้งอย่างไร?

การกำหนดสติ **ตั้งสติ** โดยส่วนใหญ่ โดยหลักใหญ่ๆ ก็มีอยู่สอง เรียกเป็นภาษาธรรมว่า**ตั้งสติ**อย่างสมณะคือ อย่างให้สงบ น้อย่างหนึ่ง, **ตั้งสติ**อย่างบัญญัติ หรือ **วิปัสสนา**อย่างหนึ่ง คือตั้งเพื่อให้รู้. ถ้าเรา**ตั้งสติ**ไป**ในทางให้สงบ** นี้ก็เพื่อจะแก้ความ**ฟุ้งซ่าน**, **ตั้งสติ**ไป**ในทางสมณะ**ทำให้**สงบ**เพื่อแก้ความ**ฟุ้งซ่าน**. **ตั้งสติ**ไป**ในทางบัญญัติวิปัสสนา** นั้นแก้ใจ.

ปัญหาทางจิตที่มีอยู่ ๒ ข้อ คือมัน **ฟุ้งซ่าน**คือ**ครันรำคาญ** ไม่เป็น **ศาสนิกทางจิต** อย่างหนึ่ง เรา**ตั้งสติ**อย่างสมณะ เพื่อแก้ส่วนนี้. ถ้า**ปัญหา**มีว่า มัน **ใจไปหลงรักนรภณี** **ชกนชกน**อย่างนี้ ก็**ต้องตั้งสติ**อย่าง**บัญญัติ** เพื่อ**แก้ใจ** หรือทำให้**หายใจ**. **ตั้ง**อย่าง**สมณะ**ก็**แก้โรคทางจิต**โดยเฉพาะ, **ตั้ง**ทาง**วิปัสสนา**หรือ**ทางบัญญัติ**ก็**แก้โรคทางวิญญาณ**; **ตั้ง**ได้**ซอร์**ไว้**หลายครั้ง**หลาย**หน**เมื่อก่อน**นี้**ว่า ให้**จำไว้ ๓ อย่าง** ว่า **โรคทางกาย** **โรคทางจิต** **โรคทางวิญญาณ**. **โรคทางกาย**ไป**หาหมอ**ที่**โรงพยาบาล**, **โรคทางจิต****ทางวิญญาณ** **ต้อง**มา**หาธรรมะ****ในพุทธศาสนา**; **นี้**ก็

คือตั้งจิต หรือปฏิบัติจิตอย่างสติปัฏฐานนี้เอง. ถ้าตั้งอย่างสมณะทำให้สงบ เพื่อแก้โรคทางจิตแก้ปัญหาลทางจิต, ถ้าตั้งอย่างวิปัสสนาหรือปัญญา มันก็แก้ใจ หายโรคหรือหมดปัญหาในทางวิญญาณอย่างนี้.

สติปัฏฐานมีวิธีเจริญ สองแบบหรือสองชั้นสองระดับ: คือระดับสมณะอย่างหนึ่ง ระดับปัญญาอย่างหนึ่ง. ถ้าพูดอย่างระบบอานาปานสติ ๑๖ ชั้น มันไปพร้อมกันไปตามลำดับ ตั้งแต่สมณะ ถึงปัญญา มรรค ผล นิพพาน; อานาปานสติ ๑๖ ชั้นกว้างอย่างนี้. แต่ถ้าพูดอย่างสติปัฏฐาน ๔ ที่พูดกันอยู่ทั่วไป ๆ ก็พูดถึง ตั้งจิตสองระบบนี้: ระบบสมณะทำอย่างหนึ่ง, ระบบปัญญาทำอย่างหนึ่ง แล้วก็ไม่ต้องพูดถึง มรรค ผล นิพพาน พูดแต่การตั้งจิต.

ต่อไปนี้ เราดูกัน ให้เห็นชัดในสติปัฏฐาน ๔ นั้นทีละอย่าง โดยหัวข้อและโดยหลักใหญ่ ๆ; ได้หุ้ดแล้วว่า สติปัฏฐาน ๔ นั้น คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ๔ อย่าง.

เรื่องแรกคือกาย, กายานุบัสสนาสติปัฏฐาน เอากายมาเป็นอารมณ์ เป็นวัตถุสำหรับตั้งสติ :-

ในที่นี้เราจะเอากายตามความหมายธรรมคา คือเนื้อหนังร่างกายนี้; เอาเนื้อหนังร่างกายมากำหนด ไม่ใช่พิจารณาที่ตั้งสติลงไปทีกาย. แต่กำหนดความเป็นอย่างไรของกาย: ความไม่สวยไม่งามไม่อะไร เพื่อให้จิตหยุดสงบ; ยังไม่พิจารณาเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่กาย; อย่างนี้ก็เป็นสมณะ. รูปร่างของร่างกาย

เอาส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเป็นวัตถุเป็นนิमित्त คุแต่เพียงให้มันหยุดพุ่งช่าน หยุด กำหนดอย่างหยาบ ๆ เป็นเรื่องของสมณะ เป็นกายกตาสติ ส่วนสมณะ.

คำว่า กาย นี้ ยัง หมายถึง ลมหายใจด้วย เพราะว่าลมหายใจนั้นเนื่องอยู่ กับกาย แล้วปรุงแต่งกาย หรือเป็นตัวชีวิตนั่นเอง. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า กาย เป็นชื่อ ๆ หนึ่งของลมหายใจ ลมหายใจนี้มันปรุงแต่งกาย กายขาดเครื่องปรุงแต่ง เมื่อไร ก็สลายเมื่อนั้น; ดังนั้น ลมหายใจจึงถูกเรียกว่า กายด้วย.

ตั้งสติอย่างที่ ๑ คือ ถ้าเอากายลมหายใจมากำหนด เหมือน กำหนดอานา- ปานสติขั้นแรก ๆ : หายใจยาว รู้ว่าหายใจยาว, หายใจสั้นรู้ว่าหายใจสั้น กำหนด กายเพียงเท่านี้ อย่างนี้ เป็นสมณะ มีผลทำให้หยุดความพุ่งช่านกระวนกระวาย. แม้จะทำไปได้มากจนถึงเป็นฌาน เป็นสมาบัติสูงสุด มันก็อยู่แค่สงบ ไม่พุ่งช่าน ไม่รำคาญ ไม่เป็นทุกข์; แต่ยังไม่หายโง่. นี่กำหนดที่ร่างกายนี้ก็ดี กำหนดที่ลมหายใจก็ดี เพียงประโยชน์แค่ความสงบ หยุดพุ่งช่าน น้อย่างหนึ่ง เรียกว่า ตั้งสติไว้อย่างสมณะ.

อย่างที่ ๒ ตั้งสติอย่างวิปัสสนา หรือปัญญา. ตอนนีเมื่อใจสงบปกติแล้ว ก็พิจารณาภาคว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา: กายเนื่อนี้ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ลมหายใจนั้นก็ไมเที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. ชาวบ้านเรียกว่า ยกพระไตรลักษณ์เข้ามาจับ หรือว่า ยกอารมณ์ขึ้นไปสู่พระไตรลักษณ์ ก็ได้เหมือนกัน, ยกพระไตรลักษณ์มาใส่ หรือว่ายกอารมณ์นี้ไปหาพระไตรลักษณ์ก็เหมือนกัน; ให้มาพบกันกับพระไตรลักษณ์ คือ เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็แล้วกัน. ถ้าเพ่ง อย่างนี้ เพ่งกายนั้นแหละ แต่เพ่งอย่างนี้ ก็เรียกว่า ตั้งสติอย่างปัญญา หรืออย่าง วิปัสสนา.

เรื่อง “ความเพ่ง” นี้ก็ได้พูดให้ฟังกันมาหลายครั้งหลายหนแล้ว; คำว่า เพ่ง คือ ฉานะ แปลว่า เพ่ง ฉานะ นี้แปลว่า เพ่ง. ถ้าเพ่งอย่างกำหนดอารมณ์ก็เป็นสมณะ ถ้าเพ่งลักษณะให้รู้ความจริงก็เป็นปัญญาหรือวิปัสสนา; มันมีอยู่สองเพ่ง. คำว่า “เพ่ง” ใช้สลับส่นปนกันไปหมดจนลำบาก พวกที่แปลเป็นภาษาฝรั่งก็ใช้ผิดๆ จนฝรั่งอ่านไม่รู้เรื่อง หรือไม่ได้เรื่องที่แท้จริง มันปนกันหมดระหว่างคำว่า *meditate*, *concentrate*, *speculate*, อะไรนี่ปนกันยุ่งไปหมด.

ถ้าจะเอาเป็นหลักเป็นเกณฑ์ *meditate* นี้เป็น เพ่ง เฉยๆ เพ่งอย่างไรก็ได้, ถ้า *meditate* ลงไปในวัตถุหนึ่ง ก็เป็น *concentrate* คือรวบรวมจิต กระแสจิตทั้งหมดมาจกจ่ออยู่ที่สิ่งหนึ่งสิ่งเดียวเป็น *concentrate*. ถ้าเพ่งรายละเอียดหาข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็กลายเป็น *speculate* ก็รู้ข้อเท็จจริงอันละเอียดลึกซึ้งออกไป. เดียวนี้เอาคำว่า *concentrate* กับ *meditate* มาใช้ปนกันยุ่ง ในหนังสือหนังสือที่เขียนเป็นภาษาต่างประเทศ มันก็ลำบาก; แม้แต่ในภาษาไทยนี้ก็ยังลำบาก.

ต้องไปหาหลักที่ถูกต้องและแน่นอนว่า คำว่า ฉานะ แปลว่า เพ่ง ถ้าเพ่งอารมณ์ก็เพ่งให้จิตหยุดอยู่ที่นั่น แล้วเป็นสมณะ, ถ้าเพ่งหาความจริงอย่างลึกซึ้งก็เป็นปัญญา หรือเป็นวิปัสสนา. คำว่า สติบัญญัติคำเดียวนี้มีความหมาย ๒ อย่าง : แยกไปในทางสมณะก็ได้, แยกไปในทางวิปัสสนาก็ได้, เหมือนที่ได้พูดแล้ว สำหรับกายว่าทำอะไร; เพ่งให้จิตหยุดอยู่ที่นั่น คือ เพ่งกายให้จิตหยุดอยู่ที่นั่น ก็เป็นสมณะ, เพ่งกายให้รู้อันิจ หุคัง อนัตตา เป็นปัญญา.

เรื่องที่สองเวทนา - เวทนานุปัสสนาสติบัญญัติฐาน เอาเวทนามาเพ่ง เป็นอารมณ์ :-

ถ้าเพลงเพียงให้รู้สึกว่าเป็นอย่างไร? เวทนาเป็นอย่างไร? กำลังมีเวทนาอะไร? ท่าน ก็เป็นสมณะ ต่อเมื่อไปฟัง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนามันจึง จะเป็นปัญญา อย่างที่เรียกกันว่า “เจ็บหนอๆ” นี่ฟังแต่ว่าเจ็บท่านนั้นเป็นสมณะ ฟังจนหายเจ็บ.

ตรงนี้อาจขอแทรกพิเศษหน่อยว่า ถ้าเกิดเจ็บขึ้นมา เจ็บปวดที่เนื้อที่หนังนี้ หรือ แม้แต่หัวใจ เช่นความเหนื่อย ไม่สบายนี้ ก็ฟังมันเข้าไปที่นั่น ที่เจ็บนั้น เคี้ยวมัน จะหายเจ็บ, ฟังเข้าไปที่เหนื่อย เคี้ยวมันจะหายเหนื่อย. ที่นี้ ไปเอะอะ โวยวายเสีย มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร; ถ้าเจ็บแล้วลองฟังว่า เจ็บหนอ, เจ็บหนอ, ลึกลงไปที่เจ็บ เคี้ยวมันก็หายเจ็บ, หรือว่าเราเหนื่อย เดินทางมาเหนื่อย อยากจะหายเหนื่อยเร็ว ๆ ก็อย่าไปฟังที่อื่น; สรรวมสติให้ดี ให้นิ่งให้ดี แล้วฟังที่ความเหนื่อย เคี้ยวความเหนื่อยก็จะละลายสูญไปสิ้น เร็วกว่าอย่างอื่น หายสนิทกว่าอย่างอื่น.

เอาเวทนาเป็นอารมณ์สำหรับจิตหยุดอยู่ที่นั่น อย่างนี้เรียกว่าฟังเป็นสมณะ. ถ้ายังไม่หายใจ ไม่หายฟุ้งซ่านรำคาญ อาจจะหาใจต้องฟังเวทนานี้ ว่ามันเป็นอะไรบ้าง; ที่จริงมันก็คือตัวการอันร้ายกาจที่สุด ที่ทำเรื่องราวให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์.

ปัญญาต่าง ๆ เกิดมาจากเวทนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สุขเวทนา อันเป็นผลของความยึดมั่นถือมั่น ไม่เป็นสุขส่วนตัว ก็เพราะว่า หลงอยู่ในเวทนา ทะเลาะวิวาทกับคนอื่น ก็เพราะมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้นเหตุ คือสุขเวทนา. อยากมีบ้านเรือนที่ดิน มีอะไรต่าง ๆ ก็เพื่อความสุขเวทนานี้; เมื่อไม่ได้ตั้งใจก็ทะเลาะวิวาท เป็นความกันอะไรกัน. นี่เรื่องโลก ๆ เห็นได้ค่อนข้างง่าย ๆ เป็นอย่างนี้; ทางธรรมะก็เหมือนกัน.

สุขเวทนา ด้วเวทนานทำให้รัก หรือทำให้โกรธ, ยินดี ก็เพราะเวทนา ยินร้ายก็เพราะเวทนา; นี่ส่วนบุคคล. ในส่วนลึก ส่วนธรรมะมันก็มีเวทนานั้นแหละ เป็นปัญหา; ส่วนชาวบ้านหรือเรื่องโลก ที่รบกันทั่วโลกเวลานี้ ก็เพราะว่ามีมูลอยู่ที่ เวทนาที่ต้องการคือสุขเวทนา: นายทุนก็ต้องการสุขเวทนา กรรมกรก็ต้องการสุขเวทนา มันก็รบกันได้อย่างสลับซับซ้อน เป็นมหาสงครามในโลกนี้. ที่ไปโลกพระจันทร์ โดยหวังว่าในที่สุดจะแสวงหาสุขเวทนาปริยายใดปริยายหนึ่งมาได้ ออกสำทไปถึงโลกพระจันทร์ เพราะไม่รู้ว่ ะไร ๆ มีอยู่ในร่างกายนี้ทั้งหมด จะต้องแสวงหากันที่ร่างกาย ภายใในร่างกายนี้.

ในทางธรรมะ มีระบบสติปัฏฐาน ให้ตั้งจิตหรือสติให้ถูกต้อง แล้วก็ จะพบทางออก ทางหลุดรอดออกไปจากความทุกข์: ให้รู้จักเวทนา แล้วก็รู้จักทำตน ให้เป็นนายเหนือเวทนา. ดังนั้น เอาเวทนามาเพ่งดูว่าเป็นอย่างไร, เวทนานี้เป็นอย่างไร; นี่เป็นสมณะ.

ที่นี้ก็ดูข้อเท็จจริงของมันว่า เวทนานเองเป็นตัวการหลอกมนุษย์ จึงจะต้อง ทำลายมันด้วยอาวุธคือปัญญา ไม่ให้มันมาปรุงแต่ง หลอกหลวงเราได้อีก คือ เอาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาใส่เข้าไปที่เวทนา เหมือนกับที่เอาไปใส่เข้าที่กาย. พิจารณาภาย อันกับสุดท้ายก็ เกิดปัญญา เห็นว่ากาชนนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. พอมาถึง เวทนา อันกับสุดท้าย ก็เอาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ใส่เข้าไปที่เวทนา ให้มันหมดฤทธิ์ หมดอำนาจ.

เรื่องที่สาม คือ จิต: กำหนดลักษณะจิตเป็นอย่างไร กำลังเป็น อยู่อย่างไร กำลังโกรธ หรือกำลังรัก หรือกำลังอะไรก็ตาม; อย่างนั้นมันเป็นสมณะ เอาจิตเป็นอารมณ์ พอกำหนดจิตก็ถอนหนึ่ง คือเพ่งเข้าไปที่นั่น นี่เป็นสมณะ.

ที่นี้ก็คู่ต่อไปคู่จิต เฟ่งต่อไปถึง ว่าจิตคนคือเป็นสักว่าธาตุ วิญญาณธาตุ ประกอบอยู่ด้วยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, 'เอาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาใส่เข้าไปที่จิต ไม่ให้เป็นตัวตน ไม่ให้เป็นตัวกู-ของกู ไม่ให้เป็นตัวตนของตน อย่างนี้ก็เป็นปัญญา เป็นวิปัสสนา. พิจารณาจิตก็มี ๒ อย่าง : เพียงรู้ว่าจิตเป็นอย่างไร กำหนดเท่านั้นก็เป็นสมณะ, กำหนดเพียงภาวะว่า จิตของเรากำลังเป็นอย่างไรเท่านั้นเป็นสมณะ; ถ้าว่ากำหนดข้อเท็จจริงของมันเป็นอย่างไร ที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอย่างไร; นี้เรียกว่าเป็นปัญญาเป็นวิปัสสนา.

เรื่องที่ ๔. ไปถึงหมวดที่ว่า พิจารณาธรรม ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน; ธรรมนี้แปลว่าสิ่งทั้งปวง หรือข้อเท็จจริงของสิ่งทั้งปวง ที่เรียกว่ารูปธรรมนามธรรม. รูปร่างเอาไปไว้ที่กายแล้ว ที่เรียกธรรมในที่นี้ ก็เหลือแต่พวกนามธรรม, พิจารณาเฉพาะนามธรรม.

สิ่งที่ เป็น นามธรรมมีมากมายหลายอย่าง นับตั้งแต่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จนกระทั่งธรรมะที่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ นี้เรียกว่าธรรมทั้งนั้น เอานามธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมากำหนดพิจารณาอยู่แล้วก็เรียกว่าพิจารณาธรรม หรือ ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน.

ที่เป็นสมณะ เช่น เอาคุณของพระพุทธเจ้ามากำหนดอยู่ในใจ, เอาคุณของพระธรรมมากำหนดอยู่ในใจ เอาคุณของพระสงฆ์มากำหนดอยู่ในใจ, เอาคุณของท่านของศีล ของอะโรมากำหนดอยู่ในใจ ฯลฯ กระทั่งเอาเรื่องราวธรรมที่ท่านทำให้เป็นเทวตวามากำหนดอยู่ในใจ เรียกว่าเทวตานุสสติ เหล่านี้มันเป็นสมณะไปหมด คือจิตหยุดอยู่ที่นั่น แล้วก็สบายดี.

พิจารณาพุทธคุณ ว่า *อรหัง สัมมา สัมพุทธโฆ ฯลฯ* อะไรอยู่อย่างนี้, *ธรรมคุณ* ก็ว่า *สวากขาโต ภควตาธัมโม ฯลฯ* อะไรอยู่อย่างนี้, *สังฆคุณ* ว่า *สุปฏิปันโน ญาญปฏิปันโน ฯลฯ* อย่างนี้เป็นสมณะทั้งนั้น เรียกว่า เหนามธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมา; หรือแม้ว่าเราจะเอาธรรมจริง ๆ เช่น *ศีล สมาธิ ปัญญา* มากำหนดพิจารณาอยู่ที่เพียงแต่ กำหนดว่าเป็นอย่างไร นั้นมันเป็นอย่างไร, ก็ว่ากำลังรู้สึกอยู่อย่างไร, ไม่พิจารณา ในแง่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกว่า สมณะ.

ต่อไปก็พิจารณาอันนั้นว่าทุกอย่างเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แม้แต่มรรค ผล นิพพาน ก็เป็นอนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา: *สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา* หรือว่า *สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย*, มองดูสิ่งทั้งปวง ไม่ยกเว้นอะไรเลยในฐานะเป็น อนัตตา ก็เรียกว่าพิจารณาธรรมในส่วนปัญญา ในชั้นปัญญา.

ที่นี้คุณก็พอจะสังเกตเห็นได้เอง จับหลักได้เอง ว่าสมณะนี้จะ พิจารณา กาย หรือ เวทนา หรือ จิต หรือ ธรรม อะไรก็ตาม เพื่อจิตหยุดสงบอยู่ที่นั่นในสิ่งนั้น แล้ว ก็หยุดความกระวนกระวายได้. ส่วนการกำหนดสติในชั้นปัญญา หรือวิปัสสนานั้นมัน รุกกราวเดียวหมดไปเลย ด้วยเรื่องอนัตตา.

พิจารณา *กาย* ว่า *กาย* นี้ *สักว่า* *กาย* ไม่ใช่ *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*. บทท้องของเราที่ต้องมีอยู่อย่างนี้ บทสูตรสำหรับท้อง, มีอยู่อย่างนี้ ว่า *กาย* นี้ *สักว่า* *กาย* ไม่ใช่ *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*. *เวทนา* นี้ *สักว่า* *เวทนา* ไม่ใช่ *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*. *จิต* นี้ *สักว่า* *จิต* ไม่ใช่ *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*; *ธรรม* ก็ *สักว่า* *ธรรม* ไม่ใช่ *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*. ไปดู การพิจารณาทั้ง ๔ อย่างนี้ ใช้สูตรเหมือนกันหมด ว่า *ไม่ใช่* *สัตว์* บุคคล *ตัวตน* *เรา* *เขา*. ฉะนั้น สติปัญญาชั้นนี้กลายเป็นปัญญา ชื่นมาเต็มรูปอย่างนี้.

เราเคยเรียนที่แรกในเบื้องต้นว่า สตินั้นเป็นพวกสมาธิ นั้นเป็น ในเบื้องต้น; เช่น สัมมาสติ มีตรัสไว้ในสมาธิขันธ์ อย่างนี้เป็นเบื้องต้น คือพิจารณาอย่างแรก ที่ว่าพิจารณาคือเป็นสมถะ เป็นสมาธิ ก็เป็นสมาธิไป; แต่ว่ามาถึง ตอนสติกลาย เป็นปัญญาขั้นต่อไป โดยไปพิจารณาในฐานะที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อานาปานสติหมวดที่ ๔ คือ อนิจจานุสสติ วิกฺขณฺณานุสสติ นิโรธานุสสติ ปฏินิสสัคคานุสสติ; นั่นแหละเป็นปัญญา และเป็นหน้าที่การงานของปัญญา ตักทิลลเป็น มรรค ผล นิพพาน ไปเลย, รวม มรรค ผล นิพพาน เข้าไว้ในหมวดนี้ด้วย.

ถ้าดูตาม สติบัญญัติ ๔ จะแยกกำหนดเป็นอย่างไร : กาย เวทนา จิต แล้วก็ ธรรม, แล้วก็จับอยู่ที่รูปนัตตา. ฉะนั้น จะเป็นปัญญาจริง เป็นปัญญาถึงที่สุดจริง ไปสุดอยู่ที่อนัตตา หรือสุญญตา; ความหมายเดียวกันคือไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน แล้วก็วางจากตัวจากตน เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ. ภายนี้ประกอบอยู่ด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ, เรียกว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ.

เวทนา และ จิต นี้ เป็นวิญญาณธาตุ เป็นธาตุฝ่ายวิญญาณ. ธรรมทั้งปวงถ้าไม่แยกเราก็เรียกว่าธรรมธาตุไปหมด, เป็นธาตุตามธรรมชาติไปหมด. ถ้าไปแยกเข้ามันก็เป็นกาย เป็นจิต เป็นเวทนา ไปอีก; แต่แล้วก็รวมความได้อย่างเดียวกันว่าทั้งหมดนี้สักว่าธาตุ: ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุวิญญาณ ธาตุอากาศ, เรียกว่าธาตุทั้ง ๖, มีแต่ธาตุทั้งหก ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ที่ไหน.

สติบัญญัติทั้งคืนด้วยสมถะ แล้วไปจบด้วยวิปัสสนาหรือปัญญา ในลักษณะอย่างนี้, แล้วปัญญาจะไปสรุปอยู่ที่อนัตตา หรือสุญญตา ไม่มีอะไรนอกจากนั้น.

การคับทุกข์โดยสิ้นเชิงมิได้ ก็ต้องเอาอนัตตา สุญญาตา เข้ามา, ถ้าไม่อย่างนั้น คับทุกข์ ชั่วคราวเท่านั้น.

มีนิทานเปรียบเทียบปริศนาธรรม เขียนในสมุดข่อย ที่น่าสนใจ เขียนไว้
ไว้ในรูปอุปมา ดังนี้ :-

การจะฆ่ายักษ์ให้ตาย *ฆ่าพญามาร จอมมารอะไรให้ตาย* ต้องไปเอาอาวุธวิเศษมา คือคันศรที่ทำขึ้นด้วยเขากระต่าย, สายศรที่ทำขึ้นด้วยหนวดเต่า, ลูกศรที่ทำขึ้นด้วยนอของกบ, เขา หรือ นอ อันเดียว เขาเรียกว่า “นอ”; ถ้ามีสองอัน เรียกว่า เขา. จะต้องไปเอาเขากระต่ายมาทำคันศร: เอามาสองเขามาต่อกันเข้าตรงกลางก็โค้งเป็นคันศร ไปเอาหนวดของเต่ามาพันเป็นสายศร, แล้วก็ไปเอานอ กบมาทำเป็นลูกศร, แล้วก็ยังไปที่ยอดปราสาทของเมืองยักษ์ ประตุมืองก็เปิดเอง เข้าไปได้ ยักษ์ตายเรียบเลย.

อุปมานี้แล้งถึงคุณค่าของ อนัตตา สุญญาตา คือมันไม่ได้มีตัวตน. ถ้ารู้ความไม่มีตัวตนเมื่อไร ก็เป็นอันว่าถึงที่สุด, จลาตถึงที่สุด กำจัดความโง่ได้ทั้งหมด. ความโง่ทั้งหมด มันอยู่ที่ว่ามีตัวมีตน มีของตน ที่เราเรียกกันภาษาธรรมชาสามัญว่าตัวกู - ของกู. ตัวกู - ของกูนี้ต้องหายไปไม่มีเหลือ ด้วยความรู้เรื่องสุญญาตาเรื่องอนัตตา. สติบัญญัติอันก็มาจบอยู่ที่นี้ มาสู่ขยออยู่ที่นี้ โดยสูตรว่า สักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตน เราเขา. จงจำสูตรอันนี้ให้ชื่อว่า “สักว่าธาตุตามธรรมชาติ” นี้คือลูกศร, เป็นลูกศรที่จะเสียบแทงทะลุตลอดไป ไม่มีอะไรรอหน้อยู่ได้. นี่เป็นเรื่องอันคับสุดท้ายของสิ่งที่เรียกว่าสติบัญญัติ หายโรคทางวิญญาณ คือหายโง่.

เอาละ, เรา สรฐิปฏิบัติฐานโดยวิธีปฏิบัติ : ส่วนแรกเป็นสมณะ หรือสมาธิ, ส่วนที่สองก็เป็นปัญญา หรือวิปัสสนา.

สิ่งที่เป็นการมณเฑาะจะ เอาอะไรมาเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐานก็ได้ทั้งนั้น ไม่ยกเว้นอะไร; แม้จะเอาความชั่ว ความเลว เอาการมณเฑาะอะไรมาเป็นอารมณ์ก็ยังได้ แต่จะไม่แนะนำ; เพราะถ้ามันไม่เหมาะสม หรือเป็นอันตราย หรือเสียเวลามากไปก็ไม่แนะนำ, จะแนะนำแต่ส่วนที่เหมาะสมเป็นไปไ้รวดเร็ว จึงแนะนำที่ กาย ที่จิต ที่เวทนา ที่ธรรม. ในคำว่า เวทนา นั้น ก็รวมไปหมดในเรื่องสุขเวทนา แม้ที่เป็นการมณเฑาะ จะเอามามองดูเล่นก็ได้; แต่จะให้มองไปในทางถูกต้อง จนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด แล้วเอาลูกศรศมัญญทานนี้ยิงเข้าไป ให้เหล็กสะเก็ดกลายเป็นความว่างไป.

เราพูดได้เลยว่า อะไรก็ได้ เอามาเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐาน; แต่เราไม่ต้องไปเสียเวลาค้นคว้า หรือว่าทดลองให้มันมากเกินไป. เอา ๔ อย่าง หรือ ๔ กลุ่มที่ทำนางไว้ดีแล้วนี้ สอนไว้ดีแล้วนี้ คือ กาย เวทนา จิต ธรรมารมณเฑาะ นี้มาเป็นวัตถุสำหรับพิจารณา เริ่มแรกด้วยการพิจารณา. คือให้จิตสงบก่อน ไม่ต้องใช้หลายเรื่องหลายราว; ใช้กายนั่นเอง ใช้จิตอย่างเดียว กายอย่างเดียว ก็เป็นอารมณ์ได้ทั้งสมณะและวิปัสสนา. ดูความเป็นปฏิภูลเพียงให้จิตหยุดความหลงใหลในกาย มันก็เป็นสมาธิหรือสมณะขึ้นมา หรือเอากายคือลมหายใจมากำหนดพิจารณา เพียงให้จิตหยุดอยู่ที่นั่น มันก็เป็นสมณะหรือสมาธิขึ้นมา; ฉะนั้น ผลของมันก็คือมีสมาธิ.

คำว่า “สมาธิ” นี้ มีความหมายกว้าง อย่างที่พูดให้ฟังอยู่บ่อย ๆ ว่า ความบริสุทธิ์ของจิตในขณะนั้น, ความตั้งมั่นของจิตในขณะนั้น, ความว่างไว

ในหน้าที่ของมันในขณะนั้น, เรียกว่า *ปริสุทฺโธ - ปริสุทฺธ*, *สมาหิต* - ตั้งมั่น, *กมฺมนิโย* - ว่องไวในหน้าที่การงาน. นี่ผลของสมถะเป็นเพียงเท่านั้น. ถ้าว่า พิจารณาต่อไปในทางปัญญา วิปัสสนา ก็เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, สรุปลือเพียงอนัตตาคำเดียวพอ. ผลของมันก็คือบรรลุมรรค ผล นิพพาน ขึ้นมา เห็นอนิจจัง อนัตตา *สุญญา* เต็มที่ แล้วก็ *มีวิราคะ* คือหน่ายจางออกมาจากความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ *ดับลงไปแห่งความยึดมั่นถือมั่น* แล้วก็มรรค ผล นิพพาน ขึ้นมา.

ถ้าเขาถามว่า สติปัญญาจะมีผลอย่างไร? นักเรียนในโรงเรียนก็จะพูดแต่เพียงว่าเป็นสมาธิ, สัมมาสติเป็นสมาธิขั้นสูง เพียงเท่านั้นยังไม่หมด. มันต้องพูดไว้ให้หมดทั้งสองอย่าง คือว่าเป็น สมาธิ มีผลอย่างนั้น แล้วก็ เป็น วิปัสสนา หรือ ปัญญา มีผลอย่างนี้ ก็เรียกว่าหมดเลย สติปัญญาจึงเป็นเครื่องมือที่สมบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนปลายได้.

ที่นี่ จะชี้ให้เห็นต่อไป เรียกว่าเป็นส่วนพิเศษก็ไม่ใช่ แต่ จะมองไปในแง่ส่วนพิเศษ คือ ข้อเท็จจริงที่ว่า ถ้าเราตั้งสติเป็นสติปัญญาอยู่ เป็นทั้งสมถะ เป็นทั้งปัญญา อย่างนี้ ก็ไม่ค่อยจะเห็นกันเสียแล้ว มักจะเห็นว่าเป็นเพียงสมถะ หรือสมาธิ; เขาสอนกันมาเพียงเท่านั้น.

ผมอยากจะพูดเลยไปว่า เมื่อมีสติปัญญา หรือทำสติปัญญาอยู่นั้น มันมีทั้งศีล สมาธิ และ ปัญญา. ขอร้องว่าจงทำสติปัญญาไปเถิด จะมีครบอยู่ทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา. เรื่องนี้เรารู้กันดีอยู่แล้วว่า *พรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น ต้องครบศีล สมาธิ ปัญญา ไม่เช่นนั้นมันไม่ครบ; ถ้าไม่ครบศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสามอย่างแล้ว พูดทับทปไต้อย่า ไม่ถูกต้อง ไม่สมบูรณ์ และไม่ดับทุกข์ได้.*

เดี๋ยวนี้ทำไมจึงมาพูดกันแต่สมาธิและปัญญา? เช่น เจริญสติปัฏฐานนี้ ตามที่คนอื่นพูด หรือครูบาอาจารย์สอนในโรงเรียน *ว่าเป็นสมาธิ เป็นสมาธิขั้นต้น*. ผมเลยบอกว่าไม่ถูก; *ที่ถูกเป็นทั้งสมาธิและปัญญา* และผมยังบอกต่อไปอีกว่า *เป็นทั้งศีล ด้วย* ทั้งที่ในคำพูดเหล่านั้นไม่เอ่ยถึงศีลเลย.

ในธรรมหมวดแรกที่สุด *สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ* ก็ไม่ได้พูดถึงคำว่าศีล, คำว่าศีลไม่ถูกเอามาเอ่ย. ใน *หมวดอิทธิบาท* ก็มีแต่คำว่าฉันทะ *วิริยะ จิตตะ วิมังสา* คำว่า *ศีลก็ไม่ได้เอามาเอ่ยถึงเลย*. ธรรม *หมวดสัมมปธาน*: *เพียรระวัง เพียรละ เพียรสร้าง เพียรรักษา* ก็ล้วนแต่คำว่า *ปธาน - ปธาน - ปธาน* ไปทั้งนั้นไม่พูดถึงศีลเลย แล้วศีลมันหายไปไหนเสีย, ทำให้เข้าใจผิดว่าไม่ได้พูดถึงศีลเลย. *ที่จริงมันพูดถึงศีล อยู่ตลอดเวลา* โดยชื่ออื่น มันแฝงอยู่อย่างเร้นลับ ไม่ได้ชื่อได้เสียงกับเขา แต่ที่จริง มันก็มีอยู่อย่างสมบูรณ์.

มองกันดูที่สติปัฏฐานนี้ใหม่ว่า *จะเจริญสติปัฏฐานนี้ ต้องตั้งความ พยายาม ในการที่จะสำรวจระวังจิต* อย่าให้จิตหนีไปจากอารมณ์, *คืออย่าให้* เสียสติ *อย่าให้สติขาดตอน* อย่าให้จิตหนีไปเสียจากอารมณ์, *ต้องมีความตั้งอกตั้งใจ แล้ว* มีการสำรวจอย่างถี่; *การสำรวจจิตนั้นมืออย่างยิ่ง*. คุณต้องมองให้เห็นว่า *ขณะนั้น* จะ *ต้องมีการสำรวจสติสำรวจจิตอย่างถี่* ตั้งสติ *คือการสำรวจจิตอย่างยิ่ง, สำรวจสติ* สัมผัสัญณะอะไรกันหมดเลย. *ที่นี้ ก็ แยกเอามาเฉพาะการสำรวจ; คำว่าสำรวจ* ระวังนี้แหละคือศีล; *ฉะนั้น ศีล ข่อนอยู่ในสิ่งที่ เป็นความสำรวจระวังทุกชนิด* แม้แต่ระวังจิต.

เราต้องคุมสติ *ต้องสำรวจระวัง* ให้สติอยู่ที่ลมหายใจเข้า *หายใจออก* หายใจยาว *หายใจสั้น, หายใจเข้าหายใจออกตลอดเวลา* นี้ มีการสำรวจ *บังคับตัวเอง* ให้สำรวจ; *หมายความว่า มี ทมะ - การบังคับตัวเอง* นี้ก็คือศีล.

คำว่า **วิริยะ** สํารวมอยู่ด้วย **วิริยะ** **ความสํารวมปากเพียร** **รณฺณุก** เป็นศีล.
 ส่วนที่เพียรระความชั่ว **ความไม่ตี** เพียรระความชั่ว **นวก** เป็นศีล.

ศีลมีอยู่ในธรรมะข้ออื่น รวบรวมอยู่เต็มที แต่ว่าอยู่ในชื่ออื่นที่เรียกอย่างอื่น.
 รู้จักศีลชนิดนี้กันเสียบ้าง ว่านี่คือศีลจริง และมีจริง; ส่วนศีลที่รับด้วยปาก ว่าปาณา-
 ติปาตาฯ เป็นศีลลมๆ แล้งๆ ทั้งนั้น. เมื่อมิได้มีการสํารวมจริง เป็นศีลชนิดที่ว่าแต่
 ปากหรือยังไม่จริง ยังเป็นการตั้งต้นเกินไป ยังไม่มีศีล; แต่พอไปสํารวมจิต หรือ
 สํารวมสติสัมปชัญญะ ให้ทำจริงอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ในการเจริญสติปัฏฐานเป็นต้นนี้;
 การสํารวมนั้นเป็นของจริง มีจริง มีอย่างยั้งในการสํารวม. เพราะฉะนั้น **ศีลมีอยู่จริง**
สมบูรณ์และเป็นอัครโนมิต แม้จะเป็นอัครโนมิตมันก็เป็นศีลจริง ไม่ใช่ศีลนกแก้ว
 นกขุนทอง ว่าปาณาติปาตาเวรมณี แล้วก็มีศีล.

การที่จะมีศีล นี้ ต้องสํารวมระวังเต็มที เริ่มแต่ข้อปาณาติปาตาฯ
 ที่จะ **ไม่เบียดเบียนชีวิตและร่างกายผู้อื่น**, และสํารวมอย่างอื่น ที่จะ **ไม่ผิดโอกาส**
ดีอะไรเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตัว, สํารวมอย่างอื่น **ไม่ล่วงเกินของรัก**
ของใครของผู้อื่น, สํารวมอย่างอื่นที่จะ **ไม่พูดหรือจะไม่ไข่ฝ้ออันใด ๆ ให้เขาเข้า**
ใจผิด ให้เขาเชื่อผิด เข้าใจผิด เสียประโยชน์ให้แก่เรา แล้วก็ **สํารวมที่จะไม่คิมของเม**
านั้นจึงจะเป็นศีล.

การมีศีลนั้นอยู่ที่การสํารวม **มีสํารวมที่ไหนเป็นศีลที่นั่น**; ถ้าไม่เช่นนั้น
 เป็นศีลที่ลมๆ แล้งๆ ก็ไม่ใช่ศีล; เหมือนกับที่สมาทานศีลจนตายก็ไม่รู้จักมีศีลสักที
 เพราะเป็นนกแก้วนกขุนทองอยู่เรื่อย ๆ.

คนบางคนไม่เคยรู้เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้รับ คำสั่งสอนเรื่อง สุตญญา เรื่อง อนัตตา มีจิตแจ่มแจ้งแห่งตลอดเข้าใจในเรื่องนี้ ปฏิบัติอยู่แม้ในขณะนั้น ก็กลายเป็นว่ามีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ครอบงำทั้งที่พระ- พุทธเจ้าท่านไม่ได้สอนเรื่องศีล. เพราะว่าเขาเป็นคนที่มีการสำรวมระวังอยู่เป็นพื้นฐาน แล้วสำรวมระวังขั้นต้นนั้น สำรวมด้วยสติปัญญา ไม่ใช่สำรวมด้วยการบังคับของจิต หรือ ของกำลังกาย; สติปัญญาเรื่องอนัตตานั้นจึงเป็นหมดทุกอย่าง เพราะว่า เมื่อสำรวม ระวังอยู่ อย่างนี้, สำรวมระวังกำหนดกลมหายใจอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่ไปฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม หรือล่วงศีลข้อไหนได้เลย จึง เป็นศีลอยู่ได้ เพราะเหตุนี้.

เมื่อรู้ว่าทุกอย่างโดยเฉพาะเวหนานี้ เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่ สิ่งที่น่ารักน่าพอใจน่าชื่นชมยินดี; ถ้ามีปัญญาอย่างนี้อยู่ มันก็ตัดหนทาง ที่จะไปฆ่า, ไปลักขโมยเขา, ไม่ล่วงเกินของรักของเขอย่างสิ้นเชิง ไม่มีทางจะประพฤติผิดใน กามแก่ใคร, ไม่พูดเท็จดื่มน้ำเมาอะไรที่โทษได้ ด้วยอำนาจของปัญญาที่เห็นอนัตตา หรือสุตญญา; ฉะนั้น จึงมีศีลอย่างลึกซึ้ง อย่างถูกต้อง อย่างสมบูรณ์ อย่างอะไร อยู่ในความรู้เรื่องอนัตตานั้นเอง.

คนสมัยโน้นบรรลุประอรหัตต์ที่ตรงหน้าพระพุทธเจ้าได้ โดยที่ไม่ได้พูดถึง ศีล สมาธิ ปัญญา อะไร แต่มี ศีล สมาธิ ปัญญา ครอบงำหมด สมบูรณ์หมดอยู่ในนั้น แล้วบรรลุมรรค ผล นิพพาน ที่ตรงนั้น ขณะที่พูดกันเพียงไม่กี่นาที. ฉะนั้น จึงรู้จัก สิ่งที่เรียกว่าศีล, ศีลที่แท้จริงแฝงอยู่กับสมาธิ และปัญญา.

เมื่อตั้งความสำรวมระวังเพื่อเป็นสมาธิ ก็มีศีลอยู่ทันที, เมื่อพิจารณาให้ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็มีศีลซ่อนอยู่ในนั้น เหมือนกับพื้นฐานที่มีอยู่ทั่วไป; แต่

ว่าเราไม่มองมัน เราไม่ค่อยมองอะไรถึงพื้นฐานทั่วไป เรามักจะมองตรงที่ทำอะไรอยู่ หรือแสดงผลอยู่เท่านั้น.

เหมือนเราเห็นรถยนต์วิ่ง เราก็เห็นรถยนต์มันวิ่ง แล้วเห็นประโยชน์ที่เราเห็นรถยนต์ไป มากกว่าที่จะเห็นว่าในรถยนต์มันมีอะไร. เครื่องจักรในรถยนต์นั้นมันมีอะไร ตัวเครื่องจักรหรือตัวกำลังของเครื่องจักร เราไม่ได้สนใจ. เราสนใจเพียงที่รถยนต์มันวิ่งไป แล้วเราไปถึงได้สบายตามที่เราต้องการ นี่เรามักจะสนใจกันอย่างนี้ สนใจที่ตัวรถยนต์วิ่งไป แล้วก็การถึงของเรา ไม่ได้สนใจเรื่องพื้นฐานของเครื่องจักรหรืออะไรต่างๆ. นี่ เป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ที่มนุษย์จะมองอะไรก็ได้แต่ในส่วนที่เกี้ยวข้องกับประโยชน์ของมัน.

ที่นี้ในกรณีอย่างที่ว่ามานี้ ก็เหมือนกับว่าสิ่งที่เรียกว่าศีลนั้น ที่เป็นพื้นฐานนั้นไม่ถูกมอง เว้นแต่จะเป็นผู้ที่มีปัญญาศึกษาอย่างเพียงพอ จึงจะเห็นว่า มัน มีศีล หังสมาธิ หังปัญญา ครอบกันอยู่ เรียกว่าอริยมรรคหรืออัฐมรรค. อริยมรรค คำเดียวพอ มีศีล หังสมาธิ หังปัญญา.

สรุปว่าวันนี้เรากำลังพูดถึงถึง สติปัญญา ๔ แล้วก็เลยพูดแต่เรื่องสติเรื่องอะไร เรื่องสมาธิหรือปัญญาไปจนหมดว่าไม่มองกันลึกลงไปว่าในนั้นมีศีลเป็นพื้นฐานรองรับอยู่, มีการควบคุมสติตั้งสติให้อยู่ในร่องในรอยที่ไหน ก็มีศีลที่นั่น, แล้วก็ มีสมาธิที่นั่น, แล้วถ้าไปพิจารณาเข้าก็เป็นปัญญาไปด้วยกัน.

ในขณะที่เราพิจารณาอยู่ว่า นี่ดีกว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวคนเราเขา ก็มีศีล สมาธิ ปัญญาครอบอยู่ในสูตรนั้น. เพิ่งพิจารณาด้วยกำลังจิต

ทั้งหมดให้เห็นว่า นี่สักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา; นี่คือสติปัฏฐานสมบุรณ์ แล้วมันก็มีศีล สมาธิ ปัญญา สมบุรณ์อยู่ในสติปัฏฐานนั้น.

วันนี้เรา หลุ่กันแต่เพียงหลักคร่าว ๆ ทวีไปเกี่ยวข้องกับสติปัฏฐาน จะพูดโดยรายละเอียดในวันเดียวกันไม่ได้ เอาไว้พูดกันวันอื่น จะพูดสติปัฏฐานในรูปของอานาปานสติภาวนาเหมาะกว่า.

สรุปความ ในวันนี้แต่เพียงว่า สติปัฏฐาน ๔ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ในฐานะเป็นเครื่องมือให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน; จัดเป็นโพธิบัคชัชธรรม ก้วย, ก็เป็นธรรมะที่เป็นฝ่ายของโพธิ ที่เป็นเครื่องมือให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่าสติปัฏฐาน ๔, เรียกสั้น ๆ ว่ามีสติ หรือทำสติ.

เรา ทำสค แล้วเราก็มีสติ ชนิดนี้ มีสติ ก็คือมีศีล สมาธิ ปัญญา สมบุรณ์, แล้วผลคือมรรค ผล นิพพาน ก็ต้องตามมาโดยไม่ต้องสงสัย; ไม่ต้องตั้งปรารภนา แต่ทำให้ถูกต้องอยู่ก็มีมา ไม่ต้องอธิษฐานว่าขอให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน แต่ให้ทำถูกต้องอยู่ด้วยสติปัฏฐานนี้ มรรค ผล นิพพาน ก็มีมา. ฉะนั้น อย่าไปมัวเชื่อเชิญ อ่อนวอนอธิษฐานกันให้เป็นพิธีรีตองมากไป มันเป็นเรื่องน่าสงสาร.

เวลาของเราก็หมด

สัญญาตาปริหรณ์

- ๓๒ -

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ

(อินทรีย์และพละ ๕)

๒๑ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๑ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๕๕ แห่ง
ระยะเวลาเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒, วันนี้จะได้
พูดกันถึงเรื่องธรรมะ ในฐานะเป็นเครื่องมือต่อไปอีกถึง
หมวดที่ว่าด้วย อินทรีย์ ๕ อย่าง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า
พละ ๕ อย่าง แล้วก็เป็นที่ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ
เหมือนกับที่เคยพูดมาแล้ว.

เพื่อความเข้าใจดี ต้องทบทวนมาตั้งแต่ครั้งแรก หมวดแรกที่สุดเราได้พูด
ถึง สัจจะ ทมะ ขันติ อากะ ในฐานะเป็น เครื่องมือสารพัดนึก, ได้พูดถึง อิทธิบาท ๔
- เครื่องมือให้ทำความสำเร็จ, แล้วพูดถึง สัมมปธาน - ความเพียรที่จำแนกออกไป
เป็น ๔ อย่าง, และพูดถึง สติปัฏฐาน.

ที่นี้ ก็มาถึง หมวดธรรมะ ที่ชื่อว่า อินทรีย์ หรือ พละมียู่ ๕ อย่าง
คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ บัญญา.

ขอให้สังเกต ดูว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ศรัทธา เพิ่งพูดถึงกันวันนี้ เพิ่งเคยถึง
วันนี้; ก่อนหน้านั้นเราไม่ได้พูดถึงถึงสิ่งนี้, แล้วเท่าที่เอามาพูดนี้ ก็เป็นเครื่องเทียบ
สักส่วนว่าพูดถึงอะไรมา, พูดถึงธรรมะข้อไหนมากที่สุด. ศรัทธาก็เพิ่งจะมีมาครั้งเดียว
ครั้งนี้ ส่วน วิริยะ สมาธิ สติ บัญญา นี้พูดถึงเรื่อย. ในวันนี้ก็มีศรัทธาซึ่ง
เป็นเรื่องเพิ่งจะพูด; ส่วน วิริยะ สติ สมาธิ บัญญา นั้น พูดถึงอยู่ทุกวัน อยู่ในหมวด
อื่น ๆ. ฉะนั้น เราก็ไม่ต้องพูดถึง วิริยะ สติ สมาธิ หรือ บัญญา อะไรกันให้
มากมายนัก เพราะเหมือนที่แล้ว ๆ มา.

วันนี้ จะพูดถึง ศรัทธา มากเป็นพิเศษ ให้เข้าใจ; แต่ว่าเราจะพูดถึง
ความหมายของชื่อธรรมะหมวดนี้กันเสียก่อน. คำว่า อินทรีย์ เมื่อเป็นอินทรีย์แล้ว
ก็มีคำว่า อินทรีย์ต่อท้ายหมด: ศรัทธาอินทรีย์เรียกว่า *ศัทธินทรีย์*, วิริยะอินทรีย์ก็เรียกว่า
วิริยอินทรีย์, สติอินทรีย์ก็เรียกว่า *สติอินทรีย์*, สมาธิอินทรีย์ก็เรียก *สมาธิอินทรีย์*
บัญญัติอินทรีย์ ก็เรียก *บัญญัติอินทรีย์*, มีอินทรีย์ต่อท้าย.

สำหรับคำว่า “อินทรีย์” อินทรีย์ะ แปลว่า เป็นใหญ่ หรือ สำคัญ หรือ
ออกหน้า. เราต้องรู้กันว่าคำๆ นี้มันแปลว่า เป็นใหญ่ หรือ สำคัญ หรือ ออกหน้า
แม้แต่เป็นชื่อนกก็เรียกว่านกอินทรีย์; นี่ก็ของมันจะหมายความถึงชื่อที่มันใหญ่ หรือ
มันสำคัญ หรือมันเด่นหรือมันอะไรทำนองนี้. แต่เดี๋ยวนี้ มันเป็นชื่อธรรมะ หมายถึง
ธรรมะที่เด่นที่ออกหน้า.

แต่โดยเหตุที่ธรรมะหมวดมี ๕ อย่างนี้ นอกจากจะเรียกว่าอินทรีย์แล้วยังเรียกว่าผละท้วง, พละ - กำลัง. คำว่า พ-ล หรือ พละ นี้ แปลว่า กำลัง ซึ่งมีความหมายไปในทางรากฐาน หรือพื้นฐาน. ฉะนั้น ธรรมะทั้ง ๕ อย่างนี้ เป็นทั้งอินทรีย์ เป็นทั้งผละ; ก็คล้ายกับว่ามันเป็นทั้งหัวและเป็นทั้งเท้า หรือว่ามันจะเป็นทั้งหงอน และเป็นทั้งเท้า สำหรับสัตว์. หงอนหรืออะไรที่มีลักษณะคล้ายกัน หงอนนั้นมันเป็นเครื่องเชิดชู ออกหน้าออกตา แต่แล้วพร้อมกันนั้นมันก็เป็นเท้าด้วย ก็เป็นกำลังที่เป็นพื้นฐานเป็นรากฐานด้วย ถ้าเป็นสัตว์ก็ดูจะคล้ายๆ อย่างนี้ ถ้าเป็นคนก็เป็นทั้งหัว และเป็นทั้งตีน; หัวก็คือหัวสมองหรือว่าศีรษะที่เป็นเครื่องเชิดชูเด่นของคน และพร้อมกันนั้นมันก็เป็นตีน สำหรับเดินหรือสำหรับทำอะไรได้ด้วย เป็นมือเป็นเท้าอะไรก็ได้ด้วย. เทียบวันเราก็ดูกันว่ามันเป็นได้อย่างไร ก็เป็น ทั้งอินทรีย์ และเป็น ทั้งผละ. ที่นี้ก็จะได้ดูกันทีละอย่างเป็นอย่างๆ ไป :-

สำหรับคำว่า ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ แต่ว่าภาษามันกำกวม หรือมันกว้าง เชื่อผิดก็ศรัทธาผิด เชื่อถูกก็ศรัทธาถูก; ฉะนั้นเราต้องมีศรัทธาชนิดที่ถูกต้อง จึงจะเรียกว่าศรัทธาในที่นี้. ถ้าเชื่อผิด ก็มีชื่อเรียกอย่างอื่น ไม่เรียกว่าศรัทธา, ขึ้นเรียกว่าศรัทธาก็ต้องใส่ลงไปว่าศรัทธาผิด เป็นมิจฉาศรัทธาจึงจะได้; ถ้าพูดว่าศรัทธาเฉยๆ ก็ต้องหมายความว่ามันถูก.

ที่นี้ ศรัทธาถูก ศรัทธาผิด นี้ก็ยังติดกันยุ่งไปหมด ในลัทธิอื่น ในศาสนาอื่น เขามีศรัทธาของเขาอย่างนั้น ซึ่งไม่ตรงกับในพุทธศาสนา เขาก็ต้องเรียกว่าศรัทธาของเขาถูก, ในพุทธศาสนายังไม่ถูกก็ได้. ถ้าหากว่าจะมีลัทธิ หรือศาสนาที่ตามลัทธิโคศลัทธิหนึ่ง ซึ่งเขาให้เชื่ออย่างหลับลูบลับตา มันก็เป็นศรัทธาที่ถูกต้องในลัทธิ นั้นๆ ไม่เป็นศรัทธาในพุทธศาสนา; เพราะว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา ระบุไปยัง

ความเชื่อที่ถูกต้องเสมอ เพราะว่า มีพุทธภาษิตโดยเฉพาะ คือ กาลามสูตร ระบุไว้ชัดในเรื่องนี้ ดังนี้ : -

- อย่าได้เชื่อเพราะเหตุที่ได้ยินได้ฟังตามๆกันมาก (: มา อนุสฺสเวน).
 - อย่าได้เชื่อเพราะเหตุที่เราตื่นข่าว ได้ยินเขาวางกันทั้งบ้านเมือง (: มา อิติกราย).
 - อย่าได้เชื่อเพราะเหตุแม้แต่เพียงว่า เป็นของเก่า เขาทำกันอยู่ปฏิบัติอยู่เสมอสืบๆกันมาทั้งบ้านเมือง นี้ก็อย่าได้เชื่อ (: มา ปรมฺปราย).
 - อย่าได้เชื่อ แม้ว่าคำพูดที่พูดนี้มันมีอยู่ในพระไตรปิฎก ในปิฎกคือในตำรา. (มา ปิฎกสมฺปทานน).
 - อย่าไปเชื่อด้วยเหตุที่ว่าคำนี้คำนั้นเดาเอาด้วยเหตุผลตามความตรึก คือที่เดียวนี้เรียกว่า logic คือ ตรรก; แม้ถูกต้องเหตุผลตาม logic ก็ยังไม่เชื่อฝากไว้ทีก่อน (: มา ตกฺกเหตุ).
 - อย่าได้เชื่อโดยใช้การคาดคะเน. ข้อนี้มีอยู่สองแขนงคือ ตรรกอย่างหนึ่ง นัยะอย่างหนึ่ง; ก็เป็น logic ด้วยกันทั้งนั้น (: มา นยเหตุ).
 - อย่าได้เชื่อโดยตรึกเอาตามอาการ (: มา อาการปริวิตกฺเกน).
 - อย่าได้เชื่อโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน (มา ทิฏฐินิซฺฆมานกฺขนฺติยา).
 - อย่าได้เชื่อโดยถือว่า ผู้พูดควรเชื่อได้ (มา ภพฺพฺรุตาย).
 - อย่าได้เชื่อด้วยเหตุที่ว่าผู้พูดนี้เป็นครูบาอาจารย์ของเรา (: มา สมโณ โน ครูติ).
- เหล่านี้คุณลองคำนวณดูเองว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงวางหลักแห่งความเชื่อไว้อย่างไร.

เหล่านี้คุณลองคำนวณดูเองว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงวางหลักแห่งความเชื่อไว้อย่างไร

ที่นี้ก็มีปัญหาว่าจะไปเชื่อเมื่อไรกัน? จะไปเชื่อต่อเมื่อไร?

คำตอบสรุปรวบยอดว่า ให้เชื่อต่อเมื่อมองเห็นด้วยตนเอง รู้สึกรู้สีกด้วยตนเอง ว่าเป็นอย่างนั้นจริง คือให้อោความรู้สึกลงในใจของตัวที่ได้ผ่านมาแล้วจริงเป็นหลักว่า เชื่อได้แล้วไว้, ถ้าไม่อย่างนั้นก็ฟังไว้ก่อน ผากไว้ก่อน. ถ้าจะเชื่อก็เชื่อเพียงว่าเอามาทดลองดูเท่านั้น ยังไม่เชื่อทั้งหมด แม้ว่าสิ่งนั้นจะมีอยู่ในพระไตรปิฎก, หรือครูบาอาจารย์พูด, คนทั้งหลายเขาก็เชื่อและทำกันอยู่ ฯลฯ.

เราต้องเอามาลองพิสูจน์ดู โดยจับกันเข้า หรือ เปรียบกันเข้ากับสิ่งที่เรารู้สึกอยู่แล้ว; เช่นพูดว่าโลกะ โทสะ โมหะ ไม่ดี เป็นกิเลส เราก็งงไม่จำเป็นจะต้องเชื่อ จนกว่าจะได้ดูที่โลกะ โทสะ โมหะ ของเราเองก่อน ว่าโลกะ โทสะ โมหะของเราเองเกิดขึ้นอยู่ในใจเป็นอย่างไร, กำลังเป็นอย่างไร, จนเห็นชัด ว่ามันเป็นไฟเผาผลาญ มันเป็นความทุกข์ ทำให้เกิดความทุกข์โดยตรงบ้าง แล้วจึงเชื่อว่าที่เขาพูดนั้นจริง ที่เขียนไว้ในพระไตรปิฎกนั้นจริง ที่พระพุทธรเจ้าตรัสก็จริง แล้วจึงเชื่อ. ต้องมีประสบการณ์จากชีวิตของเรา มันจึงจะเป็นเรื่องของความจริงที่รู้สึกอยู่จริง ซึ่งอยู่เหนือเหตุผล คือสูงไปกว่าเหตุผล หรือเหนือไปกว่าเหตุผล.

ที่นี้ ก็คงเกิดปัญหายุ่งยากลำบากขึ้น สำหรับผู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟัง หรือไม่เคยรู้สึกอันนั้นมาก่อน; ดังนั้นเราจึงเลิกพูดชนิดที่เพียงแต่สักว่าเชื่อ ต้องเอาเรื่องจริงมาพูดกันให้เข้าใจ จนจับกันได้กับเรื่องจริง ๆ ที่เราเคยผ่านมาแล้ว. เพราะฉะนั้น เราอาจจะพูดได้ว่า ความเชื่อในพระพุทธรศาสนาจะต้องตั้งรากฐานอยู่บนสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว คือ experience ต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นทางวิญญาณ spiritual experience ในทางความรู้สึก ความคิดนึกสติปัญญา ที่ผ่านมาแล้ว โคนมาแล้ว อะไรมาแล้ว นั่นแหละเป็นรากฐานของความเชื่อ.

อย่าไปเอาเหตุผล คำนึงคำนวณไปตามวิธีคิดวิธีนึก หรือว่าคิดไปตามหลัก
ฐานพยานอย่างอื่น; อย่างเช่นที่คนเขาปฏิบัติกันมาก ๆ ก็ไม่เอาสิ่งเหล่านี้เป็นรากฐาน
ของความเชื่อ เราเอาสิ่งที่ประจักษ์อยู่แล้วในใจจริงแล้ว มาจับกันเข้ากับสิ่งนี้ดู แล้ว
จึงเชื่อ.

สมมุติว่าเป็น ยานี่เขาเอามาให้กิน ก็ยังไม่เชื่อ; ต้องหลังจากที่ได้ลองกิน
ดูก่อน. การที่จะไปลองกินนั้นก็เหมือนกัน ต้องมีอะไรชนิดที่พอจะเชื่อได้ว่าน่าลอง.
ความเชื่อจริง ๆ จะเชื่อต่อเมื่อหลังจากที่ได้ปรากฏผลแล้ว ั้งนั้น. ยานี้ก็เหมือน
กับธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องบำบัดทุกข์ด้วยกัน.

พระพุทธเจ้าท่านสอน ไว้อย่างนี้ แต่พวกเรา ไม่ปฏิบัติตามท่านในขั้น
คือเราปฏิบัติไปในทางที่ว่า ต้องเชื่อกันก่อน แล้วจึงจะฟัง แล้วจึงจะทำตาม นี่ดูจะคือคิง
หรือว่าทำผิดคำที่พระพุทธเจ้าท่านสอน จนบางครั้งพระพุทธเจ้าท่านต้องตรัสว่า แม้
ตถาคตพูดก็อย่าเพื่อเชื่อ.

พระสารีบุตรเป็นคนกล้าหาญที่กล้าพูดว่า ข้าพระองค์ก็มิได้เชื่อ เมื่อพระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสออกมา ข้าพระองค์ก็มิได้เชื่อ จนกว่าจะได้รู้สึกด้วยจิตใจ โดย
อาศัยเหตุผลที่เป็น experience คือเป็นความรู้สึกโดยตรง อย่างที่ว่ามาแล้ว: ไม่ใช่
เหตุผลคำนึงคำนวณไปตามเหตุผลข้างนอก แต่เป็นเหตุผลที่ตั้งอยู่บนความรู้สึกที่ได้ผ่าน
ไปแล้วคือ เชื่อตนเอง. พุทฺถง่าย ๆ เชื่อตัวเอง แล้วจึงเชื่อคำที่เขาพูดไว้เป็นหลัก เรียกว่า
รับเอามาเชื่อ ยอมรับเชื่อ.

พระพุทธเจ้าท่านเปิดโอกาส ไว้เต็มที่ คือให้อิสระภาพในการเชื่อ ให้เสรี
ภาพในความเชื่ออย่างเต็มที่. แต่พวกเราก็ไม่ได้ทำตามนั้น, สมักรที่จะเชื่อ; พอใคร

เชื่อเราก็เชื่อ. ดังที่เชื่อพระพุทธเจ้า ก็เพราะคนอื่นเขาเชื่อกัน บัญชาตายายเขาเชื่อกัน เขาสอนให้เชื่อกัน. เรื่องมันไขว้กันอยู่อย่างนี้; เพราะฉะนั้น เลยเกิดผลขึ้นคนละอย่าง เป็นคนละอย่าง นี่คือความสับสน หรือว่าความที่มันจะตกไปแต่ในทางที่มงงาย แล้วก็ติดค้าง อยู่ที่ความมงงายนั้นนานมาก. ฉะนั้น ถ้าอย่ากระโดดลงไปสู่ความมงงายตั้งแต่ที่แรก ก็คงจะไม่ติดค้างมากเหมือนทุกวันนี้ เคียงนี้; นี่คือข้อที่ว่าทำอะไรตาม ๆ กัน ไปหรือสัก แต่ว่าได้ยินได้ฟังมาเป็นอย่างนี้.

ความเชื่อในพระพุทธศาสนา ต้องเป็นอย่างพระพุทธเจ้าท่านทรง
กำชับไว้ ว่าต้องเป็นอย่างนั้น ๆ, ข้อสุดท้ายก็ทรงปฏิเสธพระองค์เอง ว่าอย่าเชื่อด้วย เหตุที่ว่าผู้พูดนี้ หรือสมณะนี้เป็นครูของเรา. ท่านปฏิเสธพระองค์เองอย่างนี้ เหมือนกับท่านปฏิเสธพระไตรปิฎก *มา ตปิฎก สมุททาเนน* - อย่าเชื่อไปเพราะว่ามันมีอยู่ในปิฎกอย่างนี้เป็นต้น.

คุณลองคำนวณดูเองว่า ความเชื่อในพุทธศาสนานั้นเป็นอย่างไร? เหมือนกับลัทธิอื่น ศาสนาอื่นหรือไม่? ศาสนาบางศาสนาบอกให้เชื่อคำเดียว ไม่เชื่อก็เลิกกันเท่านั้น ไม่เชื่อก็ไปเถอะอย่างมาอยู่; ต่างกันอย่างนี้. ที่แท้มันอาจจะเป็นคำพูดทำพิษมากกว่า เราเอาคำพูดมาปนกันอยู่ มันมีคำว่า *ภักติ* หรือ *ภักดี* อะไรอีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งของความเชื่ออย่างมงงาย ความรัก ความภักดีอะไรนี้. ถ้ามีเสียแล้ว มันก็เชื่อตะพึดอย่างมงงาย. นี่เราเอาคำว่า “*ภักดี*” กับคำว่า *ศรัทธา* นี้มาปนกันอยู่ จนไม่รู้ว่าจะอย่างไรกันแน่.

เราต้อง **ทำความเข้าใจใจคำว่าศรัทธา** กันเสียให้ถี่ ๆ **ให้เป็นไปตามหลัก**
ของพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ว่าอย่างไร, โดยเฉพาะที่เรียกว่ากาลามสูตรซึ่งที่กล่าวมาแล้ว.

บัญญัติก็คงจะเกิดขึ้นเหมือนกัน คือว่าคนโง่ๆ จะเชื่อได้อย่างไร, คนเรียนน้อยจะรู้จักเลือกได้อย่างไร? ที่พูดอย่างนั้นมันก็ยังไม่อยู่มากเหมือนกัน คือไม่เข้าใจที่พระพุทธเจ้าต้องการให้เชื่อ ต่อเมื่อประจักษ์ด้วยตนเอง.

ยกตัวอย่างเช่นไฟร้อน เขาบอกว่าไฟร้อน เรายังไม่เชื่อ แม้ว่าจะเห็นไฟกำลังเผาไหม้อะไรอยู่ หรือว่าใครถูกเผาแล้วมันก็พองอย่างนี้ เรายังไม่เชื่อ จนกว่าเราไปถูกไฟเข้าเอง แล้วจึงจะเชื่อว่าไฟร้อน และร้อนแล้วมันเป็นอย่างไร.

เรื่องไฟนี้ยังเห็นง่ายกว่าเรื่องกิเลสข้างใน ไฟธรรมดาก็เห็นๆ กันอยู่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เด็กตัวเล็กๆ ยังไม่รู้จักไฟได้ดี จนกว่าจะได้ไปถูกไฟเข้าจริงๆ จึงมี *experience* ในไฟ, แล้วก็รู้ว่าไฟเป็นอย่างไร; ไฟร้อนแล้วเด็กก็เชื่อ. เพียงแต่แม่บอกว่าไฟร้อนนะอย่าไปจับ เด็กก็จะเชื่อสนิทเดียว หรือไม่เชื่อก็ได้. หรือเมื่อไฟไหม้อะไรอยู่ เด็กๆ ก็คิดว่าน่าจะร้อนแน่นอนแล้วไว้อัย มันก็เชื่อบ้าง; แต่จะเชื่อจริงต่อไปถูกเข้าเอง. ฉะนั้นให้เอาเรื่องที่ถูกเข้าเอง นี้เรียกว่าประจักษ์ นี้เป็นหลักในความเชื่อ.

ที่นี้เรื่องของเราก็คือเรื่องความมีกิเลสมีทุกข์, เรื่องกิเลสหรือทุกข์นั้นเสนาสนจะเสนา ซึ่งกว่าไฟเผาอยู่ตลอดเวลา; แต่คนไม่สนใจมอง ว่ากิเลสเป็นอย่างไร และเผาอยู่อย่างไร. เดียวนี้ก็มาตั้งต้นมองกิเลสหรือไฟที่กำลังเผาอยู่นี้ให้ถูกต้องกันเสียก่อน ให้เห็นว่ามันร้อนแสนจะร้อนจริงๆ ใดๆ อย่างไร แล้วก็เชื่อตามพระพุทธเจ้าว่า ราคะเป็นของร้อน, โทสะเป็นของร้อน, โมหะเป็นของร้อน, ก็เชื่อได้เต็มที. แต่ถ้าเรายังโง่มากถึงขนาดที่ไม่เห็นว่า ความโลภ ความกำหนัด เป็นของร้อน, โทสะความโกรธเป็นของร้อน, มันก็ยังป่วยการ. ความเชื่อนั้นยังไม่มีรากฐาน ยังไม่เป็นความเชื่อขึ้นมาได้ ก็ปฏิบัติธรรมะไม่ได้อยู่นั่นแหละ; เพราะมันไม่มีทั้งหัวไม่มีทั้งเท้า.

ที่นี้จึงมาทำให้รู้จากข้างในโดยตรงเสียก่อน ว่ากิเลสเป็นอย่างไร โดยไม่ต้องกิตติาคาทะเน คำนี้คำนี้คำนั้นอะไร เพราะ มันปรากฏอยู่ในใจ มันเผาอยู่ในใจ อยู่แล้ว; แต่เรายังไม่รู้จัก. บัดนี้ให้มารู้จักเสีย ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร. อย่ามองกันเผิน ๆ; คนที่เป็นทุกข์อยู่ทุกวันทุกคืนนี้ ไม่รู้จักความทุกข์ก็ได้. พุทฺธแล้วก็พึงยาก พุทฺธอย่างนี้ก็พึงยาก ที่ว่า เป็นทุกข์อยู่แต่ ๆ ก็ยังไม่รู้จักความทุกข์ ร้องให้อยู่แต่ ๆ ก็ยังไม่รู้จักตัวความทุกข์. ไปรู้จักแต่ในแง่อื่น, ไม่รู้จักในแง่ที่พระพุทฺธเจ้าท่านต้องการให้รู้จัก. ไปรู้จักในแง่ที่จะต้องร้องไห้ ซึ่งไม่ได้ทำให้ฉลาดขึ้นเลย.

ควรต้องศึกษาให้รู้จักในแง่ที่จะต้องทำให้ฉลาดขึ้นมา จะไปมัวแต่นั่งร้องไห้ อยู่ทำไม; เพื่อจะได้แก้ไขมัน รู้ลักษณะที่จะแก้ไขมัน หรือหัวเราะเยาะมันก็ยังดี ไม่ใช่มานั่งร้องไห้อยู่. ฉะนั้น จึง ตัดต้นด้วยการดูกิเลส ดูความทุกข์ให้รู้จักกันเสีย ก่อน ถ้ารู้จักดีอยู่แล้วก็นับว่าดีมาก มีโชคดีมาก. ถ้าใครยังไม่รู้จักแม้แต่กิเลสและความทุกข์ ก็ตมมันเสียก่อนให้รู้จัก แล้วก็จะได้เข้ข้อคำสั่งสอนอันนี้ ที่ว่าเป็นไปเพื่อบรรเทาทุกข์ และดับทุกข์ ทุกขหรือกิเลสเป็นสิ่งที่ควรดับ; นี้ความเชื่อที่แท้จริงเป็นอย่างนี้.

ความเชื่ออันนี้คือบัญญัติบางนงหนงตนเอง; การที่เอาความเชื่อกับบัญญัติไปแยกกันไว้ฉนั้น มันเป็นไปไม่ได้มันผิดหมด. แต่คนก็ยังพูดแยกกันอยู่; ความเชื่อกับบัญญัติ ถ้าเกิดแยกกันเมื่อไร ก็กลายเป็นความเชื่ออย่างงมงายในลัทธิอื่น ไม่ใช่พุทธศาสนา. ความเชื่อของพุทธศาสนานี้ ต้องเคียงคู่กันอยู่กับบัญญัติ.

ที่แท้ ศรัทธาคือบัญญัติบางนงหนง เป็นบัญญัติในขั้นริเริ่ม; แต่แล้วเราก็แยกกัน โดยที่เราพูดว่า ศรัทธา วิริยะ สติ สมภาิ บัญญา; บัญญาไปอยู่สุดท้ายอันที่ ๕, ส่วนศรัทธาอยู่อันที่ ๑. ฉะนั้น ศรัทธาในที่นี้ก็คือบัญญัติในรูปอื่น รูปหนึ่งซึ่งจะต้องมาก่อน เรียกว่าหวัก็เป็นผู้บัญญัติ ข้างท้ายก็เป็นผู้บัญญัติ; อย่างนี้ก็ปลอดภัย.

ถ้าหัวใจความม่งมาย แล้วมันก็หมกกัน ต้องล้มละลายหมด ข้างท้ายจะเป็น ปัญญา ก็เป็นไม่ได้; ฉะนั้น ศรัทธาจะต้องเป็นความถูกต้องด้วย, เป็นศรัทธา ที่ถูกต้องด้วยจึงจะเรียกว่า เป็นศรัทธาในพุทธศาสนา. ถ้าถูกต้องก็เรียกว่า มีปัญญา แต่เป็นปัญญาในขั้นริเริ่มหรือขั้นที่ ๑.

ที่นี่ เรามามองคฤตว์พุทธศาสนา ที่กล่าวไว้ในรูปอื่น คืออริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปไป สัมมาวาจา เรื่อยไปจนครบ ๘ ซึ่งเรื่องนี้จะได้พูดกัน วันหลัง. ในที่นี้จะขอชี้ให้ดูว่า ทั้ง ๘ นี้ มีสัมมาทิฐิอยู่ข้างต้น; ทิฐิ ก็คือ ความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ หรือ ความเชื่อ นั่นเอง. สัมมาทิฐิ - มีความคิดเห็นถูกต้อง ก็คือ ความเชื่อที่ถูกต้อง ในมรรคมีองค์ ๘; นี้ก็เอาศรัทธามารวมไว้ในสัมมาทิฐิ องค์ที่ ๑. ซึ่งเป็นปัญญาครอบคลุมทั้งหมด รวมทั้งขั้นริเริ่ม ทั้งขั้นอื่นตลอดไปถึงสุดท้าย.

มรรคมีองค์ ๘ นี้ ต้องทำให้ครบ ๘ องค์ไปเรื่อย ขาดองค์หนึ่งก็ไม่ได้; นี้ก็เป็นตลอดสายตลอดกาล ถูกต้องเรื่อย.

ที่นี้ก็มาถึง ปัญหาที่เป็นปัญหาจริงๆ ว่า เรามีหลักกันว่า ให้มีศรัทธา ในพระพุทธ ศรัทธาในพระธรรม ศรัทธาในพระสงฆ์ ก็เริ่ม ชักชวน กันมาวัด.

ที่ว่าให้มีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็มีลักษณะม่งมายก่อน เป็นธรรมดา, เรียกว่า เป็นศรัทธาดังเข้ามาเท่านั้น ถูกหรือผิดมันยังไม่รู้กัน ยังไม่แน่; แต่อาศัยว่าคนมาก ๆ เขาทำกันแล้ว เราก็ทำตาม อย่างนี้ก็เรียกว่าศรัทธาอย่างม่งมายก็ได้ ยังไม่ถึงขั้น จนกว่าจะมารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันเสียก่อน จริง ๆ

แล้วจึงมีศรัทธาลงไปจริง ๆ ถูกต้องและเต็มที่. นี่คนละศรัทธากันกับศรัทธาที่แรก; เป็นโชคที่ที่ว่า เขาทำกันอยู่ดี ทำกันอยู่ถูกต้อง เราเข้ามาก็พลอยถูกต้องกับเขาคือเป็นศรัทธาที่แรก; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีคำกำกับว่า “ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว”.

ศรัทธาที่หวั่นไหวได้ไม่ถึงใช้ไม่ได้ ยังไม่ใช่ศรัทธาแท้, แรกเข้ามาวัดตามศรัทธา^๕ ศรัทธา^๕ยังหวั่นไหวได้. ต่อเมื่อเข้าใจพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มากพอถึงขนาดจริง ๆ ก็มีคุณธรรมอย่างเดียวกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มาอยู่ในใจเรา จนมารู้จักความสะอาด สว่าง สงบ ชนิดนี้ได้ ด้วยตนเอง อย่าง^๕นี้ ศรัทธา^๕จึงจะไม่หวั่นไหว เรียกว่า *อจดศรัทธา*; *อจด* แปลว่า *ไม่หวั่นไหว*. ถ้าศรัทธา^๕ไม่หวั่นไหวถึงขนาดนี้แล้ว จึงจะเข้าร่องเข้ารอยของพุทธศาสนาอย่างแน่นอน อย่างไม่ถอยกลับ อย่างไม่เปลี่ยนเป็นอื่น.

คนที่ศรัทธาชนิด^๕นี้ คือศรัทธา^๕ที่ไม่หวั่นไหว^๕ กลายเป็นพระ - โสดาบัน^๕ไป; บัญญัติ *พระโสดาบัน* ไว้เพียงว่า *มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธ, มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระธรรม, มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์, แล้วก็ มีศีลเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า*. นี่เป็นพระโสดาบัน มีศรัทธาไม่หวั่นไหว; พุทธถึงแต่ศรัทธากับศีลเท่านั้น แต่ความหมายมันไกลกว่านั้นมาก.

คนที่แรกเข้าวัดก็มีศรัทธา แต่มันยังเป็นศรัทธาที่หวั่นไหวได้ ทั้งที่เขาไม่หวั่นไหว; มันเป็นกำลังของอะไรอันหนึ่ง; ถึงแม้จะรุนแรงหนักแน่นอย่างไรในเวลานี้ แต่ก็ยังเปลี่ยนแปลงได้หวั่นไหวได้. บางคนมีศรัทธาจนขายที่นา ขายที่ดิน บ้านเรือน เอามาให้วัดหมด จนไม่มีอะไรเป็นสมบัติสักชิ้นหนึ่ง เรียกว่าสิ้นเนื้อประดาตัว คนก็ยังคิดว่า “นี่ก็เป็นศรัทธาจริงไฉน ศรัทธาไม่หวั่นไหวไฉน”; ^๕นี่ผิดทั้งนั้น

ศรัทธาอย่างนี้ยังเปลี่ยนแปลงได้ เพราะยังไม่ได้เห็นพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างเพียงพอที่จะไม่ให้หวั่นไหว

เรื่องจะเป็นอย่างไรก็ตาม ความหมายสำคัญอยู่ที่ว่า ถึง พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างแน่นแฟ้น อย่างไม่หวั่นไหว จึงจะเป็นศรัทธาจริง. ที่นี้ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ จะถึงได้ก็แต่ด้วยจิตใจเป็นไปอย่างนั้น ไม่ถึงได้ด้วยเพียงแต่ได้ยิน ได้ฟัง หรือว่าได้เห็นตัวเท่านั้น.

คนอินเดียในครั้งพุทฺธกาลมีโอกาสดูเห็นองค์พระพุทฺธเจ้า ด้วยตาตนเอง มากมายกายกอง; แต่ก็มีคนเป็นอันมากไม่ศรัทธาในพระพุทฺธเจ้า, แล้วก็มีคนไม่น้อย ที่ทำตนเป็นศัตรูทำลายล้าง หรือคิดฆ่าพระพุทฺธเจ้าในสมัยนั้นก็มิอยู่ในเรื่องราวนี้ ๆ; ยังมีผู้แข่งขันเป็นฝ่ายค้านฝ่ายทำลายเต็มไปหมดเหมือนกัน. นี้มิใช่มีศรัทธาได้เพราะ เหตุเพียงสักว่าเห็นองค์พระพุทฺธเจ้า; แม้พระธรรมพระสงฆ์ก็เหมือนกันหมด.

ศรัทธาในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ จะมีได้ต่อเมื่อมีความเข้าใจ, และ ยิ่งกว่าเข้าใจก็ควรรู้สึกในคุณธรรมของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เรา ได้พยายามทำให้มีขึ้นในใจของเรา; เช่นปฏิบัติธรรมรู้แจ้ง ใจก็จะสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นมาอย่างแปลกประหลาด อย่างไม่เคยพบมาก่อน. อย่างนี้เรียกว่าเดี๋ยวนี้ก็มีหัวใจเหมือน พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ขณะหนึ่งก็ยังมี, ไม่เด็ดขาดตายตัวลงไป แต่ว่าขณะ หนึ่งก็ยังมีที่เข้าใจพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์เต็มที่ เข้าไปได้ถึงแก่นนั้นแล้วไม่ถอย กลับอีก; แม้ยังไม่ใช่ทั้งหมดแต่ว่าจะไม่มีการถอยกลับอีก. นี้เรียกว่าศรัทธาไม่หวั่นไหว เป็นอจลศรัทธาแล้ว.

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง ไม่ใช่ตัวคน ไม่ใช่สิ่งของ ไม่ใช่อะไรทำนองนั้น แต่เป็นคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลที่เราเรียกว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือว่าในพระธรรมนั้น.

ศรัทธาในพุทธศาสนานั่นคงต้นมาได้ แม้ด้วยความมกมาย ตามเชื่อว่า ชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านยังไม่รับรองนี้ แล้วมันก็ดีขึ้น ดีขึ้น ๆ จนเป็นศรัทธาที่แท้จริง ทำอย่างไรก็เปลี่ยนแปลงไม่ได้, แล้วพอถึงตอนนั้นจึงเข้าเขตของความเป็นพระอรียเจ้า เป็นพระโสดาบันขึ้นมา.

ถ้าศรัทธามีถึงขนาดนี้ ศรัทธาจริงถึงขนาดนี้แล้วอื่น ๆ ก็จะมีตามสอดคล้องส่วน ; เช่นศีลก็จะมีศีลบริสุทธิ์อยู่ในตัวโดยอัตโนมัติ จนว่าเป็นที่พอใจของพระอรียเจ้า. ศีล ตามธรรมคาที่เราถือ ๆ กันอยู่นี้ แม้ตัวเองก็พอใจไม่ได้ คือถือศีลแต่ปาก ถือศีลแต่ท่อนักคน ถือศีลแต่เมื่อจะได้ประโยชน์, มันเป็นศีลที่ไม่ใช่ศีล ตัวเองก็ยังไม่พอใจในศีลของตน พระอรียเจ้าก็ไม่พอใจในศีลของคนชนิดนี้.

ถ้าคนมีศรัทธาจริงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างที่ว่ามาแล้ว ศีลของผู้นั้นก็อยู่ในสภาพอันเป็นที่พอใจของพระอรียเจ้า; ฉะนั้น จึงได้ไอบามากล่าวรวมไว้ ด้วย ในฐานะเป็นเครื่องวัด กำกับลงไป ว่าศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่หวั่นไหว, แล้วก็ มีศีลเป็นที่พอใจของพระอรียเจ้า, ผู้นั้นจะเป็นพระโสดาบัน คือ ชั้นเริ่มแรกแห่งกระแสของนิพพาน แล้วก็ไปต่อไปโดยอัตโนมัติได้ เพราะว่าแน่นอนแล้ว ที่นี้ไม่มีดอยหลงแล้ว; นี้เราเรียกว่าศรัทธา.

ที่นี้ ก็มาจำแนกศรัทธาออกไปตามธรรมะ ตามข้อเท็จจริงที่จะต้องเชื่อ.

ศรัทธาประเภทแรก ก็ยกเอา**ศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** ขึ้นมาก่อน ในฐานะ เป็นแสงสว่าง เป็นผู้นำ เพราะฉะนั้นก็ต้องรวม**บิณฑามารดา** **ครูบาอาจารย์** อะไรเข้าไปไว้ในนั้นด้วย ที่เราจะต้องเชื่อให้ถูก หรือให้มีการเชื่อที่ถูก จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวก็ตาม: นับตั้งแต่เชื่อพ่อแม่ และก็เชื่อครูที่โรงเรียน แล้วก็เชื่ออะไรที่ควรเชื่อพร้อมทั้งเชื่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นเรื่องเชื่อข้างนอก ต่อว่าวัตถุข้างนอกไปก่อน จนกว่าจะมาเชื่อข้างใน.

บิณฑามารดาพูดเรายังไม่เชื่อ พอไปถูกเข้าจริง ก็สมน้ำหน้าที่ไม่เชื่อ แล้วก็เลยเชื่อ; นี่มาในรูปแบบนี้กันทั้งนั้น จึงเชื่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้จริง. นี่เป็นความเชื่ออย่างหนึ่ง. ถ้าจะรวบรัดให้สั้นเข้ามา ก็เรียกว่าเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า; **เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า** นี่ก็คือ**เชื่อพระพุทธเจ้า เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์**. เราเชื่อพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้, เราเชื่อพระพุทธเจ้า แล้วเราเชื่อพระธรรม ในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้, แล้วเราเชื่อพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้; ฉะนั้น เชื่อทั้งสามอย่างนี้ก็รวมเหลืออย่างเดียวว่า เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.

ที่นี้เรา **ไปสอบตัวเอง** ดู ว่าเราถึงขนาดนั้น ๆ หรือยัง ? ที่เรียกว่าความเชื่อได้ด้วยกันทั้งนั้นแหละ แต่มัน เป็น**ความเชื่อชนิดไหน และในระดับไหน**. ที่อุทิศให้มาบวชทั้งนี้ก็เพราะความเชื่อ แต่เป็นความเชื่อในระดับไหน ในชั้นไหน นี้ประเภทนี้เรียกว่าเชื่อข้างนอก.

ศรัทธาประเภทที่ ๒. เชื่อข้างใน หลังจากนี้จะเชื่อแน่นแฟ้น มันเป็นเชื่อข้างใน ก็คือ**เชื่อกรรม เชื่อกรรมนี้พูดสั้น ๆ** คำเดียวว่า **“เชื่อกรรม”** แต่ก็มี

ความหมายเป็นแขนง ๆ ไป เชื่อว่ากรรมเป็นของจริง เป็นของเด็ดขาด ถ้ามองเห็นแล้วก็จะเห็นว่า ในฐานะที่เป็นธรรมชาติ เป็นตัวธรรมชาติ เป็นกฎของธรรมชาติ แล้วก็เชื่อว่า **คนผู้ทำกรรมนั้นแหละจะต้องได้รับผลของกรรม ไม่ใช่ใครอื่น** จึงเชื่อว่า “ทุกคนมีกรรมเป็นของตัวเอง รวมทั้งตัวเราเองด้วย” ทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว; นี่เป็นเรื่องเชื่อกกรรม. อันนี้เป็นเหตุให้แน่นแฟ้นมั่นคงในการที่จะปฏิบัติพระศาสนา: เชื่อว่าเรามีกรรมเป็นของตัวเอง ทำกรรมใดไว้จะเป็นไปตามกรรมนั้น, แล้วกรรมนี้เป็นของแน่นอนเด็ดขาด พระพุทธเจ้าก็ไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้.

เรื่องกรรมนี้ยังเป็นเรื่องที่ยืดยาวออกไป เราต้องพูดกันวันอื่น ว่าเราทำกรรมผิด ๆ ชั่ว ๆ ไว้ก็ต้องได้รับผลของกรรม แต่เราก็มีทางที่จะทำกรรมที่ดี ให้ท่วมทันกรรมที่ชั่วนั้นก็ได้อีก หรือจนกระทั่งว่าเราจะทำกรรมชั้นพิเศษสูงสุดที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ จนเพิกถอนตัวกู-ของกู ถอนตัวตนของตนออกไปเสีย ให้พ้นจากกรรมทั้งดีและทั้งชั่ว อย่างนี้ก็ได้อีก. น้อยในเรื่องกรรม และเชื่อกกรรม, ไม่ใช่เชื่อกคน, ไม่ใช่เชื่อบุคคล แต่ไปเชื่อกกฎเกณฑ์อะไร อันหนึ่งเรียกว่ากรรม. ถ้าจะสงเคราะห์ก็สงเคราะห์ลงในคำว่าพระธรรม, **กฎความจริงเรื่องกรรมนี้อาจจะสงเคราะห์ลงในคำว่าพระธรรม** แต่เราจะแยกออกมาได้ว่าเป็นเชื่อกกรรม.

ศรัทธาประเภทที่ ๓. ความเชื่อที่สำคัญอันหนึ่งคือเชื่อตัวเอง ในที่สุดเราเชื่อความสามารถของตัวเอง มีศรัทธาในตัวเอง นั่นแหละคือตอนที่สำเร็จประโยชน์. ความเชื่อข้างนอกจะเชื่อไปอย่างไร ๆ ก็ตาม ถ้าไม่เชื่อตัวเอง ไม่ทำเองไม่อะไรเอง มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร. เราจะต้องมีความแน่ใจในตัวเอง ในความรู้ของตัวเอง ในสิ่งที่ตัวเองจะต้องประพฤติกระทำ เรียกว่าเชื่อตัวเอง; มาถึงขั้นสมบูรณ์ของศรัทธาแล้ว ฉะนั้น จึงเต็มไปด้วยกำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา มีความแน่ใจถึงที่สุด มีความ

พอใจในสิ่งที่ทำนั้นถึงที่สุด ที่เรียกว่าฉันทะ - ความพอใจ เหมือนที่เราพูดถึงมาแล้ว ก็ได้เหมือนกัน.

ถ้าเชื่อแน่แล้วก็พอใจ ก็รักที่จะทำ, ถ้าลงเชื่อถึงอย่างนี้แล้ว ความเพียร ความพยายามไม่รู้ว่ามาจากไหน มาเต็มไปหมด สมัครงั้นจะทำ พยายามที่จะทำ; มันก็เลยเป็นอันว่า มีความเชื่อที่ถูกต้องทุกระดับ แม้ว่าจะตั้งต้นขึ้นมาด้วยความเชื่อองมงายแต่เป็นโศคคติ เผอิญว่าเป็นความองมงายที่ถูกต้อง. เช่นที่ตาม ๆ เขามาวัดอย่างนี้ ก็เป็นความเชื่อที่ถูกต้องในขั้นแรก อย่างขั้นเต็กอมมือ, แล้วก็มาทำให้ถูกต้องต่อไปอีก: มาวัด นั่นคืออะไร เพื่ออะไร ให้ถูกต้องต่อไปอีก เคี้ยวก็ถูกไปตามลำดับ ๆ จนถึงที่ถูกที่จริงได้.

คุณเองบวชเข้ามาอย่างงมงาย ผมก็บวชเข้ามาอย่างงมงาย เพราะเมื่อบวช^๕ ไม่รู้อะไรในเรื่องธรรมะ บวชอย่างงมงาย; แม้ว่าจะบวชเพราะบิดามารดาต้องการ ให้บวช อย่างนี้ก็ควรเรียกว่าบวชเข้ามาอย่างงมงาย^๕ นั้น. พวกเราก็อยู่ในสภาพอย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น ผมเองด้วย ก็เรียกว่าเป็นความเชื่อชั้น ก ข ก กา ของเต็กอมมือ เข้ามาอย่างงมงาย; แต่พอเข้ามาแล้ว ก็ค่อย ๆ มีโศคคติ เติมนานุกาถา จนมาเป็นอย่างนี้ ก็เรียกว่ามีความเชื่อจริงและสมบูรณ์ ถูกต้องและสมบูรณ์ ก็หมกมุ่นหาไปที่ในเรื่องศรัทธา.

ธรรมะหมวดนคอกหมวดอินทรีย์ ยกเอาศรัทธาหรือ สัทอินทรีย์^๕ ขึ้นมาไว้ เป็น ข้อที่ ๑.

เมื่อบัพฺพหาอันนั้นหมดไปแล้ว ก็มาถึง อินทรีย์ที่ ๒ วิริยะ คือ ความพากเพียร ไปตามศรัทธานั้น. เมื่อศรัทธาถูกต้องแล้วก็ไม่มีบัพฺพหาอะไร มันเรียกความเพียรมาเอง. ไปสังเกตดูในแง่ของจิตวิทยา จะเห็นได้ว่า ลงเรารักพอใจเชื่อ แล้วมันก็สมัครงั้นทำ โดยไม่ทันรู้ตัว, สมัครงั้นทำสิ่งนั้นแล้วโดยไม่รู้ตัว. ที่นี้แยกออกไปเป็นความพยายาม กระทำไป กว่ามันจะสำเร็จ ในสิ่งที่มีศรัทธา.

เรื่องวิริยะนี้ก็พูดกันตั้งแต่วันแรก ๆ ในเรื่องอิทธิบาท ๔ วิริยะในอิทธิบาท
แล้วก็พูดกันถัดมาเรื่องสัมมัมปธาน ๔ ก็คือวิริยะทั้งนั้น. ถ้าคุณยังจำได้ก็อันนั้น ;
เราจะไม่พูดถึงวิริยะอะไรให้มากมาย. จะพูดเพียงว่า ลงมีศรัทธาแล้วก็ต้องมีวิริยะ ใน
๓ ความหมาย: วิริยะ คือ ความพากเพียรพยายาม, วิริยะคือความกล้าหาญ, วิริยะ
คือความเสียสละ อะไร ก็รวมอยู่ในความหมายเดียวกันหมด. การที่จะทำอะไรลงไปก็ต้อง
กล้าหาญ แล้วก็ต้องเสียสละ ต้องเห็นตเห็น้อย. ที่นี้เขาแยกออกมาในฐานะเป็นอีกอันหนึ่ง
ซึ่งมีความสำคัญเท่ากัน ศรัทธามีความสำคัญอย่างไร วิริยะก็มีความสำคัญอย่างนั้น.

อินทรีย์ที่ ๓. ถัดจากวิริยะ ก็ สติอินทรีย์ นี้เนื่องในข้อที่ว่า สำหรับผู้ที่
มีศรัทธายังไม่จริง ยังไม่ถึงขั้นที่รับประกันได้; มีความพากเพียรมาก แต่สติก็ยังจำ
เป็น อยู่ยาก เพื่อจะควบคุมศรัทธา ควบคุมความเพียร. ถ้าปราศจากสติแล้วมัน
เฉไปไหนหมด แม้ว่าจะถูกมาแล้วแต่ที่แรก ตั้งต้นถูก ถ้าปราศจากการควบคุมที่ดีของสติ
แล้วมันก็เฉไปไหนก็ได้; ฉะนั้น สติก็คือผู้คุม เป็น director หรือเป็นอะไร เป็น
ผู้คุมศรัทธา คุมความเพียรที่ยังไม่ถึงที่สุด ก็เลยถูกยกขึ้นมาในฐานะเป็นสิ่งสำคัญ ก็
เป็นอินทรีย์ขึ้นมาอีกเป็นอันที่สาม.

เรื่องสติเราก็พูดกันมากแล้วในวันทีอธิบายถึงสติปัฏฐาน ๔ แต่ใจความ
ของสติ ก็คือว่า ความรู้ที่มหันต์ทั้งที; บทนิยามอย่างนี้พอเพียง, ความรู้ที่มหันต์ทั้งที
ในกรณีนั้น ๆ ไม่มาสาย ไม่มาช้านอกเวลา. คนเรา “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด”
ปัญญาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ก็เพราะว่าขาดสติ, สติมาไม่ทันทั้งที หรือว่าไม่มาเสีย
ด้วยซ้ำไป; มันเป็นปัญญาอยู่ในสมุท หรือเป็นปัญญาอยู่ในพุกคยโว ไม่มีปัญญาจริง
มาช่วยทันทั้งทีได้. ฉะนั้น สติก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากปัญญา หรือ ความรู้
เท่าที่จำเป็นแก่กรณีนั้น ๆ และ มาทันทั้งที ก็เลยควบคุมให้สิ่งต่าง ๆ ไม่ผิดได้.

ปัญญาจะมีความรู้ก็ต่อเมื่อมีสติทั้งนั้น; ถ้าไม่อย่างนั้นปัญญาไปนอนอยู่เสียที่ไหนมากมายกายกองก็ไม่มีประโยชน์อะไร. พอวิ่งมาทันช่วงที่ปัญญาก็กลายเป็นสติ; ฉะนั้น เราก็มีความจำเป็นที่จะต้องมีสติ ทั้ง ๆ ที่มีความรู้. สติของเด็ก ๆ ก็คือความระลึกได้ ความนึกได้ หรือความจำ นี้เรียกว่าสติ. เช่นเด็ก ๆ เรียนหนังสือ พอถึงคราวสอบไล่ก็เกิดระลึกได้ ทอบดู อย่างนี้ก็เรียกว่ามีความจำ มีสติ, เอาปัญญาที่มีอยู่นั้นมาใช้ได้ เอาความรู้ที่มีอยู่มาใช้ได้.

ในทางธรรมะ สติไปไกลมากกว่าเด็ก ๆ, ไกลกว่านั้น คือ สติที่จะมาทันวันแก่การที่กิเลสจะเกิดขบ. นี้ไม่ใช่เล็กน้อย. เมื่อตาเห็นรูปเท่านั้นแหละ สติแทบจะท่าไม้ทันแล้ว มันจะเป็นกิเลสเป็นความทุกข์แล้ว; สติจะต้องไวมาก ที่จะมาให้ทันอย่าให้เกิดความคิดโง่ ๆ เวลา ๆ ไปในทางกิเลส ให้เกิดสติปัญญาที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้น ๆ.

เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ฟังเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อกายได้สัมผัสทางผิวหนัง สติต้องมาทัน ไม่อย่างนั้นคิด ก็จะไปตามอำนาจของกิเลสหมด. สติมาทันก็จะตั้งไว้ในทางของปัญญา ของโพธิ ของความถูกต้อง ของความไม่มีทุกข์; สติก็เลยเป็นตัวการสำคัญขึ้นมาอีกตัวหนึ่ง ไม่ใช่ของเล่น ๆ. นี้มีสติเป็นอินทรีย์ที่ ๓.

อินทรีย์ที่ ๔. คือสมาธิอินทรีย์ ก็กำลังใจทั้งหมด กำลังจิตทั้งหมด เราก็เคยพูดเรื่องสมาธิเป็นอย่างไรกันมากมาย. ที่นี้ก็เพื่อให้กำลังมันหนัก ให้กำลังมีเต็มที่กำลังมีสมบูรณ์ ให้สมกับศรัทธา วิริยะ; สติมาขนาดหนัก แล้วเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีสมาธิ ที่เป็นกำลังของจิตมากพอ; สติเอาไว้ได้ไม่พอ ก็เลยต้องมีสมาธิ คือจิตที่ประกอบไปด้วยกำลังเต็มที่. กำลังจิตทั้งหมดถูกรวบรวมกันเข้าเป็นจุดเดียว เป็น

สมาธิ ที่กล่าวมาแล้วว่า จิตบริสุทธิ์ มีจิตตั้งมั่น มีจิตควรแก่การงาน ที่จะต้องทำนั้น เรียกว่าสมาธิ.

อินทรีที่ ๕. เป็นปัญญาตามเคย บัญญัติหรือ มาเป็นอันที่ ๕ นี้เป็น ความรู้ที่ถูกต้องตลอดกาล แล้วขั้นสุดท้ายออก ถูกทำให้เจริญขึ้นไป; แล้วมันเจริญขึ้นไป เท่าไร ก็หล่อเลี้ยงหรือว่าตั้งธรรมะต้น ๆ นั้นตามขึ้นไปด้วย. มันเลยเจริญในทางปัญญา จนถึงกับว่าคับทุกซ์ได้สิ้นเชิง คับกิเลสได้สิ้นเชิง บริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา.

นี่มองดูธรรมะ ๕ อย่างนี้ในฐานะเป็นอินทรี มีความสำคัญอย่างยิ่ง มีความ เต็มอย่างยิ่ง เราเรียกกันว่าอินทรีสำหรับธรรมะ ๕ ชั้นนั้น.

ที่นี้ ธรรมะ ๕ ชั้นนี้ ยักไปมองกันในแง่ที่ว่าทั้งหมดนี้เป็น คำสั่ง หรือพละ.

ศรัทธาก็เป็นคำสั่ง วิริยะก็เป็นคำสั่ง สติก็เป็นคำสั่ง สมาธิก็เป็นคำสั่ง ปัญญาก็เป็นคำสั่ง เลยเรียกมันว่า คำสั่ง ๕ อย่าง ไปเสียก็มี แทนที่จะเรียกว่าอินทรี ๕ อย่าง เพราะมองดูในอีกมุมหนึ่ง. แต่ว่าโดยทั่วไปแล้ว มองกันในแง่ที่เป็นอินทรี ก็เป็นตัวการสำคัญ : สำคัญในแง่ที่เป็นคำสั่งก็ได้ สำคัญในแง่ที่ว่ามันขาดไม่ได้, แล้ว สำคัญในแง่ที่ว่ามันเด่นมันงดงามก็ได้ แต่รวมความแล้วคำว่า อินทรี แปลว่า “ตัวการ สำคัญ” จำไว้ ว่าเป็นตัวการสำคัญในทางที่จะให้สำเร็จประโยชน์.

ที่นี้ ยังมีตัวการสำคัญในทางที่จะทำให้ฉิบหาย อย่างนี้เราไม่พูดถึง แต่ก็เรียกว่าอินทรีเหมือนกัน :-

จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ มานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ;
 หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทกอย่างนี้ก็เรียกว่าอินทรีย์เหมือนกัน อินทรีย์ในทาง
 ที่จะทำให้เกิดเรื่องเกิดกิเลส เป็นอินทรีย์ที่ต้องฆ่าเสียให้ตาย; เปรียบเหมือนนกอินทรีย์ที่
 ร่ายกางที่มันจะจิกจะเกาะจะกินมนุษย์นี้ จะต้องฆ่ามันเสียให้ตาย คือว่าปราบให้อยู่ในอำนาจ
 คุมให้อยู่ในอำนาจ. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เป็นอินทรีย์ที่จะต้องคุมให้อยู่ในอำนาจ
 มิฉะนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้มันจะกัดเอาจะกินเอา คือทำให้เกิดความทุกข์.
 อินทรีย์แบบนี้ เป็นตัวการสำคัญฝ่ายที่ทำให้เกิดความทุกข์ ก็ต้องฆ่ามันเท่านั้นเอง.

ส่วนอินทรีย์อย่างที่กล่าวว่า ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา นี้เป็นตัว
 การสำคัญฝ่ายที่จะดับทุกข์ คือนิพพาน และเป็นอินทรีย์ฝ่ายที่จะฆ่าอินทรีย์ : อินทรีย์
 ฝ่ายนี้จะฆ่าอินทรีย์ฝ่ายโน้น เพื่อจะฆ่าความเป็นอรรถพาลของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
 ที่จะก่อให้เกิดกิเลสตัณหา อย่าให้เป็นของร้อนขึ้นมา ให้ตาเป็นของเย็น ให้หูเป็นของเย็น
 ให้จมูกเป็นของเย็น ให้ลิ้นเป็นของเย็น ให้กายเป็นของเย็น ให้ใจเป็นของเย็น ;
 แล้วก็นิพพานอยู่ที่นั่น.

การฆ่าความร้อน ตับความร้อนเสียได้ เขาพูดเป็นอุปมาว่า เป็นนกอินทรีย์
 ที่จะต้องฆ่าเสียให้ตาย. นิทานหรือภาพพุทธาภรณ์เขาเขียนเป็นนกอินทรีย์ ๕ - ๖ ตัว ที่จะ
 ต้องเอาลูกศรยิงเสียให้ตาย ก็คืออินทรีย์ฝ่ายที่เรากำลังพูดนี้. เอาศรัทธา วิริยะ สติ
 สมาธิ ปัญญา ไปยิงนกอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ให้หมดโอกาส
 หมกหนทางที่จะก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา.

พอตาเห็นรูป/ สติวิ่งมาทัน ที่จะควบคุมไม่ให้มีความคิดปรุงไปในทาง
 เกิดตัวกู - ของกู เป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง. ถ้าสติมาแล้วไม่ต้องสงสัย อะไรๆ

ก็มา ศรัทธา วิริยะ สมาธิ ปัญญา อะไรมันก็มา เพราะรวมอยู่ในนั้น. หรือว่า เมื่อเราปฏิบัติในศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อยู่เป็นประจำนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็หือไม่ขึ้น คือหือไปในทางที่จะเป็นกิเลสไม่ได้ ก็เรียกว่ามันฆ่า หรือมันปราบกัน อยู่ในตัว.

นี่เอาอินทรีย์ปราบอินทรีย์ แต่ว่าคนละอย่าง เราก็สนใจศึกษาอย่างที่จะเป็นที่พึ่งแก่เรา; ในที่สุดก็เป็นเรื่องในภายในทั้งนั้น, ในภายในตัวคนคนหนึ่ง มีทั้งสองอินทรีย์.

คน นั้นถ้าโชคดีมีแต่อินทรีย์ฝ่ายที่จะช่วยได้ ก็ปลอดภัย เพราะอะไร ๆ มารวมอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้น : ความทุกข์ก็เกิด เหตุให้เกิดทุกข์ก็เกิด ความดับทุกข์ก็เกิด ทางที่จะดับทุกข์ได้ก็เกิด เราบัญญัติว่าอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้; ก็เป็นอันว่าอินทรีย์ทั้งสองฝัง อยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้; แล้วฝังที่จะ เป็นที่พึ่งได้ก็คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือ ที่จะแก้ปัญหาก็ทุกอย่างได้. ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือหมวดนี้เรียกว่าอินทรีย์ ๕ หรือพละ ๕ ก็ได้.

เวลาของเราทั้งหมด.

สัญญาตาปริหรณ์

- ๓๓ -

ธรรมเนียมในฐานะเป็นเครื่องมือ
(โพษณงค์ ๗ และมรรคม็องค์ ๘)

๒๒ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นวันอันดับ
ที่ ๕๖ แห่งระยะเวลาเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒ วัน
จะได้กล่าวถึง ธรรมเนียมในฐานะเป็นเครื่องมือต่อไปอีก โดย
หัวข้อคือ โพษณงค์ ๗ และมรรคม็องค์ ๘. ธรรมเนียมใน
ฐานะเป็นเครื่องมือมาตามลำดับ หลายหมวดด้วยกัน,
แล้วก็อีกหลายสิบข้อขึ้นมาแล้ว ผู้ที่ไม่เข้าใจ ก็ต้องเริ่มฟัง
เพื่อนหรือเวียงหัวในที่สุด คือดูว่ามันมาก แล้วเมื่อไม่เข้าใจ
ก็ดูสับสน แต่ถ้าเข้าใจก็ไม่มีอะไรมาก ไม่สับสน. ฉะนั้น
จึงต้องพูดในลักษณะที่บ่งกันความสับสน.

ที่กล่าวมาแล้ว ธรรมะสารพัตติก คือสังขะ ทมะ ชันตี จาคะ, ธรรมะให้สำเร็จ คืออิทธิบาท : มันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา, ธรรมะที่เป็นความเพียรที่เป็นเครื่องมือล่วงความทุกข์โดยตรงเรียกว่าความเพียร : เพียรระวัง เพียรละ เพียรสร้าง เพียรรักษา แล้วธรรมที่ออกหน้า, มองดูกันในลักษณะที่เป็นการออกหน้าออกตา หรือ มีกำลัง สำคัญก็คือ สรทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา. ที่นี้ก็มาถึงโพชฌงค์ ๗ และ มรรคมีองค์ ๘.

ทั้งหมดนี้ เว้นหมวดแรก ที่เรียกว่าธรรมะสารพัตติกเสียแล้ว ก็จะมีจำนวนถึง ๓๗ ชื่อ หรือรายการ, ๓๗ ชื่อนี้เรียกว่า โภธิปักขิยธรรม.

โภธิปักขิยธรรม ธรรมเป็นค้ำค้ำของโพธิ ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนมากมายอย่างนี้ ก็เป็นเรื่องเดียวกัน มีใจความสำคัญ อย่างเดียวกัน หรือเป็นธรรมชาติเดียวกัน. แต่มองกันในมุมต่างๆ ในแง่มุมต่างๆ. สรุปแล้วก็เหลือ เป็นเพียง ศีล สมาธิ ปัญญา รวม ๓ อย่าง.

ศีล สมาธิ ปัญญา อาจจะมองกันในเพียงแง่ที่เป็นการทำลายความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดี่ยวเท่านั้น. แต่ที่นี้เรามองกันหลายมุม เพราะมันมีต้น มีปลาย มีตรงกลาง มีแยกเป็นอย่างไรๆ เมื่อมีการสัมพันธ์กัน เราจึงได้ธรรมะหลายหมวดหรือหลายสิบชื่อถึง ๓๗ หัวข้อสำหรับชื่อธรรมะ. ที่จะพูดในวันนี้ หมวดสุดท้ายอีกสองหมวดคือ โพชฌงค์ ๗ กับมรรคมีองค์ ๘ นี้ จะต้องพูดถึงพร้อมกันไปเลย เพื่อจะให้เห็นชัดในข้อที่ว่ามันสัมพันธ์กัน หรือว่ามันเป็นอันเดียวกันอย่างไร.

โพชฌงค์ แปลว่าองค์ของการตรัสรู้; โภ-ช ในที่นี้ คือ โภชิ นั่นเอง, รูปศัพท์นี่เปลี่ยนได้ แต่เนื้อความ หรือใจความอันเดียวกันคงเดิม : โพชฌงค์ - องค์แห่ง

การตรัสรู้. สังเกตคำว่า องค์ ให้ดีๆ มรรคมี องค์ ๘ - อัญญาจักรมรรค, มรรคที่ประกอบอยู่ด้วย องค์ ๘; ทั้งสองหมวดนี้ หมายถึง องค์. คำว่า องค์ ในที่นี้ที่เป็นภาษามาลีอย่างนี้ หมายถึง ส่วนประกอบ คือไม่ใช่ทั้งหมด ตรงกับคำว่า factor, portion อะไรทำนองนี้. หมวดหนึ่งมีองค์ ๗, หมวดหนึ่งมีองค์ ๘.

ที่เรียกว่า “องค์” นี้ยังต่างกัน: อันหนึ่งเป็น องค์ประกอบของมรรค, อันหนึ่งเป็น องค์ประกอบของการเดินทาง. ฉะนั้น เราดูหนทางหรือการเดินทาง หรือผู้เดินทาง หรือการไป หรือการถึง ให้ดีๆ ว่ามันไม่ใช่อย่างเดียวกัน จำไว้ง่าย ๆ ด้วยการเปรียบเทียบด้วยอุทาหรณ์ :-

เหมือนอย่างว่าใน การเดินทาง เรื่องของคำว่า “ทาง” หรือ การเดินทาง^๕ จะต้องมียะไรที่จะต้องรู้จักให้ที่อยู่หลายๆ อย่าง หรือหลายๆ ตอน เช่นจะต้องมีถนน แล้วก็มียรถ มีคนขับรถ มีการแล่นไปได้ มีการถึง. อย่างน้อยก็ต้องดูกันตั้งใน ๕ แ่ง หรือ ๕ มุม อยู่แล้ว: มีถนน มีรถ มีคนขับรถ มีการไป มีการถึงในที่สุด, ๕ อย่างนี้ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ถ้าเรามองกันเป็นแ่งๆ มุมๆ ไป; แต่พุก้อน ๆ ว่าการเดินทาง^๕ นี้คำเดียวพอ มันกินความถึงทั้ง ๕ อย่างนั้น.

ทีนี้ในคำว่า “การเดินทาง” นั้น ดูที่ถนน เรื่องของถนนมันก็มีมาก; ถ้าสมมุติว่ามรรคมีองค์ ๘ เป็นถนน ก็เป็นถนนที่ประกอบอยู่ด้วยองค์ประกอบตั้ง ๘ อย่าง เป็นตัวถนน, แล้วยังต้องมีรถเป็นเครื่องไป คือยานหรือยนต์ เป็นเครื่องไป. ถ้าเราไม่มีรถเราเดินด้วยเท้า ส่วนที่เป็นเท้าก็คือยนต์ หรือยานโดยเท้าก็มี. ถ้าไปโดยรถ รถนั้นก็เป็ยนต์หรือยาน.

การเดินทาง ก็เลย **จะต้องมีเครื่องมือ** อะไรขึ้นมา ที่จะเดินไปบนถนน ต้องมีคนขับรถ, แล้วก็มืออะไร ๆ สักอันหนึ่งอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ขามันก้าวเดินไป หรือที่จะขับรถให้รถมันแล่นไป; มันก็กลายเป็นธรรมชาติอีกพวกหนึ่ง, ชื่อธรรมชาติอีกพวกหนึ่ง. เมื่อเดินทางไป ๆ ไปอยู่เรื่อย นี่จะเป็นตัวการเดินทางที่เป็นความหมายสำคัญ, แล้วส่วนสุดท้ายของการเดินทาง ก็คือการถึง. เพราะเหตุนี้ หรือในลักษณะอย่างนี้เขาจึงแบ่งธรรมชาติออกเป็นพวก ๆ หรือเป็นหมวด ๆ, เป็นโพชนงค์ และเป็นมรรค.

มรรค ก็แปลว่า **หนทาง** ในที่นี้มันไม่ได้หมายความว่าแต่เพียงหนทางเฉย ๆ แต่หมายถึง **หนทางที่มีการเดินทางอยู่ด้วย** คือว่าเราดูกันในแง่ที่ว่า เครื่องมือที่อยู่เฉย ๆ นี้ ควรจะเรียกว่าเครื่องมือใหม่ ? เครื่องมือที่กำลังใช้งานได้ใช้งานอยู่ นี้ควรจะเรียกว่าเครื่องมือใหม่ ? เทียบกับเรามีเครื่องมือเย็บ ซ้อมมาไว้เต็มบ้าน ซ้อมเครื่องมือมาไว้เต็มบ้าน แล้วก็ไม่สามารถประโยชน์อะไร ก็เห็นกันอยู่โดยมาก; คนมีหนังสือตั้งหลาย ๆ ตู กลายเป็นคนโง่งที่สุด เพราะไม่รู้ว่าจะอ่านหนังสืออะไร แล้วเข้าใจอะไรได้. เมื่อมีสตางค์ก็ซื้อมาได้เป็นตู ๆ แล้วก็ต้องใช้มันได้ หรือกำลังใช้มันอยู่ แล้วก็สำเร็จประโยชน์ในการใช้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีเครื่องมือ.

เราดูให้ดีกว่า เครื่องมือมันก็เป็นเครื่องมือ ตัวเครื่องมือล้วน ๆ อยู่หนึ่ง ๆ เขาก็เรียกว่าเครื่องมือ, แล้ว**มีการใช้มัน** คือ **เครื่องมือไม่ได้อยู่นิ่ง** มีการใช้มัน. และในการใช้มันให้ดี ยังมีอะไรอีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นแง่หรือเป็นเคล็ดลับอยู่ คือการสัมพันธ์ระหว่างเครื่องมือ หรือหน้าที่ของเครื่องมือ มันมีลักษณะเป็น *team work* มันทำอันเดียว คนเดียวไม่ได้.

เครื่องมือทุกชิ้นจะต้องสัมพันธ์กันอยู่ตามหน้าที่ เมื่อขณะที่ใช้อยู่ ไปดูช่างไม้คนหนึ่งกำลังทำงานช่างไม้อยู่ มีเครื่องมือหลายอย่าง; เครื่องมือเหล่านั้นสัมพันธ์กัน

มันต้องใช้อันนี้แล้วถึงจะใช้อันนั้นได้, ต้องใช้อันนี้ถึงจะใช้อันโน้นได้, มันสัมพันธ์กันอยู่ ถ้าไม่ให้มันสัมพันธ์กันอย่างนี้ มันก็ต้องเลยตายตัวกันหมด.

ธรรมะหนักเหมือนกัน มีเป็นหัวข้อๆ เป็นเรื่องๆ ข้อๆ ไปแล้วไม่ได้เอา
มาใช้เหมือนที่รู้จักกัน โดยมากรู้จักกันมากมาย. รู้พระไตรปิฎกด้วย ก็ยังถูกเรียกว่า
ว่าเป็นโมฆะบุรุษ หรือเป็นคนกำมือเปล่า ไม่มีอะไร.

ที่ว่า รู้พระไตรปิฎก แดกฉานพระไตรปิฎกแล้ว เป็นโมฆะบุรุษ นี้เพราะ
เหตุที่ไม่ได้ใช้ธรรมะ และที่ใช้ก็มักจะใช้ไม่ถูกวิธี คือไม่สัมพันธ์กัน คือใช้อย่าง
พิรุธตรง คือโง่หรืองมงาย; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องโพชฌงค์ก็มีเรื่องน่าหัวมาก :
นิมนต์พระมาสวดโพชฌงค์ให้คนเจ็บฟังจะได้หาย; นี่กลายเป็นเรื่องงมงายไปทั้งที่แท้
มันเป็นเรื่องจริงอย่างนั้น.

ในบาลี ใน พระไตรปิฎก ก็มีพูดถึง ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าประชวร ก็
ให้พระองค์ใดองค์หนึ่งสาธยาย คือบรรยายออกชื่อโพชฌงค์ สาธยายโพชฌงค์
ทำให้หายประชวร. เมื่อพระองค์ใดองค์หนึ่งไม่สบายเจ็บไข้ พระพุทธเจ้าก็ให้ภิกษุ
องค์ใดองค์หนึ่งสาธยายโพชฌงค์ ภิกษุนั้นก็หายเจ็บไข้. ที่เราได้ยินเรื่องนี้นัก ก็ทำ
ไปในทางเป็นของขลังของศักดิ์สิทธิ์, เอาโพชฌงค์มาสวดให้คนเจ็บฟัง บางทีก็ตายเลย.
นี่คนละอย่างคนละเรื่อง อยู่ตรงที่ว่างมหายหรือไม่มหาย.

ที่พระพุทธเจ้าท่านได้หาสประชวร หรือว่าพระอรหันต์บางองค์ได้หาย
เจ็บไข้ เพราะได้ยินการสาธยายโพชฌงค์นั้น เป็นเรื่องของศรัทธาส่งนาค เพราะผ่าน
มาแล้วอย่างทั่วถึง สำเร็จผ่านมาทางนี้แล้วอย่างทั่วถึง พอได้ยินถึงสิ่งนี้ก็เข้าใจยิ่งกว่า

เข้าใจ. แม้เพียงเข้าใจยังไม่ได้ไม่พอ ยังต้อง *realize* คือรู้สึกอยู่เต็มใจทีเดียว จึงมีกำลังพอที่จะให้กลบเกลื่อนความเจ็บไข้.

โพชฌงค์เป็นของวิเศษประเสริฐที่สุด ในการที่จะฆ่าอีกลิส สำเร็จเป็นโพธิ หรือเป็นการตรัสรู้ขึ้นมา, ท่านชิมชาบอยู่แก่ใจ. ส่วนพวกเราสมัยนี้แม้เข้าใจก็ไม่เข้าใจ ไม่รู้จักโพชฌงค์ตัวจริง, รู้จักแต่ชื่อก็เอามาท่องอย่างมกมาย และจะให้คนหายไข้ แล้วคนไข้นั้นก็เป็นคนที่ไม่รู้ว่าโพชฌงค์นั้นคืออะไร ไม่ใช่คนที่ได้เล่าได้เรียน. ถ้าเป็นคนที่ได้เล่าได้เรียนมาจนเข้าใจโพชฌงค์ ก็มีหวังว่าจะมีผลบ้างไม่มากก็น้อย คือรู้ความประเสริฐวิเศษของโพชฌงค์ ก็มีปีติปราโมทย์ขึ้นมา ก็ครอบงำความเจ็บไข้ได้บ้าง.

ถ้าคนฟังไม่รู้ชื่อไหนชื่อไหนว่าอะไรคือโพชฌงค์นี้, แล้วพระที่มาสวดนั้นก็ **ไม่รู้**ว่าโพชฌงค์คืออะไร, สวดอย่างนกแก้วนกขุนทอง, คนที่ฟังอยู่ทั้งหมดก็ **ไม่รู้**ว่าโพชฌงค์คืออะไร. บางคนที่นั่งฟังนั้น สวดเองก็ได้ ไม่ต้องนิมนต์พระมาสวดก็ได้; แต่ทั้งหมดนั้นก็เป็นผู้ **ไม่รู้**ว่าอะไร มันก็เลยเป็นเรื่องงมกมาย. เรื่องที่เกี่ยวกับโพชฌงค์มันมีมากอย่างนี้ ถึงกับเอามากลายเป็นพิธีหรือของขลังของอะไรศักดิ์สิทธิ์ไป น่าเศร้ายิ่ง น่าเศร้า, น่าหัวก็น่าหัว.

แม้กระทั่งสอนในโรงเรียนนักธรรมก็สอนไปอย่างนั้น ออกชื่อมาบรรยายลักษณะให้ฟังตามความจำ นักเรียนก็จำ ครูก็สอนตามความจำ; มันก็อยู่กันแต่อย่างนี้ไม่เป็นเครื่องมือ ไม่มีลักษณะเป็นเครื่องมือโดยตรงขึ้นมาได้เลย, เป็นเพียงการพูดหรือการท่อง หรือการพำพุกกันถึงเรื่องเครื่องมือ ไม่เป็นเครื่องมือขึ้นมาได้เลย ไม่สำเร็จประโยชน์ในฐานะที่ว่าเป็นโพชฌงค์ หรือเป็นมรรค.

พอพูดถึงเครื่องมือ ก็เป็นเครื่องมือที่ลม ๆ เป็นลมพูด เป็นลมปากที่พูด ไม่ใช่ตัวเครื่องมือจริง; แม้เป็นเครื่องมือจริง ก็ยังไม่พอ ต้องมีการใช้. ถ้าเพียงแต่ใช้อย่างไม่ถูก มันไม่สัมพันธ์กัน มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์ นี่เป็นอยู่อย่างนี้, ไม่ว่าเรื่องอะไรมันมีลักษณะอยู่อย่างนี้ เกี่ยวกับความสำเร็จ มีลักษณะอย่างนี้.

เราจะพูดกันถึง โภชณงค์ ก็นั่นก็ หงที่ ได้พูดไปแล้วเมื่อครั้งที่แล้ว ๆ มาไม่นานนี้ แล้วก็เคยพูดอยู่เสมอ; แต่มันเป็นเรื่องที่ควรจะต้องพูดอย่างช้า ๆ ช่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจเครื่องมืออันนี้ให้ทันได้ แล้วก็จะได้ทำให้มันมีขึ้นมา.

ทีนี้จะพูดอีกทีหนึ่งก็ต้องพูดอย่างที่แล้วว่า โภชณงค์แม้จะมีชื่อเรียกเหมือนกับธรรมะหมวดอื่นแต่ก็เล็งถึงความสัมพันธ์ของธรรมะในระหว่างธรรมะด้วยกันมากกว่า เมื่อพูดถึงโภชณงค์ก็ต้องพูดถึง สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ บัณฑิต บัณฑิต สมาธิ อุเบกขา. นี้ก็คู่เถิดมันก็ต้องพูดถึงชื่อธรรมะเหล่านี้ ซึ่งมันเหมือนกันในหมวดอื่น เช่นคำว่าสติ.

เราพูดถึง สติ แต่เดี๋ยวนี้อาจได้พูดถึงสติเฉย ๆ พูดถึงสติเมื่อกำลังเป็นโภชณงค์ เมื่อกำลังทำหน้าที่ของมันอย่างเป็นทางการเป็นโภชณงค์ คือสัมพันธ์กับธรรมะอื่น ๆ อย่างไม่.

พูดถึงธัมมวิจยะ ก็คือพูดถึงปัญญา นั่นเอง, พูดถึงสิ่งที่เรียกว่าปัญญา แต่มาเรียกชื่อใหม่ว่าธัมมวิจยะ ธรรมวิจย คือ ปัญญาที่กำลังสอดส่องธรรม เลือกพิจารณาธรรม พิจารณาธรรม; กำลังทำหน้าที่อยู่อย่างนี้ และสัมพันธ์กับสติอย่างไร สัมพันธ์กับสิ่งถัดไปคือวิริยะอย่างไร.

เมื่อเราพูดถึง **วิริยะ**; สติ แล้วธัมมวิริยะ แล้ววิริยะ ก็คือวิริยะที่ชื่อเดียวกันกับในหมวดธรรมอื่น ๆ แต่เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงแง่ ที่มันสัมพันธ์กันกับธัมมวิริยะอย่างไร และจะสัมพันธ์กับปีติข้างหน้าต่อไปอย่างไร.

พอพูดถึง **ปีติ** มันก็เป็นองค์ฌาน, โดยทั่วไปเป็นองค์ฌาน คือความขี้ใจแต่ในที่นี้ไม่ใช่องค์ฌาน เป็นในเรื่องความขี้ใจที่นำมาใช้งานอยู่ เกี่ยวกับวิริยะ คือความพากเพียร ในฐานะที่เป็นกำลังของการสนับสนุนความพากเพียร ซึ่งก็เป็นกำลังอยู่แล้ว มันก็จะสัมพันธ์ต่อไปกับบໍสสัทธิ คือความเข้รูลงเข้รอนของธรรมะ.

พูดถึง **บໍสสัทธิ** และ **สมาธิ** ก็มีชื่ออย่างเดียวกับสมาธิ ในที่อื่น แต่เราพูดถึงหน้าที่ ซึ่งกำลังทำหน้าที่ และกำลังสัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่าอุเบกขา.

สมาธิ นี้ก็หมายถึงสมาธิที่กำลังทำงานอยู่อย่างทั่วเป็นเกลียว ไม่ใช่สมาธิหนึ่งๆ หรือว่าสมาธิสงบ, เป็นสมาธิที่มันกำลังทำหน้าที่ตรงเต็มตัวของสิ่งที่เรียกว่าสมาธิ นี้มันสัมพันธ์กันอยู่กับบໍสสัทธิและอุเบกขา.

คำว่า **อุเบกขา** ก็มีหลายความหมาย : **อุเบกขาเฉย ๆ** **อุเบกขาเวทนา** **อุเบกขาองค์ฌาน** **อุเบกขาอะไรอื่น ๆ** อีก; แต่อุเบกขาในที่นี้เป็น **อุเบกขาโพชฌงค์** เป็นอุเบกขาของความถูกต้อง ที่มีความถูกต้องมาดีแล้ว ก็ปล่อยให้มันเฉยไป ให้เป็นความถูกต้องที่กำลังไปอย่างแน่วแน่ เขาเรียกว่าอุเบกขา.

พูดถึงรถอีกทีหนึ่งก็ได้ เมื่อถนนดี รถดี คนขับรถดี อะไรดีหมด สารดีก็ถือเชือกเฉย ๆ ถือบังเหียนม้าเฉย ๆ ม้าก็พาไปได้; รถไปได้อย่างดี คนไม่ต้อง

พยายามอะไรไม่ต้องกระตุกกระตักอะไร รถก็ไปได้ดี. รถม้ายังดีกว่ารถยนต์เสียอีก
ถนนดี รถดี ม้าดีอะไรดี ม้าก็พาคนไปถึงบ้านได้ แม้คนขับจะหลับไป; แต่รถยนต์
มันคงไปลงคุตยาหมก. อุเบกขาอย่างนั้นมันมีความถูกต้องของถนนดี ม้าดี รถดี คน
ขับรถดี ก็ปล่อยไปเฉยๆ. นี่ก็เลยมีความหมายพิเศษ คำว่า อุเบกขานี้ มันเป็นความ
เฉยของความถูกต้อง, ความถูกต้องมันก็เป็นไปได้ในตัวมันเอง.

นี่เราจะจัดจะทำงานอย่างไร จนให้กาย วาจา ใจ มีลักษณะอย่างนั้น
หรือให้ชีวิตมีลักษณะอย่างนั้น; นั่นแหละคือความหมายของคำว่า โพชฌงค์
ที่ว่า เครื่องมือทุกอย่างมีพร้อม เครื่องมือทุกอย่างกำลังถูกใช้ เครื่องมือแต่ละอันที่
กำลังใช้อยู่มันสัมพันธ์กันดีเป็น team work ที่หาที่ติไม่ได้ ความสำเร็จมันก็เกิด.
โพชฌงค์มีความหมายอย่างนั้น มันมุ่งหมายจะชี้ในขั้นนี้.

ทีนี้ เราไปเทียบกับหมวดอื่นๆ เช่นหมวดอิทธิบาท หมวดความเพียร หมวด
สัมมปธาน หมวดอินทรีย์ พละอะไร มันก็มุ่งหมายจะชี้ไปในส่วนอื่น ซึ่งความหมายไป
ในส่วนหนึ่งทั้งที่คำๆ พูดยุ่กันมันคำเดียวกัน เช่นคำว่า วิริยะนี้ มีในอิทธิบาท มีในสัมมป-
ธาน มีในอินทรีย์ มีในพละ มามีในโพชฌงค์อีก และมีในมรรคมรรคอีก ๔ อีก.

วิริยะคำพูดคำเดียวกัน แต่คำล้งมีความหมายในการทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน
มันทำหน้าที่ตรงตามชื่อของมัน แต่มีความสัมพันธ์ต่างกันก็มี หรือว่ามีการทำหน้าที่ตรง
ตามชื่อของมัน แต่ในระดับต่าง ๆ ในเวลาต่าง ๆ กันก็มี; เพราะฉะนั้นความถูกต้องเกี่ยว
กับเวลาเกี่ยวกับหน้าที่ นี้มีอยู่. ถ้าทำไม่ถูกต้องในเรื่องเหล่านี้ ก็ไม่เป็นโพชฌงค์ขึ้นมาได้
มันเป็นเครื่องมือที่วางอยู่เฉยๆ เหมือนที่เราพูดถึงกันแต่ปาก เป็นเครื่องมือที่วางอยู่เฉยๆ
บางทีก็ยังไม่ใช้ตัวเครื่องมือแท้ๆ, เป็นแต่เพียงการพูดถึงเครื่องมือ.

ถ้าเป็นแค่เพียงการพูดถึงเครื่องมือ ก็ยังไกลต่อความสำเร็จ, ไกลจากความสำเร็จถึงขนาด นีลองมองดูเด็ก. ฉะนั้น อย่าได้มั่นใจที่ว่าบวชแล้ว เรียนแล้ว เป็นนักธรรมเอกแล้ว เปรียญเอกแล้ว อะไรแล้วทั้งนั้น เสร็จแล้วก็ยังไม่มีเครื่องมือที่กำลังใช้อยู่อย่างถูกต้อง.

ผมยอมรับว่า ปรีติ หรือ การเล่าเรียนนี้ ก็เป็นเครื่องมือเหมือนกัน เรียนนักธรรม เรียนบาลีนั้นก็เครื่องมือเหมือนกัน; แต่ว่ายังเป็นเครื่องมือเบื้องต้นเกินไป ยังห่างไกลจากตัวเครื่องมือจริงๆเกินไป. เราเรียนให้รู้เรื่องของปรีติ แล้วจะต้องไปปฏิบัติให้เกิดผลขึ้น. แต่เราก็มักจะเรียน ๆ เข้าไว้ ไม่เคยปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นมา มันก็เป็นเครื่องมือที่ไกลออกไปอีก แล้วไปนอนเป็นหมันอยู่ ในฐานะที่จะเป็นเครื่องมือ, แห่งการตรัสรู้.

ทางที่จะเขวก็ยังดี มี มันกลายเป็นเครื่องสำหรับที่จะหลาภยชื้อเสียง เอา มาทำตัวเองให้โง่มากขึ้นไปอีก กว่าเดิม, มันก็เลยลำบากมากขึ้นไปอีก; เพราะว่า ถ้าไปหลงในกิเลสในเหยื่อของกิเลสมากไปกว่าเดิม มันก็ยิ่งร้ายไปกว่าเดิม; ฉะนั้น จึงมีคำพูดว่า *อลคัทตูปมะ*: พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปรีตินี้กลายเป็นงูพิษไป.

การศึกษาเล่าเรียนของผู้เรียนทางการศึกษาปรีตินี้มัน กลายเป็นงูพิษไป คือ กัดคนนั้นตายไปเลยจากพรหมจรรย์; เช่นพอ เห็นช่องทางพอจะสกัดออกไปได้ ทางการเงินได้ หาอะไรได้ ก็สกัดออกไปเลย. นี่เครื่องมือนี้มันเป็นเครื่องมืออะไร ? มัน เป็นเครื่องมือเข็ดคอกเจ้าของ.

เดี๋ยวนี้เราพูดกันถึง เครื่องมือจริงๆ ที่จะเป็นไปเพื่อโพธิจริง ๆ แล้วเป็น เครื่องมือที่สมกับความหมายของมัน คือกำลังใช้มันอยู่ ถ้าไม่ใช้มัน ก็ไม่มีค่าไม่มีมีความ

หมาย จึง **ต้องใช้มันอยู่อย่างถูกต้อง** นี่หมายความว่าระบุงการใช้นั้นอยู่อย่างถูกต้อง หรือสัมพันธ์กันอยู่ ก็คือโพชฌงค์.

ที่นี้ เราเคยได้ยินคำว่าสติ คำว่าวิริยะ คำว่าสมาธิ ฯลฯ ในเรื่องของโพชฌงค์นั้น เราก็รู้ว่า เขายืนในแง่ที่สงฆ์เหล่านั้น สัมพันธ์กันอยู่กับสิ่งอื่นอย่างไร ไม่ได้ใช้ในแง่ที่ว่ามันอยู่เฉยๆ หรือมันทำหน้าที่อย่างอื่น. เมื่อถูกกันในแง่นี้ก็เข้าใจในคำว่าโพชฌงค์ ซึ่งแปลว่า องค์แห่งโพธิ์ ก็คือองค์แห่งการตรัสรู้. ถ้าเราเรียนมาจนเข้าใจถึงขนาดนี้ หากไม่สบายมีใครมาสวดให้ฟัง ก็จะสบายใจ พอจะสบาย รู้สึกสบายขึ้นมาได้บ้าง หรือมากทีเดียว คือเขาเอาสิ่งที่ดีเลิศประเสริฐมาพูดให้ได้ยิน ให้คนเราสบายใจ.

เรื่องนี้ ทำนองเดียวกับว่าคนที่พลัดผ้าปลัดเมีย ไปไกลเสียนาน พอมีคนบอกข่าวว่า “มาแล้วไวย มาถึงแค่นั้นแค่นั้นแล้วไวย” ผ้าหรือเมียที่นอนเจ็บอยู่ก็สบายขึ้นมามาก, อาจจะหายไข้ก็ได้ ถ้าเป็นโรคเล็กๆ น้อยๆ. กำลังใจชนิดนี้เป็นกำลังใจอย่างเดียวกับที่ว่า เอาโพชฌงค์มาสวดให้คนเจ็บฟัง รู้สึกหายบรรเทาจากความเจ็บ; เพราะมันพอใจมาก ขนาดไม่มีอะไรเปรียบ เหมือนเรื่องผ้าเมียที่ว่านั่น.

เดี๋ยวนี้เข้าใจธรรมะกันถึงขนาดนี้หรือยัง? โดยเฉพาะโพชฌงค์.

ผมจึงคิดว่า การที่พูดถึงเรื่องโพชฌงค์ซ้ำๆ ซากๆ กันบ้าง ก็คงจะไม่เสียหลายแล้วคงจะพูดไม่สำเร็จได้ในเวลาหนึ่งชั่วโมง จะต้องพูดกันเรื่อยๆ ไป ว่าโพชฌงค์นั้นคือ **เรื่อง**ที่พูดถึงความสำเร็จที่อยู่ในเออम्मอ **ที่จะ**คว่าถึงได้แน่นอน. ถ้าพูดถึงเครื่องมือ มันก็เป็นเครื่องมือที่ใกล้ความสำเร็จ, หรือเครื่องมือที่มีหวังในความสำเร็จ,

เป็นเครื่องมือชิ้นที่ทำความสำเร็จ. ฉะนั้น จึงได้พูดไว้ในอันดับสุดท้ายตอนปลาย ๆ อย่างในอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ที่คุณสวดกันอยู่ทุกวันนี้.

คุณไปนึกดูบ้างที่สวดว่า อานาปานสตินี้เมื่อเจริญทำให้มากดีแล้ว สติบัญญัติ ๔ ก็สมบูรณ์, สติบัญญัติ ๔ สมบูรณ์แล้ว โพชฌงค์ ๘ สมบูรณ์, โพชฌงค์ ๘ สมบูรณ์แล้ว วิชชาและวิมุตติก็สมบูรณ์; วิชชาและวิมุตติคือความดับทุกข์ที่เป็นความมุ่งหมาย.

เรามีหน้าที่โดยตรงที่จะรู้จักโพชฌงค์ และทำให้มันมีขึ้นมา ทำให้มันเดินเคลื่อนไป คือให้มันเป็นการปฏิบัติไป; อย่าให้มันมีอยู่เฉย ๆ แล้วมันก็ก้าวหน้าไปก็ถึงโพชฌงค์ ซึ่งหมายถึงตอนนี้ ตอนที่เครื่องมือถูกใช้ก้าวหน้าไปจนสำเร็จ. ถ้าเป็นการเดินทางมันก็เป็นการเดินทางที่แน่นอนแล้ว คนขับหลับ มักก็พาวังไปถึงบ้านได้ : อันสุดท้ายคืออุเบกขา นิ่งอยู่เฉย ๆ หรือว่านิ่งหลับ มักก็พาวังไปถึงบ้านแล้ว เพราะมัตติรตติ ถนนดี อะไรที่ครบหมดทั้ง ๗ อย่าง.

ที่นี้ มองกันอีกด้านหนึ่ง คนพวกหนึ่งก็ยกมือขึ้นท่วมหัวว่า โพชฌงค์อยู่ในฐานะสูงสุดไม่เกี่ยวข้องกับเราเลย พอผมพูดว่าโพชฌงค์ นี้เป็นธรรมะสูงสุด เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานนี้ เอาจักรยานมาใช้กับการทำไร่ ทำนา คำบาฮอะไรก็ได้ เขาไม่เชื่อ เขากัน หรือเขาต่ำเลย ว่าผมเป็นผู้ทำลายธรรมะของพระพุทธเจ้าให้เสียเกียรติให้ต่ำเกียรติไป. ที่จริง เป็นความโง่อย่างลึกลับของนักปราชญ์ และผู้พูดคนนั้นเอง. ผมพยายามจะพูดให้คุณทุกคนเข้าใจว่า ธรรมะที่เรียกว่าโพชฌงค์นี้เป็นองค์แห่งความสำเร็จ เหมือนกัน; สำเร็จสุดท้ายคือบรรลุโพธิ สำเร็จทั่วไปก็ได้ทั้งนั้น, มันเป็นหลักการอันเดียวกันที่เอามาใช้ได้ทุกแขนงของความสำเร็จ.

เราจะดูกันว่า ในอะไร ๆ มันก็มีโพชฌงค์ **ในการปฏิบัติขุทโชนกคามมีโพชฌงค์** ถ้าเป็นความสำเร็จ.

การปฏิบัติทั้งหมดสรุปให้เหลือสาม ก็คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา**; ถ้าศีล สมาธิ ปัญญา นอนตายติดอยู่เป็นอย่าง ๆ มันก็ไม่มีประโยชน์ เป็นเรื่องพูดเรื่องท่องจำไป อีกเหมือนกัน. แต่ถ้าศีล สมาธิ ปัญญา กำลังเป็นไป กำลังทำหน้าที่อยู่อย่างตัวเป็นเกลียว ก็เป็นไปตามหน้าที่ของมันแล้ว โพชฌงค์ก็มีอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ในการที่จะมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญาจริง ต้องมีองค์ของโพชฌงค์ครบ หรือองค์ของโพชฌงค์ทั้ง ๗ องค์นี้ เราจะมองดูในแง่ของศีล สมาธิ ปัญญา ก็ได้.

ที่นี้ก็ได้ออกให้รู้แล้วว่า **ในขณะที่มีการทำสมาธิ ปัญญา** อยู่ **นั้น ศีลซ่อนอยู่ใต้น้ำ**; เพราะว่าศีลคือความตั้งใจที่จะสำรวมระวังอะไรอยู่ นั่นคือเป็นส่วนศีล คือส่วนบังคับตัวเอง. ฉะนั้นทำสมาธิหรือทำปัญญาวิปัสสนาก็ตาม ต้องมีการสำรวมจิต, ให้ทำการสำรวมจิตนั้นแหละคือศีล หรือว่าเมื่อเราอยู่อย่างผู้นำเพ็ญสมาธิหรือปัญญา มันไม่มีทางจะขาดศีล มันมีศีลสมบูรณ์อยู่ในตัวเองโดยอัตโนมัติ. ไม่ต้องรักษาศีลก็ยังมีศีลถึงที่สุดเพราะข้อนี้ ไม่เจตนาจะรักษาศีล เจตนาทำสมาธิวิปัสสนา แต่กลับมีศีล. **ความสัมพันธ์กันอย่างนี้เป็นลักษณะของโพชฌงค์.**

ยกตัวอย่างเราจะมองดูความสัมพันธ์กันว่า เมื่อเรามีศีล ตั้งเจตนาที่จะรักษาศีล ก็มีสมาธิปัญญาประทับประคองอยู่; **คนรักษาศีลจะต้องมีสติสัมโพชฌงค์** คือ **มีสติรู้สึกตัว** โดยทั่วถึง เกี่ยวกับศีล เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์ ความขัว ที่จะต้องละเสียให้ได้ด้วยศีล นี้ก็มีสติอย่างนี้.

คนรักชาติ มีฉันทวิริยะสัมโพชฌงค์ คือการเลือกแผ่นดินแล้วด้วยปัญญาเกี่ยวกับศีล เขาจึงรักชาติได้ดี คนรักชาติก็มีฉันทวิริยะสัมโพชฌงค์.

คนรักชาติ ต้องบากบั่นหากเพียร ที่จะต่อสู้คัดค้านอกทนต่าง ๆ นานา เพื่อให้ศีลมั่นมีอยู่ อย่างนี้ก็เรียกว่า **วิริยะสัมโพชฌงค์**.

คนรักชาติ นั้นจะไม่หมกกำลังใจเสียได้ง่าย ๆ ก็ต้องมี **ปีติสัมโพชฌงค์** หล่อเลี้ยงไว้ คือยินดีพอใจในการที่ตัวมีศีล มีความอึดใจในการที่ตัวศีลนี้ หล่อเลี้ยงไว้ อึดใจในความสำเร็จของการรักชาติ เรียกว่า **ปีติสัมโพชฌงค์**.

คนรักชาติ จนเข้ารูปเข้ารอย ก็มี **บໍสถิสัมโพชฌงค์** มีศีลอยู่ได้จริง ไม่ต้องลำบากมากมายเหมือนตอนแรก ก็เลสหยาบ ๆ มันระบับลงไปเป็นบໍสถิ ก็เข้ารูปเข้ารอย ที่จะทำให้ศีลปรากฏออกมาแสดงตัวออกมา.

คนรักชาติ ก็มีความม่กใจมันเป็น **สมาธิสัมโพชฌงค์** ในการรักชาติ แล้วต้องมีศีลด้วยกำลังใจ แม้ศีลจะเป็นเรื่องบังคับกายวาจาก็จริง แต่ว่าการรักชาติจะต้องทำด้วยกำลังใจ ก็เป็นสมาธิ.

พอศีลเข้ารูปเข้ารอยดีแล้ว เราก็ปล่อยมันได้ มันไม่มีทางขาดศีล **คนที่มีศีล** เป็นนิสัย หรือว่ามีสมบัติผู้ดีเป็นนิสัย อย่างนี้ก็ไม่มีทางขาดศีล นี่เป็น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ปล่อยไปเฉย ๆ ก็ไม่มีการขาดศีล ในเมื่อศีลเข้ารูปเข้ารอยดีแล้ว.

นี่ก็จะเห็นได้ว่าการรักชาติ หรือเกี่ยวกับศีลอย่างเดียว มันก็ต้อง **อาศัยองค์ประกอบของสัมโพชฌงค์ ๗** อย่างนี้ด้วยเหมือนกัน ; และอาการอย่างนี้จะเป็นเรื่อง ๆ

สูงขึ้นไปๆ สูงขึ้นไป จนถึงเรื่องตัดกิเลส เรื่องปัญญา เรื่องวิปัสสนา เรื่องตัดกิเลส เรื่องบรรลุมรรค ผล โดยตรง. เรื่องศีลเป็นอย่างไร, เรื่องศีลจะต้องประกอบไปด้วยอาการของสัมโพชฌงค์อย่างไร อาการของโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้อย่างไร; เรื่องสมาธิก็อย่างนั้น เรื่องปัญญาก็อย่างนั้น เพียงแต่สูงๆ ขึ้นไป เท่านั้นเอง.

ที่นี้ เราจะมองกันไปอีกด้านหนึ่ง ก็มองไปที่ความเพียร **เราบำเพ็ญความเพียร** บำเพ็ญสัมมัปปธาน ๔ อยู่ เพียรระวัง เพียรละ เพียรสร้าง เพียรรักษาในเรื่องธรรมะนี้อยู่ **ต้องอาศัยหลักเกณฑ์ ๗ อย่างนี้** จึงจะเพียรไปได้ดีที่สุดเร็วที่สุด: **มีสติ** ในการที่จะพากเพียร **มีธัมมวิจยะ** ในการที่จะพากเพียร **มีวิริยะ** ในการที่จะพากเพียร **มีปีติ** ในการที่จะพากเพียร **มีปัสสัทธิ** ในการที่จะพากเพียร **มีสมาธิ** ในการพากเพียร **มีอุเบกขา** ในการพากเพียร; สัมมัปปธาน ๔ นี้ก็สมบูรณ์ขึ้นมา ก็อาศัยวิธีการของโพชฌงค์ ๗ ประการนี้.

ผมยกตัวอย่างอย่างนี้ที่ชั่วโมงก็ไม่หมด จึงยกมาพอเป็นตัวอย่างให้คุณไปหาวิธียกตัวอย่างเอาได้เอง เมื่อเข้าใจแล้ว มันก็เข้าใจเองได้. **นี่เรียกว่าโพชฌงค์องค์แห่งโพธิ์; โพธิ์หมายถึงโพธิ์สุดท้ายคือ บรรลุเป็นพระอรหันต์เป็นพระพุทธเจ้าก็ได้, หรือโพธิ์ในขั้นต้นๆ โพธิ์ในขั้นแรกๆ เริ่มแรกเป็นหน่ออ่อนของโพธิ์ก็ยังคงอยู่นั่นเอง ก็ใช้โพชฌงค์ คือองค์แห่งโพธิ์อยู่นั่นเอง.**

ลดลงมาถึงเรื่องสติปัญญาอย่างโลกๆ โพธิ์อย่างโลกๆ คือทำมาหากินทำไร่นา ทำนา ค้าขาย ก็ลองเอาไปใช้ดู ใน ๗ อย่างนี้, หรือทำงานฝีมือเป็นศิลปิน เป็นหมอ เป็นทนายความเป็นอะไรก็ตาม ก็ลองใช้ ๗ อย่างนี้ดู จะประสบความสำเร็จได้. **โพชฌงค์กับความกว้างขวาง** อย่างนี้ เมื่อเกี่ยวกับโพธิ์ เกี่ยวกับปัญญา แล้วก็ต้องอาศัยหลักการอันนี้ **โพธิ์โลกๆ โพธิ์ธรรมะขั้นสูงสุด โพธิ์อะไร ก็ต้องใช้หลักการอันนี้.**

นี่คุณคงจะเบาใจบ้าง หรือเป็นที่พอใจบ้าง ถ้าว่าทุกคนเริ่มรู้จักโพชฌงค์กัน
 ในลักษณะอย่างนี้ ก่อนนั้นมันมีคตไปหมด, อีกอย่างหนึ่ง ก่อนนั้นยกไว้สูงจนไม่มา
 เกี่ยวกับเราเลย เอาไว้สำหรับจะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ไม่มาเกี่ยวกับเราเลยอย่างนี้;
 แล้วจะเรียนไปทำไม, จะเรียนธรรมะจะศึกษาธรรมเหล่านั้นไปทำไม, ก็ไม่มีประโยชน์
 อะไร. ที่ถูกโพชฌงค์ต้องมาอยู่กับเรา เกี่ยวข้องกับเราทุกกระษอะทุกตอน ทุก
 กระเบียดนิ้ว. นี่เรียกว่าโพชฌงค์นั้นก็อยู่ที่เนื้อที่ตัวของผู้ที่สมมติบัญญัติจริง ไม่ว่าใน
 ระดับไหน ที่เนื้อที่ตัว ที่กายที่วาจา ที่จิตใจนี้. ถ้าพูดสั้น ๆ สมัยใหม่ก็พูดว่า อยู่ที่
 ชีวิต อะไร ๆ ก็ใช้คำว่าชีวิต; โพชฌงค์ต้องมีอยู่ในตัวชีวิต.

ที่นี้ มันอาจจะน่าท้ออย่างยิ่ง ที่แม้แต่สิ่งทีเรียกว่าชีวิตก็ไม่รู้จัก ทั้งที่ตัวเอง
 ก็มีชีวิต; เหมือนสุนัขและแมว มันก็มีชีวิต แต่แล้วมันก็ไม่รู้จักคำว่า "ชีวิต" นี้คือ
 อะไร. คนโดยมากก็เหมือนกับสุนัขและแมว มีชีวิตแต่ไม่รู้จักว่าชีวิตนั้นคืออะไร
 ก็ดี. อย่างที่กรูเพียงว่า เอ้า, กินเข้าไป - กินเข้าไป มันจะได้มีชีวิตอยู่ รู้จักชีวิตแต่ใน
 ลักษณะอย่างนี้, หรือจะหาความเพลิดเพลินจากการที่มีชีวิตอยู่ โดยไม่ถึงค่าของมัน.
 เพราะฉะนั้นเรามองดูชีวิตในแง่ที่มันสูงส่งกันบ้าง : ชีวิตในทางกายคือยังไม่ตาย ร่างกาย
 ยังดี ๆ อยู่ยังไม่ตายนี้, ชีวิตในทางกาย ต้นไม้ก็มีชีวิต, สุนัขและแมวก็มีชีวิต, คนก็มี
 ชีวิตทั้งทางร่างกาย ทางพีสิกส์; เมื่อเซลล์เหล่านั้นยังไม่ตาย ยังเจริญอยู่ได้ ก็เรียกว่า
 มีชีวิต.

ชีวิตทางจิตใจ หรือ **ทางจิต** ก็คือรู้สึกนึกได้ นี้ก็เป็นชีวิตที่สูงขึ้นมา
 หน่อยหนึ่ง รู้สึกนึกได้ มีชีวิต. ถ้าชีวิตทางวิญญาณก็หมายถึงทางสติปัญญา คือ
 มีความเข้าใจถูกต้อง และกำลังประสพผลที่เป็นทฤษฎีของกรรมชีวิต.

มีชีวิตทำไมกัน? หมายความว่า **อะไรที่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้** แล้วกำลังได้สิ่งนั้นอยู่ นั้นแหละคือชีวิต ที่ควรจะมองดูกันให้ลึกถึงคำวินิจฉัยอย่างนี้บ้าง. อย่ามองแต่ในตำรวัตถุ หรือตำวจิตที่เกี่ยวข้องกับวัตถุ, **ต้องมองถึงคำ** ที่ผมเรียกว่าคำวินิจฉัย **ที่เป็นเรื่องของสติปัญญาโดยตรง** กำลังอึมเอบสทขึ้นอยู่ด้วยสิ่งที่ **ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้** กระทั่งรู้มตรธรรมคือความไม่ตาย ของผู้มีสติปัญญานั้น ; แล้ว **อมตรมมนั้นแหละคือชีวิต** อย่างนี้ผมเรียกว่าชีวิต ในความหมายสูงสุด ในทางวิญญาณ ไม่ใช่ทางร่างกาย หรือทางจิตใจล้วนๆ แต่ในทางวิญญาณ.

มีปัญหว่า **เราเป็นคนธรรมดาสามัญอย่างนี้ ควรจะมองชีวิตในด้านสูงสุด** นั้นหรือไม่? ผมว่าควรมองอย่างยิ่ง แล้วเอามาให้สัมพันธ์กันได้กับความเป็นอยู่ประจำวัน แล้วมองกันในแง่ลึก แง่สติปัญญา แง่วิญญาณเรื่อย ก็จะพบคำว่าชีวิตนี้ในความหมายที่ลึกซึ้งที่สุด ประเสริฐที่สุด สูงที่สุด.

ชีวิตคือการเดินทาง, เดินทางคือ เดินไปตามมรรคมีองค์ ๘ โดยอาการของโพชฌงค์ ๗.

ชีวิตคือการเดินทางนี้แน่นอนที่สุดเลย. การที่มีชีวิตอยู่คือที่กำลังเดินทางไป กำลังเดินทางไป โดยหลักมรรคมีองค์ ๘ ประการ ตามหลักการของโพชฌงค์ ๗ ประการ **นี้ชีวิตคือการเดินทาง.**

ถ้ามองดูอีกมุมหนึ่ง ในขณะนั้น ในเรื่องเดียวกันนั้นแหละ **ชีวิตคือการรบพุ่ง หรือการทำสงคราม;** เพราะว่าตลอดเวลาที่เป็นอยู่อย่างนั้น มันรบกับกิเลส รบกับข้าศึกอันร้ายกาจคือกิเลส ตลอดเวลาที่เราเดินตามมรรคมีองค์ ๘ หรือมีโพชฌงค์ ๗ ประการอยู่ **ต้องรบราฆ่าฟันกันกับกิเลสเรื่อยไป.** มองดูในแง่นี้ **ชีวิตก็คือการทำ**

สงครามอยู่ตลอดเวลาทุกลมหายใจเข้าออกของการปฏิบัติธรรม เรียกชีวิตนี้คือการทำสงครามกับกิเลส. มองดูในแง่ *negative* อย่างนี้มันเศร้า.

มองดูในแง่ *positive* บ้าง **ชีวิตคือการทำนา** ได้ผลมา ได้ข้าวเปลือกมาเป็นอมตะธรรม *อมตผลา*, - *มีอมตะเป็นผล* การทำนาของเขามีอมตะเป็นผล. พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมเหมือนทำนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า *สทฺธา พืชํ* ฯลฯ ท่านบอกพราหมณ์คนหนึ่งว่าฉันก็ทำนา *มีศรัทธาเป็นข้าวพืชสำหรับเพาะปลูก มีความเพียรเป็นน้ำฝน มีหิริเป็นงอนไถ มีจิตเป็นเชือกชักไถ ฯลฯ* ว่าจะไปตามเรื่องของท่าน. เมื่อเดินอยู่ในมรรคมืองค์ ๘ ตามหลักการของโพชฌงค์ ๗ แล้ว **ชีวิตคือการทำนา** ที่มีอมตะเป็นผล ก็คือข้าวเปลือก.

ดูกันอย่างคนละโหมบโลกกลาง อย่างคนสมัยนี้ **ชีวิตคือการค้าขายทางวิญญาณ** ชีวิตที่เดินไปตามทางมรรคมืองค์ ๘ ประการ มีโพชฌงค์ ๗ เป็นหลักการนี้คือการค้าขายทางวิญญาณ ได้กำไรสุดยกยอกเป็นพระนิพพานมา. เราลงทุนด้วยการปฏิบัติ เห็นคเห็น้อยเห็นอไหลไหลย่อย เห็น้อยในการปฏิบัติธรรม ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ เหมือนกับลงทุนค้าขาย ในที่สุดได้กำไรมาเป็นมรรค ผล นิพพาน.

เราจะถือชีวิตเป็นการค้าขายก็ได้ ถ้ามีหัวค้าขาย, ถ้ามีหัวทาง **ทำนาก็ดูชีวิตในฐานะเป็นการทำนา**, ถ้าเป็นพวกชอบบรรณาพัน ก็ดูชีวิตในการทำสงคราม; **ดูกันได้ทุกแง่ทุกมุม** แต่ไม่พ้นจากการที่จะต้องใช้มรรคมืองค์ ๘ โดยหลักการของโพชฌงค์ ๗ ขอให้เข้าใจอย่างนี้เป็นราย ๆ ไป ว่ามีความสัมพันธ์กันโดยวิธีการของโพชฌงค์.

นี่เราพูดกันโดยคร่าว ๆ อย่างนี้ เป็นวงกว้าง ๆ ไว้ทีก่อน.

เวลาของเราทั้งหมด.

สัญญาตาปริหารศน์

- ๓๕ -

ธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ (ต่อ)
(จะปฏิบัติธรรมให้ครบถ้วนได้อย่างไร)

๒๓ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๓ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๕๖ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒,

ในวันนี้ จะได้กล่าวถึงธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือตอนสุดท้าย จะไม่กล่าวอะไรมากมายหรือแปลกออกไป เพียงแต่จะซักซ้อมส่วนที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งมากเรื่องด้วยกัน แล้วก็ชวนให้ฝันเผื่อ. แต่ว่าความมุ่งหมายสำคัญ อยู่ที่คำตอบปัญหาสักข้อหนึ่ง ที่เป็นปัญหาสำคัญหรือว่ากำลังรบกวนจิตใจคนทั่วไปอย่างยิ่ง ก็คือปัญหาที่ว่า จะปฏิบัติธรรมะกันให้ครบถ้วนได้อย่างไร ?

คนทั่วไปจะรู้สึกว่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำสอนมากเหลือเกิน เกี่ยวกับตัวอย่างนั้นตัวอย่างนี้ มากมายอย่างนี้ จะปฏิบัติกันให้หมดสิ้นได้อย่างไร, หรือพูดอย่างภาษาคนที่ไม่จริงหรือไม่ตรงอยู่แล้ว ก็จะมีพูดว่าจะปฏิบัติให้หว่าทไหวได้อย่างไร. การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่ เขาไม่เข้าใจความสัมพันธ์ของธรรมะ และความเป็นอันเดียวกันหมดในความสัมพันธ์อันนั้น.

เราจะสำรวจดู พระพุทธภาษิต ที่เป็น คำสั่งสอนที่สำคัญ ๆ จะเห็นว่ามีมาก แล้วถ้าดูผิวเผินแล้วต่างกันมาก และพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไปในทำนองยกย่องอย่างยี่งทุกอย่างแต่ละอย่าง. ถ้าสมมุติว่เป็นพ่อค้าขายของอย่างสมัน ก็มีโอกาสเหมือนกับว่ นี้ของฉันที้ นั้นของฉันที้, นีก็ตี โนนก็ตี เขายกขันมาชู้ให้เห็นว่ตีไปหมดจนคนชื้อก็งงไปก็ตี. แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น มันกลายเป็นแค่เพียงของสิ่งเดียว ยกขันมาพูดในนาม หรือ ในชื่อที่ต่าง ๆ กัน อย่างที่เรากล่าวมาแล้วว่ :-

ธรรมะสารพัดนี้ ๔ อย่างนี้ นันก็ตรัสไปในทำนองทำทหายว่ ไม่เชื่อไปตามพวกอื่นดู มีอะไรที่ตีกว่านี้; นี้สัจจะ ทัมะ ชันตี จากะ สำหรับกับคนทั่วไป.

อิทธิบาท นีก็ตรัสมากที่สุดจนเห็นว่ การตรัสรู้มีขึ้นมาเพราะอิทธิบาท ตอนสุดท้ายว่ถ้าอยากจะมีอายุยืนอยู่สักกับปีหนึ่งก็ยงได้ ด้วยอาศัยอิทธิบาท.

สัมปปีธานความเพียร ก็เป็นสิ่งที่ธรรมคาที่สุท ที่ใครจะต้องมองเห็นว่ มันสำคัญอย่างไร. จึงได้ตรัสว่ คนจะพ้นทุกข์ได้เพราะความเพียร.

ที่นี้มาถึง **สติปัฏฐาน** ๔ ก็มีความสำคัญเช่นคำว่ เอกายโน ภิกขเว มคโค - ภิกขุทั้งหลาย, นี้เป็นหนทางอันเอก ซึ่งเราขยายความออกไปว่เป็นหนทางสายเดียว

เท่านั้น สำหรับคน ๆ เดียว แต่ละคนละคนเดิน ไปสู่สิ่งที่เป็นสิ่งเดียวที่สุดคือนิพพาน. นั่นก็เรียกว่ายักย่องถึงที่สุด สำหรับสติปัฏฐานนี้.

อินทรีย์ หรือ **พละ** นั้น ก็ยักย่องมากเช่นเดียวกัน ในการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า. ไปกันดูก็มี ทรงย้ายมากเรื่องอินทรีย์ ๕ ในขณะที่จะมีการตรัสรู้นั้นทำได้ อย่างไร.

โพชฌงค์ ๗ ก็มีเกร็ดมาก อย่างที่พูดมาแล้วเมื่อวานนี้. เรื่อง **มรรคมี องค์ ๘** นี้ไม่ต้องสงสัย; คุณก็รู้จักกันคืออยู่แล้ว พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ในฐานะว่า **นี่คือตัวพรหมจรรย์, มรรคมีองค์ ๘ คือตัวพรหมจรรย์ทั้งหมด,** ที่เรียกว่าเป็น เพื่อนที่ดีที่สุด เป็นสหายที่ดีที่สุด และโดยตรงก็คือว่า นี่คือทางที่จะดับทุกข์เสียได้. นี้เราก็กยังมีอื่น ๆ อีกมาก.

ที่นี้ ก็มีอีกประเภทหนึ่ง ที่ตรัสไว้ในฐานะขั้นที่สุด จนคนเข้าใจไม่ได้ เช่นว่า **ให้ปฏิบัติในลักษณะที่สรุปได้ว่า** เมื่อตาเห็นรูปก็ สักว่า เห็น หูได้ยินเสียงก็ สักว่า ได้ยิน จมูกได้กลิ่นก็ สักว่า ได้กลิ่น อย่างนี้เรื่อยไป. สักว่า หมายความว่าไม่ได้จริง จังอะไร มันไม่มีความหมายอะไรเลย. ให้ปฏิบัติอย่างนี้ ซึ่งคนธรรมดาสามัญฟังแล้ว ก็จจะรู้สึกไปในการทำว่าไม่ได้สอนให้ปฏิบัติอะไรเลย; แต่มันกลับเป็นตัวการปฏิบัติ อย่างยิ่ง. นี่เป็นการพูดตรง ๆ แท้ ๆ ก็ยังฟังยาก.

ถ้าเป็นการพูดอย่างอุปมา เป็นปริศนา แล้วก็ ยิ่งฟังยาก ท่อไปอีก; ตัวอย่าง เช่นว่า **ฆ่าบิดามารดาเสียเป็นคนอกตัญญู** แล้วก็จะดับทุกข์หมด เป็นพระอรหันต์ อย่างนี้เป็นต้น.

ที่เรามาสังเกตดูว่า ทำไมมันจึงยุ่งไปหมดอย่างนี้? ก็เพราะว่าเรา
ฟังไม่ออก ฟังไม่ดู ฟังไม่เข้าใจเรื่องเหล่านี้.

ธรรมะที่เป็นหลักทั่วไป เป็นหมวดเป็นหมู่ นั้น ก็พูดถึงสิ่งเดียวกันหมด
ตั้งมากมาย หรือปฏิบัติตามธรรมะหมวดใดหมวดหนึ่ง หมู่ใดหมู่หนึ่ง ก็จะมีหมู่อื่นรวมอยู่
ด้วยหมด ที่นำมากล่าวไว้อย่างข้อเดียวสั้น ๆ. เมื่อปฏิบัติแล้วข้อธรรมะก็กระจายออกไป
เป็นธรรมะหลาย ๆ หมู่ แต่ละหมู่ ๆ ก็หลาย ๆ ข้อ กระจายออกไปได้หมด แล้วแต่ว่าจะ
ดูเข้าหรือจะดูออก ก็จะพูดให้มันกระจายให้มากออกไป หรือจะพูดในลักษณะที่รวบรวม
สงเคราะห์เข้ามาให้เหลือน้อยเข้า น้อยเข้าจนเหลือสิ่งเดียวคำเดียว. นี่เป็นวิธีพูด
พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไป ตามความเหมาะสมแก่ผู้ฟัง แก่เหตุการณ์ ฉะนั้น จึงมีหลาย
แบบหลายอย่าง : ตรัสอย่างจำแนกกันออกไปก็มี, ตรัสอย่างสงเคราะห์เข้ามาให้
เหลือเพียงสิ่งเดียวก็มี, แล้วแต่จะทรงเห็นว่าผู้ฟังนั้นมีปัญญาหรือมีอะไรเท่าไร ก็ตรัส
แก่ระดับนั้น ๆ.

อย่างเช่นตรัสแก่พระพาหิยะ ที่ว่าฟังแล้วชวนฉงน : เมื่อเธอเห็นรูปต้อง
สักว่าเห็น, เมื่อหูได้ยินก็ สักว่าได้ยิน ; รวมความว่า เมื่อรู้สึกอะไร ก็สักว่ารู้สึก
เหมือนตัวเธอเองไม่มี. เมื่อตัวเธอไม่มี มันก็ไม่มี การไป การมา การเกิดการดับ
อะไร ; นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์.

ในคำพูดว่า “ตาเห็นรูปสักว่าเห็น หรือว่ารู้สึกอะไร สักว่ารู้สึก” นี้ มันกิน
ความหมดเลย เพราะการที่จะทำอย่างนั้นได้ ต้องมีการรวบรวมเอาไว้ซึ่งความหมายของ
ธรรมะทั้งหมด ; อย่างน้อยก็ในฐานะที่เป็นผล ของการปฏิบัติเบ็ดเตล็ดเรียกรวดทั้งหมด
นั้นเข้ามาไว้ ก็เกิดประมวลเป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา ทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. นี้เรื่องก็หมกกันเท่านั้นเอง.

บางคนฟังเท่านั้น ประพจน์เท่านั้นก็ทำได้เสียแล้ว; แต่บางคนไม่ได้ ต้อง แจกแจงออกไปอย่างนี้ อย่างนี้ ตามสัดส่วนของความโง่ของเขา. ที่นี้ มาถึงพวกอาจารย์ ชั้นต่อ ๆ มารับเอาคำสอนต่อมา ชอบในการที่จะขยายออกในแง่ไหน แ่งนี้ ขยายให้ละเอียด ลึก, ลึกไปจนเกินความจำเป็น เกิดพวกที่เรียกว่าอภิธรรมขึ้นมา ก็ยิ่งมากใหญ่ เป็น อภิธรรมส่วนเกิน คือธรรมะส่วนเกินสำหรับคนธรรมดา.

มาถึงพวกเรา สมัยนี้ โดยเฉพาะ ก็ชอบขยายออกไป ชอบแจกออกไป ในทางที่ตัวหนัก เพื่อจะหาประโยชน์มากกว่าอย่างอื่น ไม่ใช่เพื่อปฏิบัติเพื่อดับ ทุกข์ โดยตรง อย่างนี้ก็มาก. คนสมัยปัจจุบันจึงตกอยู่ในฐานะที่เรียกว่าลำบาก โชคร้าย ที่พบแต่ความมากมาย จนเวียนหัว จนพินเื้อ.

ที่นี้ จากการพิจารณาธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ. นี้จะเห็นได้ว่า เราไม่ จำเป็นที่จะต้องรู้สึกว่ามีมากมาย หรือเวียนหัว คือปฏิบัติธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือ หมวกใดหมวกหนึ่ง แล้วจะเนื่องหมวกอื่น หรือเป็นอันเดียวกัน ที่สำคัญที่สุด :-

ยกตัวอย่างเช่น สติปัฏฐาน ๔ จะปฏิบัติในรูปอานาปานสติ ๑๖ ชั้นก็ตาม หรือในรูปสติปัฏฐาน ๔ สี่หมวกแยกกันก็ตาม ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ก็จะมีอะไรครบหมด อยู่ในนั้น; แม้ที่สุดแต่หมวกแรกที่ที่สุด ที่เราจะกำหนดลมหายใจยาว ลมหายใจสั้น รู้จักลมที่ปรุงแต่งร่างกาย และควบคุมลมหายใจให้ว่างบ้อย. ทำอยู่อย่างนี้เท่านั้นแหละ คือว่านั่งกำหนดลมหายใจ เพื่อจะหาวิธีทำให้มันว่างบลง ๆ เท่านั้นแหละ มันก็มีอะไรหมด; โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมวกที่สำคัญที่สุดที่ท่านแนะนำให้ทำ ก็แนะนำให้ดูว่า ในเมื่อเรากำหนด ลมหายใจ ทำให้ระงับอยู่อย่างนี้ ก็เป็นโพชฌงค์ครบทั้ง ๗ ได้อย่างไร :-

ข้อหนึ่ง เมื่อนั่ง กำหนดลมหายใจอยู่ อย่างนั้น ก็ลองคิดดูเอง; มัน เป็น สติข้อที่ ๑ ของสัมโพชฌงค์ เพราะต้องทำด้วยสติ ต้องมีสติถึงขนาด จึงจะกำหนด ลมหายใจได้, และกำหนดได้เท่าไร รู้สึกอยู่อย่างไร ก็มีสติที่จะรู้ว่า มันเป็นอยู่อย่าง ไร ด้วย. กำหนดอยู่เสมอตลอดเวลา ก็เรียกว่ามีสติอยู่ในขณะที่ฝึกปฏิบัติกำหนด ลมหายใจนั่นเอง.

ข้อสอง ธัมมวิจยะ หรือธรรมวิจย โปชฌงค์ข้อที่ ๒ ก็มีอยู่ในการที่ เราคอยสังเกตอย่างละเอียดลอบเกี่ยวกับลมนั้น; จะกล่าวให้หมดก็ว่า นับตั้งแต่เราเลือก เอาวิธีนี้มาปฏิบัติ ก็เป็นธรรมวิจยอยู่แล้ว. ที่นี้เมื่อปฏิบัติอยู่ มันต้องมีอาการที่ เรียกว่าวิจย ๆ นี้อยู่ตลอดเวลา คือสังเกตกันอย่างละเอียดเกี่ยวกับลมนั้น, แล้วก็เนื่องออกไปถึงมีผลอะไรเกิดขึ้น, มีอุปสรรคอย่างไร แก้ไขอย่างไร, นี้มันก็เป็นธัมมวิจย สัมโพชฌงค์ข้อที่ ๒ อยู่เต็มตัว.

ข้อสาม เราพยายามเอาจริงเอาจัง ปฏิบัติอยู่ด้วยความพากเพียร นี้มันก็เป็น วิริยะสัมโพชฌงค์ ข้อที่ ๓ อยู่เต็มตัว.

ข้อสี่ ครั้นเราพอใจในการปฏิบัตินี้ แน่ใจในการปฏิบัตินี้ก็ดี หรือว่าเมื่อ ประสบความสำเร็จแม้แต่นิดหนึ่งก็ดี ในขณะที่นั้นก็พอใจ เรียกว่ามีปีติสัมโพชฌงค์ ข้อที่ ๔ อยู่แล้ว ในฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญที่หล่อเลี้ยงปฏิบัติเอาไว้ ให้ชุ่มชื้นไม่ เปื่อหน่าย.

ข้อห้า เมื่อทำไป ๆ จนร่างับลง ลมหายใจร่างับลง กายร่างับไป, เรียก อีกอย่างหนึ่งว่าลมหายใจเข้ารูป มันจึงตกลง; เมื่อถูกต้อง เข้ารูป ลตกลง ร่างับลง นี้ก็ เรียกว่ามีปีติสัทธสัมโพชฌงค์ข้อที่ ๕ อยู่แล้ว.

ข้อหก ในการทำนั้นต้อง **ทำด้วยสมาธิ** แม้ที่สุดแต่ในขณะที่ลงมือทำก็เรียกว่า **ปริกรรมสมาธิ** เริ่มเพ่งจิตที่ลมหายใจนี้ ก็เรียกว่าเป็นปริกรรมสมาธิอยู่แล้ว. ที่นี้ทำมาได้จวนจะเป็นสมาธิ ก็เรียกว่าอุปจารสมาธิอยู่แล้ว ทำเป็นสมาธิมากอยู่เหมือนกัน. ที่นี้เราทำได้ถึงขนาดว่าลมหายใจรำบ เป็นเพียงชั้นปฐมฌาน ก็เป็นสมาธิเต็มตัว เรียกว่า **เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ข้อที่ ๖** อย่างเต็มตัว.

ข้อเจ็ด การที่รักษาสภาพอย่างนั้นไว้ได้สม่ำเสมอไป ก็เรียกว่า **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** อยู่แล้ว; นี้ก็เป็นโพชฌงค์ครบทั้ง ๗ บริบูรณ์ อยู่ในกรณีที่นั่งกำหนดลมหายใจเข้าออกอยู่เท่านั้น.

นี่แล้วมันจะมากมายอะไร ในเมื่อทำอยู่อย่างเดียวอย่างนี้ คือเจริญสติปัฏฐาน ๔ แม้จะเพียงข้อที่ ๑ เท่านั้น ก็มีลักษณะอาการแห่งโพชฌงค์ทั้ง ๗ อยู่ครบถ้วนตามมากตามน้อย.

หรือว่าจะ **มองดูในลักษณะของอานาปานสติ ๑๖** ชั้น, กลุ่มที่หนึ่ง ๔ ชั้น ที่เรียกกลุ่มกายานุสัสนาสติปัฏฐาน นั่นก็เป็นอย่างเดียวกัน เป็นสติปัฏฐานอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น สติอย่างเดียวกันเท่านั้น มันก็มีอะไรหมดยังนี้.

ที่นี้จะมอง **ดูในแง่ของมรรคมีองค์ ๘** บ้าง. เมื่อเราเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ในรูปอานาปานสติอย่างนี้ ก็มีมรรคมีองค์ ๘ มีองค์แห่งมรรคครบทั้ง ๘ องค์ :-

มรรคองค์ที่ ๑ เมื่อนั่งทำอยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ รู้อยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่า **มีสัมมาทิฏฐิ** **มรรคองค์ที่ ๑** แล้วสัมมาทิฏฐินี้มีมาตั้งแต่แรก ที่ตั้งมาให้ทำการ

ปฏิบัติเรื่องนี้ และเมื่อทำอยู่ เป็นคนมีสัมมาทิฏฐิอยู่. ถ้ายิ่งทำไป ทำอานาปานสติไปได้ ถึงกลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ ๔ แล้วก็ไม่ต้องสงสัยอะไร คือความมกของงามของสัมมาทิฏฐิ ยิ่งขึ้นไปตามลำดับๆ. กลุ่มสุดท้ายจะมี อนิจจานุสัสสี วิราคานุสัสสีนั้นแหละคือ ยอดสุดของสัมมาทิฏฐิ: เห็นความไม่เที่ยงอย่างสมบูรณ์. แม้ว่าในกลุ่มที่ ๑ ที่แรก ลงมือกำหนดลมหายใจยาว ลมหายใจสั้น กำหนดลมทั้งปวง แล้วก็ทำให้ว่างบอยู่; นี้คือสัมมาทิฏฐิ คือความฉลาดเฉลียวของคนที่ปฏิบัติ แล้วก็รู้มากขึ้น รู้จริงมากขึ้นทุกๆ นาที ที่มีการปฏิบัติ พอกพูนความฉลาดความรู้จริงมากขึ้น.

มรรคองค์ที่ ๒ สัมมาสังกัปป - ความดำริชอบ หมายความว่าถึงปรารถนา ชอบ ใฝ่ฝันชอบ หวังชอบ อะไรชอบ; นี้ก็เกือบจะไม่ต้องบอก ว่าคนที่นั่งทำอยู่ อย่างนี้ พยายามอยู่อย่างนี้ จะไม่เรียกว่าดำริชอบ หรือใฝ่ฝันชอบได้อย่างไร ในเมื่อ ต้องการถูกต้องที่สุด และต้องการอยู่จริงๆ หวังความสำเร็จอยู่จริงๆ.

ถ้าว่าจะพูดให้มันสูงขึ้นไปว่า สัมมาทิฏฐิ นั้น ถึงถึง การเห็นหรือรู้ อริย-สัจจ์ ๔ ก็ในการพิจารณาลมหายใจ ทำให้รู้เห็นทุกข์ เห็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้ใน ปริยายต่ำๆ. หรือว่าสัมมาสังกัปป จะหมายถึงคำริออกจากกาม คำริในความไม่ พยาบาท คำริในความไม่เบียดเบียน เหมือนที่ท่องจำกันอยู่ ก็ขอให้มองดูในแง่ที่ว่า ผู้ที่ปฏิบัติอานาปานสติอยู่นั้นย่อมมีความหวัง หรือมีความหวังที่สำเร็จแล้ว ในการออกมา เสียดจากโลก จากกาม แล้วก็ไม่พยาบาทใครไม่เบียดเบียนใคร. ถ้ามีพยาบาทใคร เบียดเบียนใครอยู่ย่อมทำไม่ได้; ฉะนั้นจึงมีสัมมาสังกัปป ในแง่ไหนก็ตามอยู่แล้ว ในตัวการเจริญอานาปานสติ.

มรรคองค์ที่ ๓ - ๔ - ๕ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว
ก็ดูเขาเอง การพูดจาในเวลานั้นเป็นอย่างไรถ้าจะมีการพูดจา; ถ้าจะนั่งเสีย ก็ไป

มีผลของการพุดจาที่ถูกต้อง, เป็นผลเหมือนกับมีการพุดจาที่ถูกต้อง, ถ้าพุดมันก็พุด
แต่ว่าจาที่ถูกต้อง.

สัมมากัมมันโต - การงานชอบ ^{๕๕}นี้คือยอดสุดของการงาน การทำอยู่อย่างนี้
คือยอดสุดของการงาน ไม่ฆ่า ไม่ลัก ไม่ประพฤตผิดในกาม ไม่อะไร เหมือนตามที่
จำแนกไว้ แล้วก็ไม่ได้ทำอะไรชนิดที่เป็นความทุกข์ เป็นความเสียหาย.

สัมมาอาชีโว - เลี้ยงชีวิตชอบ ^{๕๖}คุณันในแง่ไหนก็ได้; ^{๕๗}คุณในแง่ของการ
เลี้ยงชีวิต หาเลี้ยงชีวิตก็ได้ คือว่าทำอยู่อย่างภิกษุนี้ เรียกว่าหาเลี้ยงชีพชอบตามวิธีของ
สมณะ. ถ้าสัมมาอาชีโว จะแปลว่า ดำรงชีวิตชอบ นั่นก็คือการดำรงชีวิตที่ชอบที่สุด;
จะมองในแง่ว่าหาเลี้ยงชีวิตก็ตาม จะมองในแง่ว่าดำรงชีวิตอยู่ก็ตาม มันเป็นเรื่องชอบ
ทั้งนั้น. สำหรับผู้ที่นั่งทำอานาปานสติได้สำเร็จอยู่ในขณะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาวาจา
สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว; คนทั่วไปฟังแล้วจะรู้สึกว่าจะแกล้งพุดและเอาเปรียบมากไป
เอาเปรียบจริงๆ ว่าอยู่หนึ่งๆก็ให้มีย่างนี้หมดครบถ้วน หรือปฏิบัติธรรมอยู่ ก็พาลถือ
เอาว่ามีการเลี้ยงชีวิตชอบเสียแล้ว, ไม่เห็นว่าไปทำมาค้าขายอะไรที่ไหน. นั่นแหละ
เขาไม่รู้จักเรื่องฝ่ายวิญญาน รู้จักแต่เรื่องฝ่ายวัตถุ เรื่องทำมาค้าขาย. นี่เรื่องฝ่ายวัตถุ
เลี้ยงชีวิตชอบ.

เรื่องฝ่ายวิญญาน ^{๕๘}นี้ก็คือว่า ผู้ที่ปฏิบัติเพื่อไปนิพพาน เพื่อประโยชน์ตน
หรือประโยชน์ผู้อื่นก็ตาม เขามีการทำอยู่อย่างนี้ แล้วก็ไต่มาบริโภครด้วยการทำอยู่อย่างนี้
เรียกว่าอาชีพของบรรพชิต. พุดกลับกันอีกทีหนึ่งว่า มีกินใส่ปากอยู่ เมื่อทำอย่างนี้
ก็เรียกว่ามีกินใส่ปากอยู่ ก็ด้วยอาการที่ชอบ.

ที่ว่านี้ผมบอกเลยว่า ผมไม่ได้ตัวเอง คำอธิบายอย่างนี้ไม่ใช่ผมแก้งว่าเอาเอง มันมีอยู่แล้วในพระคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ *ปฏิสัมพันธ์ามรรค* ที่อธิบายถึงการสโมธานธรรม ว่าเมื่อเราทำอยู่อย่างนั้นมันมีธรรมอะไรบางอย่าง ที่อาจจะประมวลเอามาได้ สโมธาน มาได้. นี่ก็คืออาการที่เรียกว่าธรรมสโมธาน. เมื่อเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้อย่างเดียวคือทำ อานาปานสติ มันก็ลากเอาธรรมะทุกหมวดทุกอย่างมาได้ มีสัมมาทิฏฐิอยู่ในนี้ มีสัมมาสังกัปปอยู่ในนี้; แล้วก็มีที่ไม่น่าจะมี หรือไม่น่าจะพูดก็คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว – เลี้ยงชีวิตชอบอยู่ในขณะนี้. เขามองกันลึกกว่าง.

สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิไม่ต้องพูดถึง มันมีอยู่ชัด ๆ เต็มตัว. เมื่อทำอานาปานสติอยู่กับสัมมาวาจาโม – ความเพียรชอบ มีสัมมาสติ – สติชอบ มีสัมมาสมาธิ – สมาธิชอบอยู่อย่างเต็มตัวโดยตรง, ตรงตามชื่อตามตัวอักษร. นี้ไม่ต้องอธิบาย; อธิบาย แต่ไว้ในขณะนั้นมันมีความเห็นชอบ คำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ อย่างไร.

ขอให้ไปดู ในส่วนนั้นให้มาก จนกระทั่งมองเห็นว่า อ้าว, นั่งอยู่ที่โคนไม้ เจริญอานาปานสติอยู่ ทำไมจึงมีโพชฌงค์ ๗ ครบ มีมรรคมีองค์ ๘ ครบ บริบูรณ์ นั่นแหละคือคำอธิบายที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “เมื่อบุคคลเจริญอานาปานสติอยู่ ย่อมทำสติบัญญัติ ๔ ให้บริบูรณ์, เมื่อมีสติบัญญัติ ๔ อยู่ ก็มีโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์, เมื่อโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ก็มีวิชชาและวิมุตติ บริบูรณ์.

นี่เขาให้เห็นว่า เมื่อปฏิบัติธรรมะชื่อใดชื่อหนึ่งอยู่ มันหมายถึงปฏิบัติธรรมะ ทุกชื่อใด้อย่างไร จนมองเห็นว่ามันจริงอยู่อย่างนั้น ไม่ใช่แก้งว่าแก้งพูดอย่างเอาเปรียบ

ขอให้อธิบายการพูดในวันนี้ พูดเพื่อการทดสอบที่พูด มาแล้ว ว่า
เข้าใจหรือเปล่า? อย่างเดียวกับการสอนในโรงเรียน เมื่อพูดกันมากพอแล้ว ก็ทดสอบ
ถามนักเรียน ทดสอบดูว่าเข้าใจอย่างไร? ก็ถามนักเรียนคนนั้น ถามนักเรียนคน
ถามนักเรียนคนโน้นดูว่าอย่างไร, อย่างไร, ให้นักเรียนตอบมาว่าถูกหรือไม่. เคี้ยว
เราไม่จำเป็นจะต้องทำถึงขนาดนั้น แต่เป็นการทดสอบเหมือนกันว่า ผู้ฟัง ๆ ไปแล้วเข้าใจ
ว่าอย่างไร.

ขอให้ไปทดสอบดูเอาเอง; ฉะนั้น จึงว่าวันนี้ไม่พูดอะไรมาก นอกจากจะ
พูดเพื่อเป็นการทดสอบ ยกเอาโพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักสำหรับการทดสอบ
ที่สำคัญที่สุด ว่า เมื่อปฏิบัติธรรมที่เป็นตัวพุทธศาสนา หรือ เป็นหัวใจพุทธ-
ศาสนาชื่อใดชื่อหนึ่งอยู่ จะมีธรรมทั้งหมดในพุทธศาสนาได้อย่างไร.

เมื่อมองกลับก็ว่า เมื่อปฏิบัติธรรมะในพุทธศาสนาทั้งหมดอยู่ มันรวมลง
ไปได้ในคำพูดคำเดียว หรือชื่อเพียงชื่อเดียวว่าอย่างไร. เราปฏิบัติอานาปานสติ
กลายเป็นมีโพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘; ที่นี้เราปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘
ก็กลายมาเป็นอานาปานสติคำเดียว หรืออาจจะเป็นชื่ออื่น ธรรมะชื่ออื่นก็ได้. ในทำนอง
เดียวกันนี้ก็ได้ แต่ที่เรายกตัวอย่างอานาปานสติ หรือสติปัฏฐาน ๔ ว่าปฏิบัติอานาปานสติ
อยู่ ก็เป็นการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ ปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ก็ได้.

ทำไมต้องพูดกันหลาย ๆ พวก หลาย ๆ หมวด หลาย ๆ หมู่อย่างนั้น ?
เพราะว่าแต่ละหมู่นั้นเอง ถึงหน้าที่ อย่างหนึ่ง ๆ ก็มี, เล็งถึงความสัมพันธ์ระหว่าง
หน้าที่ต่าง ๆ; เล็งถึงความสำเร็จในขณะที่มีการปฏิบัติหน้าที่ ไปตามลำดับ ๆ อย่างนี้
กม.

ขอให้ย้อนไปนึกถึงที่พูดมาแล้วว่า เราจะต้องมีเครื่องมือ, มีการใช้เครื่องมือ, มีความถูกต้องในการใช้เครื่องมือ, มีการก้าวหน้าไปในการงานจนถึงความสำเร็จ. ถ้าเป็นการเดินทาง เราก็ต้องมีถนน ต้องมีรถมีคนขับรถ แล้วก็มีการไปอย่างเรียบร้อย แล้วก็มีการถึง; มันแยกออกได้เป็นส่วน ๆ อย่างนี้; ในส่วนหนึ่งเขาเรียกเป็นธรรมหมู่หนึ่ง **ธรรมะกลุ่มหนึ่ง** แล้วมัน ยังสัมพันธ์กันหมดทุก ๆ ข้อและทุก ๆ หมู่.

การนั่งพิจารณาบทวนอย่างนี้เรียกว่านั่งสมาธิธรรม หรือทำกรรมสมาธิ นั่งกระทำ **ธรรมสมาธิ** คือ **ประมวลมาซึ่งธรรมทั้งหลายจากรอบด้าน** มาดู; อย่างน้อยที่สุด **เป็นการหล่อเลี้ยงชีวิต.**

ถ้าใครเป็นคนไม่ค่อยจะบิ๊ตกับเขาได้ ไม่รู้สึกบิ๊ต ก็เอาอาการอย่างนี้มาใช้ มาปฏิบัติอยู่ พอจะมีบิ๊ตว่าเราพอจะมีอะไรเกิดขึ้น มีความสำเร็จแล้วก็พอใจได้. เพราะฉะนั้น เขาจึงพูดถึงธรรมสมาธิที่อยู่เสมอเรื่อย ๆ ไป เคียงคู่ขนานไปกับการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเหมือนกับการหล่อเลี้ยงความหวัง.

บิ๊ตนี้มันหล่อเลี้ยงความหวัง เหมือนเราขับรถ ม้าพารถวิ่งเรื่อยไปเรียบร้อยราบรื่นแล้ว คนนั่งบิ๊ตอยู่ก็ได้, ถือเชือกบังคับม้าอยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไรก็ไม่กระตุกกระตือกระไรเลย แต่ในใจมันก็มีบิ๊ตได้.

ถ้าจะดูกันในแง่ของถนนก็ดูได้มากแ่ง, ดูในแง่ของรถก็ดูได้มากแ่ง, ในแง่คนขับรถก็ดูได้มากแ่ง, ดูการไปก็ดูได้มากแ่ง, ดูการถึง ก็ดูกันได้มากแ่ง, แล้วประโยชน์ที่ได้รับจากการถึง ก็ยิ่งมากมาย. ถ้ารู้จักดูหมั่น ก็เรียกว่าเป็นผู้มีธรรมสมาธิมากแ่ง และสามารถที่จะสมาธิธรรมมาได้แ่ง; เขาก็รู้สึกเป็นสุขพอใจตลอดเวลา.

นั่นแหละคุณเกิดว่าจากการอย่างทีกล่าวนมา เราจะคุยกันเหลี่ยมไหนก็ได้ เหลี่ยมมุมมันมีให้ดูมากมายไปหมดเลย.

เราจะย้อนไปคุยมาตั้งแต่ต้นว่า มีสิ่งอะไร หนึ่ง บัณฑิต จะอยู่ในการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดบ้าง? ก็จะต้องเห็นว่า มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างใดบ้าง? ก็เห็นได้ว่า เครื่องมือพื้นฐาน เครื่องมือสารพัดนึก ก็มีการทำงานอยู่อย่างเต็มที่.

ทีนี้ พวกเรามักจะอึดเข้าไป - อึดเข้าไป - อึดเข้าไป จนไม่รู้ว่าจะอะไร เพื่ออะไร อย่างไร ก็ต้องเวียนหัวไม่ต้องสงสัย. ผมก็เคยเวียนหัวด้วย ความมากมายของธรรมะ และเมื่อ อับใจความไม่ได้ ก็รู้สึกว่ามันมาก มันพันเผื่อ วนเวียน และบางทีก็คัดค้านกันเองเสียด้วย: ธรรมะหมวดหนึ่งคัดค้านกับธรรมะหมวดโน้น, ธรรมะหมวดหนึ่งก็จะตั้งไปทางนี้ ธรรมะหมวดโน้นก็จะตั้งไปทางโน้น. นี่เราโง่เอง อย่างน้อยที่สุดก็โง่ในข้อที่แยกออกเป็น ธรรมะชาวบ้าน ธรรมะบรรพชิต หรือธรรมโลกิยะ ธรรมโลกุตตระ ซึ่งเป็นเรื่องไม่ถูก.

ขั้นต่อมา ธรรมะ แล้วมันหาไปหาจุดหมายปลายทางเสมอ แม้ชาวบ้าน ประพฤติธรรมะก็หาไปสู่จุดนั้น, แม้บรรพชิตประพฤติ มันก็จะหาไปสู่จุดนั้น.

ธรรมะสูงสุดที่เรียกว่า โภชณังค์ เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้น ก็ตั้งเอามาใช้สำหรับชาวบ้าน มรวาสทำไร่ไถนา อยู่ตามบ้านตามสวนตามเรือนนี้ก็ทำได้เหมือนกัน เพราะเป็นหลักที่เป็นเครื่องมือ หรือความสัมพันธ์แห่งเครื่องมือ. คุยกันอีกทีหนึ่ง วันหนึ่งไม่พูดอะไรมากแล้ว; จะพูดแต่เรื่องทดสอบ หรือชี้ให้เห็นส่วนที่พูดมาแล้ว.

ตัวอย่าง ชาวนาทำนา ทาสีตาสาโง่เง่า ไม่รู้หนังสือ; เมื่อแก่ทำนาถูก
ต้องตามวิธีการของการทำนา ซึ่งถ่ายทอกกันมาด้วยการเห็น, เห็นบรรพบุรุษทำ ไม่ได้
ศึกษาในวิทยาลัยที่ไหน ๆ มา ก็ยังมีโพชฌงค์ทั้ง ๗ อยู่ในตัวโดยไม่รู้สีก :-

เริ่มด้วย **มีสติ** ไม่พินเพื่อน ไม่ใช่คนบ้า แล้วก็มีสติระลึกอะไรได้รอบคอบ
ทั่วถึงดี ไม่ถึงกับว่าไปไถนาแล้วลืมเอาควายไปด้วย ซึ่งเป็นคำพูดใช้สำหรับคำ. ตาม
ประเพณีของคนทางภาคใต้ เขาคำว่า “ไปไถนาแต่ลืมควายไปด้วย” นั่นคือเพราะไม่
มีสติ.

ที่นี้ ชาวนาคณนั้นเขาเอาอะไรไปครบถ้วนถูกต้อง ก็เพราะ **มีสติ** ไม่ลืมควาย
ไม่ลืมไถ ไม่ลืมอะไรที่จะต้องเอาไปใช้ที่นา ตลอดถึงเมื่อไถนาอยู่นั้น ก็ **มีสติ** อยู่
อย่างยิ่ง ไม่เช่นนั้นจะไถนาเรียบร้อยไม่ได้, ในตัวความชำนาญนั้นเอง ก็มีสติหรือ
เป็นสติอยู่แล้ว.

สำหรับ **ธัมมวิจยะ** คือ การวิจยะข้อเท็จจริงต่าง ๆ หรืออะไรต่าง ๆ นั้น
มีอยู่แล้วโดยไม่รู้สีกตัว คือการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดี และยังไถนาได้; ฉะนั้น ตลอดเวลา
จะต้องมีความฉลาด ที่เป็นธัมมวิจยะอยู่ในการไถนา ในการปักดำนา, หรือแม้แต่กิจการ
ที่จะกำจัดโรคภัยของต้นข้าว อุปสรรคศัตรูของต้นข้าว ก็ต้องมีธัมมวิจยะที่สมบูรณ์อยู่ใน
เรื่องของการทำนา ซึ่งเป็นโพชฌงค์ข้อที่ ๒.

โพชฌงค์ข้อที่ ๓ คือวิริยะ ก็เห็นอยู่ชัด ชาวนาเหงื่อไหลอยู่ตลอดเวลาแล้ว
ก็คือพากเพียรทุกอย่าง.

โพชฌงค์ข้อที่ ๔ คือปีติ นี้ ชาวนามาตราฐาน และบรรพบุรุษของเรา ก็พอใจในการทำนา ไม่อยากไปเป็นนายกรัฐมนตรีนะ. ลุกุลานสมัยนี้ ที่บ้านและโรงตะเยอทะยานที่จะเป็นอะไรไปมากกว่านายกรัฐมนตรีนะอีก.

เมื่อผมเด็ก ๆ ก็ยังจำได้ มีบางคนพูดแสดงชัด ๆ ออกมาว่า ไม่ยอมเลิกการทำนา ให้ไปเป็นนายอำเภอก็ไม่เอา. ก็ว่าเขารักการทำนาเป็นชีวิตจิตใจ. ฉะนั้น เขามีปีติปราโมทย์ในการที่ได้เป็นชาวนา แล้วมีความสำเร็จในการทำนาเป็นลำดับไปทุกวัน ๆ และเมื่อจับกันไถอยู่มันสบายใจที่สุด.

ชาวนาบางคนร้องเพลง มีความอึดใจที่เห็นว่าต้นข้าวขึ้นมา มีท้องแล้ว ฯลฯ ตลอดเวลา เขาจึงสบายอยู่ตลอดเวลา ไม่ตกนรกทั้งเป็นเหมือนชาวนาสมัยนี้. ชาวนาสมัยผมเป็นเด็ก ๆ กับชาวนาสมัยนี้ผิดกันมาก; ความรู้สึกมันเปลี่ยน ความเจริญของแผนใหม่มาครอบงำไม่อยากเป็นชาวนา.

เมื่อเรามีปีติแล้ว ก็ **มีปัสสัทธิ** – สงบระงับความกระวนกระวายใจได้ แล้วก็มีการเข้ารูป ลงรูป ที่ผมใช้คำพิเศษเฉพาะนี้เองว่า “**มีการเข้ารูปลงรูป**” ทำให้ไม่ต้องตื่นนอนชวชวยกระวนกระวาย เป็นปัสสัทธิเป็นความสงบระงับแห่งความตะเยอทะยานที่จะไม่ไปเป็นอะไรที่ไหนได้.

ชาวนาก็ **มีสมาธิ** และต้อง **มีอุเบกขา** อย่างยิ่ง เพราะว่าต้นข้าวไม่ได้ออกรวงในวันเดียว เมื่อการทำนาถูกต้องแล้วก็มานั่งดูเฉย ๆ สบายใจไปพลาง นั่งดูเฉย ๆ ไปพลาง หนได้รอได้จนกว่าจะถึงวันที่จะเกี่ยวข้าว เก็บข้าวมาใส่ในยุ้งในฉาง; ฉะนั้น ความครบของโพชฌงค์มีอยู่แม้ในการทำงานอย่างนี้.

ดูในแง่ของมรรคมงคล ๘ บ้าง: ทัศนคติของชาวเขาก็ชอบแล้ว ที่เลือกเอาอย่างนี้, ความได้สัน ความหวังของเขาก็ชอบแล้วที่เป็นอย่างนี้. เมื่อทำอย่างนี้อยู่ การพูด ก็ไม่เป็นพาล, การงาน ก็ไม่เป็นพาล, อาชีพ ก็ไม่เป็นพาล มันชอบไปหมด; แล้วก็มีความเพียรชอบ สติชอบ สมาธิชอบ มีอยู่ตามสัดส่วน. เมื่อชาวเขามีความพากเพียรที่ถูกต้อง, มีสติควบคุมตัวที่ถูกต้อง, มีสมาธิปักใจมั่นในหน้าที่การงานของตนอย่างถูกต้อง, ก็มีมรรคมงคล ๘ ตามระดับของชาวเขา หรือระดับของการงานในชั้นของชาวบ้านชาวโลกอย่างนี้ ครบมรรคมงคล ๘ ประการ.

ที่เรียกว่า โลกียธรรมนคอบุพภาค หรือรากฐานอันแรกของโลกุตตรธรรม.

อย่าไปเข้าใจว่าโลกียธรรมนี้ สำหรับชาวบ้าน ที่จะต้องโลกโมโหโต้น, จะต้องสกปรกโสมนในเรื่องกามารมณ์, เรียกว่าเรื่องของชาวบ้าน; นั่นเป็นข้อแก้ตัวสำหรับจะเป็นคนสกปรก ว่า “เราเอาเพียงโลกียะไว้” แล้วก็ไปสกปรกสามะเลเทเมา; ฉะนั้น จึงแบ่งแยกกันเรียกว่าโลกียมรรคหรือโลกุตตรมรรค. ถ้ามรรคมงคล ๘ ยังไม่ถึงขนาดที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยสมบูรณ์ ก็ยังเรียกว่า โลกียมรรคไปก่อน. ก็ว่ามันยังกลับได้.

โลกียะ หมายความว่ายังกลับหลังมาสู่ความเป็นปुरुชนนี้ได้ ก็เรียกว่าโลกียะ คือจิตใจยังกลับทำผิดได้ เรียกว่าโลกียะ. ถ้าจิตใจที่แน่วไม่มีการทำผิดอีกต่อไป มีแต่ก้าวไปทางถูก นี้เรียกว่าโลกุตตระ.

เป็นอันว่าในการทำนาคนี้ ก็มีทั้งอริยมรรคมงคล ๘ ก็ได้ มีโพชฌงค์ ๗ ก็ได้ มีอิทธิบาท ๔ ก็ได้ มีสติปัฏฐาน ๔ ก็ได้ มีอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ก็ได้ แล้วก็ต้องมีอย่างอื่นก็คือธรรมะสารพัตนิก ก็คือสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ.

ที่นี้ คุณก็ไปพิจารณาดู ตามที่ผมอุปมาให้ฟังว่า **ชีวิตน**เป็นการเดินทาง, **ชีวิตน**เป็นการทำสงคราม, **ชีวิตน**เป็นการทำนา, **ชีวิตน**เป็นการค้าขาย, ทุกแง่ทุกมุม มุมไหนก็ตาม จะประกอบพร้อมอยู่ด้วยธรรมะเหล่านี้: มรรคมีองค์ ๘ โพชฌงค์ ๗ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ สติปัฏฐาน ๔ อธิธัมมา ๔ เรื่อยลงมา.

คนค้าขายที่ถูกต้องก็มีลักษณะของธรรมะเหล่านี้ ครอบคลุมในฐานะเป็นเครื่องมือ ก็ค้าขายได้ดี. แม้แต่แม่ครัวจะทำน้ำพริกแกงสักครกหนึ่งในครัว ก็ต้องมีสติทำ มีธัมมวิจยะ มีความฉลาดรอบคอบไหวพริบทำ มีความพากเพียรทำ มีปทัชชหีไร การทำเครื่องแกงนี้ แล้วก็มีการได้ที่ การถูกต้องสำเร็จไปตามลำดับ เขามีกำลังใจทำ มีอุเบกขา รอได้จนกว่ามันจะแหลกละเอียดจนไปใส่แกงได้.

ตัวอย่างที่กล่าวมานั้นมันมากหรือน้อยไปคุณไปกิตติคุณ. คนที่เขาอยากจะแย้งจะค้าน ตามวิสัยของเขาก็แย้งได้; แต่คนที่มองไปตามข้อเท็จจริงต่างๆ ในส่วนลึกของธรรมะแล้ว ก็เห็นได้ว่า มันมีแม่แต่แม่ครัวโง่ๆ ไม่รู้อะไรมากไปกว่าการทำครัว ก็มีธรรมะที่เป็นความฉลาดอย่างยิ่งอยู่ในตัว เรียกว่าเป็นของที่ต้องมีทั่วไปหมดในสิ่งที่เรียกว่าชีวิต, ในสิ่งที่เรียกว่าชีวิตจะต้องมีธรรมะเหล่านี้ครอบคลุม.

ธรรมะจะขยายรายชื่อออกไปเท่าไรก็ได้ สรุปให้เหลือเพียงชื่อเดียวคำเดียวก็ได้.

นี้เรียกว่า **ธรรมสโมธานแก่ธรรมะประเภทที่เป็นเครื่องมือ** มีลักษณะ มีชนิด มีหน้าที่การงาน มีความสัมพันธ์ในหน้าที่การงาน มีการก้าวหน้าไปในการงาน มีความสำเร็จในการงาน เรียกว่าธรรมสโมธาน. มองดูแล้วเห็นว่า มีธรรมะไรบ้างในชีวิตนี้ แล้วจะไม่สับสนไม่พันเผื่อไม่เวียนหัว มันจึงจะมีความสุขได้จากธรรมะ หรือจากศาสนา. เทียบนี้ชาติสิ่งนี้และกำลังเวียนหัวอยู่เป็นส่วนมาก ขอให้ไปกิตติคุณให้.

เวลาของเราทั้งหมด

สัญญาตาปริหรณ์

- ๓๕ -

ธรรมะในฐานะ ที่เป็นตัวชีวิต

๒๖ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๖ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๖๐ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒. บัดนี้เป็นเวลาของ
พรรษาที่ล่วงไปแล้วสองในสามส่วน ซึ่งจะต้องนึกถึง สำหรับ
ผู้ที่บวชหนึ่งพรรษา ว่าขณะนี้เวลาล่วงไปแล้วถึงสองส่วนใน
สามส่วน มีอะไรที่จะต้องทำ จะต้องศึกษา ก็จะได้จัดให้
มันลงจังหวะกัน. สำหรับในวันนี้จะได้กล่าวถึง ธรรมะใน
ฐานะที่เป็นตัวชีวิต เสียเอง เพื่อเข้าใจคำว่าธรรมะในฐานะ
เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง.

ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภาษาพูดของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ทำความยุ่งยาก
ลำบาก ในระหว่างการทำ ความเข้าใจซึ่งกันและกัน ในทางธรรมะชั้นสูง.

เขาพูดกันว่า ภาษานี้มันเป็นสื่อสำหรับทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน; พูดอย่างนั้นมันถูกแต่ในเฉพาะเรื่องราวตามธรรมดาสามัญเท่านั้น, เป็นเรื่องของเด็ก ๆ หรือคนธรรมดาสามัญ. แต่พอถึงเรื่องของธรรมชาติ หรือ ธรรมชาติขั้นสูง ขึ้นไปแล้ว ภาษานี้ก็ไม่เป็นเช่นนั้นเสียแล้ว; มัน มีเรื่องสับสน เพราะผิดแผกแตกต่างอะไรกันเข้ามา เพราะเรื่องธรรมะนี้ เป็นเรื่องทางจิตใจ มากขึ้น. ความคิดความเห็นมองกันไปคนละทาง, และที่ยิ่งไปกว่านั้นก็ถือว่า ต่างคนต่างคิด หรือต่างพวกต่างคิด แล้วต่างยุคต่างสมัย ซึ่งต่างกันมากเป็นร้อยปีพันปี จึงมีทางที่จะคิดหรือมองเห็นไปคนละอย่างคนละแง่คนละมุม.

ทีนี้เราจะลองเอาคำพูดทางธรรมะมาเปรียบเทียบกันดู; คำเดียวกันก็ต่างกัน ได้หลาย ๆ อย่าง เช่นอย่างคำว่า ความสุข หรือคำว่า นิพพาน นี้ต่างกัน เปลี่ยนกันมาเรื่อยโดยความหมาย; ถึงแม้แต่ว่ามันก็ยังมีความแตกต่างกันอยู่นั่นเอง เพราะความรู้สึกของคนไม่เท่ากัน; เช่นพูดว่าความสุข นี้ก็มองกันคนละแง่ ตามความแตกต่างของจิตใจระหว่างบุคคลแต่ละคน ที่มองความสุข หรือหวังความสุข กันคนละอย่าง ทั้งที่พูดว่าความสุข ๆ เหมือนกัน.

ความที่ภาษามันสับสนอยู่ในตัวนี้ หรือบางทีก็โดยไม่รู้สึกรู้สีก อย่างนี้มีมานานแล้ว; ฉะนั้น เราจึงมีปัญหาเกี่ยวกับภาษาพูดนี้มาก หรือ มีอุปสรรคเกี่ยวกับภาษาพูด นี้มาก, จึง เป็นเรื่องที่ต้องศึกษา และมองดูกันให้ถี่เป็นพิเศษ ก็แก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้บ้าง.

เช่นว่า เรามองธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ นี้ก็มองไปอย่างหนึ่ง, มองธรรมะในฐานะที่เป็นผลของการใช้เครื่องมือ นี้ก็อย่างหนึ่ง; แต่ที่ว่าถ้ามองดูใน

ฐานะที่เป็นชีวิตโดยตรง คือเป็นทั้งเครื่องมือ, เป็นทั้งการใช้เครื่องมือ, และเป็นทั้งผลของการที่จะได้รับจากการใช้เครื่องมือ พอมันเป็นอะไรได้หมดทุกอย่างนี้ ก็จะเห็นว่า คำว่าธรรมะนั้นมันก็สับสน จึงต้องแบ่งแยกเท่าที่จำเป็น สำหรับจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับ คำ ๆ นี้เป็นเรื่องเป็นราวไป. ที่ทำความเข้าใจมากก็ดูเหมือนจะมีอยู่คำสองคำ คือคำว่า “โลก” กับคำว่า “ธรรม”

การแยกเรื่องต่าง ๆ เป็นเรื่องโลก กับเป็นเรื่องธรรมนั้นมากมีทั่วไป แม้นอกพระพุทธศาสนาก็มีการแบ่งแยกอย่างนี้. การแยกเป็นเรื่องโลก ๆ ไม่เกี่ยวกับธรรม ไม่เกี่ยวกับศาสนา ไม่เกี่ยวกับพระเจ้า ก็หมายความว่า ตรงกันข้าม; อย่างนั้นมันก็ไม่ถูก ในทางภาษาที่ลึกของทางธรรมะนี้. เรื่องโลกนั้นมันก็คือโลกและก็คือธรรมด้วย; ธรรมก็คือธรรม แม้แต่ตัวโลกก็คือธรรม การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในโลกก็คือธรรม.

เกี่ยวกันเรามา แบ่งแยกกันเป็นสองเรื่อง: คือเป็นเรื่องโลก กับเป็นเรื่องธรรม นี้โง่หรือฉลาดก็สองคิดดู บางทีมันจะเป็นเรื่องที่โง่ไปตามประสาคนโง่ คือคนไม่รู้เรื่องธรรม ในการที่จะแบ่งแยกให้เป็นสองฝ่ายตรงกันข้าม เป็นเรื่องโลกกับเรื่องธรรมแล้วก็ยืนลึงเลอยู่ตรงกลาง ไม่รู้ว่าจะไปข้างไหน. บางทีก็เป็นเรื่องที่น่าขัน ที่ว่าเกี่ยวจะเอาโลกเดี่ยวจะเอาธรรม, เดี่ยวจะเอาโลกเดี่ยวจะเอาธรรม ในวันหนึ่ง ๆ ไม่รู้ก็ครั้งก็หนคล้าย ๆ คนบ้าชนิดหนึ่ง, ไม่รู้ว่าจะเอาโลกหรือจะเอาธรรม รักอย่างนั้นเสียตายอย่างนี้, เดี่ยวมันรักอย่างนี้เสียตายอย่างนี้ เป็นความไม่แน่ใจ เพราะไปแบ่งแยกเป็นเรื่องโลกเป็นเรื่องธรรม.

ผมก็เคยเข้าใจอย่างที่ว่ามานั้น ในเมื่อแรก ๆ ศึกษา หรือว่าแรกได้ยินได้ฟังไปตามเขาว่าหรือเขาสอนกันอยู่. ที่จริงถ้าไปแบ่งให้เป็นโลกกับเป็นธรรม แล้วแยก

กันเดินหันหลังให้กันแบบนี้ ไม่มีใครทำได้ ขึ้นทำก็บ้ำตาย, แล้วมันทำไม่ได้ มันบังคับอยู่ในตัวโดยธรรมชาติ; แล้วทำไมจึงไปเข้าใจกันอย่างนั้นทั้งโลก, คนทั้งโลกก็เข้าใจอย่างนี้.

ขออภัยว่าต้องพูดตรง ๆ ว่าเพราะคนโง่ เป็นปุถุชนซึ่งแปลว่าคนหนาไปด้วยฝุ่นธุลีในดวงตา นี่มันก็ต้องโง่ แล้วมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือถูกต้อง หรือมันขัดขวางกันอย่างที่ว่ามานี้. นี่เมื่อมันเป็นอย่างนี้เสียแล้ว เขาจะมองหรือเล็งถึงสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้นในลักษณะไหนกัน, และชีวิตจะคืออะไร ที่ตรงไหนกันแน่. เทียบมันเป็นโลกเทียบมันเป็นธรรม, เทียบนี้เป็นอะไร. นี่มันก็คือสิ่งที่ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน; ฉะนั้น จึงยังไกลจากการที่จะมองว่าธรรมะนี่มันคืออะไร ชีวิตมันคืออะไร, ในเมื่อเกี่ยวข้องกับธรรม.

ขอให้มองกันในทางที่จะเป็นประโยชน์ **คามวิธีของพุทธบริษัท** ว่าชีวิตคือการเป็นอะไร ๆ ได้หลายอย่าง แล้วแต่เราจะเปรียบเทียบ หรืออุปมาสำหรับพูด; แต่ตัวชีวิตแท้ ๆ ที่ไม่ต้องอุปมา, มันคือสิ่งที่เดินไปตามความโง่ หรือความฉลาดของคนที่เป็นเจ้าของชีวิตนั่นเอง. เพราะว่าบางทีเราก็มักเรียกว่าคน เราก็มักเรียกทั้งหมดคนนั้นว่าคน, บางทีเราก็มักแยกชีวิตของคน; แต่เรามองเห็นได้ชัดว่า มันก็คือสิ่งที่กำลังเป็นไป, ตามเหตุตามปัจจัย.

ทีนี้อะไรจะมาทำให้ชีวิตเป็นไปถูกต้อง เราก็ต้องเรียกว่า **ธรรม**; **ความถูกต้อง** ธรรมจะมีพร้อมกันสองอย่าง อย่างตรงกันข้าม นี่เป็นไปไม่ได้; ฉะนั้นชีวิตต้องเป็นไปตามทางธรรมเสมอ ถ้าเป็นไปตามทางโลกที่ตรงกันข้ามจากธรรม นี่เป็นไปไม่ได้ ใครจะทำอะไรได้ ถ้าว่าเดินไปหน้าที่ถอยหลังมาที เดินไปหน้าที่ถอยหลังมาที

มันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้; ถ้าจะเป็นไปได้ มันก็ต้องเดินหน้าไปเรื่อย หรือว่าถอยหลังไปเรื่อย.

วิธีที่จะเดินให้ถูกต้องนี่ก็เรียกว่าธรรม, มันจึงมีแต่ความถูกต้องอย่างเดียว ที่จะไปในทางถูก ซึ่งก็ต้องเดินๆ ไปทางข้างหน้า ไม่ใช่ถอยหลัง.

เมื่อเป็นอย่างนี้ เรื่องโลกกับเรื่องธรรมต้องไม่ตรงกันข้าม ต้องช่วยกันไปข้างหน้าด้วยกัน, แล้วก็ไม่มีหนทาง หรือไม่มีเหตุผลอะไร ที่จะไปแยกมันว่าเป็นโลกกับเป็นธรรม แล้วไปตรงกันข้าม.

เดี๋ยวนี้มักจะสอนกันอย่างไรไปในทางที่ให้แยกกันเสมอ, แล้วดึงรั้งไปอีก ก็คือ สอนให้เป็นอยู่ในโลกนี้ เดินอย่างโลก ไม่เดินอย่างธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ชาวโลกเขานิยมกัน ซึ่งพุ่งเล็งถึงความได้ตามใจของกิเลส; หนักเข้า กลายเป็นเรื่องไม่ถูก กลายเป็นเรื่องสกปรก หรือกลายเป็นเรื่องสามกอนาจารอย่างที่เห็นกันอยู่เดี๋ยวนี้. ที่นิยมกันอยู่เดี๋ยวนี้ กลายเป็นเรื่องสามกอนาจารว่าเป็นของถูกต้อง; เพราะเมื่อถือว่ามีใจอย่างธรรมะ ก็เป็นเรื่องอย่างโลกๆ และถือว่าเป็นของถูกต้อง.

เหมือนดังที่เขียนคัดค้านพักเหวี่ยงกันอยู่ไปมาในหน้าหนังสือพิมพ์ เรื่องกระโปรงสั้น มีหลายคนเป็นฝ่ายหนึ่งที่เขียนว่าถูกต้อง ควรสนับสนุน ไม่ใช่ควรเฉยๆ คือควรยอมรับว่าเป็นการถูกต้อง. นี่เพราะว่าคนเหล่านี้เป็นคนที่มีลูกตา หรือมีจิตใจอีกแบบหนึ่งต่างหาก; โดยที่เห็นว่าถ้าได้อย่างนั้น ก็อย่างทีกิเลสต้องการนั้นแหละถูกต้องแล้วสำหรับคนอยู่ในโลก ไม่ใช่คนที่จะเป็นอริยบุคคล. เขาแยกกันให้เกิดขาดตรงกันข้ามอย่างนี้ มันก็จะมีแต่ผลร้าย พวกหนึ่งก็จะเดินลงเหวลงนรกไปที่เดียวแล้วก็ว่าถูกต้องๆ นี่เรื่องโลกมันจะเป็นไปได้ถึงอย่างนี้.

แม้ที่สอนหรือที่เทศน์กันอยู่ตามวิฑูรย์ก็มีบ่อยๆ เรื่องที่ แยกเป็นเรื่องโลก เรื่องธรรม ให้ถูกต้องทั้งทางโลกและทางธรรม อย่างนี้ห่างไกล; เมื่อฟังยากมันก็ เข้าใจไม่ได้. เขาขยายความออกไปว่า เรื่องโลกนั้นก็ยังมีทั้งบุญและบาปเจือกันไป, มีบุญ มีบาปเจือกันไปเรียกว่าเรื่องโลกๆ. ส่วนเรื่องธรรมนั้นมีแต่บุญอย่างเดียว นี่เท่ากับ หลอกให้คนฟังงงไปหมด: เรื่องโลกมีทั้งบุญและบาป ทั้งผิดและถูก ทั้งสุขและทุกข์ อะไรก็ตามเจือกันไป. นี่ก็สอนให้คนสนใจ หรือให้ตายใจ อะไรอย่างนั้น มันไม่ถูก; แม้จะอยู่ในโลก จะเป็นอย่างชาวโลก ยังไม่เป็นพระอรหันต์อย่างนั้นก็จะต้องเลือกเอาแต่ ฝ่ายถูก ฝ่ายผิดอย่าไปทำเป็นอันขาด.

เรื่องบาปนี่อย่าไปเกี่ยวข้องเป็นอันขาด จะเป็นชวานา ชาวสวน คนค้าขาย อะไรก็ตาม มีทางที่จะต้องไม่เป็นบาป พุทธศาสนาสอนให้เว้นจากบาปโดยประการทั้งปวง ถ้าเกิดไปแนะนำสั่งสอน ให้เอาพร้อมกันไป ทั้งบุญและบาป ตามมีตามได้ อย่างนี้ ก็ถูกของเขาเหมือนกัน; แต่ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างแน่นอน ไม่ใช่คำสอนของ พระพุทธเจ้า, ไม่เคยพบในพระไตรปิฎกที่ตรงไหนเลย ที่เราจะต้องเอาทั้งบุญและบาป คลุกเคล้ากันไป ตามวิสัยของชาวโลก. พระพุทธเจ้าท่านไม่แนะนำอย่างนั้น ไม่สั่งสอน อย่างนั้น; แล้วก็ยังห้ามไม่ให้ทำอย่างนั้น ให้เลือกเอาแต่ฝ่ายดี ฝ่ายถูก ฝ่ายบุญ นี้เรื่อยไปอย่างเดียว. เรื่องโลกมันก็มีแต่เรื่องทำให้ดีขึ้น, เรื่องธรรมมันก็ทำให้ดีขึ้น และก็ต้องเหมือนกัน เป็นเรื่องเดียวเท่านั้น อย่าแบ่งแยกเป็นสองเรื่อง.

อย่าแบ่งแยกเป็นสองเรื่อง เรื่องบาปอย่ารับเข้ามา อย่าเปิดโอกาส เปิด ช่องว่างไว้สำหรับผู้ที่อยู่ในโลกละก็ทำให้เอาทั้งบุญทั้งบาป; อย่างนั้นไม่ใช่พุทธศาสนา. แม้จะพูดว่าชีวิตอย่างโลกๆ มันก็ต้องไม่มีเรื่องของบาปรวมอยู่ด้วย; หมายความว่า ยังอยู่ในระดับตั้งต้น ยังอยู่ในระดับต่ำ แต่ความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ก็

เดินทางไปยังจุด ๆ เดียวกัน; เพียงแต่ว่า เรื่องโลกนั้นยังอยู่ในขั้นต้น ยังทำไม่ได้มาก แม้จะมีการทำผิด ก็ต้องโดยไม่เจตนา.

การสอนไม่ควรจะถือว่า ให้ทำบาป; ต้องไม่เรียกว่าบาป หรือทำผิด สำหรับ ผู้ที่ไม่มีเจตนา; เพราะเขาตั้งใจดีตั้งใจแต่จะเดินไปข้างหน้าที่ถูกเท่านั้น แต่เผอิญ หลือวิสัย เขาไม่เข้าใจ เขาจึงทำผิด; อย่างนี้ไม่ควรจะเรียกว่าบาป. แล้วมันต่าง กับคนที่สมัครใจทำบาป; รู้อยู่แล้วก็ทำ เพราะได้รับคำสั่งสอนว่า ปฏิบัติ อย่างชาวโลก, อย่างโลก ๆ, ต้องรับเอาทั้งบุญและบาป.

ถ้าต้องทำทั้งบุญทั้งบาปก็จะโทษตัวเอง หลอกหลวงตัวเองอยู่เรื่อยไป ไม่มี ทางที่จะเจริญในทางจิตใจ หรือตามทางของธรรมะ ฉะนั้นจึงไม่ควรจะรับเอาลัทธิ ชนิกนั้น หรือคำพูดชนิกนั้นมา; เพราะจะทำให้มีปัญหามากขึ้น มีความยุ่งยากสับสน เวียนหัวมากขึ้น.

คำพูดที่ใช้พูดกันอยู่นั้น ทำความยุ่งยากลำบากอย่างที่กล่าวมานี้ ฉะนั้นต้อง ระวังให้ดี ๆ; เรื่องโลกเรื่องธรรม **คุณไม่มีเลยในภาษาทางพุทธศาสนา; แม้ จะมีคำว่าโลกียธรรม โลกุตตรธรรม ก็เป็นเรื่องที่แบ่งแยกทีหลัง** พระพุทธภาษิต โดยตรงไม่มีหลักอย่างนี้, มีแต่คำพูดที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง ในยุคที่ร้อยกรองอภิธรรม พูด เรื่องต่าง ๆ โดยการแบ่งแยกให้ชัดเจนไป ทางภาษา ทาง logic ทางจิตวิทยา **คำว่า โลกียธรรม โลกุตตรธรรม ก็เกิดขึ้น** อย่างที่เรียกว่า **ชัดขึ้นมา**; ก่อนนี้จะพูดถึงแต่ คำว่า ธรรม เฉย ๆ.

คำว่า “ธรรม” ก็คือไปข้างหน้าเรื่อย **ไปในทางที่ถูกและไปข้างหน้า เร็ว**; ถ้ายังล้มลุกคลุกคลาน ก็เรียกโลกียธรรม; ถ้าแน่นแน่เด็ดขาดลงไปแล้ว

ไม่มีลัทธิลুকคลูกกลานอีกต่อไป ก็เรียกว่าโลกุตตรธรรมได้. คำว่า “ลัทธิลুকคลูกกลาน” นี้ย่ำหมายความว่าสมัครใจทำบาป หรือยินดีดอยหลัง; ก็เหมือนกับเต็ก ๆ วิ่งตาม พ่อแม่ไป ก็ลัทธิลুকคลูกกลาน เพราะเป็นเต็กเล็ก ๆ เดินไม่ค่อยทัน ก็หกลั้ม แต่เป็น เรื่องที่ไม่ค่อยหลังงงนง.

นี้จะต้องถือว่า แม้โลกิยธรรมนี้ไม่ใช่เรื่องดอยหลัง ไม่ใช่เรื่องตรงกันข้าม ไม่ใช่เรื่องกลับมาหาบาปด้วยเจตนา. ถ้าทำได้อย่างนี้ ชีวิตเองก็จะเป็นธรรม เป็นตัวธรรมขึ้นมา ทำให้ชีวิตนี้เป็นการเดินทางเป็นการก้าวหน้า แล้วก็ธรรมอยู่ ตลอดเวลา; ถ้ายังไม่แน่วแน่ไม่มั่นคง ก็ยังเป็นโลกิยธรรม ลัทธิลুকคลูกกลาน แม้จะมีอาการกลับไปกลับมา ก็ไม่ใช่เรื่องที่เป็นบาป แต่เป็นเรื่องทำผิดโดยไม่รู้. เราต้องมีความมั่นใจ แน่ใจ บั๊กใจลงไปอย่างนี้.

เรื่องโลก เรื่องธรรม อย่าให้กลายเป็นเรื่องตรงกันข้าม เหมือนที่ เข้าใจกันโดยมาก; ให้เป็นเรื่องไปทางเดียวกัน ตามหลังกันไปเลย ก็จะเป็นเรื่องการ เดินทางอย่างเดียว ไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างเดียว. ตัวธรรมะนั้นก็กลายเป็นชีวิต ชีวิตนั้นก็คือธรรมะ, ธรรมะนั้นก็คือชีวิต ชีวิตก็คือธรรมะ, อย่างนี้เรื่อยไป ไม่แยก เป็นเรื่องวกกลับมาหาสิ่งที่ เป็นโลก คือธรรมฝ่ายผิดที่เรียกว่าบาป.

การทำบาปโดยเจตนา กับ ทำบาปโดยไม่เจตนา นัศคกันมากนัค.

ทำบาปเพราะว่าเกิดมายังไม่รู้ ทำบาปเข้าแล้ว บาปมันก็เผาผลนให้ ก็เป็น การสอนที่ดี แล้วก็ไม่ได้ทำอีกต่อไป; ทำบาปอย่างนี้ไม่ควรได้รับการติเตียน. แต่ ถ้ารู้ว่า เป็นบาป เป็นสิ่งสกปรก เป็นสิ่งดอยหลัง แล้วยังไปทำ แล้วสอนกันว่าควรทำ ตามประสาคนอยู่ในโลก อย่างนั้นศค และไม่ไหวพุทธศาสนา; นี่เป็นเรื่องทำ

บาปโดยเจตนา. ถ้าว่าจะมีการทำบาปบ้าง ในการเดินทางของชีวิตนั้น ก็เพราะว่าไม่รู้; ครั้นถูกเข้าแล้วก็เซ็ดทลาบ อย่างนี้ก็ไม่ตอยหลัง ไม่มีหยุดอยู่เพื่ออะไรบางสิ่งบางอย่าง ที่ไม่สมควร.

ขอให้มองสิ่งที่เรียกว่าชีวิตในลักษณะอย่างทีกล่าวนานี้ แล้วมองทิวทัศน์ของชีวิต ที่จะต้องเดินทางไปในลักษณะอย่างนี้ ก็จะเป็นผลดี ก็เป็นพร้อมกันไปในตัวว่า ชีวิตเป็นการเดินทาง แล้วก็ มีเครื่องมือของการเดินทางด้วย เป็นการเดินทางด้วย เป็นการดึงด้วย เป็นการได้รับประโยชน์จากการดึงด้วย ให้กลมเกลียวกันไปอย่างนี้ ทุกวัน ๆ.

เรามองดูธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือกันมานานแล้ว เพียงพอแล้ว, มามองดูในส่วนทั้งหมด : ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวชีวิต ที่เป็นอะไร รวมอยู่ทั้งหมดกันด้วย, แล้วก็มาถึงความลับสนของภาษาอีกตอนหนึ่ง ทว่าชีวิตนี้เป็นเครื่องมือ, หรือว่าชีวิตนี้เป็นผลของเครื่องมือ ก็แล้วแต่จะมอง.

บุคคลที่มีสายตาไกล ก็มองเห็นชีวิตเป็นเพียงเครื่องมือ เพราะเป็นการเดินทางไปสู่จุดหมายอะไรอย่างหนึ่ง. บุคคลที่มีสายตาสั้น รู้จักโลกน้อย รู้จักแต่เรื่องเอรีคอรอยสนุกสนาน ก็มองดูชีวิตในฐานะที่เป็นผล เป็นตัวกู - ของกู เรายัง; ไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือเสียแล้ว, นี้ก็มีทางที่จะลุ่มหลงได้มาก ไม่ใช่ใช้อย่างเครื่องมือ ใช้อย่างของเอรีคอรอยสนุกสนานที่นี้เดี๋ยวนี้ ตรงนี้. เรื่องมันก็จะจบอยู่ที่นั่น สำหรับคนชนิดนั้น.

สำหรับคนที่รู้ว่าอันนี้ยังไม่ใช่วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของชีวิต, หรือว่าของความเป็นมนุษย์; มนุษย์ยังมีอะไรที่จะต้องไปต่อไปอีก. เขาก็มองดูชีวิตเป็นการ

เดินทาง, เดินทาง ๆ ไปจนกว่าจะถึงที่สุดของมัน ที่เรียกว่านิพพาน นั่นคือความว่าง
ไปจากชีวิตชนิดนี้; ไปมีชีวิตชนิดใหม่ เป็นชีวิตนิรันดร. สละชีวิตบ้าง ๆ บอ ๆ
นี้เสียก็สิ้นสุกกัน, แล้วก็ไปมีชีวิตใหม่ เป็นชีวิตนิรันดร คืออมตะหรือนิพพาน.

นี้จะมองเห็นได้ว่า ชีวิตตามความหมายของคนธรรมดาสามัญ นี้เป็นอะไร
ได้ด้วยตนเอง มองเห็นได้ด้วยตนเอง; แต่ยังมีชีวิตอีกคำหนึ่งที่ว่าชีวิตนิรันดร ไม่มี
เกิดไม่มีดับ หมายถึงนิพพาน นี้เป็นอีกอันหนึ่ง. เมื่อสละชีวิตนี้ก็ใช้ชีวิตโน้น หรือ
ว่าเปลี่ยนชีวิตชนิดนี้ให้กลายเป็นชีวิตชนิดโน้น; ถ้าเป็นอย่างนี้ก็พูดได้ว่าชีวิตโน้นเป็น
ชีวิตจริง เป็นวัตถุประสงค์ ดังที่บางพวกเขาว่าควรจะเรียกว่าตัวตน เรียกชีวิต ๆ นั้นว่า
ตัวตน ว่าอาตมัน ว่าตัวตนก็ได้; ก็ถูกของเขา เพราะเป็นชีวิตที่จริงกว่าชนิดลม ๆ แล้ง ๆ นี้.

ที่เรากำลังพูดว่า ชีวิตนี้เป็นการเดินทาง นี้เราจะหมายความว่าอย่างไร ?
ก็หมายความว่า ชีวิตที่ไม่บ้าง ๆ บอ ๆ แยกเอาความบ้าง ๆ บอ ๆ ออกไปเสียให้หมด เหลือ
แต่ชีวิตหรืออะไรก็ตามใจแล้วแต่จะเรียก ที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม มันก็คือธรรม,
ก็เจริญไป คือเดินไป ก้าวหน้าไป พัฒนาไป จนถึงยอดสุดปลายทาง เป็นชีวิตนิรันดร
เป็นอมตะ.

ชีวิตที่ถูกต้อง ก็ต้องเป็นการเดินทางที่ถูกต้อง แล้วก็จบลงตรงที่ศูนย์
ตามความหมายของคำว่าชีวิตคือการเดินทาง ซึ่งอยู่กันอย่างสภาพธรรมชาติอันบริสุทธิ์
ไม่ต้องเรียกว่าตัวเรามากแล้ว ไม่ต้องเรียกว่าชีวิตอีกแล้วก็ได้. แต่คนยังหลงไหลในสิ่ง
ที่เรียกว่าตัวเราหรือชีวิต ก็ไปสมมุติเป็นว่าชีวิตใหม่ ตัวตนที่แท้จริงอะไรขึ้นมา. ส่วน
พระพุทธเจ้า ท่านไม่ตรัสอย่างนี้ คือว่าไม่ต้องการจะใช้คำชนิดนี้ จึงใช้คำว่า ว่าง
หรือ นิพพาน หรือ ดับ; แต่ที่นี้พวกชาวบ้าน ชาวโลก ทั่วไป เขายังชอบคำว่า

ชีวิต หรือคำว่า ตัวตน. ฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าท่านจะตรัสเอาใจคนเหล่านี้ หรือว่าชักจูงคนเหล่านี้ ก็ยอมรับเอาคำเหล่านี้มาใช้อีก แต่ให้ความหมายอย่างอื่น. อะไรคืออมตะ? ก็คือ สันไปแห่งกิเลส อะไรคือสิ่งเที่ยงแท้ถาวร? ก็คือ ความสันไปแห่งกิเลส.

เพื่อจะดูคนที่ยังคิดแว่วแว่วอยู่ในเรื่องคำ ว่า “ชีวิต” หรือว่า “ตัวตน” บางทีคำว่า “อัตตา” ของพระพุทธเจ้าที่ใช้ชื่อว่า “ตนพึงตน” หรืออะไรทำนองนี้ มันก็ต้องเพื่อคนชนิดนี้ มาเรียกโดยสมมติว่าตน. ที่แท้ตนก็คือธรรม คือธรรมะสูงสุด เรียกว่า ตน เามาเป็นทพงแกตน, เาตนที่แท้จริงมาเป็นทพงแกตนหลอก ๆ, หลอวไหล ตนที่ไม่จริง. เขาชีวิตจริงมาถึงจุดชีวิตหลอวไหลนี้ไปเสีย นี่เป็นเรื่องพุทธโฆษณาวชนเชื่อ ที่ควรจะพูด ที่มันประกอบไปด้วยธรรม ไม่ใช่หลอกเขา; แต่ถ้าไม่เข้าใจก็คล้าย ๆ กับว่าถูกหลอก. ถึงแม้จะพูดจริง ถ้าไม่เข้าใจจริง มันก็คล้าย ๆ กับถูกหลอกอยู่เหมือนกัน; ฉะนั้น เราเรียกว่า ชีวิตคือธรรมะ ธรรมะคือชีวิต มีอยู่แต่อย่างเดียว คือว่าอย่าไปแยกเป็นเรื่องโลกเรื่องธรรม.

ที่นี้ ความตั้งใจที่จะพูดวันนี้ คือว่า ให้รู้จักมองสิ่งที่เรียกว่าชีวิต หรืออะไรก็ตาม, ในที่นี้เราเรียกกันว่าชีวิต.

ให้รู้จักมองชีวิตให้ถูกต้อง ก็ต้องหมายความว่า ให้รู้จักมองให้เห็นธรรมที่เป็นตัวชีวิต หรือ ที่มอยู่ ในชีวิต หรือที่เป็นเครื่องมือของชีวิต หรือว่ารวมกันทั้งหมดเรียกว่าชีวิต. ที่นี้ ชีวิตหมายถึงชีวิตในแง่ไหน? ชีวิตคือ ธรรมะที่เป็นในแง่ที่เป็นเครื่องมือ, ชีวิตคือธรรมะในแง่ที่เป็นการใช้เครื่องมือ, ชีวิตคือธรรมะในแง่ที่เป็นการใช้เครื่องมือได้ถูกต้องและสำเร็จ, แล้วชีวิตในฐานะที่เป็นผลเกิดมาจากการใช้เครื่องมือให้ถูกต้องและสำเร็จ; ทั้งหมดคือคำๆเดียว เรียกว่า “ชีวิต”.

ที่พูดว่า “ชีวิต” อย่างนี้ เป็นภาษานักประพันธ์ เภาภาษานักประพันธ์ หรือวิธีของนักประพันธ์มาใช้ในทางธรรมะ; นี่เป็นเรื่องที่เคอะเขินน่าบ๊วต้อยเหมือนกัน, แต่ในเมื่อคนเข้าใจคำอย่างนั้นอยู่ก่อนหรืออยู่มาก ก็ต้องพูดกันบ้าง. เมื่อควรจะพูดว่า ธรรมะกลายเป็นพูดถึงชีวิต เป็นภาษามีชีวิตชีวาตามแบบของคนสมัยนี้ ผมก็ไม่ใคร่ชอบ แต่ก็ยังต้องพูด เพื่อประหยัดเวลา หรือเพื่อความเข้าใจ หรือเพื่อถึงความสนใจเป็นอย่างน้อย.

ให้รู้จักมองธรรมะที่มีอยู่ในชีวิต, หรือมองชีวิตในฐานะเป็นสิ่งที่เต็มอยู่ ด้วยธรรมนานาชนิด, หรือมองธรรมนานาชนิดที่มีอยู่ในชีวิต ได้จริงจังทุกอย่าง แต่ละอย่างละอย่าง; จะมองอย่าง *induct* หรือ *deduct* ก็แล้วแต่ ก็มองเข้าหรือมอง ออกก็แล้วแต่.

อย่างไรก็ดี ขอให้มองให้เห็น; เคียงวันปัญหาสำคัญมันอยู่ที่ไม่มองก่อน, แล้วก็มองไม่เป็นอีกด้วย; ไม่มองก็เป็นอันว่าไม่เห็นเสียเลย. ที่นี้ มองแล้วแต่ มองไม่เป็น มันก็ยังไม่เห็นอยู่นั้นแหละ ก็มีผลเท่ากับไม่มอง; เพราะฉะนั้น พูดว่า ไม่มองดีกว่า ถ้ามองก็หมายความว่า ต้องมองเห็น และมองเห็นธรรมอยู่ในชีวิตประจำวันทุกกระเบียดนิ้ว หรือทุกอนุภาคทุกอณูของชีวิต ให้เห็นเป็นธรรมะ ให้มีธรรมะ ให้เป็นธรรมะ ประกอบด้วยธรรมะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ จะได้รู้จักกันเอาธรรมะผิดๆ ออกไป เอากุศลธรรมออกไปๆ ให้เหลือแต่กุศลธรรม.

เคียงวัน คนยังเข้าใจผิดขนาดหนัก ถึงกับเอาธรรมไว้ที่วัด เอาตัวเองไว้ที่บ้าน ตัวเองสมัครจะมาก้าขาย จะหาเงิน จะสามะเลเทเมา ฯลฯ นี้เอาไว้ที่บ้าน; ส่วน ธรรมะไว้ที่วัด ศาสนาไว้ที่วัด นานๆ พบกันที, วันพระวันอะไรจึงพบกันที.

ถ้าสอนกันผิดอย่างนี้ก็ไม่ไหว; มันเป็นความต้องการของคนที่ยังรักความ
สำมะเลเทเมามากนัก. ฉะนั้น มันเป็นเรื่อง ก็ค้นเอาธรรมะเลว ๆ อันเป็นอกุศลธรรม
ออกไปไม่ได้ ก็เลยเอาธรรมะอกุศลธรรมนี้มาเป็นตัวเองเข้าไป เป็นโลกเข้าไป; ผิด
วิธีการ ที่จะถอนตนออกจากบาป หรือว่าถอนตนออกจากทุกข์ ไม่สามารถจะควบคุม
ตัวเองได้. เพราะเหตุนี้ปัญหานั้นก็เกิดอยู่ที่ ไม่สามารถจะควบคุมตัวเองได้, ทำการ
เบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่นพร้อมกันไปในตัวหมด.

สรุปความแล้ว เราต้องมองให้เห็นธรรมะ แม้ในฐานะที่เป็นเพียงเครื่องมือ
ให้สำเร็จเรื่อยไป หรือเห็นธรรมในฐานะเป็นข้อเท็จจริงของชีวิตได้ก็ยิ่งดี เป็นตัวชีวิต
ที่สมบูรณ์อยู่ด้วยธรรมะ.

ช่วงเวลาเล็กน้อยนี้ เราพูดกันเรื่องการมองให้เป็น; การมองให้เป็น
หรือการมองที่เรียกว่า เป็นการมองของผู้ที่อยากจะมอง หรือสามารถจะมอง.

ที่นี่ ต้องย้อนไปนึก ถึงเรื่องหรือคำที่พูดแล้ว ๆ มาแต่วันก่อน ๆ ว่า ธรรมนั้น
ใช้ได้ มีได้ ในทุกกรณีของหน้าที่การงาน จนกระทั่งได้เอ่ยให้ฟังถึง แม้แต่ว่า
แม้กระทั่งตำน้ำพริกแกงสักครกหนึ่งให้เสร็จไปได้ ก็สามารถที่จะมองให้เห็นได้ว่า มีธรรมะ
ครบถ้วนของโพชฌงค์ ๗ ประการ. คือธรรมะที่ทำให้เกิดการตรัสรู้ หรือโพธิ หรือ
มรรคผล เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ สามารถที่จะเอามาใช้ แม้แต่การทำน้ำพริกแกงของ
แม่ครัว. นี้เรียกว่าเป็นส่วนน้อยที่สุด ส่วนทำที่สุดแล้ว ที่เปรียบกับการตำน้ำพริกแกง
สักครกหนึ่ง, มันเล็กมันน้อย มันแคบ กว่าที่จะพูดว่าทำนา ทำไร่ หรือเดินทางอะไร
นั้นยังใหญ่กว้างมาก.

ที่นี้ จะขอเล่าเรื่องเป็นตัวอย่าง ที่ผมเคยประสบดีกว่า คุณบางคนอาจจะเคยประสบ; ผมยังเคยประสบ เพราะว่าผมก็เคยเป็นแม่ครัว. เมื่อเป็นเด็ก ๆ ก็ถูกใช้ ถูกโยมใช้ทำน้ำพริกแกงอยู่เป็นประจำ; กลับมาจากโรงเรียนก็ต้องช่วยโยมในครัว. ที่ถูกใช้มากที่สุดก็คือซุ้ตมะพร้าว หรือทำน้ำพริกแกง มันจึงรู้เรื่องนี้ดี ในขณะนั้น; แล้วพอมาเดี๋ยวนี้ มองย้อนหลังก็ยังรู้ดี จนถึงกับอธิบายได้ว่า แม้แต่การทำน้ำพริกแกงสักครกหนึ่งนั้น ยังจะต้องมีกรรมครบทุกอย่างในพุทธศาสนาให้ได้. แต่ในสมัยเด็ก ๆ นั้นไม่รู้เลย แต่มันมี *experlence* ในการทำนั้นมาก, แล้วมันก็เหลืออยู่สำหรับจะมองดูกันเดี๋ยวนี้ จนถึงกับอธิบายได้ ว่าทำน้ำพริกแกงก็มีโพชฌงค์ครบทั้ง ๗; แต่แล้วใครเคยมองกันบ้าง, หรือว่าใครเชื่อบ้างว่ามันจะมีได้, ฉะนั้น เป็นสิ่งที่ต้องแยกให้ดู :-

โพชฌงค์ คือ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ บัณฑิติ สมาธิ อุเบกขา เหล่านี้ ๗ อย่างนี้ต้องมีในการกระทำของเด็กเล็ก ๆ ที่ทำน้ำพริกแกง ได้อย่างไร. ถ้าใครมองเห็น ก็เป็นอันกล่าวได้แน่นอนว่าคนนั้นมีความสามารถในการมองธรรมะ; ถ้ายังไม่เห็น ก็ไม่มีความสามารถในการมองธรรมะ ยังอวดดี ยังสะเพร่า ยังมองอะไรผิด ๆ เฝิน ๆ. ฉะนั้น พระเถระก็ติ อุบาสกอุบาสิกาที่ดี ใครเคยมองเห็นโพชฌงค์ ๗ ประการในการทำน้ำพริกแกงบ้าง ? ก็วัดสอบตัวเองดู ในขณะที่การทำน้ำพริกแกงทั้งนี้ :-

ข้อที่ ๑. คือ สติ ถ้าไม่มีสติจะเป็นอย่างไร ? มันก็หกหมด หรือมันก็ล้มไปเลย จะทำผิด ๆ ถูก ๆ; ฉะนั้น ต้องมีสติ นับตั้งแต่ที่ว่าจะเอาอะไรมาใส่ลงไป แล้วก็ทำให้ถูกต้องตามวิธี มันต้องทำด้วยสติ; ไม่มีปัญญาข้อนี้ คงไม่มีใครทำ.

ข้อที่ ๒. ธัมมวิจยะ ธัมมวิจย คือการค้นคว้า การทดสอบ การสังเกต การสอบสวน มันก็มีอย่างนี้; เว้นไว้แต่เป็นเด็กโง่และไม่อยากจะทำ จำใจที่จะทำเพราะ

กลัวแม่ใช้ ไม่ทำไม่ได้จะถูกตี หนักก็คงไม่มีรั้วมวิจยะ. แต่ผมไม่เคยเป็นอย่างนั้น ;
ทาดูเรื่อย ถ้าผลอน้ำพริกจะกระเด็นเข้าตา. คุณลงไปเรื่อย ที่ว่าสากรมันตำลงไปก็กันครก
นั้นมันเกิดผลอย่างไร ปฏิบัติอย่างไร. เคยถูกทุเพราะตำเม็ดพริกไม่ละเอียด เม็ดพริก
ยังเป็นเม็ดอยู่ก็จริง จนที่สุกละลายน้ำดูเม็ดพริกมันก็จริง. ที่นี้ก็ตั้งเจตนาจะทำแต่เม็ดพริก
เท่านั้น ทาดูอย่างตี เจตนาอย่างนี้จะทำให้ถูกแต่เม็ดพริกเท่านั้น. เม็ดพริกแหลก
ละเอียดลงไปอย่างไร ยังจำได้ติดตาเหมือนกับอุกคณินิมิตที่ไม่รู้จักลื่นเลื่อนจนกระทั่งบัดนี้.

เหตุการณ์สมัยเมื่อเป็นเด็กเล็ก ๆ ยังติดตาอยู่จนกระทั่งบัดนี้ เหมือนกับ
อุกคณินิมิต ว่าเม็ดพริกถูกตำแหลกลงไปเม็ดหนึ่งอยู่ในสภาพอย่างไร มันก็รู้; รู้ก็คือมีสติ
ปัญญาที่ตั้งใจจะทำแต่เม็ดพริกนี้ เพื่อตัดปัญหาการถูทุ; ที่อื่น ๆ มันพลอยแหลกไป
เองหมด, จะเป็นเส้นของตระไคร้หรืออะไรก็ตาม เมื่อตั้งใจจะทำอยู่แต่สิ่งนี้ มันก็ได้ผล
เหมือนกัน มันพลอยแหลกกันไปหมด. แต่จะรับประกันเป็นที่รักกันแน่นอนว่าเม็ดพริก
ทุก ๆ เม็ดต้องแหลก มันก็มีวิธีพิเศษ ที่จะต้องสังเกตที่ว่าจะต้องทำอะไรให้ได้ผลตามนั้น
ก็บอกไม่ถูก; มันมีมากแ่งมากมุ่ม ที่จะต้องสังเกต และทำให้เป็นอย่างนั้น. ฉะนั้น
มันเป็นรั้วมวิจยะเสียยิ่งกว่ารั้วมวิจยะ ในการทำให้ถูกเม็ดพริกจนกว่าจะมองไม่เห็น. เมื่อมอง
ไม่เห็นเม็ดพริกแล้ว อื่น ๆ มันแหลกไปหมดเมื่อไรก็ไม่รู้, แหลกไปแล้วตั้งแต่เมื่อไรก็
ไม่รู้. มันแทนเข้ามา มันปนเข้ามา. ฉะนั้นคงจะไม่มีใครตำว่านี่ก็คือรั้วมวิจยะ หรือ
การสอดส่องข้อเท็จจริง การสอดส่องกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในนั้น.

โพษณงค์ที่ ๓. วิริยะ มันก็มีอยู่ คือต้องพยายามอยู่อย่างยิ่ง ใช้กำลังแรง
กำลังกาย กำลังจิตอยู่อย่างยิ่งแล้ว.

ที่นี้ก็มาถึง **โพษณงค์ที่ ๔. ขีตสัมโพษณงค์** คุณไปลองทำดูก็ได้; เพราะ
ว่าทำอะไรถูกตามที่ต้องการตามเป้าหมายแล้วก็ปัดทุกที. ฉะนั้นเมื่อตำถูกเม็ดพริกเม็ด

เดียวแหละไปเท่านั้นแหละ ก็มีปีติทุกที: มีปีติพอใจทุกทีที่ทำได้ตามที่เรต้งใจว่าจะทำ คือให้ถูกเมื่คพริกเมื่คเดียวนั้น. เมื่อมีเมื่คพริกมาก เราก็มปีติมาก มีฉันทะ มีปีติที่จะทำ ไม่ต้องการจะไปเล่นที่ไหน เพราะว่าที่นี่ก็สนุกพอใช้ สนุกเหลือเกินที่เป็นคนเก่ง เป็นคนสามารถทำได้แบบนี้ คือตำเมื่คพริกถูกทุกที ปีติสัมโพชฌงค์ก็มีเต็มทีของมันในเรื่องนี้.

มาถึงโพชฌงค์ที่ ๕. บัณฑิตต้องแปลคำนี้ว่าความเข้ารูปลงรูป เข้าร่อง เข้ารอย เป็นไปได้ดี, ความสงบราบลึงแห่งความยุ่งยากต่างๆ ของสิ่งต่างๆ ที่อยู่ใครก หรือว่าของมือที่มันไม่แน่นอน มันไม่ฉลาด; เดียวนี้มันแน่นอน มันฉลาด ทุกอย่าง เป็นไปดีมาก เป็นที่น่าพอใจเข้ารูปเข้ารอย หมดเรื่องกระวนกระวาย รำบับไปแห่งความยุ่งยากใจ หมดความกระวนกระวายแล้ว มันก็คือบัณฑิตเต็มตัว.

โพชฌงค์ที่ ๖. สมานี นี้ก็ไม่ต้องพูดถึง แม้แต่จะทำเมื่คพริกเมื่คหนึ่งให้แหละไป มันก็ต้องมีสมานีอยู่แล้ว.

โพชฌงค์ที่ ๗. อุเบกขา ก็คือตำเรื่อยไป ทำอย่างนี้เรื่อยไป ทำคล้ายๆ กับว่าอัตโนมัติ เป็นเวลาเท่าไรก็ตามใจ จนกว่ามันจะแหละจนเป็นที่พอใจ ก็เรียกว่าครบอยู่ทั้ง ๗ โพชฌงค์ ในการทำงานเล็กๆ ของคนครัว คือตำน้ำพริกแกง.

เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว กำหนดคุณเดิคว่า เรื่องอันๆ ที่มีน้อยกว่านี้ ใหญ่กว่านี้ สูงกว่านี้ มันจะไม่ต้องใช้ธรรมเหล่านี้ได้อย่างไรกัน; หรือว่าจะไม่มีธรรมะเหล่านี้ครบอยู่ได้อย่างไรกัน; เพราะว่าเรื่องอันนี้มันก็มี เรื่องเล็กขนาดนี้มันก็ยังมิ แล้วเรื่องสูงกว่านี้มันก็ยังต้องมี. แต่แล้วคนไม่มอง จึงเห็นว่าไม่มี, และเห็นว่ามันไม่เกี่ยวกัน.

เรื่องตำนานน้ำพริกแกง เรื่องโลกเรื่องชาวบ้าน ไม่เกี่ยวกับกับธรรมะเลย ไม่เอาธรรมเข้ามาใส่ในเรื่องเหล่านี้เลย; จัดเป็นเรื่องโลก กระเด็นไปทางหนึ่งเลย, แล้วก็ไปโลกที่ตำนานน้ำพริกแกงอยู่อย่างนี้แหละ โดยไม่เจริญด้วยธรรมะ.

ถ้าทำให้ชีวิตเป็นการเดินทางจริงๆ แล้ว ทุกอย่างมันต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ และมองเห็น ทั้งหมดมันขึ้นอยู่กับสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วจริง เป็น *experience* จริงๆ ในทางวัตถุขึ้นมาก่อน คือเราจะทำอะไรเหล่านี้จริง ประจักษ์อยู่แก่ความรู้สึก. ฉะนั้นต้องมีการทำสำเร็จ. ถ้าทำไม่สำเร็จแล้ว ก็มีอุปสรรคแทรกแซง.

มีหลายครั้งหลายหน ที่ว่าน้ำพริกแกงกระเด็นเข้าตา ร้องอยู่ไปเลย ครั้งแรกๆ มันจะเป็นอย่างไร ก็ลองดู จนกว่ามันจะรู้สึกกัน. พริกแกงเข้าตานี้มันร้ายกว่าสบู่เข้าตา มันโกลาหลุ่นวายพอใช้ ที่ยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร. เพราะฉะนั้น ความชัดเจน *experience* ที่เกิดจากน้ำพริกเข้าตานี้ก็มีประโยชน์ที่สุด คือ ทำให้เราฉลาดขึ้นมา จนไม่ให้มันเข้าตาได้อีก, จนมันเข้าตาก็กลายเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ คือแก้ไขได้ง่าย แก้ไขได้ดีโดยไม่ทรมานมากนัก. สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ เป็นธรรมะที่สอนอยู่ในชีวิตหรือในการงาน แล้วก็ไม่มีใครสนใจ แล้วก็ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีรากฐานที่ตั้ง ก็ไม่เป็นไปได้.

นอกจากจะทำน้ำพริกแกงแล้ว ผมยังถูกใช้ให้หีบพืชนั้นมาจากใต้ถุน เป็นประจำวัน พืชนั้นเขาทำเป็นซีกๆ อยู่ใต้ถุน ก็จะต้องหีบพืชนั้นมาข้างบนทางล่อง. การหีบพืชนั้นใต้ถุนแมลงบ่อน้ำตัวเล็กๆ ภาคใต้เราเรียกว่าตัว “*ใยมัน*” ต่อยมือบ่อยๆ ครั้งแรกๆ มันก็เหมือนกับตกนรก เมื่อถูกตัวอย่างนี้ต่อยมือ มันก็เป็น *experience* ที่ดี ที่ว่า ได้ทดลองความเจ็บเป็นอย่างไร? ความอดทนอดทนเป็นอย่างไร? ความโง่ ความฉลาดเป็นอย่างไร? ความละเอียดเป็นอย่างไร?

สมัยนั้นเมียชนิดหนึ่ง เทียวนี้ดูจะไม่มีขายแล้ว เขาเรียกยาปถวิพิการ ที่แท้ มารู้ทีหลังก็คือทิงเจอร์พริกขี้หนู *Tincture of Capsicum* ทิงเจอร์นี้ใส่เมื่อถูกแมลงบึ้งต่อย วิเศษที่สุด ถ้าเขาทำมาตีอย่างแรงๆ จิ้มเข้าไปที่เคียวหายดีกว่ายาหม่องสมัยนี้; แล้วทำไม มันหายสูญไปเสียได้ก็ไม่ทราบ ไม่มีใครทำไม่มีใครนิยมใช้.

จะเห็นได้ว่า การที่เราจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง จะทำพริกแกงก็ดี จะหีบพื้น จากกองใหญ่มาไว้ข้างเตาเล็กๆ นี้ก็ดี มันมีเรื่องที่จะต้องเป็นธรรมชาติ มีธรรมชาติ เต็มไปด้วย ธรรมชาติ. เรื่องมันเล็กมากถึงขนาดหีบพื้นนี้มันก็ง่าย หรือเล็กกว่าเรื่องตำน้ำพริกแกง แต่ก็ยังต้องมีธรรมชาติอย่างเดียวกันอีก มันจึงจะปลอดภัย.

รวมความแล้วก็ว่าอยู่ที่ไม่มองความมุ่งหมาย หรือปัญหาใหญ่ ก็ **ขอให้ทุกคน หยุดอวดดีเสียที.** ความอวดดีมากมายที่แล้วมาแต่หนหลัง หยุดกันเสียบ้าง หยุดกัน เสียที แล้วตั้งใจมองสิ่งเหล่านี้ ในฐานะเป็นสิ่งสำคัญ โดยหลักที่กล่าวนี้ ก็คือว่ามอง ให้เห็นโพชฌงค์ ๗ ประการในทุกสิ่งที่จะต้องทำ โดยยกตัวอย่างที่ต่ำที่สุดแล้วเรื่อง การตำน้ำพริกแกง.

ที่นี้ เรื่องอะไรก็ตาม เช่นคุณจะทำน้ำ กว่าจะสำเร็จเรื่องการอาบน้ำ; ถ้าทำได้ดีเต็มที่ก็ยังจะมีโพชฌงค์ ๗ นี้ เต็มปรี่อยู่ในการอาบน้ำครั้งหนึ่ง. เรียกว่าในกิจ ประจำวันแท้ๆ จะอาบน้ำหรือจะแปรงฟัน หรือจะอะไรก็ตาม มันมีอยู่ในนั้นครบ แต่ไม่มอง ไม่เคยมอง; เพราะว่าไม่มองก็ไม่มีอะไร ไม่มีใครมาทำอะไร แต่ต้องรู้ไว้ว่า การไม่มองอย่างนั้น เป็นการได้เปรียบของอวิชาของพญามาร เป็นการเสียเปรียบของ เราของสัตว์ทั้งหลาย.

ถ้าเราหัดมอง เราก็จะไม่ยอมให้เสียเปรียบ ไม่เป็นการได้เปรียบข้างพญามาร ไม่เท่าไรเราก็จะฆ่าพญามารได้ จึงหวังว่าทุกคนที่มีอายุล่วงมาถึงขนาดนี้แล้ว; ควรจะ

หัดมองและมองได้ ในเมื่อเด็กเล็ก ๆ อายุ ๗ - ๘ ขวบมองไม่ได้ แต่มันมี experience เหลืออยู่ แล้วก็ย้อนไปมองได้ ก็เลยเป็นเรื่องมองได้หมด. ความผิดความถูกความอะไร มาตั้งแต่เล็กอย่างไร ก็มองได้หมด.

ในที่สุดก็มองเห็นได้ว่าทุกกรณี ทุกเรื่อง ทุกอะไรก็ตาม ถ้าไม่ประกอบด้วย ธรรมะแล้ว เป็นล้มเหลว เป็นไม่ได้ผลดี ธรรมะอาจจะมิได้อยู่ได้แม้แต่ในเรื่องตำนานน้ำพริก แกง และนับประสาอะไรกับเรื่องเรียนหนังสือ เรื่องเล่นกีฬา เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่สูงขึ้นมา ซึ่งมันจะต้องมีธรรมะเหล่านี้ คือโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้ครบถ้วน.

ที่สูงขึ้นมาที่จะเป็นนักคิด เป็นศิลปิน เป็นอะไรผู้มีปัญญา ตอนหลังนี้มัน ก็ยังต้องมีสิ่งเหล่านี้ เป็นครูบาอาจารย์ก็ยังมีสิ่งเหล่านี้ ก็มีธรรมะครบถ้วนอยู่จึงจะทำได้; แต่แล้วก็โง่ ไม่เคยมอง ไม่หัดมอง มันก็มีไม่ได้ สร้างขึ้นไม่ได้ หรือปรับปรุง ให้ดีขึ้นไม่ได้ ก็เลยเป็นครูบาอาจารย์ที่เลว เป็นศิลปินที่เลว เป็นคนงานที่เลว เป็น พ่อบ้านแม่เรือนที่เลว; แล้วสมัครกระโจนไปทางโน้นไว้อัย : ไปหาทางโลก ทาง ส่ามะเลเทเมา ไม่ต้องรับผิดชอบในทางธรรมเลย. นี่โทษของการที่ไม่มอง แล้วก็มอง ไม่เป็น แล้วก็มองไม่เห็น.

ขอให้มองชีวิตอย่างลึกซึ้ง ในฐานะที่ว่าชีวิตเป็นธรรมะ มีธรรมะ เป็นชีวิต ชีวิตเป็นธรรมะนี้มากกว่าที่จะเป็นเพียงเครื่องมือ และธรรมะนี้เป็นตัวชีวิตเอง เป็นตัวการงานเอง เป็นตัวความสำเร็จประโยชน์ในการงานเอง. นี่เรามองสูงขึ้นมาถึง ขนาดนี้ คือไกลมากเกินกว่าที่จะเป็นเพียงเครื่องมือ. เมื่อได้พูดเรื่องเครื่องมือพอสมควร แล้ว ก็มองให้สูงขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้ ว่ามันเป็นตัวอะไรทั้งหมดอยู่ในธรรมะนั้น เพราะว่าธรรมะเป็นตัวชีวิตทั้งหมด ชีวิตทั้งหมดก็คือธรรมะทั้งหมด.

เวลาของเราทั้งหมด.

สุญญตาปริทรรศน์

- ๓๖ -

ธรรมประยูกต์

๒๙ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๒๙ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๖๓ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒.

ในวันนี้จะได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกกันว่า ธรรมประยูกต์
คือ การประกอบธรรมะเข้ากับชีวิต หรือกับตน. ในครั้งที่
แล้วมาเราได้พูดถึงธรรมะในฐานะเป็นเครื่องมือ และ
ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวชีวิตเสียเอง. หน้าที่จะต้องนึกถึง
ต่อไป ถึงข้อที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะใช้ธรรมะในฐานะที่เป็น
เครื่องมือ ประกอบกันเข้าได้กับธรรมะในฐานะที่เป็นตัว
ชีวิตเสียเอง.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าเครื่องมือ ก็คือเครื่องมือ ที่รู้จักกันดีว่า เครื่องมือ
หมายความว่าอะไร? เครื่องมือ นัทำอะไร?

เครื่องมือนักทำธรรมะให้สมขึ้นมาในคำสั่งที่เรียกว่าชีวิตนั่นเอง ฉะนั้น เราจึงพูดได้ด้วยคำที่ค่อนข้างจะประหลาดว่า ใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือ สำหรับประกอบ ธรรมะเข้ากันกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ซึ่งก็คือธรรมะอีกเหมือนกัน. เพราะคำว่าธรรมะหรือ ธรรมมีความหมายกว้างถึงขนาดนี้ : ใช้ ก็ใช้ธรรม เป็นเครื่องมือประกอบสิ่งที่เรียกว่า ธรรมเข้ากับสิ่งที่เรียกว่าธรรม ; อาการอย่างนั้นแหละเรียกว่าธรรมประยุกต์.

คำว่า “ประยุกต์” เป็นคำที่ใช้กันมากจนคุ้นสำหรับสมัยนี้ จนรู้กันดีว่าถึงถึง ะไร ในภาษาไทยใช้คำว่าประยุกต์ ซึ่งเป็นรูปของภาษาสันสกฤต เป็นภาษาบาลีว่าปยุตตะ เจย ๆ ; ประยุกต์แปลว่าประกอบแล้ว ฉะนั้น ธรรมประยุกต์ ก็คือ ประกอบแล้ว ด้วยธรรม, ธรรมประยุกต์ก็ได้เหมือนกันไม่ผิดอะไรกัน ก็แปลว่าประกอบแล้วด้วยธรรม.

ที่นี้เราจะเห็นได้ทันทีว่า คำว่าประยุกต์ที่ใช้กันอยู่นี้ ยังไม่ถึงความหมายของ มัน ; มันเป็นเพียงการศึกษาให้ตรงกันกับเรื่องราว ที่จะใช้ศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีมากเฉพาะที่มันตรงกับเรื่องที่เราต้องการจะใช้ เรียกว่าประยุกต์ ; นั่นแหละคือประยุกต์ อย่างเด็กอมมือหรือสำหรับเด็ก ๆ.

ถ้าประยุกต์หรือปยุตต์ในภาษาบาลีจริงแล้ว หมายความว่าต้องประกอบอยู่ด้วย ธรรมจริง ๆ ไม่ใช่เพียงแต่ที่กำลังศึกษา หรือคัดเลือก หรืออธิบายกันในแง่ที่จะเอาไป ใช้ประโยชน์ได้. ประยุกต์อย่างเด็ก ๆ นั้น มันเป็นเบื้องต้นของประยุกต์มากกว่า แต่ เขาก็เรียกว่าประยุกต์ เพราะฉะนั้น เราจึงดูสิ่งที่เรียกว่าประยุกต์หรือปยุตต์นี้กัน ให้ชัดเจน ให้ละเอียดสักหน่อย.

เมื่อวานนี้ก็มีผู้มาถามปัญหาซึ่งออกจะแปลก คือถามผมว่า เท่าที่รู้จักใน ประเทศไทย ใครมีธรรมเข้าขั้นบ้าง ? คำถามนี้เองเป็นเหตุให้นึกได้ ถึงข้อเท็จจริง

ที่กำลังเป็นอยู่ ที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่มาก คือคำว่า “เข้าขั้น” หรือ **ถึงขั้น** หรือ **ถึงขนาด** นี้. นี้ยังเข้าใจผิดกันอยู่; เมื่อนึกได้ก็อยากจะพูดเสียเลย ว่าเป็นว่า “เข้าขั้น” นั้น ยัง เป็นคำที่กำกวม เอาไปใช้ได้อย่างน้อยก็สามขนาด.

ถ้าพูดว่า “มีธรรมะเข้าขั้น” อย่างนี้ละก็ ออกจะชัดเจน คือมีธรรมะจริง ๆ; แต่เมื่อไปพูดถึงผู้ที่ได้รับการยกย่องว่า **เข้าขั้น** หรือ **ถึงขนาด** หรือ **ถึงขั้น** นั้น มักจะเป็นไปในรูปอื่น คือเป็นรูปที่มีความรู้ตีเสียมากกว่า. เพราะฉะนั้น ขอให้แยกคำว่า “เข้าขั้น” นี้ ว่ามีอยู่ถึงสามระยะ เรียกกันง่าย ๆ ว่า “ความรู้เข้าขั้น”, การปฏิบัติเข้าขั้น”, แล้วภูมิของจิตใจซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติขั้นนั้นเข้าขั้น เลยมีสามเข้าขั้น คือ **ถึงขั้น** หรือ **ถึงขนาด** มีอยู่ ๓ อย่าง: **ความรู้เข้าขั้น**, **การปฏิบัติเข้าขั้น**, **ผลของการปฏิบัติเข้าขั้น**.

อย่างที่แรกเรียกว่า **ความรู้เข้าขั้น** นี้ ก็ยังเข้าใจผิดกันอยู่นั่นเอง; อาจจะมีผู้คิดว่าเรียนนักธรรม เรียนบาลี เรียนอะไรได้มากถึงขนาดที่เรียกว่าเข้าขั้น กระทั่งเรียนพระไตรปิฎกแตกฉาน ก็เรียกว่าความรู้เข้าขั้นอย่างนี้เสียมากกว่า; ที่จริงไม่เป็นอย่างนั้นเลย. **ผู้รู้พระไตรปิฎกแต่เพียงแตกฉานในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าท่านเรียกคนชนิดนี้** ดังปรากฏอยู่ในเรื่องราวที่เราศึกษากันอยู่นั่นเอง **ว่าเป็นโมฆบุรุษ – เป็นบุรุษคนเปล่า, คนกำมือเปล่า** คือไม่มีอะไรอยู่ในมือ.

มีอีกของค์หนึ่งชื่อ **ปฐุติระ** แยกฉานในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ยังไม่จัดเป็นพระไตรปิฎก; ถ้าพูดอย่างเดียวกันก็พูดว่าผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ก็ว่าเป็นผู้แตกฉานในการพูดจา ในการใช้คำพูด ในการอธิบาย. ถ้าเกี่ยวกับเรื่องระเบียบการเป็นอยู่ของหมู่คณะ ก็เรียกว่าวินัย, เกี่ยว

กับเรื่องราวที่มาต่าง ๆ อะไรต่าง ๆ ก็เรียกว่า **สุตตันตะ**, เกี่ยวกับธรรมะชั้นลึก ก็เรียกว่า **อภิธรรม**; แม้ยังไม่แจกเป็นกันโดยชื่อว่า **วินัย** **สุตตันตะ** **อภิธรรม** ก็มีรูปเค้าโครงอย่างนั้นอยู่แล้ว ก็ยังถูกเรียกว่า “**กำมือเปล่า**” เรียกว่า **คนเปล่า**.

พระพุทธเจ้าตรัส ล้อ ภิกษุชนิดนี้ ว่า **คนเปล่า** **ตรัส** ทักว่า **คนเปล่า** มาแล้ว, **คนเปล่า** นั่งลง **ขี** ทรงล้อเอา ล้อหรือว่าอะไรก็ตาม; ล้อภิกษุรูปนั้นว่า **เฮ้, คนเปล่า** **ลุก** ขึ้นไปแล้ว; คือ **คนที่** **คิด** **ความรู้** ในทาง **ความรู้**. ยังมีเรื่องราวหลายแห่งในอรรถกถา ธรรมบทหรือที่อื่น ๆ ซึ่งพูดถึงพวก **เวทกา** **รุกขเวทกา** **อารามเวทกา** อะไรต่าง ๆ นี้ ไม่สนใจกับภิกษุผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ในปริยัติอย่างนี้; แต่ไปสนใจ ไปเคารพ ไปบูชา ไปเอาใจใส่กับพระแก่ ๆ ที่พูดอะไรไม่เป็น, **เวทกา** พวกนั้นถือว่าพระแก่ ๆ เป็นผู้ที่มีภูมิธรรมแห่งจิตใจสูง. นั้นแหละขอให้สังเกตดู และกำหนดดู ว่า **การ** **แตก** **ฉาน** ใน **พระ** **ไตร** **ปิฎก** **ได้** **ถูก** **จัด** **ไว้** ใน **ฐานะ** **เป็น** **ผู้มี** **กำ** **มือ** **เปล่า** คือ **ใน** **มือ** **ไม่** **มี** **สิ่ง** **ที่** **มี** **ประโยชน์** **อะไร** ทั้งที่แตกฉานในพระไตรปิฎก.

คนสมัยนี้ก็คงจะพูดกันโดยไม่รู้สึก ว่า **ความรู้** **เข้า** **ชั้น** **เพราะ** **รู้** **พระ** **ไตร** **ปิฎก**; ที่จริงนั้นเปล่าเลย. ถ้าพูดโดยคำว่า **ประยุกต์** หรือ **ธรรม** **ประยุกต์** แล้ว **ความรู้** **ชนิด** **ที่** **แตก** **ฉาน** **ใน** **พระ** **ไตร** **ปิฎก** ก็ยังไม่เรียกว่า **ความรู้** **เข้า** **ชั้น**. ที่พูดนี้ไม่ได้พูดให้เกิดความท้อถอยหรือเสียกำลังใจ ในการที่จะศึกษาพระไตรปิฎก.

ที่พูดนี้ต้องการให้รู้ความจริง หรือข้อเท็จจริง ว่า **ความรู้** **ที่** **เข้า** **ชั้น** นั้น หมายถึง **ความรู้** **ชนิด** **ที่** **ทำให้** **แน่ใจ** **ใน** **การ** **ปฏิบัติ**, เป็น **ความรู้** **เพียง** **พอ** **ที่จะ** **ทำให้** **แน่ใจ** **ลง** **ไป** ใน **การ** **ที่จะ** **ไม่** **ยึด** **ถือ** **อะไร**. เช่น **สม** **การ** **ที่จะ** **คับ** **ไม่** **เหลือ**, **พอ** **ใจ** **ที่จะ** **เป็น** **ผู้** **คับ** **ไม่** **เหลือ**, **เพราะ** **ว่า** **ใน** **โลก** **นี้** หรือ **ใน** **กระแส** **แห่ง** **วิญญู** **สงสาร** **นี้** **ไม่** **มี** **อะไร** **ที่** **นำ**

ชื่นใจ หรือนำเอาหน้าเป็น หรือนำอุ้งท้าว หรือนำวิ่งว่อนไปกับเขาด้วย หรือนำวิ่งว่อน
ไปในกระแสโลกนั้น มันไม่มีอะไร. ถ้ามีความรู้สึกอยากคว้าไม่เหลือ หรือว่าเข้าใจ
เพียงแต่เข้าใจเท่านั้น ว่าในโลกนี้มีแต่สิ่งที่ไม่นำเอาไม่นำเป็น ความคว้าไม่เหลือ
หยุดวิ่งไปในโลกนั้นดีกว่าแน่; อย่างนี้จึงจะเรียกว่า ความรู้เข้าขั้น.

แม้จะไม่รู้เรื่องวินัย เรื่องสุตตะ เรื่องอภิธรรม ไม่รู้อะไร ไม่รู้พระไตรปิฎก
เลย, ไม่รู้แม้กระทั่งที่จะแจกคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ไม่รู้แม้แต่จะแจก
ชั้น ๕ เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ไม่รู้ชื่อเหล่านี้เลย แต่ในใจนั้น
เกิดเข้าใจ มองเห็นลงไปว่า ทุกอย่างเลยในโลก: ความเป็นนั้นเป็นนี่ในโลก หรือ
ความมีนั้นมีนี่ในโลกนั้น ไม่น่าจะมี ไม่น่าจะเป็น ด้วยความหมายมั่น ด้วยความ
ยึดถือ. ที่จริงมันก็มีอยู่แล้ว ทรัพย์สินสมบัติก็มีอยู่แล้ว เป็นนั้นเป็นนี่ มีชื่อเสียง
อย่างนั้นอย่างนี้อยู่แล้ว แล้วก็มองเห็นว่า มันเป็นเด็กเล่นทั้งนั้น, หรือว่าถ้าไปหมายมั่น
ที่จะมีจะเป็นให้มากขึ้น ก็มีความทุกข์อย่างยิ่งขึ้นมาทันที.

ความรู้เพียงเท่าที่กล่าวมานี้เรียกว่าเข้าขั้น เต็มขั้น หรือถึงขนาด พุทอะไร
ไม่ได้้นอกจากว่าไม่ไหว, ไม่ไหว, หรือสั้นหัว, หรือรู้สึกอยู่อย่างนี้. อย่างนี้ผมเรียกว่า
ความรู้มันเข้าขั้นเป็นธรรมประยุกต์ในขั้นความรู้; แล้วก็ไปคำนวณดูว่า จะมีภิกษุ
สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ชนิดไหน ที่ว่าเป็นผู้มีความรู้เข้าขั้น.

ในที่นี้เลยไปก่อนดีกว่า, พุตกันถึงสิ่งที่เรียกว่าการปฏิบัติเข้าขั้น มันก็มีหลัก
เกณฑ์เหมือนกันอีก การปฏิบัติคืออยู่อย่างครบถ้วน ตามแบบฉบับ อย่างเคร่งครัด
อย่างเขาเป็นเขาตาย อย่างนี้ก็ยังไม่แน่ว่าเข้าขั้นหรือถึงขนาด; ต่อเมื่อการปฏิบัติ
นั้นถูกจุดหมาย คือทำให้เกิดการวางมือจากความยึดมั่นถือมั่น การคลายความยึดมั่นถือมั่น
จึงจะเรียกว่าการปฏิบัติขั้นเข้าขั้น.

คนบางคนไม่เล่าเรียนอะไร ก็ **ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด** ตามบอกคำบอก เหมือนกับที่เขาบอกคำบอกให้ ว่าทำอย่างนั้นอย่างนั้นเป็นวัน ๆ ไปเลย แล้วก็ปฏิบัติ อยู่อย่างเคร่งครัด กลายเป็นด้วยความยึดมั่นถือมั่น. ระวังให้ตี ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดไม่ มองหน้าใครเลยนั้น ระวังให้ตี; **แทนที่จะไม่ถึงชั้น กลับเป็นอาจจะลดชั้น** คือ **ทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น** เพื่อตัวกูเพื่อของกูมากเกินไป คือ **เพื่อตัวได้ เพื่อตัว ดีเด่น** แม้แต่ **เพื่อตัวนิพพาน** ก็ตาม.

ความเข้าใจจะได้นิพพานนั้นมาจากความยึดมั่นถือมั่นเสียแล้ว; การปฏิบัติ นั้นก็ถึงเครียด หรือเพื่อไปก็ได้, **ไม่ถึงชั้น; เพื่อแต่ไม่ถึงชั้น, พึงยากหน่อย.** มัน มากจนเพื่อ แล้วก็มองดูแล้วยังไม่ถึงชั้น, มันน่าหัว. **แทนที่จะพูดว่าเกินชั้นกลับ พูดว่าไม่ถึงชั้น** ทั้งที่ปฏิบัติอย่างเคร่งเครียด อย่างมากมาย **อย่างไม่ดูหน้าใครเลย** **ชั้ว ชั้ว** **หงวนหงวน.**

คำว่า **การปฏิบัติเข้าขั้น** นั้นมันก็คือที่เราเรียกกันว่า **บัสสัทธิสัมโพชฌงค์** นั้น กุให้ตี ๆ : มีสติรู้, เลือกมาปฏิบัติ, แล้วก็พิจารณาอยู่, ใช้ความเพียรทุ่มเทลงไป, มีปีติหล่อเลี้ยงความเพียรไว้ จนกว่าเมื่อไรจะลงรูป คือ **เป็นบัสสัทธิเข้ารูปเข้ารอย.** **ตรงนี้จะเรียกว่าปฏิบัติถึงขั้น** แล้วยังแถมมีสมาธิ อุเบกขา อะไร รักษาความเป็นอย่างนี้ ไว้เรื่อยไป คือว่าถึงขั้นแล้ว ก็ยังต้องรักษาความถึงขั้นนั้นไว้เรื่อยไป จนกว่าจะถึงวันดี ดินดี โอกาสหนึ่งที่จะทำหน้าที่ต่อไปถึงกับตัดกิเลสได้ นี่คือการปฏิบัติถึงขั้น.

การปฏิบัติถึงขั้น นี้ก็ต้องมีมาจากความรู้ที่ถึงขั้น คือเข้ารูปด้วยเหมือนกัน ; ถ้าจะพูดก็พูดได้ว่า **ถ้าการปฏิบัติถึงขั้นแล้ว ความรู้สึกต้องถึงขั้นอยู่ในตัว.** ระวังให้ตี, ถ้าเรา **จะปฏิบัติอะไร** ลงไปใน **ศีล สมาธิ ปัญญา** ธุระกิจประจำวันต่าง ๆ **สวคมนต์**

ภาวนาให้ทำด้วยสติสัมปชัญญะ ให้มีความรู้สึกในการกระทำ ความหมายของการกระทำอยู่เสมอ. ถ้าทำเพียงสักว่าครบบริบูรณ์เป็นพิธี ตามพิธี อย่างนั้นมันก็จะไม่ถึงขั้นอยู่นั่นเอง เป็นเพียงพิธีอยู่นั่นเอง.

การปฏิบัติต้องด้วยสติสัมปชัญญะ : จะสวดมนต์ จะไหว้พระ จะทำอะไรก็ตาม ต้องให้เป็นความแจ่มแจ้งซึ่มซาบในคำพูดหรือในการกระทำนั้น. อย่างนี้เรียกว่า **การปฏิบัติถึงขั้น** กล่าวโดยเฉพาะคือว่าสมบุรณ์อยู่ด้วยโพชฌงค์ ๗; แม้ยังไม่บรรลุผลอะไรเลย ก็สมบุรณ์อยู่ด้วยโพชฌงค์ ครบทั้ง ๗, เพียงแต่ว่ามันยังไม่ถึงขนาดไม่ถึงขั้น; แต่มันมีถูกต้องแล้วมันมีครบแล้ว เพราะฉะนั้นชำระสิ่งที่เรียกว่าโพชฌงค์นี้ให้ดี ๆ; หมวกอื่นไม่สะดวก.

ผมรู้สึกว่า **ธรรมะมีหลายหมวด หลายสิบหมวด หมวดอื่นไม่สะดวกเท่าหมวดโพชฌงค์ ๗ ประการ** จนกระทั่งว่า แม้กรวดจะตักน้ำพริกแกงสักครกหนึ่ง หรือว่าลูกเต๋าก ๆ อย่างเมื่อผมสมัยเด็กจะต้องช่วยแม่ตักน้ำพริกแกงสักครกหนึ่ง มันก็ต้องมีโพชฌงค์ ๗ นั้นแหละ จะโดยรู้สึกตัว หรือโดยไม่รู้สึกรู้สึก็ตาม จึงจะเรียกว่าการปฏิบัติที่เข้าขั้น.

แม้แต่จะช่วยชุกมะพร้าว ก็ต้องมีสติ ไม่เช่นนั้นก็ชุกผิด ชุกเอามือเข้าก็ได้แล้วก็ต้องมี **ฉันทมโนจะ** คือการวิจัย ว่าชุกอย่างไร ว่ามันจะเร็วและได้ผลดี; มันมีเรื่องหลายเรื่อง เช่นชุกไปแต่ข้างริมนี้ ริมนอก จะทำให้หมก ไม่มีส่วนที่เหลืออยู่ติดกะลามะพร้าว และเสียเปล่า. ถ้าชุกมาแต่ข้างใน ตอนนอกมันจะชุกไม่ได้ มันจะชุกลำบากและมันจะหลุดเป็นชิ้น ๆ ออกไป เสียเปล่า. หรือว่าถ้าใช้ไม่หมดซึก ก็จะเหลือในลักษณะที่ใสอะไรไม่ได้. แล้วยังมีข้อที่จะต้องพิจารณาสังเกตว่า ดูอย่างไร

มันจึงจะออกมาละเอียด, ดูอย่างโรมันจึงจะออกมาหายาบ. นี้ธัมมวิชัยแม้ในการชุกุมะพร้าว.

ถ้าคับท้อไปก็ มีความเพียรที่จะชุกไป มีความพอใจที่ได้กระทำงานอันนี้ อย่าให้มันเบื่อได้ เคี้ยวจะซี่เกี้ยว เคี้ยวจะวิ่งหนีไปเสีย. แล้วเพียรทำไปจนกว่ามือที่จับชุกนั้นมัน เข้ารูปเข้ารอย จนว่าหลับตาชุกหรือว่าใจลอยชุก นี้ก็ถึงเรื่องอื่นไปพลาด ชุกมะพร้าวไปพลาด ก็ยังทำได้; แล้ว สมาธิก็มีอยู่เอง โดยอัตโนมัติ ชุกเรื่อยไปจนกว่าจะหมด. นี้คือ อุเบกขา.

นี้ยังชุกไปก็ยิ่งทำให้เขาหัวเราะ ยิ่งทำให้คนสมัยนี้หัวเราะเมื่อชุกอย่างนี้; เพราะเขาไม่สนใจในเรื่องอย่างนี้ ไม่สนใจในสิ่งที่เรียกว่าวิชัย หรือประยুক্ত. เขาละขอให้อยู่ที่กันที่เรื่องนี้ว่าจะทำน้ำพริกแกง หรือชุกมะพร้าว ชั้นต่ำที่สุดนี้ หรือว่าจะไปทำอะไรที่ไหน, จะอาบน้ำหรืออะไรก็ตาม; ถ้าถึงชั้นแล้ว มันก็ประกอบอยู่ด้วยลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น.

การที่เราจะปฏิบัติธรรมะเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา ให้อำนาจ สวคตมนต์ภาวนา ก็ต้องครบด้วย ๗ อย่างนี้ทั้งนั้น จึงชุกได้โดยที่ ที่ว่า การปฏิบัติถึงขั้นนี้ คือเคยวนพร้อมอยู่ด้วยลักษณะของโพชฌงค์ ๗ ประการแล้ว.

ที่นี้ ก็ต้องชุกต่อไปอีกนิตหนึ่งว่า ไม่ต้องเป็นผู้ที่แตกฉานในพระไตรปิฎก หรือแม้ไม่เคยเรียนนักธรรม เรียนบาลี ก็อาจจะมีการปฏิบัติที่ถึงขั้นได้ ประกอบอยู่ด้วยโพชฌงค์ ๗ ได้ โดยที่เขาไม่รู้ตัว ไม่รู้จักชื่อเหล่านี้ แต่ว่ามีพร้อม. ลองใครคนไหนชุกมะพร้าว หรือว่าทำน้ำพริกแกงได้คืเท่านี้แหละ ก็จะมีสิ่งที่เรียกว่าโพชฌงค์นี้โดยไม่รู้สึกรู้ตัว โดยที่เขาไม่รู้จักชื่อเหล่านี้เลย.

การปฏิบัติจะขยายขึ้นไป สูงขึ้นไป สูงขึ้นไป ตามลำดับของการงานที่มัน สูงขึ้นถึงการปฏิบัติธรรมเพื่อจะบรรลุมรรคผล ก็เรียกว่าการปฏิบัติขั้นเข้าขั้น คือ ดำรงใจไว้เหมาะ ตั้งต้นด้วยความไม่อยากดี ไม่อยากเด่นอะไร มองเห็นความทุกข์เป็นสิ่งที่ควรจะละกันเรื่อยไป อย่างนั้นพอแล้ว. มองเห็นว่า *อยากด้วยความโง่คืออวิชา*, แล้วก็ยึดมั่นด้วยความโง่คืออวิชา *นี่คือตัวการที่เป็นทุกข์*.

ที่นี่ *แม้ไม่รู้จัก* คำว่า *อวิชา* *ไม่รู้จัก* คำว่า *ตัณหา* *ไม่รู้จัก* คำว่า *อุปาทาน* *ไม่รู้จัก* คำพูดเหล่านั้นเลย; *แต่รู้จัก* สิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ที่มีชื่ออย่างนั้นรู้จักดี เลยเข็ดเลยไม่กล้าปล่อยให้ความรู้สึกชนิดนั้นเกิดขึ้นในใจอีก. ระวังอยู่อย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิบัติเข้าขั้น เป็นบัจเจกพุทธะยิ่งกว่าบัจเจกพุทธะ; *ไม่รู้จัก* ชื่อ *ไม่รู้จัก* พูด *ไม่รู้จัก* อะไรหมด แต่รู้จักสิ่งที่มันเกิดอยู่ในใจว่า “*หมอนี่มาทุกที แล้วเป็นทุกข์ทุกที*” รู้จักเข็ดรู้จักหลาบไม่ปล่อยให้มาเกิดขึ้นในใจอีก ปฏิบัติเพียงอย่างนี้ก็เรียกว่า ปฏิบัติเข้าขั้น และเพียงพอถึงขนาด.

พูดเลยต่อไปอีก ถึงสิ่งที่เรียกว่า ภูมิธรรมของจิตใจเข้าขั้น นี่ก็คือ การบรรลุมรรคผล คือผลของการปฏิบัติเข้าขั้น.

ขอให้ไล่มาดูความรู้เข้าขั้นก่อน และการปฏิบัติมันเข้าขั้นก่อน, แล้วผลของการปฏิบัติมันจะเข้าขั้น มันก็เหมือนกับเราชุกมะพร้าวมาประกอบด้วยองค์ ๗ ประการของโพชฌงค์ เรื่อยมาจนชุกเสร็จนี้. ที่นี้มากที่ผลมันเสร็จแล้วนี้ เรียกว่าผลมันเข้าขั้น. เมื่อยังปฏิบัติอยู่ ผลมันยังไม่เสร็จ มันก็ยังไม่เข้าขั้น. *ผลเข้าขั้น* *นี่คือว่ามีผลแน่นอนว่า* *สิ่งที่เราต้องการจะได้ก็ได้แล้ว* อย่างนี้เรียกว่าภูมิธรรม, ภูมิธรรมของจิตเข้าขั้น คือจิตอยู่ในระดับที่ว่าตัณหา อุปาทาน ย้ายไม่ได้เหมือนแต่ก่อน, ย้ายได้น้อยและอยู่ในลักษณะที่จักมีได้ในอนาคตอันใกล้.

เมื่อตัดหาอุปาทานย้ายไม่ได้ ก็แปลว่าเข้าไปในขั้นที่เรียกว่า ต่อไปนี้จะแน่นอนที่ว่า มันจะย้ายไม่ได้, มันเริ่มย้ายได้น้อยลง, แล้วจะแน่นอนว่าจะย้ายไม่ได้อีกเลย; อันนี้เรียกว่า ภูมิธรรมเข้าขั้น ถ้าเข้าถึงสูงสุดก็เป็นพระอรหันต์. ที่นี้เราไม่เรียกว่าเข้าขั้น ต่อเมื่อบรรลุพระอรหันต์ แม้แต่เพียงพระโสดาบัน ก็เรียกว่าเข้าขั้น; จะลดลงไปอีกหน้อยก็ได้, เป็นปุถุชนชั้นที่สุกก็เรียกว่าเข้าขั้น ซึ่งจะไหลไปหาพระโสดาบัน พระอรหันต์ในที่สุด ที่เรียกว่ากัลยาณปุถุชน คือปุถุชนที่งดงาม.

กัลยาณปุถุชนหวังเข้าขั้นเพียงเท่านั้นก็จะไม่เหลือวิสัย อะไรเลย อยู่ในระดับธรรมคาสาณัญที่สุก; พุคอย่างสมัยใหม่ พุคอย่างสมัยชาวบ้านทั่วโลกพูด ก็เรียกว่า เป็นสุภาพบุรุษ แท้จริง, เขาเป็นสุภาพบุรุษที่แท้จริง ก็พอจะเรียกได้ว่ามีภูมิธรรมของจิตใจเข้าขั้น. สุภาพบุรุษที่แท้จริงก็ไม่ไปรุกรานใคร ไม่ไปล่วงเกินใคร และก็ไม่ทำอะไรที่น่าเกลียดอยู่ในตัวสุภาพบุรุษนั้น ก็เรียกว่าเข้าขั้นของความเป็นสุภาพบุรุษที่แท้จริง; ไม่ใช่แต่ชื่อไม่ใช่แต่ปาก ก็เรียกว่าภูมิธรรมเข้าขั้น.

ภูมิธรรม แม้ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็ยังมีความเป็นสุภาพบุรุษเข้าขั้นได้ เพราะศาสนาไหนก็ต้องการอย่างนี้ หรือแม้แต่วัฒนธรรมที่ดี ก็ต้องการอย่างนี้ : ต้องการความเป็นสุภาพบุรุษที่ถูกต้อง. ก็พอจะเรียกว่ามี ภูมิธรรมของจิตใจเข้าขั้น ในระดับแรก ในระดับเตรียม นี้ก็เจริญต่อไปจนถึงขั้นที่เรียกว่าถึงขั้นกระแสเจอนันของนิพพาน, นี้เขาเรียกว่าเข้าขั้นแล้วก็ไปเลย นี้เรียกว่าภูมิธรรมเข้าขั้น.

ที่นี้ ผม จะพูดคราวเดียวเพื่อเปรียบเทียบ แล้วเพื่อสั่งให้ควรระวัง เพื่อแก้ไขความประมาท ซึ่งเคยรู้จักมันดี. เราจะต้องค้นคว้า ความรู้เข้าขั้น การปฏิบัติเข้าขั้น ภูมิธรรมเข้าขั้น.

คนทั่วไปคิดว่ามันจะต้องตั้งต้นมาสามชั้นตามลำดับ เหมือนเหยียบบันไดสามชั้นมาตามลำดับ; นี่คือนคนที่หลับตาหรือลืมตาพูด. ที่จริงสิ่งนี้เป็นไปตามกฎของอริยมรรคหรืออฏฐังคิกมรรค; คนหลับตาพูดก็จะพูดว่ามีศีล มีสมาธิ มีปัญญา มาตามลำดับ หรือเหมือนบันไดสามชั้น; แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสปัญญามาก่อน แล้วมีศีล มีสมาธิ นั่นคือรูปของอริยมรรคมีองค์ ๘: เริ่มด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो นี่เป็นปัญญาต้องมาก่อน แล้วจึงมาถึงศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากรรมันโต สัมมาอาชีโว, แล้วมันจึงมาถึงสมาธิคือ สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. นี่กลายเป็นปัญญา ศีล และสมาธิ โดยพหุัตถินัยเป็นอย่างนี้ แต่โดยนิตินัยเป็นศีล สมาธิ ปัญญา แล้วก็ท้องถิ่นอยู่.

พระพุทธเจ้าเองตรัส เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่าง เป็นลำดับอย่างนี้ก็มีเหมือนกัน แต่ตรัสในฐานะเป็นทฤษฎีสำหรับพูด, พอตรัส เป็นหลักปฏิบัติ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้กลับเป็นปัญญา แล้วเป็นศีล เป็นสมาธิ, แล้วเป็นปัญญา เป็นศีล เป็นสมาธิ วนเป็นวงกลมกันอยู่อย่างนี้ แล้วก็เจริญขึ้นไป. ข้อนี้เป็นอย่างไร? เรื่องที่เรากำลังพูดก็คืออย่างนั้นแหละ: ความรู้เข้าขั้น การปฏิบัติเข้าขั้น ภูมิธรรมของจิตใจเข้าขั้น. ภูมิธรรมของจิตใจเข้าขั้นนั้นมาก่อน เพราะถ้าภูมิธรรมของจิตใจไม่พอก็ไม่มาเลือกเอาธรรมะมาเป็นที่พัก ไม่มาเลือกเอาศาสนาเป็นที่พึ่ง.

ที่นี้ ผมจะพูดตัดทอนยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือว่า **คนเราอาจจะมีภูมิธรรมเข้าขั้นได้โดย** **โดยไม่ต้องไปสนใจกับเรื่องความรู้เข้าขั้น หรือการปฏิบัติเข้าขั้น** ให้มันเป็นสองเรื่องสามเรื่องมากเรื่องออกไป; เหมือนตัวอย่างภิกษุรูปหนึ่งที่ยกมากล่าวว่า เทวคาบูกานันท์ ท่านไม่ได้มีความรู้เข้าขั้น หรือการปฏิบัติเข้าขั้น แต่กลับมีภูมิเข้าขั้น. สำหรับกรณีทั่วไปผมอยากจะยกตัวอย่างที่ยิ่งไปกว่านั้น ที่เขาไม่ค่อยจะเชื่อกันนัก ที่ยิ่งไปกว่านั้นว่า : -

คนบางคน กล้ายกกับเกิดมามีอะไรอยู่ในตัว ซึ่งอธิบายยาก แต่ก็สันนิษฐานได้ว่า มีความประจวบเหมาะของอะไรอยู่ในตัวเขา ทำให้เป็นผู้ มีกิเลสน้อยมาโดยกำเนิด ผมเห็นคุณยายบางคนมีอะไรที่เป็นอย่างนั้นมาแต่กำเนิด หนังสือก็ไม่รู้. นี่ย่าเอาชื่อมาเอ๋ยเลย; เพราะเป็นเรื่องที่พูดกันต่อไปทีไรจะลำบาก. แต่ผมยืนยันว่าเป็นเรื่องจริงที่เห็นอยู่ทุกวันกับตาตัวเองจนกระทั่งเขาตายไป.

บุคคลนั้นหนังสือก็ไม่รู้ วิชาที่ไม่ได้ไป แล้วก็ไปชอบไปเที่ยว ฝนตกฟ้าร้องก็อยู่แต่ในสวนหลังบ้าน สวนครัวสวนอะไรเช่นนี้; แต่มีจิตใจที่ประหลาด คือโลกไม่ค่อยจะเป็น โกรธไม่ค่อยจะเป็น แล้วก็ไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่าความเจ็บสงบ ไม่มีใครรบกวนไปวันหนึ่ง ๆ มีความสบายจนตายเลย แล้วก็ตายเหมือนกับตะเกียงน้ำมันหมดลงไปอย่างนั้นแหละ อายุมากแล้วก็ตายไปโดยไม่รู้ว่ามันเป็นโรคอะไร อย่างนี้ก็มิ.

อีกท่านหนึ่ง ท่านสมภารวัดบ้านนอก อย่างที่เขาเรียกว่าบนบ่าบนคอย ก็ไม่มีคุณสมบัติประหลาดอะไร, เป็นที่นับถือยกย่องของคนทั้งหลาย แม้กระทั่งในเมือง. พุทธอะไรก็ไม่เป็น อธิบายธรรมะง่าย ๆ ที่สุดก็ไม่ได้ ไม่เป็น; พุทธไม่เป็นเสียเลยทีเดียว. แต่มีลักษณะอย่างที่ว่านี้ มีอาการปฏิกิริยาแสดงออกมาให้เขาเห็นได้ว่า ไม่มีกิเลสที่จะทำอันตรายใคร, โดยส่วนตัวก็เยือกเย็น. คนนับถือบูชายิ่งกว่าพระที่เป็นมหาเปรียญเป็นเจ้าคุณ, กล้าพูดตรง ๆ ว่ายิ่งกว่าพระมหาเถระผู้ยิ่งใหญ่ผู้มีเกียรติ; พระที่ไม่รู้อะไรนี้ ใคร ๆ ไปจะเห็นได้ด้วยตา ผมก็ได้เห็น และก็รู้สึกอย่างนั้นเหมือนกัน คือนึกไปว่าเป็นอาการของคนบ้า ๆ บอ ๆ ธรรมดา; ดูแต่ข้างนอกเป็นอย่างนั้น. แต่ยิ่งคุณมันก็ยังเห็นว่า เป็นออกมาด้วยความบริสุทธิ์จริงจากข้างใน ที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่ทะเยอทะยานอะไร ทำอะไรไปอย่างนั้นแหละ เป็นเจ้าอวาสด้วย มีอะไรก็ทำไปมีความสุขสบายอย่างยิ่งทางส่วนตัว. ใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัวก็พลอยสงบสุขเยือกเย็น อยากจะทำบุญ

กับคนชนิดนี้, ได้ทำบุญกับพระชนิดนี้ก็สบายใจ, แล้วก็ไม่มีอะไรมากมาย ไม่มีอะไรใหญ่โต ไม่มีเรื่องทรมาน.

ตามความรู้สึกรู้สึกของผมว่า คุณยาย ๒ - ๓ คนอย่างที่ว่านั้น และพระชนิดนี้ องค์หนึ่งหรือสององค์อย่างมาก นี่ก็ คือ ผู้ที่มีภูมิธรรมเข้าขั้น โดยที่เราไม่เคยเห็นเขาเรียน นกธรรม เรียนอะไรเลย ไม่เคยเห็นเขาตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติวิปัสสนาแบบนี้ แบบนั้น แบบโน้น ไม่เคยเห็นเลย, ไม่เคยเห็นแม้จะเดินจงกรม; จะมีบ้างก็เรื่องสั้น โศษ มกน้อย เรื่องฉันอาหารน้อย ฉันหนเดียว หรือที่ไม่มกมาก เห็นแต่เพียงอย่างนั้น, ไม่มีรูปการปฏิบัติเคร่งครัดด้วยท่าทาง ที่ว่าทำวิปัสสนาตั้งแต่วันทั้งคืนเดินจงกรมอย่างนี้ ไม่มีเลย. แต่ว่ารู้สึกลงไปหัวใจแล้ว กลับ มีภูมิธรรมเข้าขั้น โดยอะไรก็บอกยาก โดยफलหรือโดยบังเอิญ หรือว่าโดยพระเจ้าสร้างมาอย่างนั้น หรืออะไรก็บอกยาก; แต่สภาพปรากฏเฉพาะหน้าอยู่ว่าเป็นผู้มีภูมิธรรมเข้าขั้น.

ผมคิดว่าเอาเองอย่างนี้กันนั้นแหละจะง่ายกว่า ก็อกระโตะตามยี่ดหลักที่เรียกว่า มีภูมิธรรมเข้าขั้นให้ได้ แล้วความรู้มันจะเข้าขั้นทันที การปฏิบัติจะเข้าขั้นทันที ไม่เพื่อ ไม่ขาดไม่เกิน เหนงเส้นถึงการที่จะมีภูมิธรรมเข้าขั้นกันให้มาก และเราก็รู้จักกันอยู่ แล้วว่า ภูมิธรรมนี้หมายถึงอะไร.

ที่นี้ ก็มีสิ่งที่จะต้องสังเกตต่อไป อีกนึกหนึ่งว่า คำว่า ธรรมประยุกต์ นี้ ไม่ใช่ประยุกต์แค่ปาก ไม่ใช่ประยุกต์แค่กิริยาท่าทาง แต่ประยุกต์ที่จิตใจ.

ประยุกต์ที่ปากก็คือ พูดๆ พูดกัน สอนๆ สอนกันว่าอย่างนั้นประยุกต์ apply ใต้อย่างนั้น apply ใต้อย่างนี้. apply ได้ ประยุกต์กันได้ด้วยปากทั้งนั้น ที่สอน วิทยาศาสตร์ประยุกต์ในโรงเรียนก็สอนประยุกต์ด้วยปากทั้งนั้น.

ในเรื่องการปฏิบัตินั้น อย่าหวังที่จะอวดความเคร่งเป็นอันขาด หรืออย่ายึดมั่นถือมั่นในการปฏิบัติด้วยอุปาทาน; แต่ไป *เพ่งเล็งในภูมิของจิตใจ ว่าเดี๋ยวนี้ความโกรธของเราเป็นอย่างไรมากขึ้นหรือน้อยลง? ความโกรธของเรามากขึ้นหรือน้อยลง? ความยกหูชูหางของเรามากขึ้นหรือน้อยลง?* เท่านั้น ทดสอบอยู่อย่างนี้เรื่อย แล้วก็ทำให้มันน้อยลง มันจะเป็นที่เดียวเลย เป็นภูมิธรรมเข้าขั้น แล้วความรู้หรือการปฏิบัติก็พลอยถูกลากไปด้วย ไปสู่ความเข้าขั้น ตามที่ภูมิธรรมมันมีอยู่อย่างไร ให้มีธรรมะอยู่ที่เนื้อที่ตัว.

ให้มีธรรมะอยู่ที่เนื้อที่ตัวจริงๆ ก็คือ มีที่กาย ที่วาจา ที่ใจ จริงๆ; แล้วข้อนี้มันง่ายอยู่หน่อยที่ว่าถ้าที่ใจมีแล้วก็ไม่ต้องสงสัย ที่กาย ที่วาจา มันก็ต้องมี. ฉะนั้น ไปสนใจมาจากข้างใน คือ *ตั้งใจ* หรือ *ดำรงใจ* หรือว่าอะไรเกี่ยวกับใจนี้ให้ถูกต้องไปหมด. ถ้าใจถูกต้องแล้ว มันลากเอากายวาจาถูกต้องไปด้วย นี่จะง่ายกว่าที่จะตั้งพิธีทองจากข้างนอก ซึ่งปรากฏผลอยู่ชัดๆ แล้วว่า *รักษาศีลจนตายก็ไม่เคยมีศีล เพราะไม่มีเจตนารมณ์ของศีล* มันมีแต่พิธีทองทำทาง ทางปาก ทางร่างกาย ทางอะไร ก็เป็นพิธีทองไปหมด.

นี่เพราะ *ไม่รู้จุดตั้งที่เรียกว่าภูมิธรรม* หรือมิได้หวังในสิ่งที่เรียกว่าภูมิธรรม, หวังแต่จะแสดงออกซึ่งพิธีทองให้เขาเห็น หรือให้หลอกตัวเองว่าดี ว่ากุติ อะไรทำนองนี้ มันเป็นเรื่องหลอกตัวเอง. พอมีความรู้สึกว่า “กุติ” เท่านั้นแหละ ภูมิธรรมล้มละลาย สูญหายหมด โดยที่ยึดมั่นถือมั่น และหวังในความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้าเราคิดจริง แล้วก็รู้สึกอยู่ว่ามันดีขึ้น ก็ *ไม่ต้องมีความยึดมั่นถือมั่น* หรือกระโดดโลดเต้นว่า “กุติละไว้ย” อย่างนี้ไม่ต้องมี; แต่คือ *โดยไม่ต้องอวด* หรือดี

โดยไม่ต้องรู้สึกยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละจะเรียกว่ามีเนื้อตัวเป็นธรรม, หรือมีธรรมอยู่ที่เนื้อที่ตัวจริง ๆ. ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ไม่มีการธรรม; มันเป็นธรรมฝ่ายที่ไม่ปรารถนาเป็นธรรมฝ่ายบุคคล เป็นธรรมฝ่ายทุกข์ เป็นธรรมฝ่ายโน้นไป.

ที่เราพูดว่า ธรรม นี้ หมายถึงฝ่ายที่จะดับทุกข์ หรือดับทุกข์แล้ว ฉะนั้นให้ตั้งใจจดจ่ออยู่แต่ ภูมิธรรม ที่สามารถจะทำให้เราขมื่อไหว้ตัวเองได้อยู่เงียบ ๆ คนเดียว โดยที่ไม่ต้องมีใครรู้ นี้เรียกว่าภูมิธรรมเข้าขั้น.

การประยุกต์ธรรมะ ให้มีอยู่ในชีวิตในเนื้อในตัว ก็มีเท่านี้ ก็เสร็จกันเพียงเท่านี้ คือสามารถใช้ธรรมประเภทที่เป็นเครื่องมือ ทำการประยุกต์ โดยประกอบธรรมะที่เป็นความมุ่งหมายนั้น, เข้ากันได้กับชีวิตเนื้อตัวได้สำเร็จ. เราไม่มีเครื่องมือเฉย ๆ แล้วโง่ไม่รู้จักรู้ใช้ หรือว่าใช้ก็ผิด ๆ ถูก ๆ เกินไปบ้าง ขาดไปบ้าง มันก็ไม่ได้ผล.

เราพูดกันมากแล้ว ถึงเรื่องธรรมะ ในฐานะเป็นเครื่องมือ: เรื่องอิทธิบาท สติปัฏฐาน ความเพียร อะไรต่าง ๆ ไปทบทวนตนเอง; ในที่สุดก็เพื่อจะใช้มันให้เกิดผลอย่างที่ว่ามาแล้ว คือมีภูมิธรรมเข้าขั้น. ถ้าภูมิธรรมเข้าขั้นความรู้ันนั้นมันก็พลอยเข้าขั้นไปเอง, การปฏิบัติเข้าขั้นไปเอง ตลอดเวลาให้มีธรรมะอยู่พอตัว แล้วจะเป็นการลากเข้าไปพร้อม ๆ กัน ลากทิ้งเข้าไปพร้อม ๆ กันทั้ง ๓ ชนิด ๓ อย่าง; และกลับส่งเสริมซึ่งกันและกัน. ภูมิธรรมเข้าขั้นนั้นก็จะย้อนมาให้ความรู้ หรือการปฏิบัติเข้าขั้นทันที, และภูมิธรรมนั้นมันเป็นเรื่องสำคัญ หรือเป็นเรื่องนำหน้า แล้วเราต้องบริสุทธิ์ใจในภูมิธรรมที่แท้จริง ไม่ใช่เรื่องเอาหน้าหรือเรื่องหลอก ๆ.

เป็นอันว่าเราพูดกันถึงการประกอบธรรมะเข้ากับชีวิต ให้ชีวิตกลายเป็นเต็มไปด้วยธรรมะ ด้วยเครื่องมือต่างๆ แต่โดยวิธีที่ง่าย หรือว่าเป็นธรรมคาสามัญที่สุด ไม่ใหญ่โตอะไร, เป็นไปได้แม้ในคนที่ไม่รู้หนังสือ และเป็นไปได้แม้แต่ในคนที่เหมือนอย่างบางคน ว่าคุณยาย หรือว่าหลวงตา ๒ - ๓ องค์ มีภูมิธรรมสูง จนแม้แต่เทวดาก็จะหันไปหากนชนิกนั้, พระพุทธเจ้าก็ยังสรรเสริญกนชนิกนั้ ไม่ให้เกียรติแม้แก่คนที่เรียนแตกฉานในพระไตรปิฎก.

เวลาของเราทั้งหมด.

สัญญาตาปริทธรศน์

- ๓๗ -

เรื่องธรรมประยুক্ত (ต่อ)

๓๐ กันยายน ๒๕๑๒

วันที่ ๓๐ กันยายน เป็นวันอันดับที่ ๖๔ แห่ง
ระยะกาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒ วันนี้จะได้กล่าว
ถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมประยুক্ত” ต่อ. ในครั้งที่แล้วมา
ได้พูดถึงธรรมประยুক্তในแง่ที่ว่า จะต้องทำให้มีธรรมะอยู่
ที่เนื้อที่ตัว โดยให้สังเกตจากหัวข้อที่ว่า มีความรู้เข้าชั้น
มีการปฏิบัติเข้าชั้น มีภูมิของจิตเข้าชั้น ซึ่งแสดงถึงการที่
มีอยู่จริงที่เนื้อที่ตัว.

ความรู้เข้าชั้น ไม่ใช่รู้พระไตรปิฎก เพียงแต่รู้พอที่จะกำจัดความยึดมั่นถือมั่น.

ปฏิบัติเข้าชั้น ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ปฏิบัติหมกหมุกทุกระบอบทุกกลุ่มของกรรมฐาน
หรือวิปัสสนา; แต่ปฏิบัติอยู่ในลักษณะที่ความยึดมั่นถือมั่นไม่อาจจะเกิดได้.

ภูมิของจิตเข้าขั้น นั้น ก็หมายถึงจิตอยู่ในสภาพที่ความยึดมั่นถือมั่นเกิดยากที่สุด จนกระทั่งถึงไม่เกิด; ต้องทำได้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีธรรมะอยู่ที่เนื้อที่ตัว แล้วเราก็เรียกว่า ธรรมประยুক্তี คือการประกอบธรรมะเข้าที่เนื้อที่ตัว.

ในวันนี้จะได้พูดถึง ธรรมประยুক্তีในลักษณะที่ จะต้องประกอบธรรมะให้ถูกฝาถูกตัว.

เรื่องถูกฝาถูกตัวนี้เป็นเรื่องสำคัญ ก็เป็นปัญหาทั่วไป ไปที่มีอยู่ในเวลานี้ แก่คนทั่วไป ที่ตั้งใจจะปฏิบัติธรรมในศาสนาของตน ๆ; แต่แล้วก็ไม่มีการประยুক্তีหรือประยুক্তีก็ไม่ถูกฝาถูกตัว เพราะเข้าใจผิด; โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือคำพูด ก็ประยুক্তีผิดแล้ว คือไม่เข้าใจถ้อยคำเหล่านั้นอย่างถูกต้อง เลยถือเอาความหมายผิด, แล้วเลยผิดยิ่งกว่าที่จะไม่ถูกฝาถูกตัว. ประยুক্তีผิด กลายเป็นถึงกับว่าไม่มีฝาไม่มีตัวด้วยซ้ำไป ก็เลยไม่ต้องทำอะไรกัน; ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือก็เลยเป็นหมันหมก ไม่เคยพบกันกับธรรมะเหล่านี้ หรือใช้ธรรมะเหล่านี้.

สำหรับคำพูดที่ว่า ถือเอาความหมายผิด หรือ ประยুক্তีคำพูดนั้นผิดความหมาย. ตัวอย่างเช่น คำว่า มาร กับ พระ หรือ พระ กับ มาร ก็ตามใจ แล้วแต่ละพูด; พุทธบริษัทนี้แหละเอามารไปไว้ที่ตัวยักษ์ตัวมาร เป็นสัตว์ร้ายรูปร่างน่ากลัว เหมือนกับที่เราพูด ๆ กันอยู่, แล้วก็เอาพระไปไว้ที่พระพุทธรเจ้า ในลักษณะที่เป็นบุคคล หรือบุคคลมีรูปร่างงดงามอย่างนั้น ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ อย่างนั้น อยู่ในอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว, เคียนี่ท่านก็เข้านิพพาน ไปอยู่เมืองนิพพานแล้ว.

พุทธบริษัทถือเอาคำว่า พระ ในความหมายอย่างนี้ มาร ในความหมายอย่างนี้; นี้เรียกว่าเป็นเต็กอมมือ หมายความว่าถูกก็ถูกอย่างเต็กอมมือ อยู่ในขั้นเบื้องต้นมาก

เกินไป ไม่เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการหรือท่านเล็งถึง. อย่างในบทว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” แม้จะมากอดแข้งกอดขาเราอยู่ แต่ถ้าไม่เห็นธรรมก็ไม่ชื่อว่าเห็นเรา.

คำว่า “พระ” หมายถึงอะไร? ลองกិតู. ธรรมะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคล แล้วก็ไม่ใช่จักตาย ไม่ใช่จักเข้านิพพาน: ฉะนั้น พระหรือพระพุทธเจ้าจริงนั้น ไม่ใช่จักเข้านิพพาน ยังมีตลอดกาลคู่กันกับสิ่งที่เรียกว่าโลกหรือทั้งหมด. ถ้ายังมีสิ่งที่มีชีวิตคตินึกได้คือคนอยู่แล้ว ธรรมะก็ยังมิอยู่เรื่อยปรากฏอยู่เรื่อย; ถ้าว่าคนหมดไป โลกหมดไป ธรรมะก็อยู่ในฐานะที่ไม่ปรากฏ ก็แปลว่าไม่ใช่จักตาย ไม่ใช่จักเข้านิพพาน. ต้องรู้จักพระ ในลักษณะอย่างนี้ จึงเรียกว่าธรรมประยুক্তี แม้ในชั้นตั้งต้นที่เกี่ยวกับคำพูด.

คำว่า “มาร” มารมีรูปร่างเหมือนกับที่เขียนไว้ที่ฝาผนังโบสถ์ นั้นเป็นมารของเด็ก ๆ. พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงมารในพุทธภาษิตอยู่มากครั้งมากแห่ง ไปอ่านดูในพุทธประวัติได้; แต่ความหมายก็มีอย่างเดียวกันอีก คือไม่ใช่ตัวตน จะเป็นกายเนื้อหรือกายทิพย์ หรือกายอะไรก็ตาม มันไม่ใช่ตัวตนอย่างนั้น, แต่ว่าเป็นธรรมะฝ่ายตรงกันข้ามกับที่เรียกว่า “พระ” เมื่อตะกี้. ธรรมไหนที่เรียกว่าเห็นแล้วเป็นเห็นตถาคต ธรรมที่ตรงข้ามนั้นแหละคือมาร.

ครูบาอาจารย์ของเรา ที่เป็นชั้นบูรพาจารย์นมนานนั้น จำแนกมารไว้เป็น ๕: “บัญญัติมาร - มารทั้ง ๕” นี้มีคำสวดเป็นคำกลอน คือกิลีสมาร ชันธมาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร อภิสังขารมาร เป็น ๕ มาร. การแจกมารเป็น ๕ อย่างนี้ยังไม่เคยพบในพระพุทธภาษิต แต่ก็เป็นที่เชื่อถือได้ หรืออาจจะมีในพุทธภาษิตที่ผมยังไม่เคยพบ. ข้อนี้จะไม่นิพนธ์ จะวินิจฉัยตัวมารทั้ง ๕ นิดกว่า.

เราพึงรู้จักมารให้ถูกต้อง, ถ้าเราไม่รู้จักตัวมารทั้ง ๕ ที่ถูกต้อง
อย่างเดียวกันกับ “พระ” ในลักษณะที่เรียกว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต
แล้ว” เราก็ไม่อาจจะกำจัดมาร คือไม่อาจเอาธรรมะมาประยุक्तเพื่อทำลายมารได้.

ธรรมประยุक्तนั้นต้องถูกฝ่าถูกตัว อย่าลืมน่าต้องถูกฝ่าถูกตัว ต้องมีฝ่ายที่จะ
กำจัดมาร และก็ต้องมีมารจริงๆ แล้วก็เล่นงานมารนั้นเข้าไป; เหมือนเราจิต ตี.ตี.ตี.
เข้าไปที่มดแมลงอย่างนั้น มันต้องจริง แล้วก็ถูกฝ่าถูกตัวอย่างนั้น จึงจะมีประโยชน์.
เมื่อมีปลวก มีมด มีแมลง จะนึกขยาปราบแมลงเข้าไปที่ตัวแมลง มันจึงจะถูกเรื่อง, ถูกฝ่า
ถูกตัว; นี่เพราะเราเห็นและรู้จัก เห็นอยู่ซึ่งตัวแมลง แล้วก็ใส่ยาปราบแมลงนั้นลงไปที่ตัว
แมลง; นี้เรียกว่าถูกฝ่าถูกตัว.

สิ่งที่เรียกว่า มารไม่รู้ว่ามีอยู่ที่ไหน? แล้วแถมสิ่งที่เรียกว่า พระก็ไม่รู้ว่า
อยู่ที่ไหน ที่เป็นตัวจริง? เห็นกันแต่ในความฝัน ในความคาดคะเน ในความว่าเอา
เองด้วยปาก ก็เลยไม่มีการกระทำที่ถูกฝ่าถูกตัว. เราต้องเอามารมาให้ได้เสียก่อน แล้ว
จึงจะเอาธรรมะประยุक्तเข้าไปที่มาร เหมือนที่เราใส่ ตี.ตี.ตี. ลงไปที่มดแมลง.

ขอให้ คำจำกัดความทั่วไป ในเบื้องต้นว่า สิ่งที่เรียกว่า มาร นั้นสรุปอยู่ที่
คำเดียว คือ ความคิด หรือ ความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา. ความคิดก็คือความ
รู้สึก, ความรู้สึกก็คือความคิด หมายถึงที่เกิดขึ้นในใจ. ความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา
นั้นแหละคือมาร เพราะว่าความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อไรแล้ว ก็เดือดร้อนแทบว่าจะ
นั่งกันไม่ติดหันเสมอไป; หรืออย่างน้อยที่สุดก็ทำให้กระวนกระวายใจ ถ้าเราพ่ายแพ้
แก่มาร ก็มันเกิดขึ้นมาในใจได้ แล้วเราไม่สามารถจะหยุดมันได้.

ทำไมจะต้องแจกความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา ที่เรียกว่ามารนี้ออกไปตั้ง ๕ อย่าง? ก็เพื่อให้ง่ายแก่การประยุกต์นั่นเอง เช่น เรายุติจักว่า มดแมลงชนิดไหน จะใช้ยาปราบแมลงสูตรใด ซึ่งก็ต้องทำได้ดีกว่าที่ไม่รู้จัก จัดแยกหรือจำแนกออกไปอย่างนี้; เราจึงจำแนกมารเป็นกิเลสมาร ชันธมาร มัจจุมาร เทวปุตมาร อภิสัขารมาร; อย่างน้อยก็ ๕ แขนง ที่จะมาก่อให้เกิดความรู้สึก กระวนกระวาย ไม่พึงปรารถนา.

มารที่ ๑. กิเลสมาร คือ กิเลสโดยตรง ที่เราพูดถึงกันมามากแล้ว; โลกะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิทยะ ขี้ฉลาด ขี้กลัว อะไรก็ตามใจ, เป็นเรื่องกิเลสโดยตรง; นี่เป็นมาร เกือบจะไม่ต้องอธิบายอะไร ล้วนแต่ให้เกิดความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาทั้งนั้น คือ ร้อน.

มารที่ ๒. ชันธมาร นี่คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือ กายกับใจที่ประกอบกันเป็นคน ๆ หนึ่งนี่ เป็นมารให้เกิดความรู้สึกที่รบกวน ไม่พึงปรารถนา. เช่นอย่างผม เตี้ยวันลำบากเรื่องชันธมรอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะเรื่องความอ่อนเพลีย; เมื่อมีความอ่อนเพลียก็ทำอะไรไม่ได้ หรือรู้สึกไม่สบาย แปลว่า ชันธนี้ เกิดเป็นมาร เพราะว่ามันไม่เป็นไปตามที่เราปรารถนา; ก็เกิดความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา ชันธมาคือความทุกข์ หรือว่าเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นกิเลสชันธมาอีกก็ได้ มีมูลมาจากการที่ร่างกายล้วน ๆ เกิดเป็นอุปสรรคชันธมา ไม่ได้ถึงถึงกิเลสโดยตรง.

แม้คุณที่ยังหนุ่มนี้ ก็จะสังเกตเห็นได้ว่า ในบางครั้งร่างกายนี้เป็นมาร; อย่างคนหนุ่มที่ร่างกายสมบูรณ์ มันก็ชวนให้เกิดความรู้สึกที่เป็นกิเลส เพราะว่าในตัวคน ก็มีต่อมเกล็ดต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้, มันทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นกิเลสชันธมาอีกต่อหนึ่ง. ถ้าอย่ามีร่างกายชนิดนั้น ก็จะไม่สึกกิเลสได้. มีคน สัตว์

บางจำพวกเกลียดร่างกายชนิดนั้น จึงตั้งอธิษฐานจิต เป็นพรหมที่ไม่มีร่างกาย เรียก
ว่า *อรุปรหม* อะไรก็สึกแท้ เพราะว่าเขาไม่ต้องการจะมีร่างกาย. นี่เนื่องมาจากที่ว่า
สังขารร่างกายนั้นบางทีก็อยู่ในสภาพที่เป็นอุปสรรคหรือมาร โดยทำให้เกิดความรู้สึกที่ไม่
พึงปรารถนาขึ้นมา มารมันก็มาอยู่ตรงนี้ เป็นความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาที่มีมูลมาจาก
ร่างกายล้วน ๆ.

มารที่ ๓. มัจจุร คือความตาย ถ้าตายลงไป ก็เรียกว่าความตายเป็น
อุปสรรค โดยเฉพาะที่ว่าไม่มีโอกาสที่จะทำความดีหรือสิ่งที่เราปรารถนา. แต่ที่นี้แม้ยัง
ไม่ทันจะตาย ก็เป็นมารแล้ว เพราะเรากลัวตายอยู่ตลอดเวลา, กลัวตายชนิดที่เป็นเหตุให้
ทำอะไรไม่ได้ก็มีอยู่มาก. นี่มีมูลมาจากความตาย, เพียงแต่นี้ก็ขึ้นมา ก็เกิดปัญหาเรื่อง
ความตายอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น; ถ้าเป็นอุปสรรคก็เรียกว่าเป็นมารทั้งนั้น.

ขันธมารที่เราไม่ได้หมายถึงตาย ยังเป็นอยู่ แต่เป็นอุปสรรค; ส่วนมัจจุร
ความตายนี้เสียดัง ภาวะความตายที่จะเกิดแก่ขันธเหล่านั้น หรือได้เกิดอยู่ก็ตาม นี่เป็น
มาร. ทุกคนเกลียดกลัวความตาย เกลียดกลัวพญามัจจุร มันก็เป็นปัญหาารบกวน
จิตใจ, สร้างความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นมา จากสิ่งที่เรียกว่าความตาย. ความตาย
ธรรมดาที่เป็นมารอย่างนี้, ความตายที่มีความหมายสูงขึ้นไป: *ความตายทางจิต ทาง
วิญญาณ, ความล้มเหลวของการกระทำที่คั่งค้าง* นี้ก็เป็นมาร เรียกว่ามัจจุร คือ
ความตายด้วยกันทั้งนั้น.

มารที่ ๔. เทวบุตร เทวบุตรที่เราได้รับคำอธิบายไปแต่ในทางที่เป็น
บุคคลาธิฐาน เช่นเดียวกับคำว่ามารที่เขียนตามผนังโบสถ์, คำว่าเทวบุตรนี้เองเดียวกับ
ภาพฝาผนังโบสถ์ คือเป็นพวกเทวดา. เทวดาให้โทษเรียกเทวบุตร; คนที่เชื่อ

เทวดา เชื่อผีเชื่อโชค หรือเชื่อเคราะห์ เชื่อลางนี้ ก็ยกให้เทวปุศตมารหมต. อย่างนี้ผมว่าไกลน้ก. เอาที่ใกล้ หรือที่ถูกต้องความหมาย ก็คืออุปสรรคที่เกิดมาจากสังกมอันธพาล ระบุจึกโกจักก็อะไรอย่างนี้ก็ได้; เพราะว่ คำว่า เทวะ นี้แปลว่าผู้เล่น คือเล่นสนุก, ผู้ไม่เอาการเอางาน ผู้เอาแต่เล่นสนุก.

คำว่า เทวะ นี้ มาจากรากศัพท์ ว่าทิวะ แปลว่ารุ่งเรืองก็ได้ แปลว่าเล่นหัวก็ได้. รุ่งเรืองก็ไม่หมายความว่ารุ่งเรืองที่ถูกต้อง แต่รุ่งเรืองเพราะมีอะไรเรียกว่าบุญ ทำให้ไม่ต้องทำการท้งาน เล่นหัวได้ตลอดเวลา. เทวดาที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์ ก็มีความหมายอย่างนั้น คือไม่ต้องทำงานอะไร นอกจากเล่นหัวกันระหว่างเพศ ระหว่างอะไรตลอดเวลา.

จอมเทวดาในทางนี้ก็คือพวกสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ เล่นหัวตลอดเวลา โดยมีคนอื่นมาช่วยให้ความสะดวกอย่างย้ง นี้เรียกว่าปรนิมิตตวสวัตติ; *ปรนิมิต* แปลว่าผู้อื่นทำให้ ผู้อื่นเนรมิตให้ คือมีคนคอยให้ความสะดวกอย่างย้งขึ้นไปอีก, ตัวก็ได้มีโอกาสเล่นหัว.

ถ้าคุณอ่านพุทธประวัติอย่างนิยาย คุณก็จะได้อ่านว่ *พญามาร* มาจากชั้น *ปรนิมิตตวสวัตติ* ข้าง *ศรีเมฆ* เข้ามา. ถ้าถอดเป็นบุคคลลาธิฐาน ข้าง *ศรีเมฆ* ก็คือผู้ที่คอยอำนวยความสะดวก ให้เทวดาชั้นนี้เล่นหัวได้สูงสุด.

ที่นี้ เรื่อย่าไปเอาตัวบุคคล เราไปเอาตัวความหมาย คือความหมายที่หมายถึงผู้เล่นหัวตามใจตัวเอง สนุกสนานตลอดเวลา ซึ่งคนพวกหนึ่งเขาเรียกว่า ผู้มีบุญ ผู้เสวยบุญ; คำว่าเทวดานี้ก็หมายถึงอย่างนี้ คือเทวดาในสวรรค์. เทวดาในมนุษย์

คือพวกกษัตริย์ พวกราชาก็ถูกสมมุติเป็นสมมุติเทวดา. ที่นี้ก็เคล็ดเลย ไปถึงพระอรหันต์; แต่เทวดาพระอรหันต์นี้หมายถึงไม่มีความทุกข์เท่านั้นเอง รุ่งเรืองอยู่ด้วยไม่มีความทุกข์อย่างบริสุทธ์.

เทวดาในสวรรค์นั้นรุ่งเรืองอยู่ด้วยกามารมณ์ ไม่มีความทุกข์ แต่ว่าอยู่ด้วยความหลง, เทวปุศตมาร คำนี้ หมายถึงเทวดาชนิดที่รุ่งเรืองอยู่ด้วยการเล่นหัวที่เต็มไปด้วยความหลง; ฉะนั้น ระบุจิกโกจักก็ถูกต้องที่สุด. ถ้าอุปสรรคอันตรายใดๆ เกิดมาจากสังกมอันธพาล ก็เรียกว่าเทวปุศตมารทั้งนั้น; การกระทบกระทั่งของสังกมอันธพาลนี้ ทำให้เราเกิดความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นในใจของเรา ไม่ยกเว้นใครทั้งนั้น. อย่างว่าจะอยู่ที่บ้าน แม้อยู่ที่วัดเป็นพระเป็นเณร ก็ยังต้องถูกเบียดเบียนด้วยเทวดาพวกนี้ เรียกว่าเทวปุศตมาร, เทวบุตร เทวดานี้เป็นมาร ให้เกิดความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนา เกิดความทุกข์ความกระวนกระวาย.

มารสุดท้าย มารที่ ๕. เรียกว่า อภิสังขารมาร ก็คือ กรรม ผลกรรม ความที่ต้องไปตามผลกรรมบีบคั้น; เช่นทำไม่ดีไปติดคุกติดตะราง ก็เรียกว่าอันนั้นเป็นมารขึ้นมา เป็นผลกรรม หรือว่าเราจะต้องมีกรรมพันธุ์มีอะไรเป็นไปตามกรรมด้วยความยากลำบาก ก็เรียกว่าเป็นผลกรรม เป็นมาร, หรือกำลังเสวยผลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ เป็นเปรต เป็นนรก เสร็จงาน อสุรกายอยู่ ก็เรียกว่ามันเป็นมารเหมือนกัน.

นรก คือ ผลกรรมที่ร้อนใจ, เสร็จงาน คือ โง่, เปรต คือ หัวกระหาย, อสุรกาย คือ กลัว, ในฐานะที่มันเป็นผลกรรมก็เรียกว่ามารได้เหมือนกัน; แต่ว่าเอาตัวกรรมเป็นมารเลยก็ได้ มันกินความกว้าง มีมูลมาจากกรรม จึงมีผลกรรม มีผลกรรมแล้ว มันจึงทรมาณเรา.

ถ้าเราต้องเป็นไปตามกรรม คือเราอยู่ในอำนาจของมาร คือกรรมนี้ จะเป็นกรรมดำ หรือกรรมขาวก็ตามใจ; มันก็ตกกันไม่ถึงนิพพานทั้งนั้น. ต้อง เพิกถอนกรรมดำ กรรมขาว กรรมดี กรรมชั่ว กรรมอะไรหมดทุกกรรม จนอยู่เหนือ กรรม ซึ่งอาจจะทำได้ด้วยกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว คืออริยมรรคมีองค์ ๘.

เอาละ, เราจะมองกันแต่ในแง่ที่มันเป็นมาร ก็คือถ้า กรรมหรือผลกรรมชนิด หนึ่งมาถึงแล้ว ความรู้สึกอันไม่พึงปรารถนาก็จะเกิดขึ้นในใจเรา แล้วก็ทรมาณเรา.

มารจะมาจากเงาไหนมุมไหนใน ๕ มุมนั้น แล้วก็เรียกว่ามาร ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ คือความรู้สึกอันไม่พึงปรารถนา. เราต้องเอามารชนิดนั้นมา แล้วฉีก ตี.ตี.ตี. เข้าไป; จะเรียกโดยสมมุติว่า ตี.ตี.ตี. ฉีกเข้าไปที่สิ่งเรียกว่ามารนั้น.

ยาม่ามาร นี้ก็คือ ธรรมะที่แท้จริงที่เป็นเครื่องมือ ที่เราพูดกันมามากมาย ในหัวข้อ “ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือ” ที่จะฆ่ามาร มีรูปโครงสร้างในรูปของ โพชฌงค์ ๗ ประการ ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยประการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ในรูปของอานาปานสติ ๑๖ ชั้น. คุณก็สวดมนต์บทนี้อยู่ทุกวัน: เมื่ออานาปานสติ อันบุคคลเจริญทำให้ มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์, เมื่อสติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเจริญทำ ให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้บริบูรณ์, โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชชาวิมุตติให้บริบูรณ์”, นี่คือพันมาร, วิมุตติคือพ้นจากมาร.

เมื่อว่าจะเอายาปราบมารฉีกเข้าไปโดยตรง นี่ก็คือทำอานาปานสติ สติปัฏฐาน ๔ ให้มีอยู่ที่เนื้อที่ตัว; นี่ก็จะถูกฝาดูกตัว คือมารอยู่ไหนก็ใส่ยาฆ่ามารเข้าไปที่นั่น: มาร เกิดจากจิตใจอยู่ในจิตใจ หรือว่าอยู่ที่ส่วนไหนของจิตใจ ของพวกอกุศลเจตสิกกลุ่มไหน ก็ใส่ยาฆ่ามารเข้าไปที่นั่น.

เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ชนิดที่ทำให้เป็นโพชฌงค์ได้ คือเจริญถูกต้อง ทำให้ถูกต้อง แล้วก็มีโพชฌงค์บนมาได้ ในตัวสติปัฏฐานนั้น ก็เป็นสมาธิมาบรรจบมาทันที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิเลสสมาธิ ซึ่งเป็นวัตถุประสงคโดยตรง สำหรับธรรมะที่จะฆ่าหรือจะปราบ : มีกิเลสอย่างไรก็ต้องรู้, แล้วก็เจริญสติปัฏฐาน ในลักษณะที่ประกอบอยู่ด้วยองค์แห่งโพชฌงค์เรื่อย ๆ ไป จนกว่ามันจะสูญสิ้นไป.

เราเป็นอยู่อย่างถูกต้องทั้งวัน ทั้งเดือน ทั้งปี, เป็นอยู่โดยถูกต้อง คือประกอบด้วยธรรม ทั้งวัน ทั้งเดือน ทั้งปี ก็เหมือนใส่ยาไว้ทั้งวัน ทั้งเดือน ทั้งปี ทำให้มกบหลวงแมลงมันเกิดไม่ได้ หรือมันตายไป ๆ. เมื่อเจริญอานาปานสติอยู่ กิเลสก็ไม่มีโอกาสจะเกิด ; กิเลส. ถ้าเจริญอานาปานสติอยู่ กิเลสไม่มีโอกาส ไม่มีช่อง ไม่มีเนื้อที่ ที่จะเกิด.

เมื่อเรารู้ว่าเรามีกิเลสอะไรเป็นปัญหา หรือเป็นมารโดยเฉพาะ ก็ต้องรู้จักรู้สึกลูกอยู่ ให้เป็นคู่ปรับกับฝ่ายหนึ่งขึ้นมาทีเดียว ; อย่าทำคลุม ๆ ไปว่า นี่ทำแล้ว ก็แก้กิเลสทั้งหมดเลย อย่างนั้นก็เหมือนกัน ; สำหรับคนที่ซี้เกียจก็ตีชลุบเขาว่า ทำไปเถอะ จะแก้กิเลสทั้งหมดได้. ถ้าจะให้ดีกว่านั้นก็ควรจะรู้ว่ามันเป็นกิเลสอะไร ที่เป็นเจ้าเรือนที่มีมาก แล้วก็ต้องเอากิเลสนั้นมาก่อนเสมอ สำหรับการเจริญกรรมฐาน, มองเห็นกิเลสอยู่ว่าเป็นอย่างนั้น รมกวนอย่างนั้น แล้วจะได้เลือกกรรมฐานที่ถูกต้อง หรือในวิธีที่มันถูกต้อง.

เราจะต้องทำให้ถูกต้องเรื่องอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก นี้เรียกว่าอานาปานสติ ไม่ใช่ใช้ว่าทำวันหนึ่งครั้งหนึ่ง ; ต้องทำเหมือนกินยวันละ ๓ วัน.

การปราบกิเลสจะต้องมีการควบคุม ระวัง หรือว่าคุมและเฝ้าอยู่ ทุกลมหายใจ เข้าออก ระวังตัวอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกตลอดวัน ตลอดคืน ตลอดเดือน ตลอดปี. ฉะนั้น เพื่อให้เจริญยิ่งขึ้นตามนี้ เขาจึงเอามาหัดทำอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกมากเป็นพิเศษ ในบางโอกาสบางเวลาที่จะทำได้. ที่จริง **ต้องทำได้ตลอดเวลา**: เวลากิน - นอน - อาบน้ำ - ถ่าย ฯลฯ เวลาอะไรก็ตาม **ต้องมีสติ อยู่ตลอดเวลา ไม่ให้มีกิเลสเกิดขึ้นได้**, เติมนั่น นั้งนอน ทำได้ตลอดเวลา ไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นได้ ทำในลักษณะต่าง ๆ กัน.

การที่เอามา **ทำอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก** เรียกว่า **อยู่ที่เนื้อที่ตัว** แล้วก็ **ถูกฝ่าถูกตัวอย่างอง**.

เช่น มีปกติ **ถูกรบกวนด้วยกิเลสประเภทราคะ**; ราคะหมายถึงความรักระหว่างเพศ, โลกะหมายถึงความรักที่ไม่เกี่ยวกับเพศ. สมมติว่ามีกิเลสประเภทราคะเกี่ยวกับเพศ ก็พิจารณา **คูโทษ** ของมัน ความรบกวนของมัน **ที่เรียกว่าอาทินวะ** ของมัน แล้วก็มองไปแต่ข้างหน้าให้เห็น **แค่หนทางออก**, หนทางออกคือความว่างจากราคะ, อย่างนี้อยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก แล้วราคะจะเกิดได้อย่างไร.

เดี๋ยวนี้เรา **ไม่สามารถจะจุดจิต ทำอย่างนั้นได้** ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก เพราะว่าเราบังคับจิตของเราไม่ได้ **เราจึงผลักเบื้องตนไปกว่านั้น** ก็ **บังคับจิตให้ได้** ก่อน ไปบังคับจิตให้กำหนดลมหายใจทุกครั้งที่หายใจเข้าออก; อย่างนั้นมันบังคับจิตให้สามารถทำอะไรได้ตามที่เราต้องการทุกครั้งที่หายใจเข้าออกก่อน. พอทำได้อย่างนั้นแล้ว จึงเอาสิ่งที่เรียกว่าราคะ หรือโทษของราคะเข้ามาแทนลมหายใจ.

ดูราคะหรือคูโทษของราคะอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก; เพราะว่าเดี๋ยวนี้เราสามารถกำหนดจิตที่อะไรลงไปได้ทุกครั้งที่หายใจเข้าออกแล้ว มันจึงมีบุพภาคเบื้องต้น

คือการหัดกำหนดลมหายใจเข้าออกนี้เสียก่อน ให้ได้ก่อนทุกครั้งที่ยายใจเข้าออก. เมื่อจิตอยู่ในอำนาจนาคนั้นแล้ว ก็เปลี่ยนเรื่องเสียนิดเดียว ว่าเอาราคะ หรือโทษของราคะ มาดูอยู่ พิจารณาอยู่ เห็นอยู่ ให้เป็น *experience* ลงไปจริงๆ ในโทษของมันทุกครั้งที่ยายใจเข้าออก; นั่นเหมือนกับใส่ยาฆ่าแมลงลงไปที่ตัวแมลง; นี้เรียกว่าที่เนื้อที่ตัว หรือถูกฝ่าถูกตัว, เรื่องอื่นๆ ก็เหมือนกัน.

สำหรับเรื่องขันธมาร เป็นความชรา, ความที่ไม่ได้ทำตามต้องการเกี่ยวกับเรื่องสังขาร, ก็เอามาดูจนไม่ให้เกิดปัญหาหรืออันใจกระวนกระวายอะไร; ดูความที่สังขารจะต้องเป็นไปตามธรรมชาติอย่างนั้น แล้วก็เป็นอย่างหน้าหัวเราะไปเลย. นี้ก็คือฆ่ามารตัวนี้ได้ เหมือนกับใส่ยาฆ่าแมลงลงไปที่ตัวแมลง; ขันธ์นั้นก็จะไม่เป็นปัญหาอีกต่อไป. เมื่อเจ็บไข้ขึ้นมากลายเป็นของหน้าหัวเราะ, เมื่อจะตายลงไปก็กลายเป็นของหน้าหัวเราะ, ถ้าตายแล้วรู้สึกอะไรไม่ได้ก็เลิกกัน.

ความเจ็บไข้ หรือ ความตาย มันกลายเป็นของหน้าหัวเราะ, ^{นี่เป็น} ผลของการที่ฆ่ามาร ^{นี่} ขันธมาร ^{นี่} ทัมัจจุมารได้ ^{นี่} ที่นี้และเตียวนี้; ^{นี่} ก่อนเจ็บไข้ หรือก่อนตาย ก็มียาบ่อกันมารนี้ หรือกำลังเจ็บไข้หรือกำลังจะตาย ก็มียาฆ่ามารอันนี้ คือฆ่าความรู้สึกที่เป็นความกระวนกระวายเสียได้; ความเจ็บไข้ของขันธ์ หรือความตายของขันธ์ก็ไม่มีปัญหา.

ที่นี้ก็มาถึง เทวปุตตมาร, เราทำความรู้สึกเกี่ยวกับความเจ็บไข้ ความตาย อยู่ทุกครั้งที่ยายใจเข้าออกอย่างไร; เราก็ทำความรู้สึกที่บ่อกันความเบียดเบียนของสังกมอันธพาลอย่างนั้นเหมือนกัน. แรกๆ สังกมอันธพาลเขายิงศร ยิงอะไรมาที่เรา ^{นี่} เราอย่าไปรับมัน คือ ^{นี่} ไม่ไปรับการกลั่นแกล้งของบุคคลใด การช่วยของบุคคลใด การประเล้าประโลมหลอกลวงของบุคคลใด ทั้งโดยรู้สึกหรือโดยไม่รู้สึกตัว.

คำว่า **อัมภพ** หมายถึง **ไม่อยู่สุข กลั่นแกล้งคนอื่น** จึงจะเรียกว่า อัมภพ ถ้ามันอยู่ตามลำพังก็ไม่มีปัญหาอะไรเกิดขึ้น ; สันดานอัมภพนั้นมันก็ต้องกลั่นแกล้ง. ถ้าพระเนรองค์ไหน เกิดกลั่นแกล้งองค์อื่นขึ้นมา ก็ให้เป็นอัมภพขึ้นมาทันที ทั้งที่เป็นพระเป็นเณร ; ฉะนั้น ระวังอย่าให้มีอาการอย่างนี้ มันจะกลายเป็นเทวปุตตมารไป โดยไม่รู้สีกตัว.

พระเนรที่รักสวรั้งาม รักเล่นรักหัวอะไรมากเกินไป เมื่อไม่ได้ใจอย่างใจ ก็จะกลั่นแกล้งผู้อื่น ; ระวังให้ดี จะกลายเป็นอัมภพ เป็นเทวปุตตมารอะไรขึ้นมา. การที่จะต่อต้านกับมารชนิดนี้ ก็คือหัวเราะเยาะ อีกเหมือนกัน, จะเมตตากฎนาสงสาร มันบ้างก็ได้ ; แต่การที่ไม่ยอมรับเอาเข้ามาเป็นเรื่องกระวนกระวายใจนั้น ให้กลายเป็นเรื่องน่าหัวเราะหรือน่าสงสารไป ; นี่ก็เหมือนกับ การใส่ยาฆ่าแมลงลงไปที่ตัวแมลงคือ มารชนิดนี้.

ปัญหาที่เกิดมาจากสังกมอัมภพ เราก็อย่ารับเอามาใส่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ. ตาเห็นรูปก็ **สักแต่ว่า** ได้เห็น หูได้ยินก็ **สักว่า** ได้ยิน จมูกได้กลิ่นก็ **สักว่า** ได้ดม ฯลฯ อย่าปรุงเป็นตัวกู-ตัวกู ออะไรขึ้นมา มันจะกัดกัน ; ระวังอย่างนี้เลยหมดปัญหาไปได้ในเรื่องเทวปุตตมาร.

อภิสังขารมาร คือ กรรม นั้น คงจะมีเรื่องมาก มีเรื่องที่จะต้องพูดมาก ; แต่เอาสั้น ๆ ว่าเมื่อ **ปฏิบัติธรรมะในอานาปานสติ** ถึงขั้นที่เห็นอนิจจานุสสติ เห็นทุกข์ เห็นอนัตตาอยู่เป็นประจำแล้ว ก็ไม่มีอะไรทำให้กระวนกระวายใจ เกี่ยวกับผลกรรม ได้เหมือนกัน เพราะมันเห็นเพียงว่ากรรม เป็นของปรุงแต่ง. กรรมนี้เป็นสังขาร เป็นของปรุงแต่ง ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามเรื่องของการปรุงแต่ง อย่ารับมาเป็นเรา

เป็นของเรา ก็ขจัดกรรมออกไปได้. ถ้าอธิบายกันละเอียดก็ต้องไปอธิบาย อานาปานสติ หมวดที่ ๔ อนิจจานุปัสสีเป็นต้นไป ถึงปฏิณิสต์คานุปัสสี เป็นที่สุด, นั่นแหละเป็นเรื่องขำมารประเภทอกิสังขารคือกรรม.

ที่นี้เขาเป็นว่า *เรามีหิริ มีโอตตปัปะ - มีความละเอียดเบา ความกลัวเบา* คืออยู่ แล้วก็ไม่ต้องทำอะไรชั่ว ก็เป็นการป้องกันกรรม ที่อยู่แล้วในชั้นเต็กอมมี *ไม่ทำความชั่ว ทำแต่ความดี* เพื่อเอากรรมดีไปปะทะความชั่ว; ชั้นที่เจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็ ทำกรรมที่เหนือคเหนือชั่ว คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ขจัดออกไปเสียทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว *อกิสังขารมารก็ไม่มีแต่คนจะอยู่* ก็เลิกความเป็นมารไป.

เท่าที่ผมพูดมานี้ คุณพอมองเห็นหรือยังว่า *ระบบอานาปานสติ* ระบบเดียวสามารถกำจัดมารในแง่ต่าง ๆ ทุกแง่ทุกมุม คือทั้งขำมารด้วย; เพียงที่เราปรับปรุงหรือช่วยขยายให้ถูกต้องทั่ว, ทำอานาปานสติในลักษณะที่ถูกตลอดทั่วกับเรื่องของมาร. เมื่อมารใดมารหนึ่งที่มาบรบกวนมาก อยู่ก่อน หรือกำลังกระวนกระวายใจอยู่ด้วยมารชนิดไหน ก็ใช้อานาปานสติที่ถูกตลอดทั่วสำหรับขำมารชนิดนั้น. ฉะนั้น เราจะต้องศึกษาอานาปานสติให้แตกฉาน, แล้วจะได้ใช้เป็นเครื่องมือ.

ที่นี้ ถ้าว่ายังทำไม่ได้ไม่แตกฉาน ก็ใช้เท่าที่มีอยู่ ก็ยังพอจะทำได้ คือไม่น้อยเกินไป: *มีสติ* ในสิ่งนั้น *รู้สึกสิ่งนั้นดี* คือ *มีธัมมวิจยะ*, แล้วก็ *มีความพากเพียร* ที่จะขจัดหรือแก้ปัญหานั้น แล้วก็พอใจอยู่เสมอในการที่ได้ทำอย่างนี้ ว่าการที่ได้ทำอย่างนี้ถูกต้องที่สุด ในการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา. *มีสติ - พอใจ* ในการที่ได้ทำอย่างนี้ จนกว่าจะสามารถทำได้เป็นร่องเป็นรอย เข้ารูปเข้ารอย สามารถทำได้เหมือนว่าเล่น.

เหมือนเราหัดขี่จักรยาน นั่นก็ต้องล้มลุกคลุกคลาน จนกว่าจะเข้ารูปเข้ารอย หรือขี่ได้; ฉะนั้น จึงต้องพอใจที่จะรับเอา หรือเผชิญกับความล้มลุกคลุกคลานในระยะแรกๆ, ต้องพอใจในความลำบากนั้น ที่ได้ประสบกันเข้ากับ ความลำบาก, ต้องพอใจ ว่าได้ทำในสิ่งที่ควรจะทำ ที่ดีที่สุดในสิ่งที่ต้องทำ; ถ้าไม่เช่นนั้นมันจะเปิดหนังสือทิ้งไปเสีย แล้วก็ทำไปจนมันเข้ารูป.

นี่ ก็แน่นอนที่จะไปอย่างถูกต้องข้างหน้า แล้วก็ ระดมสมาธิคือแรงจิตแรงใจ ลงไปในความเข้ารูปเข้ารอยนั้น แล้วปล่อยไปอย่างนั้น, รอได้ คอยได้ ทนได้ จนกว่าจะมีผลในที่สุด คืออุเบกขา จะก็เตือน ก็บี ก็ชาติ ก็ตามใจ ต้องทนทำไปได้อย่างสม่ำเสมอ. เหมือนกับเราปลูกต้นไม้ลงไป เราต้องรอได้ คอยได้ กว่ามันจะออกดอกออกผล; ถ้าเรารอไม่ได้เราก็ฆ่าตายเอง ปวดหัว หรือเป็นบ้าตายเอง. นี่เรามีอุเบกขา ก็ว่าจัดทุกสิ่งทุกอย่างถูกต้องวิธี แล้วก็รอได้ คอยได้ เฉยๆ อยู่อย่างนั้น.

นี่เป็นอุบายอย่างนี้ จะฆ่ามารชนิดไหนต้องทำอย่างนี้ทั้งนั้น; ถ้าเกิด รอไม่ได้ คอยไม่ได้แล้ว ก็ล้มละลายหมด; นี่คืออุปสรรค อันหนึ่งที่ว่าไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่มีความอดทน พอ: เปลี่ยนเรื่องที่เรียน, เปลี่ยนเรื่องที่ทำ, เปลี่ยนอะไรเรื่อย, เปลี่ยนแนวของชีวิตบ้าง บอๆ เรื่อย; ไม่มีอะไรที่แน่นอนลงไป นั่นมันกลายเป็นมารเสียเอง เรียกว่าชีวิตกลายเป็นมารเสียเอง แล้วก็มีความยุ่งยากลำบาก.

สรุปความ ได้ว่า มารชนิดไหนก็ตาม เรียกชื่ออย่างไรก็ตาม; มันคือความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาตั้งรูปก่อรูปอะไรขึ้นมาได้เพราะมีวิชา; มีวิชาอย่างเดียวกันพอที่จะรับเอามารเข้ามาได้ทุกชนิด ทุกสาขา ทุกแขนง.

ทำลายอวิชชาเสียได้อย่างเดียว มันก็ฆ่ามารหมดทุกแขนง เหมือนกัน ;
 ฉะนั้น ทุกอย่างอยู่ในทางธรรม มันก็คือแสงสว่าง เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งอวิชชา. ถูกฝ่า
 ถูกตัวก็คือ เอาแสงสว่างกำจัดความมืด โดยตรง, เอาโพธิมากำจัดกิเลส โดยตรง
 อย่างถูกฝ่าถูกตัว ก็เรียกว่าปราบมารฆ่ามาร ; ที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกของท่าน ตาม
 ภาษาธรรมแท้ ๆ ว่า **อนโต ทุกขสฺส กิริยา - การกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์.**

การกระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ นั่นคือการฆ่ามาร ; การประยุक्त
ธรรม - ธรรมประยุक्त คือ เอาธรรมะเป็นยาฆ่ามาร, ใส่ลงไปในมารให้มันตายหมด
 อย่างที่เรียกว่าถูกฝ่าถูกตัว มารอยู่ที่ไหนใส่ลงไปที่นี่.

ถ้ามารอยู่ที่ กาย วาจา ใจ ก็ใส่ธรรมเข้าไปที่ กาย วาจา ใจ ก็เลยมีผลดี
 ไม่มีความงมงาย อย่างที่เรียกว่าเป็นเรื่องนิยาย ลม ๆ แล้ง ๆ ไปหมด. พระก็เป็นเรื่อง
 นิยาย เป็นพระพุทธเจ้าในนิยาย, มารก็เป็นมารในนิยาย ก็กลายเป็นเรื่องนิยายไปหมด
 ไม่มีอะไรที่เป็นความจริง ; แล้วก็สมน้ำหน้าของคนโง่ ที่ทำอะไรก็กลายเป็นเรื่องนิยาย
 ไปหมด ไม่มีธรรมประยุक्त มีแต่ความละเมอเพื่อฝัน.

ขอให้ จำคำว่า **ธรรมประยุक्तไว้ดี ๆ ;** ผมก็ไม่ค่อยชอบคำนี้ ภาษาใหม่ ๆ
 ของคนบ้าในทางภาษามากกว่า แต่ก็ไม่รู้จะใช้คำอะไร ก็พลอยใช้คำว่าประยุक्तอะไรไป
 กับเขา. แต่เมื่อใช้กันจนเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ก็ได้, ต่อไปก็เป็นภาษาธรรมคำว่า เอา
 ธรรมะนี้ เข้าไปที่มาร แล้วมารก็จะตายหมด. **เอาธรรมะส่วนที่พึงปรารถนา**
เข้าไปที่ธรรมะส่วนไม่พึงปรารถนา ก็กลายเป็นธรรมะที่เป็นผลคือ**นิพพาน** คือความ
 ตับทุกข์ ; อะไรก็ไม่พ้นไปจากคำว่า ธรรมะ, ฉะนั้น จึงต้องจัดการกับธรรมะให้ถูก
 ต้องก็เป็นธรรมประยุक्त.

เวลาของเราทั้งหมด.

สุญญตาปริทรรศน์

- ๓๘ -

อานาปานสติประยุกต์

๑ ตุลาคม ๒๕๑๒

วันที่ ๑ ตุลาคม เป็นวันอันดับที่ ๖๕ แห่งระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒.

วันนี้จะได้กล่าวถึง ธรรมประยุกต์ต่อไป โดย
หัวข้อย่อว่า อานาปานสติประยุกต์. เราได้ใช้คำว่า
ประยุกต์กันมาเรื่อยๆ; แต่ก็ยังไม่แน่ใจว่า จะเข้าใจ
คำว่าประยุกต์ถูกต้องและสมบูรณ์หรือไม่ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในทางธรรม. เคยวนการศึกษาธรรมหรือการ
ปฏิบัติธรรม ไม่ได้ผลเป็นที่พอใจ ก็อยู่ตรงที่ว่า ประยุกต์
ไม่ได้นั่นเอง หรือจะไม่รู้จักประยุกต์เสียเลย ก็ยังเป็นได้
ได้แต่เล่าเรียนๆ ไป ในลักษณะที่เรียกว่า “ความรู้ท่วม
หัวเอาตัวไม่รอด” คู่มือจะเป็นอย่างนี้กันทุกแขนงของการ
ศึกษา.

ความรู้ไม่เข้าชั้น ถึงจะเรียนกันจนจบพระไตรปิฎก ความรู้ก็ยังไม่เข้าชั้น
 อยู่นั่นเอง ก็ยังประยุกต์ไม่ได้ ว่าความรู้หมายถึงอะไร โดยใจความที่ถูกต้องและที่ตรง
 จุขของมนุษย์; “ความรู้ก็เลยท่วมหัว” ทั้งในเรื่องของโลกๆ และในเรื่องของ
 ศาสนาโดยตรง.

เมื่อความรู้ไม่ประยุกต์ การปฏิบัติก็ไม่ประยุกต์ คือการปฏิบัติที่หลอ
 ไม่เข้าชั้น พอที่จะเรียกได้ว่า เป็นการปฏิบัติที่เป็น “สัมมาปฏิบัติ” ในพระพุทธศาสนา
 หรือที่เรียกโดยภาษาง่ายๆ ว่า *ประพฤติกกรรมสมควรแก่กรรม*. มันไม่ถูกฝ่าถูกตัวเสีย
 เรื่อย แล้วมันจะสมควรแก่กรรมได้อย่างไร; เพราะฉะนั้นการค้นคว้า หรือว่าจะ
 พิจารณากันในที่นี้ ถึงสิ่งที่เรียกว่าประยุกต์นั้นให้เพียงพอ นี่จะเป็นผลดี.

ในครั้งที่แล้วมาได้พูดถึงเรื่องมาร ที่เคยออกชื่อกันแต่ปาก ใครๆ ก็พูดได้
 เพราะเป็นวัฒนธรรมของการพูด ว่ามารอย่างนั้น ว่ามารอย่างนี้; แต่แล้วก็ไม่ค่อยจะ
 รู้จักตัวจริงของมัน ว่ามารที่แท้จริงนั้น คือความรู้สึกชนิดที่ไม่พึงปรารถนา ที่มีอยู่
 ในใจเรา; นี่คือมารจริง. ส่วนยักษ์มารข้างนอก หรืออะไรๆ ซึ่งเป็นข้างนอกนั้น
 ยังไม่ใช่ตัวจริง; นี่ไปสนใจกันแต่เรื่องมารที่มาจากไหนก็ไม่รู้, หน้าตาน่ากลัวชั่วร้าย.

แม้แต่ที่สนใจกันในเรื่องภายนอก ซึ่งเป็นทางมาของกิเลส ของความคิด
 ที่ชั่วร้าย; แต่ก็ไม่ได้มองดูถึงตัวความคิดที่ชั่วร้าย ที่กำลังมีอยู่ข้างใน; อย่างนี้
 ก็เรียกว่ายังไม่รู้จักมาร. ฉะนั้นเราจึงพูดกันถึง “มารประยุกต์”.

ให้รู้จัก มาร ว่าเป็น กิเลสทำให้เกิดความรู้สึกที่ชั่วร้ายขึ้นมา, สังขาร
 ร่างกายที่แปรเปลี่ยนไป ชำรุดทรุดโทรมไป ทำให้เกิดความรู้สึกที่ชั่วร้ายขึ้นมา, ความตาย

หรือปัญหาเกี่ยวกับความตาย ทำให้เกิดความรู้สึกที่ชั่วร้ายขึ้นมา, **สังคมอันธพาล** ได้แก่ พวกที่สบายแล้วเห็นแก่ตัว แล้วทำปัญหาให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น. พวกที่มีอำนาจเสมอกัน หรือที่มีอำนาจมากกว่า หรือที่มีอะไรแกร่งกว่า ตึกว่า; อย่างเดียวกันระบุพวกจิกโก่จิกก็ พวกนักการเมือง พวกกวดขันนิยมจัดอะไรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสังคมอันธพาล, ทำให้เกิดปัญหา คือความชั่วร้ายในใจของเราขึ้นมา จนเป็นทุกข์หรือยุ่งยากไปหมด เป็นอุปสรรคไปหมด. ในที่สุดก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า **ผลกรรม** ที่ไม่พึงปรารถนา หรือขึ้นชื่อว่า ผลกรรมแล้วเป็นเรื่องรบกวนทั้งนั้น จะน่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนาก็ตาม. ที่ไม่น่าปรารถนามันรบกวนรุนแรง ต้องเจ็บปวด ต้องร้องไห้; ที่น่าปรารถนาก็รบกวนอย่างลึกซึ้ง จนไม่รู้สึกรบกวน แต่เป็นความผูกพัน ให้ติดอยู่กับสภาพที่ไม่น่าปรารถนา คือเวียนว่ายตายเกิด.

การที่พระโบราณจารย์ บุรพจารย์ **จำแนกมารไว้ ๕ อย่าง** **ชั้น** **นับว่า** **ละเอียดลออมาก** ควรจะเป็นการง่ายตายสำหรับเข้าใจ; แต่เราก็อังไม่เข้าใจ. นี้เรียกว่า แม้แต่มารก็ไม่รู้จัก คือประยุกต์ไม่ได้จริง แม้ในทางวิชาความรู้.

ที่นี้มาถึง “**พระ**” พระคือพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าก็คือธรรม, โดยบพว่า “**ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต**” ก็ยังประยุกต์ไม่ได้ใหญ่; กลายเป็นบุคคลทางวัตถุ ทางร่างกายไปเสียหมด กระทั่งบุคคลในประวัติศาสตร์มากเกินไป. นักศึกษาปรัชญาอะไรของโลกที่เจริญสมัยนี้ รู้จักพระพุทธเจ้าแต่ในแง่ของบุคคลในประวัติศาสตร์แทบทั้งนั้น แม้จะรู้ว่าท่านสอนอะไรก็ยังไม่รู้แต่ในประวัติศาสตร์เท่านั้น: ประวัติศาสตร์บุคคล ประวัติศาสตร์ปรัชญา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งก็เป็นพวก “**ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด**” อยู่นั่นเอง.

เราจะต้องรู้จักพระพุทธเจ้า อย่างที่พระพุทธองค์ท่านทรงประสงค์ให้รู้จักว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”.

ที่นี้มาถึงคำว่า “ธรรม” ก็ ธรรมลมๆ แล้งๆ ไปอย่างเดียวกันอีก, พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กลายเป็นบุคคลภายนอก วัตถุภายนอกอะไรไปหมด ไม่ประยุกต์เข้ามาได้ถึงข้างใน ไม่อยู่ที่เนื้อที่ตัว แล้วก็ไม่ได้ถูกฝ่าถูกตัว เหมือนที่เข้ามาแล้ว. นขอให้ทบทวนและย้ำในข้อนี้อยู่เสมอ, ก็คงจะประยุกต์ไปได้มากขึ้นทุกที.

สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ที่รวบรัด ที่ลัด ที่เหมาะสมที่สุด ที่จะประยุกต์ได้จริง กาย วจา ใจ ให้อยู่ที่เนื้อที่ตัวจริงๆ ก็อยากจะแนะนำ อานาปานสติ ซึ่งเป็นสารบบธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา จะโดยแง่ปริยัติกิติ โดยปฏิบัติกิติ โดยแง่ผลของการปฏิบัติกิติ; เป็นที่รวบรวมทั้งหมด ในรูปโครงของอานาปานสติ.

เราจะพูดว่า “ความรู้เข้าชั้น การปฏิบัติเข้าชั้น ภูมิของจิตเข้าชั้น” มันก็อยู่ที่อานาปานสตินั้น ซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดี จนท่านสรรเสริญ ของท่านเองว่าเป็นระบบที่ดีที่สุดของการปฏิบัติ สะดวกที่สุด ปลอดภัยที่สุด เยือกเย็นที่สุด อะไรทำนองนี้; และท่านก็ไม่ได้โฆษณาสินค้าอย่างย้อมแมวขายเหมือนพวกเราสมัยนี้; ท่านตรัสจริง แสนที่จะจริงทุกตัวอักษร. เราก็ควรจะสนใจอานาปานสติในลักษณะที่เป็นประยุกต์.

สำหรับรายละเอียดของอานาปานสตินั้น เอามาพูดไม่ได้ในเวลาเพียง ๑ ชั่วโมง หรือ ๒ - ๓ ชั่วโมง เพราะมันมาก; แต่จะพูดได้ก็โดยใจความ, แล้วก็รู้ใจความ เป็นเค้าเงื่อนไว้ก่อน รู้จักใจความก่อน, แล้วขยายรายละเอียดทีหลัง ให้รู้จักแนว

สังเขป ของมัน ; แต่ถึงอย่างไรก็ดี พวกคุณก็สวทภาติในหัวข้อนี้อยู่ทุกวัน ๆ แล้ว เคยได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่าน เรื่องนี้มาแล้วอยู่มิใช่น้อย. ผมก็ยังกลัวว่าจะไม่ประยุกต์ ก็อ จับต้นชนปลายไม่ถูก แม้ในแง่ของปริยัติ; แล้วก็เอามาปฏิบัติไม่ได้ แล้วจะเกิดผล ขึ้นได้อย่างไร.

ที่นี่ เราจะดูเค้าโครงของอานาปานสติก่อน ว่าแบ่งเป็น ๔ หมวด :- หมวดที่ ๑ เรียกว่า **ภาษานุปัสสนา**, หมวดที่ ๒ เรียกว่า **เวทนานุปัสสนา**, หมวดที่ ๓ เรียกว่า **จิตตานุปัสสนา**, หมวดที่ ๔ เรียกว่า **อัมมานุปัสสนา** อย่างนี้เป็นต้น สำหรับท่อง.

หมวดที่ ๑. ภาษานุปัสสนา อันดับที่ ๑ - ๔ **รู้จักธรรมชาติของลมหายใจยาว รู้จักธรรมชาติของลมหายใจสั้น, รู้จักหน้าที่ของลมหายใจ คือ การปรุงแต่งกาย, แล้วรู้จักวิธีที่จะทำการปรุงแต่งกาย** ของลมหายใจ ให้ละเอียดประณีต ให้ระงับ. เพราะว่าการปรุงแต่งกายนั้น ปรุงแต่งได้หลายอย่าง ก็จะปรุงแต่งไปทางหยาบก็ได้ อย่างนี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา; ปรุงแต่งให้ละเอียดให้ระงับ นี้มีประโยชน์ คือให้เป็นร่างกายที่ดี ที่มีประโยชน์ ที่มีสมรรถภาพ. อานาปานสติ **หมวดปรุงแต่งกาย** นี้ก็คือการฟิตร่างกาย, ใช้คำโสภโคกของเต๋กัวยี่รุ๋น ว่ามัน **เหมือนกับฟิตส่วนกำลังกาย ส่วนร่างกายให้พร้อมที่จะต่อสู้มาร.**

หมวดที่ ๒. เวทนานุปัสสนา อานาปานสติอันดับที่ ๕ - ๘ **รู้จักความรู้สึกที่เป็นเวทนา ในลักษณะของปวด, ในลักษณะของความสุข, แล้วข้อเท็จจริงที่เวทนานี้ปรุงแต่งจิต คือความคิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นตัวกิเลสเป็นตัวความอยาก หรือความยึดมั่น, แล้วก็ รู้วิธีที่จะวางับเสียซึ่งจิตตสังขาร เหล่านี้; ควบคุมเวทนา เหล่านี้ ไม่ให้ปรุงแต่งไปในทางของกิเลสตัณหา.**

หมวดนี้เรียกว่า **รู้จักทางมาของมาร**, รู้จักกำพืดของมาร, รู้จักทางมาของพญามาร ว่ามาจากเวทนา ที่ปรุงแต่งทำให้เกิดความคิดนึก ที่เป็นไปในทางของกิเลสตัณหา. ถ้าเราทำอานาปานสติหมวดที่ ๒ สำเร็จ ก็รู้จักกำพืดของมาร, รู้จักทางมาของมาร, ที่เกิดของมาร, รู้จักวิธีที่จะตัดหนทางที่มาของมาร; พุคตอย่างภาษาหยาบคายก็ว่า “กูรู้จักหน้ามึงแล้ว”.

หมวดที่ ๓. **จิตตานุปัสสนา** คืออันที่ ๙ - ๑๒ ของอานาปานสติ ก็มา**รู้จักจิต**, **ฝึกฝนจิต** เกี่ยวกับจิตโดยตรง, **รู้จักว่าจิตเปลี่ยนแปลงได้อย่างไรบ้าง** มีราคะหรือไม่มีราคะ มีโทสะหรือไม่มีโทสะ มีโมหะหรือไม่มีโมหะ ทดทุหรือฟุ้งซ่าน. ขณะนี้ต้องรู้ทุก ๆ อย่าง ที่เรียกว่า**รู้จักจิต**ในทุกลักษณะ แล้วก็**รู้จักบังคับ** หรือ**ทำ** หรือ**ควบคุม** ให้จิตนี้ปฏิบัติปราโมทย์บันเทิงอยู่ก็ได้, **รู้จักบังคับควบคุมจิต**นี้ให้แน่วแน่นมั่นคง ตั้งมั่นก็ได้, **รู้จัก บังคับจิต**นี้ให้ปล่อย อารมณ์ ที่เข้ามารบกวนกัลมรุจิตก็ได้.

เมื่อทำได้ถึง ๔ อย่างนี้เป็นจิตตานุปัสสนา มันก็คือการฝึกอีกเหมือนกัน คือ**ฝึกจิต**. เมื่อต่อก็ **หมวดที่ ๑** คือ**ฝึกกาย** **เกี่ยวกับกาย** เป็นส่วนใหญ่; มาถึง **หมวดนี้เกี่ยวกับจิต** ฝึกจิตให้คล่องแคล่ว ในการที่จะใช้เป็นอาวุธ หรือเป็นอะไรทุกอย่างที่จะต่อต้านมาร แล้วก็ฆ่ามาร. ในขั้นที่ ๑๒ ว่า **รู้จักทำจิตให้ปล่อย** หายใจออกเข้าอยู่นี้มีความหมายอย่างมากอยู่ในตัว; **รู้จักทำจิตให้ปล่อย**หรือ**ให้ปลดปล่อย**เสียจากอารมณ์นี้ก็เป็นเรื่องฝึกจิตสำหรับสู้มารหรือฆ่ามาร.

พอมาถึง **หมวดที่ ๔**. **สุดท้าย อัมมานุปัสสนา** อานาปานสติอันที่ ๑๓ - ๑๖ นี้คือ**โหมเข้าใส่** อย่างที่เด็กในโรงหนังเรียกว่า**ฉิ่งกันใหญ่** หรือ**ทะเล่บอนกันใหญ่**; คือ**ใช้กายและจิตที่ฝึกดีแล้วและรู้จักมารดีแล้ว** รีเข้าไป **เล่นงานมาร**

โดยใช้อาวุธที่เตรียมมาดีแล้ว คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เรียกรวมๆ กันว่า *อนิจจา-
นุปลี* - เป็นผู้เห็นความไม่เที่ยงอยู่เสมอ. เห็นความไม่เที่ยงก็คือเห็นความเหลว
คว้างของตัวตน, เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน นี่คืออาวุธ.

เหมือนกับที่ในอุปมาปริศนาธรรมว่า ไต้แก๊ *เขากระต่าย หนวดเต่า นอกบ,*
ล้วนแต่ว่างจากตัวตนทั้งนั้น เป็นอาวุธที่จะเข้าประหัดประหารมาร ตะลุมบอนกัน
กับมาร; ชั้นที่ ๑๓ เป็นอย่างนี้. ชั้นที่ ๑๔ ก็มี *วิราคะ* คือการเริ่มสลายตัวของมาร.
ชั้นที่ ๑๕ ก็เป็นการดับของมาร. ชั้นที่ ๑๖ ก็คือ โยงปัญหาเรื่องมารหรือความ
ทุกข์ออกไปหมดสิ้น; จิตก็เกลี้ยงเกลมาจากความทุกข์ มีความสงบสุขเป็นมรรค ผล
นิพพาน ซึ่งก็จบสิ้นเรื่องการฆ่ามารปราบมาร.

สรุปให้สั้นที่สุด คู่อีกที่หนึ่งว่า :- อานาปานสติหมวดที่ ๑ นั้น พิจารณา
พิเคราะห์กาย เพื่อสูมร, ส่วนอานาปานสติหมวดที่ ๒ ถัดมาก็เป็นเรื่อง *รู้จักที่มา*
ทางมาของมาร แล้วก็พร้อมที่จะปิดกั้นทางเกิดของมาร นี้เรียกว่า *รู้จักมารดีทุกอย่าง*
ทุกแง่ทุกมุม. หมวดที่ ๓ *เตรียมจิตใจ* พิจารณาจิตใจอย่างเหมาะสม. หมวดที่ ๔
ก็เข้าตะลุมบอนกับมารจนชนะมาร.

คุณก็ลองพิจารณาดูเถอะว่ามันประยุกต์ หรือไม่ประยุกต์อย่างไร; แล้วเมื่อ
เราสวดอยู่นั้นมีการประยุกต์อย่างนี้หรือไม่? หรือแม้ที่สุดแต่เราเข้าใจในการประยุกต์
อย่างนี้หรือไม่? ที่เราสวดได้นั้นก็ดีกว่าสวดไม่ได้มากที่สุด เพราะว่าจะได้เป็นแนวที่
แน่นอนสำหรับเอามาประยุกต์. ฉะนั้น คำว่า *ประยุกต์* ก็เป็นเรื่องคนละขั้นคนละตอน
กับเรื่องการศึกษาชนิดห้องจำ หรือชนิดค่านึงค่านวน ไปตามหลักกฎเกณฑ์ของวิชา
ทฤษฎีเหล่านั้น; แต่แล้วในที่สุดก็ *ต้องประยุกต์* คือเอามาใช้ให้ถูกให้ตรง ตาม
แบบหรือหลักการของโพษณงค์ ๗ ประการนั้น :

อันดับที่ ๑. ที่เราสวดท่องหรือศึกษาให้เข้าใจในแง่ของทฤษฎี อย่างกว้างขวางนี้ก็คือ **สติสัมโพชฌงค์** ระลึกได้รอบคอบ.

อันดับที่ ๒. เลือกเอามาเฉพาะเพื่อประยุกต์ นี่ก็คือ ข้อที่ ๒ **ธัมมวิจย** **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** สติแล้วก็ธัมมวิจยะ.

อันดับที่ ๓. ก็คือ **วิริยะสัมโพชฌงค์** เอาเข้าไปสู่มารอย่างทะลุบอบน; **วิริยะ** คือ การใช้กำลังกาย กำลังจิต กำลังปัญญา เรียกว่าวิริยะเป็นการรีเข้าไป ใส่ เข้า ทะลุบอบน เป็นโพชฌงค์ที่ ๓.

อันดับที่ ๔. คือ **หล่อเลียงกำลังใจ** กำลังอะไรเหล่านั้นเอาไว้ ด้วย **ศีลสัมโพชฌงค์** ซึ่งเป็นโพชฌงค์ข้อที่ ๔ เหมือนกับเข้ารบกับข้าศึก ที่เดียวก็แพ้วงหนี นี่ก็คือว่ามันไม่มีอะไรหล่อเลียง. **เตียวเนวามิต** คือ ความพอใจในการกระทำอย่างนั้น **หล่อเลียง**.

อันดับที่ ๕. ต่อไปก็ทนทำไปได้ จนกว่ามันจะลงรูปลงรอยในการรบ แปลว่าเราเริ่มเป็นฝ่ายได้เปรียบ, ข้าศึกเริ่มเป็นฝ่ายเสียเปรียบ. นี่เรียกว่าเข้ารูปเข้ารอยของการรบ ก็เป็น **บัสสัทธสัมโพชฌงค์** ข้อที่ ๕.

อันดับที่ ๖ คือสมาธิ นี่ก็แปลว่า พอได้ทีอย่างนี้ ก็มีสมาธิถึงขีดสูงสุด ใช้กำลัง ระดมกำลังทั้งหมดที่มีอยู่ เพราะว่าถึงช่วงจังหวะที่ดีที่จะสำเร็จเด็ดขาดได้ ก็เลยทุ่มเทกำลังหมด.

อันคัมภี ๗. เมื่อแสดงหมดฝีมือแล้วก็ปล่อยให้ไปอย่างนั้นเรื่อยไป เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสุดท้าย ก็ครบโพชฌงค์ทั้ง ๗ สมตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อานาปานสติอันบุคคลทำให้มาก เจริญให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์”.

คุณควรไปดูตัวอานาปานสติ ๔ หมวดที่มี ๑๖ ชั้นนี้ให้เห็นชัด แล้วก็เห็นได้ชัดว่า เมื่อกำลังทำอยู่อย่างนั้น โพชฌงค์ ๗ จะบริบูรณ์ได้อย่างไร? ก็อย่างที่ยกตัวอย่างด้วย การรบกิเลส รบพญามาร. เราเอาอานาปานสติมาประยุกต์ เป็นของจริงขึ้นมาสำหรับ ทิวลาอุมาร; ประยุกต์มารได้สำเร็จ ก็ประยุกต์พระ ก็ธรรมะได้สำเร็จ, แล้วก็มีการรบบังก็คือฆ่ากิเลสนั้น เป็นประยุกต์ขึ้นมาได้จริง แล้วก็สำเร็จด้วย.

นี่คำว่าประยุกต์มีความหมายอย่างนี้, ในทางธรรมะ หรือการปฏิบัติ พระศาสนานี้มีความหมายอย่างนี้. ในทางของชาวบ้านเขาจะหมายอย่างไรก็ตามใจ; แต่เรื่องของธรรมะนี้มีอยู่อย่างนี้. ฉะนั้น เราก็มีหน้าที่เพียงแต่ทำให้มันมีขึ้นมา.

สำหรับ หลักการวิธีการหรือทฤษฎีต่างๆ นั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ดีแล้ว เราก็ตะโกนโหวกๆ อยู่ทุกวันๆ ว่า สวากขาโต ภควตา ธมฺโม วันหนึ่งไม่รู้จุกก็ตรงก็หน.

พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว; แม้เพียงเท่านั้นเราก็ไม่ประยุกต์ ว่าไปอย่างนกแก้วนกขุนทอง ว่าตรัสไว้ดีแล้ว - ตรัสไว้ดีแล้ว มันก็เลยเป็นความเชื่อประเภทงมงายไปไม่ทันรู้ตัว; อ้างเอาคุณของพระธรรมมาเป็นอานุภาพทำนองปาฏิหาริย์ บนบานศาลกล่าว อ้อนวอนคุณของพระธรรม คุณของพระพุทธ พระสงฆ์อะไรก็ตาม เหมือนที่ทำกันโดยมาก, ทำให้ เป็นสี่ลัพท์คปฺรามาส ไปเสียอีกอย่างนั้นมันโง่ ที่ ไปก้มหัวให้มาร.

ปากพูดว่าจะไปรบมาร แต่แล้วก็ไปกัมหัวเป็นสมุนของมาร คือ จมลง
 ไปในสี่ลัพพัตตปรามาส ซึ่งเป็นกิเลส เป็นอวิชา เป็นมาร. มันจะนำหวัสก์เท่าไร
 ลองคิดดู. ถืออาวุธอย่างนั้นอย่างนี้ตรงรี่เข้าไปจะฆ่ามาร, พอไปถึงก็กัมหัวเป็นสมุน
 ของมาร; นำชันทันชันทัน นำสงสารก็นำสงสาร. นี่กำลังโต้แก่ใคร? โต้แก่คน
 พวกไหน? ก็ลองคิดดู.

นี่เป็นเรื่องของอุปสรรคที่ไม่รู้ว่าเป็นอุปสรรค, เป็นเรื่องของมารที่
 เราไม่รู้ว่าเป็นมาร กลับเอามากอตรัดไว้ด้วยความสมัครใจ ยอมตายอยู่กับมารนั้น.

ภาพปริศนาธรรมที่เป็นภาพเขียนดีมากตอนนั้น: ตะเนือต้องตัวของมารแล้วก็
 จากไปไม่ได้ ยอมตายอยู่ที่นั่นในปราสาทอันสวยงามของนางพญามาร. นึกมองดูถึงคำว่า
 ประยুক্তชิ ประยুক্তอย่างไร? ประยুক্তที่ตรงไหน ประยুক্তเพื่อเป็นสมุนของมาร คือ
 ว่าเป็นมารไปเลย ทำคนให้เป็นพรรคพวกของมารไปเลย คือสร้างมารขึ้นมาใส่ตนใส่จิต.

จิตที่ประกอบด้วยอวิชา ก็มีแต่เป็นมารอย่างนั้นทั้งนั้น; ฉะนั้น สิ่ง
 เรียกว่าอวิชา หรือความงมงายหรืออะไรนั้นมันไปไม่รอด. คิดแล้วก็น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง
 ที่ว่า คนงมงายก็ไม่มีโอกาสที่จะรู้ตัวว่างมงาย, คนโง่ไม่มีโอกาส รู้ว่าตัวเอง
 เป็นคนโง่, คนเมาไม่มีโอกาสรู้สึกตัวเองว่าเมา ว่ากู เมา, ต้องหายเมาเสียก่อน
 จึงจะรู้ว่า อ้าว เมื่อตะกี้เมา หรือหายโง่ไปแล้วจึงจะรู้ว่า เมื่อตะกี้มันโง่ไป. นี่ความปีติบัง
 อย่างยิ่งของความโง่ ความเมา อวิชาอะไร มันมากถึงขนาดนั้น.

เมื่อจิตประกอบด้วยอวิชา มันก็เป็นของธรรมคายอย่างยิ่ง ที่จะสมัครเข้าไป
 เป็นบริวารของมาร โดยการกินเหยื่อของมาร คือเวทนาอันอร่อยทั้งหลายเหล่านั้น แล้ว

ก็ได้ติดเบ็ดติดบ่วงของมาร. คนเราลงใจถึงขนาดที่ **ไม่รู้จักรับว่าบ่วงมารคืออะไร มันก็** **ไม่รู้จักรับอันตราย, “เห็นกงจักรเป็นดอกบัว”** แล้วจะรู้จักอันตรายได้อย่างไร. คนโง่ก็เขียนรูปภาพออกมาอย่างโง่ ๆ ก็ได้ หรือจนปัญญาหรือไม่มีทางที่จะเขียนก็ได้.

ที่เขาเขียนเป็นมารถือบ่วงมาอย่างนี้, บ่วงที่จะคล้องสัตว์; อย่างนั้นยังไม่ถูก และโง่ เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *มารพญานัน* นั้น คือ *รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์* ที่เป็นอิฏฐารมณ์อันยั่ววน สวयงามเอรีตอรร้อย ล่อตาล่อใจ อย่างยิ่งคือ *มารพญานัน - บ่วงมาร* ทำไมไม่เขียนพญามารถือสิ่งเหล่านี้มา: สิ่งอร้อยในทางตา สิ่งอร้อยในทางหู อร้อยในทางจมูก อร้อยในทางลิ้น อร้อยในทางผิวหนัง ทั่วไป, แล้วก็อร้อยในทางจิตใจ.

เพราะผู้เขียนจนปัญญาเขียนไม่ได้ เลยเขียนเป็นบ่วงธรรมดา, แล้วโง่กว่านั้นเขียนเป็นอาวุธต่าง ๆ นานาที่ถืออยู่ในมือของมาร; แล้วใครจะไม่รู้จักเล่า. ทุกคนก็ต้องรู้จัก ถ้าถืออาวุธมาอย่างนั้น. แท้จริงมารไม่ได้ถืออาวุธหรือบ่วงชนิดนั้น มันถืออะไรมาก็ดีเอา. มารต้องถืออะไรที่สวयงามแวววาวเป็นเสน่ห์; พอกระทบบับเท่านั้น ก็กลายเป็นเรื่องที่ครอบงำจิตใจถึงที่สุดอย่างลึกซึ่งเสียแล้ว ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางผิวหนัง; อย่างนี้เขียนยาก.

ใครที่จะเป็น **ศิลปิน** เป็นนักเขียนในสมัยปัจจุบัน ควรลองเขียนภาพบ่วงมารให้ตี แล้วเขียนหน้าตาพญามารให้มันสมกับที่จะเป็นมาร คือไม่ได้น่าเกลียดน่ากลัวเด็กเห็นแล้ววิ่งหนีอย่างที่เขาเขียนกัน. ต้องเขียนชนิดที่เด็กเห็นแล้ววิ่งเข้าหา ทั้งพ่อทั้งแม่ไปเลย วิ่งเข้าไปหาสิ่งนั้น; เหมือนกับที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ในเวลานี้ ที่เด็ก ๆ วัยรุ่นทั้งพ่อแม่ไปหาอะไรก็ไม่รู้. ต้องเขียนรูปพญามาร หรือบ่วงมารออกมา ให้เป็น

ลักษณะอย่างนั้น มันจึงจะประยุกต์ คือใช้กันได้กับการที่จะแก้ปัญหของความทับทุกข์ หรือกิเลส ; ฝ่ายของมารก็ต้องประยุกต์ให้ถึงที่สุด คือรู้จักมันดี.

พระพุทธเจ้าท่านฉลาด เป็นจอมปราชญ์อย่างยิ่ง ก็ตรงที่ว่าเอามาประยุกต์ ในคราวเดียวกัน ในเครือของอานาปานสติ ว่าสวยงามเฮ็ร็ออ่อยหอมหวานที่สุดคือ เวหนานี้ **ปรุงแต่งมาร ปรุงแต่งจิต** ไปทางของ **ปฏิจอสุมุบาท**. ขอให้จำไว้ตลอดกาลเลยว่า ถ้าพูดว่า **“ปรุงแต่ง”** คือคำว่า **สังขาร ต้องไปค้าอวิชชา ค้ากิเลส ค้าอมาร** ทั้งนั้น.

ถ้าฝ่าย มรรค ผล นิพพาน ไม่พูดว่าปรุงแต่งเลย, การเจริญภาวนาให้เกิด มรรค ผล นิพพาน นี้ เขาไม่เรียกว่าปรุงแต่ง จะเรียก ภาวนาก็เรียกไป แต่ไม่เรียกว่าปรุงแต่ง; **ภาวนา** แปลว่า **ทำให้เจริญ** แปลว่า *develop* ขึ้นมา ให้เป็นไปในทางที่เจริญทางที่ทับทุกข์ได้.

ส่วนปรุงแต่งหรือสังขารนี้มัน *condition* ให้เกิดเรื่องเกิดราว. เอาปลาตัวผู้หรือตัวเมียมา *condition* ภาษาเลี้ยงปลาเขาเรียกว่า *condition* คือให้อาหารดี ให้อากาศดี ให้น้ำดี จนปลาตัวผู้หรือตัวเมียนั้นพร้อมที่จะสืบพันธุ์: ตัวเมียมีไข่เต็มที ตัวผู้มีเชื้อมากเต็มที นี้เรียกว่า *condition* ที่สุด แล้วเอาไปสืบพันธุ์. อย่างนี้เรียกว่าปรุงแต่ง; แต่ว่าปรุงแต่งไม่เคยใช้กับฝ่าย มรรค ผล นิพพาน ใช้กับฝ่ายกิเลสเสมอ.

เวหนายี่ช่วยวนที่เป็นเสน่ห์ มันเป็นเรื่องปรุงแต่ง หรือเป็นตัวปรุงแต่งจิต ไปตามทางของมาร ที่ให้เกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา เกิดอุปาทาน แล้วเกิดภพ เกิดชาติ แล้วเป็นทุกข์. เวทนาทางตา ทางหู ทางจมูก ที่ไหน เมื่อไรก็ตามใจ มันก็

ปรุ้งแต่งให้เกิดความอยาก เกิดคึดหาอย่างนั้นอย่างนี้. ที่เราระบุฝ้ายที่สวยงาม ที่มีเสน่ห์ เพราะมันเป็นอันตราวยมาก ฝ้ายที่เป็นอนิฏฐารมณฺ์ทำให้ล้งนั้ร้องไห้ นั้นก็เป็นปรุ้งแต่งเหมือนกัน ให้ไปนั้ร้องไห้ แต่แล้วมันก็ไม่มื้เรื่องยืดยาวมากมาย เหมือนฝ้ายที่มันยั่ววน จึงยกเอาฝ้ายที่เป็นสุขหรือเป็นปีติเข้ามา เป็นตัวบทศึกษา เป็นวัตถุสำหรับการศึกษา.

ในอานาปานสติหมวดที่ ๒. เริ่มขึ้นมาว่า *ปติปฏิสังเวท* – *รูพร้อมเฉพาะ* ซึ่งเวทนาคือสุขเวทนา, *สุขปฏิสังเวท* – *รูพร้อมเฉพาะซึ่งความสุข* และ *จิตตสังขารปฏิสังเวท* – *รูพร้อมเฉพาะว่านี่เองเป็นจิตตสังขาร* คือปีติหรือสุขนั้นแหละเป็นจิตตสังขาร *บัสสัมภะยัง จิตตะสังขารัง* ๆ เราก็จะทำให้มันร่วงลงไป อย่าให้มันปรุ้งแต่งได้.

อานาปานสติหมวดที่ ๒ เป็นการบอกข้ถึง “มารภย” – *บ่วงมาร* แล้วให้มันเกิดมารขึ้นมาได้อย่างไร? มารภย ค่ล้งคอสต์ัวเอาไปเป็นผู้อยู่ใต้อานาจนารได้ อย่างไร? มีความทุกข์อย่างไร? เราก็รู้กันในอานาปานสติข้อที่ว่า “*จิตตสังขารปฏิสังเวท*” นั้นเอง เป็นอานาปานสติขั้นที่ ๗ *แล้วก็รู้จักลู่ทางวิธีที่จะบ่วงกัน* หรือจะระงับ *ไม่ให้เวทนานั้นปรุ้งแต่งตามหน้าทีของมันได้* คือว่าเราควบคุมมันไม่ให้ทำหน้าที่ของมันได้ ซึ่งเรียกว่าระงับจิตตสังขารอยู่ หายใจเข้าออก.

มองดูในแง่ของจิตวิทยาก็มากมายก่ายกอง เป็นเรื่องอภิธรรมไม่รู้จักจบ มันก็เลยไม่ประยุกต์อื่กเหมือนกัน. ฉะนั้น เราจะ มองดู กันแต่ในแง่อภิธรรมที่ประยุกต์ คือความรู้ที่ตี ที่ยั้ง ที่จริง ที่ถูกต้องนี้ แต่เฉพาะในแง่ที่รู้จักจบ ไม่เพ้อ ไม่เกิน; จึงเห็นได้ว่า เรื่องมาร, เรื่องที่มาของมาร, ลู่ทางที่ควบคุมมาร นั้น ถูกจัดสรรไว้เสร็จแล้วในระบบของอานาปานสติ ๑๖ ชั้น. เราต้องฝึกมาตามลำดับ จากการฝึกกาย ใจ

ให้ดี ให้เหมาะสมที่จะมาใช้ศึกษาต่อไป; เพราะถ้าไม่ปรับปรุงกาย หรือจิตใจส่วนที่เกี่ยวกับกายให้ดีเสียก่อนแล้ว จะศึกษาอะไรต่อไปได้ เพราะไม่เหมาะที่จะศึกษา.

เราต้องปรับปรุงส่วนแรกที่สุดคือลมหายใจ คือร่างกาย คืออะไรนี้ ให้มันเข้ารูป คือ พร้อมที่จะศึกษา มีสมาธิในเบื้องต้นให้ได้เสียก่อน. ในอานาปานสติขั้นที่ ๔ คือทำกายสังขารให้ระงับอยู่ อย่าให้มีอะไรมากระตุ้นร่างกายให้มันกระวนกระวาย, ให้ร่างกายสงบราบเรียบเป็นสมาธิในขั้นต้นมี *ปริสฺสุทฺธ-ปริสฺสุทฺธ*, *มีสมาธิโต-ตั้งมั่น*, *มีกัมม-นีนโย-ว่องไวในหน้าที่ของมัน*; มี ๓ อย่างนี้ก่อนก็จะมีกายพร้อมที่จะทำการศึกษาต่อไป ดำเนินการศึกษาต่อไปในเรื่องอันเกี่ยวกับมารโดยตรง คืออานาปานสติหมวดที่ ๒ นั้น.

นี่จะเห็นได้ว่า การประยุกต์ หรือวิธีที่ประยุกต์อะไรต่างๆ ทั้งหมดทั้งสนน มีพร้อมอยู่ในอานาปานสติภาวนาของตน. ผมพูดว่า “ของตน”, ถึงแม้พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า *ของตนหรืออย่างนั้น*. ยังมีอานาปานสติอย่างอื่นแขนงอื่น ของลัทธิอื่น ยังมีต่างหาก เรียกว่าอานาปานสติเหมือนกัน ฉะนั้น จึงต้องเรียกว่าอย่างนี้หรือของตน. อย่างที่ท่านเคยล้อภิกษุรูปหนึ่งที่มีอานาปานสติตามแบบของตัวเอง ท่านว่า “ของเธออย่างนั้น แต่ของฉันทันอย่างนั้น” แล้วก็เข้าไปในอานาปานสติ ๑๖ ขั้นนี้. ฉะนั้น ต้องมีคำว่าอานาปานสติระบับนี้ ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกทุกๆ ไป; จำแนกเป็น ๔ หมวดๆ ละ ๔ ขั้นเป็น ๑๖ ขั้น เป็นสิ่งที่ต้องประยุกต์ให้ได้ นั้นแหละคือตัวพรหมจรรย์ทั้งหมด.

ในแง่ของปริยัติกิติ นั้นแหละคือตัวพรหมจรรย์ทั้งหมด, ในแง่ของการปฏิบัติ กิติ แล้วก็ก็เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด, ในแง่ปฏิเวธ คือผลของการปฏิบัติด้วย, เราจึงหาพบหมดทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ ในอานาปานสติของตน. ฉะนั้น จะทำอะไรๆ ก็หาได้ครบหมดในอานาปานสติของตน ก็เรียกว่า *สโมธาน คือตั้งเอามา ประมวลเอามาได้หมด* ทุกหัวข้อธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ในอานาปานสติของตน.

โดยหลัก **ปริยัติก็ประยุกต์ได้**, โดยหลัก **ปฏิบัติก็ประยุกต์ได้**, โดยหลัก **ปฏิเวธก็ประยุกต์อยู่แล้ว**, ในอานาปานสติชุดนี้. ฉะนั้น ขอให้สนใจอานาปานสติประยุกต์ คือ **ให้ความรู้ถึงขั้น** เกี่ยวกับอานาปานสติ, **ให้การปฏิบัติถึงขั้น** เกี่ยวกับอานาปานสติ, **ให้ภูมิของจิตถึงขั้น** ตามที่อานาปานสติชุดนี้ต้องการ.

เอาละ คุณก็ **สรุปเอาเอง**ว่า **จะต้องศึกษาอย่างไร** **จะต้องพินิจพิจารณาไตร่ตรองใคร่ครวญกันอย่างไร** **แล้วจะต้องปฏิบัติกันอย่างไร** **ทุกลมหายใจเข้าออกอย่างไร.**

เมื่อไปบิณฑบาตก็ดี **มานั่งฉันบิณฑบาตก็ดี** เมื่อลุกไปทำกรณงานก็ดี ในห้องน้ำห้องส้วมก็ดี อะไร ๆ ก็ดี **ทุกลมหายใจเข้าออก ต้องไม่เสลอสติ** ให้เกิดความคิดนึกที่ไปปรุงแต่งมาร ; **จะไปโดนเวทนาอะไรเข้าที่ตรงไหน ก็ดี** **อย่าให้มันเกิดความคิดนึกที่ปรุงแต่งมาร.** เช่นวันนั้นเลี้ยงอาหารกันอร่อย ; ความอร่อยนั้นเป็นเวทนา มันจะปรุงแต่งมารขึ้นมาได้อย่างไรโดยไม่รู้สีก้าว, **แล้วก็ติดความอร่อยของอาหารนี้ เกิดอันตรายภพกรรม** ของภิกษุใหม่ขึ้นมา **ความคิดนึก** หนีไปทางสีกก่อหวอด แล้วเจริญไปจนต้องละจากพรหมจรรย์.

ผู้ที่เป็นนักธรรมตรีก็ท่องอยู่ทุกวันว่า **อันตรายของภิกษุบวชใหม่คืออย่างนั้น ๆ** **แล้วก็ล้วนแต่อย่างนั้นเท่านั้น** เป็นเรื่องกิน เรื่องนอน เรื่องเพศตรงข้าม เรื่องอะไรต่าง ๆ แล้วการ **ปล่อยปละละเลอให้จิตชบเซาเสรำหคหุ้น** ก็เป็นอันตรายของภิกษุใหม่ ที่เผลอไป ; **ไม่ประยุกต์อานาปานสติ** คือ **ไม่มีความรู้ที่ถูกต้องอยู่** **ทุกลมหายใจเข้าออก.**

ถ้าเรามีความรู้ที่ถูกต้องอยู่โดยบ่ว่าอะไรก็แล้วแต่จะเลือกเอามา ซึ่งสรุปเป็นหัวข้อสั้น ๆ ที่มันเหมาะสำหรับเรา เช่นว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นบาปพระพุทธรักษา, หรือไม่มีอะไรที่น่าเข้าไปเอาเข้าไปเป็น พุคเป็นไทย ๆ อย่างนี้, หรือว่า นาคตัวสังขาร นาคตัวมารร้าย ที่มันเกิดขึ้นปรุงแต่งจิต กำลังปรุงแต่งจิต; พอมีอะไรปรุงแต่งจิตเรา เราสะดุ้งทันที ว่านี่คือตัวมารร้าย; มีสติอย่างนี้ อยู่ตลอดเวลาไม่มีช่องว่าง จนกล่าวได้ว่าทุกครั้งที่ยาใจเข้าออก นี่ก็เป็นอานาปานสติ ประยুক্ত.

เมื่ออยู่คนเดียวประยুক্তได้แล้ว เมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ในโลกนี้ ก็จะต้องประยুক্ত; เพราะการสมาคมกับบุคคลที่ ๒ เปิดช่องโหว่ ให้พญามารมากยิ่งขึ้นไปอีก, คือทำให้รัก ทำให้เกลียดขึ้นมาสองอย่างนี้. เมื่อเราอยู่คนเดียวเรื่องรัก เรื่องเกลียด มันก็มีน้อย หรือไม่คอยจะมี; พอเข้าไปสัมพันธ์กับบุคคลที่ ๒ ก็จะเกิดเรื่องรัก เรื่องเกลียด เรื่องยินดียินร้ายขึ้นมา.

เมื่อเราทำงานทำการหรือทำอะไรกันอยู่ด้วยกัน กับบุคคลอื่น เป็นเวลาที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะต้องระมัดระวัง ที่จะต้องเจริญอานาปานสติ อย่าให้เวทนาอะไรที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ปรุงความยินดียินร้าย คือความรัก ความโกรธ ความชอบ ความไม่ชอบ. ถ้าผ่านไปได้แม้ในขณะที่สังกม สมาคมกันอยู่อย่างนี้ ก็นับว่าดี, อยู่ในขั้นดีกว่า ที่จะไปนั่งเก็บตัวอยู่คนเดียวเสียตลอดเวลา.

เมื่ออยู่คนเดียวมันไม่มีการทดสอบ ไม่มีการเผชิญหน้ากันกับการปรุงแต่ง, การปรุงแต่งมีน้อย หรือมันมีสักมันไม่สะดวก; เพราะฉะนั้น **ปล่อยไปตามธรรมดา** ให้ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง ให้จมูกได้กลิ่น ให้ลิ้นได้รส ให้ไฟได้สัมผัสผิวน้ำ ตามที่

มันจะทำได้ เท่าที่มันไม่มากเกินไป ที่มันไม่อันตราย หรือไม่เป็นข้าของมารไปเสียแล้ว, คือว่าในสภาพธรรมตา ที่รับอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ^๕นี้ เป็นโอกาส เป็นบาทฐาน เป็นที่ตั้ง ^๕ของการที่จะประหัตถิธรรม หรืออานาปานสติ. เมื่อเราระวังอยู่ หลกลมหายใจออก - เข้า ก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดกิเลส; ฉะนั้นจึงมีการฝึกกันให้ทำอะไรได้ ให้กำหนดอะไรได้ ทุกครั้งที่หายใจ ออก - เข้า.

^๕ตรงนี้อาจจะแทรกเป็นความรู้ทางหนังสือว่า ผมพูดว่า “หายใจ ออก - เข้า” ในเมื่อคนอื่นพูดว่าหายใจเข้าออก หรือบางทีผมเองก็พูดหายใจเข้าออก; แต่ถ้าพูดอย่างระมัดระวังตามตัวหนังสือจะพูดว่า หายใจ ออก - เข้า โดยเชื่อว่า อานะ - แปลว่า ออก, ปานะ แปลว่า เข้า; อานาปาน คือ ออก - เข้า, มีสติทุกครั้งที่หายใจ ออก - เข้า.

พระอรรถกถาจารย์ทะเลาะกันในการที่แปลคำ ๒ คำนี้ว่า อันไหนออก ไหนเข้า กันแน่? อยู่ในอรรถกถาไม่ตกลงกัน: คนพวกหนึ่งก็ถืออย่าง พวกหนึ่งก็ถืออย่าง, ผม ที่แรกอยู่ตามพวกที่ครูบาอาจารย์สอนมาว่าเข้าออก; แต่มาพิจารณาตนเองตามความ อิศระของตัวเองก็สมัครที่จะพูดว่า ออก - เข้า โดยถือเอาหลักง่าย ๆ ธรรมศาสนานี้ที่ สุกว่า มนุษย์เกิดมาจากท้องแม่ต้องหายใจออกก่อนแล้วจึงหายใจเข้า ลมหายใจของเรา จึงออก - เข้า ๆ ๆ มาตั้งแต่เราแรกเกิด. ถ้าคำพูดนี้ผิดโดยการพิสูจน์อย่างอื่นแสดงให้ เห็นได้ ก็เปลี่ยนเสียเถิดเป็นเข้าออกก็ได้. แต่เดี๋ยวนี้สมัครจะพูดว่า ออก - เข้า: อาน - น แปลว่า ออก, ปาน แปลว่า เข้า, อานาปาน คือหายใจ ออก - เข้า.

^๕ทุกครั้งที่หายใจออกหายใจเข้าต้องมี “พระ” อยู่ด้วยเสมอไปอย่าให้ “มาร” เข้ามาได้ จึงจะเรียกว่าอานาปานสติประยุกต์; ขอให้สนใจคำว่า อานาปานสติประยุกต์ หรือคำว่า ประยุกต์ กันอย่างนี้.

เวลาของเราทั้งหมดลง

สัญญาตาปริหรณัน

- ๓๙ -

ธรรมประยুক্ত ในลักษณะที่เป็นการสรุปความ

๒๒ ตุลาคม ๒๕๑๒

วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นวันอันคับที่
๔๖ แห่งระยะเวลาเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒, เวลา
ล่วงมาถึงอีก ๒-๓ วันจะออกพรรษา; ดังนั้นการ
บรรยายชุดนี้ก็ต้องสิ้นสุดลง จึงขอบรรยายไปในลักษณะ
ที่เป็นการสรุปความมากกว่า เรียกว่า ธรรมประยুক্তใน
ลักษณะที่เป็นการสรุปความ. ขอให้บทวนไปคิดถึงใจความ
ของการบรรยายตั้งแต่ต้นมาทุกครั้ง ก็พอจะจับใจความได้ว่า
เป็นเรื่องอะไร? เป็นมาอย่างไร? และจะจบลงอย่างไร?

ในตอนแรกๆ เราได้พูดถึงถึงความมุ่งหมายของการบรรยาย และพูดถึง
เนื้อหาสาระ และ แก่นสารของการบรรยาย แล้วพูดถึง หลักสำคัญที่จะใช้ อยู่ในรูป

ของธรรมชาติต่าง ๆ กระทั่งถึงอานาปานสติ โดยใช้คำว่าประยุกต์ ก็เพื่อว่า จะพูดกัน แต่ในลักษณะที่จะเอามาใช้ปฏิบัติได้จริงเป็นส่วนสำคัญทั้งผู้ที่จะอยู่เป็นบรรพชิต และทั้งผู้ที่จะต้องสละเพศบรรพชิต.

ใจความสำคัญข้อนี้อยู่ที่ว่า ทั้ง ขรवासและบรรพชิตก็ต้องปฏิบัติธรรมะอย่างเดียวกัน, เพียงแต่ต่างระดับกันบ้าง. ที่ต่างระดับเพราะว่าขรवासมีเรื่องมาก ทำให้สมบูรณ์ได้ยาก แต่ที่วันขรवासบางคน; ทั้งนี้ก็เป็นการเว้นบรรพชิตบางคนเช่นกัน แม้จะอยู่ในเพศบรรพชิตก็ไม่ปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้.

ที่จริงไม่แตกต่างกันนัก คำว่า ขรवास หรือ บรรพชิต ที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ เพราะว่ามีสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ ไม่เป็นบรรพชิตหรือขรवासได้; เป็นกฎของธรรมชาติทั่วไป, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์. ดังนั้นจึงมีหลักตายตัวลงไปว่า ใครมีความทุกข์มาก คนนั้นจึงต้องการธรรมะมาก. ถ้า ขรवासมีความทุกข์ ความลำบากมากกว่าบรรพชิต ขรवासก็ยิ่งต้องการธรรมะมาก.

ความทุกข์นั้นเป็นอย่างเดียวกันหมด ไม่เป็นขรवासหรือบรรพชิต เพราะว่ามันเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่น: ขรवासยึดมั่นมากก็ต้องมีความทุกข์มาก; ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงยืนยันเรื่องสัจธรรมว่า เป็นธรรมชาติที่เป็นประโยชน์แก่กุศลอย่างยิ่งแก่พวกขรवास. ในที่สุดเราจะพบว่า เรื่องสัจธรรม คือ ความว่างจากตัณหา - ของคุณ เป็นหัวใจของธรรมะทั้งหมด; เราต้องใช้ธรรมข้อนี้จริงๆ ในลักษณะที่เหมือนกันว่า ไขยาฆ่าแมลง เพื่อฆ่าแมลงลงไปตรงๆ.

เราต้องใช้ความรู้เรื่องสัจธรรม ทำลายความยึดมั่นถือมั่นลงไปตรงๆ แล้วก็ให้ได้ผลดี และก็ในทุกกรณีทุกเวลา; เพราะมันมีต่าง ๆ กัน และมันมีได้ทุกเมื่อ.

เราจึงต้องฝึกความรู้เรื่องสัญญาทำให้คล่องแคล่วให้แตกฉาน ให้เป็นเหมือนกับอาวุธพิเศษที่คมเป็นกรด; ใช้คำว่า “กรด” เพราะเป็นภาษาไทยที่ **ใช้หูดกันถึงของวิเศษที่อะไรต่อต้านไม่ได้** เหมือน **มีตาเป็นไฟกรด** มองไปทางไหนไหม้เป็นจุดไปหมด ไม่มีอะไรต่อต้านได้. นั่นก็คือมองไปทางไหนก็มีแต่ความว่าง ไม่มีตัวตน ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู เหลืออยู่เลย.

นี่คือผลของการศึกษาจนปฏิบัติได้ และเมื่อปฏิบัติได้แล้วก็หมดปัญหา คือว่าผลของการปฏิบัตินั้นต้องมีแน่; **นี้เรียกว่า ธรรมประยุกต์ คือ ธรรมะส่วนที่เอามาใช้กับชีวิตจิตใจ อย่างถูกฝาถูกตัว เป็นชีวิตจิตใจ กลายเป็นธรรมะไปเสียเองเป็นปกติวิสัย.** อย่างนี้ก็ถึงความถึงที่สุด หรือความสมบูรณ์แห่งการปฏิบัติธรรมะ อย่างที่เรียกว่าเป็นพระอรหันต์.

ที่ว่า **มีสติสมบูรณ์ ก็คือมีธรรมะสมบูรณ์** ว่างจากธรรมะในทุกกรณี ในทุกเวลา แล้วก็ไปโดยอัตโนมัติเอง เพราะความเคยชิน มีความรู้แจ้ง ความเห็นประจักษ์จริง ลงไปถึงที่สุดนี้, เป็นความรู้ความเข้าใจ ความรู้แจ้งแทงตลอด กระทั่งเป็นเนื้อเป็นตัวไปเสียเลย; **ธรรมะนี้ก็เลยกลายเป็นเนื้อเป็นตัวของบุคคลนั้น.** ฉะนั้น บาบและอกุศลต่าง ๆ ก็เข้ามาไม่ได้, คือเข้ามาก็ถูกทำลาย, เข้ามาก็ถูกทำลาย; เหมือนกับยาฆ่าแมลงที่โรยอยู่ แมลงเข้ามามันก็ถูกทำลาย.

ถ้าใครประพฤติธรรมะได้ในลักษณะมีธรรมะเป็นเนื้อเป็นตัว อย่างนี้ก็เรียกว่าถึงที่สุด จะเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ หรืออะไรก็ได้; แต่ไม่ได้เรียกเพื่อให้มีเกียรติ ไม่ได้เรียกเพื่อให้ยึดมั่นถือมั่นต่อไปอีก เป็นแต่เพียงบอกถึงขั้นสุดท้ายที่เป็นผลของการปฏิบัติ ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นบุคคลประเสริฐที่สุด วิเศษที่สุด สมบูรณ์ที่สุด เป็นสุขที่สุด อะไรก็ตาม ก็เลยไม่มีเรื่อง หรือจบเรื่องกันเพียงเท่านั้น.

ที่^๕ เราจะมาเปรียบเทียบว่าคนทั้งหลายทั้งปวงกำลังเป็นอย่างไร ในเมื่อนำเข้ามาวัดดูโดยมาตรฐานที่กล่าวมานี้^๕

เราก็เห็นประโยชน์ ของธรรมะ, ของธรรมประจักษ์, แล้วก็มีฉันทะ ความพอใจ มีความเอาใจจริงเอาใจกับธรรมะได้ ก็ได้รับประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; ไม่เสียที่^๕ที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา คือธรรมะนั้นเอง; มิฉะนั้นแล้วเราก็จะยังเป็นเหมือนกับสัตว์ทั่วไป, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเป็นถึงสัตว์เดรัจฉานก็ได้; แต่ว่าบางทีจะเลยยิ่งไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน ในข้อที่ว่ามีความทุกข์มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน.

เกี่ยวกับข้อ^{๕๔}ความทุกข์^๕ ได้พยายามบอกพยายามเตือน ให้สังเกตกันอย่างยิ่ง ว่า“คน” นี้ ต้องระวังให้ดี. ถ้าทำผิดเรื่องของคนไปแล้ว ก็เลยร้ายยิ่งไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน, มีความเลว^{๕๕}ซึ่งมีความทุกข์มากยิ่งขึ้นกว่าสัตว์เดรัจฉาน, ที่ว่ามีความร้ายก็คือจะมีอันตรายแก่กันและกัน ทำร้ายซึ่งกันและกันนี้ ยิ่งไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน. เพราะมนุษย์ไปมีวิวัฒนาการในทางสติปัญญามากกว่าสัตว์เดรัจฉาน; แต่ว่าสติปัญญานี้คน^๕ไม่ใช่สติปัญญาที่ประกอบไปด้วยธรรมะ เป็นสติปัญญาที่เป็นไปตามธรรมชาติฝ่ายต่ำ.

ที่เรียกว่า ธรรมะฝ่ายต่ำ^๕ นี้ ไม่เรียกว่า ธรรมะในที่นี้ ทั้ง ๆ ที่คำว่าธรรมะ หมายถึงทุกสิ่ง, เพราะฉะนั้น ขอให้เข้าใจให้ดี ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคำพูดที่มันทำยุ่ง.

คำว่า “ธรรม” ในภาษาบาลี หมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ด้วย. ถ้าเรารู้ธรรมะ หรือประจักษ์ธรรมะ นี้ก็หมายถึงธรรมะส่วนที่จะดับความทุกข์ ซึ่งเป็นธรรมะอีกฝ่ายหนึ่งอีกประเภทหนึ่ง. กิเลสก็เรียกโดยภาษาบาลี

ว่าธรรมะ: เรียกว่าบาปธรรม อกุศลธรรม, ความทุกข์เรียกโดยภาษาบาลีว่า ธรรมะ
คือเป็นธรรมตา, เป็นธรรมะที่เกิดขึ้นเป็นธรรมตา. อะไรก็เรียกว่าธรรมะทั้งหมดนั้น
มันความหมายหนึ่งต่างหาก.

แต่ที่เราพูดว่า มีธรรมะ หิงธรรมะ นั้น เราแยกเอาเฉพาะธรรมะส่วน
ที่จะกำจัดความทุกข์; เมื่อเป็นดังนี้ก็จะพอแบ่งธรรมะได้เป็น ๒ ประเภท คือ ธรรมะ
ที่เป็นไปเพื่อความทุกข์, ธรรมะที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์. ที่จะให้กว้างเต็มตาม
ความหมายธรรมะ ก็คือ “ทุกสิ่ง” ไม่เว้นอะไร, แม้แต่ธรรมชาติทาง วัตถุล้วน ๆ
ที่เรียกว่าวัตถุธรรม นกคอธรรมะเหมือนกัน อยู่ในฐานะเป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้งของ
จิตใจ.

จิตใจที่ตั้งที่ร่างกายหรือวัตถุ ซึ่งก็เป็นธรรมะนั้น เมื่อได้มา
พบกันทั้งร่างกายและจิตใจ เรียกว่ารูปและนามอย่างนี้ แล้วก็ทำอะไร
ได้มาก; ถ้ามันแยกกันอยู่ก็ทำอะไรไม่ได้.

การกระทำของชีวิต คือ นาม รูป นี้ก็ แบ่งไปเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่
เป็นทุกข์ และฝ่ายที่เป็นไปเพื่อดับทุกข์. ชีวิตตั้งต้นขึ้นมาในระดับต่ำ มีความทุกข์
อย่างต่ำ ๆ หรือง่าย ๆ ตื้น ๆ แคบ ๆ; เมื่อชีวิตวิวัฒนาการในทางธรรมมากขึ้น ก็รู้จัก
ทำให้สิ่งเหล่านั้นมันมากขึ้นหรือกว้างขวางขึ้น หรือลึกซึ้งขึ้น.

สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์มีลักษณะ ๕ อย่าง จนเป็นทุกข์ชนิดที่ละเอียดลึกซึ้งแก้ไข
ได้ยากขึ้น จนความทุกข์ของมนุษย์ละเอียดลึกซึ้งแก้ไขได้ยาก ยิ่งกว่าของสัตว์เดรัจฉาน.
แต่แล้วในที่สุดก็มีมนุษย์พิเศษบางคน สนใจจะแก้ปัญหานี้ เขาจึงออกค้นคว้าเป็น

พิเศษ โดยการเสียดสละเป็นพิเศษ พบวิธีที่จะกำจัดความทุกข์ ที่มีจะมากขึ้น ๆ ตามวิวัฒนาการของมนุษย์.

ในที่สุดก็มาถึงยุคที่สมบูรณ์ของสติปัญญาอย่างนี้ **เกิดบุคคลประเภทพระ - สัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก เพื่อจะชี้ข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับความทุกข์ กิเลส เกี่ยวกับเหตุให้เกิดทุกข์ กิเลส เกี่ยวกับความดับทุกข์ได้จริง ๆ กิเลส ตลอดจน เกี่ยวกับวิธีทางที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นั้นด้วย.** เราเรียกกันว่า ความจริง หรือ **ของจริง อันประเสริฐ ๔ ประการ** เรียกเป็นภาษาบาลีว่า **อริยสัจจ์**; ถ้ารู้ข้อนี้แล้วปฏิบัติได้ตัว ก็เลยดับทุกข์ได้สิ้นเชิง, อย่างนี้เราเรียกว่ามีธรรมะที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์.

ส่วน **อีกทางหนึ่ง** นั้น ก็คือการที่เป็นไปเองตามอำนาจของความไม่รู้ **ที่เรียกว่าของอวิชชา**; นั่นคือความที่เป็นไปตามสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แต่แล้วมันขยายตัวมากกว่าสัญชาตญาณอย่างสัตว์ หรือของสัตว์; เพราะอำนาจของอวิชชานั้น ๆ ทำให้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของวัตถุ ที่เจริญขึ้นตามสติปัญญาของมนุษย์.

การก้าวหน้าในทางวัตถุ ของมนุษย์ตามลำดับ ๆ มา **ทำให้เกิดร่อร่อย** ชนิตหนึ่งขึ้น จากวัตถุเหล่านั้น ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางจิตใจ เพิ่มขึ้นทุกที; **นี้หมายความว่าหลงในร่อร่อยมากขึ้นทุกที ในระดับที่ลึกที่สูง ที่ลึกซึ้ง ที่ประณีต ที่เข้าใจได้ยากยิ่งขึ้นทุกที.** ที่นั่นมันก็เพิ่มความเห็นแก่ตัวขึ้นตามสัดส่วน ยิ่งหลงในความร่อร่อยทางวัตถุมากเท่าไร ก็ยิ่งมีความเห็นแก่ตัวซึ่งมีความเอรีตอรร่อนนั้นเป็นมูลมากขึ้นทุกที.

นี่จึงเห็นได้ว่าในยุคที่ยังสมบูรณ์ทางวัตถุ ยิ่งมีความเห็นแก่ตัว จนความเห็นแก่ตัวนี้ครอบงำถึงที่สุดจนฟังพระพุทธรเจ้าพูดไม่รู้เรื่อง ฟังพระศาสดาองค์ไหน ๆ ฟุ่ไม่

รู้เรื่อง ทั้งที่มีชนบธรรมนิยมประเพณี ถือศาสนานั่นถือศาสนานั่นกันอยู่ทุกคนในโลกนี้ ; แต่ถือศาสนากันแต่เพียงพิธีรีตอง ก็ช่วยอะไรไม่ได้ คือธรรมะช่วยไม่ได้.

ถ้าถือศาสนากันจริง ๆ ต้องมีธรรมะขบมาทันที ที่ คอความไม่เห็นแก่ตัว แล้วธรรมะก็ช่วยได้ ในโลกนี้ก็มีความสงบสุขโดยส่วนตัว โดยส่วนรวม. เทียบกับความเห็นแก่ตัวมันมากยิ่งขึ้น ตามความก้าวหน้าทางวัตถุ จนเรียกว่ามันเป็นเหมือนกับ “เลือดเข้าตา” ; คำนี้เป็นภาษาพูดเฉพาะ ในเมื่อมีอะไรรุนแรง ถึงขนาดทำให้ไม่มองเห็นสิ่งอื่นนอกจากแต่จะมองรู้สึกไปในทางเห็นแก่ตัว แล้วก็ต้องสู้ทุกอย่างทุกประการ เพื่อความเห็นแก่ตัวทะพีตไป เรียกว่า “เลือดเข้าตา”.

มนุษย์กำลัง “เลือดเข้าตา” เป็นอย่างนี้มากขึ้นทั้งโลก มีการต่อสู้กันนานาชนิด เพื่อได้สิ่งนี้คือวัตถุ โดยเบียดเบียนผู้อื่นก็มี โดยเบียดเบียนตนก็มี โดยเบียดเบียนทั้งตนและทั้งผู้อื่นก็มี ; เพราะสิ่งนี้คือผลของการที่ไม่มีธรรมะที่แท้จริง กลับไปเป็นสัตว์ชนิดที่ร้ายไปกว่าสัตว์ หมายความว่าจากสัตว์ไตร่จรรย์แล้วมาเป็นมนุษย์ แล้วก็ย้อนไปเป็นสัตว์ไตร่จรรย์ที่ร้ายกว่าสัตว์ไตร่จรรย์ตามปกติ.

เดี๋ยวนี้เราก็มีสัตว์ไตร่จรรย์อยู่ในโลกนี้ เป็นเพื่อนกันกับมนุษย์ ; แต่มันอยู่ในสภาพเดิม ๆ ซึ่งน่าสนใจในบางแง่บางอย่าง. ถ้าเราอยากจะรู้จักสภาพเดิมแท้ของสัตว์ไตร่จรรย์เมื่อล้าน ๆ ปีมาแล้ว มันก็มีทางจะรู้ได้ จากสัตว์บางชนิดบางประเภทเช่น ปลาเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในโลกก่อนใคร ๆ ในบรรดาสัตว์มีกระดูกสันหลัง ; เมื่อล้าน ๆ ปีมาแล้ว เติวนมันก็ยังคงอยู่อย่างนั้น.

ถ้าเราอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ล้าน ๆ ปี หน้าแรกก็ตั้งต้นอ่านมาจากสัตว์ประเภทปลานี้, แล้วก็อ่านดูให้รู้ว่าจิตใจของมันเป็นอย่างไร, มันมีความทุกข์มากน้อย

อย่างไร มันจึงมาถึงสัตว์ที่ตึกกว่าปลา คือสัตว์ที่จะขึ้นบก เป็นสัตว์เลื้อยคลานขึ้นมาบนบก กระทั่งเป็นสัตว์บก, กระทั่งสัตว์ที่ขึ้นไปบนต้นไม้ บนฟ้า บินไปในอากาศ มันก็ยังเหมือน ๆ กันอยู่ทั้งนั้น มันไม่มีอะไรมากมายร้ายกาจ เพราะว่าสติปัญญาของมันไม่ก้าวหน้า อย่างสัตว์สายหนึ่งเป็นพิเศษ คือมาเป็นมนุษย์ ซึ่งมีความพิเศษนึกเดียวเท่านั้น.

ไปดูให้ดี ความพิเศษ จุดตั้งต้นของมนุษย์ มีนิดเดียว คือ พูดได้ หรือ มีภาษาพูด.

ถ้าเผชิญพูดไม่ได้ ไม่มีภาษาพูดเกิดขึ้นแล้ว, มนุษย์ก็จะไม่มีมนุษย์ที่เป็น
 อย่างนี้ คือมันไม่มีวิวัฒนาการก้าวหน้าทางไหนหมด ทั้งทางวัตถุและทั้งทางจิตใจ.
 ภาษาพูดนั้นเป็นตัวการสำคัญที่สุดที่ทำให้ความก้าวหน้า เพราะว่ามันเป็นเครื่องมือเพียง
 อย่างเดียว ที่ถ่ายทอดรู้ให้แก่กันและกัน แล้วก็รักษาความรู้ไว้ สำหรับเป็นมรดกตกทอด
 มาแก่กันและกัน. สัตว์ประเภทที่ไม่มีภาษาพูด มันก็หยุดชะงักอยู่ตามเดิม ไม่มีอะไร
 ก้าวหน้าเป็นล้าน ๆ ปี.

สัตว์ที่มีภาษาพูด สายนี้ คือสายมนุษย์นี้ก้าวหน้าเหมือนกับวิ่ง ยิ่งคิดนี่อะไร
 หรือประดิษฐ์อะไรได้ สอนได้ด้วยคำพูด แล้วรักษาไว้ได้ด้วยคำพูด ที่เป็นการบอก
 กล่าวสั่งสอนสืบ ๆ กันไว้, ลูกหลานไม่ต้องคิดค้นสิ่งที่ปู่ย่าตายายคิดแล้ว มันจึงก้าวหน้า
 และก้าวหน้าเร็วมาก จนกระทั่งมีหนังสือคือคำพูดที่บันทึกลงในกระดาษ นี่ก็ยิ่งก้าวหน้า
 ใหญ่; เพราะว่ารักษาไว้ง่าย จำได้มาก. ความก้าวหน้าทางจิตทางวิญญาณก็เลยมีมาก
 เลยเป็นสัตว์สาขาหนึ่ง ซึ่งทั้งบรรพบุรุษไกล.

พวกที่เป็นปลาอยู่ก็ยังเป็นปลาอย่างเดิม เหมือนเมื่อล้าน ๆ ปีมาแล้ว, พวกที่
 เป็นสัตว์เลื้อยคลาน เป็นสัตว์บินได้ ก็ยังเหมือนเมื่อล้าน ๆ ปี มาแล้ว; แต่สายที่เป็น

มนุษย์นั้นมันผิดจากสภาพนั้นเป็นล้าน ๆ เท่า. นี่มนุษย์คือสัตว์ที่เป็นมาอย่างนี้ เป็นวิวัฒนาการโดยแท้จริง. นี่เลยกลายจากบรรพบุรุษเดิม ซึ่งที่แรกก็เป็นสัตว์น้ำตัวเล็ก ๆ ไม่มีกระดูกสันหลัง ต่อมาก็มีกระดูกสันหลัง แล้วเป็นสัตว์เลื้อยคลาน เป็นสัตว์บก เป็นสัตว์มนุษย์ เป็นสาขา ๆ ไป.

ถ้าใครฟลุคไปอยู่ในสาขาที่พูดไม่ได้ หรือไม่มีภาษาพูด มันก็เท่าเดิม, พวกที่ฟลุคมาอยู่ในสาขาที่มีภาษาพูด ก็ก้าวหน้าอย่างวิ้ง; แม้ในสมัยแรก คนป่าสมัยหินซึ่งจะมีคำพูดไม่กี่คำ มันก็มีประโยชน์เท่ากัน ที่มันถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกันได้, แล้วรักษาความรู้นั้นไว้ ซึ่งก็เพิ่มมากขึ้น ๆ ในหมู่มนุษย์นั้น. อย่างเดี๋ยวนี้ก็สองกิตติ: เราเกิดมา เราทำอะไรเป็น ก็เพราะการศึกษาซึ่งรักษาไว้ด้วยคำพูด ถ่ายทอดกันด้วยคำพูด, คำพูดโดยปาก หรือโดยหนังสือก็ตาม.

ที่นี้ เหลียวไปดูสัตว์ที่ยังเป็นสัตว์อยู่ ยังเรียกว่าสัตว์กระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็คือสัตว์เตรจัน; มนุษย์เริ่มมองสัตว์เตรจัน มองย้อนหลังไปยังสัตว์เตรจัน ก็เห็นความแตกต่าง จึงเกิดคำพูดของผู้มีปัญญา หรือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมา เป็นการเปรียบเทียบระหว่างคนกับสัตว์ ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร เป็นคำพูดที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ที่ได้ยินกันอยู่ทั่วไป แต่แล้วมันไม่ค่อยจะสำนึก :-

อาหารนันทา	ภยเมถุนณจ
สามาณณเมตตปรปสุภิ	นรานิ.

นี่เป็นคำกลอนเสียด้วย ว่า การกินอาหารที่ดี, การแสวงหาความสุขจากการนอนที่ดี, ความขี้ลาดวิ่งหนีอันตรายที่ดี, การประกอบเมถุนธรรมระหว่างสัตว์ที่อยู่กันเป็นคู่ที่ดี. ส้อย่างนี้เสมอกันระหว่างคนกับสัตว์.

ธมโม หิ เตสํ อธิโก วิเสโส
ธมเมน หีนา ปสุภิ สมานาฯ

ธรรมะเท่านั้นที่เป็นความติดแปลกระหว่างคนกับสัตว์; ถ้าปราศจาก
ธรรมะเสียแล้ว คนกับสัตว์ก็เสมอกัน คือเท่ากันอีก.

สิ่งที่สำคัญที่สุดสิ่งเดียว คือ ธรรมะ ในความหมายอย่างนี้ ในความหมายที่
เรียกว่าคัมภุชได้ รู้ความจริงของธรรมชาติ แล้วก็ ปฏิบัติความจริงนั้นได้ มีผลเกิด
ขึ้นถูกต้อง ตามความมุ่งหมายของความรู้นั้น อย่างนี้เรียกว่าธรรมะ คือมีความรู้ มีการ
ปฏิบัติ แล้วก็ได้ผลของการปฏิบัติ นี้เป็นธรรมะ. ถ้าอันนี้มี คนกับสัตว์ก็ต่างกัน ถ้าไม่มี
คนกับสัตว์ก็ไม่ต่างกัน; ดังนั้นเราอยากจะบัญญัติลงไปเลยว่า คนที่ไม่มีธรรมะนั้นนี้
เรียกว่า คน, ส่วนคนที่มีธรรมะนั้นเราจะเรียกเสียใหม่ว่ามนุษย์ แปลว่า มีใจสูง
หรือเป็นเหล่ากอของบุคคลที่มีใจสูง เรียกว่ามนุษย์. แต่ถ้าเป็นคนตามธรรมคาที่ปราศจาก
ธรรมะก็เรียกว่าคน, ตามคำภาษาบาลีที่เรียกว่า ชน ช-น ก็แปลว่าเกิดมา สักว่าได้
เกิดมา แล้วก็สักว่าเกิดเป็นคน; แต่ถ้ามีจิตใจสูงด้วย ก็เรียกว่ามนุษย์, มนุษย์ก็ต้องมา
หลังคน, มาทีหลังคน เพราะว่าหมายถึงมีจิตใจสูงและมีธรรมะ.

บางเวลามนุษย์ไม่เป็นมนุษย์ คือใจไม่สูงขึ้นมา ก็มีภาวะตกต่ำ กลับไป
เกิดเป็นคน เกิดใหม่เป็นคนทีนั้น และเดี๋ยวนั้น มีจิตใจเสมอกันกับสัตว์ มีแต่เรื่องกิน
เรื่องนอน เรื่องซี้ซลาดหนึ่กัย เรื่องเมตุน; ก็ต้องทดสอบดูให้ดีกว่าวันหนึ่ง ๆ นั้นเป็น
คนกันก็ชั่วโมง เป็นมนุษย์กันก็ชั่วโมง โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในเพศฆราวาส มันมีเรื่อง
รบกวนมาก เป็นมนุษย์ก็ชั่วโมง เป็นคนก็ชั่วโมงในวันหนึ่ง ๆ.

ถ้าไม่ทำสติหรือทำกรำฟอะไรไว้ให้ตีๆ อาจจะไม่สติ ถ้าเรามีสติก็เปลืองยาก สามารถรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ได้หลายๆ ชั่วโมง หรือ ตลอด ๒๔ ชั่วโมงในบางวัน ถ้าใครรักษาได้เด็ดขาดตลอดชีวิตก็เป็นพระอรหันต์, ถ้า รongลงมาก็เป็นพระอริยเจ้ารองๆ ลงมา, ถ้ารักษาไว้ไม่ได้มากเกินไป ก็เป็นปุถุชน ตามเดิม เป็นปุถุชนชั้นดี ปุถุชนชั้นเลว ถ้ามากไปกว่านั้นมันก็เสมอกันกับสัตว์อีก.

แต่แล้วระวังให้ดีกว่า ที่พูดแล้วพูดอีกเตือนแล้วเตือนอีกว่า ยังมีอีกทางหนึ่ง ซึ่งจะเลวยิ่งไปกว่าสัตว์, มีความเลวมีความร้ายยิ่งไปกว่าสัตว์ คือรู้จักเผาตัวเองให้ร้อน เป็นไฟยิ่งกว่าสัตว์; แล้วก็รู้จักเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อนยิ่งกว่าที่สัตว์มันเบียดเบียน; เรื่องสัตว์จะขบกัด หรือโรคนัยไข้เจ็บที่มาจากสัตว์เป็นของเล็กน้อย.

น่าหัวในเมื่อเอามาเทียบกับการที่กิเลสในจิตใจของมนุษย์มันเบียดเบียน มนุษย์เอง ทำให้เป็นทุกข์ร้อนยิ่งกว่าโรคนัยไข้เจ็บ หรือว่าสัตว์ขบกัดเป็นไหนๆ. แม้ ว่าเราไม่ถูกสัตว์ขบกัด ไม่มีโรคนัยไข้เจ็บเบียดเบียน แต่ถ้าอยู่ด้วยความทุกข์ทรมาน มันก็ไม่มี ความหมายอะไร จนพูดได้ว่า ตายเสียยังดีกว่า; ถ้าอยู่ต้องอยู่ด้วยความมีค่า มีคุณสมบัติหรือมีราคา ก็อยู่ด้วยความมีธรรมะ ด้วยจิตใจที่มีธรรมะ นี่จึงจะน่าดู หรือที่เรียก กันว่า น่าชื่นอกชื่นใจในความเป็นมนุษย์ ที่ได้ความเป็นมนุษย์.

นักปราชญ์รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย พูดไว้อย่างที่ถูกต้องและน่าฟังที่สุด; แต่คนไม่ค่อยเข้าใจ ที่พูดว่า “การเป็นมนุษย์นั้นมิได้ยาก การได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นได้ยาก” *ทูลโลก มนุสสุ ภูโต* แปลความว่า เป็นมนุษย์นั้นมิได้ยาก เป็นได้ยาก หรือว่า ได้มาโดยยาก. คนปุถุชนก็คัดค้านว่ายากอะไร; เกิดมาจะท่วมโลกอยู่แล้ว ปริมาณ ของมนุษย์จะท่วมโลกอยู่แล้ว. แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า การได้เป็นมนุษย์นั้นเป็น การได้ที่ยากอยู่นั่นเอง; เทียนนี้ก็ยังพูดได้ว่าเป็นมนุษย์นั้นยังเป็นได้ยากอยู่นั่นเอง.

นี้ต้องไปนึกถึงข้อที่ว่า “ถ้าปราศจากกรรมเสียแล้ว มนุษย์กับสัตว์ก็เสมอกัน”. มนุษย์น้อยกว่าสัตว์พอพอ สัตว์ก็หมดความเป็นมนุษย์. พวกฝรั่งพวกไทยพวกอะไรก็ตาม เรียกตัวเองว่ามนุษย์ แล้วก็อวดดีในความเป็นมนุษย์. บางคนถึงกับพูดว่า ตัวเรามีความเจริญ มีอารยธรรม เป็นมนุษย์มากกว่าพวกอื่น; แต่ผมกลับเห็นว่าพวกที่อวดดีอย่างนั้น กลับเป็นสัตว์มากกว่าพวกอื่น, หรือเป็นมนุษย์ที่เลวร้ายกว่าสัตว์ยิ่งกว่าพวกอื่น; เพราะว่าการศึกษาและการกระทำของเขามันกลับส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์. นี่เป็นปัญหาเฉพาะหน้า เป็นปัญหาปัจจุบันอย่างยิ่ง.

ขอให้ทุกคนเอาไปคิดสักนิด ว่าการศึกษาและการกระทำของมนุษย์ในสมัยปัจจุบันนี้ มันส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ให้เป็นไปอย่างรุนแรงยิ่งยง กว่าระดับธรรมคาสัมมุติสัตว์มันมี.

ให้ระลึกนึกถึงข้อที่ว่า เราก็คงตั้งมากมาจากความเป็นสัตว์เสมอกัน และมนุษย์วิวัฒนาการมาเพราะเผอิญมีภาษาพูด และมาเป็นอย่างนี้; แต่แล้วกลับมีการศึกษา การกระทำชนิดส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์ คือ “ความเห็นแก่ตัว”. ตอนแรกก็เผอิญน้อยเดียว เกิดไปหลงในรสอร่อยของวัตถุนิยมเข้า ก็เลยติตรสของวัตถุนั้น แล้วก็เลยเป็นอย่างที่เรียกว่า “เลือกเข้าตา”.

เมื่อเลือกของรสอร่อยของวัตถุนิยมมันเข้าตา ก็หมกหมุ่นกันแต่เรื่องนี้, ค้นคว้าและปฏิบัติกันแต่เรื่องจะเอาวัตถุมาใช้ให้เป็นของเอร็ดอร่อยได้มากเท่าไร; คนจึงก้าวหน้าเหมือนวิ่งอยู่แต่ในทางวัตถุ ในทางแสวงหาความอร่อยจากวัตถุ. นี่คือการศึกษานของโลกในปัจจุบันนี้. แม้ที่เรียกว่าความรู้ประวัติศาสตร์ ความรู้ปรัชญา อารยธรรม ศิลปะอะไรก็ตาม มันอยู่แต่ในฝ่ายวัตถุฝ่ายเดียว; เขาไม่รู้ว่ามรรณะที่ไหนอีก, ฝ่าย

ธรรมะทางจิตใจที่โหนอีกนั้นไม่รู้. เขาจึงถือว่าเจริญแล้ว ถูกต้องแล้ว หรือจะถึงยอดสุดของความมีอริยธรรมแล้ว อย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าเรามองดูพร้อม ๆ กันทั้งสองอย่างจะเห็นว่า มันเป็นการก้าวหน้าแต่ทางฝ่ายวัตถุ; การศึกษาของเราทำให้เด็ก ๆ หลงใหลมัวเมาในเนื้อหาในวัตถุ ไปตั้งแต่เล็ก ๆ จนโต ถึงจะเรียกว่าเกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรบ้าง ก็เป็นโทษของวัตถุ คือเพื่อใช้แสวงหาวัตถุ เป็นอำนาจ เป็นกำลังสำหรับแสวงหาวัตถุ, แล้วให้บูชาความสุขสูงสุดที่ได้มาจากวัตถุ. ดังนั้นคนจึงมีอะไร ๆ อย่างเลวร้ายไปกว่าสัตว์ ที่มีจิตใจชนิดเห็นแก่ตัวยิ่งกว่าสัตว์ สัตว์ทำไม่เป็นมากถึงเท่านั้น.

ความเห็นแก่ตัวที่มากเหมือนปัจจุบันนี้สัตว์ไม่มี, สัตว์ทำไม่เป็น; มนุษย์มีความก้าวหน้า ที่เรียกว่าทางอารยธรรมทางจิตใจบ้าง มันก็ **ไม่เป็นอิสระไป** ได้จากวัตถุ; ฉะนั้น มนุษย์จึงมีประชาธิปไตยอย่างสัตว์. ถ้าเราไปเทียบกันดูกับธรรมะ จะเห็นว่าประชาธิปไตยของโลกในยุคปัจจุบันนี้ แม้จะคุยโวกันอย่างไร ก็ยังเป็นประชาธิปไตยอย่างสัตว์ ไม่ดีไปกว่าสัตว์ คือ **เป็นประชาธิปไตยของความเห็นแก่ตัว.**

คนที่มีความเห็นแก่ตัวแต่ละคน ทุกคนมีความเห็นแก่ตัว รวมหัวกันเข้า ออกความคิดเห็นอะไรไปเพื่อประชาธิปไตย มันก็เป็นประชาธิปไตย ที่มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น. ฉะนั้น ชาติประชาธิปไตยแต่ละชาติ จึงรบราฆ่าฟันชกกัดกันอย่างสัตว์ อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่.

การคุมฝูงรบราฆ่าฟันกัน สัตว์ก็ทำเป็น. ใครเคยอ่านเรื่องธรรมชาติของสัตว์ ก็พอจะเข้าใจเรื่องนี้ได้; วัฏจักรคุมฝูงกัน สู้เสื่อ บ๊องกันลูกเล็ก ๆ ของมันไว้ได้, ช้าง

ก็ทำเป็น สัตว์อะไรก็ทำเป็น ในการคุมฝูงกันต่อสู้พวกอื่นอย่างนี้. มนุษย์ก็มาเป็น
 เสียอย่างนี้ มีวิชาความรู้ ความก้าวหน้าไปในทางที่จะเห็นแก่ตัวให้มากขึ้น. สิ่งที่ติ
 ที่สุดที่มนุษย์บูชาอย่างยิ่งในเวลานี้ก็คือ วัตถุปัจจัยสำหรับชนะสงคราม; จริงหรือไม่จริง
 คุณลองไปแยกธาตุใคร่ครวญดู.

สิ่งที่เขาบูชา กันสูงสุดยุคเวลานี้ ก็คือวัตถุปัจจัยที่จะทำให้ชนะสงคราม
 คือล้างผลาญผู้อื่น แม้ว่าเขาจะมีพระเจ้า ก็มีเพื่อมาช่วยเขาล้างผลาญผู้อื่น มันร้ายกาจ
 หรือเลวร้ายกว่าสัตว์ก็มากน้อย ขอให้คิดเทียบดู. สิ่งสูงสุดของกนสมัยนี้ ก็คือวัตถุ
 ปัจจัยที่จะให้เขาชนะสงคราม คนตง ๔๐-๔๕ เปอร์เซนต์ ในโลกเป็นอย่างนี้ เหลือ
 อีก ๕ เปอร์เซนต์จะไม่ถึง ที่ยังมีธรรมะโดยชื่อตรง โดยบริสุทธิ์ ก็ยังบูชาความไม่เห็น
 แก่ตัว.

ทุกคนกำลังจมลง ๆ ๆ ไป ในความเห็นแก่ตัว; นั่นแหละคือความไม่มี
 ธรรมะละ, หรือจะพูดให้ถูกก็คือ มีธรรมะฝ่ายที่เป็นไปเพื่อทุกข์ ไม่ใช่ธรรมะใน
 ความหมายที่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ที่ทำให้คนแตกต่างจากสัตว์; มันกลับไปมีธรรมะชนิด
 ที่ทำให้เป็นไปเพื่อทุกข์ในระดับเดิม แล้วก็ยิ่งไปกว่าระดับเดิม คือเลวร้ายไปกว่าสัตว์.

เดี๋ยวนี้ เรามีอะไรเป็นเครื่องเชิดชู? มันก็คือความยิ่งใหญ่ ความชนะ
 ความยิ่งใหญ่ ความชนะของความเห็นแก่ตัว. ใครมีปัญญาอะไร ก็รีบสร้างเครื่องมือ
 สำหรับชนะผู้อื่น เพื่อความเห็นแก่ตัว. โลกนี้ก็เป็นโลกที่เลวร้ายไปกว่าโลกของสัตว์
 เจริญงาน; จะเป็นโลกของสัตว์เจริญงานยุคล้าน ๆ ปี หรือยุคถัดมา หรือยุคปัจจุบัน
 ก็ตาม ความเลวร้ายของมนุษย์นี้ ยิ่งเลวร้ายไปกว่าสัตว์เจริญงานทุกยุคทุกสมัย ก็มัน
 เห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง มันทำลายกันอย่างกว้างขวางอย่างลึกซึ้ง, มีตัวกู - ของกูมากกว่าสัตว์
 เจริญงาน.

ขอให้สนใจในความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมของมนุษย์ ที่ขึ้นมา โดยไหลเวียนเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา: บางคราวก็มีกิเลสครอบงำโลก, บางคราวก็มีสติปัญญาครอบงำโลกมากกว่า.

ที่นี่ เราเผชิญเกิดมาในโลกนี้กะเขาด้วยในยุคนี้ในเวลานี้ คือในโลกที่ถูก สมมุติเรียกว่าเป็นกลียุค โลกแห่งกลียุค, กลี ก็แปลว่า ความเลวร้าย. พระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นในโลก ในยุคที่เป็นกลียุค เพื่อช่วยโลกเสมอ; พระพุทธเจ้าองค์นั้นก็ เกิดขึ้นในโลกในสมัยที่เป็นกลียุค. แม้จะเป็นกัมมัญญัติของพวกชินดู ของพวกพราหมณ์ ของพวกอื่น ก็เป็นคำพูดที่ยอมรับได้ทั่วไปว่าในโลกยุคที่มีความเลวร้ายที่สุด จะต้องมี พุทธบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น แล้วก็ช่วยโลก.

ที่เรียกว่าโลกกลียุคนี้ เขาให้ระยะเวลาไว้ก็ همینปี ผมงก็จำไม่ได้; เป็น همین ๆ ปี คือมนุษย์เริ่มหมุนไปถึงราศีที่มีความทุกข์, ทุกข์มากเข้า ๆ จนทนไม่ไหว จนคนบางคนกระเด็นออกไป ค้นหาวิธีดับทุกข์ แล้วก็พบ, พบแล้วก็สอนไปตามลำดับ เพราะมีภาษาพูดถ่ายทอด จนคนสุดท้ายเกิดขึ้นคือพระพุทธเจ้า เสียคราวหนึ่ง เพื่อจะรู้ เรื่องที่จะดับทุกข์ของมนุษย์ได้.

มนุษย์คนไหนโชคดีได้รับธรรมะนี้ หรือ ไม่เป็นอภัพบุคคล คือ มีสติ ปัญญาพอจะเข้าใจธรรมะนี้ได้ เขาก็รับเอาธรรมะนี้, ก็ได้เป็นคนที่มีโชคดี มีธรรมะดับทุกข์ได้. คนนอกนั้นเป็นอภัพสัตว์ คือเป็นคนอภัพ ทำอย่างไรเสียก็ ไม่สามารถที่จะถือเอาสิ่งที่ดีที่สุกนี้ได้. ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเสียก็ไม่ต้องพูดถึง เป็นอภัพสัตว์อย่างยิ่ง. แต่ว่าเกิดเป็นมนุษย์แล้ว ก็ยังมีประเภทอภัพ คือไม่สามารถ จะรู้ธรรมะนี้ได้.

ยิ่งเที่ยวนิ่งอาภัพมาก เพราะ เลือดเข่าตาในทางวัตถุนิยม จัดการศึกษา ให้ส่งเสริมศรัทธาคุณอย่างสัตว์ อย่างลึกซึ้ง เห็นแก่ตัวมากกว่าแต่ก่อน นี่เป็น อาภัพสัตว์. นี้เรียกว่าโลกสมัยนี้ ๔๕ เปอร์เซ็นต์ เป็นอาภัพสัตว์ คือเลือดวัตถุ นิยมมันเข่าตา ก็จะต้องรบกันไปอย่างนี้ก่อน จนกว่าจะค่อยๆ สร้างชา, ค่อยสำนึก ได้แล้ว วกกลับไปหาธรรมะกันใหม่. นี้จะจริงหรือไม่จริง จะเชื่อหรือไม่เชื่อ ผมทำ ได้เพียงแต่ขอให้ทุกคนก็เอาไปกิจกุ.

คุณก็มาบวชในพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ในร่างกายก็มีเครื่องแบบ อย่างนี้แล้ว โดยจิตใจก็ว่ามาบวชอุทิศพระพุทธเจ้า, และก็หวังที่จะมีอะไร ๆ อย่างที่ พระพุทธเจ้าท่านมีให้, แล้วเรากำลังเกิดอยู่ในโลกชนิดนี้แบบนี้. เราก็ไปกิจกุ ปัญหา มีเท่าไร? อย่างไร? ถ้าเห็นค้าย คิดถูกทางแล้ว มัน ก็พอจะแก้ไขปัญหาล้วนตัวได้ และก็ช่วยกันทำประโยชน์ผู้อื่น ให้ผู้อื่นพลอยได้รับสิ่งเหล่านี้ด้วย เรียกว่าช่วยกัน เผยแพร่ธรรมะ.

เดี๋ยวนี้ โลกมีธรรมะหรือมีศาสนากันแค่ปาก หรือเพียงแค่พิธีรีตอง ; ศาสนานั้นเองกลายเป็นเครื่องมือสำหรับเกลียดชังซึ่งกันและกัน ถึงศาสนาคนละศาสนา แล้วเกลียดชังซึ่งกันและกัน โดยมีศาสนานั้นเป็นมูลเหตุ; อย่างนี้เรียกว่าโง่ หรือเลวร้าย ไปกว่าสัตว์อย่างที่พูดไม่ได้อีก. นี้ไม่ใช่ความประสงค์ของพระศาสนา, ไม่ใช่ความ ประสงค์ของพระเจ้า ที่จะให้ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือสำหรับเกลียดชังกันแล้วทำลายกัน. ในศาสนาเดียวกันก็ยังแตกแยกเป็นนิกาย แล้วก็เกลียดชังกัน; นี้มนุษย์เลวร้ายลงไปเท่าใด.

ถ้าเราจะทำบุญให้ได้บุญมาก ให้ได้บุญสูงสุด ผมคิดว่า ควรจะทำบุญด้วยการเสียสละทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา เพื่อให้เกิด

ความเข้าใจถูกต้องในคำศาสนาหนึ่งๆ และ เกิดความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนาคด้วย โลกนี้จึงจะมีความสงบสุข สมกับที่เป็นโลกของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง.

ขอสรุปความว่า ธรรมะทั้งหลายเหล่านี้ ที่พูดกันเป็นหลายร้อยชั่วโมงมาแล้วนี้ ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้. ขอให้เอาไปคิดไปนึก ให้เห็นความจริงอันนี้ แล้วก็ใช้ธรรมะให้เป็นประโยชน์ อย่างที่เรียกว่าประยุกต์ให้ได้ด้วย.

เวลาของเราทั้งหมด.

สัญญาตาปริหรณ์

- ๕๐ -

การจำพรรษาและการ ออกพรรษาที่เป็นธรรมประยุกต์

๒๓ ตุลาคม ๒๕๑๒

วันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นวันอันดับที่ ๘๗ ของระยะ
กาลเข้าพรรษา พุทธศักราช ๒๕๑๒ ในการบรรยาย
อันดับที่ ๕๐ นี้ จะถือว่าเป็นการบรรยายอันดับสุดท้าย ปี
การบรรยาย อันดับสุดท้ายนี้จะได้กล่าวถึง การจำพรรษา
และการออกพรรษาซึ่งเป็นธรรมประยุกต์ ตามกำหนดเวลา
คือเนื่องด้วยเวลา.

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดถึงวิธีปฏิบัติในทุกแห่งทุกมุม. วันนี้เราจะพูดกัน
เฉพาะ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเวลาอันสักครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือเวลาที่เรียกว่า เข้าพรรษา -
ออกพรรษา เพราะรู้สึกว่ายังมีความเข้าใจแตกต่างกันอยู่มาก และความเข้าใจบางอย่าง
ก็ยังคงคลาดเคลื่อน ไม่ตรงต่อความเป็นจริง.

ถ้ากล่าวโดยสรุปสั้น ๆ ว่า การเข้าพรรษา จำพรรษา ออกพรรษา; นี้ก็มีอะไรมากไปกว่า การปฏิบัติธรรมให้ดีให้มาก เป็นพิเศษ ในระยะเวลาอันจำกัด หรือในระยะเวลาอันสะดวก แล้วก็ทำให้มากเป็นพิเศษ. ข้อนี้หมายความว่าในรอบปีหนึ่ง ๆ นั้น ไม่ใช่เราจะมีความสะดวกเหมือนกันทุกวัน หรือทุกฤดูกาลจนตลอดปี; บางคราวบางฤดูกาล ก็สะดวกมากในการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมะ, บางฤดูกาลมันก็ไม่ค่อยสะดวก. ฉะนั้น จึงเกิดเป็นธรรมเนียมขึ้นสำหรับนักบวช หรือผู้ปฏิบัติธรรม, แม้ไม่ใช่ นักบวช จะได้ประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมแก่ฤดูกาล จนกระทั่งกลายเป็นธรรมเนียมประเพณี.

เหมือนอย่างว่าในพรรษาจะมีการทำบุญทำทานเป็นพิเศษ มีเทศน์ที่วัดทุกวัน, ชาวบ้านก็ไปฟังเทศน์ที่วัดทุกวันจนตลอดพรรษา; อย่างนี้เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ. นี้ก็เป็นการเข้าพรรษา จำพรรษา ออกพรรษาค้ำยเหมือนกัน, แม้กระทั่งพวกชาวบ้านเราต้องรู้จักความสำคัญ ส่วนนี้กันก่อน ในข้อหัวเป็นฤดูกาลที่เหมาะสม ที่จะทำอะไรให้มากเป็นพิเศษให้ดีเป็นพิเศษ.

ที่นี้ ก็มาถึงข้อว่า จะทำอะไร? ก็คือปฏิบัติธรรมะ. ปฏิบัติธรรมะอย่างไร? นี้ก็คือปฏิบัติอย่างที่เราได้พูดกันไว้ในวันแรก ๆ ของการบรรยายชุดนี้ คือมีการเป็นอยู่ด้วยความว่าง จากตัวกู - ของกูให้มากที่สุด. นี้ก็เป็นกรกล่าวโดยปริยายหนึ่ง ในแง่หนึ่งในมุนหนึ่ง.

ที่นี้ จะกล่าวให้กว้างหรือให้ฟังง่ายไปอีกทางหนึ่งสำหรับคนทั่วไปทั้งโลก ก็อยากจะกล่าวว่า ในระยะเวลาเข้าพรรษานี้ เราจะประพฤติปฏิบัติ เพื่อจะควบคุมสังขัตตญาณอย่างสัตว์, หรือการกระทำอย่างสัตว์ให้มากที่สุด. เรามี การเข้าพรรษา

กันทั้งบรรพชิตทั้งฆราวาส แม่ที่อยู่ที่บ้าน โดยถือเอาเวลาที่เรียกกันว่า “เข้าพรรษา” เป็นเวลาสำคัญเป็นพิเศษ เวลานั้นจะใช้เป็นเวลาสำหรับที่จะ **ควบคุมสัญญาตญาณอย่างสัตว์** ให้มากที่สุด. ได้กล่าวมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า โลกทั้งโลกกำลังตกอยู่ในกลียุค พุทธศาสนาธรรมาสาตัญญูก็พูดว่าตกอยู่ในอาการหนัก เพราะว่าโลกมันหมุนไปในทำนองส่งเสริมสัญญาตญาณอย่างสัตว์ หรือว่าส่งเสริมการกระทำอย่างสัตว์มากขึ้น. เพราะว่า **การศึกษาค้นคว้าหรือการก้าวหน้าของโลก** ในปัจจุบันนี้มันเป็นไปอย่างนั้น.

การศึกษาค้นคว้า **เป็นไปเพื่อการส่งเสริมสัญญาตญาณอย่างสัตว์** การประพฤติอย่างสัตว์ อย่างที่ไม่น่าเชื่อ หรืออย่างน่าพิศวง ว่าทำไมมนุษย์มีวิวัฒนาการเจริญขึ้นมาหลายหมื่นปีแล้ว เรื่อยมาถึงยุคที่เจริญมาก เรียกว่าหลายพันปีแล้ว; แล้วทำไมกลับไปส่งเสริมความรู้สึกหรือการกระทำอย่างสัตว์. นี่เพราะสิ่งต่างๆ มันเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาๆ โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ เป็นยุคที่ต้องยอมรับว่า มีความก้าวหน้าทางวัตถุเหมือนกับวิ่ง เพราะความก้าวหน้าทางวัตถุนั้นเอง ทำให้ส่งเสริมความรู้สึกและการกระทำอย่างสัตว์ โดยไม่ทันรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา; หมายความว่าเป็นการ **ปล่อยไปตามความต้องการของกิเลสตัณหา** มีผลเป็นความเห็นแก่ตัวมากจน.

ความเห็นแก่ตัวมี ๒ อย่าง: เห็นแก่ความสุขส่วนตัว ก็แสวงหาแต่ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนังให้แก่ตัว นี่ก็เป็นความเห็นแก่ตัวชนิดหนึ่ง, **ความเห็นแก่ตัวอีกชนิดหนึ่ง** ก็คือว่า **เอาเปรียบผู้อื่น** ถึงกับว่ากล้า **ทำลายผู้อื่นเพื่อประโยชน์** ของตัว.

มนุษย์สมัยนี้เห็นได้ชัดว่า มีหลักอยู่ว่าถ้าประโยชน์ขัดกันในระหว่างฝ่ายแล้ว **การทำลายล้างผลาญผู้อื่นยอมไม่ผิดศีลธรรม** ตามความรู้สึกของมนุษย์สมัยนี้. จึงดู

จากสงครามที่ทำกันอยู่ทั่วโลก เมื่อประโยชน์ขัดกันแล้ว การล้างผลาญผู้อื่นไม่เป็นการผิดศีลธรรม ตามความรู้สึกของเขา. ความเห็นแก่ตัวมันกว้างถึงอย่างนี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น; ส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวเองโดยเฉพาะ ก็มันมาอยู่ในความสุขทางวัตถุของตัว.

การศึกษาการค้นคว้าก้าวหน้าของสมัยนี้ คือหลักหาประโยชน์ใส่ตัว ถึงขนาดที่เรียกว่าถ้าประโยชน์ขัดกันแล้ว อุปสรรคต่างๆ ต้องถูกขจัดไป แม้ในการล้างผลาญชีวิตผู้อื่น ซึ่งการศึกษาสมัยก่อน โดยเฉพาะในยุคที่รุ่งเรืองในทางความรู้ทางจิตทางวิญญาณแล้วมันมีไม่ได้ จะคิดอย่างนั้นไม่ได้ เทียบมันเปลี่ยนมา เพราะว่ามันเป็นทาสของวัตถุ ตกอยู่ใต้อำนาจของวัตถุ.

ถ้าเราจะถามว่า การศึกษาตั้งต้นขึ้นมาแต่เมื่อไร ?

ขอให้มีความเข้าใจเป็นหลักกว้าง ๆ ว่า การศึกษาตั้งต้นขึ้นมาตั้งแต่เมื่อวันหรือเวลาที่มนุษย์เริ่มรู้จักแบ่งแยกว่าอะไรเป็นความดี, อะไรเป็นความชั่ว; ก่อนหน้านั้นมนุษย์หรือสัตว์ที่มีวิวัฒนาการขึ้นมาจนถึงเป็นมนุษย์เป็นคนแล้วนั้น ไม่ได้รู้สึกว่าจะอะไรดีอะไรชั่ว. คนป่าสมัยแรกทีเดียวก็เหมือนกับสัตว์ ไม่มีสติปัญญาที่จะไปแบ่งแยกว่าอะไรดีอะไรชั่ว เพียงแต่หากินไปวันหนึ่ง ๆ ก็แล้วกัน, ใต้กินแล้วก็เป็นที่ เป็นหมกปัญหา. ต่อมาถึงสมัยหนึ่งมนุษย์เริ่มมีสติปัญญาสูงขึ้น ถึงกับรู้จักว่าอะไรดีอะไรชั่ว.

เรื่องรู้จักดี - ชั่ว ถือตามหลักของคัมภีร์ทางคริสตศาสนาเห็นง่ายกว่า คือนับมาตั้งแต่วันที่มนุษย์คู่แรก อาตัมกับอีฟกินผลไม้ต้นนั้นเข้าไป ทำให้มีความรู้เกิดขึ้นว่า อะไรเรียกว่าดี อะไรเรียกว่าชั่ว. ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติ หรือตามโองการของพระเป็นเจ้าแล้ว มนุษย์ไม่มีความรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่วมาตามธรรมชาติมาแต่เดิม จนมาถึงวันหนึ่ง

คืนหนึ่ง ได้เกิดกินผลไม้ที่นั่นเข้าไปก็เลยรู้ว่าอะไรคืออะไร พระเจ้าธรรมชาติจึงสาปให้มนุษย์มีบาปตั้งแต่วันนั้น คือมีปัญหาหนักอึ้งขึ้นมาทันที ในเรื่องทำอย่างไรกับความดีและความชั่ว. เรามีความทุกข์ ก็เพราะว่าเรามีความรู้สึกในทำนองรับผิดชอบเกี่ยวกับความดีความชั่ว ตั้งแต่วันนั้นมา ก็มีความทุกข์.

นี่เรียกว่าการศึกษาได้ตั้งต้นมาจะก็ผ่านไปมาแล้วก็ตามใจ หรือก็หมีนั้นไปแล้วก็ตามใจ มันก็มีความกลัวตายความชั่ว มีความหวังจะได้ในค่าของความดี เรื่อย ๆ มาอย่างนี้ จนมีวิวัฒนาการที่สูงไกลจากสัตว์ ก็คือค่อย ๆ ทั้งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ หรือความประพฤติกระทำอย่างสัตว์ มาเป็นอย่างมนุษย์.

นับตั้งแต่สมัยที่เรียกว่า สมัยคาบูนู คือคนบ้านนั้นเริ่มมีความรู้ในทางสติปัญญาอะไรคืออะไร, แล้วก็ยึดมั่นแน่นแฟ้นในฝ่ายความดี กลียดและกลัวอย่างยิ่งในฝ่ายความชั่วมากขึ้น ๆ มันจึงเกิดศีลธรรมประเภทคาบูนู มีอยู่มากมายตามที่เขาจะจินตนาการได้. แต่รวมความแล้วก็ความอยากจะทำนั้น จึงจะประพฤติฝ่ายที่เรียกว่าดี แม้ว่า เป็นของคู่แล้วนางมงามาย; แต่มันเป็นความบริสุทธิ์ใจของคนบ้านเหล่านั้นเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ที่ทำไปเพื่อหวังที่จะดี.

ที่เรียกว่า “คาบูนู” นั้น หมายความว่าไม่มีการลงโทษทางเหนือหนั่ง คือเขียนตีจากใส่ตาราง แต่ว่าบัญญัติว่าเป็นสิ่งเลวร้าย ที่จะทำความเสื่อมเสียฉิบหายหมด ทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนรวม. มนุษย์สมัยคนบ้านนั้นกลัวสิ่งที่ไม่รู้จักหรือสิ่งที่มองไม่เห็นตัว เรียกว่าผี หรือว่าพระเจ้า หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก. เขาถือว่าถ้าทำผิดตามที่บัญญัติไว้แล้วก็จะมอันตรายเกิดขึ้น ทั้งโดยส่วนตัวและโดยส่วนรวม ฉิบหายกันหมด ตายกันหมด เช่นเป็นโรคระบาดตายกันหมดอย่างนี้ก็กลัว จึงบัญญัติไว้ในฐานะ

เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดละเมิดไม่ได้ การบัญญัตินี้เรียกว่าบัญญัติแคบเข้ามาก็ได้ รุกแคบเข้ามาก็ได้ รุกแคบเข้ามาทุกสิ่งทุกอย่าง : เรื่องกินอาหารเป็นเบื้องต้น ก็ต้องกินอย่างนั้น อันนั้นกินได้ อันโน้นกินไม่ได้ อันนี้ต้องกินอย่างนั้น. ใครทำผิดเป็นตามุ คือทำสิ่งที่สมัยนี้เรียกว่าเสนียดัจฉัยโร ถึงที่สุด จะนำมาซึ่งความฉิบหาย เขาก็เลยกลัวกันอย่างยิ่ง ไม่กล้าทำ.

การกระทำประพฤตอย่างสัตว์ก็ค่อหมกไป เหลืออย่างคน คือมีส่วนระเบียบที่เป็นศีลธรรม หรือขนบธรรมเนียมประเพณีชั้น นับตั้งแต่ผู้หญิงมีโลหิตระดู เต็มรุ่นสาวมีระดู ก็เกิดระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ต้องทำอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นเกี่ยวกับมีโลหิตระดู, หรือกระทั่งว่าถูกบัญญัติเป็นของสกปรกที่สุดอย่างนั้นเป็นต้น. เมื่อสมัยเป็นสัตว์เครจจัน ไม่มีความรู้สึกรู้สึกหรือความคิดนี้กันอย่างนี้; เตี้ยวนั้นมาเจริญขึ้นทางความคิดถึงขนาดที่ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสกปรก เป็นเรื่องต้องระวัง เป็นเรื่องจะไร้นมา.

ต่อมาเมื่อระเบียบถึงการตั้งครรรค์ ก็มีบัญญัติอย่างนั้นอย่างนั้นมาเป็นตามุ: ผู้หญิงมีครรรค์ทำอย่างนั้นเป็นตามุ ทุกคนต้องช่วยกันทำอย่างนั้น ไม่ทำอย่างนั้นเป็นตามุ. มันก็มีระเบียบหรือประเพณีเกิดขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งการคลอดบุตร การเลี้ยงเด็ก กระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาว จะต้องมีการประพฤตอย่างเคร่งครัดมากขึ้น ๆ แล้วเคร่งครัดอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องเพศ จนกระทั่งเราจะเห็นคำ ๆ หนึ่งซึ่งน่าสนใจอย่างยิ่ง เช่นคำว่า over sex คือมีกามารมณ์เกินขนาด นั้นเป็นตามุอย่างยิ่ง ผู้หญิงหรือผู้ชายที่หมกมุ่น หรือกระทำไปในทางกามารมณ์เกินขนาดนั้นเป็นตามุอย่างยิ่ง, เขากลับเหมือนกลัวเสนียดัจฉัยโร กลัวผี กลัวพระเจ้า กลัวอย่างที่สุดที่จะไปมีกามารมณ์เกินขนาด.

พอเราเหลือวุดถึงคนหนุ่มสาวสมัยนี้ ที่ได้รับการศึกษาอย่างสมัยนี้ ไม่กลัวกามารมณ์เกินขนาด แล้วยังไปส่งเสริม ไปหาวิธีหาเครื่องมีอุปกรณต่าง ๆ มา

ส่งเสริม ให้ได้ประพฤติประกอบกระทำกามารมณ์เกินขนาด. นี่ตรงกันข้ามอย่างนี้ ใครเร็วกว่ากัน ใครเป็นตัวเสนียดจัญไรกว่ากัน? คนหนุ่มสาวสมัยตามายุยุคหินโน้น กับคนหนุ่มสาวรุ่นปรมาณูรุ่นจรวคนนี้เป็นอย่างไรกัน? นี่คือผลของการศึกษาศึกษาชั้นนี้ มันส่งเสริมความรู้สึก การกระทำอย่างสัตว์ ก่อนที่มนุษย์เป็นสมัยตามู คือว่าปล่อยไปตาม อารมณ์ตามความเห็นแก่ตัว บัญญัติศีลธรรมไปตามนั้น. มันเกิดเป็นปัญหาศีลธรรมขึ้นมาอย่างสับสน แล้วก็เข้าใจไม่ได้, แล้วก็ทำไปตามความรู้สึกของกิเลส.

ปัญหาทางศีลธรรมมันจะย้อนไปถึงว่า การเบียดเบียนผู้อื่นมีขอบเขตอย่างไร? อย่างแมวกินหนูเป็นอาหาร การจับหนูมากินเป็นอาหารอย่างนี้ จะผิดศีลธรรมหรือไม่? นี่มนุษย์โง่มากในข้อนี้ แล้วก็คดโกงที่สุด ทุจริตที่สุดด้วย เกี่ยวกับเรื่องอย่างนี้. บางทีก็อ้างว่าแมวมันต้องกินหนู มันไม่มีอะไรจะกิน มันต้องกินสัตว์เป็นๆ เป็นอาหาร มันก็เป็นการถูกต้องแล้วตามธรรมชาติ ไม่บาปไม่กรรมอะไร.

ที่นี้ คนก็เลยเถิดว่า ที่จะต้องกินเนื้อกินปลา กินสัตว์มีชีวิตเป็นอาหาร มันก็ต้องไม่บาปเหมือนกัน เช่นเดียวกับแมวต้องกินหนู; แล้วจึงเลยเถิดมาถึงข้อที่ว่า ถ้าประโยชน์ชดกันแล้ว ชาติประเทศที่มีอำนาจมาก มีกำลังมาก ก็ขูบหรือยึดหรือเบียดเบียนประเทศชาติที่มีกำลังน้อยได้โดยไม่มีบาป เช่นเดียวกับแมวต้องกินหนู. นี่คือหลักศีลธรรมสมัยนี้; แต่แล้วมันก็โง่ที่สุด หรือคดโกงที่สุด ตรงที่ไม่ยอมรับว่า นั่นมันแมว นั่นมันเป็นสัตว์เดรัจฉาน, แต่ที่คนหรือมนุษย์จะมีหลักอย่างเดียวกันไม่ได้.

คนต้องดีกว่าแมว, มนุษย์ก็ต้องดีกว่าคน; **มนุษย์ต้องรู้จักทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีใครเคียดแค้น** ในขอบเขตที่เรียกว่าพอสมควร; ฉะนั้น จึงมีการบัญญัติไม่ให้ฆ่าคน ไม่ให้ฆ่าสัตว์ เป็นความเจริญในทางจิต ทางวิญญาณ ทาง

การศึกษาขึ้นมา. ถ้าถือหลักอย่างที่ว่าแมวมันกินหนูได้ เราต้องกินคนด้วยกันได้ ก็เป็นการหลอกตัวเอง; เพราะว่าเราเป็นคนไม่ใช่แมว, หรือว่า เราเป็นมนุษย์.

การศึกษา การก้าวหน้าทางการศึกษาของมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน มันเป็นเรื่องเสียหายนี้. ลัทธิศาสนาแท้ ๆ บางศาสนาให้พระยงเป็นเอาสัตว์มากินเป็นอาหาร ได้ก็มี เราไม่ต้องออกชื่อ, นี่ก็คือความที่ก้าวกายหรือไม่ยุติธรรม อันเนื่องมาจากความรู้สึกตามสัญชาตญาณดั้งเดิมยังเหลืออยู่ ที่ว่าแมวกินหนูได้.

ที่นี่ เรากวาดตาดูให้กว้าง ๆ ทั่ว ๆ ไปว่า การศึกษาคืออะไร ?

การศึกษาจะต้องมีหลักสำคัญที่ว่า เริ่มรู้จักความดีความชั่ว ในลักษณะ จะไม่มีความเห็นแก่ตัว ถ้ายังเป็นแมวหรือเป็นคนอย่างที่เป็นสัตว์อยู่ ก็เอาตามสะดวก เพราะไม่มีดีไม่มีชั่ว; มันจะฆ่าใคร หรือจะกินอะไร ก็ทำได้โดยไม่มีความรู้สึกว่าเป็นบาป หรือเป็นความชั่ว. ในวันที่มนุษย์เริ่มรู้จักว่าอะไรดีอะไรชั่ว ที่การศึกษาได้ตั้งต้นนั้นแหละมีความมุ่งหมายของการศึกษาอยู่ที่ว่า ไม่ปล่อยให้ตามสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ไม่กระทำอย่างสัตว์ เราจะควบคุมความเห็นแก่ตัว นั้นเอง; พอมีความเห็นแก่ตัวเมื่อไร มันชั่วเมื่อนั้น, เราควบคุมไว้ได้มันก็ยังดีอยู่.

การศึกษาของเรา ต้องเป็นเรื่องมุ่งหมายที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว แล้วเป็นอย่างนี้เรื่อย ๆ มา ก็เกิดขึ้น ๆ ในทางจิตทางวิญญาณ เรียกว่าเป็นยุคความก้าวหน้าทางจิตทางวิญญาณ ว่าสูงสุดแต่มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก; แล้วก็ย้อนวากลับไปโดยเหตุบังเอิญหรือโดยอะไรก็ตาม ไปสละทิ้งวิชาความรู้ชนิดนั้นเสียทีละน้อย ๆ ไปบูชาวัตถุ พอใจวัตถุ เพื่อผลความสุขทางเนื้อหนัง ก็มีผลเป็นมนุษย์

ถอยหลัง ไปส่งเสริมสัตบุรุษชาตญาณ หรือการกระทำอย่างสัตว์, ถือหลักอันเดียวกับสัตว์ มีความเห็นแก่ประโยชน์ตัวเองเพียงอย่างเดียว ไม่มีดีไม่มีชั่ว.

เมื่อมองให้เห็น ของดีที่สุดของยุคปัจจุบันนี้ ก็คือ บัณฑิตสำหรับให้ชนะสงคราม น้อย่างหนึ่ง, เพื่อนำมาซึ่งความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนังของตัว โดยไม่มีอุปสรรคศัตรูมาขัดขวาง นี้อีกอย่างหนึ่ง. ฉะนั้น โดยส่วนตัวของเรา ก็คือว่าได้วัตถุบัจจัยมาบำรุงเนื้อหนัง นี้เป็นของดีที่สุด, โดยส่วนรวมก็คือว่าวัตถุบัจจัยที่จะใช้ล้างผลาญผู้อื่นเพื่อรักษาประโยชน์ของตัวเอง หรือเพิ่มประโยชน์ของตัวเองในทางเนื้อหนังขึ้น. นี้คือของดีหรือความดีโดยจิตใจ ในจิตใจของมนุษย์. ในยุควัตถุนิยม ก็เลยกวาดเอาพระเจ้า หรือ กคเอาศีรชะของพระเจ้า มาเป็นวัตถุบัจจัยสำหรับให้ชนะสงคราม ไปเลย.

คุณไปคิดดู ผมพูดหยาบคายหรือพูดเสียดสีหรือไม่? คุณไปคิดดูเองก็แล้วกัน ว่ามนุษย์กคศีรชะพระเจ้าลงมา ใช้เป็นวัตถุบัจจัยสำหรับช่วยให้ตนชนะสงครามด้วยส่วนหนึ่งหรืออย่างหนึ่ง ในบรรดาบัจจัยที่จะใช้เพื่อชนะสงคราม. นั่นคือเขา นับถือศาสนา นับถือพระเจ้าแค่ปาก อ้อนวอนพระเจ้าให้ช่วยคุ้มครองในสนามรบ แต่จิตใจนั้น ไม่ได้ทำตามความต้องการของพระเจ้า ไม่ทำตามคำสั่งของพระเจ้า ที่ให้รักผู้อื่นยิ่งกว่าตัว. แต่ปากก็ว่านับถือพระเจ้า อ้อนวอนพระเจ้า บวงสรวงพระเจ้าให้มาช่วยเราให้ชนะสงคราม. มนุษย์มีการกระทำอย่างนี้ ด้วยอำนาจของความเห็นแก่ตัวอย่างหลับหูหลับตามากขึ้นๆ เพราะอำนาจของวัตถุนิยม; เพราะว่าการศึกษาค้นคว้าก้าวหน้าของสมัยนี้ มีแต่ทำให้ตกเป็นทาสของวัตถุ.

ดูเด็ก ๆ ของเราเรียนหนังสืออย่างไร? เรียนจริยศึกษาได้อย่างไร? เล่นกีฬาอย่างไร? จะพบว่าล้วนแต่เพิ่มความเห็นแก่ตัว ทั้งนั้น :-

ขอให้คิดดู สอนให้เขารับเรียน ขยันเรียน เพื่อสอบไล่ได้ จะได้เงินเดือนมาก จะได้เออร์ตอรร้อยมาก; ในการเล่นกีฬาทำให้มีพวกเขาพวกเรา ก็มีมึงมีกู แล้วก็ยกกองไปเชียร์ ทั้งกองเชียร์พวกกู. ที่แรกจิตใจก็ไม่เห็นแก่ตัวมากนัก พอไปนั่งเป็นกองเชียร์เข้าสัก ๔ - ๕ ครั้ง เด็กคนนั้นจะมีจิตใจเปลี่ยนเป็น **เพิ่มมีความเห็นแก่ตัว** มากขึ้น; ถ้าอย่าไปทำเสียจะดีกว่า อย่าเล่นกีฬาแบบนี้เสียจะดีกว่า.

การประกวดประชัน การก้าวหน้าอย่างไร อย่างอื่น **มันก็เป็นไปทำนองเห็นแก่ตัว**; ดังที่เราจะได้ยินการประกาศทางวิทยุ ถึงผลงานที่มีเกียรติ ก็คือว่าวันนี้ฆ่าฝ่ายศัตรูฝ่ายข้าศึกได้ ๒๐๐ คน - ๓๐๐ คน; วันนี้เป็นวันที่มีเกียรติที่สุด มันก็เป็นไปอย่างนี้มากขึ้น ๆ. แม้จะไปถึงสูงสุดอย่างไร; นี่ก็เพื่อทำลายผู้อื่น ล้างผลาญผู้อื่นเพื่อเอาประโยชน์ของตัวไว้, นั่นก็เป็นการศึกษาชนิดที่ส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์หรือการกระทำอย่างสัตว์มากขึ้น ๆ.

เราไม่เรียกว่าความรู้^๘ เป็นความรู้ที่ก้าวหน้าเลย เราเรียกว่า **เป็นความรู้ที่ถอยหลัง** **วกกลับไปส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์** หล่อเลี้ยงสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แล้วส่งเสริมให้มากขึ้นกว่าสัตว์. สัตว์มีสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แต่มันมีในระดับหนึ่งที่เราเห็น ๆ กันอยู่; มนุษย์ไปส่งเสริมให้ไปมีให้มากกว่าสัตว์ คือเห็นแก่ตัวเก่งกว่าสัตว์ ทำลายล้างผู้อื่นมากกว่าสัตว์ แล้วก็เรียกว่าเป็นผู้มีการศึกษาดี มีอารยธรรม มีวัฒนธรรม อย่างนี้เป็นไปไม่ได้, โดยกฎของธรรมชาติมันเป็นไปไม่ได้; แต่ปากของมนุษย์พูดเอาเองพูดได้.

เรา **ในฐานะเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า** **จะต้องรู้จักข้อเท็จจริงเหล่านี้**; เราจะไม่หลับตาอย่างมีวิชา งามายไป เหมือนกับที่เขาได้ งามายกัน นั่นก็ตามใจเขา.

ที่นี้ ผมอยากจะพูดว่า สำหรับวิชาความรู้มันอย่าได้ไปหลงอะไรมาก ๆ อย่างนั้น วิชาความรู้มันต้องวัดกันด้วยระยะเวลาหรือเวลาที่ล่วงมาด้วย; จะวัดกันเพียงว่าเดี๋ยวนี้ไปโลกพระจันทร์กันได้ ความรู้เจริญก้าวหน้าอย่างเหลือประมาณแล้ว; นี่ผมว่าไม่ถูก.

ผมถือว่าปริมาณหรือคุณภาพอะไรก็ตาม ของความรู้ที่ไปโลกพระจันทร์ได้มันเท่ากับความรู้ของคนป่าสมัยหินคนหนึ่ง ซึ่งเขาสามารถเอาต้นกกมาสานเป็นเสื่อปูนั่งได้. ค่าของความรู้เท่ากัน เพราะว่าสมัยหินนั้นไม่มีตำรับตำราอะไร ไม่มีตัวอย่างอะไร.

การที่ใครสักคนหนึ่งรู้จักนึกคิดขึ้นมาโดยพลุกโดยบังเอิญอะไรก็ตาม ไปเอาต้นกระจูดในบึงมาสานเป็นเสื่อปูนอนได้ นี่มันมีความหมาย มีคุณค่า มีความเก่ง มีความวิเศษเท่ากับคนสมัยนี้ไปโลกพระจันทร์ได้. เพราะว่าการศึกษาของมนุษย์ที่จะก้าวหน้าตามลำดับ, ถ้าบรรทุกไว้ ๆ มากเข้า ๆ ก็ไปโลกพระจันทร์ หรือยิ่งไปกว่าโลกพระจันทร์ก็ได้; ไม่ใช่ว่าใครสักคนเดียวไปโลกพระจันทร์ได้เดี๋ยวนี้ แต่ว่ามันเป็นผลของความรู้ที่สั่งสั่งมาแต่ครั้งสมัยคนป่า.

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้น สั่งสั่งเมื่อคนป่ารู้จักเอาก้อนหินที่มีแร่กำมะถันมาทำก้อนเส้าหุงข้าวก็ได้; ซึ่งเริ่มเจริญขึ้นมาตามลำดับจนถึงสมัยนี้. ฉะนั้น แม้ ความรู้ทั้งหลาย ไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมอะไรเลย มันก็มีอยู่อย่างนี้, ไม่มีอะไรมีค่ามากไปกว่ากันและกันได้. มันขึ้นอยู่กับเวลาที่ยุคกับสมัย. ต่อไปข้างหน้าจะยิ่งทำอะไรได้ก็ว่าไปโลกพระจันทร์อีกหลายสิบเท่า มันก็ไม่มีค่าเท่ากับคนป่ารู้จักเอาก้อนหินมาสานเป็นเสื่อปูนอนอยู่นั่นเอง.

ที่นี้ ก็มีข้อที่น่าตกใจอยู่ว่า ความรู้อันมหัศจรรย์ได้สะสมไว้ในโลกนี้ จนกระทั่งไปโลกพระจันทร์ได้นี้ ได้ถูกนำไปใช้ล้างผลาญคนอื่น. เรื่องจรวค เรื่องปรมาณูเรื่องอะไรต่างๆ นี้ มีต้นตอมาจากการคิดจะล้างผลาญผู้อื่นทั้งทางกายและทางจิต : ทางจิตก็เพื่อข่มขู่ผู้อื่นให้ยอมแพ้, ทางกายก็จะใช้เป็นเครื่องมือ เป็นเหตุบู้จ้ายอันหนึ่ง ที่จะทำลายผู้อื่นได้ ด้วยลูกระเบิดนี้โดยตรง ด้วยอาศัยความรู้ทางจรวคนี้.

นี่มนุษย์ไม่ได้ดีขึ้น แต่มนุษย์ ย้อนหลังไปมีสัญชาตญาณอย่างสัตว์ การกระทำอย่างสัตว์อยู่นั่นเอง และก็จะรุนแรงยิ่งขึ้น เพื่อความเห็นแก่ตัว เพื่อประโยชน์ของตัว เพื่อทำลายผู้อื่น; อย่างนี้มันเลวยิ่งกว่าแมวที่กินหนู; เพราะแมวไม่ใช่คน มันไม่ใช่มนุษย์ มันก็ต้องกินหนูตามที่มันจะกินได้ แต่มันกินเพื่อปากเพื่อท้องหิวเท่านั้น ไม่สะสมมากเหมือนมนุษย์เดี๋ยวนี้ ซึ่งกินโดยไม่รู้จักขอบเขต. เมื่อเป็นมนุษย์เป็นคนต้องคัดลอกความเห็นแก่ตัวให้อ่อนลง ส่งเสริมความเห็นแก่ผู้อื่นให้มากขึ้น นั่นแหละจึงจะเรียกว่ามนุษย์.

เราสรุปความเสียที่ได้ว่า เรื่องการศึกษานั้นต้องเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว.

ที่นี้ การปฏิบัติคือผลของการศึกษา การปฏิบัติ ก็ต้องเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว; ฉะนั้น เราจึงมีลมหายใจอยู่ด้วยการนึกถึงการทำลายความเห็นแก่ตัว. อย่าให้กิเลสแห่งยุคนั้นมาครอบงำ: เห็นแก่ตัวจนไม่มีขอบเขต แล้วเลยขอบเขตจนกลายเป็นโลกที่บูชาวัตถุ บูชานั่นหนึ่งเป็นพระเจ้า ไม่ใช่บูชาธรรมะเป็นพระเจ้า.

ถ้าบูชาเนอหนัง ความเอรีกอร้อยทางเนอหนังเป็นพระเจ้าแล้ว เขาก็รู้สึกตัวได้ยาก; เพราะว่าความมึนเมาทางเนอหนัง มันยิ่งกว่ายาเสพติดอย่างใดๆ หมก

ในโลกนี้. เขาได้พูดถึงตั้งแต่เรื่องกัญชา เรื่องยาฝิ่น เรื่องเฮโรอิน เรื่องอะไรทำนองนั้น. ยาเสพติดเหล่านี้ก็ไม่รุนแรงเท่า ยาเสพติด คือความรู้สึกทางเนื้อหนังที่เป็นเหตุให้เรา กำลังจะคิดฆ่ากันทั้งโลก ล้างผลาญกันทั้งโลก อยู่ในปัจจุบันนี้.

ธรรมะ เป็นเรื่องตรงกันข้ามกับเนื้อหนัง เพราะ เป็นเรื่องทางวิญญาณ ทำให้เป็นมนุษย์มากขึ้น. ทำให้เป็นมนุษย์ตามความหมายของคำว่ามนุษย์มากขึ้น. แต่คนไปหลงเนื้อหนัง ซึ่งทำให้เป็นสัตว์มากขึ้น, แล้วก็รู้จักมนุษย์กันแต่ในแง่นี้. ลองไปว่าเขา ว่าไม่ใช่มนุษย์ เขาก็โกรธตาย. ที่นี้คำว่า *humanity* มันเปลี่ยนความหมาย; *humanity* ที่เขาสร้างมาตั้งแต่เดิมนั้น มันเป็นความหมายอื่นที่ทำลายความเห็นแก่ตัวไปเสียแล้ว. *humanity* สมัยปัจจุบันถือว่าเป็นประโยชน์ของตัวนั้นแหละเป็น *humanity*, **โค้ประโยชน์** ที่ตัวต้องการมากเป็นดีเป็นถูก; คือธรรมต่าง ๆ ก็ถูกแก้ ไหมหมด นับตั้งแต่ศีลธรรมทางเพศ.

เดี๋ยวนี้สิ่งที่ลามกอนาจารทางเพศ ก็กลายเป็นสิ่งปกติสามัญ เป็นการถูกต้องก็มี; เช่นใครจะมีวัตถุปัจจัยบริโภคคามารมณ์ให้ *over* สักเท่าไร ๆ มันก็ยังถูกอยู่นั้นแหละ. ที่นี้เครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ เรื่องกิน เรื่องใช้ เรื่องหลับ เรื่องนอน เรื่องอะไรต่าง ๆ ทั้งหมดก็ถูกตั้งมาส่งเสริมสิ่งเหล่านี้หมด. ที่เราจะมีตัณหามีรตยนต์มีอะไรต่าง ๆ ในส่วนที่เกินจำเป็นนั้น ก็เพื่อประโยชน์กับสิ่งเหล่านั้นทั้งนั้น; ฉะนั้น มันไม่มีวันพอได้ เพราะมีการขยายไปได้เรื่อย ซึ่งต่อไปข้างหน้าจะมีอะไรอีกก็ไม่รู้, แล้วในที่สุดก็เป็น *over sex* เรื่อยไป, เรื่อยไป จนไม่รู้ว่าจะไปถึงไหนกัน. ความ *over* นี้ยังไม่มีขีดจำกัด; นี้โลกของวัตถุเป็นอย่างนี้.

เราจะ **ประพาศิธรรม** ตามหลักของโลกฝ่ายธรรมะฝ่ายวิญญาณ อย่างการ **ศรีสุวัชของพระธัมมาสัมพุทธเจ้าคัมภพและระบุไว้** นี้ก็คือการประพาศิธรรม. อย่างที่

เรา ออกสำหมาบวชน^๕ ก็เพื่อจะรู้เรื่องที่ตรงกันข้ามกับเรื่องในโลกกำลังมีนเมา และ เป็นไฟคือเรื่องวัตถุ. พวกเราก็ได้มาบวช ก็ได้ปฏิบัติตนว่าพอใจในการตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้า พอใจในความดีของพระธรรม พอใจในการปฏิบัติดีของพระสงฆ์ แล้วจะทำอย่างไร ?

มัน นำส่งสาร ที่ว่า พระเณร ของเราส่วนมาก ก็ถูกส่งสอนไปในทำนอง ที่ว่า ให้ขยันเรียน เรียนหนักธรรมดาอย่างโลกๆ, ให้เรียนหนักธรรมดาแบบนี้ เพื่อว่า จะได้มีความรู้มาก แล้วก็จะได้มีเกียรติ ว่ามีความรู้มาก, แล้วก็จะเป็นที่ เป็นเหตุเป็น บั๊จจัยให้ใครสักให้ใครสักให้ใครสักได้เกียรติ, พวกเณร ๆ ก็รีบขยันเรียน เพื่อว่าจะได้คู่อุปฐาก ที่ ได้ โสมนอุปฐากที่ร่ำรวยเป็นคหบดี กระทั่งเป็นเจ้านาย; เณรของเราเรียน หนังสือเพราะอย่างนั้น^{๕๖๕}.

ในสมัยที่ผมเรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ ในโรงเรียนมัธยม; ผมเองก็ได้รับ คำสั่งสอน ได้ยินคำสั่งสอนเตือนอยู่บ่อย ๆ ว่า ให้ขยันเรียน เรียนได้สำเร็จแล้วจะเป็น ทางมาแห่งสถาปนาเกียรติยศชื่อเสียง จะเป็นที่นิยมนับถือ ของประชาชน กระทั่ง ราชามหากษัตริย์ ก็เพราะความรู้ที่อุทิศสำหเรียนนี้.

เป็นพระเป็นเณร ก็ได้รับคำแนะนำสั่งสอนอย่างเป่าหู เป็นประจำอยู่ อย่างนี้; ไม่มีคำว่า เอหิภิกขุ พรหมจริย จรด ทุกขสส อนตภิเวียาย เหมือนที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุ ประพฤติพรหมจรรย์ ทำที่สุดแห่ง ความทุกข์เกิด”. พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้ เมื่อกวักมือคน ๆ หนึ่งมาบวช แล้วก็ พยายามอยู่ แต่อย่างนี้ แล้ว คิดเคียดแค้นลาภสักการะสรรเสริญ ในฐานะเป็นสิ่งอันตรายที่สุด สกปรกที่สุด ลามกอนาจารที่สุด.

ไปอ่านคูลากสักการสังยุตต์ในพระไตรปิฎกตอนสังยุตตนิกาย ได้เคยแปลมาลงในหนังสือคณะธรรมทานอยู่บ่อย ๆ ในเรื่อง ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ นั้นก็มี พระพุทธเจ้าตรัสกาลากสักการะสรรเสริญไว้อย่างไร ก็ยวั้น พระณเร อุบาสก อุบาสิกา ก็ยังชะเง้อหาลาก สักการะ เสี่ยงสรรเสริญ นั้นอยู่; ถ้าผลอทั่วไปนึกก็ยวาก็ไปตามโลกสมัยปัจจุบันมากขึ้น.

ขอให้อุคักันเสื่อที่ว่า เวลาในพรรษาทั้งบรรพชิตทั้งฆราวาสนั้น นับเป็นเวลาที่ทำให้ดีเป็นพิเศษ ในการที่จะปฏิบัติเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว เพื่อดอนตัวให้เป็นอิสระออกมาเสียจากวัฏฏนิคม จากความลุ่มหลงในความสุขทางเนอหน้ง.

เป็นการถูกต้องแล้วว่าในพรรษานี้ ฆราวาสสักคนหนึ่งจะอธิษฐานว่า จะไม่กินเหล้า ตลอดพรรษา จะไม่ทำอะไรเกี่ยวกับเพศ เกี่ยวกับอบายมุขตลอดพรรษา อย่างนี้ถูกต้องอย่างยิ่ง; ฉะนั้น ฆราวาสก็คองมีการจำพรรษา เพื่อทำให้ดีเป็นพิเศษ ระยะเวลาหนึ่งฤดูกาลหนึ่งในหนึ่งปีนั้น. ถ้าทำไปตามนี้แล้ว ตลอดเวลานั้น จะควบคุมความเห็นแก่ตัว, พุกให้หยาบคายคือควบคุมการเป็นสัตว์ การย้อนกลับไปเป็นสัตว์ หรือสัญชาติญาณอย่างสัตว์. การกระทำอย่างนั้น จะถูกควบคุมเป็นอย่างดี ในระยะเวลาที่เรียกว่าเข้าพรรษาสามเดือนนี้.

นอกจากที่กล่าววั้นก็ไม่ใช่ว่าปล่อยเลย, นอกพรรษาก็ไม่ได้หมายความว่าปล่อยเลย ก็คองทำไปตามที่จะทำได้ ตามความสามารถด้วยเหมือนกัน; จะมาทำให้ดีเป็นพิเศษเพื่อความก้าวหน้าอีกชั้นหนึ่งในระยะเวลาเข้าพรรษา, ทำได้เท่าไรก็รักษาไว้เป็นพื้นฐานตลอดไปอีก พอถึงพรรษาน้ำอีกก็ทำให้ดีเพิ่มเป็นพิเศษขึ้นไปอีกตลอด

พรรษา, แล้วก็รักษาไว้เป็นพื้นฐาน อย่างนั้นอีก อย่างนั้นเรื่อยไป ๆ; ความเป็น
 มนุษย์สูงชั้น ๆ ตามความหมายของความเป็นมนุษย์. ฉะนั้น การจำพรรษาเป็นสิ่งที่
 จำเป็นแล้ว สำหรับมนุษย์ที่จะเป็นมนุษย์ ตามความหมายของความเป็นมนุษย์ทุก
 คนเลย.

ขอให้ทุกคนที่จะอยู่เป็นบรรพชิตต่อไป หรือว่าจะสึกออกไปเป็น
 มรวาสด์ตาม รู้สึกว่า การออกพรรษานี้ไม่ใช่การถอยหลัง ไม่ใช่การหลุด
 จากทรงบงศ์ศีลธรรม แล้วไปทำอะไรตามชอบใจทางวัตถุตามทางเนื้อหนังอีก.

คนผ้าเหลืองร้อน พระเถรที่ผ้าเหลืองร้อน ไม่มีจิตใจเป็นพระเถร.
 พอวันออกพรรษาใกล้เข้ามาก็ตั้งใจแล้วจะได้สึก ได้ออกไปสนุกสนาน ทำลามก
 อนาคตไปตามเดิมอีก อย่างนี้ไม่มีความหมายอะไร การจำพรรษานี้ก็ไม่มี
 ความหมาย กว๊ย.

การจำพรรษา ต้องเป็นเหมือนอย่างที่ผมว่า คือ ทำดีเป็นพิเศษตลอด
 ๓ เดือน ใต้เท้าไร รักษาไว้เป็นมาตรฐานต่อไปข้างหน้า ไม่ทรุกถกลับลงไปอีก. ถ้าพอ
 ถึงพรรษาหน้า ทำให้ดีไปอีก เป็นระยะ ๓ เดือนนั้น แล้วรักษาไว้เป็นมาตรฐาน
 พื้นฐาน แล้วทำให้ดีขึ้นอย่างนี้ไปอีก มันไม่มีการเข้าการออก การผลุบ การไผล่เหมือน
 หัวเต่า ยื่นออกมาแล้วผลุบเข้าไป, ยื่นออกมาแล้วผลุบเข้าไป ซ้ำซาก ไม่มีอะไรที่เป็น
 การก้าวหน้า.

คนโดยมากมีการเข้าพรรษาออกพรรษาอย่างหัวเต่า เพียงแต่ทลุดเข้า
 หลุดออกเท่านั้นเอง. นี้ขอฝากไว้ให้เอาไปคิดไปในที่ทั้งที่จะอยู่และที่จะสึก เพราะการ

จำพรรษาเข้าพรรษา - ออกพรรษาไม่เป็นอย่างนั้น ; เป็นฆราวาสแล้วก็ต้องทำให้ดีที่สุด
ในวันที่เขาสมมุติกันว่าเป็นฤดูพรรษา ต้องอยู่ในศีลธรรมที่สูงขึ้นไป ทำลายความ
เห็นแก่ตัวสูงขึ้น ควบคุมสัญชาตญาณอย่างสัตว์ได้ดียิ่งขึ้นไป แล้วรักษาไว้เป็น
พื้นฐาน ในระดับนั้น แล้วอย่าให้ตกลงมา.

นี้ผมขออย่าแล้วย้ำอีกในเรื่องนี้ ว่าจำพรรษาเป็นอย่างนี้ เข้าพรรษา - และ
ออกพรรษาเป็นอย่างนี้, อย่าให้เพียงแต่โผล่เข้า - โผล่ออก ผลุบเข้า - ผลุบออกเหมือนที่
ทำกันโดยมาก ; เหมือนลูกเต๋าก ๆ ที่บวชเข้ามา เป็นพระเป็นเณรอย่างม गया ใจเวลา
ไม่รู้ว่บวชทำไม ? บวชตามธรรมเนียมตามประเพณี มันก็ผลุบเข้าผลุบออกอย่างหัวเต่า
แทบจะไม่ไ้บุญได้กุศลอะไรในการบวชครั้งหนึ่ง เสียผ้าเหลืองเปล่า ๆ พลอย
ลำบากยุ่งยากกันไปตั้งหลาย ๆ คน.

ถ้ายัง อยู่เป็นพระเป็นเณร ต่อไปได้ ก็ต้องถือหลักอย่างนี้, สึกออกไป
ก็ต้องถือหลักอย่างนี้ คือให้ พยายามทำให้ดีที่สุด ในการที่จะทำตัวอย่างนี้. นี้คือเรียกว่า
เข้าพรรษาออกพรรษาเป็นระยะเวลาพิเศษ.

ธรรมประยุกต์ขึ้นอยู่กับกาลเวลาที่จัดไว้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
คือการจำพรรษา.

เดี๋ยวนี้เราก็ได้จำพรรษากันมาจนอีกวันสองวันก็จะออกพรรษา. ขอให้ไป
สำรวจดูว่า เป็นอย่างไร มีอะไรเพิ่มขึ้น ในระดับที่เรียกว่ามันสูงขึ้น ๆ ในทางธรรม ใน
ทางจิต ในทางวิญญาณ ผิดกันกับเมื่อก่อนบวช, แล้วก็จงรักษาระดับนั้นไว้ ให้เป็น
พื้นฐานต่อไปอีก ก็จะเรียกว่า ได้ดำเนินส่งของบวชหนึ่งพรรษา. ชีวิตจะได้เลื่อน

ขึ้นมาสู่ระดับสูงระดับหนึ่ง แล้วรักษาไว้เป็นมาตรฐานไม่ลดลงมาจากนั้น มีแต่จะเพิ่ม
 ต่อไปอีกทุก ๆ ปี, ก็เรียกว่าได้รับประโยชน์อันดีอย่างน่าชื่นอกชื่นใจทั้งส่วนตัว
 และทั้งส่วนนิคมารคา ทั้งส่วนทุกคนที่เกี่ยวข้องในการบวชของเราหนึ่งพรรษา.

ผมขลุกอยู่กับต้นไม้บ้าง ปลาบ้าง ะไรบ้าง ได้เห็นอะไรบางอย่าง ถึงฤดูกาล
 ต้นไม้ต้นหนึ่งมันก็ออกหน่อขึ้นมาหน่อหนึ่งเพิ่มขึ้น แล้วมันก็เจริญกว่าหน่อเดิมหรือกิ่งเดิม
 กิ่งอื่น ๆ เช่น ต้นมณฑานี่เป็นต้น. พอถึงฤดูกาลข้างหน้าก็ออกมาอีกหน่อหนึ่งอีก
 ซึ่งใหญ่กว่าเดิมสูงกว่าเดิมอีก; มันไม่ได้ลดลง รู้สึกว่าธรรมชาตินี้ต้องการอย่างนี้,
 ต้องการวิวัฒนาการอย่างนี้.

เราปีหนึ่งก็ให้มีอะไรสูงขึ้นไป ๆ อยู่ในระดับหนึ่ง ปีหน้าก็ต้องมีอะไรสูง
 ขึ้นไปกว่านี้อีกระดับหนึ่งเรื่อยไปอย่างนี้; มิฉะนั้นแล้วก็จะแย่ สู้ต้นไม้ที่ไม่มีควม
 คึกคักอะไรมากมายก็ไม่ได้. เมื่อผมพูดว่า ก้อนหินพูดได้ ต้นไม้พูดได้ อะไรก็พูดได้
 หมายความว่าอย่างนี้ ว่ามัน เตือนผมอยู่เสมอว่า “สิ่งขึ้นทำอย่างนั้นแล้วมันก็เร็วกว่ากู”
 มันพูดอย่างนี้อยู่เสมอ ต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ มด แมลง ปู ปลาอะไรมันก็พูดได้.
 ฉะนั้น เราควรรู้สึกทั่วเกล้า คือ มีหิริ โสคคัมปะ มีความไม่ประมาทเกิดขึ้นจากการ
 ทักท้วงของสิ่งเหล่านี้. นี้เรียกว่าเป็นไปตามฤดูกาลแท้ ๆ ตามธรรมชาติแท้ ๆ มันก็ยัง
 เป็นอย่างนี้.

มนุษย์เราควรจะต้องมีวิวัฒนาการที่ดีกว่าสัตว์ แขนงอื่นหมด วิวัฒนาการ
 ที่ขึ้นขึ้นเป็นสิ่งที่มีชีวิต เป็นสัตว์ต่าง ๆ แยกแขนง แยกทางกันเดิน. เมื่อมาเป็น
 มนุษย์เพราะเหตุปัจจัยสำคัญคือการพูดจากันได้ ส่งสอนกันได้ อบรมกันได้ วิวัฒนาการ
 ได้เร็วกว่าสัตว์แขนงอื่นหมด; เราก็ควรจะถือว่าโชคดีมีลาภที่ได้เป็นอย่างนี้, ก็ต้อง
 ผสมโรงผสมรอยให้ถูกต้อง ให้เหมาะสม ที่จะเป็นมนุษย์ที่สูงสุดกันได้จริง.

ความเป็นพระอรหันต์ไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าความเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์; มนุษย์นอกนั้นยังไม่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ของความเป็นมนุษย์. มนุษย์ที่เป็นพระอรหันต์นั้นคือมีความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์บริบูรณ์; เราก็พยายามทำให้เต็ม ให้เต็ม ๆ จนถึงโอกาสหนึ่งก็จะมีเต็มเหมือนพระอรหันต์ ก็หมกกันเท่านั้นเอง.

ถ้าถอยหลังไปสู่วัตถุนิยม ไปจมอย่างวัตถุนิยม มันก็ย้อนกลับไปเป็นสัตว์ แล้วก็เลวกว่าสัตว์ แล้วก็ต่ำกว่าสัตว์ สู้คนบำสัสมัยตามบูก็ไม่ได้ ที่รู้ว่า over sex นี้เป็นบาปเป็นเสนียดจัญไร เป็นตามบู ก็ทำไม่ได้ โดยเด็ดขาด. นี่มนุษย์สมัยนี้จะเลวกว่าคนบำสัสมัยตามบูได้อย่างไรบ้าง ขอให้ไปนึกดูให้ดี.

ผู้ที่ไม่เป็นฆราวาส ก็จะได้อบรมลูกหลานเล่นอะไร ให้ระวังอย่าให้พลัดตกลงไปในเหว อันนี้, ที่อยู่เป็นพระ ต่อไป ก็จะได้รู้จัก สอนคนทั้งปวง อย่าให้พลัดตกลงไปในเหว อันนี้ แล้วโลกนี้ก็จะเป็นโลกที่มีอะไรดี สมตามที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมาย ว่าจะต้องเป็นอย่างนั้น. ขอให้ช่วยกันทำให้เป็นอย่างนั้น; การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็ไม่เป็นหมัน.

ขอให้ถือว่าคำพูดในวันนี้ ไม่ได้เป็นเพียงการบรรยายความรู้ประจำวันล้วน ๆ, ให้ถือว่าเป็นการ แสดงความหวังของผมอย่างยิ่งด้วย เป็นคำขอร้องอย่างยิ่งด้วย.

ขอปิดประชุม ขอให้ทุก ๆ องค์มีความสุข มีความเจริญ มีความงอกงามก้าวหน้าในทางของพระศาสนา เต็มตามความประสงค์มุ่งหมาย จงทุกองค์เทอญ.

สัญญาตาปริหรณ์

ภาคผนวก

เรื่อง สัญญาตาธรรม

คำบรรยายอบรมพระภิกษุ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคฤดูร้อน ณ สวนโมกขพลาราม ไซยา

พ.ศ. ๒๕๑๔

สุญญตาธรรม

- ๑ -

สุญญตา เป็นเรื่องทั้งหมด ของพุทธศาสนา

๑๖ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่จะได้พูดกันถึง
เรื่องใดเรื่องหนึ่งตามเคย. ในวันนี้จะได้ถือเป็นวันเริ่มแรก
ของการบรรยาย เรื่องสุญญตา.

สิ่งที่เรียกว่า “สุญญตา” ก็คือเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา. ฉะนั้น วันนี้
จะได้พูดโดยทั่วข้อว่า สุญญตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพระพุทธศาสนา, เป็นเรื่องแรก
เหมือนกับเป็นเรื่องตั้งต้น สำหรับจะได้พิจารณากันที่ละแงที่ละมุมต่อไปโดยละเอียด จน
กว่าจะเพียงพอแก่ความประสงค์. ทั้งนี้ ในครั้งที่ ๑ ของการบรรยายนี้ จะเป็นเรื่อง
ที่หนึ่งของหลักวิชา เกี่ยวกับสุญญตา.

หัวข้อข้างต้น ก็บอกให้ทราบอยู่แล้วว่า เรื่อง “**สุญญาตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา**” เพราะฉะนั้น สุญญาตาเป็นเรื่องทุกเรื่องของพุทธศาสนา ทั้งในส่วนหลักวิชาก็ดี พุทธศาสนาในส่วนการปฏิบัติก็ดี หรือพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นผลของการปฏิบัติก็ดี, เรียกว่าเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา ซึ่งจะได้อธิบายกันโดยละเอียดในโอกาสข้างหน้า.

มูลเหตุที่พูดเรื่องสุญญาตาธรรม

นี่ ก็อยากจะให้ทราบเสียก่อนว่า ทำไมจึงพูดถึงเรื่องนี้? แม้ว่าเราจะได้พูดกันมาบ่อย ๆ หรืออย่างที่เราเรียกว่าซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็ไม่เคยปรากฏว่าได้พูดเรื่องนี้โดยเฉพาะเจาะจง อย่างละเอียดทั่วถึง เหมือนกับเรื่องบางเรื่อง เช่นเรื่อง “**บรมธรรม**” เป็นต้น ทั้งนี้ จึงเห็นว่าเป็นเรื่องที่เราควรจะพูดกันให้ละเอียดลออเสียสักคราวหนึ่ง โดยมีชื่อเรียก รวม ๆ กันไปว่า **สุญญาตาธรรม** คือ ธรรมะทุกอย่าง ทุกแง่ทุกมุมที่เกี่ยวพันกับสุญญาตา.

อยากจะขอเล่าประวัติเกี่ยวกับเรื่องนี้สักเล็กน้อย ว่าเมื่อประมาณสัก ๑๕ ปีมาแล้วได้เริ่มพูด หรือเริ่มเอ่ยถึงสิ่งนี้ คือคำว่า “**สุญญาตา**”; ในครั้งกระนั้นก็ได้หวังอะไรมากไปกว่า “**พูดเพียงเพื่อให้เป็นจุดตั้งต้นของความสนใจ**” ในสิ่งที่**เป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่ถูกมองข้ามไป** จนไม่มีใครสนใจบ้าง, และบางคนถือว่าเป็นเรื่องของลัทธิอื่นบ้าง, บางคนถือว่า แม้จะเป็นเรื่องทางพุทธศาสนาก็เป็นของฝ่ายมหายานบ้าง; นี่ล้วนแต่ทำให้ไม่สนใจสิ่งที่เรียกว่าสุญญาตา.

พิจารณาดูแล้วก็มองเห็นว่า **สุญญาตาเป็นเรื่อง ลึก** หากแต่การที่จะเข้าใจได้ทันที และคนทั้งหลายเขาก็มีความรู้สึกลักษณะนั้นกันอยู่, เราเองก็ยากที่จะทำให้เกิด

ความสนใจ หรือเข้าใจได้ในเวลาอันสั้น; ฉะนั้น จึงคิดเผื่อไว้ว่า พุทฺโธ ทั้งที่ไม่มี
ใครจะรับฟัง หรือจะสนใจ หรือจะเข้าใจได้. แต่ก็หวังว่า ในโอกาสข้างหน้า: ๕ ปี
๑๐ ปี ๒๐ ปีนี้ คงจะเข้าใจกันได้, แล้วก็พุทฺโธไปตามที่ควรจะพุทฺโธ; พอพุทฺโธออกไป
ก็มีปฏิกริยามาก.

ครั้งนั้น ปฏิกริยาของผู้ฟังในทางที่จะรับเอาอันมีน้อยที่สุด หรือเกือบจะไม่มี
เลย มีแต่ปฏิกริยาฝ่ายค้าน, แล้วเราก็คงจะโง่ไปบ้าง ที่พุทฺโธอะไรไปตรงๆ ซึ่งเป็น
เรื่องที่เรียกกันว่า กำลังจะผิดฝาผิดตัว หรือว่าสูงเกินไปบ้าง; ก็เลยกลายเป็นเรื่อง
สำหรับการล้อเลียนก็มี สำหรับการประณาม หรือดูหมิ่นดูถูกอย่างใดอย่างหนึ่งก็มี.
ประกอบกับว่า ความรู้พื้นฐาน ของคนทั่วไป เกี่ยวกับ เรื่องสุญญา นี้ ก็มีอยู่อย่าง
ผิดๆ คือเขาจะเข้าใจเรื่องสุญญาอย่างผิดๆ โดยที่แปลคำๆ นี้ผิด เขา ไปแปลกัน
เสียว่า “สูญเปล่า”

เขาแปล “สุญญา” ว่า ความสูญเปล่า แม้แต่กับปราชญ์ราชบัณฑิตในเมือง
ไทยนี้ ก็ยังแปลอย่างนี้; ไม่ขอระบุชื่อ แต่ขอยืนยันว่า มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตแปล
อย่างนี้ คือคงจะแปลไปตามความรู้ หรือความรู้สึกในระดับหนึ่งเท่านั้น, ยังไม่หมด;
แล้วออกจะเป็นภาษาที่ต่ำ ต่ำวจนน่าจะทำให้ชาวบ้านชั้นต่ำเข้าใจ.

คำว่า “สูญเปล่า” นั้น มัน บอกความหมายไปในทางร้ายถึงที่สุด - เป็น
pessimistic เป็นอะไรในทำนองที่ให้เห็นเป็นหน้าหนังกึ่งนั้น. ที่จริงถ้าแปลว่า ‘สูญ
ตามรูปศัพท์เฉยๆ ก็ยังไม่น่ากลัว: สุญญา แปลว่า สูญ; พอไปเกิดแปลว่า “สูญเปล่า”
เข้าเท่านั้น คนฟังที่แรกก็สะอึก, คนที่ฟังอยู่เป็นประจำก็ชักไม่อยากจะรู้กับเรื่องนี้
เสียแล้ว.

ที่นี้ ผมก็พิจารณาเห็นว่า คำว่า “สุญญ” หรือ “สุญญตา” นี้ควรจะแปลว่าอะไร? ในที่สุดก็พบว่าถ้าจะแปลตามตัวหนังสือ ก็ตามรูปของภาษาบาลี ก็ควรจะแปลว่า “สูญ” ตรงตามรูปศัพท์; แต่มันยังเป็นภาษาบาลีอยู่นั้น. ถ้าจะแปลเป็นภาษาไทย จะแปลว่าอย่างไร? ก็ไม่เห็นคำอะไรที่จะดีกว่าคำว่า “ว่าง” จึงแปลคำนี้ว่า “ว่าง”, หรือถ้าแปลทับศัพท์ก็แปลว่า “สูญ”, ถ้าแปลเป็นไทยก็แปลว่า “ว่าง”.

เรื่องมันช่วยไม่ได้ก็มากนัก้อย เพราะคำว่า “ว่าง” มันก็ยังไม่ลวดยุ่่นั้นแหละ, คำว่าสูญ ก็ยังไม่ลวดยุ่่นั้น; แต่ไม่มากเท่ากับคำว่า “สูญเปล่า”.

ที่นี้ก็ลองพยายามอธิบายกันเรื่อย ๆ มา. คำว่า “สูญ” นี้ ในภาษาไทยเราก็มีใช้ก่อนแล้วเหมือนกัน; แล้วมีท่าทางที่ว่าเป็นคำที่ถอดรูปมาจากคำว่า *สุญญ* ในภาษาบาลี. คำว่า ศูนย์ ในภาษาไทยก็มีอยู่ว่า ศูนย์ คือเลขศูนย์; ตัวเลขที่ไม่มีค่า ๑, ๒, ๓ อะไรเลขนี้ *ศูนย์* คือว่าง ยังว่างอยู่ นี้เลขศูนย์, แล้วอีกคำก็คือว่า สูญหาย หรือ สูญเสีย.

รูปของศัพท์ก็เขียนในภาษาบาลี ฉะนั้น จึงไม่ใช่ภาษาไทย แม้จะได้มีพูดอยู่ในภาษาไทยมาแต่ก่อน ก็ควรจะถือว่า คำนี้เป็นภาษาอินเดียอยู่ตามเดิม เป็นรูปบาลีก็ *สุญญ* เป็นรูปสันสกฤตก็ *ศูนย์* แต่เขียนตัวหนังสือต่างกัน. *ศูนย์* นั้น *รูปสันสกฤต* แต่ความหมายก็เท่ากับรูปบาลีที่ว่า *สุญญ* นี้คือคำว่า *สูญในภาษาไทย ยืมมาใช้จากภาษาบาลี* แล้วคำว่าว่างในภาษาไทยเราแท้ๆ.

สุญญตาเป็นตัวแท้ และเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ปัญหามันก็มีอยู่ว่า ทำอย่างไรจะให้พุทธบริษัทชาวไทยเราสนใจเรื่องนี้ ซึ่งเป็นหัวใจและตัวแท้ของพุทธศาสนา หรือจะพูดว่าเป็นหัวใจก็ได้? จะพูดว่าเป็นตัวแท้

ทั้งหมดทั้งสนก็ได้ คือเป็นแก่หัวใจนิตเดียวก็ได้ เป็นทั้งหมดทั้งตัวก็ได้ของพุทธศาสนา. นี้ขอยืนยันในข้อนี้ ซึ่งจะขอร้องให้เอาไปคิด ไปพิจารณาดู; คงจะรู้สึกประหลาดกัน ตรงที่ว่า ทำไมสัญญาตาจึงเป็นได้ทั้งหัวใจ และเป็นได้ทั้งตัวแท้ทั้งหมดเลยด้วย.

ความหมายอย่างนี้คุณเคยคิดกันหรือเปล่า? ที่เราเคยชินกันอยู่ก็มักจะมีเป็น ๒ ระดับอยู่ว่า: ทั้งหมดหรือว่าทั้งเปลือก ทั้งเนื้อ ทั้งแก่น ทั้งอะไร นี่ก็อย่างหนึ่ง, แล้วที่เป็นหัวใจแท้ๆ ก็อีกอย่างหนึ่ง คือนิตเดียว. เราจะรู้สึกกันอยู่อย่างนั้นเสมอไปใน เรื่องทุกๆ เรื่อง แต่เรื่องนี้ ทำไมจึงเป็นพิเศษ มากถึงขนาดว่า เป็นทั้งหัวใจ และเป็นทั้งตัวแท้ ทั้งหมดทั้งตัวด้วย?

ถ้าใครฉลาดก็คงจะคิดออกเอง ว่าเรื่องสัญญาตานี้มีแต่แก่น ไม่มีเปลือก ไม่มีกะพี้, หมายความว่า เป็นสัญญาตาที่ถูกต้องในพุทธศาสนา จึงเป็นตัวของตัวเอง ไม่มีมากกว่านั้น. สิ่งที่เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนามีเท่านั้น จะปกอกเข้าไปอีกไม่ได้; เราจะปกอกหรือว่าลอกให้เป็นชั้นๆ เข้าไปอีกไม่ได้ เพราะมีอยู่เท่านั้น จึงเลยเป็นทั้งหมด แล้วก็ทั้งหัวใจด้วย เพราะว่าไม่มีอยู่เท่านั้น.

สมมุติทางวัตถุ เหมือนอย่างว่า เพชรสักเม็ดหนึ่งนี้ มันก็เป็นทั้งหมด ของตัวมัน และเป็นทั้งหัวใจของมัน มันก็มีเท่านั้นแหละ, แล้วก็ต้องเป็นสิ่งที่ บริสุทธิ์ คือไม่มีอะไรเจืออยู่ด้วย และมีค่าที่สุด เพราะว่ามันเป็นทั้งหมด ก็เป็นทั้ง หัวใจของมันด้วย ก็มีเท่านั้นเอง.

ขอให้สังเกตความหมายชนิดที่ว่ามันมีอะไรที่เป็นได้ ทั้งที่เป็นหัวใจและเป็น ทั้งตัวทั้งเนื้อด้วย.

สำหรับหลักธรรมะนี้ก็มีเรื่องสุญญา ซึ่งจะได้ค่อย ๆ พิจารณากันไปตามลำดับ โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า ในวันนี้มุ่งหมายจะบอกแต่เพียงว่า สุญญาเป็นทั้งหมดของ พุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นหัวใจก็ได้ ในฐานะที่เป็นทศกัณฑ์ได้. นี่เป็นเรื่องที่มีความสำคัญถึงขนาดนี้ เพราะฉะนั้น จึงพูดเรื่องนี้ แม้เคยพูดมาแล้วก็จะต้องพูดอีก ให้สมกับความเป็นเรื่องที่สำคัญ.

พูดเรื่องสุญญา เพื่อประหยัดเวลาให้ดับทุกข์ได้

อยากจะชี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า ทำไมจึงพูดเรื่องนี้ในแง่ต่าง ๆ ? การพูดเรื่องสุญญานี้ก็เพื่อจะย่นหรือจะประหยัดเวลาของการศึกษาและการปฏิบัติด้วย ให้มากที่สุดเท่าที่เราจะย่นได้ หรือประหยัดได้. ถ้าเราไปพูดเรื่องอื่น ก็จะต้องพูดกันมาก อย่างที่เรียกว่ามากมายหรือมหาศาล หรือว่า ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้นระโระไรทานองนั้น; แต่ถ้าเราจะประหยัดเวลา หรือว่าย่น ทั้ง ๘๔,๐๐๐ นั้นให้เหลือเพียงหนึ่งแล้ว ต้องพูดเรื่องสุญญา. ฉะนั้น ถ้าเราพูดเรื่องนี้ ก็เป็นการพูดที่ ย่นเวลา ประหยัดเวลาที่สุด แต่แล้วเราก็ไม่เคยพูดรู้เรื่องกันสักที เพราะพูดไม่รู้เรื่องกันอยู่มาก จึงต้องพยายามต่อไป ในการที่จะพูดกันให้รู้เรื่อง เพื่อเป็นเรื่องย่นเวลาหรือประหยัดเวลามากที่สุดกว่าเรื่องใด ๆ.

อีกทางหนึ่งจะมองกันในแง่ของชาตินิยมก็ได้ แล้วแต่จะมอง. ถ้ามองในแง่ของชาตินิยมก็มองในแง่ที่ว่า พุทธบริษัทไทยเรายังมลาย หรือล้าหลัง เพราะไม่สนใจเรื่องสุญญา จึงเป็นพุทธบริษัทที่ไม่ถูกต้องและสมบูรณ์เต็มที่ก็ได้; นี้เราอาจจะใช้คำที่หยาบคายหรือดูหมิ่น.

ที่จริงเขาจะแก้ตัวว่า เขาพูดเรื่องสัญญาตากันอยู่ในรูปอื่น หรือใช้ถ้อยคำ
อย่างอื่น แต่เป็นเรื่องสัญญาตาเหมือนกัน อย่างนี้ก็ได้อีก; แต่ผมมองเห็นแล้ว ว่าไม่จริง
มันเป็นคำพูดที่เพิ่งจะพูดแก้ตัวขึ้นมาในเมื่อเราพูดเรื่องสัญญาตากันต่างหาก. เพราะเห็น
อยู่ว่า เมื่อพูดเรื่องสัญญาตา มีคนก้านกันสลดอน ว่า “สัญญาตาเป็นเรื่องมิจาติฎฐิ
หรืออย่างดีที่สุดก็เป็นเรื่องฝ่ายมหายานโน่น ไม่ใช่ฝ่ายพวกเราเถรวาท”; พูดอย่างนี้
ยิ่งแล้วใหญ่ ยิ่งแสดงความไม่รู้ออกมามากกว่าเดิมอีก คือไม่รู้ว่ พุทธศาสนานี้ไม่ใช่
เถรวาท ไม่ใช่มหายาน เป็นพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ก็แล้วกัน.

**ความถูกต้อง ทั้งหมด มิได้มีอยู่ในเถรวาท มิได้มีอยู่ในมหายาน แต่มี
อยู่ในพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ของพระพุทธเจ้า แล้วท่านยืนยันว่ามีเรื่องสัญญาตานี้เป็นหลัก
ซึ่งเราจะโต้ผู้ก้านต่อไปข้างหน้าว่ามันเป็นหลักอย่างไร.**

พุทธบริษัทไทยยังไม่สมบูรณ์ ยังไม่ถูกต้อง หรือว่ายังล้าหลัง ก็เพราะไม่รู้
เรื่องสัญญาตา; มองในแง่ชาตินิยมเมื่อไปเทียบกับพุทธบริษัททั้งหลายบางพวก เราก็
ล้าหลังหรือว่างมวงก็ได้ในข้อที่ไม่รู้เรื่องสัญญาตา. นี้เราต้อง ทำการ แก้ไข เพื่อกู้หน้า
ซึ่งจะเรียกว่าเป็นเรื่องชาตินิยมก็ได้; แต่ว่าเป็นเรื่องชาตินิยมที่ไม่ถูกต้อง ห้าม หรือไม่ต้อง
ห้าม ตามหลักพระพุทธศาสนา คือว่าเราจะแก้ไขสิ่งที่บกพร่องของเรา หรือของพวก
เราให้ถูกต้อง ไม่ใช่ชาตินิยมชนิดที่จะไปดูหมิ่นคนอื่น หรือจะไปเบียดเบียนคนอื่น.

อย่างไรก็ดีอะไรๆ ก็ไม่สำคัญ เท่ากับความมุ่งหมาย ที่ว่าจะช่วยย่นเวลา
หรือว่าจะระบุงลงไปให้ชัดว่า เพื่อให้พุทธบริษัทสามารถปฏิบัติพุทธศาสนา ชนิดที่เป็น
การ ดับทุกข์ได้จริงและโดยง่าย; ถ้าเรารู้เรื่องนี้ เราจะปฏิบัติที่ดับทุกข์โดยตรง
ได้จริงๆ แล้วก็ได้อย่างง่าย. ผมก็ไม่รู้จะคิดอย่างไร จะพูดอย่างไรอีกแล้ว นอกไป

กว่า จะค้นทุกข์โดยตรง แล้วก็ โดยง่ายนั้. ที่แล้วมาการปฏิบัติไม่ค้นทุกข์โดยตรง หรือ ไม่ค้นทุกข์โดยแท้จริง แล้วก็ ไม่โดยง่าย, แต่เป็นไปโดยยาก โดยยุ่งยาก โดยยืดยาด สารพัดอย่างที่ไม่เป็นผลดี.

สุญญตาเป็นเพชรของพุทธธรรม

ที่นี้ เราก็ดำเนินถึงสิ่งซึ่งเป็นหัวใจและเป็นทั้งเนื้อทั้งตัว เหมือนกับเพชรเม็ดหนึ่งไม่มีเปลือกนอก ไม่มีเนื้อใน; จะมองดูในแง่ที่เป็นหัวใจก็ได้ มองดูที่เป็นเนื้อเป็นตัวทั้งหมดก็ได้, แล้วได้เพชรเม็ดเล็ก ๆ นี้นมา ก็คือได้ทั้งหมด. สำหรับหลักธรรมะก็เหมือนกัน คือ สุญญตา นี้ เป็นเพชรของธรรมะในพุทธศาสนา นอกนั้นเป็นเปลือก ฉะนั้น เราจะต้องถือเอาเพชรเม็ดนี้ ให้ได้ ในที่สุด.

มีเรื่องน่าหัวว่า ที่พวกมหายานพวกหนึ่ง เขาพูดเป็นทำนองล้อว่า “คนเหล่านี้หาเพชรไม่พบ เพราะว่ามันซ่อนอยู่ที่หน้าผากของเขาเอง”; น่าหัวหรือไม่น่าหัวก็ลองคิดดู.

ถ้าเราจะดูพระพุทธรูป ที่ทำถูกต้องตามแบบฉบับทั้งฝ่ายเถรวาทฝ่ายมหายาน ที่หน้าผากพระพุทธรูปมีจุดอะไร อยู่จุดหนึ่ง เขาเรียกกันต่างๆ เรียก อุณฺหิสสะ ก็มี เรียก อุณาโลม ก็มี จำไม่ค่อยได้แน่แล้ว แต่มีจุดอยู่ที่นั่นจุดหนึ่งที่กลางหน้าผาก. บางพวกเรียกว่าตาที่สาม คือตาของปัญญา: ลูกตาคู่นั้นนี้เป็นลูกตาของเนื้อหนัง มองอะไรไม่ค่อยเห็น เลยล้อให้ว่ามีตาอีกตาหนึ่ง คือตาที่สาม อยู่ตรงจุดกลางหน้าผาก

สำหรับจะถูกรวมะ คือเป็นสัญลักษณ์ของธรรมจักขุ; ตาสองลูกนี้เป็นตัวมัจฉจักขุ
ตาเนื้อ ๆ เท่านั้น.

ผมอยากจะพูดว่า จุดนั้นแหละเป็นเพชรที่ซ่อนอยู่ที่หน้าผาก ใช้คำว่า “ซ่อน”
แต่ว่าซ่อนอยู่ที่หน้าผาก นี่ก็คือซ่อนสำหรับคนโง่เท่านั้นเอง จะไม่ซ่อนสำหรับคนอื่น;
เพราะว่าใคร ๆ ก็มองเห็นหน้าผากของคนอื่น แต่ไม่มองเห็นหน้าผากของตัวเอง, เมื่อ
เอาอะไรไปซ่อนไว้ที่ตรงนั้น เจ้าของก็หาไม่พบ แล้วใครซ่อนให้ก็ไม่รู้.

คุณ จำเรื่องราว “ซ่อนไว้ที่หน้าผาก” ให้ดี ๆ. ถ้าเราไม่รู้เรื่องนี้ ก็ทำ
ให้เราเป็นคนโง่ที่สุดจริงไหม? ในข้อที่ว่าของนั้นมีอยู่แล้ว แล้วก็อยู่กับตัวด้วย แปลก
อยู่นิดเดียวที่ว่า เผอิญมันไปซ่อนอยู่ตรงที่หน้าผาก; ฉะนั้นระวัง, ระวังของที่จะซ่อน
อยู่ที่หน้าผาก.

วันหนึ่งผมโง่อย่างขนาดหนัก คือเที่ยวหาแว่นตาที่สวมอยู่แล้ว. วันนั้น
หัวมันยุ่ง จนเส้นประสาทคงจะผิดปกติไปบ้าง ตาจึงพร่า ๆ มีอาการเหมือนกับไม่ได้สวม
แว่นตา, แล้วก็ไปหาแว่นตาไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน ทั้งที่ได้สวมอยู่แล้ว. หาแว่นได้มา
เช็กแว่นตาแล้วก็ยังไม่มองเห็นกระจ่าง เพราะว่าหัวมันยุ่งอ่านหนังสือมาก ออกมาสู่
แสงสว่างทันที แล้วตาพร่าเหมือนกับไม่ได้สวมแว่นตา. นี่มันจะร้ายหรือมันนำหัวเราะเยาะ
ยิ่งกว่าอยู่ที่หน้าผาก คือสวมแว่นอยู่ที่ตาแล้ว บางทีก็ไม่รู้สึก; แม้เป็นเรื่องทางวัตถุ
เนื้อ ๆ หนึ่ง ๆ นี้, เป็นเรื่องของสังขารร่างกายที่ไม่แน่นอน มันก็ยังหลอกได้มากถึง
อย่างนี้.

ทีนี้ โทษ ๆ เล่าเรื่องซ่อนอยู่ที่หน้าผากกันอย่างนี้แล้ว อยากจะเล่าให้เคลติค
เปิดเบิ่งไปถึงเรื่องน่าหัวอีกบางเรื่อง : -

เรื่อง **โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร** อย่างที่เขาทำตามแบบอินเดียแบบเก่า ก็คืออย่างที่เราทำไว้ที่โบสถ์นั้น (ที่สวนโมกขฯ) ที่ผจญเป็นอีกรูปหนึ่งทำขึ้นมาเป็นแบบไทยแต่ก่อนนี้มีแพร่หลายตามวัด. วัตถุที่ผมอยู่เมื่อเป็นเด็ก ๆ ก็มีหลายองค์ เขาเรียกกันว่ารูปพระอิศวรทรงโค ก็มีรูปวัวตัวโตตัวหนึ่ง แล้วก็มีคนขี่วัว ลักษณะเป็นเทวรูป มีมือมากรอบตัว มีมงกุฏ, แล้วก็เหนือหน้าผากขึ้นไปของรูปเทวรูปนี้ มีพระพุทธรูปเล็ก ๆ ติดอยู่ ผมก็เคยมาดูเล่นด้วยความสนใจ.

ผู้เล่าเขาเคยอธิบายกันมา ว่ารูปนั้นเป็นรูปอะไร; ท่านเจ้าคุณผู้เล่าที่หมู่บ้านนี้ ที่ผมเรียงนี้ท่านบอกว่า นั่นเป็นรูปพระอิศวรเล่นช้อนหากันกับพระพุทธรเจ้า: พระอิศวรเป็นผู้ช้อนก่อน พระอิศวรไปช้อนที่ตรงไหน พระพุทธรเจ้าหาพบทุกทีไปเลย; พระอิศวรก็เลยบอกให้พระพุทธรเจ้าช้อนบ้าง เพื่อจะทำคะแนนกัน. พระพุทธรเจ้าไปช้อนอยู่ที่หน้าผาก ตรงเหนือหน้าผากขึ้นไปหน่อยของพระอิศวร พระอิศวรหาไม่พบก็เลยแพ้, แพ้ทุกประตู. นี่เป็นความคิดของคนแก่ ๆ เวลานั้นสมัยนั้น ก็เข้าที่: ช้อนที่ตรงนั้นมันหาไม่พบ.

ที่นี้ ขอพูดให้เลยเถิดเบ็ดเสร็จไปถึงว่า **ในแง่โบราณคดี** ผมไม่เชื่อคำอธิบายนั้น. นั่นไม่ใช่รูปพระอิศวร นั่นคือ **รูปอวโลกิเตศวรในพุทธศาสนา** ที่เขาทำขึ้นตามความคิดของไทย ๆ เร็ว ๆ นี้ เพราะไม่เข้าใจคำว่า “อวโลกิเตศวร” อว – โล – กิ – ต – อี – ศ – ว – ร นี้.

เขาได้ยินคำว่าพระอิศวรทรงโค ก็เลยทำโคขึ้นมาให้พระอิศวรขี่ก่อน แล้วก็ให้เป็นรูปพระพุทธรเจ้าอยู่ที่หน้าผาก เพื่อชนะพระอิศวร ชนศาสตร์นาฮินดู; มีความหมายคล้ายกับ “ตรีโลกวิชัย” นั่นแหละ. รูปอวโลกิเตศวรเช่นนี้ คืออวโลกิเตศวรชนิดที่

เหยียบย่ำศาสนาอื่น ; ฉะนั้น ถ้าคุณเผอิญไปเห็นรูปปั้นที่ไหนสักที่ นึกถึงเรื่องนี้ “มีเทวรูปนั่งอยู่บนโค เทวรูปนี้มีมือมากรอบตัว มีพระพุทธรูปเล็ก ๆ อยู่ที่หน้าผาก เนื้อหน้าผากขึ้นไปหน่อย”.

ไฉนไครมาเล่าให้ฟังว่า ไครคนหนึ่งทางอำเภอท่าชนะ เขามีรูปพระอิศวร ทรงโค แล้วก็หวงนักคล้ายกับว่าเป็นโบราณวัตถุที่มีค่ามาก. ที่จริงเป็นของที่เพิ่งจะเกิดเร็ว ๆ ในสมัยกรุงเทพ ฯ นี้เอง, แล้วไม่มีค่าอะไรในทางโบราณวัตถุ คนไม่รู้ คิดว่าเป็นของมีค่ามากทางโบราณวัตถุ ; นี่ก็นับว่าดีที่แสดงว่าคนไทยนี้ มีหัวใจที่จะทำอวโลกิเตศวรให้แปลกออกไป แต่ยังอยู่ในรูปที่มีพระพุทธรเจ้าซ่อนอยู่ที่หน้าผากของพระอิศวร.

นี่ก็พอที่จะช่วยเตือนใจพวกเราได้เหมือนกันว่า เพชรเม็ดนั้นซ่อนอยู่ที่หน้าผาก สำหรับให้คนโง่หาไปจนตายก็ไม่พบ. เราอย่าไปรวมอยู่ในคนโง่พวกเหล่านี้เลย. เพชรเม็ดนั้นก็คือคำว่า “สฤญดา”, แล้วก็คว่ำหาให้ดี โดยนึกถึงคำพูดที่ว่า “เส้นผมบังมัญจาคู” ไร่เรื่อย. เส้นผมเล็กน้อยทำไมบังมัญจาคูได้ ? เพราะมันอยู่ผิดที่ หรือว่าถูกที่ก็ได้.

ถ้าสิ่งสำหรับจะบังตั้งอยู่ถูกที่ ของเล็กจะบังได้สนิท. ถ้าสำหรับคนที่เขาจะมองเห็น หรือเขามองเห็น ก็เพราะเขาเห็นว่า มันไปอยู่ผิดที่ ที่ควรจะอยู่ มันจึงถูกบัง ได้แก่สิ่งที่อยู่ผิดที่อะไรก็เหมือนกัน ; เช่นโลกก็เล็กน้อย แต่ว่ามันบังดวงอาทิตย์ที่ใหญ่กว่ามากมายได้ ถ้ามันอยู่ผิดที่ หรือว่าอยู่ถูกที่ อะไรก็ตาม มันก็บังกันมากขนาดนั้น ; มันไม่อยู่ในที่ที่ควรจะอยู่ ก็เรียกว่าอยู่ผิดที่สำหรับที่จะไม่บัง ; แต่ถ้าจะบัง ต้องอยู่ถูกที่ จึงจะบังได้อย่างมหาศาล. นี่เส้นผมก็บังมัญจาคูได้ คนโบราณเขารู้ดี เขาจึงพูดไว้.

ที่นี้ กล่าวกันว่าพวกเรานี้ จะอยู่ในฐานะที่ถูกหลอกด้วยเส้นผมที่บังภูเขาไว้ ไม่ให้เห็นสัจธรรม ซึ่งเป็นทั้งหมดในพระพุทธศาสนา.

ที่ผมพูดว่า “สัจธรรมเป็นเพชรเม็ดเดียว” นี้ อย่าเข้าใจว่ามันเล็ก; ที่จริงมันใหญ่ทั้งหมดเท่าที่มันเป็นทั้งตัว เป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา, และใหญ่กว่าโลกมาก ใหญ่กว่าทุกโลก; แต่คนก็ยังมองไม่เห็น เพราะมีเส้นผมเล็ก ๆ คือ อวิชชาบังไว้.

นี่พูดไปจนเตลิดเปิดเปิงไปไหนแล้วก็ไม่รู้ แต่ความมุ่งหมายเพื่อจะบอกนิตเดียวว่า “สัจธรรมเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา”.

เราต้องพูดเรื่องนี้ เพื่อให้รู้จักทั้งหัวใจและตัวทั้งหมดของพุทธศาสนา เพื่อประหยัดเวลา เพื่อย่นหนทางที่ไกลนี้ ให้มันเหลือนิตเดียว: ย่นเวลาของการศึกษาย่นเวลาของการปฏิบัติ ย่นเวลาทั้งหมด ให้มากที่สุดที่จะมากได้; ทั้งนี้เพื่อพุทธบริษัทไทยจะได้เป็นพุทธบริษัทที่ไม่น้อยหน้าพุทธบริษัทพวกอื่น ในแง่ของชาตินิยม, แล้วเขาก็สามารถปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยแท้จริง ได้โดยง่าย. สรุปแล้วพระพุทธศาสนาไม่เป็นหมัน.

เดี๋ยวนี้ พุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นหมันอยู่เป็นส่วนใหญ่; ที่เป็นประโยชน์ได้บ้างนั้นเป็นส่วนน้อย เพราะยังไม่เข้าใจ เรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา คือเรื่องสัจธรรม โดยกว่าหัวใจของพุทธศาสนาไม่ได้. มันลลกลวงอยู่ตรงที่ว่า มันเป็นตัวทั้งหมดทั้งหัวใจและทั้งตัวทั้งหมด.

ที่กล่าวมานี้คือ เหตุผลที่ว่าทำไมผมจึงเอาเรื่องนี้มาพูด แล้วก็ตั้งใจว่าจะพูดหรือบรรยายคำบรรยายชุดนี้ ให้สมบูรณ์ทุกแง่ทุกมุมที่เกี่ยวกับสัจธรรม.

พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องอื่น นอกจาก สุญญาตา

ประเด็นต่อไปที่จะพูดก็คือ จะพูดให้แปลกกว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่ตรัสเรื่องอื่น นอกจากเรื่องสุญญาตา. ผมเขียนทั้งไว้อย่างนี้ในบทความหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องพุทธศาสนากับคริสตศาสนาว่า “พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องอื่น นอกจากเรื่องสุญญาตา”. พูดแล้วก็ ไม่มีใครสนใจ; น่าประหลาดที่สุด ในเมืองไทยดูเหมือนไม่มีใครสนใจ ด้วยเหตุใดก็ตาม จะว่าพูดผิดก็ไม่สนใจ หรือว่าจะรู้แล้ว ไม่สนใจ. แต่ผมไม่เชื่อว่า เขารู้แล้ว แล้วไม่สนใจ เพราะว่าท่านเรื่องสุญญาตาส่งสอนไปหมด; ฉะนั้นต้องไม่รู้ แต่เห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ผมคงจะว่าเอาเอง หรือว่าอะไรทำนองนั้น ก็เลยไม่สนใจก็ได้.

แล้วก็ยังมีแปลกที่ว่า มีคนคงจะเป็นนักศึกษาคนหนึ่ง เขียนมาจากประเทศสวีเดน ถามมาว่า เขาหลักที่ไหนมาพูด ว่าพระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องอื่นนอกจากเรื่องสุญญาตา. ผมรู้ได้ทันทีว่า เขาไม่เคยอ่านข้อความตอนนี้ ที่พูดถึงสุญญาตาในรูปพุทธภาษิต ซึ่งมีมากที่สุด ในพระไตรปิฎกตอนสังยุตตนิกาย คงไม่ได้อ่าน หรืออ่านก็ไม่ได้อ่าน.

ที่มาของสุญญาตา มีอยู่ในพระพุทธานุศาสนิ

ที่นี่ ก็อยากจะพูดถึงหลักฐานที่มาของเรื่องนี้เสียเลยว่า ทุกคนควรจะไต่ยินพระพุทธานุศาสนิขั้นนี้แล้วก็ต้องไว้ได้ด้วยก็ยิ่งดี. ถ้าคุณสนใจก็ลองจดจำไปที ๆ มีพระพุทธานุศาสนิอยู่ในสังยุตตนิกายโดยมาก ที่เราเอามาใช้ได้เป็นประโยชน์. ส่วนที่มีข้อความ

ที่เราเอามาใช้เป็นประโยชน์ได้มาก ก็มีอยู่ใน *อังกุตตรนิกาย* หมวดว่าด้วยของ ๕ อย่าง; ไม่ว่าจะไปพุกอยู่ที่ตรงไหนของพระไตรปิฎก ก็พุกด้วยคำพุกประโยคนั้นทั้งนั้น ที่ขึ้นต้นแล้วก็อธิบายไปต่าง ๆ กัน คือประโยคที่ว่า :-

เย เต สุตตุนตา ตถาคต ภาสิตา คมภีรา คมภีรตถา โลกุตตฺรา
 สฤญตปฺปฏิสยฺตฺตา. ๖ คำเท่านั้น เย เต นั้นไม่ใช่คำ เป็นคุณศัพท์แปลว่า
 เหล่าใด, สุตตุนตา แปลว่า ระเบียบแห่งสูตร, ตถาคตภาสิตา - ที่ตถาคตกล่าว
 แล้ว, คมภีรา - ลึกซึ้ง, คมภีรตถา - มีรรณอันลึกซึ้ง, โลกุตตฺรา - เหนือโลก
 สฤญตปฺปฏิสยฺตฺตา - เนื่องเฉพาะด้วยสฤญตา. ขอให้ไปพยายามเข้าใจคำ ๖ คำนี้
 ก็เป็นต้นทางที่จะทำให้เข้าใจเรื่องสฤญตาได้. เย เต นั้น แปลว่าเหล่าใดเหล่านั้น
 ในที่นี้ก็หมายความว่า ชนิดไหนก็ตาม.

ใจความของคำเหล่านั้นมีว่า ระเบียบแห่งสูตร คือว่า ข้อความที่ได้กล่าวไว้
 เป็นหลักเกณฑ์ เรียกว่า ระเบียบแห่งสูตรใด ๆ ก็ตาม; ใดก็ตาม ก็หมายถึง
 ทั้งหมด; ที่ตถาคตได้กล่าวแล้วเป็นเรื่องลึกซึ้ง มีรรณอันลึกซึ้ง เหนือโลก แล้ว
 ก็เนื่องด้วยสฤญตา. นี่บ่งอยู่ในตัวประโยคนั้นแล้วว่า ถ้าตถาคตกล่าว แล้วก็ต้องเป็น
 เรื่องเนื่องด้วยสฤญตา, ถ้าไม่เนื่องด้วยสฤญตา ก็คือตถาคตไม่กล่าว. ข้อความมัน
 ไปขัดอยู่ที่ข้อความหลัง ๆ ที่ยืดยาวออกไป แต่ว่าตัวสูตรตัวหลักมีเพียงเท่านั้น.

ที่นี้ ก็มาคู่กันกับเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านไม่กล่าว ก็มีตัวบทขึ้นมาอย่างเดียว
 กันอีกว่า เย เต สุตตุนตา - ระเบียบแห่งสูตรทั้งหมดเหล่าใด กวิกตา ที่พวกกวีทำขึ้น
 กาเวยฺยา - อยู่ในลักษณะของกาพย์กลอน คือว่าไม่ควรใช้คำว่ากาพย์กลอน ควรจะใช้
 คำว่ากวีนิพนธ์ อยู่ในลักษณะของกวีนิพนธ์ จิตฺตคฺขรา - มีตัวอักษรอันวิจิตร

จิตตพยุขณา – มีพยัญชนะอันวิจิตร พาทริกกา – เป็นเรื่องภายนอก สาวกภาสิตา – เป็นคำที่สาวกภาสิต, เป็นคำสาวกกล่าว. นี่นับดูว่ามีเท่าไร ? ๖ คำอีกเหมือนกัน.

ภิกตกา – พวกกวีนักอักษรศาสตร์ที่มีปัญญาทั้งนี้ร้อยกรองขึ้นมา.

กาเวยยา อยู่ในรูปของกวีนิพนธ์ ก็เป็นกาพย์กลอนก็ได้ เช่นร้อยแก้วก็ได้ แต่มันเป็นรูปที่สละสลวยอย่างกวีนิพนธ์.

จิตตกขรวา – ใช้ตัวอักษรวิจิตร จิตตพยุขณา – ใช้ตัวพยัญชนะวิจิตร, อักษรกับพยัญชนะนี้ ที่จริงมันก็แทนกันได้.

ตัวอักษรและตัวพยัญชนะในภาษาไทย เราถือว่าเหมือนกัน; แต่ถ้ามองโดยละเอียดลงไป ตามแบบของอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ของอินเดีย เขาแยกออกจากกัน รูป/ตัวหนังสือเรียกว่า อักษรา, ตัวหนังสือ เรียกว่า พยัญชนะ. ภาษาไทยเรามาใช้ว่าตัว ก ข ค ง นี้เป็นตัวพยัญชนะ ออกเสียงเป็นอย่างนั้น, ตัวอักษร รูปตัวอักษร เป็นอักษระ คล้ายๆว่ารูปตัวอักษรก็สวย พยัญชนะก็สวย; อักษรที่เสียงทั้งพยัญชนะและเสียงทั้งสระ เรียกว่าตัวอักษรทั้งนี้.

พยัญชนะในที่นี้มีความหมายไกลออกไป: คำว่าพยัญชนะที่คู่กันกับสระ เป็นรูปตัวหนังสือกับรูปของคำที่เกิดขึ้น จากตัวหนังสือ. เขาละ รวมกันเสียก็ได้ว่า ภาษา มีอักษรและพยัญชนะวิจิตร ต่างจากธรรมดาตรงที่ว่า ไพเราะกว่า; ถ้าธรรมดาก็ไม่ได้หมายถึงวิจิตรไม่ไพเราะ.

คำว่า พาทิรกา: พาทิร แปลว่า ภายนอก พาทิรกา - เป็นไปใน ภายนอก คือมันนอกเรื่อง. ถ้าจะแปลสั้นๆ: พาทิรกาแปลว่านอกเรื่อง. นอก เรื่องของใคร? นอกเรื่องของเรา, นอกเรื่องของเราพุทธบริษัท ที่จะดับทุกข์โดย ตรง ที่นี้และเดี๋ยวนี้; ถ้ามันไม่เป็นแบบนี้ก็เรียกว่าพาทิรกา กลายเป็นนอกเรื่อง เติลิตเบียดเบียดออกไปจากศาสนา หมายความว่าไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์. ถึงแม้จะเกี่ยว และอยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา ก็เป็นของใหม่ เหมือนกับที่เราเคยพูดกันอย่างละเอียด แล้วว่าพุทธศาสนาที่มีในหลายแง่หลายมุม.

พุทธศาสนาต้องอยู่ในฐานะเป็นเครื่องดับทุกข์โดยตรง

พุทธศาสนาในฐานะที่จะเป็นเครื่องดับทุกข์โดยตรง นี้เราเรียกว่าพุทธ- ศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา หรือเป็น religion; แต่ถ้าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็น ปรชญา เป็นวรรณคดี เป็นศิลปะ เป็นอะโรมากมายออกไปอีกหลายอย่าง นั้นแหละคือ จะนอกเรื่อง คือส่วนเกิน, อยู่นอกขอบเขตของการดับทุกข์ ละก็เรียกว่า ส่วนเกิน คือนอกเรื่อง เป็นพาทิรกา ก็ได้. ที่นี้มันจะเติลิตเบียดเบียดไปเป็นเรื่องศาสนาอื่นก็ได้ โดยพระสาวกผู้กล่าวนั้นไม่รู้ ไปเอาศาสนาอื่น ศาสนาพราหมณ์มากล่าวไว้ในพุทธศาสนา.

นี่ผมมองเห็น แล้วก็รู้สึกว่ แม้แต่คัมภีร์ที่นับถือกันมากที่สุด เช่น คัมภีร์ วิสุทธิมรรค ที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งเมื่อสัก พ.ศ. เกือบพัน เก้าร้อยเศษอะไรนี้ มีเรื่อง ที่กลืนไม่ลงทังนี้รวมอยู่ด้วยมาก: เช่นเรื่องโลกตามความคิดของพวกเขาพราหมณ์. พวก อินเดียบราฮ์มัน ว่าโลกนี้ยาวเท่านั้นเท่านั้น กว้างเท่านั้นเท่านั้น พระจันทร์ใหญ่เท่านั้น

พระอาทิตย์ใหญ่เท่านี้ โลกอยู่บนน้ำ โลกลอยอยู่บนน้ำ ใต้น้ำลงไปก็มีอากาศว่าง; นี่เป็นความคิดของพวกนอกพุทธศาสนา.

ผู้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคเขียนว่าเป็นพุทธศาสนาไป มันกลายเป็นเสียอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นโลกวิทู คือรู้โลก: พระพุทธเจ้ารู้โลกว่าโลกนี้กว้างอย่างไร ยาวเท่าไร หนาเท่าไร และตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนหลังปลาตัวใหญ่ ๆ ๔ - ๕ ตัวนี้ และทั้งหมดนั้นซ้อนอยู่บนอากาศ; อย่างนี้มันเคลือบเปิดเบิ่งแล้ว นี่ไม่ใช่ในพุทธศาสนา. เพราะว่าแม้แต่เราพูดเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับความคับทุกข์โดยตรง มันก็ยังไม่ใช่ พุทธศาสนา, ที่มันกลายเป็นพูดเรื่องวัตถุแล้ว ตีความก็ตีไม่ออก คือตีความในภาษาธรรมก็ตีไม่ออก มันเป็นเรื่องภาษาวัตถุ ภาษาคนนั้นแหละ เขาพูดกันอยู่ก่อนพุทธกาล; อย่างนี้ก็ต้อง เรียกว่า พาทิรภาค้วย เพราะ นอกเรื่องของพุทธศาสนา. ถ้าเป็นพุทธศาสนาก็ เป็นพุทธศาสนา ในแง่อื่น ที่ไม่ใช่แง่คับทุกข์ เป็นแง่ประวัติศาสตร์แห่งความคิดนึกของคนโบราณเสียมากกว่า ที่จะพูดว่า โลกเป็นอย่างนี้.

แต่ที่นี้เรื่องอย่างที่กล่าวมานี้มันสนุก: เล่าในรูปนิยาย เรื่องแผ่นดินเท่าไรอย่างไร, พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระราหู เทวดาอะไรต่าง ๆ สัตว์ต่าง ๆ; แล้วนำประหลาดที่ว่า แผ่นดินนี้มันกว้างเท่านั้น ยาวเท่านั้น หนาเท่านั้น. เพราะเขาเชื่อว่าโลกมันแบน แล้วตรงจุดศูนย์กลางของความแบนนี้ มียอดพระสุเมรุ มีเขาพระสุเมรุ สูงเท่านั้นเท่านี้ แล้วทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนหลังปลา ๒ - ๓ ตัวเท่านั้น; อย่างนี้ก็เลยไม่ไหว คิดตามไม่ไหว จะตีความในภาษาธรรมะว่าอย่างไรก็ไม่ไหว.

เรื่องอย่างที่เราเล่ามานี้ถือเอาเป็นเรื่องไม่ต้องสนใจก็ได้; เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าคำว่า "โลกวิทู" รู้แจ้งโลก นั้นมัน โลกคือทุกข์. พระพุทธเจ้ารู้แจ้งโลก

โลกคือทุกข์ แล้วมีเรื่องโลก เรื่องเหตุให้เกิดโลก เรื่องความดับสนิทของโลก เรื่องทางให้ถึงความดับสนิทของโลก; ทั้ง ๔ อย่างนี้รวมอยู่ในร่างกาย ที่ยาวประมาณ วาหนึ่งนี้ ที่ยังเป็น ๆ อยู่. โลกวิภู การจะอธิบายอย่างนี้ ก็กลายเป็นอธิบายทาง วัตถุ แล้วนอกเรื่องไป. นี่เป็นตัวอย่าง ที่ไม่มีในพระไตรปิฎก, เป็นเรื่องหนังสือ แต่งใหม่ คือหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรค ในพระไตรปิฎกก็ไม่มีเรื่องอย่างนี้.

แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ในพระไตรปิฎกเอง ก็มีเรื่องอะไร ที่พลัดเข้ามาเมื่อไร ก็ไม่รู้ ท่านองเคน อย่างนี้ เคนมาก ๆ อย่างนี้; ไปพูดเรื่องที่มีมันไม่เกี่ยวข้องกัน : เรื่องเทวดา เรื่องสวรรค์ เรื่องนรกในแง่ที่ไม่เกี่ยวข้องกัน คือในแง่ที่ทำให้คนหลงใหล หรือว่าฉลาดกลัวโดยเสียเวลา นี้ก็ต้องถือว่าเป็นเรื่องเคน.

ถ้าพูดเรื่องนรก ก็พูดให้คนกลัวบาปแล้วไม่ทำบาป, แล้วพูดเรื่องสวรรค์ ก็พูดเรื่องให้หลงสวรรค์; มันก็ยังไม่ใช้ได้ เพราะเป็นเรื่องหลอกเรื่องล่อให้คนหลง แต่ถ้าพูดอย่างนี้ก็ยังไม่เคน คือมันค่อยๆ ละล่อม ละล่อมเข้ามาหาเรื่องสุญญา คือไม่มีอะไรที่จะต้องไปกอรกัต ยึดถือ หมายมั่นปั้นมือ. อย่าไปหลงในเรื่องสวรรค์ จึงจะเป็นเรื่องสุญญา.

แต่พูดอย่างทีกล่าวมานี้ก็มีทางแก้ตัวว่า ค่อยบอกกันทีหลัง มันก็เสียเวลา อ้อมค้อม, แล้วเรื่องสวยงามมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร ก็หมายถึงอย่างนี้ คือชวน อ่าน ชวนฟัง ชวนหลง ชวนอะไร; ยิ่งไปแต่งเป็นภาพยกลอนเข้าตัวแล้วยิ่งดึงดูด คนมาก.

ข้อความในพระไตรปิฎกที่เป็นภาพยกลอน และเป็นภาพยกลอนชั้นดีเลิศ เป็นพวกฉันทต่าง ๆ ไพบเราะทั้งลักษณะของฉันท ไพบเราะทั้งเนื้อความทั้งวิธีพูด ทั้งอะไร

มีมากมาย ; เรื่องเหล่านี้ไม่ค่อยได้เอามาตีแผ่กัน แล้วพอแปลออกมาเป็นภาษาไทย เขาแปลออกมาเป็นรูปฉันทรูปภาพก็กลอนไม่ได้, แปลเป็นเรื่องร้อยแก้วไปหมด ความไพเราะก็หายไปหมด. ถ้าอยากรู้เรื่องนี้ไปอ่านเอาเอง ไปศึกษาเอาเองจะพบวิธีของฉันทลักษณ์ในภาษาบาลี ซึ่งเป็นต้นตอที่มาของฉันทลักษณ์ในภาษาไทย.

ในภาษาไทยคำฉันทวิจิตรไพเราะอย่างไร คำฉันทในภาษาบาลีก็ไพเราะวิจิตรอย่างนั้นและมากกว่านั้น ละเอียดลออน่าอัศจรรย์มากกว่า หรืออย่างน้อยก็เท่ากัน ; เพราะฉันทลักษณ์ภาษาไทยก็ถอดรูปโดยตรงออกมาจากฉันทลักษณ์ภาษาบาลี ; อย่างนี้เรียกว่า *จิตฺตฺกฺขฺรา จิตฺตฺพยฺยชฺนา*, แล้วต้องเป็น *กาเวยฺยา* - อยู่ในรูปกวีนิพนธ์, *กวีกิตฺตา* - ทำขึ้นโดยพวกกวี ตรงกันข้ามจากสุญญาตา, แล้วก็ป็น *สาวกภาสิตา*.

เรื่อง *สุญญาตา* นั้น เป็น *คตฺตาคตฺตภาสิตา* - อันคตาคกล่าวแล้ว ส่วนเรื่องไพเราะวิจิตรเหล่านี้เป็น *สาวกภาสิตา* - อันสาวกกล่าวแล้ว. ฝ่ายสุญญาตานั้นเรียกว่า *โลกุตฺตรวาท* คือเหนือโลก, เหนือโลกคือเหนือทุกข์ ; ส่วนของ *กาเวยฺยา* นี้ว่า *พาทริกา* - นอกเรื่องนอกราวนอกลุ่มนอกทาง. เรื่องของ *สุญญาตานั้นไม่มีวิจิตรไพเราะโดยอักขระและพยัญชนะ* เพราะไม่เพ่งเล็งไพเราะโดยอักขระหรือพยัญชนะ. แต่ถ้ามีความไพเราะ ก็ไปไพเราะทางคัมภีร์ ที่เรียกว่า *งามในเบื้องต้น, งามในท่ามกลาง, งามในเบื้องปลาย*, ไปทำนองนั้น ; ไม่มามัวไพเราะวิจิตรอยู่ที่อักขระหรือพยัญชนะไปไพเราะไปวิจิตรอยู่ที่คัมภีร์ได้น่าชื่นใจ. ส่วนอันที่ไม่ใช่สุญญาตานั้นมันชื่นใจเพราะว่าไพเราะหูในทางกวีนิพนธ์.

สุญญาตานั้นชื่นใจและจับใจ ที่คัมภีร์ได้ ; เพราะฉะนั้น ในเมื่อฝ่ายที่ไม่ใช่ พุ่ถึงไพเราะทางอักขระ ไพเราะทางพยัญชนะ. ฝ่ายสุญญาตาก็พู่ถึง *คมภีร์*

คัมภีร์ตุดา - เป็นเรื่องทีลึกซ้ง และความหมายของมันลึกซ้ง. นีถ้านักปราชญ์เขาสามารถเข้าถึงความลึกซ้งอันนี้ได้ ก็มีความไพเราะเหมือนกัน.

ความลึกซ้งนี้หน้าอศจรรย ความหน้าอศจรรยก็เป็นความไพเราะชนิดหนึ่ง; แต่ก็ไม่ดีเท่าไพเราะที่คัมทุกข์ได้ ซึ่งต้องเป็นโลกุตระอยู่เหนือโลก. ไครมองเห็นความเหนือโลกนี้คนนั้นจะรู้สึกไพเราะ; ฉะนั้น พระธรรมหรือความคัมทุกข์ในพุทธศาสนานี้ก็เป็นกวีนิพนธ์ เพราะมันมีความไพเราะอย่างนี้. พระนิพนธ์ก็เป็นกวีนิพนธ์เหมือนกันเพราะว่ามีความไพเราะลึกซ้งตรงที่คัมทุกข์ได้; แต่ไม่ใช่ไพเราะเพราะตัวหนังสือ ไม่ได้ไพเราะเพราะพยัญชนะด้วยคำร้อยกรอง.

ไพเราะ ภาษาคนก็ตัวหนังสือไพเราะหู ไพเราะอะไรก็ตาม; ไพเราะภาษาธรรมนั้นคือคัมทุกข์ได้. คัมทุกข์ได้ก็ต้องไพเราะอยู่ตรงที่มันคัมทุกข์ได้ จึงว่ากลุยาม คืองามหรือสวยหรือไพเราะ แล้วแต่จะแปล งามทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งตรงปลาย อย่างนี้.

ขอให้คุณกำหนดหัวข้อ ที่มาเป็นภาษาบาลี เหมือนกับบทมนต์ที่เราจะท่อง มันไว้เสมอว่า *เย เต สุตตุนตา ตถาคตภาสิตา คัมภีรา คัมภีร์ตุดา โลกุตตรา สุตฺยตปฺปฏิสฺยตฺตา* คำบาลีเหล่านี้ ได้พูดมาอย่างละเอียดลออหลายครั้งหลายหน.

วันนี้เวลาหมดแล้ว นกก็บอกแล้วว่าฟ้าสว่าง ขอยุติไว้ที.

สุญญตาธรรม

- ๒ -

สุญญตาเป็นเรื่องทั้งหมด ของพุทธศาสนา (ต่อ)

๑๗ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๑๗ เมษายน ของพวกเราที่นั่นได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่เราจะได้พูดกันถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามเคย. วันนี้จะได้พูดกันโดยหัวข้อที่ว่า **สุญญตา คือเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา** ต่อจากที่ค้างไว้ เพราะยังไม่จบ. ธรรมชาติของสุญญตาเป็นเพียงเรื่องเดียว แล้วก็เป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา; เพราะฉะนั้นจะต้องฟังดูให้ดี ๆ หรือว่าทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ดี ๆ และจะยอมเสียเวลากับเรื่องนี้ มากเป็นพิเศษกว่าเรื่องอื่น ๆ.

ในชั้นนี้อยากจะให้สังเกต หรือ ทำความเข้าใจ เกี่ยวกับข้อเท็จจริงสักข้อหนึ่ง ซึ่งออกจะเร้นลับอยู่มาก คือข้อที่ว่า “ธรรมชาติเป็นกวีนิพนธ์” เป็นกวีนิพนธ์ที่ไม่ต้องมีตัวกวี; คนจะรู้จักกันแต่กวีนิพนธ์ที่มีตัวกวีผู้เขียนผู้แต่ง นี้ยังโง่มาก.

ธรรมะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง

ธรรมะมีลักษณะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง สูงสุดกว่าที่พวกกวีแต่ง โดยที่ไม่ต้องมีตัวกวีเป็นคน. ถ้าจะให้มันตัวผู้แต่ง ผู้แต่งก็ต้องเป็นพระเจ้า หรือว่าธรรมชาติ หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก; จะต้องพิจารณาโดยหลักของกวีนิพนธ์ว่า มันมีอะไรบ้าง แล้วเรื่องธรรมะนี้มีความเป็นอย่างนั้น มากกว่าอย่างนั้นเสียอีก.

ธรรมะมีความไพเราะ มีความสัมพันธ์ เป็นรูปโครงที่ตีมาก มีความไพเราะ แต่กลับไพเราะมากกว่ากวีนิพนธ์ที่คนแต่ง. **ทำไมใครไม่รู้สักไพเราะ?** คนส่วนมาก รู้สึกง่วงนอน;ให้อ่านหนังสือกวีนิพนธ์ตามธรรมดา คนทั่วไปก็ง่วงนอน, บางคนก็อ่านไม่รู้เรื่อง, นี่ก็คือความที่เข้าไม่ถึง แม้แต่กวีตามธรรมดาแต่งง่าย ๆ คนก็ยังเข้าไม่ถึง. **ที่นี้ บทกวีของพระเจ้าอยู่ในรูปของธรรมะนี้ ก็ยังเข้าไม่ถึง;** ฉะนั้น มันจึงชวนง่วงนอน มากกว่าบทกวีตามธรรมดา. แต่ถ้าเข้าถึงก็มีรสอร่อย มีหูตาที่เบิกฝั่ง หรือว่าสนุกสนานอยู่ตลอดเวลาได้เหมือนกัน.

คนบางคนกลับเห็นไปเสียว่า ธรรมะไม่มีลักษณะของกวีนิพนธ์ หรือศิลปะ หรืออะไรทำนองนั้น ก็ต้องยกไว้ให้เป็นความโง่ของคนเหล่านั้นเอง. ฉะนั้น จึงขอร้องทุกคนว่า ขอให้พยายามมองให้เห็น ในข้อนี้ หรือว่าเข้าให้ถึงในข้อนี้ ก็ จะเกิดความรู้สึกสนุกสนานในความเป็นกวีนิพนธ์ของธรรมะ; ไม่ใช่เพียงแต่เรื่องที่จะเอาไปใช้เป็นความรู้สำหรับพูด ๆ กัน หรือว่าสั่งสอนกัน หรือใช้เป็นส่วนหนึ่งของอาชีพ หรือแม้ที่สุดแต่ต้องการจะเอาไปใช้เพื่อความดับทุกข์โดยตรง ในวงแคบ ๆ นี้ก็ยังไม่คุ้มกับความประเสริฐของธรรมะ.

กวีนิพนธ์ของกวีทั้งหลายในโลกนั้นเป็นเรื่องเล่น เป็นเรื่องสนุก เป็นเรื่อง
เพลิศเพลินสำหรับคนที่ไม่มีอะไรจะทำอย่างนั้น ; กวีนิพนธ์อย่างนี้ก็ไม่มีค่าอะไร เป็น
กวีนิพนธ์เสพติดเหมือนยาฝิ่นกัญชา. ฉะนั้น ขอให้มองในอีกแง่หนึ่งว่า กวีนิพนธ์
ธรรมะนี้ ไม่ต้องเป็นอย่างนั้นก็ได้อ ; ธรรมะมีความไพเราะเหลือประมาณ : มีความ
ดึงดูดใจ มีอะไร มีรสที่มันชวนให้เสพติดเหมือนกับฝิ่น เหมือนกัญชา ; แต่ว่าไม่
จำเป็นจะต้องเสพติดเหมือนกับฝิ่นหรือกัญชา ก็ยังได้เหมือนกัน. ความพันทุกข์ หรือ
ความดับทุกข์เสียได้^{๕๖} เป็นยอดสุดของความเป็นกวี หรือว่าเป็นกวีนิพนธ์.

ที่นี้ก็อยากจะชี้ให้เห็นถึงข้อที่ว่า **สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยสุญญาตา เป็นกวีกตา**
เป็นกาเวยฺยา^{๕๗} ก็คือธรรมะประเภทที่เป็นกวีนิพนธ์ เป็นกาพย์กลอน สวดยกยออักขระ
และพยัญชนะ อย่างนี้ก็อีกแบบหนึ่ง ; นี่เป็นแบบที่พระพุทธเจ้าตรัสปฏิเสธออกไปว่า
เป็นสมอบของสาวกในชั้นหลังทำ. แล้วพวกคุณก็จะเข้าใจผิด หรือเกลียดกวีนิพนธ์
ลามปามไปถึงบทกวีของพระเจ้า.

ที่แท้ **ศัวัธรรมะจริง ๆ ก็เป็นกวีนิพนธ์** โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องสุญญาตา
มันก็เป็นยอดของกวีนิพนธ์ของพระเจ้า. ถ้าเราไปศึกษาเรื่องสุญญาตาให้ละเอียดลออ
จะพบความเป็นกวีนิพนธ์ทุกกระเบียดนิ้ว ; แต่ว่าไม่ใช่อย่างกวีเดี่ยวหน้าเต่ง หรือว่า
กาพย์กลอนยั่วชวนความรู้สึก อย่างที่พวกกวีเดี่ยวหน้าเต่ง ซึ่งติดเป็นยาเสพติดเหมือน
กับฝิ่น แล้วก็เลิกกันเท่านั้นเอง เพราะดับทุกข์ไม่ได้. ส่วน **ธรรมะ** นั้น เป็นสิ่งที่
มีความไพเราะ หรือมีอะไรทำนองกวีนิพนธ์เต็มตัว แต่แล้วก็ **ดับทุกข์ได้และไม่
เสพติด.**

ธรรมะต้องเป็นกวีนิพนธ์ทางวิญญาณที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป. ขอให้สนใจธรรมะ
ในลักษณะอย่างนี้บ้างว่าธรรมะนี้เป็นกวีนิพนธ์โดยไม่ต้องมีกวีเป็นผู้แต่ง ; ถ้าจะสมมติ

ว่ามีผู้แต่ง ก็ต้องเป็นของพระเจ้า หรือเป็นของธรรมชาติ; เพราะฉะนั้นต้องลึกซึ้งกว่า กวีนิพนธ์ที่คนแต่ง.

สิ่งที่เรียกว่ากวีนิพนธ์ หรือความหมายของกวีนิพนธ์อย่างที่คนแต่งนี้ ไปยืมมาจากความรู้สึกเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นการประทับใจของกวีนิพนธ์ที่พระเจ้าแต่งหรือธรรมชาติแต่ง; นี่ก็เลขน่าสงสาร ที่เราต้องการแต่เพียงความไพเราะทางตัวอักษรทางพยัญชนะ ทางคำพูด ซึ่งไม่ใช่ความไพเราะในทางสาระอะไรที่เป็นสิ่งลึกซึ้ง. แต่ความไพเราะงดงาม อย่างที่บรรยายด้วยตัวหนังสือไม่ได้ แม้จะเขียนเป็นภาพก็ลองก็ยังไม่ได้นั้นต่างหาก ที่ควรสนใจ; หมายความว่ากวีนิพนธ์ไม่ถึงค่าของธรรมะนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านยกคำพูดที่เป็นลักษณะของเรื่องที่ไม่เนื่องด้วยสุญญาตา ว่า เป็นกวี เป็นภาพก็ลอง เป็นสิ่งที่กวีทำในชั้นหลัง เป็นเรื่องนอกคอกไป เรียกกัน อย่างที่เขาจะชอบเรียกกันว่า โลกียกวีนิพนธ์นั้น ไม่เหมือนกันได้กับโลกุตตรกวีนิพนธ์. แต่เนื่องจากพวกเราสมัยนี้ รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากวีนิพนธ์ดี จึงเอามาเทียบให้ฟัง ให้ความ มีค่าอะไรในทางความไพเราะนั้นมาก จนเกิดความพอใจ สนใจ รู้สึก कुछดีใน กวีนิพนธ์ ของพระเจ้า. ดังเช่นที่สัตว์บุรุษทั้งหลาย มีความ कुछดีพอใจในธรรมะ แล้วก็กับทุกข์ได้ ไม่ต้องเสียดสี ๆ ซาก ๆ อยู่ เหมือนกับกวีนิพนธ์ประเภทที่เป็นวัตถุของกามารมณ์ ชนิดหนึ่ง คือกามารมณ์ทางจิตใจ.

สุญญาตา เป็นเรื่องยาก และลึกซึ้ง

ที่นี้เมื่อรู้ว่าเรื่องสุญญาตาเป็นยอดสุดของกวีนิพนธ์ของพระเจ้า ก็จะต้องยอมรับเอาด้วยความรู้สึกที่ว่า สุญญาตาเป็นเรื่องยาก เป็นเรื่องลึกซึ้ง อย่างที่พระพุทธเจ้าท่าน

ตรัสว่า *คัมภีรา-ลิกขัง, คัมภีรตฺตา-ม็อรรณอันลิกขัง*, แล้วก็ *โลกุตฺตรา-เทณีโลก* นอกเหนือไปจากความรู้สึกรักของชาวโลกตามธรรมดาสามัญ; คนนั้นต้องออกไปนอกโลกนี้เสียก่อน จึงจะเข้าถึงเรื่องนี้ได้. เดียวนี้เรามาพูดกัน สำหรับที่จะค่อย ๆ คืบคลานออกไปนอกโลก คือมีจิตใจรู้สึกต่อสิ่งที่เรียกว่าสุญญา แล้วก็ได้รับประโยชน์ทั้งหมดจากเรื่องสุญญาคือดับทุกข์ได้สิ้นเชิง.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดกันถึง *สุญญา* ในแง่ที่ว่ามัน เป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา; ยังมีอีกหลายแง่หลายมุมที่จะต้องศึกษากันต่อไป. แม้แต่ในแง่ที่จะเห็นว่าสุญญาเป็นทั้งหมดทั้งตัวทั้งหัวใจของพุทธศาสนา ก็ยังมองได้ไม่ถนัดนัก เพราะว่าเรายังไม่รู้แน่แท้กระทั่งว่ามันคืออะไร; แม้โดยอักษรและพยัญชนะก็ไม่รู้ว่าคืออะไร.

ที่นี้ก็จะได้ยกเอาคำที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า *สุญญาปปฏิสยฺตฺตา* คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสุญญา; หมายความว่าในเรื่องนี้มีสุญญาเจืออยู่ เพราะมีคำว่า “เนื่องด้วยสุญญา”. เรื่องทั้งหมดที่เนื่องด้วยสุญญา เรื่องใด ๆ ก็ตามพูดไว้ในรูปด้อยคำอย่างใดก็ตาม ไม่ได้ออกชื่อสุญญาเลย ก็ตาม แต่ก็ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญา; นี่คือข้อที่เรามองไม่ค่อยจะเห็น. ทั้งเนื้อทั้งตัวเป็นสุญญา เราก็ไม่รู้ว่ามันเป็นอย่างไร ว่าตัวเราทั้งชีวิตจิตใจ ทั้งเนื้อทั้งตัวเป็นสุญญา นี้เราก็ไม่เชื่อ ถึงเชื่อก็เชื่อเพราะเกรงใจ เชื่อเพียงไม่ซัดใจกันเท่านั้นเอง.

ที่ว่า *สุญญาปปฏิสยฺตฺตา* - เนื่องเฉพาะด้วยสุญญา นี่ พังศุโดยชื่อว่า “เนื่องเฉพาะด้วยสุญญา” นี่กินความกว้างกว่า มันมีมากเรื่อง; โดยตัวหนังสือว่าเนื่องด้วยสุญญา แต่โดยความหมายของมันนี่ คือว่า “ไม่ชัมนัดมัน”

เราพูดว่า “ว่าง” โดยคำพูด โดยตัวพยัญชนะ โดยตัวหนังสือ; แต่โดยอรรถ คือโดยความหมายของมันนั่นคือ ไม่ยึดมั่นถือมั่น, ไม่ควรรยึดมั่นถือมั่น, ไม่อาจจะถูกยึดมั่นถือมั่น, อะไรทำนองนี้ทั้งหมด. ฉะนั้น ความที่ไม่อาจจะถูกยึดมั่นถือมั่น หรือ ไม่มีใครไปยึดมั่นถือมั่นได้ นี่เป็นความหมายแห่งความมีสุญญตา คือ มีความว่าง ทุกสิ่งจะยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. เพราะฉะนั้น ให้ตั้งข้อสังเกตไว้ให้กว้างๆ ให้ดี ๆ เพื่อจะเข้าใจเรื่องนี้.

เรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญตามีมาก แม้ไม่ระบุชื่อ

“เรื่องด้วยสุญญตา” แต่คำพูดที่พูดออกมาไม่ได้เอ่ยถึงสุญญตา; อย่างบทสวดที่คุณแสวงอยู่เสมอ เรื่องปัจจุเวกขณฺ์ เรื่อง ยถาปัจจุยํ ปวตุตมานํ ธาตุมตฺต-เมเวตฺถํ ๗ นี้คือเรื่องสุญญตาโดยตรง โดยเนื้อแท้ โดยเนื้อหา แต่ว่าพูดโดยคำพูดคำอื่น. นิสฺสตุโต นิขฺขีโว นี้ก็เหมือนกัน.

บทปัจจุเวกขณฺ์ ที่ใช้ปัจจุเวกขณฺ์ประจำวันของพระของแฉกร พอจะเข้ามาบวชในศาสนา นี้ ธรรมเนียมเก่าก็ให้เรียนบทนี้ เรียนเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา ว่าสิ่งทั้งปวงนี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ คือจักรและบุคคลผู้ใช้สอยจักร คืออาหารและบุคคลผู้กินอาหาร คือที่อยู่อาศัยและบุคคลผู้อยู่ในที่อยู่อาศัย คือยาแก้โรค และบุคคลผู้กินยาแก้โรค. นี้เป็น นิสฺสตุโต นิขฺขีโว – ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ชีวะ ไม่ใช่ตัวตน. นี้คือเรื่องสุญญตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

เรื่อง สัจธรรมคือเรื่องว่าง เป็นไปเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น ไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน ว่าของตน ขึ้นมาในจิตใจ, ไม่ให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ขึ้นมาได้โดยประการใด. นี่ก็เรื่องที่เกิดด้วยสัจธรรม โดยบาลีว่า สัจธรรมปฏิบัติสัจธรรม.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องที่ไม่เกิดด้วยสัจธรรม จะยิ่งเข้าใจยาก; เพราะว่าถ้าเราพูดอย่าง logic ทุกสิ่งไม่ว่าอะไร มันเป็นเรื่องว่างจากตัวตนอยู่แล้ว ไม่มีตัวตนใน ทุกสิ่ง ไม่ว่าเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม. ครั้นพระพุทธเจ้ามาตรัสแยกเรื่องที่เกิดด้วย สัจธรรม กับ ไม่เกิดด้วยสัจธรรม; นี่ก็เป็นคำพูดที่แยกออกมาอีกระดับหนึ่ง ก็คือว่า เรื่องที่ไม่เป็นไปเพื่อให้เห็นเรา รู้จักสัจธรรม ทั้งที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นเรื่องอะไรไปไม่ได้ นอกจาก เป็นเรื่องว่างจากตัวตนอย่างนี้ แต่มันก็มาหลอกให้เราเข้าใจผิดเป็นตัวเป็นตน.

จะยก ตัวอย่าง เรื่องการมรณทั้งหลาย ตัวเนื้อแท้ของตัวการมรณนั้น มันก็ เป็นสัจธรรม ก็ว่างจากความเป็นตัวตนอยู่ตามธรรมชาติ มันเป็นสักว่าธรรมชาติ ไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีตัวตน เป็นสัจธรรมอยู่ในตัวการมรณนั้น; แต่พอการมรณ นั้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับคน มันกลายเป็นทำให้คนไม่รู้จักสัจธรรมยิ่งขึ้นไปอีก ยิ่งขึ้นไป กว่าแต่ก่อนอีก มันจึงเป็นเรื่องที่น่าหวัดก็น่าหวัด น่ากลัวก็น่ากลัว.

การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ไม่เกิดด้วยสัจธรรม” นี่ก็มัน ไม่นำไปสู่ ความรู้เรื่องสัจธรรมโดยธรรมชาติ เข้ากับธรรมชาติของสัตว์ที่ยังไม่รู้สิ่งทั้งปวงตาม ที่เป็นจริง; นี่ก็เข้าแบบไม่เห็นเพชรอยู่ที่หน้าผากนั้นเหมือนกัน.

ทุกอย่างเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่พอเข้ามาถึงคน คนไม่มองเห็นว่า มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; มองเห็นเป็นน่ารัก น่าพอใจ น่าอะไรไปหมด;

นี่คืออวิชชาหรือความโง่ มันมีก็มากน้อย คือมันโง่ก็เท่า. เรื่องที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามาถึงตัวเรา เรากลับไม่เห็นว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; นี่มันคงโง่หลายร้อยเปอร์เซ็นต์ ๒ เท่า ๓ เท่า ๔ เท่า ๕ เท่า.

เรื่องที่ไม่เนื่องด้วยสัญญา คือส่วนที่เป็นความฉกฉวยฉกฉวย, เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น เป็นเหตุให้ติดในกามารมณ์ ในความสุขที่เป็นเหยื่อ.

พูดถึงความสุขที่เป็นเหยื่อนี้ บางคนยังไม่รู้เรื่อง ยังไม่เคยฟังก็ได้ ว่าความสุขมี ๒ ชนิด: ความสุขที่เป็นเหยื่อ กับ ความสุขที่ไม่เป็นเหยื่อ. สุขเกิดมาจากกามารมณ์ทั้งหมด หรือว่าจากโลกียธรรมทั้งหมดนี้ มันเป็นเหยื่ออรรถแล้วติด, เป็น *อามิส* คือ *เหยื่อ* ความสุขที่เป็นไปทั่วอามิส. แต่ถ้าความสุขที่มาจากความดับแห่งตัณหา - ของกู ความไม่ยึดมั่นถือมั่น นี้เขาเรียกว่า *นิรามิส* แปลว่า *ไม่มีเหยื่อ*.

เรื่องที่น่าไปสู่ความหลงใหลในกามารมณ์ ในความสุขที่เป็นเพียงเหยื่อเท่านั้น ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง; นี่ก็เรียกว่าไม่เนื่องกับสัญญา ไม่มาหาสัญญา ไม่เกี่ยวข้องกับสัญญา, มันมีแต่ให้ไกลออกไป คือเกลียดชังสัญญา เพราะเขาต้องการเหยื่อ. สัญญาไม่ยอมเป็นเหยื่อ คนเกลียดเรื่องสัญญา โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาว พอได้ยินคำว่าสัญญาก็สั่นหัว ทั้งที่ไม่รู้อะไร; เพราะว่าพูดถึงความว่าง ความไม่มีตัณหา.

ที่นี้ ขอให้สังเกตดู อีกอย่างหนึ่งว่า ที่ได้พูดมาแล้วข้างต้นว่า เรื่องสัญญา นี้มีอยู่โดยไม่ต้องมีชื่อว่าสัญญา ไม่มีคำว่าสัญญาสำหรับพูดสำหรับเรียก แต่มันกลับเป็นเรื่องสัญญา เช่นเราพูดว่า *ธาตุมตฺตํ เหว* - สักว่าธาตุดามธรรมชาตินั้น, *ยถาปัจจุจํ ปวตฺตมานํ* เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน, *นิสฺสตุโต นิชฺชิว* มันไม่มีคำว่าสัญญา แต่กลับเป็นตัวเรื่องสัญญา เป็นตัวแท้ของสัญญา.

ที่นี่ ในทำนองที่กลับตรงกันข้าม มันกลับมีสิ่งที่เรียกกันว่า สุญญาตา แต่ไม่ใช่สุญญาตา คือสุญญาตานิโฆธาสุญญาตา สุญญาตาทนุสุญญาตา สุญญาตาอันธพาลนี้ ในประเทศไทยนี้ก็ยังมีมาก ไปรู้จักสุญญาตาอันธพาลแล้วเอามาเชิดชูเป็นสุญญาตา แล้วยังเอามาล้อผมอีกก็มี.

สิ่งที่เขาเรียกว่าสุญญาตาแต่ไม่ใช่สุญญาตา เช่น สุญญาตานิโฆธาสุญญาตา ในศาสนาอื่น เพราะเข้าใจผิดๆ งมงายมาตั้งแต่ทีแรก แล้วก็ว่าตามๆ กันไป เช่น นัตถิกนิโฆธาสุญญาตา อเหตุกนิโฆธาสุญญาตา อะไรต่างๆ ก็มีอยู่ในครั้งพุทธกาล, แล้วบางลัทธิเขาก็เรียกว่าสุญญาตาเหมือนกัน. ฉะนั้น สุญญาตาจึงมีชนิดที่เป็นนิโฆธาสุญญาตา คือไม่ใช่สุญญาตา; เช่นพูดในเมืองไทยว่า ความสุญญาเปล่านั้น นี่ไม่ใช่สุญญาตา, เป็นสุญญาตางมงาย สุญญาตานิโฆธาสุญญาตาอันธพาล สุญญาตาทนุสุญญาตา แกล้งว่า เพื่อจะเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็อ้างสุญญาตา สุญญาเปล่า อะไรขึ้นมาสำหรับจะเอาเปรียบคนอื่น สำหรับจะหลอกหลวงผู้หญิง; อย่างนี้ก็มียู่มาก ในปัจจุบันนี้ แล้วก็ในกรุงเทพฯ นั้นเอง ไม่ใช่เรื่องนึกเอา แต่เป็นเรื่องที่มีอยู่จริง.

หลักพิจารณา : เมื่อใดมีอวิชชา เมื่อนั้นไม่มีสุญญาตา

สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยสุญญาตานั้น เราก็จำกัดความลงไปว่า มันไม่นำไปสู่ความรู้หรือความจริงเรื่องความไม่มีตัวตน ไม่มีของตน นั้นแหละไม่เนื่องด้วยสุญญาตา, แล้วมันทำความยุ่งยากลำบาก ตรงที่ว่า ทั้งหมดหรือทุกอย่างเป็นสุญญาตาอยู่โดยธรรมชาติ แต่พออวิชชาเข้ามา มันก็ไม่มองเห็นเป็นสุญญาตา. เมื่อใดที่มีอวิชชา เมื่อนั้นก็ไม่มีสุญญาตา; เพราะฉะนั้น เรื่องที่ไม่เนื่องด้วยสุญญาตา ก็คือเรื่องทั้งหลายที่ออกมาจาก

อวิชา จะเป็นเรื่องพูด หรือเรื่องกระทำ หรือเรื่องผลของการกระทำอะไรก็ตาม, ถ้ามัน
 เจืออยู่ด้วยอวิชาแล้ว มันก็ไม่เจืออยู่ด้วยสุญญา. มันกลับไปเจืออยู่ด้วยตัวกู – ของกู
 หรือที่เรียกว่า อหังการ มมังการ หรือที่เรียกว่า อัตตา อัตตนิยา; มีคำพูดมากเหมือนกัน
 แต่มีความหมายเป็นตัวตนของตนทั้งนั้น.

ถ้าเรื่องใดเป็นไปเพื่อให้ เกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน ขึ้นมาอย่างนี้ ก็ว่า
 เรื่องนี้ ไม่เนื่องด้วยสุญญา. ถ้าเรื่องใดทำให้ตัวคนละลายกระจายไปจนหมดสิ้น
 เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่ไม่เนื่องด้วยสุญญา. นี่เป็นหลักตัดสินธรรมวินัยที่ประเสริฐวิเศษที่สุด
 ว่าเรื่องใดเป็นพุทธศาสนา เรื่องใดไม่เป็นพุทธศาสนา; ฉะนั้น ขอให้จดจำไว้ให้แม่นยำ
 เพื่อจะได้ใช้เป็นเครื่องตัดสินปัญหา ที่มันจะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ที่ระอุระไวมากขึ้น.

ที่นี้ คำที่ว่า “ธรรมที่เป็น สุญญาเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา” นั้นมีความ
 หมายถึงซับซ้อนหลายชั้น ก็คือพุทธศาสนา ถ้าพูดถึงเรื่อง “สิ่งทั้งปวง” ก็หมายความว่า
 ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสุญญา; แต่แล้วมาแยกออกเป็นส่วนที่ไม่เนื่องด้วยสุญญา ก็คือว่า
 สุญญาที่คนมองไม่เห็น ถึงคนไปหาความโง่ความหลง นี้ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง. เพราะฉะนั้น
 คำพูดในพุทธศาสนา หรือในพระไตรปิฎกก็ตาม ก็มีพูดถึงเรื่องกามารมณ์ มีพูดถึง
 เรื่องสวรรค์ชนิดที่เป็นแหล่งของกามารมณ์, สวรรค์ชนิดที่เป็นแหล่งของตัวกู – ของกู
 กระทั่งถึงพรหมโลก นี้ก็เป็นแหล่งที่เป็นตัวกู – ของกู จิต. ถ้ามองไม่ดี ก็จะมองเห็น
 ว่าเป็นเรื่องที่ไม่ต้องสนใจ หรือไม่ควรสนใจ.

ต้องมองในแง่ที่ว่า เป็นเรื่องที่จะต้องสนใจให้รู้ความเป็นสุญญาของมัน ;
 เช่นเราจะถือว่าเรื่องความทุกข์เราไม่ต้องการ แล้วเราจะไม่สนใจ อย่างนี้ก็ทำไม่ได้
 เพราะว่าปัญหาของเราจะต้องกับทุกข์; ฉะนั้น เราจึงสนใจเรื่องความทุกข์ ทั้งที่ไม่

ปรารถนา เพื่อจะดับทุกข์. เรื่องกามารมณ์ เรื่องอะไรต่างๆ นั้น มันเป็นเรื่องปีติบัง
สัจธรรม ก็ต้องสนใจกับมัน ในฐานะที่ว่าเจ้าทะเลไปผ่ายโน้น ก็ทำลายเสีย.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ทั้งหมดทุกเรื่อง ท่านอุปมาว่า “สิ่งที่ท่านตรัสรู้นั้น
เท่ากับใบไม้ทั้งป่า ส่วนที่เอามาสอนนั้น เท่ากับใบไม้กำมือเดียว” ก็หมายความว่า
มันเป็นสัจธรรมส่วน เนื้อหาสาระที่จำเป็น ก็คือ เรื่องที่จะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับดับ
เสียซึ่งอวิชชา ดับเสียซึ่งความหลงไปว่าเป็นอัตตา คือไม่สัจธรรม; เอาความรู้เรื่อง
สัจธรรมมาดับเสียซึ่งความโง่ ที่ว่าไม่ว่าง ว่าเป็นตัวตน.

ที่นี้ เรื่องที่ไม่เกี่ยวกับสัจธรรมยิ่งมีมาก เกินกว่าใบไม้ทั้งป่า เราก็ไม่
ต้องสนใจ. ใบไม้ทั้งปาก็ยังไม่ต้องสนใจอยู่แล้ว สนใจแต่ใบไม้กำมือเดียว; แม้เรื่อง
ใบไม้ทั้งป่า หรือใบไม้ที่เกินไปกว่าทั้งป่า นี้ก็ไม่ต้องไปยุ่งด้วยก็ได้. เพียงแค่ใบไม้
กำมือเดียว ก็มีขอบเขต มีอะไร จะเหลือวิสัยของความสามารถของสติปัญญาของคน
อย่างเราๆ อยู่แล้ว; ฉะนั้นปริมาณของธรรมะที่เนื่องด้วยสัจธรรมนี้ เอาแต่เนื้อหาสาระ
ก็เท่ากับใบไม้กำมือเดียว อยู่ในวิสัยที่คนทุกคนอาจจะเข้าใจได้ หรือควรจะเข้าไปเกี่ยว
ข้องด้วย จนกระทั่งรู้เรื่องสัจธรรม. รู้เรื่องสัจธรรมกำมือเดียวนั้น ก็ไปรู้สัจธรรมของ
ใบไม้ทั้งป่า และใบไม้ที่เกินไปกว่าใบไม้ทั้งป่าได้.

เหมือนกับว่าเมื่อเราบวช อุปัชฌาย์อาจารย์สอนกรรมฐาน เพียง ๕ อย่าง
ผสม ขน เล็บ ฟัน หนัง; ถ้าเรารู้จริงของ ๕ อย่างนี้ ก็รู้ทั้งหมดทุกอย่าง : ทั้งหมด
ไม่รู้วาก็หมิ่นก็แสนก็ล้านอย่าง จะรู้ว่ามันเป็นของหลอกลวง เป็นของไม่ควรยึดถือ
เหมือนกัน; ฉะนั้นขอให้ตั้งหน้าตั้งตาพยายามที่จะเข้าใจใบไม้กำมือเดียวนั้น ซึ่งมีอยู่ใน
ชื่อต่างๆ กันมาก แต่เนื้อหามันเหมือนกันหมด.

ที่พูดถึงเรื่อง อริยสัจจ์ หรือพูดถึงเรื่อง มรรคมีองค์แปด หรือพูดถึงเรื่องอะไรก็ล้วนแต่พูดเรื่องสุญญาทางนบน ; สุญญาที่สูงสุดคือนิพพาน นิพพานก็คือความดับทุกข์ แล้วความดับทุกข์นั้นก็คือสุญญาที่สูงสุด สุตยอศ หรือจุกกลาง หรืออะไรก็สุดแท้, ซึ่งก็เป็นเรื่องนิตเดียว เหมือนกับเพชรเม็ดหนึ่ง ที่เป็นหัวใจ; แต่ถ้าไปพูดในรายละเอียดที่ปลีกย่อยออกไป มันก็มากมาย พูดจนพูดไม่ไหว.

เรื่อง สุญญา นี้ก็ คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น เพียงคำเดียว เป็นหัวใจของพุทธศาสนา อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เป็นหลักว่า สพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น หรือบางทีก็ว่า สพเพ ธมฺมา อนตฺตา - ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมิใช่อัตตา หรือมิใช่ตัวตน, ไม่มีตัวตนอยู่ในนั้น นั่นก็คือว่างจากตัวตน ก็เป็นเรื่องเดียวกัน. จะพูดว่า สพเพ ธมฺมา อนตฺตา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่างจากตัวตนก็ได้, สพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรเข้าไปยึด หรือไปสำคัญว่า เป็นตัวเป็นตน ก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นก็ได้. นี่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แล้วก็นี้เป็นเนื้อเป็นตัวทั้งหมดของพุทธศาสนา.

พุทธบริษัทต้องรู้เรื่องสุญญา

ที่นี้ ก็อยากจะให้มองในแง่ที่ว่า สุญญาเป็นเรื่องสำหรับพุทธบริษัททุกคนด้วย จึงจะรู้ว่าความที่ว่ามันเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา ตัวศาสนาก็เป็นสุญญาทั้งหมด; ที่นี้ก็จำเป็นแก่พุทธบริษัททุกคน ก็ว่ากินความลงมาถึง แม้พุทธบริษัททุกคนก็ต้องเป็นผู้ที่จะต้องรู้เรื่องนี้ ปฏิบัติเรื่องนี้ ได้ผลของเรื่องนี้.

บรรพชิตก็ตาม ขรวาสก็ตาม ก็เรียกว่าเป็นพุทธบริษัทเสมอกัน แล้วก็ยังมีหลาย ๆ ชั้น ; บรรพชิตเป็นนักบวช ขรวาสอยู่ครองเรือน. บรรพชิตก็มีเป็นชั้น ๆ : เป็นพระอยู่บ้าน เป็นพระอยู่ป่า เป็นพระที่กำลังปฏิบัติอยู่ เป็นพระที่ปฏิบัติเสร็จแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับสัจธรรม. พระบ้านหรือพระป่าก็ ต้องเรียนหรือปฏิบัติเรื่องสัจธรรม, ปฏิบัติก็ปฏิบัติเรื่องให้ถึงสัจธรรม, ได้รับความรู้แล้ว ก็คือถึงสัจธรรมแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังอยู่กับสัจธรรมวิหาร.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า “ตถาคตมาเวลาส่วนมากล่วงไปวันหนึ่ง ๆ ด้วยสัจธรรมวิหาร”; นี่เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เสร็จกิจเรื่องปฏิบัติเกี่ยวกับสัจธรรมแล้ว ก็ยัง อยู่ด้วยสัจธรรมวิหาร คืออยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ที่แจ่มแจ้งชัดเจน ในความเป็นสัจธรรมของสิ่งทั้งปวง. เรื่องนี้เป็นเรื่องยาวเรื่องใหญ่ คือเรื่องสัจธรรมวิหาร ค่อยพูดในโอกาสอื่น.

พระพุทธเจ้าอยู่ด้วยวิมุตติสุข หรือเสวยความสุขอะไรอยู่ ก็รู้ว่าแม้ความสุขนั้นก็เป็นของว่าง, หรือว่าทุก ๆ อย่าง ก็มองเห็นอยู่ว่าเป็นของว่างมาตามลำดับ ; แม้จะเหลืออยู่แต่เพียงว่ากลุ่มแห่งอายตนะ : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันสัมผัสอารมณ์อยู่รอบด้าน เพราะชีวิตยังมีอยู่ ร่างกายที่ยังมีอยู่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ยังมีอยู่ ก็ยังรู้สึกว่ามันว่าง ; ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ล้วน ๆ เหล่านี้ มันก็ยังว่าง. ถ้าอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ เรียกว่า อยู่ด้วยสัจธรรมวิหาร คือ อยู่ด้วยความรู้สึกในสิ่งที่ได้ผ่านไปแล้วว่า “ความจริงมันยังคงมีอยู่อย่างนี้เอง”, และความจริงเรื่องสัจธรรมวิหารนี้ ยังปรากฏแจ่มแจ้งอยู่ในจิตใจของบุคคล แม้ที่เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว.

นี่ก็เรียกว่า สัจธรรมเกี่ยวข้องกับบรรพชิตตลอดคณาธิปไตย ตั้งแต่พระบ้านพระป่า พระกำลังปฏิบัติ พระปฏิบัติแล้ว เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว.

ที่นี้ มาถึง **ฆราวาส** หมายถึงฆราวาสที่เป็นชาวบ้านธรรมดา ไม่ใช่ฆราวาส อริยบุคคล หรือแม้ว่าฆราวาสอริยบุคคล ก็ยังเกี่ยวข้องกับสุญญา. ฆราวาสทุก อาชีพ ทุกหน้าที่การงาน นับตั้งแต่คนขอทาน ไปถึงมหาจักรพรรดิ หรือว่าถ้าเลยไป ถึงพวกเทวดา พวกพรหม ในพรหมโลกด้วยก็ได้; นี้เรียกว่าเป็นชาวบ้านเหมือนกัน. เทวดาชั้นพรหมสูงสุดของสิ่งที่มีชีวิต นี้ก็ยังเป็นชาวบ้าน หากไม่รู้เรื่องสุญญา แต่ก็ต้อง เกี่ยวข้องกับเรื่องสุญญา เพราะกำลังลำบากยุ่งยากอยู่ด้วยความไม่รู้เรื่องสุญญา. ทุกคน มีหน้าที่ที่จะต้องศึกษาปฏิบัติเรื่องสุญญา ตั้งแต่คนขอทานขึ้นไปถึงพระเจ้าจักรพรรดิ เลยขึ้นไปถึงพวกพรหมในพรหมโลก; ถ้าไม่รู้เรื่องนี้ ไม่สนใจเรื่องนี้ ก็ต้องมีความ ทุกข์ไปตามเดิม.

ฆราวาสนี้ จะเป็นเด็กก็ตาม เป็นหนุ่มเป็นสาวก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นคนสูงอายุก็ตาม เป็นคนชราแก่หง่อมก็ตาม ก็ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสุญญา; ถ้าไม่ เกี่ยวข้องเท่าไร ก็ต้องมีความทุกข์เท่านั้น. เด็ก ๆ เขาก็มีหัวใจเป็นสุญญาอยู่น้อย ๆ ตามประสาเด็ก ๆ ตามธรรมชาติมากกว่า คือยังคิดเรื่องตัวกู - ของกูไม่เป็น. เด็กเล็ก ๆ เด็กทารกนี้ เป็นอัตโนมิติโดยบังเอิญ ไม่ปรุ่งแต่งเป็นตัวกู - ของกูมากเหมือนผู้ใหญ่; แต่แล้วไม่เป็นอย่างนั้นยิ่งขึ้นทุกที พอโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา เป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นมา กลับสร้างความปรุ่งแต่งเรื่องตัวกู - ของกูเพิ่มมากขึ้น, เป็นพ่อแม่เรือนก็ยิ่งมากขึ้น. ต่อเป็นคนแก่ชรา ตอนนั้นแหละจึงจะค่อยสั่นหัว ว่าไม่ไหวทั้งนั้นไว้ว ก็เลยเห็นได้ว่า คนต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสุญญาทุกคน และทุกระดับทุกวัย.

ที่กล่าวมานี้บ่งถึงลักษณะที่ว่า สุญญาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธบริษัท หรือเป็นเรื่องทั้งหมดของมนุษย์ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือว่าหลักในพุทธ- ศาสนาโดยที่ไม่เรียกชื่อว่าพุทธศาสนา ก็ยังมีอยู่มาก.

ตัวพุทธศาสนาทุกรูป หนึ่งอยู่กับสัจธรรม

ที่นี่ มาดูตัวพุทธศาสนาเองกันเสียบ้าง สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศาสนานี้ ก็แบ่งเป็นชั้น ๆ คืออยู่ในรูปของการเล่าเรียน แล้วก็อยู่ในรูปของการปฏิบัติ แล้วก็อยู่ในรูปของการได้รับผล ก็เป็นผลของการปฏิบัติ; ทั้ง ๓ รูปนี้ก็จะเป็นพุทธศาสนาเป็นศาสนา. แม้ที่สุดจะพูดถึงการบวชเข้ามาในพุทธศาสนา ก่อนแต่ที่จะเรียนหรือจะปฏิบัตินี้เราก็บวชกันก่อน แต่มาส่งเคราะห์เข้าไปในเรื่องเรียน บวชเข้ามาเพื่อเรียนเรียนแล้วก็ปฏิบัติ ปฏิบัติแล้วก็ได้ผลของการปฏิบัติ; ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธทุกระดับหรือทุกระดับนี้ ก็หนึ่งอยู่กับสัจธรรม. เราบวชเข้ามาเพื่อเรียนเรื่องสัจธรรม คุณจะรับรู้ข้อนี้หรือไม่ เป็นเรื่องส่วนตัวของคุณ; แต่โดยหลักเนื้อแท้ของธรรมะของธรรมชาตินี้ บวชเข้ามาเพื่อเรียนเรื่องสัจธรรม ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

การเรียน เรียนปริยัติ หรืออะไรก็ตาม จะปริยัติถึงไหน ถึงก็ประโยชน์หรืออะไรก็ตามใจ ก็เป็นเรื่องเรียนเรื่องสัจธรรม เรียนปริยัติเรื่องสัจธรรม; ถ้าไม่อย่างนั้นเป็นปริยัติงูพิษ; พระพุทธเจ้าท่านเรียกอย่างนั้น. ในโลกศัพท์ปมสูตร เรียกปริยัตินั้นว่าเป็นงูพิษ คือปริยัติที่นักศึกษปริยัติจับเอาไม่ตี แล้วกลายเป็นงูพิษกัดตาย, ถ้าจับเอาตีถูกต้องตี ปริยัติก็เป็นเรื่องสัจธรรม.

หลังจากปริยัติ ก็ไปปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นกรรมฐาน เป็นวิปัสสนาเป็นอะไรแล้วแต่จะเรียกกัน เราเรียกว่า ปฏิบัติ ก็ปฏิบัติหลักสัจธรรม ตามที่ได้เรียนมาหรือได้รับการสั่งสอนเท่านั้นก็ตามใจ. วิปัสสนาชนิดไหนก็ตาม ถ้าถูกต้องจะเป็นเรื่องสัจธรรมทั้งนั้น. โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอานาปานสติ นี่ไปศึกษาจะพบวิธีการที่ทำให้เข้าถึงสัจธรรมในอันดับสุดท้าย: นิโรธานุบัติ ปฏิบัติสัจธรรมนิโรธ ๓ เป็นเรื่องสุดท้ายของการเข้าถึงสัจธรรม, สละตัวกู - ของกู เหยียดทิ้งกลับคืนไป.

ปฏิเวธ จะได้ผล ก็ ได้ผลเป็นสัจธรรม คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ; พุท
เป็นภาษาไทยดีกว่า ว่า *บวชเข้ามา ก็เรียนความไม่ยึดมั่นถือมั่น* แล้วก็ปฏิบัติความไม่
ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ ได้ผลเป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละคือมรรค ผล นิพพาน.

ทุกคน พึงใช้สัจธรรมเพื่อไม่เกิดทุกข์

สรุปว่า บวช นี้เพื่อเข้ามาเรียน หรือ ปฏิบัติ หรือ ได้ผล ของการปฏิบัติ
เป็นความไม่ยึดมั่นถือมั่น คือสัจธรรม; มันเป็นสัจธรรมทุกกระเบียดนิ้ว ทุกเส้นขน
แต่คนเราไม่รู้สัก. ถ้าบวชเพื่อที่จะเอาความรู้นี้ไปใช้อย่างชาวบ้าน เป็นทึตติกใหม่
ออกไป เป็นบัณฑิตออกไป นี้ก็เรียกว่าเป็นสัจธรรมที่น่าหัว เพราะมาเรียนเรื่องสัจธรรม
เพื่อเอาไปใช้ เพื่อประโยชน์แก่สิ่งที่ตรงกันข้าม.

การเข้ามาบวชแล้วสึกกลับออกไป จะต้องเอาความรู้เรื่องสัจธรรมนี้ไปใช้
เพื่อประโยชน์แก่สัจธรรม อย่าให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา แม้เพราะความเป็นฆราวาสนี้.
ถ้าฆราวาสรู้เรื่องนี้ เอาไปใช้ประโยชน์ได้ ก็สมตามพระพุทธประสงค์ ที่พระพุทธเจ้า
ท่านตรัสว่า “*สุดคันตะทั้งหลายเหล่าใด เนื่องเฉพาะด้วยสัจธรรมนี้ จักเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่กุลแก่ฆราวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน*”; สุตราชื่อธัมมทินนาสูตร
มีพระพุทธภาษิตอย่างนี้.

นี่ผมพูดโดยทั่วชื่อว่า “สัจธรรมคือเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา” จะเป็น
ตัวพุทธศาสนาเอง หรือตัวพุทธบริษัทผู้ปฏิบัติพุทธศาสนาก็ตาม ต้องเนื่องเฉพาะอยู่ด้วย
เรื่องที่เราเรียกว่า สัจธรรม โดยประการทั้งปวง.

เวลาของเราทั้งหมด

สุญญตาธรรม

- ๓ -

เรื่องเกี่ยวกับสุญญตา คือพุทธศาสนาเดิมแท้

๑๘ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่ล่วง
มาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่จะได้พูดคุยถึงเรื่องใด
เรื่องหนึ่ง ตามที่ได้ตั้งใจไว้ตามเคย.

ในวันนี้จะได้พูดโดยหัวข้อว่า เรื่องอันเกี่ยวข้องกับ
สุญญตานั่น คือพุทธศาสนาเดิมแท้. วันนี้เป็นครั้งที่ ๓
ของการบรรยาย แล้วก็เป็นเรื่องที่ ๓ ของเรื่องสุญญตา
อันเกี่ยวกับหลักวิชา. ขอนหมายความว่าเราตั้งใจจะพูด
เรื่องสุญญตา ในส่วนที่เป็นหลักวิชา หรือเป็นหลักทฤษฎี
ให้เป็นที่เข้าใจกันพอสมควรก่อน แล้วจึงค่อยพูดถึงส่วน
การปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติต่อไป.

สุญญตา คือตัวแท้ของพุทธศาสนา แต่อาจเปลี่ยนแปลงไป

ทำไมจึงได้พูดเรื่องสุญญตาคือตัวพุทธศาสนาเดิมแท้ ? นี้ก็เพราะเหตุที่ว่า จะ
ได้รู้จักเนื้อเดิมแท้ โดยแยกออกมาเสียได้จากเนื้อพอกใหม่ของพุทธศาสนา; ไม่ว่า
ศาสนาไหนจะต้องมีอาการอย่างนั้นๆ นั่น คือ มีของเดิมแท้ ที่พระศาสดาได้สั่งสอนไว้
อย่างไร แล้วค่อยๆ มีเรื่องเรียกว่าเนื้อพอกใหม่ หรือเนื้ออกใหม่ ที่ค่อยๆ มีขึ้น
ตามกาลเวลา. แล้วปัญหามันก็เกิดขึ้นตรงที่ว่า คนมาหลงเนื้อพอกใหม่แทนเนื้อเดิมแท้
โดยไม่รู้ตัว.

เนื้อพอกใหม่นี้อาจมาแทนเนื้อเดิมแท้ โดยที่ดูไม่ออก, ดูออกไม่ง่าย สำหรับ
คนทั่วไป; เพราะว่ามันค่อยๆ อกทีละนิด โดยไม่รู้ตัว, มันผันแปรมาทีละนิด
โดยไม่มีใครจะสังเกตเห็น หรือไม่ทันจะสังเกตเห็น. นี่คือข้อที่ทำให้เกิด เป็นปัญหา ยุ่งยาก
คือข้อที่มัน มีอะไรเปลี่ยนแปลงไป หรือเกิดขึ้นมาแทนของเดิมนี้ โดยไม่รู้ตัว
เสร็จแล้วผลลัพธ์หรือคุณค่าของมัน ก็เปลี่ยนไปโดยไม่รู้ตัวด้วยเหมือนกัน; ไม่มี
ใครรู้ว่ามันได้มีการเปลี่ยนแปลง แม้ในส่วนที่เป็นผลของเรื่องนี้. มันไม่เหมือนกับ
ที่เราจะเปลี่ยนอะไหล่ให้เครื่องยนต์ หรือเรือ หรืออะไร ซึ่งเปลี่ยนชนิดที่เรียกว่าทดแทน
ของเก่าเป็นส่วนๆ เอามาใส่ให้มันดีเหมือนเดิม.

เราอาจจะ เปลี่ยน รถคันหนึ่ง ทุกๆ ชิ้นทุกส่วนที่ชำรุด ให้ดีเหมือนเดิมได้
หรือบางทีจะดีกว่าเดิมก็ได้ ถ้าเราตั้งใจจะทำ. อย่างนี้ ไม่ใช่เนื้ออกใหม่ หรือไม่
ใช่เนื้อพอกใหม่; หมายความว่ามันเป็นชิ้นส่วน ซึ่งแทนที่ของเดิมได้ เป็นส่วนๆ

เป็นชั้น ๆ ไป มันก็ใหม่หรือถูกต้องอยู่เสมอ. เราอาจจะเปลี่ยนรถยนต์คันหนึ่งทุกส่วน ให้ดีเหมือนเดิมได้ หรือดีกว่าเดิมได้ อย่างนี้ไม่เรียกว่าเป็นเนืองอกใหม่.

ความเปลี่ยนแปลงของหลักธรรมะเรื่องสูญญาดานัน พระพุทธเจ้าท่านตรัสเปรียบเหมือนกับการเปลี่ยนแปลง อย่างเช่นการอุดปะใหม่ของกลองใบหนึ่งเรื่อย ๆ ไป; แม้ว่ามันยังจะเป็นรูปลองอยู่ได้ แต่เสียงหรือคุณภาพมันเพี้ยนไป เช่นอย่างน้อยเสียงก็ต้องเพี้ยนไป.

มีพระบาลีเกี่ยวกับเรื่องนี้ในสูตร ๆ หนึ่ง เป็นเรื่องอุปมาให้เข้าใจได้ดีที่สุดคือเรื่องกลอง สำหรับใช้ในกองทัพของกษัตริย์พวกหนึ่ง ในสมัยศึกตำบรرف. กษัตริย์พวกทสธารหะ อยู่ในกลุ่มพวกปาณฑพของมหาภารตยุทธ; พวกนี้มีกลองสำหรับประจำกองทัพใช้มาเรื่อย ๆ ชื่อกลองอานกะ. การที่มีชื่อเรียกอย่างนั้นนี้ หมายความว่า เป็นของศักดิ์สิทธิ์ มีอukumติ มีคำขวัญอะไรอยู่ในนั้น.

กลองนี้ทำด้วยไม้ หุ้มด้วยหนัง มีส่วนชำรุดที่ตัวกลอง เพราะเวลานานเข้า สิบมาหลายชั่วอายุคน; ไม้บางส่วนเริ่มเสียไป เพราะผุกร่อน ก็ต้องแก้ไข คือว่าควักเอาส่วนที่เสียผุกร่อนนั้นออก แล้วก็ปะเนื้อไม้ใหม่อุดเข้าไป ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนเป็นรูปลองอยู่เหมือนเดิม. ต่อมาเกิดมีแผลผุหรือเนื้อไม้เสียตรงจุดอื่นอีก เจ้าหน้าที่ก็ต้องเอาไม้ใหม่มาปะอุดแทนไม้ส่วนเสียที่ควักออก.

คุณลองทำมโนภาพ ให้เห็นภาพพจน์อันนี้ให้ชัดเจน ว่ากลองนั้นจะอยู่ในลักษณะอย่างไรมากขึ้น ๆ; จนมาถึงสมัยหนึ่ง มาตรวจดูปรากฏว่า เนื้อไม้ของเก่าไม่เหลืออยู่เลย เต็มไปแต่ไม้ใหม่ที่ปะประสานกันอยู่ยุ่ง เหมือนเนื้อไม้ค้ำบางชนิดสมัยนี้.

ก็เป็นอันว่า ไม้เนื้อเดิมมิได้เหลืออยู่เลย มีแต่เนื้อใหม่ประสานกันอยู่ยงไปหมด; แล้วผลมันจะเป็นอย่างไร? มันก็มีคุณสมบัติเปลี่ยนไปๆ เช่นเสียงจะไม่เหมือนเดิมเป็นต้น, แล้วความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ของคนทั้งหลายต่อกลองใบนั้น มันก็เปลี่ยนไป มีผลถึงกับจะต้องทำให้หากลองอันใหม่.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสเล่าเรื่องนี้ โดยมีพระประสงค์ที่จะทรงแสดงข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คือเกี่ยวกับกรรมวินัยของพระองค์ เลยตรัสต่อไปว่า:

“ภิกษุทั้งหลาย! จักมีสมัยหนึ่ง ซึ่งภิกษุทั้งหลายในศาสนานี้ จะมีความเห็นห่างไม่แยแส ไม่ตั้งใจสดับ ไม่ตั้งใจเรียน ไม่ตั้งใจปฏิบัติต่อสุตตันตะทั้งหลาย ที่தாகตได้กล่าวไว้ ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นเรื่องเหนือโลก คือสุตตันตะทั้งหลายที่เนื่องเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา. แต่ว่าสุตตันตะทั้งหลายเหล่านี้ อันสาวกได้ทำขึ้น อันภิกษุได้ทำขึ้น อยู่ในรูปของกาพย์กลอน วิจิตรไพเราะด้วยตัวอักษร ด้วยพยัญชนะ เป็นเรื่องนอกแนว. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพากันสนใจ พากันเจียหูฟัง ตั้งใจฟัง รับเอาไปยึดถือ; เมื่อเป็นอย่างนี้คำสอนของพระพุทธเจ้าก็จะค่อย ๆ เลือนไป มีคำสอนของคนรุ่นหลังเข้าไปแทน ก็จะเหมือนเนื้อกอลองใบนั้น”

เห็นเมื่อเป็นอย่างนี้ ความเพี้ยนไปก็จะค่อยเกิดขึ้น ๆ ตามลำดับ จนมีความเลอะเลือนแก่สิ่งที่เรียกว่าธรรมะและวินัย, จะเลอะเลือนในหลักสำคัญนี้ ทั้งฝ่ายธรรมะและวินัย. ทรงนี้พระพุทธองค์ท่านตรัสว่า “ธรรมะเลอะเลือนเพราะวินัยเลอะเลือน, วินัยเลอะเลือนเพราะธรรมะเลอะเลือน”.

ถ้าตัวหลักพุทธศาสนาเลอะ ธรรมวินัยก็ย้อมเลอะเลือน

นี่ขอให้อ่านไว้ให้ติดตัวว่า “*ธรรมะเลอะเลือนเพราะวินัยเลอะเลือน วินัยเลอะเลือนเพราะธรรมะเลอะเลือน*” ก็มันจะเลอะเลือนแต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ เพราะมันเนื่องกัน. เมื่อธรรมะเลอะเลือน ก็หมายความว่า เมื่อหลักของธรรมะซึ่งเป็นตัวพุทธศาสนาเลอะเลือนไป แม้เป็นครั้งแรก แม้เพียงเล็กน้อย สิ่งที่เราเรียกว่าวินัย ที่เป็นหลักปฏิบัติของหมู่คณะ ก็เริ่มเลอะเลือน ก็มันเริ่มเปลี่ยนความมุ่งหมาย. หรือเมื่อวินัยที่ปฏิบัติอยู่เลอะเลือนไป หลักที่เป็นหัวใจของธรรมะก็เริ่มเลอะเลือนได้ ก็มันอยู่ที่ความมุ่งหมายเพียงอย่างเดียว; พอความมุ่งหมายนั้นเปลี่ยน การปฏิบัติทั้งฝ่ายธรรมะและฝ่ายวินัยก็เลอะเลือน.

เหมือนอย่างเตี้ยนี้ เราปฏิบัติวินัย ก็เพื่อให้สนับสนุนแก่การปฏิบัติธรรมะ, เหมือนที่มึสติอย่างนี้ ก็มีสติเพื่อให้มีสมาธิ มีปัญญาไปตามลำดับ. ถ้าสติเปลี่ยน สมาธิ ปัญญาที่จะมาทีหลังนั้นก็เปลี่ยน หรือมันเฉไป จะช่วยกันทำให้เจ. นี่ธรรมะเลอะเลือนวินัยเลอะเลือน, วินัยเลอะเลือนธรรมะเลอะเลือน, มันหมายความว่ามากอย่างนี้.

ถ้าเราจะพิจารณาคนที่วินัย ระเบียบวินัยหรือศีล นี้ก่อน เราจะต้องเห็นข้อเท็จจริงสักอย่างหนึ่งว่าแม้สิ่งที่เรียกว่าศีลนี้ ก็ต้องอาศัยสัญญาตา คือปฏิบัติศีล ปฏิบัติวินัยไป เพื่อให้ไปพบบันกับความไม่ยึดมั่นถือมั่น คือให้เข้ากันได้ กับหลัก หรือกฎของธรรมชาติที่ว่า “*สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น*” เพราะว่างจากตัวตนตามแบบปัจเจกชนที่เราสาวอยู่ทุกวัน: *ยถา ปจฺจยํ ปวตฺตมานํ นิสฺสตุโต นิขฺขัโว สฺยุโณ.* ให้พิจารณาเมื่อจะฉันอาหารเข้าไป หรือว่าเมื่อจะนุ่งห่มจีวร ว่านี่เป็นสักว่าธาตุตาม

ธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นของว่างเปล่า; มีระเบียบวินัยแม้แต่จะกินอาหาร นี้ก็ยังเป็นอย่างนี้ คือเนื่องด้วย สุญญา.

ระเบียบวินัยอื่น ๆ ก็เหมือนกัน แม้จะไม่มีคำพุทธระบุมชัด แต่ความมุ่งหมาย ของ วินัย หรือ ศีล เหล่านั้น มุ่งไปสู่ความจริงของสุญญา คือความว่างเปล่าจาก ตัวตน. แม้ที่สุดเท่าตัวศีลชั้นต้น ชั้นต่ำที่เป็นหลักเป็นประธาน เรื่องปาณาติบาต อทินนาทาน ฯ นี้ก็มีรากส่วนลึกอยู่ตรงที่ว่า ไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวเป็นตน; ถ้าเรามอง เห็นข้อนี้แล้ว มันก็ฆ่ากันไม่ลง ก็ลักขโมยกันไม่ลง ล้วงเกินกันไม่ลง แล้วทำอะไร ชนิดที่มันเป็นการชาติศีลไม่ลง.

เพื่อให้ได้ผลอย่างนั้น ก็จะต้องมีศีล ที่บัญญัติขึ้นมา ในรูปของความ ไม่เห็นแก่ตัว เช่นไปฆ่าเขา อย่างนี้ก็เพราะว่าเห็นแก่ตัว, อยากรจะได้อะไร หรือ โกรธแค้นอะไรก็ตามใจ แล้วไปฆ่าเขา ก็เพราะเห็นแก่ตัว. ถ้าไม่มีความเห็นแก่ตัว มันก็ทำไม่ได้; ฉะนั้น ศีลจึงมีความมุ่งหมาย ที่จะกำจัดความเห็นแก่ตัวไปตั้งแต่ระยะ แรกเริ่มเดิมที ตั้งแต่เข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้. อย่าเห็นแก่ตัวถึงกับไปฆ่าเขา หรือว่าที่ สวรรระวังไม่ฆ่าเขา ก็เพื่อระวังความไม่เห็นแก่ตัวเหมือนกัน.

ถ้ารู้เรื่องสุญญา ธรรมะจะไม่เลอะเลือน

ถ้าเรา คอยบังคับตัวไม่ให้ทำผิดศีล เหล่านี้ นี้ก็เป็นการควบคุมการเห็น แก่ตัว บั่นทอนความเห็นแก่ตัวอยู่ในตัวมันเองในรากฐานชั้นลึก: *ประทุษร้ายชีวิต*

ร่างกายของผู้อื่น นั้นเห็นแก่ตัว, ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น นี้ก็เห็นแก่ตัว, ประทุษร้ายของรักของผู้อื่น ก็เพราะเห็นแก่ตัว, ใ้ว่าจาเป็นเครื่องประทุษร้าย สิทธิอันชอบธรรมของผู้อื่น นี้ก็เพราะความเห็นแก่ตัว, ถ้าไปดื่มน้ำเมา ประทุษร้าย สติปัญญาสัมปชัญญะสมปฤติของตัว นี้ก็เพราะเห็นแก่ตัว ชนิดที่ปลอม เห็นแก่ตัวที่เป็นกิเลส มันก็เลยเป็นไปในทางหลงไหลเกี่ยวกับตัว.

ถ้ามีความรู้เรื่องสัญญาตาแจ่มแจ้งอยู่ คือไม่มีอะไรที่เป็นตัวนี้ ก็ทำสิ่งผิดๆ เหล่านี้ไม่ได้ วินัยก็จึงเป็นวินัยที่ถูกต้องตามความมุ่งหมาย, วินัยยังคงเป็นเครื่อง ขจัดความเห็นแก่ตัว หรือทำลายความรู้สึกที่เป็นตัวในชั้นแรกเริ่ม; อย่างนี้เรียกว่าวินัย ไม่เลอะเลือน มีแกนกลางที่ถูกต้อง.

เมื่อวินัยไม่เลือน ธรรมะก็เลอะเลือนไม่ได้ เพราะตัวธรรมะอยู่เป็น แกนของวินัย ก็จะไม่ทำอะไรที่เป็นการเห็นแก่ตัว แล้วไปประทุษร้ายสิ่งต่างๆ ได้. ถ้าธรรมะอยู่เป็นแกนของวินัยแล้ว วินัยก็เป็นเครื่องห่อหุ้มธรรมะ; หลักธรรมะมีอยู่ อย่างไร ระเบียบปฏิบัติก็เป็นไปตามหลักอันนั้น มันเหมือนกับห่อหุ้มเนื้อในไว้ให้ยังคง บริสุทธิ์อยู่.

เรื่องเกี่ยวกับเปลือกหรือเนื้อในนี้ ให้สังเกตดูผล ที่มันมีทั้งเปลือกและ เนื้อใน, ถ้าเนื้อในเสีย เปลือกก็ต้องเสีย, ถ้าเปลือกเสีย เนื้อในก็ต้องเสีย เพราะ มันมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง. วินัยเลอะเลือนเมื่อธรรมะเลอะเลือน ธรรมะเลอะเลือน ก็เมื่อวินัยเลอะเลือน; พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้: *เพราะว่าภิกษุทั้งหลาย เห็นห่าง ค่อสุดตันตะที่เนื่องเฉพาะด้วยสัญญาตา ที่ตถาคตกล่าวเอง ที่ลึกซึ้ง ที่เหนือโลก,* แล้วไปสนใจสุดตันตะที่สวย ๆ งาม ๆ ด้วยอักษรและพยัญชนะ พวกกวีศิลปินร้อยกรอง ขึ้นในรูปของความตึงคูก เป็นภาพยกลอน.

แม้ว่าคำพูดหรือตัวหนังสือมีอยู่อย่างที่กล่าวมานี้ เราก็ยังเอามาใช้กันได้ กับเหตุการณ์สมัยนี้ ที่หันเหไปในเรื่องของลากลักการะ. ธรรมวินัยถูกทำให้หันเหไป เพื่อประโยชน์แก่การได้มาซึ่งลากลักการะ เกียรติยศ ชื่อเสียง; เพราะฉะนั้นเขาจึง ต้องคัดแปลงถ้อยคำ หรืออักษรพยัญชนะให้จิตรไพเราะแก่หูที่ต้องการเหยื่อ.

พระไตรปิฎกนี้มีอยู่ครบ ทั้งสุตตันตะที่เป็นสุญญตา และสุตตันตะที่เป็น เพียงของที่ไพเราะหู นอกแนวของสุญญตา; ภิกษุสามเณรก็ไปสนใจในส่วนนี้ เอามา พูตกันแต่ส่วนนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องนรก เรื่องสวรรค์ เรื่องอะไรก็ไม่ว่า ที่จะทำให้ ทายกทายิกาเคลิ้มไป. ส่วน เรื่องสุญญตา เรื่องนิพพิทา วิราคะ เบื่อหน่ายคลาย คำหนัก นี้ ไม่เอามาพูด; จนกระทั่งแม้ในประเทศไทยเวลานี้ ก็มีพวกที่มีความเข้าใจ ไปว่าสุญญทานั้นกลับเป็นเรื่องมิชฌาติฎฐินนอกพุทธศาสนา. เรื่องเนื้อเค็มแท้ของกลอง คือเรื่องสุญญทานี้หายไปเสีย ไม่อยู่ในความต้องการ หรือความสนใจศึกษาเล่าเรียน ของภิกษุในพุทธศาสนา.

ความไม่สนใจ “สุญญตา” นี้เป็นภัยใหญ่

คุณลองพิจารณาดู ถ้าไม่พิจารณาจะไม่เห็น ว่าเป็นภัยอันใหญ่หลวง. ไม่มีภัยอะไรที่ใหญ่หลวงเท่านี้ สำหรับพุทธศาสนา สำหรับระบบของวัฒนธรรมทางจิต ทางวิญญาณอันสูงสุดนี้; แล้วมันมีอาการเป็นเหมือนกับว่าพังทลาย เพราะเหตุนี้คือ เดียวที่ว่าภิกษุทั้งหลายห่างเหินไปเสียจากสุตตันตะ ประเภทที่เนื่องเฉพาะอยู่ด้วย สุญญตา ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง, ไปชอบของใหม่ ของอธิบายเพิ่มเติมใหม่ นอกแนวของสุญญตา.

ผมเห็นว่าเรื่องนี้สำคัญ จึงเอามาพูด ทั้งที่ไม่น่าฟัง หรือไม่น่าสนุกเลย
ซ้ำๆ ซากๆ อยู่แต่คำว่า “สัญญาตา”, เพื่อจะเตือน อยู่เสมอว่า ธรรมะเลอะเลือน
เพราะวินัยเลอะเลือน วินัยเลอะเลือนเพราะธรรมะเลอะเลือน. วินัยก็ต้องอาศัย
สัญญาตา ธรรมะก็ต้องอาศัยสัญญาตา; พอศีลหรือวินัย หันเหไปจากหลักเรื่องสัญญาตา
มันก็กลายเป็น เป็นศีล หรือ วินัยชนิดที่เป็นวิฎฐคามินี หรือ อาสวัฏฐานียะ ก็เป็น
ศีลชนิดที่ทำให้ว้ายเวียนอยู่ในวิฎฐะ ไม่พาออกไปนอกวิฎฐะ, แล้วก็ เป็นอาสวัฏ-
ฐานียะ คือเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะกิเลส ตลอดไป.

รักษาศีลเป็นวิฎฐคามินี: รักษาศีลเพื่อให้ได้เกิดดี เกิดสวย เกิดรวย
อยู่ในมนุษยโลก เทวโลก เหมือนที่ปรารถนากันนัก; ศีลของทายกทายิกามีความ
มุ่งหมายอย่างนี้เป็นส่วนใหญ่. นี่เพราะเห็นทางคอหัวใจของพุทธศาสนา คือสัญญาตา.
ฉะนั้น ศีลของทายกทายิกาเหล่านั้น จึงเป็นไปเพื่อชักนำคนเหล่านั้น ให้เวียนว้ายอยู่ใน
วิฎฐะ, แล้วก็เป็นที่ตั้งตั้งอกของอาสวะ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ หรือว่ามีกามาสวะ
ภวาสวะ อวิชชาสวะ ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม; เมื่อมีอาสวะทั้ง ๓ นี้แล้ว มันก็ไม่เบื่อกที่จะ
เวียนว้ายอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ.

นี่เรียกว่า ศีล หรือ วินัย นั้นได้เลอะเลือนไปเสียแล้ว เป็นไปเพื่อวิฎฐะ
กลายเป็นที่ตั้งของกิเลสและอาสวะ ที่จะงอกงามยิ่งขึ้น แล้วก็เวียนว้ายอยู่ในวิฎฐะเป็น
กับป้เป็นกัลป์เลย; กว่าจจะรู้สึกก็ไม่รู้ว่าเมื่อไร คงจะตายเนาเข้าโลงไปเสียก่อน ที่จะ
รู้สึก ว่า อ้าว, เลอะเลือนแล้ว.

วินัยที่เป็นรากฐานนี้ เป็นเครื่องหุ้มห่อของธรรมะ ถ้าวินัยเจ ธรรมะก็เจ;
เห็นได้ที่ว่า วิบัติสนา เกียวนนี้ ก็เป็นวิบัติสนาหาลาก ไม่ใช่ทำวิบัติสนาเพื่อจะดับกิเลส.

ธรรมะก็เพื่อ เป็นอภิธรรมเพื่อ ไม่ใช่อภิธรรมจริง ไม่ใช่อภิธรรมยิ่ง แต่เป็นอภิธรรมเพื่อ เพราะว่ามีวินัยเริ่มเจ ธรรมะก็เจ, ธรรมะเจ วินัยมันก็เจ มันช่วยกันอยู่อย่างนี้.

อภิธรรมเรื่องสุญญาตาไม่สนใจ แต่ไปสนใจอภิธรรมเพื่อ เรื่องนั้นเรื่องนี่ หมุมหมิมไปหมด แล้วก็นำไปสู่มหากุศลชนิดที่จะไปสู่สวรรค์อีก จะไปสู่เรื่องสวย ๆ งาม ๆ เรื่องสนุกสนาน เรื่องเอร็ดอร่อย เป็นมหากุศลในสวรรค์ ในเทวโลกพรหมโลก อะไร ก็ตามใจ. อภิธรรมเพื่อมีจุดจบอยู่ที่มหากุศล เป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ; ในเมื่ออภิธรรมจริง ต้องการจะทำลายทั้งกุศล ทั้งอกุศล และทั้งอัปายากฤต ไม่ให้ยึดถือ ให้มันว่างเป็น สุญญาตาไป.

ถ้าคุณอยากจะพุกช่วยทำ อภิธรรม ก็ต้องแยกเป็นอภิธรรมจริง หรืออภิธรรม อย่างยิ่งนั้น น้อย่างหนึ่ง, อภิธรรมเพื่อ หรือเกิน น้อย่างหนึ่ง. อภิธรรมเพื่อก็นำไป วนเวียนอยู่ในวัฏฏะ โนมมหากุศลที่จะนำไปเกิดดี เกิดสวย เกิดรวย ในกามภพ รูปภพ; มันเพื่อจนวนเวียน วนเวียนก็วนเวียนอยู่ที่นี้, ถ้าอภิธรรมจริงต้องนำดึงตัวลือออกไปสู่สุญญาตา คือความว่าง.

เมื่อวินัยเจ ธรรมะก็เจตาม, วิปัสสนากรรมฐานเพื่อสิ้นอาสวะ ก็กลายเป็น เพื่อทำลายสักการะ ซึ่งเป็นเหยื่อของอาสวะ; นำกัลลวหรือไม่นำกัลลว? พระพุทธเจ้าท่าน เรียกอาการอย่างนี้ว่า อนาคตภัย เพราะว่าคำพูดนี้ท่านตรัสเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่. ท่าน ตรัสไว้ว่าในอนาคต จะมีภัยอย่างนี้เกิดขึ้น คือภิกษุทั้งหลายจะเห็นห่าง ไม่ชอบ สุญญาตาของตถาคต, แล้วก็ไปชอบของใหม่ๆ เขียวๆ แดงๆ ที่เติมลงไปในเรื่องที่ เรียกว่าพระไตรปิฎก.

พระไตรปิฎก^{๕๔} ที่เดิมกันลงไปได้เรื่อย ครั้งแรกก็มีนึกเดียว แล้วก็มีมากขึ้น ๆ มากขึ้น ๆ จนมีปรากฏอยู่ในรูปอย่างนี้ เวลานี้; เพราะฉะนั้นมันจึงมีทั้งที่เกี่ยวกับสัญญาตา และไม่เกี่ยวกับสัญญาตา. ต้องคัดออก หรือมีฉะนั้นก็ต้องสามารถฉลาด ทำส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับสัญญาตานี้ ให้มาเกี่ยวกับสัญญาตา อย่าให้มันเฉไฉออกไป. ครั้นเมื่อมันมีการเฉ กลับมีการสนับสนุนกันแต่ในทางที่เฉที่เขว แทนที่ว่า จะช่วยกันแก้ไขให้กลับมาสู่ภาวะที่เป็นเนื้อเดิมแท้ กลับช่วยกันพอกเข้าไป ช่วยสนับสนุนกันแต่ในเรื่องที่มันจะเฉ; นี่เรียกว่า อนาคตภยได้มาถึงเข้าแล้ว.

พุทธบริษัทเกลียดสัญญาตา จะหาเพชรที่หน้าผากไม่พบ

ปรากฏว่าพุทธบริษัท แม้ในประเทศไทย ก็กำลังเกลียดธรรมชาติเรื่องสัญญาตา ใครจะพูดก็ถูกห้าม, ใครเอามาพูดถึงก็ถูกล้อ, หรือถูกทำให้หมดความพยายาม. เขาเกลียดสัญญาตา เห็นสัญญาตาเป็นมิจจาทิฎฐิ เห็นของเพื่อหรือเรื่องอกใหม่ ๆ เช่นอภิธรรม เพื่อเป็นต้นนี้ว่าเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา ก็เลยหาเพชรเม็ดเดียวที่หน้าผากไม่พบ; ก็ไปคว้าเอาลูกหิน สำหรับเด็กเขาหยอกกันเล่นมาเป็นเพชร, หรือบางทีก็อาจจะไปคว้าเอาเม็ดมะขาม ขึ้นมาแทนลูกหินด้วยซ้ำไป.

นี่คือ อนาคตภย ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสพยากรณ์ไว้ล่วงหน้า: ภิกษุสามเณรสมัยนี้^{๕๕} ไม่สนใจ “*ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานิ ฯ*”; ยิ่งเป็นมหาเปรียญแล้ว ก็ยิ่งเกลียด *ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานิ ฯ* ไม่เคยพบหน้ากันเลย.

ผมจะเล่าเรื่องนี้^{๕๖} อีกทีก็ได้ ว่าสมัยผมบวชหลายสิบปีมาแล้ว ใครก็ตามพอเข้ามาวัด อยู่วัดเพื่อจะบวช สิ่งแรกที่เขายื่นให้ก็คือ *ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานิ* ใส่

กระตาสใส่กระตางเอาไปท่อง จนกว่าจะจำได้ ยะถาบั้จะยัง นี้. พอมาถึงสมัยนี้ เมื่อคุณบวชเขยี่นอะไรให้เป็นอันแรก ยี่งบวชกันอย่างจุกจุกเงินอย่างที่คุณบวชอย่างนี้ ค้ำย มันก็จะเรียน “เอสาหิฯลฯ” อะไรไปเลยก็ได้ เพื่อจะบวช, เรียนคำบวชเพื่อจะบวชกันเตียวัน.

สมัยก่อนเขาให้เรียน *ยถาปจฺจยิ ปวตฺตมานิฯ* จนจำได้ก็ลองเกล้า แล้วเรียน *ปฏิสงฺขา โยนิโสฯ* เรียน *อชฺช มยาฯ*, แล้วจึงจะเรียนไหว้พระสวตมนต์ ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น, แล้วจึงจะเรียนสวตมนต์เจ็ดตำนาน สิบสองตำนานบ้าง, แล้วจึงจะเรียนคำบรรพชา. ผมใช้เวลาตั้ง ๑๕ วัน กว่าจะเรียน *ยถาปจฺจยิฯ* บัจจเวกขณฺจบ, ทำวัตรเช้าทำวัตรเย็นจบ, เรียนเจ็ดตำนานจบนี้ ใช้เวลาตั้ง ๑๕ วัน จึงจะได้เรียนคำขอบรรพชาแล้วบวช. เตียวันไม่มีอย่างนั้น *ยถาปจฺจยิ* ไม่รู้อยู่ที่ไหน ไม่เคยพบจนบวชแล้ว จนเป็นมหาเปรียญแล้ว จนสึกก็ได้.

ยถาปจฺจยิฯ นั้นเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เป็นเรื่องสุญญาโดยตรงที่พระพุทเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างที่เราสวตกันอยู่ทุกวันนี้. ถ้าแปลมันก็บอกอยู่ชัดเจนแล้ว: **ทั้งหมดทั้งหลายเหล่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคล เป็นของว่างเปล่าจากตัวตน เป็นเพียงธรรมชาติ สักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ;** นี่คือหัวใจทั้งหมดทั้งสนของพระพุทศาสนา ที่เรียกว่า **สุญตปปฏิสยุตตา – เรื่องเนื่องเฉพาะด้วยสุญญา.** ถ้าคนเราได้รับหัวใจถูกต้องเสียตั้งแต่แรก หรือนาทีแรกที่เข้ามาบวช เข้ามาอยู่วัคนี้ มันก็รับประกันได้มาก จะไม่เจ ไม่เขว.

เตียวันเขาเห็นเป็นของครี ที่เรียน *ยถาปจฺจยิฯ* หรือท่องอันนี้อยู่เป็นของครี ไม่กล้าท่องให้ใครได้อินค้ำยซ้ำ. ภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาในสมัยนี้ ไม่รู้จักสุญญา

ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ก็คือไม่ได้พบกับกับ *ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานํ*ฯ ก็ไม่ได้พบกับเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยิ่งขึ้นไปอีก.

*ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานํ*ฯ นี้ เป็นเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่แท้จริง ที่สมบูรณ์ที่สุด แล้วคนก็ไม่มองกันในรูปนี้; นี้ก็เลยไม่พบอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งโดยเนื้อและโดยเปลือก. ยิ่งเป็นภิกษุสามเณรมั่นตัวแล้ว ก็ยิ่งรวบรัดจะเอาแต่วิชาที่จะเป็นประโยชน์แก่อาชีพ จะได้สึกไปเร็วๆ มันก็แคล้วคลาดกันกับเรื่องสัญญาตาคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ทายกทายิกาเสียอีกยังค่อยยังชั่ว เพราะคลานงุ่มง่ามเป็นเต่าอยู่; เขาเอาแบบเดิมๆ เอาที่เคยประพฤติปฏิบัติ ยึดถือกันมาตามเดิม คือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ส่วนภิกษุสามเณรนี้เพียวลมบินไปในอากาศ ไปหาเรื่องที่จะทำเกียรติยศชื่อเสียง หรือความร่ำรวยให้แก่ตน ทั้งเมื่ออยู่ในเพศบรรพชิต หรือทั้งเมื่อสึกออกไป แล้วส่วนมากก็สึกออกไป.

ที่ถูก บรรพชิตควรจะเป็นฝ่ายนำทายกทายิกา

นี่ก็ดูเถอะ : พระพุทธเจ้าจะฝากศาสนาไว้กับใคร ? ก็กลายเป็นไปอยู่กับพวกทายกทายิกาเสียมากกว่า. ภาพเขียนปริศนาธรรมที่น่าทึ่ง หรือที่น่าสะอึ้ง หรืออะไรก็แล้วแต่ เขาเขียนภิกษุมีจำนวนตั้ง ๓ ชมราวสเพียง ๑ เท่านั้น ที่เป็นผู้ทำลายศาสนา. ถ้าไม่เคยดู ก็ไปดูในภาพปริศนาธรรม ที่เขียนไว้แต่โบราณมา.

(ที่สวนโมกข ๖ มีภาพเขียนนี้)

ทายกทายิกายังไม่รู้จะไรมากมาย ยังไม่ก้าวหน้าเหมือนภิกษุสามเณร ยิ่งมงายอยู่ แต่ภิกษุก็ยังมงายในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เป็นหัวใจหรือเนื้อแท้ของพุทธศาสนา.

จะกล่าวอีกทีหนึ่ง อย่าว่าแกล้งค่าแกล้งว่าอะไรเลย ทายกทายิกายังเป็น
 ฝ่ายให้ ฝ่ายเสียสละอยู่เรื่อย; ภิกษุสามเณรยังเป็นฝ่ายรับมากขึ้นทุกที. ฝ่าย
 ที่ให้กับฝ่ายที่รับมันตรงกันข้าม แล้วคิดดูเถอะ, ฝ่ายไหนจะเอียงไปหาสุญญตา? ผมว่า
 ฝ่ายให้เป็นฝ่ายที่เอียงไปหาสุญญตา, ฝ่ายที่รับเอามาสะสมไว้มาก ๆ ก็ยิ่งไกลจากสุญญตา;
 ฉะนั้นโดยปรกติทายกทายิกาก็เป็นฝ่ายที่ยังมีสุญญตา หรือเอียงไปทางสุญญตา, ฝ่าย
 ปฏิภาทกนั้นก็กลับเป็นฝ่ายที่เคล็ดเบ็ดเบี่ยงไปไหนก็ไม่รู้ ไม่เหมือนปฏิภาทกที่แท้จริงของ
 พระพุทธเจ้าในสมัยแรก ๆ. นี่พอพูอย่างนี้เขาก็หาว่าเป็นคำค่าแล้ว.

จงพยายามเข้าใจเรื่องสุญญตา เพราะเป็นตัวศาสนาแท้

ขอให้ทุก ๆ องค์ ที่อุทิศตั้งใจมาบวชในระหว่างปีตภาค เท่าที่จะทำได้
 คีที่สุกอย่างไหน จงเข้าใจเรื่องนี้ คือ เรื่องสุญญตา ในฐานะที่เป็นตัวแท้ของ
 พุทธศาสนา หรือเป็นพุทธศาสนาเต็มแท้. เราเรียกว่า “เนื้อเต็มแท้” ไม่ใช่เนื้อพอก
 ใหม่ ๆ ทำให้มันแตกกระจายออกไป แล้วไปพบเนื้อเต็มแท้. คุณจงพยายามละเรื่อง
 มันหุ้มห่อมันเสีย ตรงไปหาเรื่องแก่นแท้ หรือเนื้อในเรื่องความว่าง เรื่องที่เนื่องกับ
 ความว่าง ในฐานะที่มันเป็นของเต็มแท้ และเป็นจุดสุดยอดของสิ่งที่เรียกกันว่าศาสนา.

คุณเป็นนักศึกษาเต็มตัว ก็คงจะรู้เรื่องประวัติศาสตร์อยู่มาก ถึงแม้จะรู้เรื่อง
 ประวัติศาสตร์ในฝ่ายวัตรธรรม ก็เอามาใช้เพื่อจะรู้จักประวัติศาสตร์ในฝ่ายมโนธรรมได้
 ไม่ยาก คือพิจารณาดู ว่าเมื่อมีโลกมนุษย์ขึ้นมาใหม่ ๆ มนุษย์ยังคล้ายสัตว์ป่า ผิดกัน
 ไม่กี่มากนักแล้วค่อยวิวัฒนาการมา จนเริ่มรู้จักดี รู้จักชั่ว รู้จักตัวกู - รู้จักของกู.

นี่ ความทุกข์ของคนขึ้นมา จากความไม่มีทุกข์ เริ่มก่อขึ้นมาเป็นความทุกข์, เป็นการตั้งต้นของความทุกข์ ในตอนที่มนุษย์รู้จักดี รู้จักชั่ว รู้จักตัวกู - ของกู จะเอาดีต่าง ๆ.

ความทุกข์ อันละเอียดลึกซึ้งมัน ก่อขึ้นมา โดยเหตุที่ละจากสัญญาตาเดิม ๆ นั้น มาเป็นตัณหา - ของกู. สัตว์ไตรภพไม่มีตัณหา - ของกูมากเหมือนมนุษย์ เป็นสัญญาตาอัตโนมัติของธรรมชาติ ไม่ได้เล่าไม่ได้เรียนอะไร มันก็สบายกว่ามนุษย์ในขั้นนี้. มนุษย์เริ่มมีความยากลำบากมากขึ้น ยิ่งรู้มากยิ่งยากนานขึ้นตามแบบของมนุษย์; แต่มนุษย์ครั้งแรก ๆ มนุษย์ไม่รู้เรื่องนี้ ก็เห็นว่าไม่มีปัญหาอะไร แล้วก็ไม่ต้องช่วย ว่าถ้าใครไปพูดว่านี่เป็นความทุกข์. คัมภีร์ไบเบิลตอนที่ว่าด้วยการสร้างโลกนี้ดีมาก อธิบายเรื่องนี้ไว้ในลักษณะของภาพพจน์ หรืออุปมาดีมาก ไปหาอ่านดูเองเถิด.

ต่อมามีมนุษย์ฉลาดขึ้น ๆ พร้อมกับที่มีความทุกข์มากขึ้น เพราะจะต้องเป็นหลักธรรมศาสนาใหม่ที่ชื่อว่า “ความทุกข์ขึ้นมา เพื่อจะสอนคนให้ฉลาดอีกทีหนึ่ง” เพราะมนุษย์ทนอยู่ไม่ได้ มนุษย์มีวิวัฒนาการทางสมอง ทางสติปัญญา ความทุกข์มันก็มีมากขึ้นตามวิวัฒนาการเหล่านั้น เพราะว่าสมอง สติปัญญา ไปหลงเอาฝ่ายที่เป็นเหยื่อ ที่เป็นของสวยงามอะไรนี้ ความทุกข์จึงมีมากขึ้น.

ต่อมามีมนุษย์ที่ฉลาดไปในทางที่ถูกต้อง ก็เริ่มค้นหาวิถีทางที่จะแก้ไขความทุกข์ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นใหม่นี้; แก้ไปแก้มา ที่แรกก็เป็นเรื่องที่ว่าใช้ไม่ได้ แต่ว่า ความคิดเป็นครูเรื่อยไป ก็มาพบที่ถูกต้องที่ใช้ได้ จนกระทั่งเกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้น ในโลกนี้ก็พบว่าความทุกข์นั้นมาจากความยึดมั่นถือมั่น ที่จับกลุ่มกันเข้าเป็นตัณหา - ของกู มันเข้มขันไปในทางเป็นตัณหา - ของกู ไม่ว่างไม่เป็นสัญญาตา.

จะดับทุกข์ชั้นละเอียด ต้องใช้สุญญตา

การที่จะดับทุกข์ชั้นละเอียดคลอชิง^๕นี้ให้ได้ มันก็ต้องกลายเป็นเรื่องของสุญญตา คือทำให้ว่างไปจากความเป็นตัวกู - ของกู, ไม่มีกมันถือมัน, มันจึงมาสูงส่งอยู่ที่นี้ และเพียงนี้. ในเมื่อพระพุทธศาสนา เกิดขึ้น และสอนเรื่องสุญญตา ขยายออกไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ขยายออกไปอีกก็เป็นการปฏิบัติทานาชนิด เพื่อให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจิตก็เบื่อกว่าคลายกำหนด; นั่นแหละ คือเข้าถึงสุญญตา ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์, ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน.

พระพุทธเจ้าได้ทำไว้ถึงจุดสูงสุดอย่างนี้ จึงตรัสว่าที่ฉันทุ - ตถาคตภาสิตา ที่ตถาคตพุค^๕นี้ มันเป็น *สุตตปฏัตยุตตา* - ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เนื่องด้วยสุญญตา, *คัมภีรา* - ลึกซึ้ง, *คัมภีรตุตา* - มีความหมายลึกซึ้ง, *โลกุตตรา* - เห็นอวิสัย *ชาวโลกธรรมตา*.

ชาวโลกธรรมตา^๕นี้แต่จะเอาเข้ามา เรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องเนื้อ เรื่องหนัง เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่จะได้กินเหยื่อ; นี้วิสัยชาวโลกเป็นอย่างนี้. พอถึงเรื่องสุญญตา ก็เลยมองเห็นความไม่มีสาระ คือว่างจากสาระ แล้วก็มาเอาความว่างนี้เป็นสาระ; พุคอย่างนี้จะผิด *logic* คนสมัยนี้ไม่ฟัง. สิ่งที่เป็น *concrete* ของเป็นคุ่นเป็นก้อน กลับว่าไม่มีสาระ; ถือเอาความว่างจากสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด ว่าเป็นสาระหรือเป็นแก่น พุคกันไม่ค่อยรู้เรื่อง.

คุณเป็นนักศึกษาก็ไปพิจารณาตนเองว่า **บวชนต้องการอะไร?** ถ้าต้องการจะรู้พุทธศาสนา จะถึงพุทธศาสนา จะเข้าถึงพุทธศาสนาแล้ว ก็ให้เอาเรื่องสุญญตาไป;

แต่ถ้าต้องการเพียงว่า จะประทับใจความรู้ทางวิทยฐานะทางโลกทางอื่น ก็ศึกษาเรื่องอื่นก็ได้. แต่ผมทำไม่ได้ ผมจึงพูดแต่เรื่องนี้ จะเบื่อหรือไม่เบื่อก็ตามใจ.

พระพุทธเจ้าท่านคริสต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก เพราะเรื่องสุญญาตาทรงแสงไว้ถึงที่สุด สูงสุด “ว่างโดยสิ้นเชิงเป็นนิพพาน”; ฉะนั้นจึงพูดว่าสุญญาตาคือพุทธศาสนาตัวแท้หรือเดิมแท้. เราจับจุดนี้กันให้ได้เสียก่อนแล้วค่อยไต่เข้าไป ให้ถึงจุดหมายปลายทางของเรื่อง.

เรื่องสุญญาตา เป็นหลักตัดสินตามหลัก มหาปเทศ

ที่นี้ก็อยากจะพูดอีกนิดหนึ่ง ว่าให้ถือว่าสุญญาตาหรือเรื่องสุญญาตาเป็นหลักตัดสินความผิดความถูกตามหลักของมหาปเทศ. ถ้าเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา ในสิ่งที่เราได้อินได้ฟังมา จากนั้นจากนี้ จากพระไตรปิฎก จากคนพูด จากคณะสงฆ์ จากอะไรก็ตามแล้วเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่า จะถูกหรือจะผิด. พระพุทธเจ้าท่าน คริสต์หลักมหาปเทศไว้ ๔ อย่างด้วยกันว่า: *แม้จะได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้าเอง, หรือจากคณะสงฆ์ที่มีมหาเถระเป็นประธาน, หรือว่าจากมหาเถระผู้เป็นพุทธุตร, หรือว่าจากพุทธุตรธรรมาก็ตาม; อย่าเชื่อว่าถูกให้เอาไปทดสอบ วินย โอสาทะพหุ สุตตนุเตสนุทสุเสตพหุ* – ให้ยังเทียบลงไปดูในวินัย ยังเทียบลงไปดูในสูตร ถ้ามันเข้ากันได้กับหลักใหญ่ๆนั้น ให้ถือว่าถูก.

แม้จะได้มีคนพูดว่า นี่ฟังมาจากพระพุทธเจ้า ให้เชื่อเถอะ, นี่ฟังมาจากคณะสงฆ์ทั้งหมด มีมหาเถระเป็นประมุข ให้เชื่อเถอะ; อย่างนี้ท่านว่าอย่าเพื่อเชื่อ

ให้เข้าไปหยั่งดูในสูตร เทียบดูในวินัยนี้ หรือหยั่งดูในวินัย เทียบดูในสูตรก็ตาม ว่า มันเข้ากันได้กับหลักส่วนใหญ่หรือไม่.

หลักส่วนใหญ่ ในที่นี้ ก็จะเป็นหลักของวินัยก็ดี หลักของพระสูตรก็ดี คือเรื่อง**สัจธรรม** อย่างที่กล่าวแล้ว. ฉะนั้น เราก็ตัดสินได้ทันทีว่า ถ้าเรื่องนี้ที่เขาเอามาพูดให้ฟัง แล้วมาอ้างว่าพระพุทธรเจ้าสอนนี้ ไม่เป็นไปเพื่อปล่อยวางความยึดมั่นแล้ว ก็อย่าไปเชื่อ. ใครจะพูดก็ตามใจ **ถ้าไม่**เป็นไปเพื่อ**ความปล่อยวาง** คือ**เป็นไปเพื่อสัจธรรม** อย่าได้เชื่อว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้องในพุทธศาสนา; ถ้าเห็นชัดว่าปฏิบัติอย่างนั้นเป็นไปเพื่อปล่อยวาง เพื่อวางจากความยึดมั่นถือมั่น นี้จะถูกเป็นหลักในพระพุทธศาสนา.

แม้หลักตัดสินธรรมวินัย ที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในระดับแรกๆ นั้นๆ ที่ว่า**ธรรม** เหล่าใด**เป็นไปเพื่อ**ความกำหนดยึดมั่นใจ **เป็นไปเพื่อ**ประกอบทุกข์ **เป็นไปเพื่อ**สะสม **เป็นไปเพื่อ**อยากใหญ่ นี้ก็เห็นชัดอยู่แล้วว่าทั้งหมด**เป็นไปเพื่อ**ยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่ใช่ธรรมวินัยของพระศาสนา; ต่อเมื่อ**เป็นไปเพื่อ**ความไม่กำหนด ความไม่ยึด ไม่ยึดมั่น ไม่ประกอบทุกข์ ไม่สะสม ไม่อยากใหญ่ นั้นจึงจะเป็นธรรมวินัยของพระพุทธรเจ้า คือ**ไม่ยึดมั่นถือมั่น**.

แล้วยังมีว่า **เป็นไปเพื่อ**ความไม่สันโดษ **เป็นไปเพื่อ**ระคนคลุกคลีกันเป็นหมู่ **เป็นไปเพื่อ**ความขี้เกียจ **เป็นไปเพื่อ**การเลี้ยงยาก นี้ก็ไม่ใช่ธรรมวินัยของพระศาสนา; เพราะ**เป็นไปเพื่อ**ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวกู-เป็นของกู. แม้ที่สุด แต่คำว่า “**เลี้ยงยาก**” เป็นคน**เลี้ยงยาก** นี้คือหลักพุทธศาสนา ตรงที่คน**เลี้ยงยาก**คือคน**ยึดมั่นถือมั่น** เห็นแก่ปาก เห็นแก่ท้อง เห็นแก่ตัวกู.

หลักศีลนิตยธรรมวินัย จะกล่าวไว้ในรูปใดก็ตาม: กาลามสูตรก็ตาม โคตมิ
สูตรก็ตาม มหาปเทศวินัยทั้งสี่ มหาปเทศธรรมะทั้งสี่ ก็ล้วนแต่มีหลักศูนย์กลางอยู่
ที่สุญญาตาคือ หรือไม่สุญญาตา ทั้งนั้น; ถ้าไม่เป็นไปเพื่อสุญญาตาก็ไม่ใช่ ก็คือผิดหมด,
ถ้าเป็นไปเพื่อสุญญาตาที่เรียกว่า *สุญญาตปฏิบัติสุญญาตา* ย่อมถูกต้องหมด. ฉะนั้นจึงต้องเข้าใจ
คำนี้ เรื่องนี้ให้ดีที่สุด สำหรับที่จะแยกคัดเนื้อพอกใหม่ออกไปเสีย ให้พบเนื้อเดิมแท้
ของพุทธศาสนา โดยน้ำมือของสาวกของพระศาสดา ผู้ไม่มีความโง่งมเลย.

เวลาของเราก็หมด.

สัญญาตาธรรม

- ๔ -

สัญญาตาเกี่ยวกับปริยัติ

๑๔ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้
สำหรับจะพูดกันเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ต่อจากที่พูดค้างไว้วันก่อน
๕๕๘๕๕๕๕๕ ของการบรรยายเป็นเรื่องที่ ๔ ของ
เรื่องสัญญาตาในสวนปริยัติ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า เรื่อง
สัญญาตากับจิตว่างนั้นเกี่ยวข้องกับอย่างไร ในแง่ของจิต
วิทยา.

ให้ทำความเข้าใจเรื่องสัญญาตา กับจิตว่าง

ทำไมจึงได้พูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อนี้ ในวันนี้? ก็เพราะว่าขณะนี้เห็นว่า เป็น
การสมควรแล้วที่จะพูดกันถึงเรื่องนี้ในตอนนี้ เพราะว่าส่วนมากยังมีความเข้าใจผิด:

เข้าใจผิดมากบ้างน้อยบ้าง เข้าใจผิดอย่างสิ้นเชิงก็มี. โดยเฉพาะคำว่า “จิตว่าง” นี้ เป็นคำที่ถูกเข้าใจผิดมากที่สุด ทั้งโดยจำนวนบุคคลและทั้งโดยเนื้อหาของเรื่อง.

บางคนเข้าใจว่าเรื่องสุญญตากับเรื่องจิตว่างเป็นคนละเรื่อง อย่างนี้ก็มิ, บางคนถึงกับพูดว่าเรื่องจิตว่างไม่มีในพระบาลี ไม่มีในพุทธภาษิต อย่างนี้ก็มิ. นี้ก็เพราะไม่รู้ว่าเรื่องสุญญตาที่มีในพระบาลี ในพุทธภาษิตนั้น ก็คือเรื่องจิตว่างนั่นเอง; เขาจึงแยกกันเป็นสองเรื่อง. เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอย่างลึกที่ไม่อาจจะแยกกันได้. ถ้าไปเกิดแยกกันเข้า เรื่องนี้ก็จะเป็นเรื่องที่ไม่มีความหมายอะไรแก่คนเรา; เพราะโดยเนื้อแท้มันก็แยกกันไม่ได้ ก็มันเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะฉะนั้น เราจะได้พูดกันถึงเรื่องนี้ในวันนี้.

ขอให้บทวนถึงเรื่องที่ได้พูดมาแล้วในวันก่อน ๆ ว่าเรื่องสุญญตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนานี้ข้อหนึ่ง, แล้วเรื่องสุญญตาเป็นเรื่องเนื้อเติมแท้ ไม่ใช่เนื้อพอกใหม่ ของพุทธศาสนานี้ประการหนึ่ง.

ที่นี่ เราก็จะได้พูดกันถึงเรื่อง สุญญตา ให้ชัดเจนออกไปยิ่งขึ้น ในฐานะที่ว่ามัน เป็นเนื้อเติมแท้ของพุทธศาสนาอย่างไร, กระทั่งถึงว่าเรื่องนี้มีความหมายมากจนเป็นที่น่าสนใจนั้น มันคืออะไร. ดังนั้น วันนี้จะพูดเฉพาะแต่ลักษณะของเรื่องสุญญตา คือเรื่องความว่าง กับเรื่องจิตว่าง ในแง่ของจิตวิทยา คือในแง่ของปรีติ โดยเฉพาะ ส่วนเรื่องที่จะปฏิบัติอย่างไรนั้น ยังไม่ถึงเวลาที่จะพูด.

ถ้าจะตั้งปัญหาถามขึ้นว่า เรื่องสุญญตาเป็นเรื่องอะไร? เราก็ตอบว่า เรื่องสุญญตาคือเรื่องความว่างและจิตว่าง ในพระพุทธานุภาษิตที่ได้ยกมากล่าวให้ฟังก็ได้ยก

ชื่อเรื่องนั้นว่า **สุญญาตปฏินัยุตตะตา สุตตะตนตะตา** คือเรื่องต่างๆ ที่เนื่องด้วยสุญญาตา เรื่องทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญาตานั้น เราเรียกกันสั้นๆ ในที่นี้ว่า เรื่องสุญญาตา.

เรื่องสุญญาตาเป็นเรื่องอะไร ? ก็ตอบว่า คือเรื่อง ความว่าง และ จิตว่าง หรือจะใช้คำว่า เรื่องความว่างหรือจิตว่าง อย่างนี้ก็ใช้ได้.

ความว่างก็มีความหมายอย่างหนึ่ง, จิตว่างก็มีความหมายอย่างหนึ่ง โดยพยัญชนะต่างกัน แต่โดยพฤตินัยนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้. ถ้าจะเอามาใช้เป็นประโยชน์แก่บุคคล หรือเป็นการปฏิบัติในพุทธศาสนานี้ ที่เอามาแยกเป็น ๒ เรื่อง เรื่องความว่างเรื่องหนึ่ง เรื่องจิตว่างเรื่องหนึ่ง นี้ก็เพื่อสะดวกแก่การพูดอธิบาย และการทำความเข้าใจแก่ผู้ฟังหรือของผู้ฟัง.

ความว่างคืออะไร อยู่ที่ไหน ?

ในเรื่องแรกเราก็ต้องพูดถึงเรื่องความว่างก่อน แล้วมันก็จะไปถึงเรื่องจิตว่างเอง ถ้าถามว่า **ความว่างคืออะไร ?** ต้องจำกัดความเสียก่อนว่า เราพูดกันในภาษาธรรมหรือพูดกันในภาษาชาวบ้าน. ชาวบ้านพูดกันในภาษาวัตถุรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนปรากฏชัด ภาษาชาวบ้านนั้นก็เล็งถึงแต่ทางวัตถุ. ฉะนั้น ถ้าถามว่าความว่างคืออะไร ? ภาษาชาวบ้านก็ตอบว่าเป็น "ความไม่มีอะไร".

ความไม่มีอะไร เลขนี้ เป็นความว่างภาษาชาวบ้าน ; แต่ถ้าความว่างในภาษาธรรมนี้มันเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะว่าภาษาธรรมไม่ได้เล็งถึงวัตถุ เล็งถึงตัวนาม

ธรรม ที่เห็นยากที่ชาวบ้านมองไม่เห็น. ฉะนั้นคำว่าความว่างในภาษาธรรม ก็คือ ว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกู; อะไรทุกอย่างก็ยังมีไปตามเดิม ตัวจิตก็มี ตัวความคิดนึกรู้สึกของจิตก็มี มีทุกอย่างอยู่ตามธรรมชาติ ชาติไปอย่างเดียวกับความรู้สึก ชนิดที่เป็นตัวกู - ของกูเท่านั้น หรือสิ่งที่เรียกว่า “อุปาทาน” ในภาษาบาลีนั่นเอง. ฉะนั้น ให้เข้าใจเสียว่า เมื่อเราพูดคำว่าความว่าง ในเรื่องธรรมะในเรื่องศาสนา คือเรื่องที่กำลังพูดกันอยู่นี้ ความว่างนั้น หมายถึง “ความว่างจากความรู้สึกตัวกู - ของกู”.

ที่นี่ ก็ถามต่อไปว่า ความว่างชนิดนี้อยู่ที่ไหน? หาพบที่ไหน? คำตอบ ก็ต้องตอบว่า เปรียบเทียบดูกับความว่างทางวัตถุ เมื่อความว่างทางวัตถุหาพบที่ไหน? ความไม่มีอะไรหาพบที่ไหน? จะพูดว่า หาพบที่สิ่งต่าง ๆ นี้ มันก็ดูเหมือนกันแต่ว่า พังยาก. เมื่อสิ่งต่าง ๆ มีอยู่ ความว่างจากสิ่งต่าง ๆ มันก็ไม่ปรากฏ; .ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ ไม่มีอยู่ นี่จึงปรากฏแต่ความว่างซึ่งคนก็มองไม่เห็น นอกจากจะสมมติเอาว่า เป็นความว่าง หรือความไม่มีอะไร แล้วก็ยากที่ว่า คนธรรมดาสามัญจะมองเห็นความว่าง แม้แต่ว่าง ทางวัตถุนี้.

ในเมื่อลืมหายไปทางไหน มันก็เห็นมีอะไรเต็มไปหมด มันไม่ว่าง ถึงหลับตา เสียก็ยังเห็นอะไรมีค ๆ อยู่นั่นเอง จะเป็นความว่างได้อย่างไร มันก็ไม่ใช่ความว่าง; เพราะฉะนั้น จะเห็นความว่าง ได้แม้ใน ทางวัตถุนี้ ต้องใช้คำนิ่งคำนวน ไปก่อน; เช่นคำนิ่งว่าถ้าเอาสิ่งเหล่านี้ออกไปเสียให้หมด เอาโลกทั้งโลกออกไปเสียให้หมด อะไร จะเหลืออยู่? ก็เป็นความว่างในการคำนิ่งคำนวน แม้แต่ความว่างชนิดที่เป็นเรื่องทางวัตถุ ก็ยังต้องอาศัยการคำนิ่งคำนวนอย่างนี้ จึงจะมองเห็นความว่าง แล้วก็มองเห็นได้จริงๆ.

บางคนจะพูดอวดตีว่ามองไปที่ที่ว่าง แล้วก็เห็นความว่าง อย่างนี้ก็พูด อย่างสะเพร่า เพราะเขาก็ยังเห็นอะไรอยู่นั่นเอง, แล้วจิตมันก็ยังบอกว่า ที่ว่าง ๆ นั้น

มันก็ยังมียาอากาศ มีแก๊ส มีสิ่งต่าง ๆ ที่เรามองไม่เห็นด้วยตา ก็ยังมีอยู่ ยิ่งเรียนรู้ วิทยาศาสตร์ทางฟิสิกส์มากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งจะมองเห็น.

การเห็นความว่างจะต้องใช้การค้ำค้ำนวางว่า ถ้าตัดสิ่งเหล่านี้ออกไป จึงจะมีความว่าง แล้วก็เคยตัดออกไปได้ ก็ต้องค้ำค้ำนวาง ; เช่นว่าก้อนหินก้อนหนึ่งวางอยู่ที่ตรงนี้ ความไม่มีก้อนหินก้อนนั้นก็ไม่มี ต่อเมื่อเอาก้อนหินนี้ออกไป. นี่เราค้ำค้ำนวางค้ำค้ำนวางได้ โดยที่ไม่ต้องเอาก้อนหินก้อนนี้ออกไป. มองดูโดยจะสมมุติว่ามันไม่มีก้อนหินก้อนนี้ ตรงนี้ก็ว่างจากก้อนหินก้อนนี้ เหล่านี้เป็นต้น.

นี่ขอให้เข้าใจว่า แม้แต่ความว่างทางวัตถุ ก็ต้องอาศัยสติปัญญาค้ำค้ำนวางค้ำค้ำนวางทอดสยายตามองไปก็ไม่เห็น, ต้องทอดสยายตาของปัญญาจักขุออกไปเท่านั้น จึงจะเห็น. เรื่องทางวัตถุยังเป็นมากถึงขนาดนี้ เรื่องทางนามธรรม ทางจิตใจ ทางภาษาธรรม ก็ยังต้องอาศัยการค้ำค้ำนวางของสติปัญญาที่ยิ่งไปกว่านั้นอีก ; ดังนั้นจึงต้องบอกกันในลักษณะที่ใช้การค้ำค้ำนวางค้ำค้ำนวาง.

ที่ถามว่า ความว่างที่เราต้องการรู้อยู่ที่ไหน ? จะหาพบได้ที่ไหน ? คำตอบก็มีว่า จะหาพบได้ในจิต ที่กำลังปราศจากอุปาทานว่าตัวกู. ขณะใดจิตปราศจากอุปาทานว่าตัวกู เมื่อนั้นก็ให้ดูที่จิตนั้น ก็จะพบความว่างที่เราต้องการ.

คำว่า “จิตปราศจากอุปาทาน” ในที่นี้จะให้ความหมายไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า จิตปราศจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง หรือตลอดกาลก็ได้, หรือว่าจิตยังว่างจากอุปาทานเพราะอุปาทานยังไม่เกิด. แม้ในชีวิตประจำวันตามธรรมดาของคนเรานี้ ก็มีใจว่าอุปาทานจะเกิดอยู่เสมอไป มันเกิดต่อเมื่อมีเรื่องให้เกิด.

ขณะใดไม่มีเรื่องให้เกิด จิตปราศจากอุปาทานว่าตัวกูแล้ว ขณะนั้นสิ่งที่เรียกว่าความว่างจากตัวกูนั้น ก็พอจะมองเห็นว่ามีอยู่ในจิตนั้น. ถ้ามีปัญญาบ้างแล้วก็สามารถจะมองได้; ฉะนั้นจึงตอบว่า ความว่างนี้จะมองเห็นได้ ในจิตที่กำลังว่างจากอุปาทานว่า ตัวกู นั้นเอง.

จิตที่ว่างจาก “ตัวกู” เรียกว่า “จิตว่าง”

จิตที่กำลังว่างจากอุปาทาน ว่าตัวกู เป็นดังนี้ จะเรียกว่าจิตอะไร? ก็ต้องเรียกว่า จิตว่าง จิตชนิดนี้เราเรียกว่าจิตว่างในกรณีนี้ คือในกรณีของธรรมะเรื่องสุญญตานี้.

ถ้ามีใครถามว่า จิตว่างนั้น ว่างจากอะไร ทุกอย่างไปหมด ตั้งนั้นหรือ? ก็ต้องตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น. ถ้าอย่างนั้นมันเป็นเรื่องความว่างทางวัตถุ ความว่างทางวัตถุคือไม่มีอะไรเลย ส่วนความว่างหรือสุญญตาในทางธรรมนี้ ก็ว่างเฉพาะอุปาทานว่าตัวกู เท่านั้น

ถ้าอย่างนั้นมันมีอะไรเหลืออยู่เล่า หรือมันไม่ว่างจากอะไรเล่า? ก็ไม่ว่างจากสิ่งที่เหลืออยู่ สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือตัวจิตเอง ก็คือความรู้สึกรากของจิต ซึ่งในที่นี้ได้แก่สติปัญญาที่จริงแท้ ที่บริสุทธิ์. ที่นั่นเหลืออยู่แต่จิตที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริงแต่ที่เต็มอึดอยู่ด้วยสติปัญญาความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร, สำหรับจะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร.

ที่นั่นก็จะถามว่า ทำไมไปเรียกว่าจิตว่าง ถ้ายังเต็มอึดอยู่ด้วยสติปัญญา? นี้ก็ต้องตอบว่าพวกมันไม่รู้เรื่อง, พวกมันไม่รู้เรื่องแล้ว; ก็ได้บอกมาแล้วว่า ความ

ว่างในเรื่องธรรมะ^๕ หมายความว่าว่างจากตัวกู^๕ที่เป็นอุปาทานเท่านั้น; ถึงจะเต็มไปด้วย
 ภัยอะไร ถ้าว่างจากอุปาทานว่าตัวกู แล้วก็มีบัญญัติเรียกว่าจิตว่าง. ฉะนั้นจิตว่างจึงมี
 อะไรทุกอย่าง นอกจากสิ่งที่เรียกว่าตัวกูเท่านั้น, แล้วสิ่งที่เต็มอยู่ในจิตนั้น ในเวลานั้น
 ที่สำคัญที่สุดก็คือ สติบัญญัติ^๕ นั่นเอง; แม้ว่าจะเป็นสติบัญญัติตามธรรมชาติเดิมของจิต
 ไม่ใช่สติบัญญัติพอกพูนใหม่อบรมใหม่ มันก็เป็นสติบัญญัติอย่างเดียวกัน เป็นสติบัญญัติ
 ที่จะให้รู้อะไรได้ว่าเป็นอะไร คือรู้ว่าคุณไม่มีทุกข์ นี่สำคัญที่สุด.

ขอให้ถือว่า ถ้า “ว่างจากอุปาทานว่าตัวกู” แล้ว มันจะเต็มอยู่ด้วยอะไรก็ตาม
 ก็เรียกว่าจิตว่าง. ถ้าเข้าใจความข้อนี้ไม่ได้ ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจเรื่องราวต่อไปอีกได้
 แล้วก็จะเข้าใจไปเสียว่า นี่พูดเล่นตลกกลับไปกลับมาไม่จริงที่ว่าว่าง แต่ว่าเต็มอยู่ด้วย
 สติบัญญัติ^๕. เรื่องนั้นมันเป็นเรื่องบาปกรรมของคนนั่นเอง ที่เขาทำความเข้าใจใน
 เรื่องนี้ให้ผ่านไม่ได้; สำหรับทางธรรมะหรือทางภาษาธรรมนี้ ถ้าว่างจากตัวกู – ของกู
 แล้วก็เรียกว่าว่าง ถึงมันจะเต็มอยู่ด้วยอะไรก็ตาม.

สิ่งที่เรียกว่า “ตัวกู” เป็นตัวเรื่องที่ทำให้เกิดทุกข์

ทีนี้เขาก็จะถามว่า ถ้าอย่างนั้นถือเอาความรู้สึกว่ามีตัวกู^๕; ความรู้สึกที่ว่า
 ตัวกู^๕เป็นเรื่องสำคัญ ของความไม่มีหรือความมีในกรณีนี้ใช่ไหม? ข้อนี้ถูกต้องอย่างยิ่ง
 ถ้าจะพูดว่ามีหรือไม่มี, ว่างหรือไม่ว่างก็ตาม สิ่งสำคัญของเรื่องนี้ก็คือตัวกู ถ้ามีตัวกู^๕
 คือมี ถ้าไม่มีตัวกูก็คือไม่มี มีตัวกูก็คือไม่ว่าง ไม่มีตัวกูก็คือว่าง นี่ชอบเขตนันจำกัด
 ในทางภาษาธรรม ซึ่งมีอยู่อย่างนี้.

ถ้าใครมาถามว่า ทำไมเป็นเช่นนั้นเล่า? ก็ตอบกำปั้นทุบดินว่า เพราะ **สิ่งที่เรียกว่าตัวกู่นั้นแหละคือตัวเรื่อง** อื่นๆ ไม่ใช่ตัวเรื่อง ตัวเรื่องมันอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าตัวกู; ตัวกู่นั้นแหละคือตัวเรื่อง, หรือตัวที่ทำให้เกิดเรื่อง, หรือตัวปัญหาของเรื่อง, หรือตัวที่ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากทุกประการ ที่เรียกว่าความทุกข์. ตัวการสำคัญตัวร้ายตัวนี้มันอยู่ที่ตัวกู; ฉะนั้นจึงเอาตัวกูนี้เป็นหลักที่จะพูด สำหรับการพูดว่ามีหรือไม่มี ว่างหรือไม่ว่างในกรณีนี้.

ตัวกู หมายถึง อุปาทานที่กำลักรู้สึก อย่างเข้มข้นอยู่ในจิต ถึงไม่ร้องตะโกนว่าตัวกูๆ แต่มันชื่อว่า “ตัวกู” เพราะมันเป็นความรู้สึก ชนิดที่รู้สึกว่ามีตัวกูนี้คือ “ตัวเรื่อง”. นี่คือตัวทำให้เกิดเรื่อง, นี่คือตัวปัญหาของเรื่อง ตัวความยุ่งยากลำบากทุกอย่าง; เพราะเป็นตัวที่ทำให้จิตสงบอยู่ไม่ได้ ทำจิตให้เต็มอยู่ด้วยความทุกข์ทรมาน ไม่มีการพักผ่อนเลย.

นี่หลับตามองดูให้เห็นภาพนี้ ว่ามันวุ่นวายอย่างยิ่ง บั่นบ่วนอย่างยิ่ง เราร้อนเผาผลาญอย่างยิ่ง ไม่ให้ความพักผ่อนแก่จิตหรือแก่ร่างกายนี้; เราเรียกว่าวุ่น เรียกว่าไม่ว่าง เพราะสิ่งที่เรียกว่าตัวกูนั้น. ต่อเมื่อปราศจากสิ่งที่เรียกว่าตัวกูนั้น จึงจะเรียกว่าความว่าง มีอยู่แล้วในจิตนั้น, จิตนั้นเป็นจิตว่าง.

นี่ขอให้กำหนดไว้ให้ดีๆ เรากำลังพูดกันในแง่ของจิตวิทยา เพื่อรู้ความหมายของคำๆ นี้ก่อน.

เหตุผลในการที่เรียกว่า “จิตว่าง”

ถ้ามีคนถามว่า **ทำไมไม่เรียกว่าจิตว่าง** ให้ยุ่งยากลำบากแก่คนธรรมดา ยกที่จะเข้าใจ จะเรียกอย่างอื่นว่า “จิตบริสุทธิ์” หรือ “จิตสว่าง” ใช้คำอย่างนั้นไม่ดีกว่าหรือ?

นี่ขอให้ฟังให้ดีๆ เรากำลังพูดกันในเรื่องของจิตวิทยา พุทให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์; ก็ตอบว่า **จำเป็นที่สุดที่ต้องเรียกว่า “จิตว่าง”** หรือใช้คำว่า “จิตว่าง” ในกรณีอย่างนี้ **เพราะว่าประกอบอยู่ด้วยความว่างหรือสุญญา** จึงต้องเรียกอย่างนั้น จึงจะถูกต้อง และเต็มตามความหมาย, จึงจะเป็นการพูดที่ถูกต้อง คำพูดที่ถูกต้อง หรืออะไรที่ถูกต้อง และเต็มตามความหมาย มากกว่าที่จะใช้คำอย่างอื่น.

ถ้าใช้คำว่า จิตสว่าง หรือจิตบริสุทธิ์ หรือจิตอะไรทำนองนี้ มันไม่ตรงจุดของเรื่อง, ไม่เต็มตามความหมายของเรื่อง ที่เรียกว่า ความว่าง หรือสุญญา; เพราะเราจะไม่ทิ้งคำสำคัญของ **พระพุทธเจ้า** ที่ตรัสว่า **สุญญาคือความว่าง ถ้าจิตใดมีความว่าง จิตนั้นต้องเรียกว่าจิตสุญญา** หรือ **สุญญาจิตตะ** คือ **จิตว่าง**.

อย่าได้เข้าใจไปว่า เป็นเรื่องยากลำบากแก่การเข้าใจ. ถ้าหากได้ **ทำความเข้าใจ** ซ่อนกัน **ให้ถูกต้อง** เสียแต่ต้นมือจริงๆ แล้ว จะไม่มีความยากลำบาก เกี่ยวกับการที่จะเข้าใจคำว่า “จิตว่าง”, แล้วก็เห็นได้ด้วยตนเองว่า เป็นความถูกต้องหรือว่า ยุติธรรม หรือว่าอะไรหมด ในการที่จะเรียกว่า “จิตว่าง” ซึ่งเต็มตามความหมายของ คำๆ นี้ คือคำว่า **“จิตที่ประกอบอยู่ด้วยสุญญาเราเรียกว่าจิตว่าง”**. ถ้าไปเรียกว่า จิตสว่าง ความหมายมันแคบไปแง่ใดแง่หนึ่ง, ถ้าจะเรียกว่า จิตบริสุทธิ์ ความหมายมันก็แคบไปตามความหมายของคำว่า บริสุทธิ์ แ่งใดแง่หนึ่ง.

ใช้คำว่า “ว่าง” เพื่อเข้าถึงความหมายกว้างไม่มีขอบเขต

เดี๋ยวนี้ต้องการจะพูดว่า “ว่าง” อันเป็นความหมายที่กว้าง ไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ. ทุกคนลองคิดดูว่า อะไรจะมีขนาดใหญ่เท่าความว่าง? **จะไม่มี.**

สิ่งทั้งหลายล้วนมีขนาด มีขอบเขตของขนาด พอจะกำหนดลงไปได้เท่านั้นเท่านั้น; ความว่างอย่างเดียวกันนั้น ที่มีขนาดอันไม่มีขอบเขต จนใครวัดไม่ได้ คำนวณไม่ได้: เป็น *อมิตะ* คือ *ใคร ๆ คำนวณไม่ได้*; เช่น *อมิตาภะ - แสงสว่างคำนวณไม่ได้*, *อมิตายุ - อายุคำนวณไม่ได้*; นั่นแหละคือลักษณะของความว่าง.

สิ่งที่จะมีแสงสว่างคำนวณไม่ได้ คือ “ความว่าง” นั่นเอง, มีอายุคำนวณไม่ได้ ก็คือความว่างนั่นเอง; เขาเอาไปเป็นชื่อเรียกพระพุทธรูปองค์นั้นองค์นี้ ก็ตามใจเขา แต่ตัวแท้ของสิ่งที่คำนวณไม่ได้ โดยขนาดหรือโดยอะไรก็ตาม นั่นมันคือความว่าง. ฉะนั้น ถ้าเราจะไปเรียกในแง่ใดแง่หนึ่งว่า *วิสุทธิ* ว่าสว่าง ว่าอะไรอย่างนี้ มันก็ยังคงถูกจำกัดเขต; ถ้าเราต้องการความไม่ถูกจำกัดเขต หรือคำนวณไม่ได้นี้ เราต้อง *ใช้คำว่า “ความว่าง”* ดีกว่า.

ขอให้ทุกคนตั้งอกตั้งใจกำหนดให้ดี ๆ ให้เข้าใจคำว่า “ความว่าง” นี้ถูกต้องไปเสียตั้งแต่ต้นมือ. *อย่าฟังลวก ๆ* แล้วจึงเข้าใจหรือ เดาความหมายเอาเสียเอง โดยถือเอาผิด ไม่ฟังให้ถูก ซึ่งเป็นกันอยู่มากในเวลานี้; โดยเฉพาะเด็ก ๆ พอได้ยินว่าว่าง ความคิดก็เล่นปราดเดียวไปตลอดเลยตามที่ตัวรู้ คือไม่มีอะไร ไม่คิดอะไร ไม่รู้สึกอะไร อย่างนี้ก็ต้งทำผิดใหญ่หลวง ไปเสียแล้วตั้งแต่ต้นมือ, มันก็ต้องเกิดความยากลำบากอย่างยิ่ง อย่างที่สุขขึ้นมา ในการที่จะเข้าใจเรื่องนี้ หรือที่จะเอามาใช้เป็นประโยชน์ได้.

ขอกำชับอีกครั้งหนึ่งว่า *อย่าฟังลวก ๆ* แล้ว *จึงเข้าใจเอาเอง*. เดาความหมายเอาเองล่วงหน้าไปเสียเลย โดยไม่ฟังให้ตลอดเรื่อง ซึ่งเป็นกันอยู่โดยมากในเวลานี้.

ตามที่ได้สังเกตมาตั้งแต่ต้นฉบับนี้ ได้มองเห็นความจริงข้อนี้ : ถ้าได้พูดว่า สัจธรรม หรือ จิตว่าง ความคิดของผู้ฟังก็เล่นไปยังความไม่มีอะไรเลย หรือ ความที่จิตไม่คิดนึก ไม่รู้สึกอะไรเลย ทำให้ตัวแข็งเป็นท่อนไม้ไปอย่างนี้; นั้นเขารู้เท่านั้น, แล้วเอามาว่าสัจธรรมอันใหญ่หลวงลึกซึ้งของพระพุทธเจ้า. เขาโง่เอง ก็เข้าใจไม่ได้; ขึ้นเขาไปเข้าใจก็เข้าใจผิด, ขึ้นเขาไปไข่มันก็เกิดโทษ. เมื่อเข้าใจผิดแล้วก็เอาหลักเกณฑ์ที่ผิดนี้ไปใช้ สำหรับจะไปปฏิบัติ เพื่อเอาอานิสงส์ของความว่างของจิตว่าง มันก็เลยกลายเป็นโทษเป็นอันตราย; แทนที่จะได้อานิสงส์ ยิ่งกลับได้สิ่งที่ตรงกันข้าม.

หม่อมคุณให้ตี ก็เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่างนี้ จะเรียกอย่างอื่นไม่ได้ ต้องเรียกว่าความว่าง อยู่แน่แหละ; จิตที่ว่างชนิดนี้ก็เรียกอย่างอื่นไม่ได้ ต้องเรียกว่า จิตว่าง. เมื่อใดจิตมีความว่างชนิดนี้ จิตนั้นก็เป็วจิตว่างชนิดนี้ คือ จิตว่างตามหลักของพระพุทธศาสนา. จิตที่ประกอบอยู่ด้วยความว่าง ตามหลักของพระพุทธศาสนาเท่านั้น จึงจะใช้เป็นประโยชน์ได้ คือเอาไปใช้ในฐานะเป็นเครื่องมือ สำหรับทำการงาน ให้ไม่มีทุกข์ ไม่มีโทษนี้ ก็ได้, หรือว่ามีความเป็นอยู่ด้วยจิตว่างนี้ มันก็เป็นความสุขอยู่ในตัวมันเอง แม้ในขณะที่ทำงาน แม้ในขณะที่พักผ่อน.

ขอให้ฟังคุณให้ตีให้รู้จักแยกคำว่า: ในขณะทำงานก็ดี, ในขณะที่ไม่ทำงานคือพักผ่อนก็ดี, จิตว่างนี้ประโยชน์ดังที่สุด.

เมื่อทำงาน ก็ทำให้ งานสนุก ง่ายสะดวกตาย แล้วก็ไต่ผลดี รู้สึกเป็นสุขในการงาน ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาความสุขทางเนื้อหนังอย่างอื่น มาหลอกตัวเอง มาทำให้ตัวเองโง่ไป.

เมื่อไม่ทำงาน เมื่อมีการพักผ่อน ก็พักผ่อนอยู่ด้วยจิตว่าง หรือจิตที่ประกอบอยู่ด้วยความว่าง มันก็เป็นความพักผ่อนที่แท้จริง; ไม่เหมือนพวกคนโง่ ที่ไปพักผ่อนที่โรงแรม ไปพักผ่อนที่ไนท์คลับ ที่บาร์ ที่อะไร อย่างที่เขาพูดกัน ซึ่งไม่เป็นความพักผ่อน แต่ไปอาศัยด้วยความบ้าอะไรชนิดหนึ่ง ที่หลอกตัวเอง แล้วเข้าใจว่าเป็นความพักผ่อน. นี่คือปุถุชนคนที่หนาไปด้วยความโง่ หรือความอะไรก็ตามใจ ไม่มีทางที่จะเข้าใจ คำว่าความว่างของพระพุทธเจ้าได้ ไม่อาจจะเข้าใจคำว่าจิตว่าง ที่จะทำให้เกิดความสุข ทั้งในการทำงานและการพักผ่อนได้.

คุณค่าของการใช้คำก็เป็นเรื่องสำคัญ

ขอให้ระวังให้ดีๆ อย่าให้เกิดเล่นตลกกันแม้ในทางถ้อยคำ หรือความคิด ความเข้าใจอันเกี่ยวกับเรื่องนี้ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่สุด. เรื่อง สุญญตาเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด; ซึ่งเราก็ได้พูดมาแล้วในครั้งก่อนๆ ว่าสุญญตาเป็นเนื้อเดิมแท้ของพุทธศาสนา เป็นประโยชน์เกือบทุกอย่างแม้แก่ฆราวาส. ถ้าเรื่องนี้อยู่ เชื่อว่าพุทธศาสนาเต็มแท้อยู่ นี้คุณค่าของมันเป็นอย่างนี้.

คุณค่าในทางที่จะเป็นประโยชน์โดยตรง ก็เช่นว่า “ถ้าเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง คือ ด้วยจิตว่างอย่างนี้ ความตายจะไม่มี”, คาถาโมฆราชอันมีชื่อเสียงก็มีอยู่อย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่าน ทรงกำชับว่า “จงมองเห็นโลก โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด; เห็นโลกอยู่อย่างนี้ ความตายจะไม่มี จะก้าวข้ามพ้นความตายไปเสียได้”.

นี่คือว่าความตายนี้เป็นเรื่องปัญหาใหญ่ เป็นความทุกข์ที่สัตว์เผชญิกันอยู่
 ทุกอย่างมันไปรวมอยู่ที่กลัวตาย กลัวจะไม่ได้อยู่; นี่เกิดเป็นปัญหา เป็นพญามัจจุราช
 ขึ้นมา คุกคามสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา. นี่เราจะมีปัญญาอย่างไร ที่จะข้าม
 มัจจุราชนี้ไปเสียได้? หรือพูดกลับอีกทีหนึ่ง ก็ว่าที่จะทำให้มัจจุราชนี้มองไม่เห็นเรา;
 กาลาศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าก็ว่า ทำ "เรา" ให้ว่างไปเสีย แล้วมัจจุราชจะมองเห็น
 เราได้อย่างไร. นี่คือ ข้ามมัจจุราชไปเสียได้ ด้วยอำนาจของความรู้เรื่องสัญญาตา;
 ให้มีจิตที่ประกอบอยู่ด้วยสัญญาตาอยู่ทุกเมื่อ, จงเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ
 หมายความว่าอย่างนั้น.

สรุปกันสั้น ๆ ก็ว่า เรื่องสัญญาตานั้นเป็นประโยชน์ ตั้งแต่ต่ำที่สุด เล็กที่สุด
 จนถึงสูงสุด ใหญ่หลวงที่สุด และใช้ ได้แม้แต่ฆราวาส ไม่ต้องพูดถึงบรรพชิต และ
 จำเป็นแม้แต่ฆราวาส ไม่ต้องพูดถึงบรรพชิต. นี่มีค่ามากอย่างนี้ แล้วเราก็สนใจไม่มาก
 พอ สนใจกันอย่างลวก ๆ, ฟังก็ฟังกันอย่างครึ่งหู แล้วมันก็ไม่แจ่มแจ้งแทงตลอดอะไร,
 ไม่ฟังทั้งสองหู ฟังครึ่งหูแล้วก็ไปอุดตันอยู่ที่นั่น. ความอวดรู้ของตัวก็ชิงเอาหน้า ซิงออก
 มารับต่อไปเลย ว่าความว่างคือไม่มีอะไร ไม่ต้องการอะไร ไม่หวังอะไร ไม่อะไรอย่างนั้น.

การพูดไปว่า ว่าง ไม่มีอะไร ทำนองนั้นตั้งกล่าวมานี้ เป็นคำพูดที่ผิด ทั้งนี้
 เว้นไว้แต่จะแยกคำพูดเป็นภาษาคน ภาษาธรรม: "ไม่หวังอะไรไม่ต้องการอะไรอย่าง
 ภาษาคน; แต่ว่าอาจจะหวังอะไร ต้องการอะไร ทำอะไรได้รับผลอะไรอยู่ได้ตลอด
 เวลาโดยภาษาธรรม". ถ้าต้องการอะไร ก็ต้องการด้วยจิตว่าง, ถ้าทำอะไรก็ทำด้วย
 จิตว่าง, จะเสวยผลอะไรของอะไรอยู่ ก็เสวยด้วยจิตว่าง; นี่มันมีได้แบบนี้.

ที่เข้าใจกันนั้น ไป เข้าใจผิดเสียว่าไม่ทำอะไร ไม่มีอะไร ไม่ต้องการอะไร
 ไม่เสวยผลอะไร แล้วตัวเองก็บ้า; เพราะตัวเองก็อยากจะได้อะไรอยู่ แล้วก็ปฏิบัติ

ชนิดที่ไม่ต้องการอะไร ไม่มีอะไร มันก็บ้าทันที. นี่ความเป็นอันตรายของความรู้ที่ผิด ความเข้าใจที่ผิด มันก็มีอยู่อย่างนี้.

ขอให้เข้าใจเสียให้ถูกในเรื่องของสุญญา จึงจะมีตัวแท้ของศาสนาอยู่กับเนื้อ กับตัว แล้วก็เครื่องรางคุ้มครอง ไม่ให้มีอะไรมาทำให้เกิดความทุกข์ได้. เมื่อเอา พระเขนวกวักที่คอ ทำไมไม่รู้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความว่าง, เป็นสัญลักษณ์ของ พระพุทธเจ้า ที่มีจิตว่าง ที่มีการเป็นอยู่ด้วยความว่าง.

อย่าลืมว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “*தாகดใช้เวลาส่วนมากล่องไป ด้วย สุญญาวิหาร*” ซึ่งผมก็ได้เคยเอ่ยชื่อให้ฟัง แล้วได้สัญญาไว้ว่าจะพูดกันโดยละเอียด ต่างหากสักครั้งหนึ่ง ถึงคำว่าสุญญาวิหาร ที่พระพุทธเจ้าท่านว่า ท่านใช้เวลาในชีวิต ล่องไปกับสุญญาวิหารเป็นส่วนมาก; เวลานั้นเป็นเวลาว่างของพระพุทธเจ้า แล้ว ก็ทำให้เกิดอะไรทุกอย่าง เป็นการผ่านไปด้วยความสุขสูงสุด อะไร ๆ ก็สูงสุดทั้งนั้น แล้วท่านก็ทำอะไรอยู่ได้ เป็นประโยชน์แก่โลกแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงได้ ทั้งที่อยู่ด้วย สุญญาวิหาร.

เรื่องสุญญาธรรมเป็นเรื่องลึกซึ้งที่สุด ของจิตวิทยาในพระพุทธศาสนา เรื่องนี้เราต้องฟังไป เข้าใจไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะถึงเวลาที่ปฏิบัติ.

จิตต้องว่างจากความรู้สึกเป็นตัวกู
เมื่อมีสิ่งเกี่ยวข้องกับอายตนะ

ปัญหาต่อไปอาจจะมีว่า เมื่อไรจิตจึงจะว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู อย่างที่ กล่าวแล้วนั้น ? ก็ตอบอย่างกำปั้นทุบดินอย่างเดิมอีกว่า เมื่อเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามา

เกี่ยวข้องกับเรา ที่เกี่ยวข้องอยู่กับเรานี้เป็นของว่าง หรือเห็นทั้งโลกเป็นของว่างเสียเลย อย่างพระพุทธเจ้าว่าจะติกว่า; เมื่อทุกสิ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับเราหรือทั้งโลก ฟังเห็นว่า เป็นของว่างจากตัวตน.

ตรงนี้ก็อยากจะพูดซ้ำ หรือทวนให้ระลึกนึกถึงคำว่า “โลก”. คำว่า “โลก” ไม่มีอะไรนอกจาก **สิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรา**: ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ของเรา; อะไรมีปริมาณเท่าไรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรา โดยสัมผัสถูกต้องทางทั้ง ๖ นี้แล้ว เราเรียกว่าโลก, นอกจากนี้ก็ไม่มี ความหมาย หรือไม่ต้องมีความจำเป็นอะไร ที่ต้องไปรู้ไปชู้กับมัน.

เรื่องทั้งโลก ก็มีเพียงแก่ **สิ่งที่มนุษย์ จะรู้สึกได้ รู้จักได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ**; ฉะนั้น **สิ่งที่เราจะเรียกว่าโลกทั้งหมดทั้งสิ้น คืออารมณ์** ที่จะรู้สึกได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; **นั่นคือทั้งโลก**, แล้วมันเข้ามากระทำกับเรา เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรากราวละอย่าง: **เดี่ยวทางตา เดี่ยวทางหู เดี่ยวทางจมูก เดี่ยวทางลิ้น เดี่ยวทางผิวหนัง เดี่ยวทางจิตใจเอง**. อารมณ์จะเข้ามาพร้อมกันทุกทางไม่ได้ จะเข้ามาพร้อมกันทุกอย่างไม่ได้; โลกมันก็อยู่ที่โลกนั้นแหละ แต่แล้วมันเข้ามาเกี่ยวข้องกับจิตใจของคนเรานี้ ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ฯลฯ เป็นคร่าวๆ แล้วก็คร่าวละอย่าง **นี่คือโลก**. ที่พูดว่าสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับเราคือโลก มาเกี่ยวข้องกับเรา เวลาใด เมื่อไร เท่าไร **เราก็ต้องดูมัน และต้อนรับมัน ด้วยความรู้ของจิตว่าง** ว่ามันเป็นของว่าง ไม่มีตัวตน ไม่มีสาระ เป็นตัวตน มันเป็นตามธรรมชาติของมันอย่างนั้น, ส่วนที่มันมากกระทบจิตใจของเรา ก็เป็นอย่างนี้, ส่วนที่มันยังไม่มากกระทบจิตใจของเรานั้นก็เป็นอย่างนี้, แล้วก็ทั้งโลกเลยมันเป็นอย่างนั้น, **ที่เรียกว่าโลกว่าง**.

จะพูดว่าโลกว้าง คือ อารมณ์ภายนอก ที่จะมากระทบกับเราทั้งหมดทั้งต้น เป็นของว่าง อย่างนี้ก็ได้อีก; แต่ที่ฉลาดละเอียดลึกซึ้งไปกว่านั้น มันก็ยังมีอยู่อีกความหมายหนึ่ง ก็คือความหมายที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “โลกนี้คือทุกข์, ทุกข์นี้คือโลก”; ฉะนั้น โลกก็คือความทุกข์นั้นแหละ. โลกนั้นก็เป็นอย่างว่าง เพราะความทุกข์นั้นเป็นของว่าง ถ้ามองเห็นความทุกข์เป็นของว่าง นี้แหละเป็นสิ่งที่วิเศษสุด ลึกลับที่สุด ทำให้หมดปัญหาเรื่องความทุกข์ไป.

มีใครคนหนึ่ง เรียกการเห็นทุกข์เป็นของว่างอันนี้ว่า กิเลสไฟก็ดับ ยูโต กิเลสเป็นที่ตั้งแห่งยูโต, เป็นยูโตทาง *philosophy* ทางปรัชญา; หมายความว่าสามารถจะใช้วิธีการง่าย ๆ ครั้งเดียว นึกเดียว ทำให้ความทุกข์นั้นสลายไปหมด ก็คือเรื่องความว่าง; ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะทำให้ความทุกข์ว่างไป อย่างนี้ก็ไม่มีความทุกข์. คนโง่เห็นความทุกข์เป็นทุกข์ คนฉลาดเห็นความทุกข์เป็นความว่าง.

จิตว่าง เป็นจุดเครื่องรางคัมภีร์

เมื่อมีปัญหอะไร ถ้าเราต้องเอาความทุกข์มาเป็นตัวความทุกข์: ความทุกข์ของกู, ตัวกูออกรับความทุกข์นั้น มันก็เกิดเรื่องมหาศาลขึ้นมา. ถ้ามีจิตที่ว่าง ที่ไม่มีตัวกูอยู่ในนั้น ความทุกข์เข้ามาทำอะไรมัน ก็สลายตัวไปเป็นความว่าง เหมือนคลื่นกระทบฝั่งอย่างนั้น; นี่จึงเป็นของประเสริฐวิเศษ ที่เป็นเครื่องรางเป็นเกราะคุ้มภัย เป็นอะไรทุกอย่างที่มนุษย์ควรจะต้องการ.

เอาตัวความว่างให้มาอยู่กับจิต เป็น จิตว่าง นี้จะรู้ได้สารพัดอย่าง รู้ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความอะไรต่าง ๆ ได้; แม้ที่เราจะเคยพูดกันว่า เสือมาก็ไม่เห็นจำเป็นจะต้องกลัวเสือ, จะสู้เสือก็ไม่ต้องกลัว, จะวิ่งหนีขึ้นต้นไม้ก็ไม่ต้องกลัว, กระทั่งเสือกัดตาย กินเข้าไปหมด ก็ไม่ต้องกลัว. นี้เรียกว่าสู้เสือด้วยจิตว่าง.

คุณจะเลือกเอาอย่างไร ? จะเลือกเอาข้างกลัวแม่แต่เห็นรูปเสืออย่างนั้น หรือ ? มันก็บ้าเต็มที. จะเห็นรูปเสือ, หรือเห็นตัวเสือจริงๆ หรือว่าจะต้องสู้กับเสือ, หรือว่าจะต้องวิ่งหนีขึ้นต้นไม้, หรือว่าเสือมันจะกัดเอาแล้ว แล้วกินเข้าไปนี่, ก็ไม่เห็นจะต้องกลัว. นี่คือความคุ้มกันที่จะได้รับจากสัจธรรม คือไม่ให้มีความทุกข์ทำอะไรได้ แม้แต่ความตาย; อยู่เหนือความตาย ความตายหาตัวเราไม่พบ.

เราจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่าสัจธรรมนี้อยู่กับจิต เพื่อจะทำโลกให้สลายไป เป็นของว่างทั้งโลกเลย: รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ชนิดไหนก็ตามในโลกนี้ ส่วนไหนก็ตามในโลกนี้ ไม่เป็นอันตราย ไม่เป็นภัย ไม่เป็นปัญหาให้แก่เรา; เพราะเรามีเครื่องวางศกัศสิทธิ์ คือจิตว่าง, หรือจะมองลึกเข้าไปอีกที ก็คือความว่างที่มีอยู่ในจิต มันเป็นอันเดียวกัน แยกกันไม่ออก. จิตว่างมีอยู่ที่ไหน จิตนั้นก็แสนจะประเสริฐวิเศษ ไม่มีความตาย ไม่มีความทุกข์ อยู่เหนือมัจจุราช, พักผ่อนก็เป็นสุข ทำงานก็เป็นสุข เรียนหนังสือก็เป็นสุข.

ทุกอย่างที่มนุษย์จะต้องทำ ในฐานะเป็นหน้าที่ เมื่อทำด้วยจิตว่างแล้ว ไม่มีปัญหา ไม่มีมีความทุกข์: ทำผิดก็สนุก ทำถูกก็สนุก ได้ก็สนุก เสียก็สนุก คือไม่มีความทุกข์. เกิดมาที ได้อย่างนี้ก็พอแล้ว, และเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านสอนแต่เพียงเรื่องเดียว จนมีธรรมเนียมว่า: **พุทธบริษัทที่แท้จริงพอเข้ามาอยู่ในวัด จะบวชนี้จะต้องเรียนเรื่อง ยถาบัญญัติ ปวัตตะมานัง ก่อน** เรียนเรื่องหัวใจเนื้อเดิมแท้ของพระพุทธศาสนา คือเรื่องความว่างนี่ก่อน เป็นการตั้งต้นที่ดี.

พึงศึกษาให้เข้าใจเรื่อง “ว่าง” ซึ่งเป็นเนื้อแท้ของพุทธศาสนา

ขออีกทีว่า แม้วาระหว่างปีศาจนี้ ก็ต้องตั้งต้นเข้ามาในศาสนาโดยการศึกษาเรื่องความว่าง จะศึกษาเรื่องอื่นนั้นไม่คุ้มค่าของเวลา. นี่กล่าวพูด: ถ้าศึกษา

เรื่องความว่างนี้ อันเป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนา แล้ว จะเอาไปใช้ได้ แม้ในการเล่าเรียนต่อไป, แม้ในการงาน ทำงานอาชีพข้างหน้า, หรือประสบความสำเร็จ หรือว่าเผชิญในชีวิตทุกแง่ทุกมุม, ไม่ว่าเรื่องใดเรื่องเสีย. “ว่าง” นี้จะอยู่เป็นเครื่องคุ้มครอง ไม่ให้ชีวิตนี้มีความทุกข์ ความทุกข์สลายไปหมด ว่างจากความทุกข์อยู่ตลอดเวลา เพราะเรื่องนี้ เพราะสิ่งนี้.

ความว่าง นิสิตสิ่งที่สุดท้ายที่มนุษย์ควรจะได้รับ, เกิดมาที ควรจะได้สิ่งที่สุดท้ายที่มนุษย์ควรจะได้รับ ไม่อย่างนั้นป่วยการ. เกิดมายุ่งๆ, ยุ่งๆ แล้วก็เนาเข้าโลงไป; นี่เป็นเรื่องน่าสงวนน่าสงสาร. เกิดมากระโดดโลดเต้น ไม่เห็นอะไร นอกจากทรมาณตัวเอง แล้วก็เนาเข้าโลงไป มีความรู้สึกแต่ว่าตัวกู – ว่างของกู จน “ถึงล้างหูใส่หน้าให้” สักเท่าไรๆ ก็ไม่รู้สึก แล้วก็เนาเข้าโลงไป.

อย่าทำเล่นกับเรื่องความว่าง หรือเรื่องจิตว่าง; ขอให้เข้าใจมันให้ถูกต้องว่ามันเป็นอย่างไร, แล้วก็เข้าใจถึงขนาดที่ว่า ตามธรรมดา ตามธรรมชาติเดิมแท้ของมันก็ว่าง. ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” นี้ก็เป็นจิตว่าง ชนิดหนึ่ง ตามธรรมชาติ, เป็นรากฐานของความว่าง. ถ้าเรารักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ ก็ไม่มีความทุกข์เหมือนกัน จะว่างจากตัวกู – ของกูอยู่เสมอไปเหมือนกัน; นี้เรียกว่าธรรมชาติโปรตปรานประทาน มาให้ดีแล้ว ให้มีจิตรากฐานนั้นเป็นจิตประภัสสร.

พระเจ้าก็ให้มาดีแล้ว: ให้มีจิตที่ว่างจากตัวกู – ของกู มาแต่ก่อน; เพิ่งจะมาโง่ เมื่ออาตมกับอภิกขผลไม้ต้นที่หนึ่งเข้าไปทำให้เกิดความรู้เป็นติเป็นชั่ว, แล้วยึดถือความดีความชั่ว ยกหูชูหางเพราะความดี เป็นบาปตลอดกาลนวันตร ตีตมาถึงลูกหลานทุกวันนี้ แล้วเป็นมากขึ้น.

ขอให้ดูที่พวกคุณ พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ นี้ ยิ่งหลงไหลในความดีความพิเศษอะไรมากขึ้น เกินขอบเขตจนเวียนไม่ไหว จนเป็นบ้า เพราะว่าเวียนเกินความจำเป็น เพราะว่าอยากคืออยากเด่นอะไรอย่างนี้ ให้ผลมาถึงอย่างนี้ จนถึงปัจจุบันนี้ นี้กำลังสูญเสียความเป็นจิตประภัสสร.

สัญญาจะช่วยให้มีจิตประภัสสรถาวร

ถ้าทุกคนเป็นภาษาธรรม ไม่ต้องพูดเป็นพันปีหมื่นปี เหมือนที่คนเข้าใจ คัมภีร์ไบเบิล; เดียวกันนี้ ในชีวิตนี้ชาติหนึ่งนี้ พื้นฐานของจิตเป็นประภัสสร. ที่ว่า “กินผลไม้ นั้นเข้าไป” หมายความว่าเมื่อคลอจากท้องแม่แล้วโตขึ้นมา ที่แรกจิตของเด็มนั้นว่างเป็นจิตทารก. พอมาเป็นจิตเด็ก ๆ ก็เริ่มอยากคืออยากเด่น, พอเป็นจิตหนุ่ม จิตสาวก็เป็นเต็มที่; นี้เพราะกินผลไม้นั้นเข้าไป จึงยึดมั่นในความชั่วความดี ก็มีความทุกข์; นี้คือสูญเสียความเป็นประภัสสร. แต่ถึงอย่างนั้นก็เถอะ มองดูให้ดีกว่า ในวันหนึ่ง เพียงชั่วโมงหนึ่ง เรามีจิตที่เป็นประภัสสรอยู่มากเหมือนกัน; จิตวุ่นนั้นไม่ใช่มีอยู่ตลอดเวลา ถ้าวันตลอดเวลา ก็หมายความว่าบ้าแล้ว และตายแล้ว ไม่ได้นั่งอยู่ที่นี้ ตายเข้าโลงไปแล้ว.

ความเป็นประภัสสรนั้นมีอยู่ สลับอยู่เป็นระยะ ๆ แล้วก็ตาม แต่เป็นประภัสสรอย่างชั่วคราวอย่างนี้ มันพร้อมที่จะหม่นหมองไปอีก นี้เราต้องมีวิธีอันใดอันหนึ่ง มาแก้ไขจิตประภัสสรนี้ ให้เป็นจิตประภัสสรที่ตายตัว; ก็ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง **สัญญา** คือหลักพุทธศาสนาที่เป็นเนื้อแท้ มาส่งลงไป ในจิตนั้น ให้กลายเป็นจิตประภัสสรตายตัว คือจิตว่าง อย่างที่พระพุทธเจ้าเป็น อย่างที่พระอรหันต์

เป็น. เรานี้ก็เป็นไปอย่างงูๆปลาๆ เป็นครั้งเป็นคราวเป็นอะไรไปเรื่อย ๆ จนกว่ามันจะเป็นตายตัวอย่างนั้น. หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ มันก็ยังมีอีกมาก; เพราะฉะนั้นอย่าได้ประมาทเลย.

ขอให้เข้าใจเรื่องนี้ให้ดีๆ แม้โดยทางปริยัติ โดยทางจิตวิธานนี้ไปก่อนก็จะสะดวกในการที่จะปฏิบัติ. เพราะเดี๋ยวนี้เรามันบาปหนาบาปลึก นิยมความรู้ รู้มากยากนาน, ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน มันก็เลยเข้าใจเรื่องนี้ไม่ได้; ไม่เหมือนคนโบราณสมัยพุทธกาล เขาไม่มีความรู้มากยากนานเหมือนเรา เขาเรียนอะไรน้อย ไม่มีปริญญาเป็นทางเหมือนอย่างพวกเรา; ความเป็นอย่างนั้น ทำให้เขาเข้าใจความว่าง หรือมีจิตว่างได้ทันทีตรงที่นั่น ตรงที่นั่งคุยกับพระพุทธเจ้า.

เดี๋ยวนี้มันเป็นบาป เรารู้มากยากนาน ไปกินผลไม้ที่ทำให้ติดในความคิดความเด่นอะไร ทำให้เป็นตัวกู-ของกู เท้ากูเข่ากูขึ้นมา; นี่ต้องเขาออกไปเสียจากจิตใจ ให้มีจิตว่าง แม้ในขั้นแรก ในขั้นลงมือ. เมื่อใดจิตว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกูก็คือเมื่อเราเห็น หรือมองเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง.

ต้องรู้จักลักษณะของเรื่อง “ว่าง” เพื่อปฏิบัติได้ง่าย

ถ้าถามว่าจะปฏิบัติอย่างไร จิตจึงจะเห็นสิ่งทุกสิ่งเป็นของว่าง? เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องการปฏิบัติแล้ว จะเอาไว้พูดกันตอนที่ว่าด้วยการปฏิบัติ ว่าทำอย่างไร จิตจึงจะเห็นสิ่งทุกสิ่งเป็นของว่าง, คือทำจิตให้ว่างได้อย่างไร. วันนี้เราพูดกันแต่เรื่องลักษณะของความว่าง กับจิตว่างคืออะไร? มันเกี่ยวข้องกันอย่างไร? เพื่อจะเข้าใจวิธีปฏิบัติต่อไปได้โดยง่าย.

เรื่องสัญญาในวันนี้ เราพูดถึงเรื่อง ความว่าง กับ จิตว่างเกี่ยวข้องกันอย่างไร ในแง่ของจิตวิทยา, แล้วอาศัยวิธีการอธิบายอะไรต่างๆ ตามวิธีของจิตวิทยา มาช่วยทำให้คนสมัยนี้ เข้าใจพุทธศาสนาส่วนที่เป็นหัวใจ คือเรื่องความว่าง เพื่อจะเอาไปใช้เป็นประโยชน์ได้; เพราะว่าคนสมัยนี้ต้องการจะทำอะไร ๆ มากกว่าคนสมัยโบราณ พุทธกาล หลายเท่า หลายสิบเท่า หลายร้อยเท่า. ฉะนั้นก็ต้องตั้งต้นเรื่องกว้างขวาง กว่าคนกรุงพุทธกาลสักหน่อย; แต่คงจะไม่เสียหลาย เพราะอย่างน้อยก็เอาไปเป็นความรู้ทางจิตวิทยา รับจ้างสอนคนเอาเงินก็ได้ นี่เป็นอย่างน้อย แต่ที่อย่างมากที่สุดก็อาจจะจับทุกซ์ได้.

ขออย่าไปทำเล่น กับเรื่องนี้ ที่เป็นเรื่องที่จะทำให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ ควรจะได้ แล้วก็เตรียมรากฐานไว้ ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาว แล้วก็จะเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้เฒ่า เป็นผู้ชราไปในที่สุด ให้ชีวิตนี้เดินไปด้วยลักษณะที่ถูกต้อง ตั้งแต่จุดตั้งต้น.

น่าเสียดายที่ว่า วัฒนธรรมไทยนี้เปลี่ยนแปลง ห่างไกลออกไปจากความว่าง จากเรื่องสัญญาที่เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา. วัฒนธรรมไทยเดิม ๆ โบราณ ของเรานั้น อยู่ในรูปที่จะทำให้เด็กทารกก็เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องความว่าง; สอนให้ไม่มียึดถือ สอนให้ให้อภัย สอนให้ไม่เห็นแก่ตัว นี้อันตั้งแต่เล็กโดยไม่รู้ศึกเรื่อยมา; พอโตเป็นผู้ใหญ่มั่นกึ่งง่ายที่จะเข้าใจความว่าง. เกียวนี้เขาสอนให้เห็นแก่ตัว สอนให้ละโมภโลภลาภ ให้มีอะไรมาก: พอเข้าโรงเรียนก็สอนให้เห็นแก่ตัว พอเข้ามหาวิทยาลัยแล้ว ยิ่งสอนให้เห็นแก่ตัว ที่ใหญ่ที่โตที่กว้างขวางลึกซึ้ง จนต้องใช้ระเบิดขวดในมหาวิทยาลัย เป็นเครื่องประกอบของมหาวิทยาลัย; นี้คือไม่ว่าง คือความเห็นแก่ตัว มันมากขึ้น.

โรงเรียนทุกโรงเรียนสอนให้เห็นแก่ตัว ให้เด็กหลงไหลเคลิบเคลิ้มไปด้วยเรื่องเห็นแก่ตัว มันก็เป็นอันธพาลมากขึ้น; ฉะนั้น จะเพิ่มครูเพิ่มโรงเรียนให้มากขึ้น

เท่าไร ก็ช่วยไม่ได้ ยังคงมีอันธพาลมากขึ้น เท่าจำนวนครูหรือโรงเรียนที่มันเพิ่มขึ้น ; เพราะโรงเรียน สอนแต่ในทางที่จะให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวกู ตามกันพวกฝรั่ง, ถึงในมหาวิทยาลัยก็เหมือนกัน ทั้งโลกมันก็เหมือนกัน.

นี่โลกถูกครอบงำอยู่ด้วยตัวกู แล้วโลกก็ไม่ว่าง จิตก็ไม่ว่าง ความทุกข์ จึงเต็มไปทั้งโลก ; แล้วเราก็ไม่สนใจเรื่องนี้ แล้วจะเรียกว่าอะไรดี ; จะเรียกว่า เชื้อคอกของตัวเอง ก็ถูก, จะเรียกว่าพระเจ้าลงโทษให้ มันก็ถูก ; แต่พูดตามแบบของ พระพุทธเจ้าว่า “โลกไม่ว่าง เพราะอวิชชาครอบงำเต็มไปทั้งโลก”, แล้วต้องเป็น โลกที่ถูกเป็นไฟกุรุ่นอยู่ข้างใน จนกว่าเมื่อไรไฟจะลุกออกมา จนเผาให้ไหม้เป็นจุรณ หมดไปทั้งโลก.

สิ่งที่จะเป็นเครื่องคุ้มครองเหตุร้ายอันนี้ได้ ก็มีแต่เรื่องสุญญตา *เย เต*
สุตฺตุนตา - สุตตันตะทั้งหลายเหล่านี้, *ตถาคตภาสิตา - อันตถาคตกล่าวไว้,*
กมภีรา - ลึกซึ้ง, *กมภีรตฺตา - มีอรรถอันลึกซึ้ง,* *โลกุตฺตรา - เรื่องเหนือโลก,*
สุญฺยตปฺปฎิสิยฺตฺตา - เนื่องเฉพาะกับสุญญตา. ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้แต่ฆราวาส
 ครอบงำเรือน แออัดอยู่ด้วยบุพการรยา เรื่องอะไรต่างๆ นี้ ก็ยัง ต้องอาศัยเรื่องสุญญตาน
 เพื่อประโยชน์สุขเกือกุลตลอดกาลนาน.

เมื่อเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของสุญญตา ก็ควรจะให้ความสนใจแก่เรื่องนี้
 มากขึ้น แล้วพยายามฟังให้ดี. อย่าซิงเข้าใจเอาหน้า ซิงเข้าใจเอาเอง จนผิดไปจาก
 ตัวเรื่อง. พอได้ยินคำนี้เข้า ถ้าความเข้าใจซิงเอาหน้าออก ซิงเข้าใจเอาเองอย่างโลก ๆ
 ก็จะเคลิบเคลิ้มไปในทางผิด. เขาเป็นกันมากอย่างนั้น ; พวกเราอย่าได้เป็นเลย.

เอาละ เวลามันก็หมด พวกกันที่.

สัญญาตาธรรม

- ๕ -

สัญญาตาธรรมจำเป็นแก่ฆราวาส

๒๐ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่นี้
ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่จะได้พูดกัน
ถึงธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง สืบต่อไป. ในวันนี้จะได้พูดโดย
หัวข้อว่า สัญญาตาธรรมจำเป็นแก่ฆราวาส.

ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๕ ของการบรรยายเรื่องสัญญาตา
ซึ่งจะบรรยายกันในส่วนที่เป็นหลักวิชาหรือปริยัติ โดย
เฉพาะในแง่ของจิตวิทยา ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งในส่วนนี้
กันเสียก่อน แล้วจึงจะได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติ ต่อไปได้
โดยง่าย.

มีคำตรัสของพระพุทธเจ้าว่า สุญญาตาจำเป็นแก่ฆราวาส

ทำไมจึงพูดเรื่องนี้ ก็เรื่องที่มีหัวข้อว่า “สุญญาธรรมจำเป็นแก่นักฆราวาส” ? เพราะพวกคุณเขอร้องว่าได้ฟังเรื่องที่จะเป็นประโยชน์ ในสมัยที่สึก กลับออกไปเป็นฆราวาส ต้องการให้พูดแต่สิ่งที่จำเป็นแก่ฆราวาส; ผมก็เลยพูดเรื่องนี้เสียในวันนี้ แล้วก็พูดตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า “เรื่องสุญญาธรรมนี้ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่กุลแก่ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน” มีข้ออยู่ในพระบาลีนี้ โดยเฉพาะเรื่อง *ขัมมทินนาสูตร*.

สูตรนี้มีเรื่องว่า :- มีคนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขอฟังเรื่องที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แก่พวกข้าพระองค์ตลอดกาลนาน. “ข้าพระองค์” ในที่นี้ หมายถึงพวกเขาที่เป็นฆราวาส แอ้อที่อยู่ด้วยบุตรภรรยา ลูปลี้กระแจะจันทน์ของหอมเป็นต้น. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรื่องสุญญาตา; แม้ฆราวาสเหล่านี้จะทูลทักทายน่ามันลึกเกินไประับไม่ไหว. พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัสเพิกถอนหลักเกณฑ์อันนี้ แต่ได้ตรัสเรื่องว่า: ถ้าอย่างนั้นก็ให้มีหลักว่า *มีศรัทธาปสาทะมั่นคงไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆ์เจ้า* แล้วก็ *มีอริยกันตศีล* คือศีลที่รักษาศีล จนเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า. พวกฆราวาสเหล่านั้น ก็ทูลขึ้นว่า อ้าว, ก็เรื่องเหล่านี้ปฏิบัติอยู่แล้ว.

ในที่สุดก็เป็นอันว่า เมื่อเรื่องเหล่านี้ปฏิบัติอยู่แล้ว มันก็ไม่มีเรื่องอะไรที่จะสูงขึ้นไปกว่านั้น กล่าวคือเรื่องสุญญาตา.

พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องอื่นนอกจากสุญญตา

ที่มีข้อสงสัยอยู่อันหนึ่งว่า บางทีเรื่องสุญญตาก็มิได้ตรัสไว้ในถ้อยคำ หรือชื่อว่าสุญญตา; ตรัสไว้ในถ้อยคำอย่างอื่น มีชื่ออย่างอื่น แต่แล้วมันก็รวมอยู่ในคำว่าสุญญตา ซึ่งมีหลักพระพุทธภาษิตอย่างที่ได้เอามาพูดให้ฟังแล้วว่า “*ตถาคตไม่ตรัสเรื่องอื่น นอกจากเรื่องหนึ่งด้วยสุญญตา.*” เรื่องนอกนั้นเป็นเรื่องสาวกพูดกันสนุก ๆ ในภายหลัง นี่เป็นอันว่าทุกเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ต้องเป็นเรื่องที่เรียกว่าสุญญตปฏิบัติสังยุตตา คือเกี่ยวข้องกับหรือเนื่องเฉพาะกันกับเรื่องสุญญตา.

การถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, หรือ มีศีลอย่างใดเลิศนี้ ก็เกี่ยวข้องกับเรื่องสุญญตา; อย่างน้อยก็เนื่องถึงสุญญตา. ถ้าเรามีความรู้เรื่องสุญญตานั้นแหละ จึงจะเลื่อมใสใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างไม่หวั่นไหว; ถ้าไม่อย่างนั้น ความเลื่อมใสนี้จะยังอ่อนแอแคลงแคลนเช่นเดียวกับความเลื่อมใสของคนส่วนมากในสมัยนี้: สมัยที่ไม่รู้เรื่องสุญญตา, แล้วไม่ยอมรับเรื่องสุญญตาเอาเสียเลย.

ความรู้หรือการปฏิบัติในพุทธศาสนานี้ ถ้าเป็นไปอย่างถูกต้องและแน่นแฟ้น จะต้องมียากฐานอยู่บนความรู้เรื่องสุญญตาเสมอไป. คนที่จะนับถือพระพุทธเจ้าสูงสุดด้วยชีวิตจิตใจทั้งหมดนี้ ก็เพราะเข้าใจหลักพุทธศาสนาแล้ว. **หลักพุทธศาสนา ก็ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากเรื่องสุญญตา;** นี่ก็ข้อที่ว่าเรื่องสุญญตานั้นจำเป็นแก่ขรवास โดยที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง, แล้วพวกเราซึ่งมองก็ยิ่งเห็น ก็เลยยิ่งจะสนใจและอยากจะยำในความจริงข้อนี้.

สุญญตา เคยพูดกันมาแล้วว่า เป็นเนื้อเดิมแท้ ของพุทธศาสนา นอกนั้นเป็นเนื้อพอกใหม่ของพุทธศาสนา; ฉะนั้น สุญญตานั้นแม้เป็นเรื่องสูงสุดของพุทธศาสนา

ก็จำเป็นแม้แก่ฆราวาส ซึ่งเป็นบริษัทที่ต่ำสุดในพุทธศาสนา. เราจะพูดกันในข้อนี้เป็นส่วนสำคัญ.

ฆราวาสจำเป็นต้องรู้สุญญา เพราะมีปัญหามาก

ในวันนี้ยังไม่พูดเกี่ยวกับบรรพชิต แต่จะพูดเฉพาะที่เกี่ยวกับฆราวาส เพราะว่า ฆราวาสนี้เป็นรากฐานของสังคม, รากฐานของสังคมทั่วไปอยู่ที่ฆราวาส. คุณก็มองเห็นได้เอง: บรรพชิตมีเป็นส่วนน้อย, และปัญหาของบรรพชิตนั้นก็ไม่มีรีบด่วนเท่ากับปัญหาของฆราวาส.

ฆราวาสเหมือนผู้ที่ตกอยู่ท่ามกลางกองเพลิง บรรพชิตนั้นเป็นผู้ที่หลีกเลี่ยงหรือกระเด็นออกไปอยู่ห่างๆ หรือว่าอยู่ริมขอบของกองเพลิง; ฆราวาสมีปัญหารีบด่วน ฉะนั้นเราน่าจะพูดกันก่อน. คนส่วนมากเป็นฆราวาส ในโลกนี้; ฉะนั้น ถ้าแก้ปัญหามาของฆราวาสได้ ก็เท่ากับแก้ปัญหามาของโลก เป็นส่วนรวมได้. ถ้าแก้ปัญหามาของฆราวาสได้ ก็แก้ปัญหามาของบรรพชิตได้ เพราะปัญหามากกว่ากันมากมายนัก. ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจ ฟังจนเข้าใจ คำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “สุญญาเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน”

“สุญญาธรรม – ธรรมอันกล่าวด้วยสุญญาตานี จำเป็นแม้แก่ฆราวาส”
ชีวิตของฆราวาสเต็มไปด้วยการงาน; เขาจะได้ทำการงานโดยไม่ต้องมีความทุกข์ บริโภคผลงานโดยไม่ต้องมีความทุกข์. ข้อนี้อย่าลืมอย่างที่เคยพูดมาแล้วซ้ำๆ ซากๆ ว่า ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว ทุกเรื่องจะเป็นความทุกข์ เป็นทางมาแห่งความทุกข์ไปทุกกระเบียดนิ้ว: มีเงินก็จะเป็นทุกข์เพราะเงิน, มีบุตรภรรยาสามีก็จะเป็นทุกข์เพราะบุตร

ภรรยาสามี, มีอะไรก็จะเป็นความทุกข์เพราะเหตุนั้น, ถ้าปราศจากธรรมะที่เป็นเครื่องคุ้มครอง.

ธรรมที่เป็นเครื่องคุ้มครอง ไม่มีอะไรดีไปกว่าเรื่องสัญญา แม้มันจะมีมากอย่างมากรื่อง ก็มา **สรุปรวม** อยู่ที่คำ ๆ เดียวนี้ว่า **สัญญา** - ธรรมะที่แสดงถึงความว่าง **ปราศจากตัวถ - ของกู.**

ชีวิตฆราวาสเป็นทางมาแห่งความทุกข์, หรือพูดให้ดูถูกกว่านั้นก็ว่า **ชีวิต**ของฆราวาสเป็นทางมาแห่งความยึดมั่นถือมั่น. เป็นอยู่อย่างฆราวาสนั้นมันเปิดประตูเปิดช่อง เปิดอะไรมากมาย สำหรับเข้ามาแห่งความยึดมั่นถือมั่น ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย กระทั่งทางใจ; ฉะนั้น จึงเป็นเพศที่มีปัญหา มาก และควรจะสงสาร.

ชีวิตของบรรพชิต ก็ยังเป็นภาระแก่เพศฆราวาส ที่จะต้องเลี้ยงดู; อะไร ๆ ไปรวมอยู่ที่ฆราวาสอย่างน่าสงสาร ว่าอย่างนั้นก็ว่า. **ฆราวาสเป็นชีวิตที่แบกภาระหนักที่สุด** แล้วก็ถูกจัดไว้ **ว่าเป็นเพศหรือวรรณะที่ต่ำที่สุด** ในบรรดาชั้นหรือวรรณะของพุทธบริษัท ๔ นี้ คือถือฆราวาสอยู่ในฝ่ายที่ต่ำสุด. ธรรมะที่สูงสุดจำเป็นแก่ฝ่ายที่ต่ำสุด อย่างไร นี่คนเขาไม่ค่อยเชื่อ; เพราะฟังคนมันขัดหู ว่าของสูงสุดจะมาจำเป็นแก่สิ่งที่ต่ำสุดนี้ เขาไม่เชื่อ. ผู้ที่ตั้งตัวเป็นนักปราชญ์ในประเทศไทยนี้ ก็ไม่ยอมเชื่อ, แล้วมีความเห็นรวม ๆ กันไปว่า เรื่องสัญญานี้ ไม่จำเป็นแก่ฆราวาส, บางทีไปไกลถึงกับว่า ไม่ใช่หลักพุทธศาสนาก็มี; เป็นสิ่งที่น่าเศร้า หรือน่าร้องไห้ ถ้าหากว่าจะมีการถือกันเสียว่า สัญญานี้ไม่ใช่หลักในพุทธศาสนา, และว่าไม่จำเป็นที่ฆราวาสจะต้องไปรู้ ไปสนใจ, หรือว่าควรจะนำมาสอนแก่ฆราวาส.

หลักศาสนาที่แท้จริง ธรรมะข้อเดียวใช้ได้แก่คนทุกชั้น

ข้อนี้ผมมีความคิดที่จะแนะนำให้สังเกต คือว่าไม่ใช่เพื่อจะต้านทานความคิด วิปริตเหล่านั้น แต่จะแนะนำให้สังเกตอย่างที่ตรงไปตรงมา อย่างที่ควรจะทราบ คือว่า ตามหลักที่แท้จริงนั้น ธรรมะข้อเดียวใช้ได้แก่คนทุกชั้น, หลักธรรมะเพียงข้อเดียว ใช้แก่พุทธบริษัททุกชั้น ในพุทธศาสนาก็มีธรรมะเรื่องสุญญาธรรมเพียงข้อเดียว ใช้แก่พุทธบริษัททุกชั้น; นี้เราค่อย ๆ สังเกต ค่อย ๆ ศึกษากันไป.

ถ้าจะเปรียบเทียบอย่างในศาสนา ที่ถือพระเจ้า: คริสเตียนเป็นต้น เขามีพระเจ้าองค์เดียวนั้นอย่างเดียวนั้น ใช้แก่คนทุกชั้น; จะเป็นคนโง่ คนฉลาด หรือคนปานกลางหรืออะไร จะเป็นเด็ก เป็นหนุ่มสาว หรือเป็นผู้ใหญ่ ผู้เฒ่า คนสูงอายุ คนชรา ก็มีพระเจ้าองค์เดียวนั้น ที่ยื่นให้แก่คนทุกคน, ไม่ต้องมีหลายองค์, หรือไม่ต้องมีพระเจ้าหลายชั้น. ถ้าไปเกิดมีพระเจ้าหลายองค์หลายชั้น เขาก็ว่าบ้า มันผิดหลักที่เขาจะต้องถืออย่างถูกต้อง.

เราก็เหมือนกัน มีธรรมะข้อเดียว หรือมีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว ที่จะต้องถือกันทุก ๆ คนและทุก ๆ ชั้น, ที่จะต้องพระศาสนา ก็มีพระพุทธเจ้าองค์เดียว ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ให้แก่คนทุกชนิต ทุกชั้น ทุกระดับ. สำหรับ พระธรรมก็มีข้อเดียว คือเรื่องที่ตั้งด้วยสุญญาธรรม ใช้แก่คนทุกชนิต ทุกชั้น ทุกระดับ. ถ้าจะมีพระสงฆ์ ก็มีพระสงฆ์องค์เดียว มีพระสงฆ์องค์ที่กำลังปฏิบัติอยู่ หรือว่าได้รับผลแล้วในการปฏิบัติ ที่เกี่ยวกับสุญญาธรรม นั้นมันมีเพียงข้อเดียวสำหรับให้ถืออย่างนี้; ข้ออื่นใช้ไม่ได้. เพราะฉะนั้นสุญญาธรรมก็จำเป็นแม้แก่ฆราวาส ซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง หรือหน่วยหนึ่งของพุทธบริษัททั้งหมด.

นี่เห็นได้ทันทีว่า หลักสำคัญ หรือหัวใจของศาสนานั้น ๆ ไม่ว่าจะศาสนาไหน จะมีเพียงสิ่งเดียว หรือข้อเดียว หรืออันเดียว ตรงกันหมด. แต่เมื่อปฏิบัติไม่เท่ากัน ก็เพราะว่าเด็กก็เป็นเด็ก ผู้ใหญ่ก็ว่าเป็นผู้ใหญ่, นี้มิได้หมายความว่าต่างกัน มันต้องเป็น หลักปฏิบัติอย่างเดียวกัน ไปในทางเดียวกัน เรื่องเดียวกัน.

การที่บางคน แม้ชั้นนักปราชญ์ ไปพูดว่าฆราวาสกับพระปฏิบัติอย่างเดียวกันไม่ได้ เพราะมีความต้องการคนละอย่าง, ต้องปฏิบัติด้วยความมุ่งหมายคนละอย่าง; นี้ผมเห็นว่า ในศาสนาไหนก็ตาม ทุกศาสนาเลย ถ้าบรรพชิตกับฆราวาส เดินอย่างแยกทางกัน หันหลังให้กันละก็ จะเป็นศาสนาที่บ้าที่สุดในโลก ก็คือฆราวาสกับพระหันหลังให้กัน แล้วเดินออกไปคนละทางอย่างนี้. ถ้ามีหลักอย่างนี้ เป็นศาสนาที่บ้าที่สุดแล้วมีไม่ได้ในเรื่องของศาสนา หรือเป็นศาสนา.

ผมขอร้องให้ช่วยจำไว้ด้วย ว่า ฆราวาส ก็ตาม บรรพชิต ก็ตาม จะต้องเดินไปทางเดียวกันเสมอ ตามหลังกันไป ฆราวาสหอบคอนรุงรัง พะนุงพะนังกี้ไปซำ ๆ ล้มลุกคลุกคลานไปตามเรื่อง; บรรพชิตมีลักษณะเหมือนนก มีภาวะแต่ปีกบินไป นี้ก็ไปได้เร็ว; แต่ก็ต้องไปทางนั้นแหละ ไปทางอื่นไม่ได้ ไปทางอื่นไม่ใช่พุทธศาสนา หรือไม่ใช่ศาสนาไหน ๆ หมด.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า ทางนี้ทางมีองค์แปดนี้ เป็นทางเอก หรือว่าสติปัญญาอันนี้ เป็นทางเอก เรียกเต็มรูปว่า เอกายนมคฺโค แปลว่าไปแห่งสิ่ง ๆ เดียว คือว่าไปของบุคคลคนเดียว บนเส้นทางเส้นเดียว. เพื่อวัตถุประสงค์มุ่งหมายปลายทาง แต่เพียงอย่างเดียว.

วัตถุประสงค์มุ่งหมายปลายทาง จะเป็นหลายอย่างไม่ได้ นั่นคือนิพพาน หรือ เย็น นั่นแหละ เดี่ยว; ไม่มีอะไร “เดียว” ที่สุด มากเท่านิพพาน; นอกนั้น เป็นเรื่องหลอก เป็นเรื่องคู่ คือ เส้นทางเส้นนี้ “เดียว”; ไม่ใช่ ๘ ทางอย่าง ที่ทุกคนด้วยความไม่ระมัดระวังปาก ว่า “มรรคแปด” นี้. ขอเสียที่อย่าพูด เขาจะหัวเราะ.

ให้พูดว่า มรรคที่ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ เสมอไป ซึ่งเป็นทางเส้น เดี่ยว. นี่คือ ผู้เดินไปคนเดียวเลย เดินแทนกันไม่ได้; อย่างมากก็แนะนำให้เดิน. ถึงแม้ว่าไปพร้อมกัน มันก็ต่างคนต่างเดิน ไม่ใช่ใครจะพาใครไปได้. นี่เป็นสิ่งที่เรียกว่า เดี่ยว หรือ เดี่ยว; มรรควาส หรือ บรรพชิต ก็ไปในทางเดียว โดยบุคคลเดียว เพื่อจุดหมายปลายทางอย่างเดียว.

นี่เราก็เห็นอยู่ ว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส; เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่คุณอย่างอื่น ตลอดกาลนาน ก็เป็นอย่างเดียวกัน แม้แต่มรรควาส ในเมื่อเทียบกันกับบรรพชิต.

ทั้งคฤหัสถ์ บรรพชิต ต้องใช้ธรรมะข้อเดียวกัน

ที่นี้จะมองคุณหลักฐานพยาน ว่ามันจำเป็นที่จะต้องใช้ธรรมะข้อเดียวกัน คือข้อนี้แหละทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต: ก็ดูตรงที่ว่า พุทธศาสนาใน สมัยที่คนเห็นแก่ตัว อย่างน่าบัดนี้ นั่นเป็นอย่างไร? พุทธศาสนาใน สมัยที่คนเห็นแก่ตัว อย่างน่าบอบช้ำของ นั้นเป็นอย่างไร? ถ้าคุณฟังไม่ตี คุณจะคิดว่าผมพูดกลับไปกลับมา; ก็ได้พูดแล้วว่าสุญญตานี้ เป็นเรื่องที่ทำให้คนไม่เห็นแก่ตัว. เดี่ยวนี้เราจะพูดว่า พุทธศาสนา

ในสมัยโน้นหรือสมัยไหนก็ตาม คือสมัยที่คนเห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ นี่เป็นอย่างไร. แล้วพุทธศาสนาในสมัยนี้ โดยเฉพาะที่คนเห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยงที่สุด นี่เป็นอย่างไร.

คนเห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ ก็หมายความว่า ยังมีเรื่องของสัญญาตาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่บ้าง. คนสมัยโบราณที่รู้ธรรมะดี หรือว่าเริ่มเข้าใจเรื่องสัญญาตา เช่น พระโสคาบันเป็นต้น หรือแม้แต่เพียงกัลยาณบุุชชนนี้ ก็ยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่. พระโสคาบัน พระสัทธาคามิ พระอนาคามิ นี้ก็ยังเห็นแก่ตัวจนกว่าจะเป็นพระอรหันต์ จึงจะหมดความเห็นแก่ตัว; ดังนั้นเราจึงมีโอกาสที่จะพูดว่า มีคนที่เห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ ไม่น่าขยะแขยง เพราะเริ่มรู้เรื่องสัญญาตา.

พระโสคาบัน มีธรรมจักษุ มีดวงตาเห็นธรรมเป็นครั้งแรกนั้น ก็คือ เริ่มมองเห็นสัญญาตา คือมองเห็นความที่ *สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย สักว่าธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา.* เขาเริ่มเห็นว่ามันเป็น อย่างนั้นแน่ แต่ว่าเขายังทำไม่ได้เต็มที่ เขายังละไม่ได้. เขาเริ่มเห็น พร้อมทั้งจะละ และจะต้องละได้โดยแน่นอน; นี่คือกัลยาณบุุชชนหรือพระโสคาบัน ผู้แรกถึงกระแสแห่งพระนิพพานนี้ อย่างนี้ผมเรียกว่า คนที่เห็นแก่ตัว อย่างน่านับถือ.

ส่วน คนที่เห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยงนั้น ไม่เป็นอย่างนั้นเสียเลย; โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนสมัยนี้ คือคนที่เห็นว่า เรื่องสัญญานี้ อ้อเอามาเกี่ยวข้องกับฆราวาส, ฆราวาสต้องการอะไรก็ไม่รู้ ที่ตรงกันข้ามกับที่บรรพชิตต้องการ. นี่เป็นคำพูดที่หลับตาพูดตามอารมณ์นึกชั่วขณะ; ไม่ได้สอบสวนในวินัย ไม่ได้เทียบคุณในธรรม, ไม่ได้เทียบคุณในวินัย ไม่ได้สอบสวนคุณในธรรม. อย่างนี้ก็ไม่ว่าที่แท้จริงเป็นอย่างไร, ก็พูดไปอย่างความคิดนึกชั่วขณะ. พูดอย่างนี้ตาม ๆ กันไปหมด จนสัญญาตาไม่มีที่อยู่ในประเทศไทย; ช่วยจำไว้ด้วย.

เรื่องสุญญาตาของพระพุทธเจ้า แทบจะไม่มีที่อยู่ที่อาศัยในประเทศไทย. เขาบ๊อคออกไปเสียว่า ไม่ใช่พุทธศาสนาบ้าง, หรือถ้าเป็นพุทธศาสนา ก็ไม่ใช่เรื่องสำหรับชาวบ้าน ซึ่งเป็นสมาชิกของประเทศ หรือของโลกทั้ง ๔๔ เพอร์เซ็นต์อย่างนี้; แล้วคน ๔๔ เพอร์เซ็นต์ของโลกไม่รู้เรื่องนี้ ทั้งไว้ให้แก่คนเพียง ๑ เพอร์เซ็นต์ก็น่าหวั; นี่เป็นโลกชนิกไหน มาเปรียบเทียบกับคฤศคิกว่า.

เปรียบเทียบดูความเห็นของบุคคลสองสมัย

วันนี้เราอย่าพุทธธรรมะรั้มโมให้มากนัก มาพูดกันถึงสิ่งที่ควรจะนำมา เปรียบเทียบ เพื่อให้มองเห็นความจำเป็นของสุญญาตา แม้แก่ฆราวาสนี่ดีกว่า โดยเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่าง ๒ อย่างนี้: พุทธศาสนาในสมัยที่คนมีความเห็นแก่ตัว อย่างน่านับถือ, กับพุทธศาสนาในสมัยที่คนเห็นแก่ตัว อย่างน่าขยะแขยง. ถ้าเรามองเห็นความจริงข้อนี้แล้ว จะช่วยให้เรารักพระศาสนาของเรา มากไปกว่าเดิม หรือว่ารักหัวใจของพุทธศาสนา ที่น่าเกลียดนั้น ขึ้นมาบ้าง.

เคยมีคนเห็นเรื่องสุญญาตาเป็นเรื่องที่น่าเกลียดน่าชัง ไม่ยอมรับเอาเข้ามา; ใช้คำว่า “น่าเกลียด”. หัวใจของพุทธศาสนาที่น่าเกลียดนั้นแหละ อาจจะน่ารักขึ้นมาบ้าง ถ้าหากว่ามารู้เรื่องความแตกต่างระหว่าง ของสองอย่างนี้; ถ้าจะเปรียบเทียบ ก็ควรจะเปรียบเทียบระหว่างสมัย ๒ สมัยอย่างที่กล่าวแล้ว.

สองสมัย นั้น พุทธตรง ๆ ก็คือว่า สมัยที่พุทธบริษัทเรามี อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หรือรวมเรียกว่าสุญญาตานี้ ฝังอยู่ในกระดูก ฝังอยู่ในสมอง. สมัยที่หลัก

เรื่องสุญญาตั้งอยู่ในสมอง ผั่งอยู่ในกระดูกของพุทธบริษัทนี้ ก็มีอยู่สมัยหนึ่ง ที่คุณก็ต้องทราบได้ชื่อว่า เป็นสมัยที่แล้วมาแต่หลัง.

ที่นี้ก็มาถึง สมัยหนึ่ง ที่ว่า คนแทบทั้งหมดแม้ชั้นที่เป็น “นักปราชญ์”, นักปราชญ์ในอัญญาประกาศ เห็นว่าสุญญาเป็นเรื่องบ้า. มาพูดเปรียบเทียบสองสมัยนี้กันดู ผมกำลังเรียกว่ากำลังเฟื่อง ที่จะพูดเรื่องการเปรียบเทียบนี้ มันเป็นคราวๆ เท่านั้น ฉะนั้น จะถือโอกาสพูด เตียวผมจะตายเสียก่อน แล้วคุณก็จะไม่ได้ยิน.

การจะเปรียบเทียบเรื่องนี้ มันก็ไม่ยากนัก ไม่ลึกซึ้งอะไร หากแต่เราไม่ได้สนใจ, แล้วก็ไม่ได้เห็นว่าต้องพิจารณา เอาแต่ว่า เราอยากทำอะไรตามอารมณ์ของเรา ก็ทำไปอย่างนั้น ไม่มองดู; นี่คือข้อผิดพลาดที่ทำให้เกิดความเสียหายขึ้นมาได้.

เปรียบเทียบสองสมัย: สมัยที่คนรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผั่งอยู่ในกระดูก กับสมัยคนเห็นว่าเรื่องสุญญาเป็นเรื่องบ้า นี่ก็ต้องเป็นคู่กัน; ถ้ามีการเปรียบเทียบ มันก็ต้องเป็นคู่ๆ. สมัยก่อน คนเราตกใจพลั้งปากออกมา เป็นอุทานด้วยความตกใจนี้ เขาก็ปลั่งปากว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, พุทฺโธ พุทฺธัง อนิจจัง อนัตตานิ ผมเคยได้ยินบู๊ยาตายายของเราปลั่งกันอย่างนี้; อย่างที่ “คุณพระช่วย” หรืออะไรช่วยทำนองนี้ นี่ก็ถึงแต่คุณพระ, คุณพระนั้นยังต่ำกว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

สมัยนี้คนเขาปลั่งกันอย่างไร? โดยเฉพาะเพื่อนหนุ่มๆ สาวๆ ของคุณ ปลั่งกันอย่างไร? คุณรู้จักว่าผม เพราะใกล้ชิดคิดว่า ผมอยู่ห่าง เตียวนี้เขาปลั่งกันอย่างไร? บางทีจะปลั่งออกมาเป็นขวตเหล่า หรือว่าไนท์คลับ หรืออะไรทำนองนั้น ไปเสียแล้ว แทนที่จะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานิ. สมัยก่อนเมื่อปลั่งว่า อนิจจัง ทุกขัง

อนัตตา นี้แสดงว่าความเห็นแก่ตัวมันว่างอยู่ เพราะว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันเข้ามาแทรกอยู่ในสมอง; จะโดยรู้สึกตัวโดยไม่รู้รู้สึกตัว มันก็เกี่ยวกับความเห็นแก่ตัวออกไปได้ ไม่มากก็น้อย. **เดี๋ยวเราพูดถึงด้วยความเห็นแก่ตัว,** ความเห็นแก่ตัวมันต้องการอะไร มันก็พลังหรือฝัน หรือละเมอออกมาอย่างนั้น. นี่เทียบความเห็นแก่ตัวกับความไม่เห็นแก่ตัว ของคนสองสมัยดู.

เปรียบเทียบความภักดีต่่วัดและพระ

สมัยก่อนที่ผมเห็นด้วยตาเอง; ก่อนนั้นผมก็พูดไม่ได้. ชาวบ้านนี้ไม่กล้ายอมให้ทรายหรือดินที่ในวัด ติดเท้าไปถึงบ้าน เขาว่ามันบาปหรือมันชวย. ถ้าดินในวัดติดเท้าของตัวไปถึงบ้านจะบาปหรือชวย; แล้วสมัยนี้เรากลับมีแผนการ ที่จะเอาหมกทั้งวัดเลย ที่จะหาประโยชน์จากวัดให้หมกเสียดังวัดเลย ถ้าเขาทำได้. **สมัยก่อน** **คนที่วัดติดเท้าไป** เขาก็ยังรังเกียจว่ามันของวัด, ดินทรายนี้ของวัด **บั้นให้ติดไปเราเป็นขโมย.** **นี่ลองเทียบความเห็นแก่ตัว** ของคนสมัยโน้น ที่เห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ; แล้วสมัยนี้คนเห็นแก่ตัว อย่างน่าขยะแขยงนี้ต่างกันเท่าไร.

สมัยก่อน ผลไม้หรืออะไรในวัด เป็นของศักดิ์สิทธิ์สำหรับชาวบ้าน ไม่กล้าแตะต้อง ขอแล้วขออีก, **ขออย่างกำกวมก็ไม่เอา** ต้องเป็นที่แน่นอนว่า พระอนุญาต. **สมัยนี้**คุณก็จะเห็น เด็กนักเรียนในวัดก็มี แล้วยังทำอย่างอุกอาจ อย่างบุกรุก ขวางป่าผลไม้หรืออะไร อย่างน่าเกลียดน่าชัง ไม่ใช่มันหล่นอยู่ แล้วจะเก็บเอาไป; **สมัยโบราณ**เขาไม่กล้าเก็บเอาไป แม้มันหล่นอยู่กลางดิน. **นี่ผลไม้ของวัดมีความศักดิ์สิทธิ์** อย่างนี้.

เด็ก ๆ ก็พูดกันว่า ไก่ของวัดที่ขโมยเอาไปแกง กินแล้วเป็นซี้กลาก ; แล้วเตี้ยนั่นมันเป็นอย่างไร จนไก่วัดไม่มีเหลือสักตัวเดียว. วัดที่ผมอยู่ สมัยผมอยู่ มีไก่ประมาณ ๓๐ - ๔๐ ตัว, แล้วมีหมูตัวใหญ่เบือเรอตัวหนึ่ง มันพลัดเข้ามาอยู่ในวัด จีนเจ้าของไม่กล้ามาเอา มันก็เลยกินข้าวที่เหลือจากพระนี่ทุกวัน ๆ จนใหญ่เบือเรอ มันอ้วนจนตามองไม่เห็น จนตายไปเพราะความอ้วน. เมื่อมันนอน ไก่หลายตัวไปจิกอยู่บนหมู หมูก็สบาย ; นี่เป็นความผาสุกอย่างนี้. ไก่ก็ไม่มีใครลัก ชาวไปทั้งวัด. สมัยนั้นมันเป็นอย่างไร คุณก็ดูเอาเอง แล้วเทียบดูข้อที่ว่า คนเห็นแก่ตัวอย่างไรบ้าง เทียบระหว่างคนในสมัยที่ไก่อ้วนยังชาวไปหมด กับคนในสมัยที่ไก่อัดหาทำยายากนี้.

สมัยก่อนเงาพระ ที่ทอดอยู่ตามดินนี้ ฆราวาสเหยียบไม่ได้ เหยียบแล้วรู้สึกว่ายเสียหายหมดเลย ตกใจเลย ผู้หญิงร้องว่าวัดว่าตไปเลย ; เช่นเดินถอยหลังแล้วไม่ทันเห็น ไปเหยียบเงาพระที่ดินนี้จะร้องว่าวัดว่าต สะดุ้งเหมือนกับเหยียบงูพิษ หรืออะไรที่อันตรายแล้ว. สมัยนี้เป็นอย่างไร ไปดูเอาเองเถอะ แต่ต้องยกเว้นบางแห่ง. ผมไปที่ประเทศพม่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้ เห็นด้วยตาเอง ผู้หญิงคนหนึ่งเขาผลอเดินรี ๆ ขวาง ๆ มาเหยียบเงาพระ แล้วกระโดดหงายไปเลย, ผู้หญิงบ้านนอก ; นี่ประเทศไทยจะหาดูไม่ค่อยได้. ความนับถือศาสนาแน่นเข้มขันอยู่ในกระดูก อยู่ในสมอง จึงได้เป็นอย่างนี้.

เปรียบเทียบความรู้สึกต่อความละอายกลัวบาป

ที่นี่ อาจจะพูดถึงตัวอย่างที่พูดมาแล้ว เมื่อหัวคำว่า พุทธบริษัทคนหนึ่งอยากจนนัก เขาจะเลี้ยงหมู เขายกมือไหว้พระพุทธรเจ้า ขออนุญาตพิเศษ ว่าแก้จนสักที. คุณว่าเป็นเรื่องเล็กหรือ ? พุทธบริษัทคนนี้เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนหลายคน ที่ช่วยกันสร้าง

สวนโมกข์ที่พุ่มเรียง, ที่แรกมีคณะกรรมการขึ้น เขาก็เป็นคนตัวท่งตัวตี ช่วยเหลือกิจการสวนโมกข์ เขามีความเข้าใจอะไรถูกต้องดี. เมื่อเขาจนมาก เขาจะเลี้ยงหมูสักที เขาก็ต้องทำพิธีปฏิญาณตัวเปิดเผย แสดงความจริงใจ โดยยกมือขึ้นขอขมาโทษ ทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ พอคล่องตัวแล้วก็เลิกจริงเหมือนกัน.

คำว่า “เลี้ยงหมู” นี้ก็หมายความว่า ให้เด็ก ๆ ในครอบครัว เลี้ยงหมูด้วยเศษข้าวปลาอาหารที่เหลืออยู่ ไม่ใช่ตั้งคอกเลี้ยงหมู อย่างที่เขาทำการค้ากันเกี่ยวนี้. แม้แต่เลี้ยงหมูเพียงเท่านั้น ก็ยังมีหิริโอตตูปะมากเท่านั้น ต้องยกมือไหว้พระพุทธเจ้าขอโอกาสพิเศษ ให้เด็ก ๆ เลี้ยงหมูด้วยเศษอาหารในครอบครัว.

คำว่า “เลี้ยงหมู” ในที่นี้ มันหมายความกว้างกว่านั้น ก็จะทำอะไรชนิดที่ฝืนความรู้สึกเพิ่มขึ้น เพราะเขาจนลง แต่จิตใจยังภักดี จงรักต่อหลักการนั้น จึงต้องขออนุญาตพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ. เดียวนี้ ไม่มีใครมีความรู้สึกอย่างนี้ แม้จะเลี้ยงหมูฆ่าเอาเนื้อขายก็ไม่รู้สึก ไม่เห็นว่าเป็นบาป เพราะว่า ประโยชน์มันเข้าตา ความเห็นแก่ตัวมันเข้าตา.

เปรียบเทียบเรื่องความเคารพผู้ใหญ่

สมัยก่อนนี้ คนเขาเชื่อฟัง พ่อแม่ คนเฒ่า คนแก่; ในกลุ่มคนหมู่มึง เช่น ตำบลนี้ ก็มีคนเฒ่า คนแก่ ที่ทุกคนเชื่อฟัง. เดียวนี้ไม่มีใครเชื่อฟังใคร, ไม่มีคนเฒ่า คนแก่คนไหน ที่จะห้ามเด็ก ๆ ได้; แล้วยิ่งจะเป็นอย่างนี้ยิ่งขึ้นทุกที ลำบากที่สุด. สมัยก่อนสะดวกที่สุด ถ้าเด็กคนไหนเกิดเกรงขึ้นมา เราไปพูดกับคนนั้นแหละ คนเฒ่าคนแก่

ของหมู่บ้านนั้น เขาห้ามค้าเตี๋ยมันก็หยุด, หรือว่าจะต้องการอะไร เช่นต้องการทราย สักจำนวนหนึ่ง เอามาสร้างอะไรในวัดนี้ ก็พูดกับคนนั้นคนเดียว คนก็มาขนกันทั้งบ้านเลย. เตี๋ยมันมันไม่มี มันนำเสรำ นำสงสาร นำอัจจรรยต์้วย.

คนที่เขาเรียกพ่อเรียกแม่นี้ ไม่ใช่เป็นนายทุน; ไม่มีลักษณะแห่งความเป็นนายทุนเหมือนคนสมัยนี้ คือคนที่เคยเป็นนายทุน มีคนนับหน้าถือตา หรือว่ามีคนฝากเนื้อฝากตัวเป็นกลุ่ม ว่าเป็นพ่อเป็นอะไรขึ้นมา. สมัยโน้นเขาเป็นพ่อเป็นแม่ในแบบทางจิตทางวิญญาณ เป็นคนจิตใจเขาหนักถือ แล้วก็มิตรพี่ยสมมติบ้าง พร้อมทั้งเจือจุนเจียกให้ อย่างที่เรียกว่าไม่มีความเห็นแก่ตัว; ไม่ใช่ให้ก็เอาดอกเบี้ยเหมือนคนสมัยนี้. นี่แหละต่างกันอย่างนี้. เขามีพ่อแม่กันโดยที่วิญญาณยอมรับหนักถือ; เตี๋ยมันหาทำยากสำหรับคนสมัยนี้. สมัยก่อนผมทันเห็น, สมัยนี้ไม่รู้จะไปมองที่ไหน หรือคุณจะลองไปค้นในกรุงเทพฯ ๖ คูช.

เปรียบเทียบเรื่องความปลอดภัย

ที่นี้พูดถึง ความปลอดภัย สมัยก่อนนี้ชาวบ้านจะออกไปนอกบ้าน หรือกระทั่งไปทำไร่นาในป่ากันทั้งวันเลยก็ตาม; เขาผลักประตูเรือนให้งับปิดเข้าไว้ หรือถ้ากลัวสัตว์กลัวสุนัขหรืออะไร มันจะคันเข้าไป ก็เขวนไม้ไว้ที่บานประตูอันหนึ่ง แล้วบิดให้มันขวางเสีย ประตูก็เปิดเข้าไปไม่ได้, เพียงสุนัขคันนี้มันเข้าไปไม่ได้ อย่างนี้ก็มิ. เขาไม่ต้องไปพบปะใคร เพียงตะโกนแต่ไกลบอกเรือนข้างๆ กันว่า “ฝากด้วยไว้ย ฝากเรือนด้วย” แล้วก็ไป อย่างนั้นแหละ ไม่ต้องไปพูดจาต่อปากต่อคำอะไร.

พอตกมาถึงสมัยนี้ ไม่รู้จะใส่ลูกกุญแจชนิดไหนกันแล้ว, ลูกกุญแจชนิดลูกหนึ่งตั้ง ๑๐๐ บาท ก็ช่วยไม่ได้. นี่เปรียบเทียบดูความแตกต่าง ระหว่างยุคที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ กับยุคที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยง ดูบ้างก็แล้วกัน.

เปรียบเทียบ เรื่องความเมตตาเอื้อเฟื้อ

สมัยก่อนทำไร่นา เพื่อนกเพื่อนู เพื่อนิง เพื่อนิง; สมัยนี้ทำนา เพื่อตัวคนเดียวยังไม่พอ จิตใจมันต้องการกว้างออกไป จนเพื่อคนเดียวก็ไม่พอ. อย่างว่า ถึงจะเพื่อนก เพื่อนู เพื่อนิง เพื่อนิง เพื่อนคนลำบากเดือดร้อนผ่านไป จะได้เก็บกินได้; ไม่มีคำว่า “นกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน”. นกกินก็เอาเป็นสองให้มัน, คนกินก็จับมันไปส่งศาล ส่งตำรวจ; ไม่มีคำว่า “นกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน” นี่ต่างกันอย่างนี้.

นี่จึงสรุปความเรียกว่า คนสมัยก่อนเห็นแก่ตัวอย่างน่านับถือ เห็นแก่ตัวที่จะทำดี; สมัยนี้คนเห็นแก่ตัว อย่างที่จะทำชั่ว ก็เรียกว่าเห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยง. คนสมัยก่อนนงมกายอย่างน่านับถือ, คนสมัยนี้มกายอย่างน่าขยะแขยง.

เปรียบเทียบเรื่องความมกมาย

คนสมัยก่อนมกมายอย่างน่านับถือ เช่นว่าพระจันทร์ถูกราหูจับกิน ก็พลอยเป็นทุกข์ด้วย ตีบีบตีกลองตีฆ้องกันสนั่นหวั่นไหวไปหมด เห็นใจพระจันทร์; คนสมัยนี้

ไม่มีจิตใจกว้างถึงขนาดเห็นใจพระจันทร์ ได้แต่หัวเราะเยาะ, แล้วก็ก็มีเรื่องที่คนโบราณเขาไม่มี: คนที่เห็นแก่พระจันทร์นั้นไม่มี. เช่นอย่างเรื่องบีมะในกรุงเทพ ฯ เมื่อเร็ว ๆ นี้ที่บ้านนอกนี้ไม่มี, ในเมืองหลวงกลางกรุงแท้ ๆ มีต้นต้นเรื่องบีมะบ้าง รคน้ำมนต์น้ำอะโรบ่าง ซึ่งบ้านนอกไม่ค่อยมี.

เรื่องมงามายอย่างน่าขยะแขยง เอาไปสูมไว้ที่กรุงเทพ ฯ ที่บ้านนอกนี้ยังน้อยกว่า; แต่ว่าเรายังมงามายอย่างน่านับถือ: เช่นยังจะตีปีบตีกลองช่วยพระจันทร์ เห็นอกเห็นใจพระจันทร์, เห็นใจผู้อื่นเมื่อได้รับความทุกข์. เทียวนี้คุณไปเหยียบโลกพระจันทร์ได้แล้ว คุณก็ไม่เห็นใจพระจันทร์; แต่พวกเราเห็นใจพระจันทร์อยู่. ความมงามายอย่างน่านับถือยังมีอยู่ ความมงามายอย่างน่าขยะแขยง ก็เข้ามาไม่ค่อยได้. นี้เปรียบเทียบคู่สองสมัยอย่างนี้ โดยหลักทั่ว ๆ ไป.

เปรียบเทียบเรื่องการศึกษา

ที่นี่ จะเปรียบเทียบใน ขอบเขตของการศึกษา ของพวกคุณนี้ ก็แบ่งเป็นสองสมัยทั้งนั้น: สองสมัยก็คือ สมัยที่ว่า เอาศาสนาการศึกษาตสม บต ขยำ เข้าเป็นอันเดียวกัน เป็นก้อนเดียวกันอย่างนี้, แล้วก็มาถึง สมัยที่เอาศาสนาออกไป เสียจากการศึกษา, เอาศาสนาออกไปเสียจากโรงเรียน หรือออกจากการศึกษาในโรงเรียน. โรงเรียนก็เลยกลายเป็นที่อบรมคนให้เป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยง อย่างเป็นภุคณ์ปีศาจ อย่างเตรียมพร้อมที่จะเป็นอันธพาล.

โรงเรียนของพวกเขาสมัยนี้ เตรียมพร้อมที่จะไปเป็นอัครพาล; ส่วนโรงเรียนอย่างสมัยก่อน ที่ยังฝังแน่นอยู่กับศาสนา แยกกันไม่ออกนี้ มันเป็นวัคชินที่จะป้องกันความเป็นอัครพาล หรือโรคอัครพาลทางวิญญาณนี้. มันต่างกันลิบอย่างนี้.

สมัยก่อนสร้างเด็กขึ้นมา สำหรับเป็นคนของพระเจ้า เป็นคนของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; โดยเฉพาะโรงเรียนของคริสเตียนนี้ เขาสร้างเด็กสร้างคนขึ้นมา เพื่อเป็นคนของพระเจ้า ตลอดเวลาเลย. พวกเราก็เหมือนกัน สร้างเด็กสร้างคนขึ้นมา เป็นคนของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. เดียวนี้ โรงเรียนของพวกเขา สร้างคนขึ้นมาเป็นคนของตัวเอง เป็นประชาธิปไตยไม่มีขอบเขตในการที่จะเห็นแก่ตัว. ฉะนั้น ครูก็พันหน้าที่ที่จะเป็นผู้นำในทางวิญญาณ, ครูเป็นเพียงผู้รับจ้างสอนหนังสือ และวิชาชีพ.

เปรียบเทียบในเรื่องครู โรงเรียน และการอบรม

ในสมัยโน้นครูมีหน้าที่นำทางวิญญาณ เรื่องอื่นไม่รู้, เงินเดือนเป็นชยะมูลฝอยอยู่ใต้ผ้าเท้า. ครูมีหน้าที่จะยกหัวใจศิษย์ให้สูงทางวิญญาณเท่านั้น หนังสือไม่รู้ก็ได้; เขาถือหลักกันอย่างนั้น. เรื่องอาชีพนี้ถือว่า อย่างไร ๆ มันก็ต้องหากินเป็น, สุขและแอมมันยังหากินเป็น. พระเยซูว่า “นกกระจิบยังไม่อดตาย”; พุดถึงนกกระจิบนกกระจอก ถือว่าเป็นนกที่ต้อยทางสติปัญญา มันก็ไม่รู้จักอดตาย. เพราะฉะนั้นเขาไม่สนใจกับเรื่องเหล่านี้; แต่ว่า วิญญาณที่ตกต่ำลงไปไหน ในนรก นี้ต้องสนใจเป็นเรื่องร้าย. ครูต้องเป็นผู้นำในทางวิญญาณ, อย่าให้วิญญาณของคนนี้ตกลงไปในเหว.

เดี๋ยวนี้เอาโรงเรียนออกไปจากวัด หมายความว่าเอาศาสนาออกไปจากเด็ก, เอาศาสนาออกไปจากการศึกษาของเด็ก, เอาศาสนาออกไปจากโรงเรียน. โรงเรียนของวัด หรือโรงเรียนของบาทหลวงนั้นเป็นโรงเรียนของพระเจ้า. เดี่ยวนี้โรงเรียนสมัยนี้มันเป็นโรงเรียนของการเมือง เป็นที่ฝึกคนให้เป็นคนเห็นแก่ตัว เห็นแก่พวกของตัว เห็นแก่ประเทศชาติของเรา โดยไม่ต้องเห็นแก่ประเทศอื่น; อย่างนี้ไม่ใช่โรงเรียนของพระเจ้า เป็นโรงเรียนของซาตาน ที่จะฝึกให้เห็นแก่ตัว เห็นแต่แก่พวกตัว, แล้วเห็นแก่ตัวจัด จนไม่เห็นแก่พวกของตัว. ถ้าเห็นแก่พวกของตัว ในโรงเรียนมีระเบียบขวกไม่ได้, คณะวิศวะ จะยกพวกไปตีกับคณะบัญชีอะไรไม่ได้ เพราะว่ามันเห็นแก่พวกของตัว; แต่ของมันก็ไม่เห็นทั้งสองอย่าง.

โรงเรียนที่เป็นของซาตานแล้ว ก็ คัมภีร์นักมตาเรียนเพื่อ ตัวกู - ของกู ตั้งแต่ชั้นอนุบาลขึ้นไป จนถึงชั้นที่เติมคำว่า “บรม” ไว้ล่วงหน้า. เดี่ยวนี้มีมหาวิทยาลัยเฉยๆ ต่อไปข้างหน้ามันอาจจะมึบรมมหาวิทยาลัย, เติมไว้เผื่อล่วงหน้าไว้; แม้อย่างนั้นมันก็ยังเห็นแก่ตัว, ถึงบรมเห็นแก่ตัว. ผมจะพูดจริงหรือไม่จริง คุณคอยดูซิ ผมตายก่อน คุณยังอยู่ที่หลังคอยดูซิ จะมีบรมเห็นแก่ตัวหรือไม่?

โรงเรียนสมัยก่อน คือโรงเรียนที่เรียกว่าวัดนั่นแหละ เขาพูดกันเรื่องว่า เกิดมาทำไม, ตายแล้วจะไปไหน, เกิดมาเพื่ออะไร. เดี่ยวนี้ไม่พูดกันอย่างนี้ ไม่มีหลักสูตรไหนในมหาวิทยาลัยไหน ที่จะพูดให้เด็กรู้ว่า เกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน ไม่ต้องพูด, เอาออกไว้เป็นคนละเรื่อง เป็นเรื่องนอกโรงเรียน นอกวิทยาลัย, ไปหาเอาเอง ไปรู้เอาเอง. เด็กๆ จะเอาเวลาไหนไปหาไปรู้ เพราะมันเห็นแต่แก่ตัว มันก็มุ่งแต่เรื่องเนื้อเรื่องหนัง เรื่องปาก เรื่องท้อง เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างเดียว เลยไม่ต้องรู้ว่าเกิดมาทำไม.

เด็กสมัยก่อน สมัยวัด สวทมนต์ ไหว้พระเก่ง บุษาครุ ที่เขาเรียกว่า ไหว้ครุ สัสติ เรียกเพี้ยนไป เรียกคำสรัสวตีเพี้ยนมาเป็นสัสติ. พอถึงวันพฤหัสบดี เด็กจะต้องไปเก็บดอกมะเขือเก็บหญ้าแพรกมา; ผมก็เคยทำมาเพราะไหว้ครุ: “สัสติ เจ้าข้าเอ๋ย มาช่วยสิงโนข้า” นี้ว่ากันไปตามเรื่อง มันเป็นเรื่องที่ว่า สวทมนต์ไหว้พระนี่ เป็นของธรรมดา.

เดี๋ยวนี้ พวกคุณก็ร้องเพลง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ ร้องเพลงลูกทุ่ง ร้องเพลงฝรั่ง เด็กหญิงคนไหนร้องเพลงฝรั่งเหมือนฝรั่ง พวกคุณเด็กผู้ชายก็ทูนหัวเลย ว่าร้องเพลงเหมือนฝรั่ง เสียงเหมือนฝรั่ง อะไรเหมือนฝรั่ง ฟังดูไม่ออกว่าเป็นไทย. เพลง ๘๐ เปอร์เซ็นต์นั่นหมายถึงว่า มีส่งอยู่ตามวิทยุประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์นั่น มันมีลีลา มีถ้อยคำเหมือนกับเพลงโสเภณี จอเลาะผู้ชายอย่างนั้นแหละ. ไปดูเถอะผมเรียกว่าเพลง ๘๐ เปอร์เซ็นต์; เพราะมันมีอยู่ราว ๘๐ เปอร์เซ็นต์ ของที่ส่งอยู่ในวิทยุ หรือพิมพ์ ในแผ่นเสียงที่เขาขายกันนั้น ก็รวมทั้งเพลงลูกทุ่งด้วย อยู่ใน ๘๐ เปอร์เซ็นต์.

เด็กเดี๋ยวนี้ไม่รู้ว่ พระพุทธเจ้าเกิดที่ไหน, และเมื่อไร; แต่รู้ว่าเซกสเปียร์ เกิดวันที่เท่าไร, หรือว่าของนักการเมืองคนอื่น ๆ ของโลก รู้หมดเลย แต่ไม่รู้ว่ พระพุทธเจ้าเกิดที่ไหน และเมื่อไร เป็นอย่างไร.

เดี๋ยวนี้คำพุทธชนิดที่แสดงความอ่อนน้อม ให้อภัย ไม่เป็นไร ขอโทษ อย่างนี้ ไม่มี, กูก็กู มึงก็มึง, ใช้คำหยาบคำต่ำ. นี้คือคำพุทธที่ติดปาก มันเปลี่ยนไปอย่างนี้ ต่างกันในสองสมัยนี้.

การเรียนเป็นไปด้วยความเห็นแก่ตัว ตามความประสงค์ของตัว, ไม่เคารพพระศาสนาหรือพระเจ้า, ไม่คำนึงถึงความต้องการของพระเจ้า, แล้วเรียนจบไปเป็นยิบบี คือผู้ที่ตามใจตัวเองถึงที่สุด ไม่มีขอบเขต.

อยากจะพูดถึง กองเชียร์ อีกครั้งหนึ่งว่า นั้นแหละสถานที่ฝึกให้กลายเป็นที่ต่ำแห่งความเห็นแก่ตัว; อย่ามีเสียดีกว่า. การไปเชียร์พวกของตัวเมื่อเล่นกีฬา นั้นอย่าไปร่วมกับเขาดีกว่า มันจะข้อมใจ ย่อมนิสัยให้เห็นแก่ตัว: ระหว่างมหาวิทยาลัยก็เชียร์มหาวิทยาลัยของตัว, ระหว่างคณะ ก็เชียร์คณะของตัว. นี่คือมูลเหตุของการที่ว่า ตัวมึงก็ตัวมึง ตัวกูก็ตัวกู. กีฬากลายเป็นเจตนาารมณ์แห่งความเห็นแก่ตัว; กีฬาควรต้องมีเจตนาารมณ์ คือ *sporting spirit* - ไม่เห็นแก่ตัว: ยอมแพ้ให้ก็ได้ เพื่ออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ยอมแพ้ให้ก็ได้.

สมัยก่อนคนแก่ให้พร “อุตสาห์เล่า อุตสาห์เรียนนะลูกนะ โตขึ้นจะได้บวชเป็นพระเป็นเณร”. อย่างนี้ประสพกับผมเอง ไม่เคยมีใครมาพูด: ไปโรงเรียนอุตสาห์เล่าอุตสาห์เรียนนะลูกนะ โตขึ้นจะได้บวชเป็นพระเป็นเณร. เดียวนี้มีที่ไหน. ถ้าไปให้พรอย่างนี้ให้เด็กได้ยิน มันก็แลบลิ้นหลอกให้ จริงไหม? ใครลองไปให้พรเด็กว่า โตแล้วจะได้บวชพระบวชเณร มันก็แลบลิ้นหลอก. แต่ผมยังได้รับคำให้พรอย่างนี้ว่า “ลูกเอ๊ย อุตสาห์เรียนนะ ไปโรงเรียนนะ โตขึ้นจะได้บวชเป็นพระเป็นเณร. ๕ น้ วามต่างกันมีอยู่อย่างไร.

เปรียบเทียบเรื่องเครื่องผลักดันให้ทำความดี

สมัยก่อนสิ่งที่กระตุ้นให้ทำความดีคือ *motive*; เด็ก ๆ มี *motive* แรงเหมือนกัน. เด็กต้องการจะทำให้พ่อแม่รัก, ต้องการจะให้พ่อแม่มีความสุข, อยากจะมีบุญ;

นั่นคือ *motive* กระตุ้นให้เด็กขยันเรียน หรือทำความดี. เทียบนี้ *motive* ชนิดนี้ไม่มี มีแต่เรื่องเพศ, ความรู้สึกเรื่องเพศ เรื่องแฟนนี้ กระตุ้นใจให้อุตส่าห์เล่าเรียน.

มีคำกลอนบทหนึ่ง ที่คนแก่คนหนึ่งเอามาบอกผมว่า มันเป็นกลอนของสุนทรภู่: “เด็กสมัยนี้หัวนมเท่าเม็ดบัว พุคเรื่องผิวชอบใจอะไรเลย” นี่เป็นเครื่องวัดอายุเด็ก ว่า นมเท่าเม็ดบัว สมัยก่อนยังไม่รู้ไม่เข้าใจเรื่องเพศเรื่องอะไร เหล่านี้เลย; เพราะในโรงเรียนเขาไม่สอน หรือไม่มีอะไรทำตา ไม่รู้เรื่องเพศ. สมัยนี้เป็นอย่างที่ว่า จะเป็นกลอนสุนทรภู่จริงหรือไม่ คุณไปค้นซิ ในบทประพันธ์ของสุนทรภู่. ถ้ามีจริงก็แปลว่าสุนทรภู่ก็มองเห็นข้อนี้ แล้วก็พูดออกมาฝากไว้เป็นอนุสาวรีย์เพราะต่อไปข้างหน้ามันจะลึ่มไป คือมันจะเป็นของธรรมดาไป แล้วจะเข้าใจว่าสมัยก่อนโน้นก็เป็นอย่างนี้; นี่เลยพูดไว้บ้องกัน แยกกัน.

ไหน ๆ พูดแล้วก็พูดไปให้หมดดีกว่า ไม่ต้องพูดหลายหน. สมัยก่อนเด็กวัดหรือเด็กนักเรียนวัด, เด็กวัดเป็นคนรับใช้เป็นบ่าว เป็นคนใช้ของพระ สารพัดอย่าง. ภาษาอังกฤษมีคำว่า *man of world* คนของโลก รับใช้สารพัดอย่าง; เด็กวัดสมัยก่อนเป็นอย่างนั้น เป็น *man of world* รับใช้อย่างไม่มีการปิดบัง ก็แปลว่าพอเข้าอยู่วัดก็ถูก *treat* ชนิดที่ไม่เห็นแก่ตัว ถูกบีบ ถูกคั้น อย่างวิธีรับน้องใหม่ของคุณ แต่มันคนละอย่าง.

เด็กจะต้องไม่ปริปาก ในเมื่อพระเจ้า พระณรรใช้ปริปากไม่ได้; ฉะนั้น เขาจึงถูกฝึกให้สละความยกหูชูหาง เย่อหยิ่ง เห็นแก่ตัว ออกไปเรื่อย ไปเรื่อย กว่าจะหลุดออกมาจากวัดมันก็มีน้อย มีเบาบางเต็มที. เด็กสมัยนี้มันเป็น ตัวกู - ของกู ไม่ใช่ *man of world* เหมือนเด็กสมัยก่อน. เด็กวัดเป็นลูกหรือเป็นทาส ของอาจารย์ที่วัด; เด็กสมัยนี้เป็นนายจ้าง หรือ เป็นลูกของนายจ้างของอาจารย์, แล้วเข้าโรงเรียนเสีย

เงินให้โรงเรียน ก็ **เป็นเจ้าของ** เราเป็นเจ้าของโรงเรียน เป็นเจ้าของของครูบาอาจารย์. **เด็กวัดสมัยก่อน เป็นหาสหรือเป็นลูกโดยตรงของอาจารย์** ไม่ได้ว่าอาจารย์เป็นลูกจ้าง. เด็กวัดทำงานให้วัดทุกวัน อย่างที่เห็น ๆ กันอยู่นั้น; **เดี๋ยวนี้เด็กในโรงเรียนไม่เคยทำงานให้โรงเรียนทุกวัน เหมือนเด็กวัดสมัยก่อน.**

ควรพิจารณาแก้ไขสิ่งที่ผลักดันไปสู่ทางต่ำเสียบ้าง

ควรต้องเปลี่ยนหลักสูตรให้เป็นที่ว่า มหาวิทยาลัยไหนก็ตาม ต้องเรียนครึ่งเวลา ต้องทำงานครึ่งเวลา ขยายหลักสูตรออกไปเท่าตัว แทนที่จะเรียน ๔ ปี เรียน ๘ ปี ครึ่งเวลาเรียนในโรงมุงจาก แล้วครึ่งเวลาช่วยกันสร้างตึกของมหาวิทยาลัย. พอเรียนจบเรียนเสร็จก็สร้างตึกเสร็จ วิทยาลัยนี้มีนิสิตแปดพันหรือหมื่นหนึ่ง ๓ - ๔ ปีสร้างตึกหลังเบ่อเร่อเสร็จ; รัฐบาลออกแต่ข้าวและสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ. อย่างนี้จะดี คือ วิกฤตของนิสิตเหล่านั้นมันสูง สูงด้วยความเสียสละ สูงด้วยความไม่เห็นแก่ตัว.

เดี๋ยวนี้เขาต้องเกลี้ยให้รัฐบาลสร้างหมคนั้นแหละ; รัฐบาลคือใครก็ 모르 รัฐบาลก็อยากจะสร้างอย่างนั้นด้วยละกรรมัง สร้างตึกให้สวยให้เรียน ให้มาเรียน ให้เพิ่มความเห็นแก่ตัว ให้หลงใหลในความไม่ต้องทำอะไร ทำตัวเป็นเจ้าหนี้เป็นนายจ้างอะไรไว้เสมอ. พอจบมหาวิทยาลัย ก็เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้เรื่องการเสียสละหนึ่งโกล ที่จะออกมาเพื่อล้างตัวกู. ถ้าทำได้ควรจะทำอย่างนี้ทั้งโลก; นี้เราไปตามกันฝรั่งเสียแล้ว ก็ทำไม่ได้ กลัวฝรั่งหัวเราะเยาะ. การที่เรียนในโรงมุงจากนี้ ได้เคยมีมาแล้วในมหาวิทยาลัยมหิดลที่ศิริราชนี้; ที่แรกเขาเรียนในโรงเรียนมุงจากทั้งนั้น เขาก็เป็นแพทย์ เป็นอะไรมาได้ ช่วยคนมาเยอะเยาะแล้ว เพิ่งเรียนบนตึกในตอนหลังนี้ มันก็มีได้ตีไปกว่า.

เด็กวัดเหล่านี้ยังสวคมนต์ภาวนา ต้องการบุญกุศลช่วย เคี้ยวนี้เด็กนักเรียน คิดว่าไปสวคมนต์ทำไม ไปร้องเพลงตีกว่า, ไปอย่างที่เราเรียกว่าไปมอมตัวเองให้มีเมานั้นแหละตีกว่า. เด็กวัดต้องไหว้คนเฒ่าคนแก่ เป็นกฎระเบียบขาตอย่างหนึ่งในหลาย ๆ กฎ, คนที่เดินผ่านมาในวัด บ้า ๆ บอ ๆ เราก็ต้องไหว้ ต้องทิ้งจอบตากหญ้า มาไหว้คนแก่บ้า ๆ บอ ๆ ที่เดินผ่านวัด. คนแก่ส่วนมากก็ไม่ได้บ้า ๆ บอ ๆ ตีก็มี เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ก็มี; แต่ไม่มีการยกเว้น อาจารย์บอกว่าให้ไหว้หมด; คนแก่คนหนึ่งตึก ๆ ทุกคนรู้ว่าบ้า ๆ บอ ๆ อยู่นอกนา ก็ต้องไหว้. ที่เขา *treat* กันขนาดหนัก ก็เพื่อไม่ให้ยกหูชูหาง ให้รู้จักยอม ให้มีจิตใจที่ไม่เห็นแก่ตัว.

นี่พวกคุณไปดูเอาเองเถอะ เคี้ยวนี้มีอย่างนั้นหรือเปล่า? นิสิตในมหาวิทยาลัย ไทน์ ไหว้คนเฒ่าคนแก่หรือเปล่า? ออกไปแล้วแม่แต่พ่อตาแม่ยายก็ไม่อยากไหว พ่อแม่ผัวก็ไม่ต้องไหว้ จริงไหม? นอกจากจะไปขอเงินเขาจึงจะไหว้ ไม่ได้ไหว้ตามธรรมเนียมอย่างที่เขอบรมมาแต่โบราณ; นี่ทุกคนก็เสียให้หมดเลย ไม่ต้องเกรงใจ เพราะไม่พูดอีก.

หมั่นพิจารณาดูภาวะที่ขาดการศึกษาอบรมทางวิญญาณ

ก่อนนี้เด็ก ๆ เป็นลูกหนี้ของพ่อแม่; **เดี๋ยวนี้เด็ก ๆ เป็นนาบของพ่อแม่** ทวงบุญคุณพ่อแม่: เราทำให้พ่อแม่มีชื่อเสียง วงศ์ตระกูลมีชื่อเสียง พ่อแม่ต้องเป็นหนี้บุญคุณเรา. เด็กสมัยก่อนไม่กล้ายิงนกในวัด; สมัยเดี๋ยวนี้ไม่ต้องก่อนน้ก โดยเฉพาะนกนางเขนนึ่งไม่ได้ กลัวที่สุดเลย. นกนางเขนนึ่งกลัวเป็นนกกของอะไรก็ไม่วู้ ถ้ายิงนกนางเขนแล้วช่วยตลอกชาติ บาปตลอกชาติ บาปลึกกว่านกไหน ๆ หมด; ถึงมันจะ

งมฉาย มันก็เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อกุล แก่ฆราวาสตลอดกาลนาน. เขาไม่ขำนก เขาไม่ทำลายของสวยงามของธรรมชาติในบ้านในเมือง. เด็กสมัยนี้เขายังไม่เลือก ขำ ไม่เลือก ทั้งมาทำอย่างบุกรุกในวัด.

สมัยก่อนเด็กกราบเท้าพ่อแม่เป็นประจำ ถ้าผลอไปล่วงเกินพ่อแม่เข้า นิตหนึ่ง ต้องทำพิธีเอาดอกไม้มารูปเทียนมากราบขอโทษ; ผมก็เคยทำ โดยเฉพาะกับ โยมผู้หญิง เพราะโยมผู้ชายไม่ค่อยได้พบกัน ไม่ค่อยมีโอกาสจะล่วงเกิน แต่กับโยม ผู้หญิง ถ้าพูดอะไรพลั้งปากไปคำเดียว ต้องทำแล้ว. เรื่องกราบเท้าธรรมทานนั้นมันไม่มี เรื่อง ก็ยังกราบ แต่ถ้าว่ามันเกิดเรื่องพลั้งไปอะไรไป ก็ต้องทำพิธีขอโทษ. เดียวนี้ ทำหรือไม่ทำ คุณไปรู้เอาเอง.

ก่อนนี้เด็กหญิงไปไหน ต้องไปในความควบคุมของคนแม่คนแก่ แม่แต่ไป พังเทศน์ที่วัด, อย่ว่าไปกลางค้ำกลางคืน ไปกลางวัน ก็ต้องไปในความควบคุมของ คนแม่คนแก่. เดียวนี้เด็กหญิงสาว ๆ ก็ไปไหนได้คำ ๆ คืน ๆ คนเดยวันี้; ที่เขาเรียกว่าไป date ไปอะไรกัน คุณรู้ว่าไปทำอะไรกัน. เดียวนี้เด็ก ๆ ตามกันฝรั่ง บรูชา ธรรมเนียมฝรั่ง; เด็กสมัยก่อนเกลียดกลัวทุกชนิดที่เป็นของฝรั่งไม่อยากจะทำอะไรอย่าง ฝรั่ง เกลียดการกระทำอย่างฝรั่ง แต่เดยวันี้ตามกันฝรั่ง.

นี่เปรียบเทียบกันดู ชีวิตความเป็นอยู่ของเด็ก ๆ ของนักเรียน ของโรงเรียน ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน มันต่างกันอย่างไรในสองสมัยนี้: สมัยที่การศึกษาทาง วิทยาศาสตร์ กับการศึกษา ทางเนื้อหาหนึ่งยังผสมเป็นอันเดียวกันอยู่ กับสมัยที่แยกการศึกษา ทางวิทยาศาสตร์ออกไปเสียจากการศึกษาทางเนื้อหาหนึ่ง นี้เป็นอย่างไ. สมัยที่เขามีความ เห็นแก่ตัวอย่างน่าไหว้ กับสมัยที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างน่าขยะแขยง ต่างกันอย่างไร.

นี่ เพราะบาครากฐานแห่งควงวิญญาณในส่วนลึก คือเรื่องสุญญตาที่พระพุทธเจ้า
 ตรัสว่า “นี่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสตลอดกาลนาน ทุกชั้นทุกระดับ” แล้ว
 ตลอดกาลนาน.

เอาละ ขอให้เอาไปคิดไปนึกว่า เรื่องสุญญตานี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่
 ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนานอย่างไร เท่าไร เพียงไร ที่ไหน เมื่อไร; คุณคิดได้
 เพราะมีความฉลาดมากพอ.

นั่นมันร้องเตือนว่าหมดเวลา

สัญญาตาธรรม

- อ -

สัญญาตาธรรม จำเป็นแก่ฆราวาส (ต่อ)

๒๑ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น.แล้ว เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับ
จะได้บรรยายธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง. ในวันนี้จะได้กล่าว
ถึงสัญญาตาธรรม ที่จำเป็นแก่ฆราวาส ต่อจากที่ค้างไว้
ก็จะได้กล่าวถึงที่ จำเป็นแก่ฆราวาส แม่ที่เป็นผู้เยาว์
นับเป็นการบรรยายครั้งที่ ๖ ของสัญญาตาฝ่ายปริยัติ หรือ
ในทางทฤษฎี ยังไม่เกี่ยวกับทางปฏิบัติ.

สัญญาตาจำเป็นแก่ฆราวาสแม่เป็นผู้เยาว์

ทำไมจึงได้พูดเรื่องนี้ ก็พูดถึงสัญญาตาสำหรับผู้เยาว์? ทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็น
เรื่องที่มีความเข้าใจผิดกันมาก นับตั้งแต่ว่าเรื่องสัญญาตาไม่เหมาะสำหรับฆราวาส, ยิ่งเมื่อ

พูดถึงผู้เยาว์ด้วยแล้วเขาก็เข้าใจกันว่า ยิ่งไม่เหมาะสมอย่างยิ่งขึ้นไปอีก. เคี้ยวนี้จะได้พยายาม
 ชี้แจงถึงข้อนี้ ว่ายังเหมาะหรือจำเป็นอย่างไร, **พระพุทธเจ้ายังตรัสไม่คิดในข้อที่ว่า**
เรื่องสุญญตาเป็นประโยชน์แก่กุลแก้วรราวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

ที่นี้ เราก็มารู้จักทางหนึ่งว่า ผู้เยาว์เป็นจุดตั้งต้นของสังคมในอนาคต, ที่จะดี
 หรือจะชั่วก็ตาม **สังคมย่อมขึ้นอยู่กับผู้เยาว์** มีผู้เยาว์เป็นจุดตั้งต้น หรือจะพูดว่า
 อนาคตของโลกมันขึ้นอยู่กับผู้เยาว์. ในเมืองไทยก็พูดกันเกร่อไปว่า **เด็กรวันนี้ ผู้ใหญ่**
วันหน้า ถ้าเด็กรวันนี้ดี ผู้ใหญ่วันหน้าก็จงจะดี.

เรื่องดีนี้ถ้าดีจริง ก็ต้องดีเพราะมีธรรมะ ไม่ใช่ดีเพราะอย่างอื่น ๆ. ที่
 เขาพูดกันด้วยความหลง ที่ได้หลงมานาน หรืออาจจะนานนักหนาแล้วก็ได้ ก็คือ
 ศาสนา **“ไต่แล้วก็ไต่”** มิได้ถือศาสนาที่ว่าถูกต้องจริงจะดี.

เด็กรวันคนในโลกถือศาสนา “ไต่แล้วไต่” พระเจ้าจึงได้ตายไป; พวก
 ฝรั่งเศสที่นี้ เขาบอกว่าพระเจ้าตายแล้วทั้งนั้น เขาไม่ได้นับถือศาสนาอะไร, โดยเฉพาะ
 ฝรั่งเศสหนุ่ม ๆ เขาพอใจที่จะพูดว่า **ไม่นับถืออะไร** รู้สึกว่ามีเกียรติที่ได้พูดว่าอย่างนั้น.
 ที่โลกเป็นไปในลักษณะเช่นนี้มากเข้าเท่าไร **โลกก็ต้องเปลี่ยนไป** อย่างที่เรียกว่า
 หน้ามือเป็นหลังมือ.

การที่ **ผู้เยาว์เป็นรากฐานของสังคมในอนาคต** นี้เป็นเรื่องที่ท้องคิดกัน
 ให้มาก. เราในฐานะเป็นพุทธบริษัท นับถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะได้
 พิจารณากันไปตามหลักที่ว่า **สุญญตาธรรมจำเป็นแก่รราวาส** แล้วก็แก่ผู้เยาว์ด้วย.

ที่นี้ก็มาถึงคำว่า “ผู้เยาว์” ในภาษาบาลี และในภาษาธรรมะ. ในภาษาบาลีในที่นี้ หมายถึงภาษาธรรมคาสามัญ ภาษาหนึ่งในโลก ที่ใช้อยู่ในประเทศอินเดีย; ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาบัญญัติเฉพาะความหมายในฝ่ายธรรมะ เราพิจารณาพร้อมๆ กันไปก็ได้.

คำว่า “เยาว์” ในภาษาบาลี หมายถึง คนรุ่นๆ รุ่นหนุ่มรุ่นสาวลงไปถึงเด็ก ๆ; แต่ในภาษาธรรมะนั้น กินความกว้างไปถึงคนหัวหงอกแล้วก็ได้. ในเมื่อภาษาธรรมตามันหมายแต่เด็ก ๆ แต่ในภาษาธรรมะนั้นหมายความว่า ไปถึงคนแก่หัวหงอกแล้วก็ได้. ภาษาธรรมะเป็นภาษาทางจิตใจ ทางนามธรรม ถือเอาหลักที่จิตใจ เอาความรู้ของจิตใจเป็นหลัก ว่าเยาว์อยู่ หรือแก่แล้ว เป็นทำนองเดียวกับเรื่องไอคิวสมัยนี้.

อย่างผมเองนี่ก็ยังเป็นผู้เยาว์อยู่หลายอย่าง หลายข้อ หลายกระทงเหมือนกัน : เช่นไม่รู้ว่าไส้กรอกที่กินเข้าไปนี้ กินเปลือกบาง ๆ เข้าไปด้วยหรือเปล่า? ตามใครก็ไม่มีใครบอก กลับหัวเราะเยาะ. ผมก็ไม่รู้ว่าไส้กรอกนี้ มันกินทั้งผิวมันด้วยหรือเปล่านะจนกระทั่งเดี๋ยวนี้. นี่ถ้าถือตามภาษาธรรมะ ผมก็เป็นผู้เยาว์ทั้งที่มีหัวหงอก; คุณลองคิดดู.

คำว่า “พาละ” ในภาษาบาลี เขาแปลว่า อ่อน ไม่ได้แปลว่าอันธพาล. ของที่ยังอ่อนอยู่เรียกว่า พาละ ทั้งนั้น แม้แต่ลูกไม้ ผลไม้ ถ้ามันยังอ่อนอยู่ ก็เรียกว่าพาละ; แต่คนก็หมายถึงเด็กอ่อน ทารกอ่อน นี่มันเป็นภาษาตามธรรมคาส. ส่วนในภาษาธรรมะ พาละ นี้หมายถึง อ่อนด้วยบัญญัติ คือบัญญัติว่ามันอ่อน อายุเท่าไรไม่สำคัญ ฉะนั้นคนแก่เป็นคนพาล เป็นคนอ่อนก็ได้.

คำว่า “อ่อน” คำว่า “ละอ่อน” คำว่า “หล่อน” นี้มีความหมายว่า มันอ่อนอายุเท่าไรก็ได้ แต่ยังอ่อนด้วยสติปัญญา. ฉะนั้น ขอให้สนใจคำว่า “ผู้เยาว์” นี้ ในความหมายที่ว่า ยังอ่อนอยู่ด้วยสติปัญญา ในภาษาธรรม; แต่ในที่นี้เราพูดกันในภาษาสามัญ ภาษาโลก ภาษาคน อ่อนก็คือ อายุยังน้อย.

ควรรู้จักขั้นตอนของชีวิต

พูดเรื่องสุญญาธรรมสำหรับผู้เยาว์ ก็อยากจะขอชี้ ขอบเขตให้ระลึกรู้เสมอถึงเรื่องอาศรมทั้ง ๔ ของคนเรา. ชีวิตคนเราแบ่งเป็น ๔ ตอน เป็น ๔ อาศรม เป็นกลุ่มๆ ไป: กลุ่มเด็ก ๆ นี้เรียกว่า กลุ่ม พรหมจารี, กลุ่มถัดไปเรียกว่า คฤหัสถ์, กลุ่มถัดไปเรียกว่า วนปรสัถ์, กลุ่มถัดไปเรียกว่า สันยาสี.

กลุ่ม พรหมจารี ก็หมายแต่คนหนุ่มสาวลงไปถึงเด็ก ๆ จะต้องประพฤติเคร่งครัดไม่เหลียวดูอะไร นอกจากเหลียวดูระเบียบวินัย ที่เขาวางไว้สำหรับคนหนุ่มสาวลงไปถึงเด็ก ๆ หลังจากนั้นจึงจะมองไปยังผู้ครองบ้านเรือน การงาน เป็นผู้สมรสแล้ว เป็นพ่อบ้าน แม่เรือน เรียกว่าชั้น คฤหัสถ์. ถ้าถึงจุดอ้อมตัวในอาศรมนี้ ก็หลีกเลี่ยงไปสู่ความสงบสงัดตามริมบ้าน ริมรั้ว กอไผ่ ใบบัว ในภูเขา อะไรก็ได้ เรียกว่าชั้นวนปรสัถ์. ถ้าถึงที่สุดของอาศรมนี้แล้ว ก็ออกเที่ยวแจกของสองตะเกียง เป็น สันยาสี คือช่วยเหลือผู้อื่นทางสติปัญญา ในฐานะที่เป็นผู้เห็นโลกมานาน.

ในกลุ่ม พรหมจารี ก็ต้องการธรรมะสุญญา, ในกลุ่ม คฤหัสถ์ก็ต้องการธรรมะสุญญา, ในกลุ่ม วนปรสัถ์ ก็ยังเข้าไปในธรรมะสุญญา, ในกลุ่ม

สันยาสี ก็ต้องท่องเที่ยวไปแจกของสองตะเกียง ด้วยอำนาจของสุญญตา ก็ไม่มี
ท้าวเหลืออยู่เลย.

กลุ่มผู้เยาว์ต้องการอำนาจของสุญญตาอย่างยิ่ง แต่ยังมีความเข้าใจผิด

ที่นี้ วันนี้เราจะพูดกันแต่กลุ่ม พรหมจารี คือ กลุ่มผู้เยาว์ ว่าเขาต้องการ
ความรู้ หรือว่าอำนาจของสุญญตาธรรมอย่างยิ่ง อยู่โดยธรรมชาติ แต่เขาไม่รู้สักตัว;
เพราะเพื่อพ่อแม่หรือคนโตๆ ก็โง่ หรือยังโง่อยู่ ผู้เยาว์ก็เลยไม่ได้พบกับกับความรู้ข้อนี้.
ฉะนั้น โลกจึงเป็นอย่างนี้ มันผิดกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ว่าเรื่องสุญญตานั้น เป็น
ประโยชน์แก่กุลแก่ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน.

วันนี้เราพูดกันให้ค่อนข้างละเอียดสักหน่อย ให้สมกับที่เข้าใจผิดมาก ก็ต้อง
พูดกันมาก คือ เรื่องสุญญตากับผู้เยาว์; พูดถึงสิ่งที่เขากลัวกันนัก ในเรื่องสุญญตา
ที่เกี่ยวกับผู้เยาว์.

มีปัญหาที่กลัวกันมาก เช่นกลัวว่า เด็กจะไม่มีความกระตือรือร้น

เขากลัวว่าถ้าเด็กๆ ไปเกิดรู้เรื่องสุญญตาเข้าแล้ว เด็กจะไม่มี**ความกระตือ
รือร้น** ไม่มี *ambition* ความเอาจริงเอาจัง หรือความกระตือรือร้น, แล้วเด็กคนนั้น
จะไม่ก้าวหน้า แล้วก็เสื่อม. คนโตๆ เขาพูดกันอย่างนี้ พ่อแม่ก็พูดกันอย่างนี้ นี่ก็
เพราะว่า คนพวกนี้ไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าความกระตือรือร้น หรือ *ambition*.

ambition มีทางมาได้จากหลายทาง : พวก *motive* พวก *ambition* นี้มีทางมาจากกิเลสก็ได้ จากสติบัญญัติก็ได้ จากสัญญาตาอันธพาลก็ได้ จากสัญญาตาอันแท้จริงก็ได้. มาจากกิเลสนั้นก็หมายความว่า มีความโลภ หรือความโกรธ หรือความหลงอะไรเป็นต้นทุนอยู่ในใจ จึงมี *ambition* ที่จะทำอย่างนั้นมาก.

เมื่อโลกก็อยากได้มาก, เมื่อโกรธก็ชกชกอย่างยิ่ง ที่จะฆ่าเขาเสีย, แม้ทำไปด้วยความหลง มันก็เป็น *ambition* อันหนึ่ง. *ambition* อย่างนี้เต็มไปด้วยโทษ เต็มไปด้วยอันตราย ทำลายผู้เขยวั้นเอง; แต่เขาก็ไม่รู้ เขาเอา *ambition* ว่าให้สำเร็จสิ่งที่เขาต้องการจะทำก็แล้วกัน.

สัญญาตาอันธพาล ก็หมายถึงเข้าใจผิด เกี่ยวกับหลักเกณฑ์ หรือความจริงต่าง ๆ อย่างนี้ไม่มีความเป็นประโยชน์เกื้อกูล, มีโทษ; เว้นไว้แต่เป็น สัญญาตา *ambition* นี้ผมว่าเอาเอง เรียกเอาเอง. ความกระตือรือร้น ด้วยอำนาจของสัญญาตา คือเวลานั้นจิตว่างจากความมีตนน ด้วยเรื่องของตัวกู-ของกู, เต็มอยู่ด้วยสติบัญญัติอย่างนี้.

เมื่อเราต้องการสติบัญญัติ เราก็ควรจะถามคำว่า มันอยู่ที่ตรงไหน? มันมีได้อย่างไร? ถ้าคนเรามีจิตใจเดือดอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัวแล้ว ขณะนั้นไม่มีสติบัญญัติ. ฉะนั้นในตงของผู้ที่เรียกว่ามีสติบัญญัติ ในมหาวิทยาลัยของพวกเขาคุณนั้น ทำไมจึงทำอะไรที่ไม่น่าค่อย ๆ, ที่ไม่ควรจะทำก็มีอยู่บ่อย ๆ. ก็เพราะว่าเวลานั้นจิตใจเดือดอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว คือมีตัวกู ไม่มีสัญญาตา ไม่มีควมว่าง แม้แต่ตามธรรมชาติ คือใจคอปกติ; แล้ว *ambition* จะเป็นอย่างไร ก็มองเห็นได้เอง.

ถ้าทำให้ตัวกูเดือดจันนี้ออกไปเสีย เหลือจิตที่รู้จักผิดชอบชั่วดี ประกอบอยู่ด้วยสติบัญญัติ, ว่างจากตัวกู ว่างจากของกู ไม่เห็นแก่ตัวกู ก็คิด หรือพูด หรือทำ

ไปแต่ในทางที่ไม่ทำอันตรายตัวเอง ไม่ทำอันตรายผู้อื่น. อำนาจหรือกำลังผลักไส
ของความรู้จักผิดชอบชั่วดีนี้ ยังทำให้ทำหน้าที่ทุกอย่างได้, เราเรียกว่า “*บุญญา
ambition*” เพื่อฟังง่าย ๆ ในที่นี้. นี้จะไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป, แล้วจะไม่มี
ทางผิดเลย ก็จะถูกต้องด้วย แล้วก็พอดีด้วย; ฉะนั้น ไม่ต้องกลัวว่า เด็ก ๆ ที่มี
ความรู้ เรื่องบุญญาที่ถูกต้องนี้ จะไม่มี *ambition* เขาจะต้องมี *ambition* ที่พอดีพอเหมาะ.

สำหรับบุญญาอันธพาลนั้นเป็นไปอย่างแกล้งว่า และแกล้งทำ เพื่อจะถือ
ยื่นกระต่ายขาเดียว เพื่อจะเอาประโยชน์อย่างที่เราเรียกว่าคคโกง เป็นอันธพาล ที่แกล้งยืม
คำว่าบุญญามาใช้.

กลัวว่า เด็กจะไม่แคล้วคล่องว่องไว

ที่นี้ ตัวอย่างต่อไป เขาก็จะกึกกันว่า มันไม่ *active* ถ้ามีบุญญา; นี้ก็
เหมือนกับ *ambition activeness* นี้มีได้ แม้ด้วยบุญญา ก็คือ *active* ที่พอเหมาะพอดี,
เป็นบุญญา *active* ขึ้นมาอีก. *active* ของชาวบ้าน คือ *active* ด้วยอำนาจของตัณหา
เรียกว่าตัณหา *active* ให้สมน้ำหน้ามัน. ที่นี้เรามี “*บุญญา active - ความแคล้ว
คล่องว่องไวต่อหน้าที่ที่ประกอบอยู่ด้วยบุญญา*”. ความว่างจากตัวกู มัน *active*
ถูกต้อง พอเหมาะพอดี ก็ถูกกับเรื่องกับราว. ความพอเหมาะพอดี เป็นหลัก
พุทธศาสนา แล้วก็ถูกต้องด้วย.

กลัวว่า เด็กจะขาดความพากเพียร

ที่นี้เขากลัวกันว่า เด็ก ๆ จะไม่มักใหญ่ใฝ่สูง เขาใช้คำว่า “มักใหญ่ใฝ่สูง”
เพราะในใจเขาต้องการอย่างนั้น; แต่เขาละอาย เขาก็พูดอย่างอื่น ไปพูดเสียว่าเด็ก ๆ

จะไม่ย่อวกตัวอย่างนี้เป็นต้น. ถ้าอยากตีด้วยค้อนหา มันก็ไปตามแบบของค้อนหา ใฝ่สูง ตีด้วยค้อนหา กระทั่งด้วยโมหะ. เราจะใฝ่สูงด้วยสุญญา มีความพากเพียรพยายามด้วย อำนาจของสุญญาได้ เรียกว่า “สุญญาควาฮามะ” – ความต่อสู้ดิ้นรน หากเพียร พยายาม อยู่ด้วยอำนาจของสติปัญญา, ความรู้สึกผิดชอบ ชั่วดีที่ถูกต้อง, ไม่เจือ อยู่ด้วยความขุ่นข้องของตัวกู – ของกู. มันอาจจะไม่ทันใจของคนบางคน; แต่ที่เราลองคิดดู คนที่เดินก้าวไปอย่างสม่ำเสมอหนักแน่นนั้น ตีกว่าวิ่งพรวดพราก เพราะ เหนื่อยเร็วและหลวม.

การเหนื่อย หรือเหน็ดเหนื่อย หลวมทางวิญญาณนี้มีอยู่เสมอ เพราะว่า ความมักใหญ่ใฝ่สูง อยากตีด้วยค้อนหาตัวเอง; ถ้าเปลี่ยนมาเป็น อยากตีด้วยความรู้สึก ผิดชอบชั่วดี ที่กำลังว่างจากความเห็นแก่ตัวด้วยกิเลสค้อนหา แต่เห็นแก่ตัวด้วยอำนาจของ สุญญา ก็จะมีสติปัญญาที่มองเห็นหน้าที่การงาน มองเห็นธรรมะ มีธรรมะเป็นตัว, เห็นแก่ตัวคือเห็นแก่ธรรมะ อยากจะก้าวหน้าไปตามทางของธรรมะ ที่ประกอบไปด้วย ธรรมะ.

กลัวว่า เด็กจะไม่ร่าเริง

อีกอย่างหนึ่ง เขาก็พูดว่า เด็กๆ จะไม่ร่าเริง. เด็กที่ร่าเริงด้วยการกระตุ้น ตามวิธีสมัยปัจจุบันนี้มันเป็นกิเลสสรรหา แล้วโง่ที่สุดด้วย; เราต้องเปลี่ยนรูปเป็น สุญญาธรรม อีกตามเคย; เราตั้งชื่อเอาไว้ใหม่กันเองที่ตรงนี้ ว่าอย่ามีกิเลสสรรหาเลย จึงมีสุญญาธรรมเด็ก.

ที่ว่าตั้งชื่อเอาเองใหม่นี้ ตรงนี้ ก็หมายความว่า *ไม่มีในบาลี* ที่เป็นคำเรียกชื่อตรง ๆ อย่างนี้; *มีแต่ความหมาย* มีแต่อรรถ หรือนัยที่มันแสดงลักษณะอย่างนั้น. เรามาตั้งชื่อเอาเองที่นี่ เช่นคำว่ากิเลสพรรณานี้ ไม่มีตรง ๆ ในภาษาบาลี แต่มีคำที่คล้ายกัน แล้วก็มี ความหมายที่แสดงอย่างนั้น.

เรามีสัญญาธรรมา ก็เพื่อจะรวบรวมความทั้งหมด ว่า *จะว่าแจ้งพรรษา* ก็ต้องอาศัยความว่างจากอุปาทาน ยึดมั่นเป็นตัวกู - ของกู. อุปาทานนี้คือกิเลสที่ร้ายกาจที่สุด *ปญฺอุปาทานกฺขนฺธาทุกฺขา* - กล่าวโดยสรุปย่อแล้ว *เบญจขันธ์ที่เต็มอัดอยู่ด้วยอุปาทานนั้น เป็นตัวทุกข์.* ที่พรรษาร่าเริงอยู่ด้วยอุปาทานก็คือเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานเหมือนกัน, เป็นทุกข์ชนิดที่มองไม่เห็นก็มี เห็นเป็นสุขไปเสียก็มี. ถ้าใครจะพรรษา; ระวังให้ดี: การต้อนรับน้องใหม่ของคุณนั้น มันเป็นกิเลสพรรษา ไปชวนกันเปลี่ยนให้เป็นสัญญาธรรมาเสียบ้าง.

กลัวว่า เด็กจะไม่รักชาติบ้านเมือง

บางคนก็พูดว่า ถ้าเด็ก ๆ ถึงสัญญาตาแล้ว จะไม่รักชาติรักประเทศ; นี่หลักเหตุผลที่ที่สุด ก็เป็นคำพูดของคนที่ไม่รักชาติรักชาติ. ชาติอย่างนั้นเป็นชาติของตัวกู, ที่เขาพูดอย่างนั้น เป็นชาติของอุปาทาน ชาติของตัวกู ไม่ใช่ความถูกต้อง. เรามีชาติของธรรมะ มีชาติของสติปัญญา, แล้วรักชาติชนิดนั้นกันดีกว่า; เพราะว่ารักชาติของอุปาทานนั้น มันอาศัยรากฐานที่รักตัวกู ด้วยอำนาจอุปาทาน. นี่ก็เลยเป็นเรื่องของตัวกู แล้วเบียดเบียนกันเองได้ ถ้ามีอุปาทานทำนองนี้; เพราะฉะนั้น คนในชาตินั้น

ก็เบียดเบียนกันได้ อย่างร้ายกาจที่สุด และก็ใช้ชาตินี้เป็นที่ทำมาหากิน อย่างนี้ไม่ชื่อว่ารักชาติ.

ถ้ารักชาติจริง ๆ ก็ต้อง สัญญาตัวรักชาติ รักธรรมะ รักมนุษยชาติ; อย่ารักชาติของกู - ชาติตัวกู. มนุษยชาติก็ต้องหมายถึงมนุษย์ทุกคน แล้วก็แบ่งออกเป็นส่วน ๆ เท่าที่มีหน้าที่รับผิดชอบ; ขอบเขตในประเทศชาติของเราเมื่ออยู่เท่าไร เป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติทั้งสากล ก็รักให้มันถูกต้อง เหมือนกันหมด. ถ้าแต่ละชาติต่างก็รักชาติกันอย่างนี้ โลกนี้ก็มีสันติ มีความสงบเป็นสันติภาพถาวรได้.

ส่วน “ชาติกูเอง” นั้น มันไม่ไหว ขึ้นไปรักเข้า ก็ปลุกตั้งเมื่อโรคของความเห็นแก่ตัว นั้นมากเกินไป จะทำอะไรเป็นบาปไปหมด จะไปต่อต้านใคร ก็ด้วยจิตเป็นอกุศล ไม่ใช่ด้วยสติปัญญา ด้วยความฉลาดที่เรียกว่ากุศล ในทางธรรมในทางศาสนา; รักชาติชนิดนั้นจะสัญญาชาติหรือเสียชาติไปบ่อย ๆ. เราหวังกันอยู่ว่าประเทศไทยจะมีธรรมะในพุทธศาสนาเพียงพอสำหรับคุ้มครองชาติ กู้ชาติ, ไม่ทำไปด้วยอุปาทานยึดมั่นถือมั่นจนไหลออกมาเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง.

กลัวว่า รู้เรื่องสัญญาตาแล้ว จะไม่สมรสน

มีคนพูดว่า ถ้ามีความรู้เรื่องสัญญาตาแล้วจะไม่สมรสน นี้ ใจล่องหน้าเกินไป; จำไว้ด้วย ใจเตียนยังไม่พอ แล้วยังใจล่องหน้าไว้ให้มันมาก ๆ. เรื่อง การสมรสนระหว่างเพศนี้เป็นสิ่งที่มีได้ แม้ด้วยความรู้ที่เกี่ยวกับสัญญาตา; ไม่ใช่ว่าจะต้องงด

การสมรส. ขอให้นึกถึงพระอริยเจ้า : พระโศตบั้น พระสัททาคามีเหล่านี้ยังเป็นชาวบ้าน ยังมีการสมรส ยังมีลูกมีหลาน.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *ธรรมะเกี่ยวกับสุญญาเป็นประโยชน์* เกื้อกูลแก่ขรवासตลอดกาลนาน นี้คล้ายๆกับจะบ่งว่า *จะเป็นโศตบั้น สัททาคามี* ได้ในเพศฆราวาส ด้วยอำนาจความรู้เกี่ยวกับสุญญาตัวเอง. ฉะนั้น การสมรสของพระอริยเจ้าก็คือ ไม่มัวเมาหลั้หลับตา อย่างการสมรสของปุถุชน. ผู้ที่มีความรู้เรื่องสุญญาอย่างพระอริยเจ้า แม้ในขั้นต้นๆ ก็ไม่ได้ทำไปด้วยความหน้ามืด ด้วยกิเลสตัณหา แต่ต้องการด้วยสติปัญญา. ที่เรียกกันว่าตฤชณา หรือที่เรียกในภาษาไทยว่า จำตฤชณา คือตฤชณากามารมณ์อันถึงที่สุดนั้น พระอริยเจ้าไม่ทำ; แต่ก็มีสมรสทางเนื้อหนัง ต้องการสมรสทางเนื้อหนังอย่างเดียว. สมรสของปุถุชนเป็นเรื่องที่มีตมน หรือมูทะลุดุตันไปด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา.

อีกประการหนึ่งยังมี *การสมรสทางวิญญาณ* ก็ได้ ซึ่งออกจะแปลกหูสำหรับพวกคุณ; แต่ถ้าเราศึกษาดู โดยหลักทางจิตวิทยาให้ลึกซึ้งทั่วไปแล้ว ก็เห็นว่ามิได้อยู่ในหมู่พวกคุณ. *สมรส* แปลว่า *รสเสมอกัน*; *ส-ม* แปลว่า *เสมอ, ร-ส* นี้แปลว่า *รส*; ถึงแม้จะแปลว่ารวมกัน *รสรวมกัน* ตามภาษาไทย ก็ยังอธิบายได้คือว่า ของที่เหมาะสมที่จะรวมกัน มีรสส่วนเสมอกัน อะไรเสมอกัน มันจึงเป็นการสมรสที่ดี อย่างน้อยมันก็คนละครึ่ง.

สมรสทางวิญญาณ หมายความว่า ไม่จำเป็นจะต้องให้ร่างกายแตะต้องซึ่งกันและกัน; แต่มีความรู้สึกทางจิตใจทางสติปัญญาเหมือนกัน มุ่งหมายอย่างเดียวกัน ทำงานอย่างเดียวกัน พอใจเหมือนกัน อย่างนี้ก็ทำได้, แล้วจะเป็นผลดีแก่มนุษย์ มาก

กว่าการสมรสด้วยความหน้ามีศ ด้วยคำอุณา ทั้งเหน้อยทั้งสกปรก เพื่อความบัวบวบเดียว. นี้รับไม่ไหวจริง สำหรับผู้ที่มีความรู้อันเกี่ยวกับสุญญา.

การ สมรสทางวิญญาณ นั้นแหละ เป็น *nucleus* ของการสมรสทั้งหลายที่ถูกต้อง แม้จะเป็นการสมรสตามธรรมชาติ ของคนธรรมดา. อย่าไปเอาเรื่องทางเนื้อหนัง หรือการผสมกันทางเนื้อหนังเป็นตัวเรื่อง; มันต้องเอาความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ที่มีอยู่ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย มีความปรารถนาสูง อะไรเหล่านี้เป็นหลัก, แล้วเอาเรื่องทางฝ่ายเนื้อหนัง เป็นอุปกรณ์พลอยได้; เพราะมีอยู่ส่วนหนึ่งที่ว่า คนจะต้องมีปัญหาในเรื่องที่ว่าเมื่อว่างกายเจริญเติบโต ต่อมาเกณฑ์ในทางเพศเจริญแล้ว ต้องขจัดความรบกวนที่เกิดจากสิ่งเหล่านั้นไปตามสมควร แต่อย่าไปบูชาว่าเป็นพระเจ้า.

เดี๋ยวนี้คนโง่ ไปบูชาเรื่องทางเพศเป็นพระเจ้า จนจะพร้อมใจกันทั้งโลกแล้ว ที่ จะถอนศีลข้อสำคัญบางข้อในพุทธศาสนาออกไป. ศีลข้อไหนคุณก็เอาได้ ว่าเขาคิดจะช่วยกันถอนศีลข้อไหนออกไป เพื่อให้คำอุณามันทำอะไรของมันได้ ตามต้องการ. พวกฝรั่งจะนำหน้า พวกไทยจะตามกันอีกตามเคย ในการที่จะถอนศีลข้อนี้; เดี่ยวนี้ อุปกรณ์ในการช่วยให้ถอนศีลข้อนี้ หรือไม่ต้องผิดศีลข้อนี้มันมีมาก โดยเฉพาะการคุมกำเนิดทางฟิสิกส์นี้ จะได้เป็นเครื่องมือส่วนหนึ่ง ที่จะช่วยกันถอนศีลข้อนี้โดยปริยาย.

ในเรื่องนี้จึงขอร้องว่า ให้ ระวังล่วงหน้าไว้ให้ดีๆ อย่าให้มีอาการที่น่าเกลียดน่าชัง เกี่ยวกับการสมรส, อย่าให้เป็นกิเลสสมรส; ให้มันเป็นสุญญา-สมรสตามแบบของพระอรียเจ้า คือทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ สติปัญญา ว่างจากความบ้า ความเคียดเพราะเรื่องทั่วๆ - ของกู อยู่ในขณะนั้น.

กลัวว่า เด็กจะไม่สืบพันธุ์

เมื่อพูดถึงสมรสแล้ว มันก็เนื่องไปถึงเรื่องการสืบพันธุ์ ฉะนั้น ก็พูดราวเดียวกันได้ว่า เขากลัวว่าเด็ก ๆ จะไม่เกิดที่จะสืบพันธุ์; นี่ก็โง่อีกเหมือนกัน โง่เท่ากับกับเรื่องกลัวจะไม่สมรส. การสืบพันธุ์เป็นได้ทั้งทางเรื่องเนื้อหนัง และเรื่องทางวิญญาณ; สมรสทางวิญญาณได้ ก็สืบพันธุ์ทางวิญญาณได้, จะเรียกขำ ๆ ชัน ๆ ว่า “สุญญาสืบพันธุ์” ทำไปด้วยสติปัญญา ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ไม่เจืออยู่ด้วยกมลคลุ้มของตัวกู.

สุญญาสืบพันธุ์นี้ อยากจะระบุ พระพุทธเจ้ามีสุญญาสืบพันธุ์ ซึ่งเกิดพวกเรามา นั่งกันอยู่เต็มที่นี่ ถ้าไม่เข้าใจผมจะยกตัวอย่าง :-

เหมือนอย่างว่า คุณรู้จักเช็คสเบียร์ ซึ่งตายไปแล้วหลายร้อยปีแล้ว แต่คุณก็ไม่รู้จักลูกหรือหลานของเช็คสเบียร์, ผลของการสืบพันธุ์ทางเนื้อหนัง เป็นลูกเป็นหลานของเช็คสเบียร์นั้น ไม่มีใครรู้จัก แล้วไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากคนเหล่านั้น. แต่เราได้รับประโยชน์จากเช็คสเบียร์ ที่ไม่รู้จักตาย ยังอยู่กับเรา นี้เพราะสืบพันธุ์ทางวิญญาณ; วิญญาณของเช็คสเบียร์เหลืออยู่จึงเป็นประโยชน์. ยกตัวอย่างเช็คสเบียร์ก็ไม่ใช่ว่าบุชเช็คสเบียร์ แต่ยกตัวอย่างเรื่องที่ปรากฏเห็นอยู่ง่าย ๆ.

ถ้าพระพุทธเจ้าจะไม่มีการสืบพันธุ์ทางวิญญาณ พวกเราก็ไม่ได้เกิดมาจนถึงวันนี้. นี่สืบพันธุ์ทางร่างกายเนื้อหนัง มันแตกต่างกันลิบกับเรื่องสืบพันธุ์ทางวิญญาณ.

ยกตัวอย่างอีก: ขอภัยว่าผมนี้ ถ้ามีการสมรสสืบพันธุ์ทางเนื้อหนัง เราก็ไม่ได้มานั่งพบกันอยู่ที่นี่; สวนโมกซ์ก็จะไม่เกิด. แต่เดี๋ยวนี้ เรามีการสืบพันธุ์ทาง

วิญญาณ ตามแบบของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงเป็นทายาทโดยธรรมเถิด อย่าเป็นทายาทโดยอามิสเลย” : ขอรับรองว่าให้พระสาวกทั้งหลาย เป็นทายาทรับมรดกแต่ทางธรรมะเถิด, อย่ารับมรดกทางเนื้อหนัง ทางวัตถุ ทางอามิสเลย. นี่เรื่องจึงมีมาได้หลายพันปี เพราะการสืบพันธุ์ทางวิญญาณ.

พระโอรสคือพระราहुล ซึ่งเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า ไม่ทำอะไรให้แก่เราได้ อย่างมากก็เพียงแต่ว่าเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ซึ่งสืบอายุพระศาสนาตามหน้าที่ของท่าน; แต่ว่าส่วนใหญ่ที่มาถึงเรา นี้เป็นการสืบพันธุ์ทางวิญญาณต่อ ๆ กันมา.

ที่นี้ แม้ว่าการสืบพันธุ์ทางเนื้อหนังของชาวบ้านนั้นก็เหมือนกัน ขอให้วิญญาณสืบพันธุ์อยู่ที่ การสืบพันธุ์ทางวิญญาณ คือสืบพันธุ์ ความดี ความงาม ความถูกต้องของบิฑามารดา บุปผา ทา ทวด; ให้เล็งถึงชีวิตที่เป็นค้ำวิญญาณ คือจิตใจ หรือความดี ที่มีอยู่ในวิญญาณนั้น, เรื่องเนื้อหนังนั้น สนัขหรือแมวมันก็ทำเป็น.

มีคำว่า อาหารนิททา ภยเมถุนญจ สามาถุญเมตปฺปสุภิ นรานํ ฯ เป็นคำกล่าวโบราณเด็กคำบรรพ์ ก่อนสมัยพระพุทธเจ้า และในสมัยพระพุทธเจ้า กระทั่งสมัยนี้ ที่ว่า การแสวงหาอาหาร การแสวงหาความสุขจากการนอน การขี้ลาดหนักภัย การเสพเมถุนธรรม ไม่แปลกกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน หรือยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน; ตันไม้มันก็ทำเป็น สำหรับการสืบพันธุ์ทางวัตถุทางเนื้อหนัง.

เรา ไม่ต้องกลัวว่าเด็ก ๆ จะไม่สืบพันธุ์; ตันทุนเดิมที่เป็นทางกิเลสนั้น มันมีอยู่แล้ว มันมีแต่จะเติบโตเบ่งไป ตามความช่วยของอารยธรรมสมัยใหม่ มันก็จะสืบพันธุ์ชนิดที่เลวยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน เท่านั้นแหละ. ผู้เขาวัวจะได้รับอันตรายในข้อนี้;

ฉะนั้นจึงรีบสอนเรื่องสุญญา ความไม่เห็นแก่เนื้อหนัง ความไม่เห็นแก่ตัวกู, เห็นแก่สติปัญญาอันถูกต้อง. ขอให้มีการสมรสและสืบพันธุ์ ตามแบบของพระพุทธรเจ้า ที่ทำอะไร ๆ ก็ให้ทำอย่างที่เราเรียกว่า มีสติปัญญาเกี่ยวกับสุญญา เข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ แม่แต่เรื่องสมรสและสืบพันธุ์.

กลัวว่า เต็กจะไม่เข้าสังคม

เขายังกลัวอย่างเขลาๆ โง่งเง่าต่อไปอีกว่า ถ้ามีความรู้เรื่องสุญญาแล้วจะไม่เข้าสังคม. เราก็มียุญญาสังคมที่ดีกว่า ไม่เข้าสังคมปีศาจ: ปีศาจสังคม คือสังคมที่ถ้าไม่สูบบุหรี่แล้วเข้าไม่ได้ นั่นแหละปีศาจสังคม. ที่ว่าไม่กินเหล้าแล้วเข้าสังคมไม่ได้ นั่นมันปีศาจสังคม; ที่นี้ก็มีเยะ มาอุทธรณ์ มาร้องขอ ขอให้ผ่อนผันว่าให้กินเหล้าได้ สูบบุหรี่ได้ มิเช่นนั้นจะเข้าสังคมไม่ได้. ผมว่าไม่จำเป็น ปีศาจสังคมไม่จำเป็นเข้าสังคมของสัตว์บุรุษ ของพระอรียเจ้าก็แล้วกัน.

เรามีสุญญาสังคม: สังคมของผู้ไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีคมนไปด้วยกิเลสตัดหาหรือเนื้อหนัง. สังคมปีศาจก็มี กินเหล้าเมายา เมอะไรกันไปตามเรื่อง, สังคมเทวดาก็มี เมากามารมณ์ชนิดที่พอคู่ได้ คือที่ถือกันว่าถูกต้อง; สังคมปีศาจนั้นมันและเทะมาก สังคมเทวดาก็ทำอย่างนั้น แต่ไม่เลอะเทอะ ก่อนข้างจะไม่เลอะเทอะ.

สังคมมนุษย์ที่มีจิตใจสูง ก็ไม่มัวเมาในเรื่องเนื้อหนังนั้นมาก เกี่ยวข้องพอสมควร พอถูกต้อง, สังคมพระอรียะ ท่านก็ควบคุมได้ดี ถ้าผิดแล้วเป็นไม่เอาแน่. ขอให้พยายามเหลือบมองไปทางสังคมสัตว์บุรุษ ที่เป็นมนุษย์ที่ดี กุสังคมของพระอรียเจ้ากันบ้าง; สังคมปีศาจ สังคมเทวดา บัดทั้งออกไปก็ได้.

กลัวว่า เด็กจะไม่รักสวยรักงาม

ที่นี้เขาพูดว่า เด็ก ๆ จะไม่รู้จักรักสวยรักงาม นี่มันก็เหมือนกันอีกแหละ สวยงามนี้มันมีทั้งอย่างหลอกหลวง - และจริง; **งามหลอกหลวงก็งามด้วยความโกง.** เมื่อเราบวช เราได้รับคำสั่งสอนเรื่องปฏิกุศล ๕ อย่าง: ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง; เลิกความงามอย่างที่เก๋ไก๋เมื่อเป็นฆราวาส. มาถึงหลักที่ว่า **“งามอยู่ที่ซากผี คืออยู่ที่ละพระอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย”**

งามอยู่ที่ซากผี ก็มันไม่หลอกหลวง งามหน้าแจ่มเข้มซ้อยนั้นมันหลอกหลวง. งามที่ซากผีนี้มันบอกความจริง แล้วช่วยให้เข้าถึงความจริง ให้ดับทุกข์ดับกิเลสได้ ไปนิพพานได้; นั่นแหละเรียกว่างามที่ไม่หลอกหลวง. ที่นี้พ่อแม่ต้องการให้เด็ก ๆ หลงในความงามที่หลอกหลวง เพราะตัวเองชอบอย่างนั้น.

เรามีคำว่า **“สุญญตาสุนทรียะ”** มาให้. **สุญญตาสุนทรียะ** นี้ก็คือที่เราสวดกันว่า **อาทิกุลยาณิ มนุเชกกุลยาณิ ปรีโยसानกุลยาณิ. กุลยาณ -** คืองาม: **งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในเบื้องปลาย.** การหลงไหลความงามอย่างนี้ ปลอดกัย แล้วมีแต่ความเจริญก้าวหน้า ไปตามทางของมนุษย์ที่ถูกต้อง; งามเบื้องต้น **งามทางกิริยามารยาท, งามที่สอง งามทางจิตใจ, งามที่สาม คือ งามทางสติปัญญา.**

รูปร่างหน้าตาเป็นเครื่องลอบทาของพญามาร ไม่แน่นอน: หน้าตาที่สวยงาม แต่ว่าจิตใจทราม อย่างนี้ก็มิอยู่โดยมาก แล้วโดยมากมักจะเป็นอย่างนั้น; เพราะใบหน้าที่สวยงามนั้น ก็เนื่องจากขยันตบแต่งจึงสวยงาม เพราะ *make up* เหลือเกิน. ผมเคยเปรียบเทียบให้ฟังว่า ถ่ายออกจระไม่เช็ดกันด้วยซ้ำไป แต่ที่หน้าที่ตาเช็ดแล้วเช็ดอีก ล้างแล้ว

ล้างอีก อะไรแล้วอะไรอีก ไม่รู้ก็สติบครั้ง นี้จะไม่ให้เป็นการหลอกลวงอย่างไรกัน.
อยู่ที่หน้าก็งาม แต่อยู่ที่จิตใจจะก็ทรมาน.

สัจธรรมที่สี่ นี้ก็คือ **งามไม่เอาหน้าตาเป็นหลัก**; เอาความงามที่แท้
จริงเป็นหลัก: งามที่กายที่วาจาที่ข้อแรก, แล้วงามที่จิต ถือว่าจิตมันไม่ถูกคุกคามอยู่
ด้วยกิเลสใดๆ นี้เรียกว่าจิตมันงาม, แล้วงามสุดท้าย มันงามอยู่ที่สติปัญญา ก็ถูกต้อง
รู้จักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีสติปัญญาแท้ ไม่ใช่สติปัญญา
กตโกง. งามอย่างนี้กันดีกว่า ถ้างามอย่างนี้ได้แล้ว ร่างกายมันก็งามเอง งามชนิด
ที่ถูกต้อง.

กลัวว่า เด็กจะไม่มีความสุขสนทน

เขากลัวว่าเด็ก ๆ จะไม่มีการเล่นหัว จะไม่มีความสุขสนทนเล่นหัว นี้กลัว
เกินขอบเขต. เราอยากจะให้เด็ก ๆ มีการเล่นหัว ที่ควบคุมอยู่ด้วยสัจธรรม เรียกว่า
“สัจธรรมกีฬา” ทำงานสนุก ช่วยเหลือผู้อื่นสนุก; เดียวนี้เด็ก ๆ เล่นหัว ทำงาน
นี้ไม่สนุก. พวกคุณก็เหมือนกัน คงจะรู้สึกทำงานไม่สนุก ช่วยผู้อื่นก็ไม่สนุก ถ้า
เป็นการช่วยโดยบริสุทธิ์ อย่าเอาเรื่องอะไรมาแฝง.

วัฒนธรรมสมัยใหม่ เขาทำให้เบื่อหรือเกลียดการทำงาน **ไม่บูชาการทำงาน**
ไม่สนุกในการทำงาน; พอชู้จะให้ทำงานเท่านั้นก็กลัว เห็นเป็นงานหนักไปหมด.
วัฒนธรรมใหม่ทำให้พวกฝรั่งที่มาที่นี่ เห็นพระกวาดลาน กวาดขยะอยู่ ก็พูดว่าเป็นงาน
หนัก สั้นหัว; แล้วก็นำหัวใหม่ ๆ คุณลองคิดดูเถอะ กวาดใบไม้ตรงกลางลานนี้

เป็นงานหนัก; เพราะเขาถูกรวมมาแต่ในทางที่ไม่ทำงาน. งานหนักของพวกเขาฝรั่ง
คืองานเบาของมูฮัมหมัด อาลี ของพวกเรา เป็นงานสนุก ตัวย และเล่นหัวว่าเริงใน
การงาน, ให้การงานเป็นการเล่นหัว สนุกในการทำงาน สนุกในการช่วยเหลือผู้อื่น.

ถ้าจะเล่นหัวให้สูงไปกว่านั้น เป็นการเล่นหัวทางวิญญาณนี้ เราก็มีมหรสพ
ทางวิญญาณ, มีโรงมหรสพทางวิญญาณอย่างที่เรเห็น ๆ กันอยู่: ธรรมชาตินี้ก็เป็นโรง
มหรสพทางวิญญาณ, หรือว่าอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เราสร้างขึ้น เช่นตึกหลังนี้มันก็เป็นมหรสพ
ทางวิญญาณ. นี่มีการเล่นหัวด้วย *สุญญาตักิหา* “เข้ามานานนับเดือนไม่เขยื้อน
เคลื่อนไหว” นี้ก็ยังสบาย สำหรับผู้ที่ลุ่มหลงไปในเรื่องทางวิญญาณ.

กลัวว่า เด็กจะมีจิตใจผิดปกติ

อันสุดท้ายนี้ เขากลัวกันว่า เด็ก ๆ จะไม่มีจิตใจที่ปกติ; เขาว่าถ้าไปเกี่ยว
ข้องกับเรื่องสุญญาแล้วเด็กจะมีจิตใจผิดปกติ. นี่เพราะคนกลัวมีจิตใจผิดปกติเต็มที่
ไปตั้งแต่ที่แรกแล้ว เลยกลัวไปอย่างนั้น. เพราะว่าเด็ก ๆ ที่มีความรู้เรื่องสุญญาจะมี
จิตใจผิดปกติ ก็ผิดปกติจากอันธพาล; แต่ว่าไปปกติตามแบบของพระอรียเจ้า เลย
เรียกว่า *สุญญาปกติ*. อันธพาลปกตินี้ไม่ไหว เพราะปกติอย่างอันธพาลอยู่แล้ว มันไม่
ไหวมันโง่; *หาละ* แปลว่า *อ่อน* หรือ *โง่*, *อันธ* แปลว่า *มีด*; *อันธพาล* แปลว่า
โง่อย่างมีด, อ่อนอย่างมีด อ่อนเพราะความมีด.

ถ้าอ่อนเพราะมีสุญญาแต่น้อย นี้ก็ปลอดภัยแน่; เพราะความรู้เรื่อง
สุญญาจะค่อยเจริญขึ้นเอง แล้วก็พ้นจากความอ่อน เป็นความแก่ที่ถูกต้องขึ้นมาเอง.

นี่คือสุญญาปกติ มีจิตใจปกติด้วยอำนาจของสุญญา; ถ้าผิดจากนี้แล้ว มันก็ปกติอย่างอันธพาล แล้วไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นอันธพาล. ความผิด ความชั่ว ความเลวมหาศาลสักเท่าไร ถ้าเคยชินเสียแล้ว จะไม่เห็นว่าเป็นผิด เป็นชั่ว.

นี่ คนในโลกกำลังจม ลงไปในความหลงใหล เรื่องตัวกู - ของกู เรื่องกิเลส เรื่องเนื้อหนัง จนไม่รู้สึกรู้ว่า มันเป็นความผิดหรือความชั่ว; อย่างนี้ภาษาธรรมะเขาเรียกว่า เหมือนกับหนอนในพริก. หนอนเกิดในพริกเป็นอะไรในพริกไม่รู้สึกรู้ว่าพริกนี้ร้อน; แต่ถ้าสัตว์อื่นที่ไม่ได้เกิดในพริก ไปดูพริกเข้านิดเดียว จะร้อนทนไม่ได้. ฉะนั้นเราอย่าเอาเรื่องความเคยชิน หรือปกติของความเคยชิน มาเป็นความปกติที่ถูกต้อง เพราะผิดอย่าง ๑๐๐ เปอร์เซนต์ เกินร้อยเปอร์เซนต์ หลายร้อยหลายพันเปอร์เซนต์ก็ได้; ต้องปกติที่ถูกต้อง ปกติตามแบบของความรู้สึกลึกซึ้งของชีวิต มีสติปัญญาปราศจากตัวกู - ของกู.

แท้จริง สุญญาทำให้ประโยชน์มากที่สุด

ทั้งหมดนี้ก็พอแล้ว ที่จะเป็นตัวอย่าง พุทไปก็ไม่ต้องจับจุกจิกสั้น ที่เขาเคยกลัวกันนัก ว่าสุญญาจะทำความเสื่อมเสีย ทำความดอยหลังหรืออะไรเหล่านี้ มันไม่ถูกต้อง เขาว่าเอาเองและหลับตาพุท ไม่ให้ความเป็นธรรมแก่พระพุทเจ้า ที่ได้ตรัสว่า เรื่องเกี่ยวกับสุญญาที่นำไปเพื่อประโยชน์สุขก็ถูกต้อง แก่พรवासทั้งหลายตลอดกาลนาน. ที่เอามาพุทก็เพื่อให้เห็นว่า สุญญาเกิดกมลแก่พรवासทั้งหลาย ตลอดกาลนาน แม้แก่ผู้เขี้ยว ก็มันเป็นไปได้แม้แก่ผู้เขี้ยว ส่วนโตๆ ก็ไม่ต้องพุท ย่อมจะเป็นประโยชน์ที่เจริญองกาม สูงขึ้นไปตามลำดับ.

ที่นี้พูดถึงประโยชน์อย่างอื่นบ้าง ประโยชน์ที่เด็ก ๆ จะได้รับจากเรื่องสุญญาธรรม
 ขอให้ถือว่ามันเมื่อยู่อีกมากมาย : ในชั้นแรกก็ ๑๑ อย่างที่ได้พูดมาแล้วนั้น : เด็ก ๆ จะ
 มีสุญญา *ambition* สุญญา *active* สุญญาความยามะ สุญญาทรรษา สุญญาทักษาติ
 สุญญาสมรส สุญญาสืบพันธุ์ สุญญาสังคม สุญญาสุนทรีย์ะ สุญญาภักขา สุญญา
 ปกติ, พูดไม่ไหว เหล่านี้ก็มีได้.

สุญญาทำให้เด็กคิดเก่ง จำเก่ง

ที่นี้ผลที่จะปรากฏออกมา ตามความต้องการของผู้เยาว์นี้ มันก็ทำให้เด็ก ๆ
 ไม่ร้องไห้เมื่อผิดหวัง เด็กที่ร้องไห้ เมื่อผิดหวังนั้น มันธรรมดาเกินไป ไม่สมควรที่จะ
 เป็นลูกเป็นหลานของสัตบุรุษ พุทธบริษัท. เด็ก ๆ ควรจะรู้จักคิดรู้จักนึกโดยไม่ต้อง
 ร้องไห้ เมื่ออะไรสูญหาย เมื่อตุ๊กตาแตก หรือเมื่อมีอะไรก็ตาม ที่คนรุ่นหนุ่ม รุ่นสาว
 สมัยนี้ เขานั่งร้องกันตามวณนี้ ; ไม่ควรจะต้องมีความเป็นอย่างนั้น เพราะรู้จักคิดรู้จักนึก
 จนไม่ต้องร้องไห้ ว่าสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างนั้นไปตามกฎของธรรมชาติหรืออะไรก็ตาม
 ก็ตามหลักเกณฑ์ วิชิจารณาของเรื่องสุญญา เด็ก ๆ ก็ไม่ต้องร้องไห้.

เด็ก ๆ จะคิดเก่ง จำเก่ง ตัดสินใจเก่ง เพราะว่ามีใจคอปกติ. นักเรียนที่
 ว่าจำไม่เก่ง คิดไม่เก่ง ตัดสินใจไม่เก่ง นี้เพราะใจคอปกติ. ถ้าเด็กคนไหนใจคอปกติ
 เนื่องมาจากสมองปกติ ร่างกายปกติ วิญญาณปกติ แล้วจะคิดเก่ง จำเก่ง ตัดสิน
 ใจเก่งเสมอ ; สุญญาช่วยได้ในเรื่องนี้ เอาไปใช้ให้ถูกวิธี. อย่าให้ผิดวิธีเป็นสุญญา
 อันทพาล ซึ่งจะซึ่มกระตือเป็นท่อนไม้ไป นั้นเป็นสุญญาอันทพาล.

ถ้าเรามีได้เพียงคิดเก่ง จำเก่ง ตัดสินใจเก่งนี้ การเรียนก็พิเศษแล้ว ไม่ว่า จะเรียนอะไรก็ตาม จะเรียนอย่างชาวบ้าน หรือจะเรียนอย่างบรรพชิต หรืออะไรก็ตามแท้ ที่มีแต่การตัดสินใจผิด ก็เพราะจำไม่เก่ง เพราะคิดไม่เก่ง; ถ้าลงตัดสินใจผิด มันก็ล้มละลาย ไม่ต้องรออะไรอีกแล้ว ยังไม่ทันจะทำ มันก็ล้มละลายแล้ว.

จงแสวงหาเครื่องมืออันวิเศษ ที่จะ **ทำให้ใจคอปกติขึ้นไว้เรื่อย ๆ** ประพฤติ ปฏิบัติตามลัทธิพุทธศาสนาทุกอย่าง นี้จะทำให้ใจคอปกติ: ไหว้พระสวดมนต์ ทำสมาธิ ภาวนา ทำอะไรก็ตาม เพื่อความมีใจคอปกติ มีร่างกายปกติ.

เมื่อทำให้ใจสงบราบรื่นก่อนแล้วเป็นปกติ จิตก็มีความเฉลียวฉลาด; ฉะนั้น เขาจึงให้รักษาศีล ให้เจริญสมาธิ แล้วก็ไปทำบุญญาให้มีความเฉลียวฉลาด เพื่อ **ชนะ ธรรมชาติ** ทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรจะชนะ กล่าวคือธรรมชาติฝ่ายต่ำ. ต้องชนะธรรมชาติ ฝ่ายต่ำได้หมดทุกอย่าง; ภาษาศาสนาเรียกว่า **นิโลธ** ภาษาสมัยใหม่เขาเรียกว่า **ธรรมชาติ ฝ่ายต่ำ**. ที่นี้ **ไม่รู้จักรธรรมชาติฝ่ายต่ำ** กำลังกระโจนลงไปในธรรมชาติฝ่ายต่ำ กำลัง จมมิดหายลงไปในธรรมชาติฝ่ายต่ำ ออกมาเป็นอันธพาลระรานทั่วโลก ทำให้ผู้อื่น เคียดกร้อน ตัวเองเคียดกร้อน.

สุญญตาทำให้ไม่โลภ ไม่กลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว

ข้อต่อไปอยากจะพูดว่า จะทำให้เด็กไม่ตะกละ ชุ่มช้ำ มุมมาม; ใคร ๆ ก็เกลียดความตะกละชุ่มช้ำ มุมมาม ซึ่งมันเป็นไปด้วยอำนาจตัวกู - ของกู ด้วยอุปาทาน ทั้งนั้น ที่มันตะกละ ชุ่มช้ำ มุมมาม. ถ้าเอาสุญญตาเข้ามา จะช่วยให้รู้จักพอดี มีสติปัญญา ความรู้สึกผิดชอบ.

นี่ที่น่าหัวท้อว่า จะทำให้เด็กไม่กลัวผี หรือกลัวอะไรทำนองนั้น ที่คนกลัวกันจนแก่หัวหงอกก็ยังกลัว กลัวจิ้งจก ตุ๊กแก กลัวลูกหนู นี่กลัวจนแก่จนเฒ่าจนหัวหงอก กลัวมาตั้งแต่เด็ก ๆ. เรื่องกลัวผีนี้ เหลือเกิน เป็นความโง่ เป็นอะไรทุกอย่าง.

ที่เรียกว่า ผี ก็คือสิ่งที่ความโง่สร้างขึ้นมา, ผีที่แท้จริงคือความโง่; อวิชาของคนที่สร้างขึ้นมาเป็นภาพสมมติก่อน แล้วมันก็เข้มข้นด้วยกระแสจิตที่โง่ ทำให้ตรงนั้นมีกระแสจิตแห่งความโง่ มีผีเป็นรูปร่างอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมาที่ไหนก็ได้: ที่จอมปลวกก็ได้ ที่ต้นไม้ก็ได้. เด็ก ๆ หรือคนที่จิตใจอ่อนแอ เข้าไปถึงที่ตรงนั้น ถูกกระแสความโง่ - อวิชา, กระแสจิตนั้นครอบงำ; เขาก็เห็นผี ไต่กลิ่นผี รู้สึกว่าผีมาลอบล่ำอะไรได้จริงเหมือนกัน. นี่คือผีที่สร้างขึ้นมาจากอวิชา ความโง่ที่สุดของมนุษย์ ที่ไม่ใช่มนุษย์ ก็เป็นมนุษย์แต่เพียงคนมีอวิชา ทำให้งมายสร้างความเข้าใจผิด เห็นผิดเชื่อผิด อะไรขึ้นมา เป็นผีขึ้นมาในโลก. ผีอย่างนี้เป็นปัญหาสำหรับคนโง่ ไม่เป็นปัญหาสำหรับคนฉลาดและมีจิตใจเข้มแข็ง.

ถ้าใครถูกผีหลอก หรือปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย จริง ๆ ในลักษณะผีหลอก ก็ให้รู้เถอะว่า นี่เรายังโง่ กูมันยังโง่; รีบถอดกุญแจออก ไปเสีย ผีก็จะไม่มี. ผมอยากคุยกับผี อยากพบผี อยากจะศึกษาเรื่องผี ไม่มีโอกาส ไม่มีทางที่จะพบ ไม่เคยพบ ที่ไหนก็ไม่เคยพบ; เพราะ ผีที่แท้จริง สร้างขึ้นมาจากความโง่, อวิชาของคนโง่ จับกลุ่มเข้มข้นขึ้นมาเป็นกระแสจิต ตั้งอยู่ที่ตรงนั้นตรงนั้น. เรามีเรื่องราวของพระพุทธเจ้าคุ่มกัน ไปที่ไหนผีกระจายไปหมด.

ที่นี้ ผีอีกทางหนึ่ง ซึ่งโง่กว่านั้น ก็คือโครงกระดูก หรือว่า ซากศพ ตามป่าช้า; ผีอย่างนั้นไม่มีความหมายอะไร ไม่มีจิตไม่มีวิญญาณ อย่างที่มีแต่โครง

กระตุกแขวนอยู่ที่ศาลานั้น ใครคิดว่าเป็นผี คนนั้นแหละโง่หลายเท่า; มันเหลือแต่ ก้างของคน. เรื่องผีมันต้องเป็นเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ; ที่กระตุกหมุ่คุณก็กินเข้าไป ที่ก้างของมนุษย์คุณก็ไม่กิน แล้วไปสมมุติว่าผี.

นี่คิดเลขอนุบาลก็ไม่ใช่ คิดเลขชั้นอนุบาลก็ยังไม่เป็น, ๒ บวก ๓ เป็น ๕ ๕ ลบ ๓ เหลือ ๒ นี้. ในตัวเราที่มีร่างกายสมบุรณ์ มีกำลังกาย มีกำลังจิต มีกล้ามเนื้อ มีเลือดมีอะไรนี้; ที่โครงกระดูกนี้ มีแต่กระดูกล้วน ๆ มีแต่ก้างล้วน ๆ ไม่มีมันสมอง ไม่มีกล้ามเนื้อ ไม่มีแรงงาน ไม่มีอะไรทั้งนั้น: นี่มีตั้ง ๕, โหน้มี ๑ ก็ยังไปกลัวได้; นี่คิดเลขชั้นอนุบาลก็ไม่ใช่. ถ้าเราสอนเด็ก ๆ ชั้นอนุบาล ให้คิดเลขอย่างนี้ดู เด็กก็ หยตกลัวโครงกระดูก หยตกลัวผีที่ป่าช้า ซึ่งเป็นวัตถุเท่านั้น.

ผีวัตถุนี้ยังไม่ปัญหาอะไร; แต่ตัวยิ่งโง่เท่าไร ก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา เท่านั้น. มันไปสร้างผีทางวิญญาณขึ้นมา; เช่นไปเห็นซากศพ ไปเห็นโครงกระดูกนี้ มันไม่เห็นเป็นโครงกระดูก เป็นก้างของคน ไปเห็นว่าผีอะไรไม่รู้อยู่ที่นั่น. นี่ก็เพราะว่าความโง่ของคนทั้งหลาย สร้างผีสร้างอวิชาใส่ไว้ที่โครงกระดูกบ้าง ใส่ไว้ที่ซากศพที่ป่าช้าบ้าง; เช่นเดียวกับที่ไปสร้างใส่ไว้ที่จอมปลวกบ้าง ที่ต้นไม้ต้นนี้บ้าง ที่ต้นไม้ต้นนี้บ้าง ต้นอะไรบ้าง. อวิชาความโง่ไปสร้างผีใส่ไว้ที่นั่น เป็นผ้อย่างเดียวกับที่เพิ่งสร้างใส่ไว้ที่โครงกระดูก หรือที่ศพที่ป่าช้า; นี่ก็เป็นปัญหาว่า ไปที่ป่าช้าเกิด ขนลุก. นั่นหมายความว่า กระแสจิตของอวิชาครอบงำเข้าแล้ว. ถ้าไม่รู้สีกว่ามีผี ขนก็ไม่ลุก ผ่านป่าช้าไปขนมันก็ไม่ลุก. สุนัขผ่านป่าช้าขนไม่ลุก เผลอเข้ามันก็ซุกผี กินเสียอีก, วัวควายก็เหมือนกัน มันผ่านป่าช้ามันก็ไม่กลัว; ผมละอายมัน.

ผมเมื่อเด็ก ๆ เคยเลี้ยงวัว คนขับเกวียนเขาไม่ว่าง ผมช่วยเลี้ยง ตอนเย็น ผ่านป่าช้ากลับมาบ้าน; เออ, ผมกลัวผี. แต่พอเหลือบไปเห็นวัว วัวไม่กลัว เราเลยละอาย ตั้งแต่นั้นแหละ รู้ว่าเราไม่ควรจะกลัวผี เราจะเลวกว่าวัว.

ในเรื่องความกลัวนี่ เป็นภัยหามาาก; เด็ก ๆ มีภัยหามาาก ลำบากแก่ผู้ใหญ่ เพราะเด็กกลัวสิ่งที่ไม่ควรจะกลัว ไม่มีตัวสำหรับจะกลัว ก็กลัวผี กลัวจิ้งจก ตุ๊กแก กลัวลูกหนู กลัวไส้เดือน; ความรู้เรื่องสุญญาธรรมนั้นมันจะช่วยได้ ให้ดีขึ้น.

สุญญาตาจะช่วยให้เด็กมีธรรมะมีพระถูกต้อง

ที่นี่ ที่ผมอยากจะพูด ที่รู้สึกว่าสำคัญก็คือว่า เด็ก ๆ จะรู้จักสุภาพอ่อนโยน เพราะอำนาจของความรู้เรื่องสุญญาตา, ไม่กระต้าง ยกหูชูหาง ค้ายอปาทานว่าตัวกู. เด็ก ๆ จะกตัญญู ต่อพ่อแม่ หรือผู้ที่มีบุญคุณ, จะกตัญญูต่อพ่อแม่ ยิ่งกว่าที่มีอยู่ตามปกติ ตามสัญชาตญาณ; ถ้าเขามีสติปัญญาเรื่องไม่มีตัวกู ไม่มีของกูนี้ ก็จะมีกตัญญูต่อพ่อแม่ยิ่งกว่าธรรมดา.

อันสุดท้าย เขาจะมีพระรัตนตรัย หรือสรณาคามน์ ที่ถูกต้อง ไปตั้งแต่เล็ก ไม่ไปเที่ยวคิดฟังผี ฟังสาธ ฟังอะไรต่างๆ เป็นสรณะ แต่จะมีพระรัตนตรัยที่ถูกต้องเป็นที่พึ่งไปตั้งแต่เล็ก. พระรัตนตรัยที่แท้จริงนั้น อยู่ในสุญญาตา; เมื่อใดไม่มีความรู้เรื่องสุญญาตา เมื่อนั้น ไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์สมมติ เป็นภูเขาหิมาลาย. ตรึงบุคคลนั้นให้ติดแน่นอยู่ที่นั่นมากกว่า ไม่ช่วยให้หลุดออกไป จากความทุกข์ได้.

พระพุทธเจ้า ท่านเป็นสุญญาตาเต็มเนื้อเต็มตัว วางจากตัวกู - ของกู ถึงที่สุด, พระธรรม ก็คือ ไม่มีตัวกู - ของกู ถึงที่สุด. พุคก็พูดเรื่องนี้, ปฏิบัติก็ปฏิบัติเรื่องนี้, ได้ผลก็เป็นเรื่องนี้ ในตัวธรรมดา แม้ตามธรรมชาติก็ไม่มีความตัวตน. พระสงฆ์ แท้ก็คือ

ว่า ทมตตัวกู - ของกู กำลังจะหมดตัวกู - ของกูก็ได้ ; แล้วก็เป็นเรื่องสุญญาตาไป
ทั้งคูน ทั้งกระบิ ทั้งพวง ทั้งกลุ่ม.

พระรัตนตรัยแท้มีอยู่ในสุญญาตา, สุญญาตาเข้ามาในบุคคลใดโดยถูกต้อง
ไม่ใช่สุญญาตาอันธพาล พระรัตนตรัยจะอยู่ที่นั่น. เด็ก ๆ จะตั้งต้นการถือสรณาคมน์
คือถือพระรัตนตรัยถูกต้องไปตั้งแต่ต้น เท่านั้นก็พอแล้ว เป็นประโยชน์เหลือที่จะพรรณนา.

นี่อย่าลืมนะว่า ทั้งหมดนี้ต้อง ไม่ใช่สุญญาตาอันธพาล ที่มีคนเขาล้อผมอยู่
เรื่อย ๆ คือว่าถ้ามีสุญญาตาแล้วเด็กจะไม่ก้าวหน้า เด็กจะไม่ร่าเริง เด็กจะไม่รักชาติ ฯลฯ
นั่นแหละเขาเอามาล้อผม ; ฉะนั้น ต้องพูดให้ชัดลงไปว่า ทั้งหมดนี้ต้องไม่ใช่สุญญาตา
อันธพาล อย่างของคนพวกนั้น ต้องเป็นสุญญาตาที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้า.

ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ด้วยความโง่ความหลงว่า ตัวกู - ของกู นคือสุญญาตา
ที่ถูกต้อง ของพระพุทธเจ้า, เป็นสติปัญญาถูกต้องแท้จริง ครบถ้วน สมบูรณ์ ไม่ใช่โมหะ
ไม่ใช่ความโง่ ไม่ใช่ความเดือดพล่านของกิเลส ตัณหา.

รวมความว่า สุญญาตาแท้จริงนั้น ไม่มีโทษ, สุญญาตาอันธพาลเต็มไปด้วย
โทษ ; สุญญาตาอันธพาลนั่นแหละคือ ตัวกู - ของกู ที่เขาพูดเอาเองว่า ไม่มีตัวกู -
ของกู กูไม่มีคือ กูทำอะไรตามชอบใจได้ ผลก็คือฮิปปี ฮิปปีอัสม์ คือสุญญาตาอันธพาล.

นี่เราพูดกันพอสมควร ยังมีอีกมากที่จะพูดให้รู้ว่า สุญญาตาที่ถูกต้องมีประโยชน์
แก่รราวาส แม่แก่ชู้ชวน ชู้เฮ่ว.

ขอให้ไปชำระสะสางปัญหาต่าง ๆ หรือความที่มันติดกันยุ่ง เพราะเข้าใจไม่ได้
ให้เข้าใจเสีย ก็หมดเรื่องที่เป็นปัญหา.

นี่เวลาที่กำหนดไว้ของเราก็อหมด

สัญญาตาธรรม

- ๗ -

สัญญาตาธรรมจำเป็นแก่คนทุกสัณ

๒๒ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ล่องมาถึง เวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่ควรจะนึกดูบ้างว่า
สำหรับพวกอื่นที่อื่น อาจจะเป็นเพียง ๑ น. ก็ได้ หรือจะ
เพียงผ่าน ๒๔. น. มากก็ได้ เขายังหลับกันอยู่. พวกที่ผ่าน
มาจนถึง ๕-๖ น. นี้ ก็หมายความว่า ลืมหลืมตาขึ้นมา
บ้างแล้ว; พวกอื่นที่อื่นอีกอาจจะเป็นเวลาเที่ยงวัน เขาก็
ดีกว่าเรา. เวลา ๔-๕ น. ก็ถือเอาความหมายว่า เริ่ม
จะลืมหลืมตา หรือว่าพระอาทิตย์จะส่องแสงอุทัยขึ้นมา
อย่างนั้นก็ยังคงดีกว่ามัวหลับอยู่.

วันนี้เป็นการบรรยายครั้งที่ ๗ ของเรื่องสัญญาตาส่วนปริยัติ หรือทฤษฎี
เราจะได้พูดกันโดยหัวข้อว่า สัญญาตาธรรมจำเป็นแก่คนทุกสัณ สืบต่อไปจากครั้งที่
แล้วมา.

ผู้เยาว์ นึกถือว่า จัดอยู่ในอาศรมคฤหัสถ์ด้วย

ที่พูดว่า สุญญาธรรมจำเป็นแม่แก่ผู้เยาว์ สำหรับ ผู้เยาว์นี้ เราก็นึกว่าเป็นคฤหัสถ์ เพราะกำลังจะเป็นคฤหัสถ์; แต่เราอาจจะมองไปอีกทางหนึ่งว่า ยังไม่เป็นอะไรเลยก็ได้เหมือนกัน. ถ้าผู้เยาว์ที่ไม่โจงมงาย อาจจะไม่ผ่านคฤหัสถ์ก็ได้ คือกระโดดไปเป็นนวนปรสต์ หรือสันยาสิปไปเลยก็ได้ ซึ่งก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน. ในครั้งพุทธกาลนั้นมีผู้เยาว์เป็นพระอรหันต์; อย่างนี้ก็ยังมี ผู้เยาว์อย่างนี้ไม่ใช่ผู้เยาว์สำหรับจะไปเป็นคฤหัสถ์. ผู้เยาว์โดยทั่วไปก็คือผู้ที่จะเป็นคฤหัสถ์ เราจึงแยกผู้เยาว์ออกไปเสียจากคฤหัสถ์; พวกกันเสียทีหนึ่งก่อนว่า สุญญาธรรมสำหรับผู้เยาว์. ในครั้งนี้ก็จะได้พูดถึงสุญญาธรรมสำหรับคฤหัสถ์อย่างเต็มตัว.

คฤหัสถ์มีปัญหามาก ควรต้องรู้เรื่องสุญญาตา

ทำไมจึงพูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อเช่นนี้? ก็เพราะว่าคนส่วนใหญ่ในโลกเป็นคฤหัสถ์ คือผู้ครองเรือน. ใคร ๆ ก็พอจะมองเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่คนในโลกอยู่อย่างผู้ครองเรือน ทำไมจึงเป็นเช่นนี้? คงจะตอบกันได้ไม่ยากนัก คือตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่า เพราะปล่อยไปตามยถากรรม เป็นไปตามยถากรรม. คนส่วนมากในโลก ต้องเป็นผู้ครองเรือน ไปตามความรู้สึกของสัญชาตญาณตามธรรมชาติ จนกระทั่งเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ว่า เกิดขึ้นมา โตขึ้นมา ก็มีครอบครัว; บางทีก็จะสิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น ไม่เดินต่อไปให้มากกว่านั้นได้.

ที่นี้มองกันต่อไปในข้อที่ว่า **คฤหัสถ์จะต้องเผชิญปัญหาชีวิต** คือสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา ในการเป็นอยู่ของตน อย่างยุ่งยากอยู่ตลอดเวลา ไม่เหมือนกับบรรพชิตที่มีความเบาสบาย หรือมีเวลาว่างมากกว่า; ฉะนั้น ถ้าจะพูดถึงเรื่องที่จะช่วยเหลือแก้ไขกันแล้ว ขรราวสก็จำเป็นก่อน, ธรรมะทั้งหลายควรจะเป็นก่อนสำหรับพวกขรราวส; ทำให้เห็นได้ว่า **คฤหัสถ์ก็ควรจะได้รับ** อะไรในทาง **ธรรมะนี้ก่อนกว่า** หรือมากกว่าที่จะปล่อยไปตามเรื่องตามราว คือความไม่รู้ เช่นไม่รู้ที่เกิดมาทำไมเป็นต้น.

คนเกิดขึ้นมาในโลกนี้ **ไม่มีใครสอนใครว่าเกิดมาทำไม**; ยิ่งเตี้ยนั่นแล้ว ก็จะไม่สนใจกันในปัญหาข้อนี้. แต่เท่าที่สังเกตดูแล้ว จะเห็นได้ว่า ร่องรอยที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของชาวพุทธนั้น พ่อแม่พยายามที่จะให้ลูกเล็ก ๆ รู้ว่า เกิดมาทำไม.

เตี้ยนั่นมันมี เรื่องปาก เรื่องท้อง หรือเรื่องอะไรมาแทรกแซงมากเกินไป จนไม่มีเวลาพูดกันว่า เกิดมาทำไม เป็นต้น; ฉะนั้น เรื่องดังเช่น **เรื่องสุญญาธรรม** นี้ ก็พลอย **กลายเป็นเรื่องลึกลับ** ไม่เป็นเรื่องธรรมทาสามัญ อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่ขรราวสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

นี่เพราะเหตุผลย่อ ๆ อย่างที่กล่าวมานี้ จึงได้พูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อว่า **สุญญาธรรมจำเป็นแก่คฤหัสถ์**.

ต้องรู้จักความหมายของคำว่า “คฤหัสถ์”

ที่นี้ สำหรับคำว่า “**คฤหัสถ์**” หรืออะไรเป็นต้นนี้ มีสิ่งที่สะกุดตาอยู่บางอย่าง ศัพท์หรือคำที่ใช้เรียก คฤหัสถ์นี้ แม้จะมีรูปศัพท์ต่างกันอย่างไร คำแปลหรือความหมาย

ของมันเหมือนกันหมด คือแปลว่า อยู่เรือน. คฤหส์ถ์ : คฤห แปลว่า เรือน, ส - ถ แปลว่า อยู่, คฤหส์ถ์ ก็แปลว่า ผู้อยู่เรือน คืออยู่คฤหะ หรือเกหะ.

ฆราวาส : ฆร แปลว่า เรือน, อาวาสะ แปลว่า อยู่, ฆราวาส ก็แปลว่า อยู่เรือน. อาคาริกะ : อาคาร ก็แปลว่า เรือน, อิกะ ก็แปลว่า ผู้อยู่; จะเป็นศัพท์ คฤหส์ถ์ ก็ดี ฆราวาส ก็ดี อาคาริกะ ก็ดี ล้วนแต่แปลว่าอยู่เรือน.

เรื่องของคำเป็นที่น่าสนใจมาก ถ้าศึกษาไปถึงประวัติของคำพูด จนรู้ว่าคำพูดเหล่านั้นมันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร. คำพูดที่เกี่ยวกับ “เรือน” เหล่านี้คงเกิดขึ้นมาในลักษณะที่เล็งถึง คำว่า “อยู่เรือนๆ” อย่างน้อยก็ไม่เรวร้อนอย่างสัตว์. ถ้าคนยังเที่ยวเรวร้อนอย่างสัตว์ ตอนนั้นก็ไม่ใช่คฤหส์ถ์หรือฆราวาส เป็นต้น.

เราก็น่าจะรู้ หรือควรพยายามให้รู้ ถึงคำว่า “เรือน” กันต่อไปอีก ในภาษาบาลีมีคำว่า เลหะ; เมื่อพูดถึงประวัติของมนุษย์ ในสูตรที่ว่าด้วยสมมติราช เป็นต้นนั้น อธิบายคำว่าเรือนไว้อย่างน่าสนใจ หรือพร้อมกันน่าละเอียดด้วย คือว่า :-

สัตว์ประกอบกิจระหว่างเพศ โดยไม่ต้องมีอะไรปีคบัง; คนในตอนแรก ๆ ก็ยังครึ่งสัตว์ครึ่งคน ประกอบกิจระหว่างเพศโดยไม่มีอะไรปีคบัง. ต่อมากคนเจริญด้วยสติปัญญาหรือความรู้สึก ก็เลยหลบไปหาที่ซ่อนเร้นปีคบัง : สมุทุมพุ่มไม้ หรือถ้าหรืออะไรเหล่านี้. มีคนบางคุ่มยังประพฤติก้อยตามเดิม; คนทั้งหลายก็เอาก้อนหินขว้างก้อนหินขว้าง แล้วก็ร้องสาปแช่ง ว่าทำไมไม่ตาย; บัญหยาอย่างนี้เกิดขึ้น คนเหล่านั้นก็เริ่มสร้างเครื่องมุง เครื่องบังขึ้นมา แทนที่จะไปหาสมุทุมพุ่มไม้เหมือนแต่ก่อน. ฉะนั้น คำว่า เลหะ ซึ่งแปลว่าเครื่องปีคบังนั้น ก็เป็นชื่อของสิ่งนี้ คือ สิ่งที่มีมนุษย์ใช้ปีคบัง

สิ่งที่ต้องละอาย, กวระละอาย; หมายความว่าแต่เพียงจะอยู่อาศัยนี้ อยู่ที่เพิงที่
อะไร ที่ไม่ต้องมีอะไรปิดบังก็ยังได้ แต่ประกอบกิจระหว่างเพศ กลายเป็นเรื่องต้องปิดบัง.

คำว่า “เรื่อน” มีความหมายที่แรกอย่างนี้ ต่อมาจะขยายความออกไปอย่างไร
ก็พอจะทายกันได้ เช่นเพื่อความสุขความสบายยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

แต่ว่าเรื่อง^{นี้}ไม่สำคัญอยู่ที่เรื่องปิดบังสิ่งเหล่านั้น มัน สำคัญอยู่ที่เป็นการ
แสดงสถานะทางจิตใจของมนุษย์ ที่ได้สูงขึ้นมาในลักษณะอย่างไร ก็ว่านอกจากจะ
สูงขึ้นมาในลักษณะที่ว่า รู้จักทำมาหากินให้ดีขึ้นไปแล้ว ก็ยังมีความสูงในทางความรู้สึก
ละอายด้วย : จากไม่มีความรู้สึกละอาย มาเป็นรู้สึกละอายครั้ง ๆ กลาง ๆ แล้วก็ละอาย
ที่สุด; แล้วก็มาถึงมนุษย์สมัยที่เริ่มไม่รู้จักละอายกันอีก, แล้วไม่รู้จักละอายลึกซึ้ง ไป
กว่าคนป่าสมัยหินโน้นด้วยซ้ำไป.

ขอให้ลองคิดดู ให้ดี ๆ ว่า บัญหา ยุ่งยากลำบาก เกี่ยวกับ “เรื่อน” ^{นี้} มัน
เป็นอย่างไร; แล้วอะไรเป็นปัญหา หรือเป็นแง่ของปัญหา ที่สำคัญที่สุด ที่มนุษย์
จะต้องรู้จัก สำหรับจะแก้ไขให้ได้.

คำว่า “เรื่อน” ซึ่งเป็นที่ปิดบังสิ่งที่น่าละอายนั้น ต่อมาก็กลายเป็นที่อยู่อาศัย
ของคนที่เกิดมาจากการกระทำอย่างนั้น คือ เป็นครอบครัว; ในที่สุดสิ่งที่เรียกว่าเรื่อน^{นี้}
ก็พอจะสรุปความได้ว่า เป็นที่เจริญพืชพันธุ์ แล้วก็ผูกกันเป็นพวง. ^{นี้} พุดเอาแต่ความ
หมายทางจิตทางวิญญาณ ไม่พุดถึงวัตถุเป็นที่เจริญพืชพันธุ์ แล้วก็ผูกกันเป็นพวง มีพ่อ
มีแม่ มีลูก มีหลาน มีเหลน แล้วก็ยังมี ตา ย่า ยาย มันผูกกันเป็นพวง; **เพราะว่าอยู่**
เรื่อน นี้เอง. ถ้าคนยังเที่ยวเรื่อนอย่างสัตว์ มันก็ไม่ค่อยจะมีความผูกพันกันแน่นหนา

เหมือนอย่างนี้ ต่างคนต่างไป; ถ้าเราจะดูปลาที่ในน้ำ แม้แต่แม่กับลูก มันแยกกัน ทั้งแต่วันคลอตออกมาก็ยังมี ไม่มีการผูกพันเป็นพวง.

มนุษย์อยู่เรือนปัญหา มาก ต้องแก้ด้วยสัจธรรม

มนุษย์นี้เขาถือกันว่าเป็นสัตว์ที่มีใจสูง เจริญด้วยอารยธรรม; แต่ก็มีสิ่งซึ่งเป็นที่น่าสังเกต หรือเป็นที่มาของปัญหาต่าง ๆ. การเจริญด้วยพืชพันธุ์ตูกันเป็นหวงน คงจะทำปัญหาเพิ่มขึ้นมากกว่า ที่จะเป็นชีวิตโดดๆ, ภาวะมันก็มีมากขึ้น. นี้มนุษย์ก็ต้องเวียนหัวมากกว่าสัตว์ แล้วจะเรียกว่ามีบุญที่ตรงไหน. ก็ต้องลองคิดกันต่อไปดูว่า มันมีบุญที่ตรงไหน? แล้วบุญนั้นมันจะมีขึ้นมาได้อย่างไร?

ถ้าปล่อยไปตามเรื่อง มนุษย์ก็ต้องเป็นสัตว์ที่ทนทรมาณมากกว่าสัตว์เคี้ยวจวนแล้วเลิกซึ่งเสียด้วย; แต่ถ้ามีการแก้ไขได้ ก็จะต้องมีอะไรที่ดีกว่าสัตว์หลาย ๆ อย่างหรือทุก ๆ อย่าง สิ่งนั้นก็คือธรรมะนั้นเอง. ธรรมะที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลที่สุด พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า ธรรมะที่เนื่องด้วยสัจธรรม; เพราะว่าการที่เจริญพืชพันธุ์แล้วสืบกันเป็นพวงนี้ ไม่มีอะไรนอกจากว่ามันทำให้ สิ่งที่เราเรียกว่าตัวกู - ของกูนี้เข้มขึ้น ยิ่งขึ้นจนกลายเป็นทนทรมาณ.

สัตว์ไม่ได้รับการทนทรมาณทางวิญญาณเล็กซึ่ง เพราะมันมีตัวกู - ของกูที่ไม่เจริญไม่เล็กซึ่ง. มนุษย์มีตัวกู - ของกูอย่างเข้มขึ้น อย่างเล็กซึ่ง จนกลายเป็นทรมาณอยู่ในความรู้สึก; เพราะว่าความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์นั้น ไม่ค่อยมีความรู้สึก

อย่างอื่น นอกจากความรู้สึกว่าตัวกู – ว่าของกู จนเหนื่อยจนเปลี่ยวไป จนง่วงนอน มัน
จึงจะสร้างซาไปบ้าง.

ถ้ามีอะไรมา **ช่วยแก้ไข** เรื่องนี้ คือเรื่อง **ความรู้สึกที่เป็นตัวกู – ของกู**
อันร้ายกาจนี้ **ให้เปล่าไป** หรือให้มันไม่มากครอบงำ อย่างไม่เป็นระเบียบแล้ว มนุษย์
ก็จะหายใจสะดวกขึ้นบ้าง คือไม่หนักมากเกินไป. เพราะเหตุฉะนั้น เราจึงควรจะต้องถือกันว่า
จำเป็นจะต้องแก้สถานการณ์อย่างนี้ หรือข้อนี้ คือทำให้มันจางไป ให้หลวมขึ้น ให้ว่างไป
ตามสมควร, ให้ตัวกู – ของกูที่เข้มข้นนี้จางลง ให้มีเวลาวางบ้างตามสมควร ให้ความบีบคั้น
นั้นมันหลวมเข้าสักหน่อย พอทนไปได้.

ถ้าไม่ใช้สัญญาตาแก้ไข ชีวิตฆราวาสต้องทนทรมาน

ถ้าปล่อยไปตามเรื่องแล้ว **ชีวิตฆราวาสนั้นก็จริงของความทุกข์**; เป็น
คำพูดที่มีอยู่ในภาษาบาลีด้วยเหมือนกัน คือเป็นรังหรือว่าเป็นช่องของความทุกข์, แล้ว
เป็นมากเป็นขนาดหนัก ถึงกับว่ามันเป็นเหมือนกับคำสาปแช่ง ให้มนุษย์นี้มีบาปที่จะต้อง
เป็นอย่างนี้. พอเป็นมนุษย์ขึ้นมา ก็หมายความว่า จะต้องมีความทุกข์หนักอย่างยิ่ง
ให้ทนทรมาน; อย่างนี้จะถือว่าเป็นบุญหรือเป็นบาป, เป็นพรหรือเป็นคำสาป? ไป
คิดดูก็แล้วกัน.

ตามหลักของพวกคริสเตียน ถือว่าเป็นคำสาปหรือบาป. หรือว่าพออาดัมกับ
อีฟกินผลไม้ที่รู้จักชั่ว เป็นมนุษย์ขึ้นมาสมบูรณ์แล้ว มันก็เริ่มต้นเป็นบาป ที่เรียกว่า
original sin เป็นบาปตั้งต้น เป็นจุดตั้งต้นของบาป ที่ให้มนุษย์ทนทรมานกันต่อไป แล้ว

ก็ไปอย่างที่เราเรียกว่า ไปตายคาบหน้า. ถ้าแก้ไขได้ มนุษย์ก็พ้นไปจากความทุกข์ ถ้าแก้ไขไม่ได้ ก็ต้องจมอยู่ในนรกนิรันดร์; พระเยซูเกิดขึ้นเพื่อจะถ่ายถอนสัตว์เหล่านี้ ให้พ้นจากบาปนี้.

ลักษณะอย่างนี้ก็เป็นเรื่องที่ถูกต้องที่สุด เป็นวิทยาศาสตร์ทางวิญญาณที่สุด คือตรงกับข้อเท็จจริงที่สุดของมนุษย์ ที่มันเป็นมาตามลำดับ **ไม่** **ใช่** เรื่องงมงาย. คนที่ว้ากัมิกรัโอบิเบิลตอนหนึ่งมงาย เพราะว่าตัวเองแสนจะโง่ และยิ่งกว้างมงายเสียอีก; เพราะว่าแม้ตามหลักของพุทธศาสนา ก็มองเห็นอย่างนี้. ขรราวาสน์ มนุษย์ตามธรรมดาล้วนเป็นอย่างนี้ แล้วมีทางออกที่ว่า จะเข้าถึงพระเจ้าหรือเข้าถึงอะไรก็ตาม; แต่โดยแท้จริงคือ **เข้าถึงธรรมะ** ที่เป็นการปลดปล่อยให้หลุดไปจากบาปนี้ **เรียกว่า วิมุตติ** หลุดพ้นหรืออะไร ก็แล้วแต่จะเรียก มันเป็นเพียงภาษาเท่านั้น. มันก็ **ไม่มีอะไร** จะเป็นผู้ปลดปล่อยดี ยิ่งไปกว่าธรรมะ ที่เรียกว่า **สุญญาตา** ที่จะเอาชนะคำสาปแห่งเหล่านั้นได้. ฉะนั้นจึงเอามาพูด โดยเห็นว่า เป็นเรื่องที่คุ้มค่าของเรา ยิ่งกว่าเรื่องใดๆ.

ความต่างระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิต

ที่นี่ ก็จะพูดต่อไป ถึงเรื่องความแตกต่างระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิต เพราะหัวข้อข้างต้นของเรามีว่า **สุญญาธรรม** จำเป็นแม้แก่คฤหัสถ์ ไม่พูดว่าจำเป็นแก่บรรพชิต ยังไม่พูดว่าอย่างนั้น; เพราะพระพุทธรเจ้าท่านตรัสว่า มัน “เป็นเรื่องที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่กุลแก่ขรราวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน”.

ความแตกต่างระหว่างกุศลสัตว์กับบรรพชิตนั้น ต่างกันมาก, โดยเจตนารมณ์ของการเป็นอยู่ ๒ แบบนี้ ก็ต่างกันมาก.

ทรงนี่ยากจะขอร้อง ให้ทบทวนไปถึงสิ่งที่เรียกว่าอาศรมทั้ง ๔, อย่าลืมเรื่องอาศรมทั้ง ๔ เสีย เพราะจะประกันความพินเผื่อปนเปกันให้ยุ่งไปหมด. สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยฟังหรือลืมเสียแล้ว ก็ขอให้คิดว่า ชีวิตของมนุษย์นี้แบ่งเป็น ๔ อาศรม เป็น ๔ ตอน :-

อาศรมที่ ๑. เป็นพรหมจารี คือเด็ก ๆ ไปถึง รุ่นหนุ่มสาว ก่อนมีเหย้ามีเรือน ยังไม่มุกเข้าไปในเรือน; อย่างนี้เรียกว่าพรหมจารี ประพฤติอย่างพรหมบริสุทธิ์สะอาด เกรงครัตระเบียบวินัย อยู่กันพวกหนึ่งในโลกนี้ เรียกว่าอาศรมหนึ่ง.

อาศรมที่ ๒. ตัดขึ้นไปก็คือ เป็นลฤหส์ดี ครองเรือน มีภรรยา สามี มีลูก มีหลาน มีข้าทาสบริวาร มีอะไรต่าง ๆ ที่ว่า "เรือน" จะต้องมี นี้ก็อยู่กันพวกหนึ่งในโลกนี้; หมายความว่ามียู่พวกหนึ่ง ระดับหนึ่ง ชั้นหนึ่งในโลกนี้.

อาศรมที่ ๓. ต่อไปเมื่อเอื่อมระอา อาศรมนั้น ก็สลัดไปอาศรมที่ ๓ คือ วณปรัสดี อยู่ในที่สงบสงัดตามมุมบ้าน ตามที่ ๆ จะไม่ถูกรบกวนมากเกินไป, ทนไม่ไหวก็ออกไปอยู่ในป่าในเขา หรืออาจจะจัดเอาด้วยความสามารถของตัว ให้อยู่ใกล้ ๆ บ้านใกล้ ๆ เรือนนี้ก็ได้; แต่เป็นชีวิตแบบที่ไม่ยุ่ง หรือไม่ข้องเกี่ยวกับความเป็นลฤหส์ดี.

อาศรมที่ ๔. ถ้ายังไม่ตายเสีย ยังมีชีวิตเหลืออยู่ เป็นที่พอใจในความเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็เที่ยวบอกผู้อื่น แนะนำผู้อื่นให้มีความเข้าใจในเรื่องนี้ แล้วออกเสียจาก

ความยุ่งเหยิงนั้นบ้าง. นี่เป็นอาศรมสุดท้ายที่เรียกว่า **เป็นสันยาสี** เทียวแจกของ
สองตะเกียง.

ใน ๔ อาศรมนี้ เราจะถือว่า อาศรมพรหมจารี อาศรมกฤหัสถ์ สอง
อาศรมแรก^๕ เป็นคฤหัสถ์ หรือเป็นผู้ครองเรือน ตามปกติธรรมคาก็ต้องเป็นอย่างนั้น ;
แต่ก็ต้องยกเว้นพรหมจารีที่เป็นอัจฉริยะบางคน. ที่เหลือคือ **วนปรสฺถ์** และ **สันยาสี**
นั้นแหละ คือเพศบรรพชิต. **วนปรสฺถ์** ก็หลีกออกมาจากเรือน บ้าน ๆ เรือน ๆ
สันยาสีก็เที่ยวว่าประกาศความบ้ำบอของการอยู่บ้านอยู่เรือน ฉะนั้นจึงเป็นเพศบรรพชิต.
แม้ว่าจะเป็นวนปรสฺถ์อยู่ตามกอไผ่ ริมรั้วบ้าน หรือว่า ในป่า ในถง อะไรก็ตาม
ก็เรียกว่าบรรพชิตได้ ; เพราะว่าจิตใจมันเกลียด มันเอือมระอา ต่อความเป็นบ้าน ๆ
เรือน ๆ.

บรรพชิต ในภาษาไทยนี้ มาจากคำว่า *ป/พชิต*, *ป-ว-ช* ในภาษาบาลี
แปลว่า **เว้นหัว เว้นหมด หรือเว้นรอบ** : *ป* ว่า **หัว**, *รอบ* ; *ว-ช* แปลว่า **เว้น**,
ป/พชิต *ป-ว-ช-ผู้เว้นรอบแล้ว ผู้ไปหมดแล้ว*. นี่ก็ไปจากบ้านจากเรือน ;
ความเป็นบ้านเป็นเรือนโดยจิตใจ โดยร่างกาย ไม่ค่อยเอาเป็นประมาณ.

ขอให้ถือเป็นหลักเสียเลยว่า **เรื่องธรรมะนี่คือเอาจิตใจเป็นประมาณ**,
เอาความบริสุทธิ์แห่งจิตใจเป็นหลัก, ไม่ได้เอาภริยาอาการทางกายทางอะไรเป็นหลัก.

เมื่อ เห็นความแตกต่าง อย่างตรงกันข้าม ระหว่าง **บรรพชิต** กับ **คฤหัสถ์**
แล้ว ก็ยังเห็นอะไรกว้างออกไป ซึ่งเห็นความประเสริฐของธรรมะ ที่ช่วยได้แม้แก่
คฤหัสถ์. การที่เราแบ่งแยกกันเป็น ๒ อย่าง ก็ฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิตนี้ เรา

หมายถึงจิตใจ ไม่ได้เฝ้าร่างกาย เพราะว่าผู้ที่อยู่ในเครื่องแบบของบรรพชิต แต่มีจิตใจอย่างคฤหัสถ์ก็ยังมี เมื่อเอาจิตใจมาเป็นหลักแล้ว ก็เข้าใจได้ง่าย.

ชีวิตคฤหัสถ์ มีปัญหาหนักมาก

พิจารณากันต่อไป ถึงชีวิตแบบของคฤหัสถ์ ชีวิตของคฤหัสถ์อย่างสมบุรุษแบบนี้ จะเป็นแบบไหนก็ตาม ไม่พ้นไปจากความหมายของความหนักอึ้ง ; ใช้คำว่า “หนักอึ้ง” กุจะพอดี หรือจะถูกต้อง. มีชีวิตที่หนักเพราะว่าแบกของหนัก และหนักที่ไปตลอดเวลา จนชินชาไป. เราจะพูดว่า ชีวิตคฤหัสถ์นั้นต้องอยู่กลางดงของสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น

ข้อแรก เราจะเหลือบตาม ให้มองเห็นว่า ความเป็นคฤหัสถ์นั้น เป็นชีวิตที่อยู่กลางดงทิว ของสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ; ซึ่งต้องพอดีกันระหว่าง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายคน กับฝ่ายสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น. ถ้าคนมีจิตใจยังเป็นคน ไม่สูงอย่างมนุษย์ อะไร ๆ มันก็เป็นสิ่งที่น่ารำก้ำน้ายึดถือไปเสียหมด จะเป็นเสมือนอยู่กลางดงของความยึดมั่นถือมั่น, เหลียวทางไหนมันก็ล้วนแต่ทำให้ยึดมั่นถือมั่น ไม่รักก็เกลียด ไม่เกลียดก็รัก มีอยู่แต่อย่างนี้ ; ไม่มีความคิดอย่างอื่นที่คิดว่านี่เรียกว่าชีวิตอันหนักอึ้งของคฤหัสถ์นั้น เป็นเหมือนกับอยู่กลางดงของสิ่งต่าง ๆ ที่จะรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย, ล้วนแต่ไปในทางที่จะเกิดความยึดมั่นถือมั่น เหมาะสมกับจิตใจที่มันยังมีสภาพต่ำ.

ข้อที่สอง มองอีกทางหนึ่ง ชีวิตที่หนักอึ้งของฆราวาสนี้ ซึ่งเป็นเพราะอยู่กลางดงของความดิ้นรน ทะเขอทะยานใฝ่ฝันไม่รู้จัก. ชีวิตคฤหัสถ์ จึงยังอยู่

ในระดับที่ว่า **ไม่รู้อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องตามที่แท้จริง,** แล้วก็ต้องมีความ
 คั่นร่น มีความหะเยอหะยาน มีความใฝ่ฝันไม่รู้จบ เพราะประกอบกับการที่รู้จักประศิษฐ์
 ประทอย หรือการขยายตัวออกไป, ขยายตัวออกไป พบนั่นพบนี้.

ข้อที่สาม ความต้องการหรือความหิวมันก็มีมากขึ้น ขยายตัวออกไปไม่รู้จบ
 แล้วมากจนกลายเป็นคั่นร่นหะเยอหะยาน จะแตกกลาไปแต่ในทางที่เป็นเรื่องของคฤหัสถ์
 พุคอย่างนี้จะพอเข้าใจกันได้ เพราะฉะนั้น **ชีวิตคฤหัสถ์จึงเป็นเหมือนกับอยู่กลางคอง**
ของการต่อสู้แข่งขันแย่งชิง แล้วกลายเป็นการ **เบียดเบียนกัน** ในที่สุด.

การต่อสู้ การแย่งชิง การแข่งขันเหล่านี้ มีความหมายเหมือน ๆ กัน ผิด
 กันเล็กน้อยแล้วแต่ว่าเป็นการต่อสู้ในแบบไหน : ต่อสู้ทางกายหรือทางใจ หรือทางสติ
 ปัญญา; แต่แล้วมันก็เพื่อแข่งขันและแย่งชิงสิ่งที่ตัวปรารถนา หรือหะเยอหะยานอยู่
 ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ผลก็คือการเบียดเบียน ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ไม่โดย
 เปิดเผยก็โดยเร้นลับ, คือในใจมันประทุษร้าย คិតประทุษร้าย หวังร้ายกันอยู่เสมอ.
 อย่างนี้ก็เรียกว่าการเบียดเบียนเหมือนกัน กระทั่งมันออกมาทางภายนอก : รบราฆ่าฟัน
 กันเหมือนที่เป็นอยู่ในโลกเวลานี้, เบียดเบียนกันซึ่งหน้าก็มี, เบียดเบียนใต้ดินลับหลังก็มี
 ไม่ให้รู้ตัว; ล้วนแต่เรียกว่าเป็นการเบียดเบียนทั้งนั้น. **ชีวิตคฤหัสถ์ก็จึงอยู่ในคองหรือ**
กลางคองของการต่อสู้แข่งขัน แย่งชิง เบียดเบียน.

สรุปทั้งหมดนั้น **ชีวิตคฤหัสถ์ ก็คือ อยู่ท่ามกลางคอง ของความวิตกกังวล**
ทนทรมาณ เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความวิตกกังวลนานาประการ เป็นการทนทรมาณ
 อยู่โดยไม่รู้สึกตัว เพราะมันชินชาไป. แต่มันก็มีทนทรมาณบางอย่าง เช่นการทนทรมาณ
 ร่างกาย จนทนไม่ไหว จนลุกขึ้นอะอะขึ้นมา อย่างนั้นอย่างนี้; แต่ก็ไม่ร้ายกาจ

เท่าทนทรมาน ด้วยความวิตกกังวลอยู่คนเดียว นอนไม่หลับหลายเดือน จนเป็นโรคเส้นประสาท เป็นโรคจิต เป็นโรคอัมพาต เป็นโรคจิตบ้าบอมากขึ้น จำเป็นที่ต้องสร้างโรงพยาบาลประสาทมากขึ้น โรงพยาบาลโรคจิตมากขึ้น.

ที่นี้ สร้างโรงพยาบาลไม่พอ คนโรคจิตก็เที่ยวเฟ้นพ่นพ่านอยู่ตามถนนหนทาง; ไนมทานกรหลวงของประเทศที่เจริญที่สุดนั้น มีคนโรคจิตเต็มไปทั้งนั้น ตามกลางถนนหนทาง; เขาไม่จับไม่ขัง เพราะเป็นเหมือนกันหมด, แล้วทำสิ่งที่น่าเกลียดจนอาจารย์อะไรก็ได้ โดยไม่ถูกจับไปขัง เพราะมันเหมือน ๆ กันไปหมด. คนบ้าจะจับคนบ้าไปขังได้อย่างไร; คุณลองคิดดู. มันก็ล้วนแต่พูดว่า กูไม่บ้าด้วยกันทั้งนั้นแหละ; ฉะนั้น โลกนี้เป็นโลกของคนวิกลจริตมากขึ้น ๆ แล้วฆราวาสจะอยู่กันได้อย่างไรต่อไปในอนาคต.

สุญญตาธรรม จะแก้ไขให้คนปลื้มตัวออกจากตรงธรรมานได้

นี้ถ้ามองเห็นข้อนี้แล้ว ก็จะมีมองเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง ของสิ่งที่แก้ไขหรือธรรมะที่เนื่องด้วยสุญญตาของพระพุทธเจ้า; ถ้าผู้ใดมีธรรมะนี้ ก็จะไม่อยู่ท่ามกลางคองของสิ่งที่ออกชื่อมาแล้ว จะปลื้มตัวออกมาได้.

ที่นี้ เราก็มองเห็น สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กุลแก้วฆราวาส ๕ ทงหลาย ตลอดกาลนาน คือธรรมะที่เนื่องด้วยสุญญตา ขอให้จำไว้ ท่องเป็นบทเป็นมนต์อยู่เสมอ *เย เต สุตตุนตา ตถาคตา ภาสิตา คมภีรา คมภีรัตตา โลกุตตรา สุนฺณตปฺปฏิลียุตตา* – ระเบียบแห่งธรรมะเหล่านี้ที่ตถาคตบัญญัติไว้ ลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เห็นโลกเนื่องเฉพาะด้วยสุญญตา; นี่ก็สิ่งที่แก้ไขปัญหา ที่น่าหวาดเสียวของฆราวาสได้,

หมายความว่าต้องมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ ว่าคืออะไร ก็อย่างไร เหมือนที่ได้พูดกันแล้วครั้งแรก ๆ โน่น.

ให้รู้จักความว่างจากตัวตน ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาล; จิตใจมองเห็นความเป็นอย่างนั้น ของสิ่งทั้งปวงแล้ว จิตใจก็ไม่จับฉวยสิ่งใดโดยความเป็นตัวกู - ของกู. จิตที่ไม่จับฉวยสิ่งใด อย่างนี้ ไม่มีที่มันนี้ เราเรียกว่าจิตว่าง; ฉะนั้น การที่จะสามารถ อยู่ได้ด้วยจิตว่าง ชนิดนี้ เรียกว่าผู้มีธรรมะอันเนื่องด้วยสุญญา หรือ สุญญาธรรมในที่นี้.

ถ้าเป็นผู้มีจิตไม่ว่างไปผูกพันสิ่งใดย่อมมีอันตราย

ที่นี้ มันก็ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง กับผู้ที่ไม่เห็นอย่างนี้ ไม่รู้สึกอย่างนี้; มีจิตผูกพันมันหมายอยู่ด้วยสิ่งทั้งหลายทั้งปวง: ฝ่ายหนึ่งเป็นจิตที่ถูกผูกพัน, อีกฝ่ายหนึ่งเป็นจิตที่ฟรี ที่เป็นอิสระ จะเหมือนกันไม่ได้. ที่นี้ จิตที่เป็นอิสระนี้ มันก็ทำอะไรได้ ทำอะไรในหน้าที่ที่จะต้องทำได้เหมือนกัน แล้ว ทำด้วยความฉลาดไม่เป็นอันตราย แล้วแต่ว่าเราจะมองอันตรายนั้นในแง่ไหน :-

ตัวอย่าง เหมือนคนโกยของสกปรกทั้ง คนโง่คนทำของสกปรกนั้นและตัวเอง มากขึ้นไปอีก แต่คนฉลาดสามารถที่จะโกยของสกปรกทั้งออกไปให้หมด โดยไม่มาแตะต้องเปรอะเบื้อนตัวเองเลย; อย่างนี้เป็นต้น. มันต่างกันอย่างนี้ อย่างตรงกันข้าม.

ที่นี้ คนโง่ ถ้าจะไปปราบปรามสิ่งที่เป็นอันตราย; เพราะโง่ ก็มีแต่จะได้รับอันตราย จากสิ่งที่เป็นอันตราย. ส่วนคนฉลาด ก็ฉลาดพอที่จะทำลายอันตรายให้หมดไป โดยไม่มาแตะต้องตัวเองแม้แต่นิดเดียว.

เราต้องการความฉลาดมากถึงอย่างนี้ โดยเหตุที่ว่าเราต้องไปเกี่ยวข้องกับ กับสิ่ง
 ทั้งหลายทั้งปวงในโลก ซึ่งพร้อมที่จะเป็นอันตรายอยู่เสมอ มันแล้วแต่ว่า เราไปเกี่ยวข้องกับ
 ในลักษณะที่โง่เขลา หรือว่าฉลาด; ถ้ามีปัญญาที่ฉลาด ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้
 โดยไม่ต้องประสบอันตราย.

ฆราวาสมีหน้าที่ ที่จะต้องเกี่ยวข้อง หรือว่าจัดการกับสิ่งรอบตัว; เพราะว่า
 ตัวอยู่ท่ามกลางของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น: พุทให้ชัดกว่านั้น ก็คือ
 สิ่งที่มีแต่ความหลอกลวง, อยู่ในท่ามกลางของความหลอกลวง ของสิ่งต่างๆ แม้ที่
 เป็นธรรมชาติ.

เรื่องความหลอกลวงนี้ จะไปโทษธรรมชาติก็ไม่ได้ ความโง่ของตัวเอง
 ต่างหากที่ไปเข้าใจผิด ต้องการจะให้เป็นอย่างหนึ่งตามที่ตัวต้องการ. สิ่งทั้งหลายเป็น
 ไปตามเรื่องของธรรมชาติ มันก็เลยมีสภาพเป็นการหลอกลวงขึ้น ระหว่างบุคคลกับ
 ธรรมชาติ; ถ้าเราฉลาดพอ ธรรมชาติหลอกลวงเราไม่ได้, เราอยู่ท่ามกลางความ
 จริง; พอเราโง่เราก็อยู่ท่ามกลางความหลอกลวง เพราะเราไปเข้าใจผิด.

คนโบราณ บอกว่า *ความงามอยู่ที่ซากผี*; คนสมัยนี้ ว่า *ความงามอยู่
 ที่อะไรๆ ที่มีสีสันสวยงาม* ที่กำลังหลงอยู่นั้น; เพราะไม่เห็นตามที่เป็นจริง ว่าอะไร
 เป็นความจริง อะไรเป็นความหลอกลวง, เพราะมีความมุ่งหมายเสียอย่างหนึ่งแล้ว
 พร้อมที่จะเข้าใจผิดในสิ่งทั้งปวง: เรียกว่ากิเลสพาไป ไม่ใช่สติพาไป ก็ไปหาความ
 หลอกลวง ไปสร้าง ความหลอกลวงขึ้นมา เต็มไปหมด.

ความรู้เรื่องสุญญตา สอนให้รู้จักความจริง ความถูกต้องโดยลำดับ

สิ่งที่เรียกว่า **สุญญตา**^๕ เป็นความจริง แสดงความจริง ว่าสิ่งเหล่านั้นอย่าไปยุ่งกับมันเข้าด้วยความยึดมั่นถือมั่น คืออย่าให้มันหลอกได้. ถ้าไปเกี่ยวข้องหรือไปต้องการกับมันแล้ว ต้องไปจับฉวยมันให้ถูกความจริง จึงจะเป็นประโยชน์ได้ ไม่เป็นอันตราย. ถ้าถือเอาผิด เป็นอันตรายทั้งนั้นไม่ว่าอะไร; แม้แต่อาหารที่กินเข้าไป มันก็ทำให้เกิดปัญหา ยุ่งยากลำบาก.

ฆราวาส^๖มีหน้าที่ตามแบบของฆราวาส ที่อยู่กลางวงของความหลอกหลวงนั้น หลายอย่างหลายประการ เราจะสรุปสั้น ๆ ง่าย ๆ ย่อ ๆ ว่า: มีหน้าที่ ที่จะต้องศึกษา, มีหน้าที่ที่จะต้องแสวงหา คือทำการงาน, แล้วก็รับผล เก็บเกี่ยวผล รักษาผล กู้มครอง ประโยชน์ผลที่ได้มา, แล้วก็บริโภคนั้น, แล้วก็ดำรงครอบครัวด้วยการลากพวงพวงใหญ่ ๆ ไปตามเดิม; เพราะครอบครัว คือการเจริญด้วยพืชพันธุ์ แล้วผู้กันเป็นพวงถึงกันไปเป็นพวง. ^๗นี่คือหน้าที่โดยตรง ในความหมายของความเป็นฆราวาส.

ผู้ที่เป็น **หัวหน้าครอบครัว** ต้องลากพวงใหญ่ ๆ ^๘นี้ไป แม้จะเป็นผู้ชายครึ่งผู้หญิงครึ่งตามหน้าที่ ที่ปั้นให้แก่กัน มันก็เป็นเรื่องที่ยังต้องลากไปอยู่นั่นเอง. หน้าที่ฆราวาสเป็นความหนัก นับตั้งแต่ศึกษา แสวงหา ได้มารักษา บริโภค ล้วนแต่เป็นเรื่องลากพวงทั้งนั้น ไม่ใช่ทำเพื่อตัวคนเดียว; มีเรื่องที่จะเวียนหัวหรือว่าที่จะงงไปหมดนี้มาก; ถ้าสติสัมปชัญญะไม่เพียงพอ ไม่คงอยู่กับเนื้อกับตัว แล้วมันก็คือตกนรก ^๙ทั้งเป็น.

ต้องรู้จักหลักสัญญาธรรมเพื่อความถูกต้องในการศึกษา

ขอให้สนใจนับตั้งแต่การศึกษา ต้องมีการศึกษาที่ไม่เพื่อ มีการศึกษาที่ตรงจุด ที่ฆราวาสจะต้องเผชิญกับอะไรบ้าง : ศึกษาให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายธรรมะ อย่าให้เป็นประโยชน์แก่พญามารหรือกิเลส. เทียบวันเราศึกษากันแต่ฝ่ายที่เป็นการได้เปรียบแก่กิเลสทั้งนั้น, คูดอกไป – คูดอกไป ก็จะเป็นการศึกษานิตที่กัมห้วงเป็นทาสของกิเลสมากขึ้นทั้งนั้น : ความก้าวหน้าใหม่ ๆ หยก ๆ เช่นจะไปดาวดวงอื่นให้ได้นี้ นี่ก็เป็นเรื่องกัมห้วงให้แกกิเลส ประเภทโมหะเป็นต้น คือไปทำสิ่งที่ยังไม่ต้องทำ หรือไม่จำเป็นจะต้องทำ.

สิ่งที่เคียดร้อนแสนสาหัส เป็นนรกทั้งเป็นอยู่ในโลกนี้ ยังไม่ได้แก้ไข, กลับต้องการจะก้าวหน้า เพื่อจะข่มขู่ผู้อื่น เป็นการจันทรนของการต่อสู้ แข่งขัน แย่งชิง ทะเยอทะยานเสียแล้ว. อย่างนี้เรียกว่าการศึกษาที่เดินผิดทาง, ที่ทำให้ส่งเสริมสัญชาตญาณ ของความโง่เขลา เบียดเบียน, ทำโลกให้วินาศ คือทำความได้เป็นมนุษย์นี้ให้กลายเป็นหมัน; ไม่หมายมั่นสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ แต่ไปหมายมั่นสิ่งที่จะทำให้มนุษย์นี้มีปัญหามากขึ้น.

ถ้าใครจะเรียกตัวเองว่า เป็นนักศึกษาละก็ ต้องระวัง ข้อนี้ให้มาก คือศึกษาแต่สิ่งที่มีมันจะช่วยให้รอดพ้นจากความทหนทรมาน. เทียบนี้ดีที่สุด มากที่สุดก็ศึกษาแต่อาชีพ ให้ได้อาชีพดี ๆ ง่าย ๆ เบาสบาย มีเงินเหลือใช้ แล้วก็เอาไปมอมตัวเองให้มันเมา มีความทหนทรมานมากขึ้น; ฉะนั้น ก็อยู่แค่นี้ คือแต่ศึกษาเพียงอาชีพ เรื่องทางเนื้อหนังทั้งนั้น, ไม่ศึกษาเรื่องวิญญาณเสียเลย. การศึกษาเรื่องอาชีพนี้ก็เหมือนกัน ทำเพื่อไปจนถึงกับว่าเหมือนชุกหลุมฝังตัวเอง ให้ลึกลงเข้าไปอีก.

นี่ใครจะว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ; ผมมองเห็นการศึกษาในปัจจุบันนี้ ในโลกนี้ มันเป็นอย่างนี้ : เป็นการศึกษาที่ซัดหลุมฝังตัวเอง ให้ลึกกว่าเดิม ไม่รู้จักหยุด ไม่รู้จักเกิด คือจมอยู่ในความมืดของอวิชชา. แต่เขาก็ว่าดีที่สุดในแล้ว; ถ้ามนุษย์ก้าวหน้า ถึงขนาดว่า อยู่ติดกันคนละหลาย ๆ หลัง มีรถยนต์คนละหลาย ๆ คัน มีอะไรอย่างที่เขาหวังกันนั้น เขาก็ว่าดีที่สุดใน อวดอ้างว่าดีที่สุดใน มีความเจริญที่สุดใน ก้าวหน้าที่สุด, แล้วก็ก็ห่มันดูถูก คนที่จะสงบอยู่ตามป่าตามเขานั้น. นี่น่าหัวเราะ โดยที่ไม่มองว่าใครตกนรกลึกกว่าใคร.

เรื่องการศึกษานี้ ถ้าได้สิ่งที่เรียกว่า สุญญาธรรม คือความรู้ว่าสิ่งทั้งปวง ว่าง จากสาระที่ควรยึดมั่นถือมั่น มาประกอบอยู่ในการศึกษา แล้ว ก็จะได้พบการศึกษา ที่ช่วยมนุษย์ได้จริงกว่า คือมันจะพอดีสำหรับที่จะอยู่กันเป็นสุข มีสันติภาพดาว; เทียบวัน มีแต่วิฤตกาลแล้วก็ถาวรด้วย.

ถ้าการศึกษาถูก หน้าที่ต่อจากการศึกษา จะถูกไปตามลำดับ

ต่อจากการศึกษา มันก็เป็นการศึกษาหรืออะไร มากไปตามลำดับ จนถึงกับเป็นวัฏจักรรอบครว้ไปนี้ มันก็ขึ้นอยู่กับการศึกษานั้นแหละ. ถ้าการศึกษาถูกหรือพอดี การแสวงหา การทำงาน การบริโภคผล การชักจูงกันไปนี้ มันก็พอดีหรือถูกต้อง. ถ้าการศึกษาผิด แล้ว อื่น ๆ ผิดตลอดสาย. เทียบนี้เราศึกษากันแต่เรื่องทางเนื้อหนัง ไม่ศึกษาแต่เรื่องทางฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ ซึ่งไม่ถูกต้อง ไม่ครบถ้วน; เมื่อไม่ครบถ้วน ก็ไม่มีทางที่จะเลือกให้พอดีได้ มันก็เกินไปในทางใดทางหนึ่ง.

โลกเป็นโลกอย่างที่เป็นอยู่ในสภาพปัจจุบันนี้; พุทได้ว่าฆราวาสทั้งหลาย ในโลกนี้ กำลังทนทรมาณมากขึ้น; มีการแสวงหาเป็นบ้าเป็นหลัง มีการงานชนิด

ที่ใหญ่โตมโหฬาร ยิ่งกว่าภูเขาเลากา แล้วก็ไม่สร้างความสะดวก, **บริโภคผลงาน** อย่างที่เรียกว่า **ดินก้างปลา** เข้าไป มีสภาพเสียดแทงทิ่มตำ เผลอน ผูกมตรตรีงอะไรอยู่ในสิ่งเหล่านั้น; แต่อาศัยความเคยชินนี้ ทุเป็นของไม่เป็นอันตราย.

ขอให้ดูความโง่เขลาของการอยู่ การกิน การไผ่ฝั้นที่จะอยู่จะกิน ของคนในโลกสมัยนี้มีอยู่เท่านี้ แล้วเขาก็รู้แล้วว่าสูงสุด ประเสริฐสุด ก็ยอมให้พักหนึ่ง ยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง คือสมัยของคฤหัสถ์ สมัยอาศรมที่ ๒ คืออาศรมคฤหัสถ์. อย่าให้ลามปามไปถึงบันปลายหรือภาคหลังของชีวิต ที่จะไปสู่อาศรมวนปรสถ์ หรือสันยาสิ ซึ่งเราจะได้พักกันในตอนอื่น.

เดี๋ยวนี้จะพุดกันแต่เรื่องของ **คฤหัสถ์**; **การมีการศึกษาถูกต้อง แสวงหาถูกต้องมีใช้ หรือ รักษาไว้อย่างถูกต้อง บริโภคผลถูกต้อง ดำรงชีวิต พวงใหญ่ๆ** คือครอบครัวนี้ **อย่างที่ไม่เป็นการทนทรมาน** ให้น่าดู.

๕ ควรตั้งปรารภนา ตามแบบอุดมคติของโพธิสัตว์

ทรงนี้ขอเตือนให้ระลึกรู้ถึง อุดมคติของโพธิสัตว์ มนุษย์สูงสุดของความ เป็นมนุษย์ ควรจะเพ่งเล็งไปยังระบอบชีวิตของโพธิสัตว์ ก็อยู่เพื่อผู้อื่นจนลืมตัวเอง. **โพธิสัตว์ก็คือผู้ที่**จะพาสัตว์ออกไปจากวัฏฏสงสาร; ยิ่งเป็นฝ่ายมหายานด้วยแล้ว ยิ่งขยายขอบเขตกว้างขวางมาก จนถึงกับว่า ถ้ามนุษย์เหลืออยู่เพียงสักคนเดียวในโลกนี้ “เราจะยังไม่นิพพาน” ก็จะช่วยคนทั้งหมดให้ได้. เต็ก ๆ คงจะหัวเราะเยาะว่าคนเกิดมา

เรื่อย คนก็มีอยู่ในโลกเรื่อย แล้วเมื่อไรพระโพธิสัตว์จะได้นิพพาน. นี้ยังจะเข้าใจผิดกันอยู่; มันเป็นเพียงความปรารถนาที่ตั้งไว้มากมายเท่านั้นเอง.

เราต้องระลึกนึกถึง คือ ข้อเท็จจริง กันสักอย่างหนึ่งว่า เราทำไม่ได้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ ตามที่เราอยากจะทำ เพราะฉะนั้น เราจะ ต้องเผื่อไว้บ้าง. ถ้าตกลงไปเท่าไร ให้มันยังเหลือเท่าที่เต็มตามที่เราต้องการ; เหมือนเราจะสอนเด็ก จะห้ามเด็ก ๆ นี้ เราต้องห้ามให้เกินเข้าไว้ เชื่อว่าเขาไม่ทำตามคำสั่งครบถ้วน; ฉะนั้น เราจึงห้ามหรือกวตขันเผื่อไว้. เช่นบอกว่าอย่าขึ้นต้นไม้เป็นอันตรายนะ; เราบอกว่าอย่าขึ้นเด็ดขาด. เด็ก ๆ ก็แอบไปขึ้น ไปขโมยขึ้นบ้าง; นี่ก็สอนให้ปลอดภัย โดยที่เผื่อเอาไว้. อะไร ๆ ก็มักจะอยู่ในลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น ในบ้านในเรือน ฉะนั้น คนแก่เขาฉลาดกว่า เขาจึงห้ามไว้เด็ดขาด ห้ามไว้อย่างที่น่ากลัวที่สุด เชื่อว่าเด็กมันคือบ้าง บางส่วนจะยังเหลือพอก็ได้.

อุดมคติของโพธิสัตว์ ก็มุ่งหมายเผื่อไว้ถึงขนาดอย่างนี้ ให้มีกำลังใจมาก แล้วทำไปเท่าที่จะทำได้ มันก็พอที่อยู่เอง; ถ้าตั้งไว้พอดีมันก็จะลดลงมา. ความพอดีมันยืดหยุ่นได้; เราก็อาศัยความฉลาดมาเป็นเครื่องช่วยให้พบมาตรฐานที่พอดี.

ความรู้เรื่องสุญญตา จะช่วยให้เกิดความพอดี

ความพอดีและถูกต้อง เป็นหลักในพระพุทธศาสนา; แต่ต้องรับผิดชอบถึงข้อที่ว่า ในการปฏิบัติมันมีการลดตัวเองเสียส่วนหนึ่ง. ความพอดีของเรามันต้องพอดี เมื่อดังที่สุดของการปฏิบัติมัน: การศึกษา การแสวงหา การมีไว้ การ

บริโภคะอะไรที่พอดีนี้ ต้องเรียกว่าพอดีจริง ๆ จึงจะใช้ได้, แล้วจะลากพวงไปทางไหน ก็ต้องถูกต้อง และพอดี. ความรู้เรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น จะทำให้เกิดความพอดี คือความถูกต้องที่ครบถ้วน.

ธรรมะที่เนื่องด้วยสัญญา คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้ จะป้องกันแก้ไข จะควบคุมความยึดมั่นถือมั่น. ผมอยากจะบอกว่า เรื่องความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นปัญหายุ่งยาก ; ฉะนั้น อันแรกที่สุดถ้าป้องกันได้ก็คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางอะไร ต้องมีเครื่องรางป้องกันคือธรรมะนี้. ที่นี้ส่วนมากไม่ทันป้องกัน มันมาเร็วเกินไป หรือป้องกันไม่อยู่ก็มี จนกระทั่งมาถึงการแก้ไข.

การป้องกัน การแก้ไข ก็ต้องด้วยสัญญา ไม่มีเรื่องอื่น ; เมื่อใจไปยึดมั่นถือมั่นเข้าแล้ว ต้องแก้ไขด้วยสัญญาที่มองเห็นเดี๋ยวนี้ ว่ามันหลอกหลวง หรือมันไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น. ที่นี้ ในระหว่างที่ว่า แก้ไข อยู่หรืออะไรก็ตาม ก็ต้องควบคุมให้สม่ำเสมอ ก็ด้วยสัญญา อีกนั่นแหละ, จะป้องกัน หรือจะแก้ไข หรือจะควบคุมความยึดมั่นถือมั่น ก็มีหลักอันเดี๋ยวนี้ คือหลักที่ว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่น ; เพราะ มองเห็นว่า ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น ไม่น่าจะยึดมั่นถือมั่น.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เราก็ควรจะฟังสิ่งที่ท่านตรัสว่า สัญญาเป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน แม้ว่ามันจะเป็น คมภีรา คือลึกซึ้ง.

คนทั่วไปพอพูดว่าลึกซึ้งแล้วสั่นหัว ; คนใจไม่ชอบเรื่องลึกซึ้ง ชอบเรื่องตามสบาย. แต่เรื่องสัญญานี้มันไม่ได้ ; เพราะว่าปัญหา มันลึกซึ้ง ความทุกข์มัน

ลึกซึ้ง เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะต้องแก้ ก็ต้องลึกซึ้ง ก็ต้องเห็นใจพระพุทธเจ้า ว่าท่าน
จำเป็นที่จะต้องพูดเรื่องที่มีนัยลึกซึ้ง, เป็นปรมาตม์เป็นอะไรอย่างนี้.

คำตรัสเรื่องสุญญาตาของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องลึกซึ้ง

คนเคยเห็น เขาประณามเรื่องลึกซึ้ง โดยเฉพาะเรื่องทางจิตใจ เขาชอบเรื่อง
ตื้น ๆ เรื่องปากเรื่องท้อง ไม่สนใจเรื่องลึกซึ้ง; เกิดอยากจะลึกซึ้งขึ้นมา ก็เป็น
ลึกซึ้งผิด ๆ บ้า ๆ บอ ๆ ลึกซึ้งชนิดที่เพ้อ. เรื่องเพื่อนี่ลึกซึ้งมาก แล้วก็ด้วยความนึกคิด
มาก; เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ก็ติดค้างเรื่องลึกซึ้งชนิดที่เพ้อ. นักปรัชญาในโลก
ที่กำลังบูชากันนัก ระวังให้ดี; เป็นเรื่องติดค้างความลึกซึ้งชนิดที่เพ้อ ไม่มีประโยชน์
อะไรความลึกซึ้งอย่างของพระพุทธเจ้านี้ ไม่สนใจ ไม่เหลียวแล.

ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า *คมภีรา* ลึกซึ้งนี้ ก็ขอให้เข้าใจว่า ลึกซึ้งสำหรับคน
ที่ยังไม่รู้; พอรู้แล้วมันตื่นนึกเดียว หรือว่ามันไม่มีความลึกเลย. สุญญาตาลึกซึ้ง
แก่ฆราวาส หรือชาวบ้านที่ยังไม่ประสีประสาต่อโลก ต่อสิ่งแวดล้อม เรื่องสุญญาตาจึง
ลึกซึ้ง; เมื่อลึกลับขึ้นมาเท่าไร สุญญาตาเป็นของตื่นขึ้นมาทุกที. ฉะนั้น เราอย่าทอดอ
ยต่อคำว่า *คมภีรา - ลึกซึ้ง*, *คมภีราตฤตา - มีอรรณอันลึกซึ้ง*; แล้วก็อย่าทอดอ
ยกับ คำว่า *โลกุตตรา* ที่จะเป็นขึ้นไปอยู่เหนือโลก เพราะถ้าอยู่ใต้โลก ซึ่งก็เหนืออยู่แล้วว่า
มันแย่มาก.

เราต้องอยู่ในลักษณะที่ว่า สิ่งต่าง ๆ ในโลกไม่มีบังคับ หรือให้หลุดออก
มาเสียได้จากคำสาป ที่ให้จมอยู่ในกองทุกข์ เป็นบาปทั้งเดิมนั้น, ในที่สุดก็ให้พ้นออก

เสียจาก การถูกลอน, ถูกหลอกหลอนอยู่ด้วยความสุข ชนิดที่เป็นตัว ก. สะกต คือ มั่นร้อน มั่นเสียดแทง เผาสน ทิ่มตำ. ความสุข ก. สะกต มั่นหลอกหลอนจนไปหลงอยู่ในความสุขชนิดนี้ ซึ่งเป็นของธรรมคาสามัญในชีวิตฆราวาส อย่างที่เขาสอนว่า “กินปลาอย่ากลัวก้าง” อะไรทำนองนี้; เราควรจะต้องเลิกถูกลอนเหล่านั้นกันเสียที.

ธรรมะที่เนื่องด้วยสัญญา มีประโยชน์ อย่างนี้ คือ บัณฑิต แก้วไขควบคุม ความอึดมั่นถือมั่น, นำให้ปลอตกภัย; แม้จะลึกซึ้งก็ต้องยอมรับเอา ด้วยความตั้งใจว่าจะอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ ที่เรียกว่าอยู่เหนือโลก ไม่ถูกโลกหลอกหลวงหลอกหลอนอีกต่อไป. สัญญาสิ่งที่ประเสริฐที่สุด ที่จะเลื่อนคนจากอาศรมต้น ๆ ไปสู่อาศรมสุดท้าย ให้มนุษย์ถึงยอดสุดของความเป็นมนุษย์ ทนในชาติทันตาเห็นนี้ คือไม่ฝากไว้กับความต่อตายแล้ว ซึ่งเราไม่ได้เห็น เราจะเอาให้ทันในที่ทันตาเห็นนี้ ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสัญญา.

สัญญาธรรมนำไปสู่ความสวัสดิ

ที่นี่ จะพูดสำหรับคนตะกละในเรื่องโลก ๆ เขาต้องการความสวัสดิมีชัย; ก็ไปคุยให้ทีเถอะ ไม่มีอะไรสวัสดิมีชัย เท่าเรื่องสัญญา, นอนนั้นมันสวัสดิมีชัยหลอกเด็กสวัสดิมีชัยลูกกวาด สำหรับหลอกเด็ก ๆ. สวัสดิมีชัยที่เขาให้ศิลาให้พรกันนี้ เป็นเรื่องของเด็กอมมือเสียมากกว่า; สวัสดิมีชัยแท้จริงมันต้องเรื่องธรรมะ แล้วขนาดสัญญา. ถ้ามีสัญญา จะทำให้มีความสวัสดิมีชัย พ้นจากเสนียดจัญไร แม้ในหมู่ฆราวาส; ถ้าไม่มีสัญญาแท้จริง เข้าม่าคุ้มครอง สัญญาอันธพาลจะระบาค หรือจะยึกครอง.

เมื่อ ๔ - ๕ วันมานี้ หนังสือพิมพ์มีลงเรื่อง พ่อแท้ ๆ จบยิตลูกสาวของตัวเอง ให้เจ้าหน้าที่คนหนึ่งชมชื่นใช้หนี้. คุณเกิดดู เรื่องที่ไม่เคยคิด เคยฝัน เคยหวังกันว่า จะมีได้ในโลก มันได้มีแล้ว เพราะว่าสุญญตาอันธพาล มันทำหน้าที่; สุญญตาอันธพาล ที่เขามาล้อผมกันนั้นแหละ มันกำลังทำหน้าที่เพราะมันขาดสุญญตาที่แท้จริง. นี้ลูก ไม่มีที่พึ่ง เพราะไม่มีใครจะเป็นที่พึ่งแก่ลูกได้ดียิ่งไปกว่าบิดามารดา; บิดากลับเป็น โพรเสียเองอย่างนี้ เพราะสุญญตาอันธพาลมันอาละวาด. หนังสือพิมพ์นั้นยังทิ้งอยู่ที่ กุฏิผม ไปหาอ่านดูก็ได้ ถ้าหากไม่เชื่อ.

ถ้าจะไม่มีเสนาียจัญไร เกิดขึ้นในโลกนี้ จะไม่มีเวรมียัยในโลกนี้ จะไม่ นอนหวาดผวาสะตุง จะไม่ตายก่อนอายุ ไม่มีมิตรจะมีแต่ศัตรู นี่เป็นพรที่เขาหวังกันนัก อย่างนี้ก็ไม่มีอะไรให้ได้ นอกจากการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องของสุญญตา, ที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ฆราวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

เราต้องการพรอย่างโลก ๆ : สวัสดิ์มีชัย ไม่มีเสนาียจัญไร ไม่มีเวรไม่มีภัย ไม่นอนหวาดผวาสะตุง ไม่เจ็บไม่ไข้. ความเจ็บไข้มาทางความทำผิดในทางจิตใจก่อน อย่างที่เราพูดกันยี่สิบมาแล้วในคราวที่แล้วมา; ความไม่ตายก่อนอายุนี้ มีได้เพราะ ธรรมะคุ้มครอง ทั้งทางกายและทางจิต. ธรรมะสุญญตา นี้คุ้มครองเลยไปจนถึงกับว่า ไม่ให้รู้จักกับความตาย ไม่ให้มัจจุราชมารพบ; ธรรมะนี้ คุ้มครองแล้ว ก็มีแต่มิตร ไม่มีศัตรู; เรื่องที่ชาวโลกพร่ำหากันทุกวัน ก็คืออย่างนี้.

สุญญตาสอนให้อยู่เหนือแพئهเหนือชนะ
ซึ่งเป็นเรื่องโลกุตตระ

เรื่องที่ ชาวโลกไม่รู้จัก ก็เป็นเรื่องลึกซึ้งไปกว่าธรรมคา เป็น เรื่อง โลกุตตระ นั้น ที่ว่าจะมีชีวิตชนิดที่ไม่เป็นการแบกหาม ก็มีดวงวิญญาณที่ไม่รู้สึกหนัก

ไม่แก่ไม่ตาย; ความรู้นั้นทำให้ยู่เหนือปัญหาของความแก่ ความตาย ไม่รู้สึกว่าได้หรือเสีย. คนเรามันลำบากอยู่ด้วยความรู้สึกว่าได้ก็จิตใจโลดเต้น พอเสียก็ร้องไห้อย่างนี้; ถ้าอย่ามีทั้งได้ทั้งเสีย ก็ไม่ต้องหัวเราะ ไม่ต้องร้องไห้ นั้นมันสบายกว่า. อย่าไปหลงกับเรื่องได้ แล้วหัวเราะอยู่เลย, เรียกอีกทีหนึ่งว่า ไม่แพ้ไม่ชนะ.

ที่นี้คนในโลกมันบ้า จะเอาแต่ชนะเรื่อย มันไม่ยอม แม้เรื่องส่วนตัวก็ไม่ยอม ส่วนรวมก็ไม่ยอม ในโลกนี้ไม่มีใครยอม; เพราะฉะนั้น จึงมีวิกฤตกาลถาวร เพราะจะเอาชนะเรื่อย, ชนะอย่างบ้า ๆ บอ ๆ ไม่มีเหตุผล ก็ยังจะเอาชนะอยู่เรื่อย. ธรรมะสัญญาธรรม^๕ สอนให้ยู่เหนือแพ้ เหนือชนะ; ชนะนุกองเวร, แพ้ก็นอนเป็นทุกข์.

ภย เวร ปสวติ ทุกขิ เสดิ ปราชิต - คนชนะก็ถูกก่อเวร คนแพ้ก็นอนเป็นทุกข์; เพราะฉะนั้น อย่าเอาทั้ง ๒ อย่างดีกว่า; คิดเช่นนั้นก็เลยไม่มีการรบราฆ่าฟันกัน ไม่มีการต่อสู้. เพราะว่า สัญญาธรรม ทำให้ไม่มีสิ่งไม่มีผู้ แล้วจะรบกันไปได้อย่างไร; ถ้ามีความรู้อันใดอันหนึ่ง มาทำให้เกิดความรู้สึกไม่มีเขา ไม่มีเรา มันก็ไม่มีการรบราฆ่าฟันกัน, แล้วไม่มีตัวที่จะแบกภาระหนักอึ้ง ของความยึดมั่นถือมั่น.

ความเบาสบายเป็นความไม่มีทุกข์เลย เป็นสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับแม้ ในเพศฆราวาส; นี้เรียกว่าสัญญาธรรมจำเป็นแก่คฤหัสถ์ ในลักษณะอย่างนี้.

พอกันทีเพราะเวลาหมดแล้ว.

สัญญาตาธรรม

- ๘ -

สัญญาตาธรรมสำหรับวนปรัสถ์ และสันยาสิ

๒๓ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น.แล้ว เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับ
จะได้พูดคุยกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง. ในครั้งที่แล้วมาได้พูด
ถึงสัญญาตาธรรม ในลักษณะที่จำเป็นแก่คฤหัสถ์ แม้ที่
ยังเป็นผู้เยาว์ และผู้ที่เป็นคฤหัสถ์โดยสมบูรณ์แล้ว. ใน
วันนี้เป็นครั้งที่ ๔ ของการบรรยาย เรื่องสัญญาตาในส่วน
ทฤษฎี จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า สัญญาตาธรรมสำหรับ
วนปรัสถ์ และสันยาสิ.

คนหนุ่มอาจทำหน้าที่อย่างวนปรัสถ์ และสันยาสิก็ได้

ทำไมจึงพูดโดยหัวข้อนี้ แก่ผู้ฟังโดยตรงที่ยังหนุ่มๆ ทั้งนี้เพราะว่า สิ่ง
เรียกว่า วนปรัสถ์ หรือ สันยาสิ ที่แท้จริงก็มี เป็นส่วนหนึ่ง; แต่วนปรัสถ์และสันยาสิ
ที่เป็นอย่าง โดยอ้อม หรือ สัมครเล่น ก็ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง.

ขอให้ ทบทวน ในข้อที่ว่า **หลักเกณฑ์** ของการแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๔ ระดับ กล่าวโดยส่วนใหญ่ตามความเป็นไปของธรรมชาติ คือวัยเด็กที่เรียกว่า **พรหมจารี**, วัยผู้ใหญ่ที่เรียกว่า **คฤหัสถ์**, วัยผู้สูงอายุที่เรียกว่า **วนปรสัต์**, แล้วต่อจากนั้นก็เป็นที่ **สันยาสี** สำหรับผู้ที่ไปได้จนถึงที่สุด. นี่เรียกว่าวนปรสัต์ หรือสันยาสี ตามที่เป็นอยู่จริง นี้ก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง, ที่เรียกว่าสมัครเล่น หรือโดยอ้อม นี้ก็มีอยู่อีกส่วนหนึ่ง.

ขอให้สังเกตดูให้ดี **วนปรสัต์สันยาสีโดยอ้อม**: เหมือนอย่างว่าพวกคุณที่ยังหนุ่ม ๆ บางเวลา ก็อยากจะอยู่หนึ่ง ๆ อยู่อย่างสงบไม่มีอะไรบกวน, แล้วบางเวลา ก็อยากจะแจกของสองตะเกียงดูบ้าง คือทำตนเป็นผู้พูด ผู้ชี้แจงในสิ่งที่มีประโยชน์แก่บุคคลอื่น นี้ก็เรียกว่าโดยอ้อม อย่างที่เรียกว่า **เจตนาจะทำ หรือสมัครเล่น**. ที่นี้ยังมีส่วนหนึ่ง คือ **บางคราวไม่เจตนา** แต่ว่าเป็นไป ที่เป็นไปโดยบังเอิญ หรือว่าสิ่งแวดล้อมมีในลักษณะที่บังเอิญทำให้เราถือเอาการพักผ่อนอย่างสงบสงัดขึ้นมา โดยไม่เจตนาก็ได้, หรือถึงกับพูดจาแนะนำสั่งสอน หรือแม้แต่ปรึกษาหารือ กับคนบางคน โดยไม่เจตนาก็ได้.

ความเป็นวนปรสัต์ คือผู้**อยู่ในความสงบ**, หรือ**ความเป็นสันยาสี** ผู้**เที่ยวแจกของสองตะเกียงนี้มิได้แม้แก่คนที่ยังหนุ่ม**; และถ้าเป็นเด็กที่ฉลาด หรือมีอะไรเป็นอัจฉริยะ นี้ก็อาจจะต้องการความสงบที่สูงกว่าเด็กธรรมดาเขาต้องการกัน, หรือบางทีมันก็พูดจา ชนิดที่จะให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนเด็ก ๆ ด้วยกันได้ดี อย่างไม่น่าเชื่อ. เหล่านี้เราก็ต้องยอมรับว่า ต้องอยู่ในพวกวนปรสัต์ หรือสันยาสี โดยอ้อม หรือโดยสมัครเล่น.

วนปรัสต์ สันยาสี เป็นได้ทั้งตามวัยหรือก่อนวัย

นี่สำหรับความเป็นวนปรัสต์หรือสันยาสี ที่เป็นไปตามวัยนั้น ก็มีอยู่อีกส่วนหนึ่ง เรียกว่าวนปรัสต์หรือสันยาสีอย่างแท้จริง. ที่มี ตามวัย นั้น เราก็มักจะเข้าใจกันว่า เมื่อผ่านความเป็นพ่อบ้านแม่เรือน มาโดยสมควรแล้ว, ความเบื่อระอาหรือว่าสติปัญญาที่ได้เกิดมา จากการผ่านสิ่งเหล่านั้นทำให้เกิดความเอือมระอา หรือความรู้แจ้งเห็นจริง หรืออะไรก็ตามที่ ที่ทำให้ ต้องการความสงบ ตามแบบของคนอยู่ป่าที่เรียกว่าวนปรัสต์ ถึงกับต้องหลีกออกไปอยู่ตามกอไผ่ กอกล้วยริมรั้วบ้าน หรือว่าสมัยนี้อาจจะหนีเข้าไปอยู่ในห้องปรับอากาศ ก็ได้เหมือนกัน. นี่หมายถึงที่มันเป็นไปตามวัย แต่คำว่าวัยนั้น ก็ไม่อาจจะจำกัดลงไปได้ว่า กี่ปี ว่ามีอายุกี่ปี บางคนอาจจะเร็ว บางคนอาจจะช้า บางคนอาจจะไม่มีเลยก็ได้.

คำว่า “วัย” นี้ ก็ยังไม่แน่นอน; ถ้าเป็นอัจฉริยบุคคล สิ่งที่เราเรียกว่าวัยก็ไม่มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน คือผู้ที่ เป็นอัจฉริยบุคคล อาจจะมีชีวิตฆราวาส หรือคฤหัสถ์นั้น เร็วกว่ากำหนดและอาจจะถึงกับว่า ไม่ต้องผ่านชีวิตของความเป็นคฤหัสถ์เลยก็มี แต่เป็นการผ่านไปโดยจิตหรือโดยวิญญาณ ในลักษณะอาการที่เหมือนกัน เช่นผู้ที่เป็นพระอรหันต์ ตั้งแต่เยาว์วัย ไม่เคยผ่านความเป็นคฤหัสถ์ โดยทางร่างกายก็ยังถือว่า เป็นการผ่านชีวิตคฤหัสถ์ไป โดยทางวิญญาณ หรือทางสติปัญญา ผลมันก็มีเหมือนกันได้; เพราะฉะนั้นวนปรัสต์หรือสันยาสี ที่แท้จริงนั้น มีได้ทั้งที่เป็นไปตามวัยตามธรรมดา และมีได้ทั้งที่เป็นก่อนวัยตามธรรมดา ก็เป็นเรื่องของอัจฉริยบุคคล.

ส่วนคนที่ไม่อาจจะมีความรู้สึกก้าวหน้าไปถึงขนาดนั้นได้ จนตายเปล่าก็ไม่มี; อยากจะเรียกว่าพวกวนปรัสต์หรือสันยาสีตายซาก พวกตายซากชนิดนี้ ตัวมีชีวิตผ่านมา

ซึ่งตามปกติก็เป็นวัยวนปรัสต์ หรือสันยาสิแล้ว แต่ก็ยังเป็นเด็กอมมืออยู่ ยังบ้ำหลงเรื่องของเด็ก ๆ จนเนาเข้าโลงไป; พวกวนปรัสต์ สันยาสิตายซากชนิดนี้ ก็มีอยู่ในโลกนี้ เป็นจำนวนมากด้วยเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเราจะต้องแยกออกไปไม่นับรวมอยู่ใน คำว่า วนปรัสต์ หรือสันยาสิ ที่กล่าวถึงนี้ ที่จะได้รับประโยชน์จากสุญญตา; หมายความว่าพวกตายซากเหล่านี้ ไม่มีโอกาสที่จะได้รับประโยชน์ใดๆ จากเรื่องสุญญตา.

การเอาเรื่องนี้มาพูดแก่พวกคุณ ที่ยังหนุ่ม ๆ อยู่ มันก็คงจะเป็นเรื่องข้องกัน ความเห็นคนตายซาก ในเรื่องวนปรัสต์ และสันยาสิ ได้มากอยู่เหมือนกัน. ผมเห็นประโยชน์อย่างนี้ จึงได้อามาพูด ว่าการที่ *คนเราเกิดมาชาติหนึ่งนี้ ควรต้องไม่เสียดาเกิด* ก็ว่าได้อะไร ๆ ที่มนุษย์ควรจะได้รับอย่างดีที่สุดที่สุด ก็ควรจะได้รับ, ถ้าไม่ได้รับ ก็ต้องเรียกว่า เสียดาเกิด.

ประโยชน์สูงสุด ควรได้รับ คือในภาวะแห่ง ๔ อาศรม

สำหรับสิ่งที่มนุษย์จะต้องได้รับไปตามลำดับ จนถึงที่สุดนั้นก็ไม่มีอะไร นอกไปจากประโยชน์อันสูงสุด ที่จะพึงเกิดขึ้นแก่มนุษย์ใน ๔ อาศรม ทั้งที่กล่าวมาแล้วนี้เอง.

ถ้าว่ากันโดยที่แท้แล้ว แม้ในวัยเด็กหรือใน รัชพรรหจารีนี้ ถ้าทำได้อุยก้องดี ก็จะมีความสุขอย่างยิ่ง เต็มที่สมบูรณ์ ไปตามแบบของอาศรมนี้, งดงามน่าดูอย่างยิ่ง กว่าความน่าดูอย่างอื่น ๆ; เพราะว่าเป็นเด็กแท้ ๆ ที่มีร่างกายยังสดชื่นกระชุ่มกระชวย หรือกำลังเจริญ แล้วก็มีจิตใจที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามหลักเกณฑ์ของ

ธรรมชาติ. ในส่วนที่เป็นความสงบเย็น ก็น่ารัก น่าเอ็นดู น่านับถือ น่าบูชา น่าเลื่อมใสอะไรต่าง ๆ เหล่านี้; ได้เพียงเท่านี้ ก็นับว่าไม่เสียหายเกิดอยู่มากเหมือนกัน แต่เกรงว่าส่วนใหญ่จะไม่เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ จะตีไปกว่านั้นก็ว่า เติบโตต่อไปจนเป็นผู้ใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว ก็มาถึง บทเรียนที่ทำได้ยาก ที่แปลกออกไปอีก; ถ้าไม่เคยทำก็คงจะไม่รู้อะไรอยู่มากเหมือนกัน. ถ้าเคยทำก็จะมีควมรู้ความสามารถ ที่แปลกออกไปอย่างมาก เพราะว่าในอาศรมทั้ง ๔ นี้ อาศรมที่เต็มไปด้วยการต่อสู้ อย่างที่เรียกว่าอุตุตุต หรืออลวน อลเวงนี้ ก็อยู่ในพวก **อาศรมลฤหส์** นี้เอง: ต่อสู้เพื่อตัวเอง, ต่อสู้เพื่อคนที่มาเป็นคู่, ต่อสู้เพื่อลูก หลาน หลาน ที่มันเกิดขึ้น, แล้วมีภาระหนัก. เพราะฉะนั้น จึงเปรียบว่าเหมือน กับ **วัลลา** ภาวณที่หนัก ๆ ระดับนี้ก็ **มีความรู้** หรือเลยไปกว่าความรู้ ก็คือ *experience* ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความรู้สึกในจิตใจ ที่หาเรียนในหนังสือไม่ได้ **ต้องเรียนจากชีวิตจริง.**

ถ้ามองกันในแง่ดี ในฐานะที่เป็นนักศึกษา ก็คืออยู่ที่ตรงนี้เอง คืออยู่ที่รู้จัก ความยากลำบาก หรือทนทรมาน แล้วก็ผ่านไปได้ด้วยชัยชนะ; ที่อื่นมันไม่มีบทเรียน อย่างนี้. ฉะนั้น คนที่ผ่านไปได้ ก็เป็นคนเก่ง เป็นคนมีปัญญา มีวิชาอะไรต่าง ๆ ในที่สุดก็เรียกว่า **มีความเจนจัดทางวิญญาณ** เป็น *spiritual experience* ที่ต้องการ เป็นอย่างยิ่ง ในการที่มนุษย์เรา จะเข้าถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์. ฉะนั้น มอง ในแง่ดี ก็ยังมีส่วนที่จะมองได้เหมือนกัน; แต่แล้วในที่สุด ก็ **จะพบแง่ที่จะต้อง** **สังห:** เป็นพ่อเขาก็ไม่สนุก เป็นแม่เขาก็ไม่สนุก เป็นสามีก็ไม่สนุก เป็นภรรยา ก็ไม่สนุก เป็นอะไรก็ล้วนแต่ไม่สนุก ในที่สุด; ความรู้อย่างนี้เรียนในหนังสือไม่ได้ **ต้องเรียนจากชีวิต** หรือว่าเอาชีวิตเป็นหนังสือ เป็นตำราเล่มใหญ่ สำหรับจะเรียน ทุกสิ่ง.

มรราวาส หรือ คฤหัสถ์นี้ ถ้าทำให้ดีที่สุด ถึงที่สุด โดยมีธรรมะเรื่อง
 สุญญาตา เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยแล้ว ก็ยังน่าอยู่เหมือนกัน; ถ้าไม่มีธรรมะเรื่องสุญญาตา
 เข้าไปเกี่ยวข้องแล้ว มันก็เป็นสัตว์นรกชนิดหนึ่ง. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึง
 ตรัสว่า สุตตันตทั้งหลาย เหล่าใดที่เนื่องด้วยสุญญาตานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
 เกื้อกูล แก่มรราวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน.

มรราวาสที่มีสุญญาตาธรรมประสมบัตินั้น ในหน้าที่การงานนี้ ก็ทำได้
 เหมือนกัน แล้วยังยิ้มอย่างผู้ที่นำบุญ; มีภาระที่ทำให้มันสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เหมือนกับ
 นักรบที่รบชนะแล้ว ถืออาวุธอยู่ในมือ เป็นผู้ที่มีความนำบุญอยู่เหมือนกัน.

ถ้าลากเกวียนหนัก ๆ ไปได้ด้วยอาการที่ร่าเริง ก็เป็นของแปลกที่ไม่ซ้ำใคร
 จะเรียกว่าน่ารัก น่าเอ็นดู น่าเลื่อมใส ก็ยังพอจะได้. เคี้ยวคนไม่ค่อยจะเป็นอย่างนั้น
 คนมีความหมั่นหมอง มีความร่าเริงนกลัดกลุ้ม ที่ร้ายไปกว่านั้น ก็คือ ความโง่ ความ
 หมั่นหมองกลัดกลุ้มมันบีบบัง คนก็โง่; พุทกลับกันว่า เพราะโง่จึงทำไปแต่ใน
 ทางที่มีความกลัดกลุ้ม หมั่นหมอง. ผู้ที่เป็นอัจฉริยะมนุษย์ หรือมีบุญมีวาสนา เขาก็
 ไม่ต้องทนทรมานมากอย่างนั้น; แล้วยังได้ใช้เครื่องมือที่พระพุทธเจ้าท่านมอบให้
 ก็ไม่ต้องเป็นอย่างนั้นมากมาย, เป็นผู้เข้าสู่สงครามด้วยความองอาจผ่าเผย รบชนะไปได้
 ในที่สุด ซึ่งก็เหน็ดเหนื่อยบ้าง ลำบากบ้าง แต่ “ถือเอาเป็นการศึกษา”.

คำว่า “ถือเอาเป็นการศึกษา” นี้ ขอให้ช่วยจดจำไว้ให้แม่นยำ; ถ้าเกิด
 อะไรขึ้นมาจงต้อนรับมันในฐานะที่เป็นวัตถุประสงค์แห่งการศึกษา, อย่าให้เป็นเรื่องของ
 ตัวกู - ของกู ที่ทำให้กลายเป็นคนบ้าทวนทุกซ์ทรมาน มีปัญหายุ่งยากลำบากอะไรเกิดขึ้น.
 ขอให้รับไว้ในฐานะเป็นบทเรียน หรือเป็นการศึกษา.

อุปสรรค มาทำให้คนฉลาด

เราอยู่ในโลกนี้ ในวัยที่มีการงานมาก อย่างพวกคฤหัสถ์นี้ ต้องเผชิญกับอุปสรรคนานาประการ ร้อยแปดพันเก้าอย่างที่เขาคู่กัน; ถ้าใครไม่ต้อนรับมันในฐานะเป็นการศึกษา คนนั้นมันบ้า ก็ว่ามันจะต้องปวดหัว จะต้องทนทรมาณทุกอย่าง. แต่ถ้าต้อนรับในฐานะที่เป็นการศึกษา แล้วละก็ จะกลายเป็นของสนุกแล้วนำมาซึ่งประโยชน์.

ผมอยากจะขอร้องให้ถือกันเป็นหลักว่า อุปสรรคทั้งหลายนั้น เป็นสิ่งที่มีมาเพื่อทำให้เราฉลาด. อุปสรรคทางวัตถุทางร่างกายตามธรรมชาติ เช่นความเจ็บไข้ได้ป่วย นี้ก็ทำให้เราเป็นคนฉลาด, อุปสรรคในทางจิต ทางวิญญาณ คือปัญหาต่างๆ ที่มาทำให้ปวดหัวนั้น ไม่ใช่มาทำให้ปวดหัว แต่มาทำให้ฉลาด. ส่วนคนโง่เองก็ต้องปวดหัว; พระเจ้าก็ช่วยไม่ได้ เพราะคนมันโง่เอง ในเมื่อพระเจ้าส่งมาเพื่อเป็นคนฉลาด คนก็รับเอามาในฐานะเป็นเครื่องทำให้ปวดหัว. ฉะนั้น ถ้าอย่าให้มีอะไรเป็นเรื่องที่ทำให้ปวดหัว ก็จะเป็นการดีมาก คือเปลี่ยน *sublimate* มาเป็นเรื่องทำให้เราฉลาด โลกนี้ก็ไม่มีอะไรที่เป็นศัตรู หรือเป็นอุปสรรค; จะมีแต่มีตร มีแต่ผู้หวังดี.

ผมพูดออกไปอย่างนี้, นี่ขอแถมพกแทรกแซงว่า ผมพูดออกไปอย่างนี้มีคนพิมพ์เป็นหนังสือชื่อว่า “ความเจ็บไข้มาทำให้คนฉลาด”; นี่ก็มีคนบางคนนะ ที่อ้างตัวเองว่าเป็นคนฉลาด ว่าเขาไม่ต้องการความเจ็บไข้ เขาต้องการ *ฮาโรคยา ปริมาลาภา* นี่ก็คือคนที่ไม่มีสติสัมปชัญญะในโลกนี้. เขาฟังคำพูดว่า ความเจ็บไข้มาทำให้เป็นคนฉลาดนี่ผิด หรือไม่เข้าใจ กลายเป็นไม่ชอบ; เพราะเขาสัมไปว่า คนเรานี้จะต้องเจ็บไข้เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ใครที่จะมาทักใจว่า เราจะไม่มี ความเจ็บไข้ นั้น เป็นคนบ้า.

ที่นี้ เมื่อ ความเจ็บไข้มารู้เราเป็นธรรมดา แล้วเราจะทำอะไรกับมัน ? ก็ต้องต้อนรับด้วยความฉลาด ให้ทันกัน คือให้กลายเป็นสิ่งที่มาทำให้เราฉลาด; แล้วนั่นแหละคือ อาโรคยาอย่างอื่น. ความไม่มีโรคอย่างยิ่ง อยู่ตรงที่เรารู้จักทำโรคนี้ ให้กลายเป็นสิ่งที่มาทำให้เราฉลาดเสีย.

โรคทางกายก็ดี โรคทางจิตก็ดี โรคทางวิญญานก็ดี โรคชนิดไหนก็ดี เรา รู้จักทำให้มันว่างไปเสีย เป็นสุญญตาไปเสีย ก็กลายเป็นความไม่มีโรค มัน จึงจะ เป็นลาภอย่างอื่น. ที่เขาหมายถึง โรคเจ็บไข้ได้ป่วยที่เขากำลังได้รับอยู่ นี่เป็นความ รู้สึกอย่างเดັกๆ มองไม่เห็นโลกตามที่เป็นอย่างจริง หรือไม่เห็นชีวิตตามที่เป็นอย่างจริง ว่ามัน เต็มไปด้วยโรค. ที่นี้เรา ทำโรคให้กลายเป็นบทรเย็น นั่นจึงจะเป็นความไม่มีโรค ขึ้นมา. ที่จะไปตั้งความปรารถนาว่า “เราอย่าเจ็บอย่าไข้ มีอนามัยติจนกระทั่งเข้าโลง” นั้นมันเป็นคนบ้า เป็นไปไม่ได้; ให้พวกคุณที่เป็นหมอร่วมกันทั้งฝูง เป็นฝูงๆ ก็ทำ ไม่ได้, เพราะว่าพระเจ้าก็ยังไมทำ หรือทำไม่ได้ หรือว่าไม่ประสงค์จะทำ.

ชีวิตในอาศรมกฤหัสถ์ เต็มไปด้วยโรค ทางกาย ทางจิต ทางวิญญาน อะไรก็ตาม เรา ต้องต่อสู้ กับมัน ให้กลายเป็นปราศจากโรค; ทำได้อย่างนี้ ก็น่า จูมาก เพราะมันเป็นบทรเย็นที่ยาก. บทรเย็นยิ่งยากเท่าไร ใครทำได้ก็ยิ่งน่าคูเท่า่นั้น; ฉะนั้น อย่าท้อถอย. จงทำอาศรมกฤหัสถ์นี้ให้น่าคูด้วยเหมือนกัน ให้ถึงจุดของความ เข้มแข็ง เหมือนกับอาศรมพรหมจารี ที่ถึงจุดสูงสุดของความสวยงาม ความเจริญวัยนี้; อาศรมกฤหัสถ์ก็ให้ถึงจุดความเข้มแข็ง บึกบึน มันก็น่าคูที่ตอนนี้.

เมื่อผ่านมาได้ถึงตอนนั้นแล้ว เกิดมีความเบื่อ หรือว่าซ้าซากจนเบื่อ ชีวิตก็ เลื่อนไป เลยไปหาจุดที่จะหยุด, ความน่าคูก็เลยไปอยู่ที่ความหยุด. ้วยวนปรัสถ์นี้

หลังจากกระโดดโลดเต้นมาอย่างน่าดูแล้ว เปลี่ยนมาเป็นเรื่องหยุด เพราะมองเห็นสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง; นี่ก็เป็นเรื่องหยุด. อันนี้คงจะน่าดูโดยง่าย ก็เป็น
สิ่งที่พอจะดูให้เห็นว่า มันน่าชื่นนอกชื่นใจได้โดยง่าย ไม่ยากเหมือนอาศรมกฤตสถ์;
แต่คนก็ไม่ค่อยจะสมัครเข้ามาอยู่ในอาศรมนี้ จะสมัครเป็นกฤตสถ์หรืออะไรเสีย จนเนา
เข้าโลงอีกเหมือนกัน, เป็นพวกตายซากแบบนี้ มาตั้งแต่ต้นตั้งแต่เริ่มแรก.

เรื่องในพระคัมภีร์ ที่พูดถึงเรื่องราวในโบราณกาล ก็พูดถึงข้อที่ว่า พวกกันที่
ประโยชน์อย่างโลกนี้พวกกันที่ อยากจะออกไปสู่โลกอื่นที่มองไม่เห็นตัว แต่ไม่ใช่หลัง
จากตายแล้ว; โลกอื่นที่มองไม่เห็นตัว ที่จะออกไปสู่那儿 ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว ก็
เปลี่ยนอาศรมกฤตสถ์ ไปสู่อาศรมวนปรัสถ์. *experience* ต่างๆ ก็เปลี่ยนหมด
เรียกว่าโลกอีกโลกหนึ่งต่างหาก พบกับความสงบเย็นในโลกอื่นจากโลกที่สับสนวุ่นวาย
ก็เลยเป็นของที่น่าดู น่าเลื่อมใส น่าชื่นใจ แล้วแต่จะเรียก.

ต่อไปจากนั้นก็ เป็นเรื่องสันยาตี, เป็นโลกของผู้ที่เที่ยวแจกของ ส่อง
ตะเกียงไปรอบๆ ก็น่าดูไปอีกแบบหนึ่ง. ฉะนั้นอย่ารังเกียจคนแก่; รูปร่างของ
คนแก่อาจจะดูน่าเกลียด แต่ว่าลองไปคุยด้วยซิ. ถ้าเป็น คนแก่ที่แท้จริง ไม่ใช่แก่ที่
เขาตำว่า แก่มะพร้าว แก่มะละกอ แก่อะไรนี้ ก็มีคำพูดที่คมคายทุกคำ มีจิตใจที่ขุ่ม
ขื่นไปคล้ายเมฆคคาจรณา; นี้เราก็จะพูดกันถึงเรื่องนี้.

วันนี้จะพูดถึง สุญญตาธรรมสำหรับวนปรัสถ์และสันยาตี ต่อจากที่ได้เป็น
มาอย่างถูกต้อง อย่างดีแล้ว ในความเป็นพรหมจารี และเป็นกฤตสถ์.

สุญญาธรรม มีความหมายเท่ากับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สุญญาธรรม คือ การเห็นความว่าง จากส่วนหรือสิ่งที่ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น อย่างเขาเรียกกันทั่วไปว่า เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เราไม่อยากจะพูดหลาย ๆ คำ พูดว่าสุญญา เพียงคำเดียวก็พอ.

- เห็นอนิจจัง ไม่เพียง เปลี่ยนแปลง ก็คือ เห็นว่างจากสาระแก่นสาร *มันคง.*

- เห็นทุกขัง ก็คือเห็น ว่างจากส่วนที่น่ารักน่าพอใจ. คำว่าทุกขังนี้ คุุณทราบกันเสียตัวว่า แปลว่าว่างอย่างน่าเกลียดก็ได้ ทุ แปลว่า *น่าเกลียด*, ขัง หรือ *ชะ* นี้ หมายถึงอากาศ *ที่ว่าง*, *ทุกขัง* คือ *ว่างอย่างน่าเกลียด*; ตามธรรมคาแปลกันว่า *ทนยาก* ถ้าอย่างนี้ ทุ แปลว่า *ยาก* *ชะ* นี้มาจาก *ขมะ* แปลว่า *ทน*. *ทุกขัง* ในความหมายที่เป็นความรู้สึกของคนทั่วไป ก็คือว่า *ทนยาก* แต่ตัวหนังสือในหลักของภาษา มันยังแปลออกไปถึงว่า *ว่างอย่างน่าเกลียดก็มี* ทุ แปลว่า *น่าเกลียด* ก็ได้ *ขัง* ก็แปลว่า *ว่าง* ว่าดูแล้ว *น่าเกลียดก็มี*, *ว่างอย่างน่าเกลียดก็มี*; ฉะนั้น *ทุกขัง* ก็คือว่างเหมือนกัน.

- เห็นอนัตตา นี้ก็ไม่ใช่ตัวตน; มีอะไรก็ตามใจ มันมีอยู่เต็มไปหมด, แต่ทุกอย่างไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ตัวตนของมันเอง และไม่ใช่ตัวตนที่ผู้ใดจะเข้าไปยึดครองได้; นี้ก็ว่างเหมือนกัน ว่างจากตัวตน.

อนิจจัง - ว่างจากตัวตนไปในความหมายหนึ่ง, *ทุกขัง* - ว่างจากตัวตนไป
ในความหมายหนึ่ง, *อนัตตา* - ว่างจากตัวตนไปในความหมายหนึ่ง, เพราะฉะนั้น

รวมกันแล้วเป็นสุญญาตา ถ้าผมพูดว่า สุญญาตา ก็หมายความว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สุญญาตา ผลักดันหล่อเลี้ยงคฤหัสถ์ไปสู่วนปรัสถ์

สุญญาตา ทำหน้าที่ผลักดัน ผลักดันคฤหัสถ์นี้ ให้ไปสู่อาศรมวนปรัสถ์; ถ้าคฤหัสถ์เกิดเห็นสุญญาตาขึ้นมา แม้แต่ในระยะเริ่มแรก: ความน่าเอือมน่าระอาเนี่ย ความเห็นนั้นก็ผลักดันคฤหัสถ์ผู้นั้น ไปสู่อาศรมวนปรัสถ์, ถ้าคฤหัสถ์คนใดไม่เห็น ก็ไม่มีอาการอย่างนี้; แต่โดยเนื้อแท้เนี่ย สุญญาตา เป็นสิ่งที่ จะผลักดันคนให้เลื่อนขยับ ไปตามลำดับ - ไปตามลำดับ, อย่าหยุดอยู่ที่นี้. ฉะนั้น ธรรมะที่เนื่องด้วยสุญญาตาก็ผลักดัน คฤหัสถ์ให้เลื่อนไปสู่อาศรมวนปรัสถ์ ก็จะเอียงไปหาความสงบมากขึ้นทุกที แล้วก็ในโอกาสอันควร; ถ้าไม่ถึงโอกาสอันเหมาะสมอันควร มันก็ไม่มีเรื่องอย่างนี้.

ที่นี่ เมื่อสุญญาตาผลักดันคนไปสู่อาศรมวนปรัสถ์แล้ว ก็หล่อเลี้ยง หรือ ส่งเสริม ความเป็นวนปรัสถ์นี้ให้คงมั่น ให้งอกงาม, แล้วคนที่ลี้ภัยจากความเป็น คฤหัสถ์ไปสู่ความสงบของชีวิตนี้ ก็หล่อเลี้ยงจิตอยู่ได้ด้วยอาการเห็นสุญญาตา. เราเรียกว่า สุญญาตาธรรม หล่อเลี้ยงความเป็นผู้รักความสงบ ให้พอใจในความสงบ เพราะว่าถ้าจิต ไปหลงไหลในความสวดยความงาม ความไกลาหลวุ่นวายในโลกแล้ว ก็ไม่มีความสงบ; เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นโลกด้วยความเป็นของมายาหลอกหลวง ก็พอใจในความสงบ.

มีพระบาลีกล่าวไว้ชัดเจนว่า เมื่อมองเห็นสุญญาตา จิตก็น้อมไปสู่นิพพาน; นี่เป็นหลักคำพุทธสน ๆ ที่มีความสำคัญมาก เกี่ยวกับเรื่องนี้. เมื่อจิตเห็นความว่างคือ สุญญาตา หรือเมื่อจิตมีความรู้เรื่องความว่าง; ใช้คำว่า เมื่อเห็นความว่าง จิตก็น้อม

ไปสู่นิพพาน, จะเป็นนิพพานชนิดไหนก็ตาม ระดับไหนก็ตาม แล้วแต่ว่า มีการเห็น
บุญตามในระดับไหน แต่ที่ตายตัวที่สุดก็คือว่า จิตจะโน้มไปสู่นิพพาน.

แม้แต่เด็ก ๆ นี้ ถ้าไปเห็นความหลอกลวง ของสิ่งที่ตนหลงรักอยู่ จิตก็จะโน้ม
ไปสู่นิพพาน คือความเย็นความหยุด; เช่นว่า เห็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับตุ๊กตา เด็ก
เลิกหลงตุ๊กตา จิตก็โน้มไปสู่ความเย็น ความหยุด ตามแบบของเด็ก ๆ ได้. แต่คำกล่าวนี้
เขาหมายถึงผู้ใหญ่ ที่ได้โง่มานานพอสมควรแล้ว; พอเห็นบุญตามก็ฉลาด จิตก็โน้ม
ไปสู่นิพพาน. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า บุญตามนี้หล่อเลี้ยงความเป็นวณปรัสต์ ให้
สดชื่นแจ่มใสอยู่เสมอ เหมือนต้นไม้ได้น้ำรดเพียงพอ ก็สดชื่น. **ชีวิตวณปรัสต์สดชื่น**
อยู่ได้ก็ด้วยความเห็นบุญตาม.

ความมีบุญตามธรรมนี้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยง ชีวิตวณปรัสต์ ก็สดชื่น แจ่มใส
เยือกเย็น ไม่แพ้วัยเด็ก ๆ. วัยเด็ก ๆ นั้นเป็นไปอย่างงดงามอย่างไร ไปตามประสา
เด็ก ๆ เย็นไปตามประสาเด็ก ๆ, ที่ต้องการอะไรตามภาษาเด็ก ๆ ก็เย็นอย่างภาษา
เด็ก ๆ; แต่ว่ายพร้อมที่จะต้องการ. พอมาถึงวัยวณปรัสต์ บุญตามธรรมจะช่วยให้
รู้ว่า “ไม่มีอะไรไฉนที่น่าต้องการ” เพราะฉะนั้นความเย็นจึงผิดกัน. ฉะนั้น วัยวณปรัสต์
จึงเป็นวัยที่ผมรู้สึกว่าจะน่าคู่ที่สุดในชีวิตทั้ง ๔ วัยนี้, วัยวณปรัสต์นี้ จะสดชื่น เยือกเย็น
สงบเย็นที่สุด แสนที่จะเย็น จึงเรียกว่าน่าคู่ที่สุด และหล่อเลี้ยงไว้ได้ด้วยบุญตาม.

จากวณปรัสต์ บุญตามจะส่งให้เข้าสู่สันนิยาสี

ที่นี้ เมื่อบุญตามธรรมไม่ได้หยุด วณปรัสต์ก็ไปถึงที่สุด บุญตามก็ผลัดไสกน
ให้เลื่อนไปสู่อาศรมสันนิยาสี คือเที่ยวแจกของต่องตะเกียง เพื่อผู้อื่นแล้วที่นี้; เพื่อ

ตัวเองนั้นหมกกันที แล้วบุญตกก็หลอเลียงความเป็นสันยาสีไว้ ไปจนวาระสุดท้าย, เพราะว่าความเป็นสันยาสีนั้น ก็ต้องเห็นตเห็นน้อยเหมือนกัน ถ้าไม่มีอะไรหลอเลียง ก็เห็นตเห็นน้อย หรือไม่ทำเพราะว่าเห็นตเห็นน้อย.

ขอให้ระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นหลักเป็นประธาน ว่า ท่านไม่มีรองเท้า ท่านไม่มีรถยนต์ สมัยนั้นเขาไม่มีรถไฟ ไม่มีเรือบิน ท่านต้องเดินไปด้วยเท้าเปล่าๆ ไปสู่เมืองนั้นเมืองนี้ เพื่อคนนั้นคนนั้น; แล้วท่านมีอะไรหลอเลียง? ก็มีบุญธรรม บุญญาธิการ หรือว่าอะไรที่เป็น *motive*, ส่วนที่เหลือเป็น *momentum* ไม่มีกิเลส ไม่มีเจตนา; แต่แรงเหวี่ยงนั้นยังมีเหลืออยู่ เพราะอำนาจการเห็นบุญตา อนาคต ไม่มีตัวกูแล้วก็เห็นแก่ผู้อื่น ้วยแรงงานที่ยังเหลือเป็น *momentum* ไม่ใช่แรงงานของ กิเลส. อย่าไปคิดว่าพระพุทธเจ้าท่านอยากตี อยากได้หน้า อยากอะไรเที่ยวสอนคน อย่างนี้.

นี้เรียกว่า บุญธรรมหลอเลียงชีวิตสันยาสีไว้ ให้เป็นไปได้และนำคู่อีก. นี้นำคู่อีกแบบหนึ่ง คือคนที่ไม่มีตัวเอง ไม่เห็นแก่ตัวเอง เห็นแก่ผู้อื่น ไม่แสวงสุขของตัวเอง ข้อความในอรรถกถาหรือที่เขาเขียนไว้ แม้จะไม่มีในพระบาลี พระไตรปิฎก นี้ก็มี: -

ศึกษากิจวัตรของพระพุทธเจ้า
เพื่อทราบที่ท่านทรงเป็นสันยาสีเพียงไร

บุพพชเต ปุณฺณปาตคฺคฺจ สยณฺเต ธมฺมเทสนํ - พระพุทธเจ้าตื่นขึ้นต้อง ไปบิณฑบาต เพื่อโปรกตศัพท์ เพื่อหาโอกาสพบใคร แล้วจะพูดจากับเขา นั้นเราเรียกว่าโปรกตศัพท์.

คำว่า “บิณฑบาต” นี้ตั้งแต่เข้าจนเที่ยง หรือจนบ่าย. พระพุทธเจ้าอยู่ที่วัดใดวัดหนึ่ง อารามใดอารามหนึ่ง เข้าก็ออกบิณฑบาต, ถ้ายังเข้าเกินไป ก็แวะเข้าไปในวัดพวกที่ตรงกันข้าม เช่นเดียรถีย์อย่างนี้; ไปได้กับเขา เพื่อจะช่วยเขา ก็เรียกว่าอยู่ในเที่ยวโปรกสัตว์ ในระหว่างบิณฑบาต แล้วไปบิณฑบาตตามบ้านเรือนนั้น เพื่อโปรกสัตว์ เพื่อต้อนพุงจา. การไปรับอาหารนั้น ต้องพุกกับเจ้าของบ้าน ไม่ใช่ทำอย่างพวกเรา เดินหลับตาถือบาตรไป เขาใส่ให้แล้วก็ไปต่อไปอย่างนี้.

บิณฑบาตครั้งพุทธกาลนั้น เหมือนแบบที่เราจะสาธิตให้ดู ไปถึงบ้านแล้วก็เอาบาตรให้เขาไป. เขาไปจัดอาหารลงในบาตรอยู่ในครัว อยู่ทางนี้ก็พุกกับเจ้าของบ้าน พ่อบ้าน; บางทีก็ฉันทันนั้น แล้วก็พุกกันมาก ฉันทันแล้วก็อนุโมทนา หมายความว่าพุกสิ่งที่ประโยชน์ที่สุดแก่เจ้าของบ้าน ให้กล้าหาญในการที่จะมีธรรมะ ให้ว่าแจ้งในการที่จะมีธรรมะ ให้มีหุตาสว่างขึ้น อย่างนี้เรียกว่าโปรกสัตว์; แล้วก็กว่าจะสายกว่าจะเที่ยง จึงจะไปพักผ่อนหลบร้อนอยู่ที่ไหน แล้วกลับไปสู่อาราม อย่างนี้ก็มิโอกาสจะพบคนนั้น พบคนนี้เรื่อยไป; ไปนั่งพักผ่อนกลางวันก็ไหน ก็ยังมีคนตามไปคุยด้วย ปรากฏอยู่ในพระบาลี ในสูตรในพระไตรปิฎกเยอะแยะ.

สายณฺเห ธมฺมเทสนํ ตอนเถน พบปะกันพร้อมหน้ากับภิกษุทั้งหลายอยู่ที่ในอารามนั้น ก็พุกจาเฉพาะกับภิกษุที่อยู่ในอารามนั้น เขาเรียกว่า สายณฺเห ธมฺมเทสนํ, แล้วพุกกับชาวบ้านที่ตามไปที่นั่น. ปโทเส ภิกฺขุ โอิวาทํ - หัวคำพุกกับภิกษุองค์ใดองค์หนึ่ง เป็นการให้อิวาทเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณีอะไรนี้.

พอ ตอนตัก แก้วขุณฑาเทวดา เพราะว่าพวกเทวดานี้มาแต่ตอนกลางคืนแล้วก็ก่อนไปข้างตัก; เทวดาจะมาจากบนสวรรค์ที่ไหนก็ตามใจ แต่เรื่องที่ปรากฏอยู่ใน

พระบาลีแล้ว มีพระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศนั้นแหละ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าตอนตึก เพราะ กลางวันมันยุ่ง, หัวค้ำก็ยังไม่เสร็จเรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องอะไรก็ได้. ใช้คำว่า *อหุตฺตเต เทวปฺยหนิ*; *อหุตฺตเต* แปลว่า *เที่ยงคืน* แก่ปัญหาเทวตา.

ไปเปิด *สามัญญผลสูตร* *ทิมนิกาย* *สูตรที่ ๒๓* ก็มีเรื่อง *พระเจ้าอาตคัตถุ* *ไปเฝ้าเวลากลางคืน* มีเรื่องมาก แล้วปรากฏชัดอยู่ที่ว่า ต้องเอากองทัพไปด้วย ต้องมี คบเพลิงสว่างไสว; เพราะว่าพระราชาทรงหลายเป็นผู้มีเวรมิถุญมาก ตัถฐุจะทำอันตราย อยู่เสมอ ฉะนั้น จึงต้องมีการคุ้มครองใหญ่หลวง. พระราชาไปเวลาตึกไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วก็พูดกันจนหมดเรื่องราว. นี้ก็รวมอยู่ในพวก *อหุตฺตเต เทวปฺยหนิ* นั้น ในบาลี มีอยู่อย่างนี้; แต่ในอรรถกถาเขามักจะพูดว่า เทวตาลงมาจากสวรรค์ มาพบกับ พระพุทธเจ้า.

ที่นี้ ก็ถึงเวลาที่พระพุทธเจ้า ทรงพักตอน ๓ - ๔ ชั่วโมง. *ปัจจุเสกาเด ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ* - ก่อนสว่างดี *ภพฺพาภพฺเพ* *คฺคฺคฺวํ*ทั้งหลายที่ *ภพฺพะ* และ *อาภพฺพะ*. *ภพฺพะ* ก็คือว่า *สัตว์อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมแล้ว* สมควรแล้วที่จะ ฟังเรื่องนี้, *อาภพฺพะ* - ก็ยังไม่สมควรที่จะฟังเรื่องนี้. พระพุทธเจ้าเสด็จออกส่องโลก ไปทั่วโลกว่าสัตว์ไหน หมูโต คนโต สมควรแล้วที่จะฟังเรื่องนี้ ท่านก็ไปปิดทบาทที่นั่น ในเวลาสว่างขึ้นมา. นี้เรียกว่าทำงานตลอด ๒๔ ชั่วโมงก็ได้.

ผู้ที่เป็นสันยาสีอย่างพระพุทธเจ้า เอาแรงงานทางจิตที่โหนมาทำงานมากอย่างนี้ ก็อาศัยอำนาจของสุญญตาธรรม ที่สร้างความเมตตากรุณาขึ้นมาได้, หรือว่าอำนาจ เมตตากรุณาที่เหลืออยู่ เป็นแรงงานเหลือ. ที่เรียกว่า *momentum* หรืออะไรทำนองนั้น ก็มาจากสุญญตา, เมตตาแม้ที่เป็นชั้นโลกียะก็เป็นสิ่งที่มาจากสุญญตา ก็เห็นความว่าง

ความไร้สาระ จึงจะรักผู้อื่นได้. นี่เราเรียกว่า สุญญตาหล่อเลี้ยงความเป็นสันยาสิจน วาระสุดท้าย.

สรุปสั้น ๆ ก็ว่า การเห็นสุญญตาเมื่อไร ก็คือการเห็นสุญญตาที่เป็นปัจจุบัน ที่มีอยู่ในเวลานี้ จะทำจิตให้เลื่อนไปในทางสูง – ในอนาคต; เราเวลานี้ ที่นี้ เกี่ยวพัน เห็นสุญญตาเท่าไร จะ ผลักไสจิตให้เลื่อนสูงต่อไปเป็นลำดับ ซึ่งเป็นอนาคต.

สุญญตาธรรม จะช่วยประคับประคองจิตให้เป็นไปโดยสันติ

หน้าที่อื่นที่ ๑. คือว่า ผลักไปข้างหน้า, แล้วหน้าที่อื่นที่ ๒. ห้ามล้อไม่ให้ถอยหลัง; คือว่าทำจิตไม่ให้ถอยหลัง แล้วก็หล่อเลี้ยงประคับประคองไว้. นี่พูดอย่างเทคนิค หรือ logic กันหน่อย ว่ามันเสือกไปข้างหน้า, กันไว้ไม่ให้ถอยหลัง, และหล่อเลี้ยงไว้ให้เจริญ ให้เป็นอยู่ได้. นี่ประโยชน์ของสิ่งที่เรียกว่า สุญญตาธรรม ที่จะทำหน้าที่หล่อเลี้ยงจนปรกติ หรือสันยาสิ.

ถ้าสุญญตาอันแท้จริงเหล่านี้ไม่มี สุญญตาอันธพาลก็เข้ามาทำหน้าที่แทน, ในโลกปุถุชนนี้ ถ้าไม่มีความรู้เรื่องสุญญตาธรรมอันแท้จริง สุญญตาอันธพาลก็เข้ามาทำหน้าที่แทน: ปากพูดว่าคนดี ไม่ยึดถืออะไร แต่แล้วเอาเปรียบคนอื่นตลอดเวลา, ทำสิ่งที่บัณฑิต น่าบดสี ลามกอนาจารทุกอย่าง. เหมือนอย่างที่ผมเล่าให้ฟังว่า ชาวหนังสือพิมพ์เมื่อ ๔ - ๕ วันนี้ แทบจะไม่มีใครเชื่อ พ่อจับลูกสาวของตัวเองให้เจ้าหน้าที่ข่มขืน เพื่อใช้หนี้, ร้องโวยวายจนชาวบ้านฟังประตูเข้าไปช่วย; นี่มันจะเป็นสิ่งลามกอนาจารน่าบดสีถึงที่สุดแล้วในโลกนี้. นี่สุญญตาอันธพาลกำลังระบาค เพราะไม่มีสุญญตาที่แท้จริงเป็นเครื่องป้องกัน. ขอให้สนใจเรื่องสุญญตาให้มากถึงขนาดนี้.

สรุปกันทิวา ศุภญาตธรรมนี้ ที่เราจะเอาประโยชน์สูงสุดได้ ก็คือ : ทำให้ เป็นพรหมจรรย์งดงามน่าดู, ทำให้คฤหัสถ์ไม่เป็นวัวที่ลากเกวียน ที่หนักเกินไป, ทำให้ชีวิตวันปรีดิ์มีความสุขสมความมุ่งหมาย ถึงที่สุด, ทำให้ชีวิตสันยาสิ ซึ่งมุ่งหมายไปอีกอย่างหนึ่ง ก็ ประสบผลสำเร็จ ในความมุ่งหมายถึงที่สุด; เพราะวาศุภญาตนั้น ทำให้เกิดความเมตตา, เกิดความสงสารขึ้นในจิตใจ, ทำให้มีการให้อภัยแม่แก่ศัตรู, เราอยู่ร่วมโลกกับคนอันธพาลได้ง่ายขึ้น.

โลกนี้จะมีอันธพาลมากขึ้น; คุณไม่เชื่อก็คอยดู เพราะวาความเจริญทางวัตถุนิยมอย่างที่กำลังเป็นอยู่นี้ มันกำลังอาละวาด. ในโลกนี้จะมีอันธพาลทางวัตถุ ทางกาย ทางวิญญาณ อะไรมากขึ้น; เราจะต้องอยู่ร่วมโลกกับคนอันธพาลมากขึ้น แล้วไม่มีอะไรช่วยได้ นอกจากความรู้เรื่องศุภญาต. เพราะฉะนั้นมันเป็นเหตุผลที่เพียงพอ ที่จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้จริงวา ศุภญาตปฎิสังขิตตา สุตตุนตา เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ขรรวาสทั้งหลาย ตลอดกาลนาน; แม้วาจะเป็นเรื่องเล็กน้อย มีความหมายเล็กน้อย ก็ช่วยให้คนอยู่เหนือความบีบคั้นของโลก.

การอยู่เหนือความบีบคั้นของโลก เรียกว่า โลกุตตระ จะเป็นชั้นขั้วคราว หรือชั้นเที่ยงแท้ถาวร ก็เรียกว่าโลกุตตระได้ทั้งนั้น. บางเวลาเราก็อยู่เหนือโลกเหมือนกัน แม้ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์นี้, บางเวลาเราก็อยู่เหนือโลกบ้างเหมือนกัน เป็นเรื่องขั้วคราว เป็นเรื่องบังเอิญ หรือเป็นเรื่องที่เราจัดทำพอเหมาะ พอให้ผ่านพ้นความบีบคั้นของโลกนี้ไปได้ ครึ่งหนึ่ง คราวหนึ่ง.

หวังวาคงจะหยุดตำผมกันสักทิวา เอาเรื่องไม่มีสาระมาพูด เอาเรื่องที่เกิดความจำเป็นมาพูด เอาเรื่องเหลือวิสัยมาพูด

เวลาที่กำหนดไว้ก็หมดแล้ว

สัญญาตาธรรม

- ๙ -

สรุปสัญญาตาธรรมแต่ต้นจนตลอด

๒๔ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว และเป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับพูดกันด้วยธรรมะข้อธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งที่แล้วมาเราได้พูดกันถึงเรื่องสัญญาตา. ครึ่งนี้เป็นครั้งที่ ๕ ของการบรรยาย และจะถือว่าเป็นการบรรยายเรื่องสุดท้าย ของสัญญาตาธรรมที่เกี่ยวกับทฤษฎี, เป็นการสรุปหลักเกณฑ์ต่าง ๆ สำหรับมาคุยในคราวเดียวกัน จึงจะได้บรรยายโดยหัวข้อว่าสรุปทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับสัญญาตาธรรม แต่ต้นจนตลอด.

การที่ได้พูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อนี้ ก็เพราะว่า เรื่องเกี่ยวกับสัญญาตานี้ มีมากแ่งมากมุ่มไม่อาจจะพูดให้จบได้ในคราวเดียว เมื่อพูดหลาย ๆ ครั้งเข้า ก็มีการเพื่อนไปบ้าง

เลื่อนไปบ้างจนไม่รู้ว่ รูปโครงที่แท้จริงนั้นมืออยู่ยงไร; ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่ว่ จะพูดโดยหัวข้อที่เป็นคำสรุปควม เท่ำที่จะมองดูกรวเดี่ยวให้หมดได้อีกครั้งหนึ่ง.

ศึกษาคำว่ “ว่าง” ให้ถูกต้อง

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับ สุญญตา เรื่องแรกก็ควรจะพูดกันถึงคำๆ นี้ก่อน เพราะว่เป็นต้นเหตุแห่งควมยุ่งยากลำบากอยู่มากเหมือนกัน คำว่ “ว่าง” ในภษไทย ตรงกับคำว่ สุญญตาในภษบาลี. ฉะนั้นเราพูดกันถึงคำว่ “ว่าง” ในภษไทย ก็เป็นการเพียงพอ หรือสะดวกกว่าด้วย; แต่ถึงยงนั้นก็ยังต้องระวังให้ดี เพราะว่ แม้คำว่ว่าง ในภษไทยนี้ ก็มีความหมายมาก คือหลายระดับ: -

๑. คำว่ “ว่าง” ทางภษที่เราใช้พูดกัน เกี่ยวกับเวลาก็มี เช่นเวลา ที่ว่าง หมายความว่าไม่ได้ติดธุระอะไร เรากำลังมีเวลาว่งที่จะพักผ่อนก็ได้ หรือจะทำอะไรต่อไปก็ได้; ยงเพื่อนมาชวนไปเที่ยว ถ้าเรว่ไม่ว่าง นี้ก็หมายความว่าไปไม่ได้, ถ้าว่างก็เป็นเวลาที่กำลังเป็นอิสระ หรือฟรีนี้ ว่งเกี่ยวกับเวลา ในทางภษเกี่ยวกับเวลา.

๒. ในทางภษที่เกี่ยวกับการกระทำ ก็ว่าง เพราะไม่ได้จับกุมอะไร เอาไว้; เช่นเวลานี้มีคนพูดว่ มือของฉนกำลังว่าง คือมือฉนกำลังไม่ได้จับอะไรไว้ในมือ ฉนนั้นมือจะทำอะไรก็ได้ เรียกว่มือฉนเป็นอิสระ, สิ่งที่เป็นกรกระทำร่วมกัน เช่นว่ ห้องส้วมห้องน้ฉนว่าง นี้ก็ไม่มีใครกำลังได้เข้าไปอยู่.

ความว่างในทางภาษา ในลักษณะที่กล่าวมานี้ ไม่เกี่ยวกับเรื่องความว่างในทางพุทธศาสนา; นี่เป็นเรื่องภาษาที่ใช้กันอยู่ทั่วไป. มนุษย์คนแรกคงจะเอาลักษณะ หรือความหมายของอากาศที่เว้งว่าง ไม่ติดขัดอะไรนี้ มาพูดเป็นคำพูดขึ้นมา ก่อน แล้วก็ใช้สำหรับสิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะอาการอะไรคล้ายๆ กัน. นี่เราไม่ต้องพูดถึงมันไม่เกี่ยวกับกับ เรื่องความว่าง ที่เป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติ.

๓. ที่นี้ ก็มาถึงคำว่า “ว่าง” ทางวัตถุ ที่มีความหมายไปในทางที่ว่า ไม่มีอะไรเลยตามความรู้สึก หรือตามทางทฤษฎี หรือนิตินัย มันเป็นคำที่พูดได้; แต่โดยพดตินัยหรือข้อเท็จจริง เป็นสิ่งที่มิได้ที่ว่าจะไม่ทำอะไร. ที่เราจะพูดว่า ทั้งโลกทั้งสากลจักรวาลไม่มีอะไรก็พูดได้ เราว่าง ไม่มีอะไร สักโอกาสหนึ่งหรือเวลาหนึ่ง หรืออะไรก็ตาม จะไม่มีอะไร นี้ก็พูดได้; แต่ข้อเท็จจริง มันก็มีไม่ได้.

แม้คำว่าว่าง ที่นักเรียนรู้จักกันดี ที่เรียกว่า vacuum นี้ก็สูบเอาอากาศออกเสียจากที่อันจำกัด ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน ที่เรียกว่า vacuum อย่างนี้ ความหมายก็จำกัด แล้วพูดไปก็อย่างงมงาย; เพราะว่าแม้จะสูบเอาอากาศออกเสียจากสิ่งอะไรสิ่งใดสิ่งหนึ่งในขอบเขตที่จำกัด มันก็ต้องมีอะไรเหลืออยู่ในนั้น. ที่ว่าไม่มีอะไร ก็จริงแต่ก็ว่ามี ether หรืออะไรที่เป็นพื้นฐานของสิ่งทั้งปวง เหลืออยู่ในนั้น; มันไม่ได้ว่างอย่างที่เด็ก ๆ ด้รับคำบอกเล่าเป็นครั้งแรก แล้วก็หลงไป. นักเรียนโตๆ แล้วก็ยังคิดเข้าใจไปใน vacuum นั้น เป็นความว่าง; ที่จริงมันว่าง ในความหมายที่จำกัด ให้เท่านั้นเอง.

ความไม่มีอะไร เป็นสิ่งที่พูดได้ในทางวัตถุ แต่ว่าเป็นสิ่งที่มิได้ปรากฏไม่ได้ เว้นไว้แต่เราจะพูดโดยนิตินัย บัญญัติอย่างนั้น เรียกว่ามันว่าง. คำว่า

“ว่าง” ทางวัตถุ หมายถึง ความไม่มีอะไรที่เป็นวัตถุ **นี้ก็ไม่ได้เกี่ยวกับเรื่องสุญญา - ธรรม ในพระพุทธศาสนาที่เรากำลังจะพูดถึง**; มันคนละเรื่อง, แล้วถ้าใครเอามาปนกันเข้า คนนั้นก็เวียนหัวเปล่าๆ ไม่มีประโยชน์ในการศึกษา.

๔. ถัดขึ้นไปอีก ก็จะพูดถึงคำว่า “ว่าง” ในทางจิต **ข้อนี้ต้องขอเตือน** อยู่เสมอว่า **ผมบัญญัติคำ ๒ - ๓ คำขึ้น เพื่อประกันความปนแปะ**: ว่างทางจิตนั้นอย่างหนึ่ง, ทางวิญญาณนั้นอย่างหนึ่ง. ว่างทางจิตเกี่ยวกับจิตล้วน **ไม่เกี่ยวกับสติปัญญา**; ส่วนว่างทางวิญญาณ **เกี่ยวกับสติปัญญา** ความคิดเห็นของจิต.

ที่นี่ เรากำลังพูดว่า ความว่าง ว่างในทางจิต ก็หมายถึงตัวจิต ถ้าพูดถึง **ว่างในทางจิต** โดยหลักของภาษา ก็คือจิตกำลัง **ไม่คิด ไม่นึก ไม่รู้สึกอะไรเลย** **นี่เป็นเรื่องที่พูดได้**; แต่โดยพฤตินัย **ข้อเท็จจริงนั้นยากที่จะมีได้**, แล้วมันเป็นไปไม่ได้. ตามธรรมชาติของจิต **จิตจะต้องมีความคิดนึกรู้สึกเสมอ** เพราะคำว่า **จิต** **นั่นแปลว่าคิด ถ้าไม่คิดจะเป็นจิตได้อย่างไร**.

ถ้าว่าว่างจากความคิด มันมีได้โดยอ้อม เช่นกำลังสลบหรือกำลังหลับสนิท โดยนิตินัยก็จะบัญญัติว่า **ไม่มีความคิดนึกรู้สึก** แต่วิชาการสมัยนี้ก็พิสูจน์ว่า *subconscious* **ความรู้สึกได้สำนึก** **ยังคิดนึกรู้สึกได้** แม้ในขณะที่เรียกว่าสลบหรือหลับ. **นี่ก็เป็นเรื่อง** **ยุ่งยากไปตามทางนั้น** **เป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายจิตแขนงนั้น** **นอนหลับยังฝันได้** **หรือมีความเป็นไปของ *subconscious* ชนิดที่ไม่มีใครรู้สึกก็ได้**; **และแม้ที่ว่ากำลังสลบอยู่** **นี้ก็เหมือนกัน** **มันยังไม่ได้ตายเลย** **ยังมีเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งจิต** **มีความรู้สึกชนิดภายใน** **สำนึก**.

ที่นี้ จะพูดถึง การเข้าฌาน ถึงระดับปฐมฌานขึ้นไป จนถึงแนวสัญญา-
นาสัญญาตนะ นิ่งอยู่ในฌานชนิดนี้เป็นเวลานาน ๆ ที่เรียกว่าสมาบัติ ถือว่าไม่มีกรรม
รู้สึกคิดนึก; แต่ใครจะไปพิสูจน์ได้ว่า ภายใต้อาการไม่รู้สึกคิดนึกนั้น มันมี *subconscious*
ที่เหลืออยู่ ไม่อย่างนั้นมันจะตื่นกลับออกมาได้อย่างไร, มันก็คงตายไปเลย. คนยังไม่
ตายเพราะว่าจิตยังสามารถที่จะคืนกลับออกมาจากสมาบัตินั้น ในเวลาที่กำหนดไว้ว่า
จะอยู่ในสมาบัตินานเท่าไร ก็ชั่วโมงหรือก็วัน.

ในขณะที่แห่งแนวสัญญานาสัญญาตนะนั้น มีอาการที่หยุดแรงมาก ถึงกับ
บัญญัติว่า มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่, มีความหมายเท่ากับว่าเป็นอยู่ที่ไม่ใช่
ตายแล้วก็ไม่ใช่ มันหยุดมากถึงขนาดนี้. พฤติของจิตไม่ปรากฏ เราจะเรียกมันว่า
ไม่รู้สึก ไม่คิด ไม่นึก เป็นความว่างทางภาษาจิตโดยตรงก็ได้เหมือนกัน; แต่ยังเชื่อ
ว่าภายใต้อาการที่ลึกลงไปอีก ลึกลงกว่าธรรมดานั้น จะต้องมียะไรเหลืออยู่ มันจึงกลับ
ตื่นออกมาได้ สู่อำนาจเป็นสำนึกในเวลาที่กำหนดไว้. แม้ความว่างคือความไม่รู้สึก
คิดนึกของจิตชนิดนี้ ก็ไม่ใช่ความว่างในพุทธศาสนา ที่เรากำลังพูดถึง และเรียกโดย
ชื่อว่าสัญญาตา.

๕. ที่นี้ อันสุดท้ายจะเรียกว่า ว่างในทางวิญญาณ; อย่าเอามาปนกันกับ
คำว่าว่างทางจิต เพราะว่าภาษาไทยจิตกับวิญญาณนี้ บางทีก็สับสนปนเปเป็นสิ่งเดียวกัน,
แม้ในภาษาบาลีก็เหมือนกัน ในที่บางแห่งบางกรณี คำว่าจิตกับวิญญาณเป็น *synonym*
ของกันและกัน. ในที่นี้เราพูดกัน ทำความเข้าใจกัน จำกัดความเอาเอง ว่าถ้า
พูดว่าทางวิญญาณละก็ หมายถึงความรู้สึกทางสติปัญญาของจิต ความกึกก้องของจิต;
ทางวัตถุเรียกว่าทางฟิสิกส์ หรือ *physical*, ทางจิต นี้หมายถึงทาง *mental* เกี่ยวกับระบบ

ประสาท. ทางวิญญาณหมายถึงทาง *spiritual* ซึ่งมีความหมายที่สูงไปกว่าธรรมดา; ในภาษาธรรมดา *spiritual* หมายถึงทางผีสิงอะไรก็ไม่รู้.

เดี๋ยวนี้เรามีคำว่า *spiritual* ที่มีความหมายทางความคิดเห็นทางสติปัญญารู้สึก ส่วนลึกของจิตใจ; ฉะนั้น ต้องมีความรู้สึก จะปราศจากความรู้สึกไม่ได้ แล้วจะต้องเต็มอยู่ด้วยความรู้สึกที่ถูกต้องด้วย คือสติสมปฤติหรือสติปัญญาอะไรเต็มเบียดอยู่ด้วย, มีความคิดเห็นถูกต้องด้วย. ฉะนั้น คำว่าว่าง หรือความว่างในทางวิญญาณในที่นี้ หมายถึง ว่างจาก *concept* หรือที่เกี่ยวกับ *concept* ที่ว่าเป็นตัวกู - เป็นของกู เป็น *egoism* หรือว่าเป็น *egoistic concept, idea* ต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้นที่เกี่ยวกับตัวกู - ของกูแล้วต้องไม่มี; แต่ว่าเวลานั้นมีความรู้สึกตัวเต็มที่ มีสติปัญญาสมบูรณ์แล้วยังแถม มีความสงบสุข มีความสะอาด สว่าง สงบ เต็มที่ด้วย จึงจะเรียกว่า “ว่างทางวิญญาณ”.

ศึกษาเรื่อง “ว่าง” ต้องพิจารณาให้ลึกทางสติปัญญา

คนอวดรู้วาทิตี แล้วก็ซึ้งซึ้งพูด ซึ้งพูดเสมอ พอเราพูดว่าจิตว่าง เขาก็ซึ้งพูดขึ้นมาว่าจิตต้องรู้สึกคิดนึก ไม่รู้สึกคิดนึกไม่ได้; นั่นความรู้แค่ทางอ้อมที่เขา มีอยู่ที่คอยแต่จะซึ้งพูด. เขาไม่ฟังให้ดี ไม่ทันฟังให้ตลอด ก็ยิ่งพูดว่า จิตว่างมีไม่ได้; แต่ว่า จิตว่าง หรือ ความว่างในทางพุทธศาสนา ที่จะช่วยให้คนดับทุกข์สิ้นเชิงได้ มันมีความหมายอย่างนี้: เป็นเรื่องความว่างทางฝ่ายวิญญาณ. เวลานั้นมีความรู้สึกคิดนึก ที่เป็น *conscious* นั้นสมบูรณ์หมด แล้วยังเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา และความ คิดความเห็นที่ถูกต้องด้วย, แล้วผลของมันก็คือ เป็นจิตที่สะอาด สว่าง สงบด้วย. ถ้าถามว่ามันว่างจากอะไร? ก็ ว่างจากความรู้สึก ที่เป็นตัวกู - ของกู และความรู้สึก ที่เนื่องกันอยู่ กับความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกู.

ตัวกู - ของกู ในที่นี้ ก็หมายถึงตัวกู - ของกู ที่เป็นเรื่องของกิเลส คัมภีระ อุปาทาน โดยตรง; ไม่ใช่คำว่า ตัวกู - ของกู ที่เป็นภาษาพูด ที่เราจะต้องพูด. เพราะว่าแม้แต่พระอรหันต์ ผู้มีจิตว่างจากกิเลส อุปาทานว่า ตัวกู - ของกูแล้ว ก็ยังต้องพูดว่า ตัวฉัน ว่าของฉัน หรือว่าตัวกู - ของกูอยู่นั่นเอง แล้วแต่กรณี; แต่เป็นเพียงปากพูด แล้วพูดกับคนธรรมกาสามัญ ที่ยังมีตัวกู - ของกู.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผมแนะนำให้ปฏิบัติในลักษณะที่ว่า “มีปากอย่างใจอย่าง”: ปากพูดว่าตัวกู - ของกู ตามภาษาชาวบ้านที่ต้องพูดอย่างนั้น มันจึงจะฟังกันเข้าใจ; แต่ในจิตใจของผู้พูดนั้น ไม่รู้สึกอย่างนั้น ว่ามีปากอย่าง ใจอย่าง อย่างนี้ละก็ไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์. ในใจของผู้พูดนั้น ไม่มีตัวกู - ของกู; แต่ปากมันต้องพูดตามภาษาชาวบ้าน ที่เขาใช้กันอยู่ทั่วไป ตามประสาโลก - *conventional mode of speaking*.

หมายความว่า มนุษย์เขาสมมุติ บัญญัติ พูดกันอย่างนั้นแล้ว ก็รู้จักกันอยู่แล้ว; ใครไม่พูดตามแนวนั้น ก็ฟังกันไม่รู้เรื่อง. นี่พระพุทธเจ้าจึงต้องตรัสว่า ตถาคตอย่างนั้น ตถาคตอย่างนี้ กระทั่งว่า “จงรับมรดกของตถาคตในทางธรรมเถิด อย่าได้รับมรดกในทางอามิสเลย” นี่ก็เป็นคำพูดที่มีความหมายเป็นตัวฉัน ว่าของฉัน ตัวกู - ของกู อยู่แต่เป็นแต่เพียงปาก ที่พูดไปตามภาษาของชาวบ้าน.

“ว่าง” ในพุทธศาสนา คือว่างจากความยึดว่าตัวกู - ของกู

เราสรุปความได้ว่า คำว่า ว่าง ทางภาษาทางวิญญาน และ ในพุทธศาสนา โดยเฉพาะ คุณต้องซิคตัญญูประกาศไว้ให้คำว่า “พุทธศาสนาโดยเฉพาะ” หมายถึง

ว่าง จากความสำคัญมันหมาย คิดคือว่าตัวกู - ว่างของกู; แล้วนอกนั้นก็มียู่เต็มในทางที่เป็นประโยชน์ มีสติสมปฤติเต็มที่มีสติปัญญาเต็มที่มีความสะอาดเต็มที่ สว่างเต็มที่สงบเต็มที่ ไม่โง่งเต็มที่. นี่ก็คือความว่าง ที่เราจะเรียกว่าสุญญตา เฉพาะในพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น ความว่างทางภาษา ที่ว่ามือไม่ติดธุระ, ห้องนี้ยังว่างอยู่, หรือว่าว่างทางวัตถุ ไม่มีอะไรเลย, หรือว่าว่างทางจิต, จิตไม่คิดไม่นึกนี้; ไม่เกี่ยวข้องกัน เว้นจากความว่างเหล่านี้หมดทุกสิ่งทุกอย่าง เหลือแต่ความว่าง ชนิดที่เป็นความว่างของตัวกู - ของกูในความรู้สึกเท่านั้นเอง.

แต่ที่นี้ยังมีสิ่งที่ **ต้องระวัง** หรือต้องเข้าใจต่อไปอีก ก็คำว่า “ว่าง” ในภาษาทางวิญาณนี้; ทางวิญาณเราหมายถึงทางสติปัญญา ทางความคิดนี้ความรู้สึก ทางวิญาณคำศัพท์เป็นมิจฉาทิฎฐิของพวกอื่น ก็มีเหมือนกัน ก็ยังต้องเรียกว่าทางวิญาณอยู่ดี เพราะเขาบัญญัติเป็นเรื่องทางสติปัญญา ทางทิฎฐิ. ที่เรียกว่าความคิดความเห็น view หรือ understanding นี้ มันเป็นเพียงความคิดเห็นหรือความเข้าใจ ที่เป็นของผิดเป็นมิจฉาทิฎฐิก็มี; แต่เขาก็ใช้คำๆ นี้เหมือนกัน ใช้คำว่า ว่าง นี้เหมือนกัน.

สุญญตาอย่างมิจฉาทิฎฐิเคยมีตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

ที่นี้ ก็มี **สุญญตาอย่างมิจฉาทิฎฐิ** ที่ผมจะตั้งชื่อให้ใหม่ว่า สุญญตาอันธพาล, ความว่างอันธพาล ชนิดที่คนที่มียัญญา คนเจ้าปัญญาอาจจะพลัดตกลง ไปสู่ความว่างอันธพาล หรือความว่างมิจฉาทิฎฐินี้ อย่างใดอย่างหนึ่งได้; แล้วเขาเข้าใจ รู้สึกเอาว่านี่ถูกต้อง เลยกลายเป็นเจ้าของลัทธิอย่างใดอย่างหนึ่งไป ก็เป็นสุญญตาอันธพาล มีอยู่

หลายลัทธิ. สุนทรามิจาติปฏิริ เข้าใจผิด แล้วก็มีแง่ หรือมีความหมายของคำว่าว่าง อยู่ด้วยเหมือนกันที่มีชื่อเสียงมากมีอยู่ ๓ แขนง ในครั้งพุทธกาล :-

พวกที่ ๑. เรียกว่า **นัตถิกิปฏิริ** ปฏิริว่าไม่มีอะไร คู่เหมือนเขาจะเรียกกันว่า nihilism หรืออะไรทำนองนั้น; แต่ว่าความหมายของ nothingness นี้ไม่ได้หมายถึงมิจาติปฏิริข้อนี้เป็นกลางๆ. nothingness นี้เป็นฝ่ายสัมาปฏิริก็ได้ เป็นฝ่ายมิจาติปฏิริก็ได้ แต่ nihilism นี้มุ่งไปในทางเป็นมิจาติปฏิริอย่างเดียว ว่าไม่มีอะไร.

ที่เขาพูดว่าไม่มีอะไรในที่นี้ หมายถึงทางวิญญาน ทางนามธรรม ทางศีลธรรม ไม่พูดถึงวัตถุ ไม่ได้หมายถึงวัตถุ. **ที่เขาพูดว่าไม่มีอะไร นี้มีความหมายในทางภาษาธรรม :** เช่นว่า *บิตามารดาไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี สวรรค์ไม่มี นรกไม่มี.* เขามีได้ปฏิเสธในทางฝ่ายวัตถุธรรม แต่ปฏิเสธในแง่ของความหมายหรือคุณค่า.

ตัวมารดาบิดา ใครๆ ก็ต้องรู้ว่ามิ; แม้แต่สุนัขหรือแมวมันก็รู้ว่าบิดามารดา. เป็นคนทั้งทีก็ต้องรู้ว่า *บิตามารดา* ในฐานะที่เป็นวัตถุธรรม เป็นพ่อแม่ที่กลอกเรามา; แต่ในทางคุณค่า ในทางความหมาย เขาถือว่าไม่มี; เช่นว่า: บิตามารดา อาศัยความสนุกสนานของท่าน ทำให้เกิดเรามา. นี้เขาถือว่าไม่มีบิตามารดาในความหมายเหมือนที่ศีลธรรมเขาสอนกันว่า มีบุญคุณอย่างสูงสุด มีอะไรอย่างสูงสุด; พวกนี้ปฏิเสธส่วนนี้หมด เรียกว่าบิตามารดาไม่มี แล้วครูบาอาจารย์ไม่มี.

ครูผู้สอนหนังสือมิ สอนวิชาชีพก็มี สอนอะไรก็มี; แต่เขาว่า ไม่ใช่มีความหมายว่า เป็นผู้มีบุญคุณ เป็นสถาบันอันหนึ่ง ต่างหากจากบุคคลทั่วไป. เขาถือว่าครูเป็น

คนรับจ้าง สอนหนังสือ นี้ก็ได้แก่พวก นักเรียน นิสิต นักศึกษา เวลาที่จำนวนมากถือว่า ครูบาอาจารย์ เป็นลูกจ้างสอนหนังสือ ไม่ใช่ครูบาอาจารย์; เขากินเงินเดือนของ รัฐบาล จำเป็นจะต้องสอนหนังสือแก่เรา หรือพ่อแม่ของเราเสียค่าเล่าเรียนให้ เขาจึง สอนหนังสือแก่เรา; เขาไม่เรียกว่าครูบาอาจารย์ เขาเรียกตามความรู้สึกว่า เป็นลูกจ้าง สอนหนังสือ.

ระวางให้ศีล สุญญาตาอันธพาลหรือมิชฉาทิฎฐิในข้อนี้ จะมีอยู่แก่พวกคุณ ที่เป็นนักเรียน เป็นนิสิต เป็นนักศึกษา; เรียกรวมๆ กว้างๆ ว่า นัตถิกิฎฐิ คือ ความเห็นที่เห็นว่าไม่มีอะไร ตามที่เขากลัน: บิฑามารคาไม่มี ครูบาอาจารย์ไม่มี นรกสววรรคไม่มี อะไรล้วนแต่ไม่มี, กำบัญญัติทางศีลธรรมนั้น เป็นกำบัญญัติของ คนโง่; นี้ก็อย่างหนึ่ง เรียกว่า ว่าง อันธพาล ถือว่าไม่มี.

พวกที่ ๒. ถือว่าไม่เป็นอันกระทำ ไม่มีค่าของการกระทำ อย่างนี้เรา เรียกว่า อภิริยทิฎฐิ; อภิริยทิฎฐิ วางจากการกระทำที่บัญญัติว่าเป็นผล. เขาถือว่า ไม่มีค่าทางศีลธรรม; เช่นมาทำบุญเลี้ยงพระอย่างนี้ ก็มีค่าแต่ทางวัตถุ พระก็ อิ่มแปล้ไปเท่านั้นเอง ชาวบ้านก็เสียของไป, หรือว่าถ้าทำการบุญอย่างอื่น มันก็แค่นั้นแหละ.

ในครั้งโบราณในครั้งพุทธกาลในอินเดีย การทำบุญสูงสุด หรือบูชาญ โฟแผอย่างทำงตึกนี้ พวกนี้ก็เลยล่อให้ว่า มันก็สำเร็จอยู่แค่นี้ได้, แค่นี้ได้ไม่มีบุญ กุศลอะไรไปถึงใครที่ไหน; อย่างนี้เขาเรียกว่า อภิริยทิฎฐิ.

ในทางตรงกันข้าม ทำบาปก็เหมือนกัน ถือว่าสิ้นสุดอยู่เพียงแค่นั้น : เอมิตตัตถัศวคนตายขาดกระเด็นไป มันก็สิ้นสุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่มีบาป ไม่มีกรรม

ไม่มีอะไรที่ไหน ; เช่นเดียวกับมาทำบุญ มันก็สำเร็จอยู่แค่กองซีเด้าบั้ง, หรือแก้วว่า คนหนึ่งอ้อมไป คนหนึ่งก็เสียของไปทำนองนี้. นี่ก็เป็นสัญญาตาอันธพาล ความว่างอันธพาล เป็นมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งก็มีอยู่กระทั่งเดี๋ยวนี้ ในหมู่มนุษย์ในปัจจุบันนี้ แล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพวกวัตถุนิยม พวก *materialist*. จะมีความรู้สึกอย่างนี้ทั้งนั้น แม้ในโลกนี้ในปัจจุบันนี้ ; ฉะนั้นจึงรบราฆ่าฟันกัน ให้อายุที่ละหมื่นละแสนก็ได้, หรือว่าจะทำอย่างอื่นที่ตามความประสงค์ของตัว โดยถือว่า **ไม่ต้องรับศึกรบในทางศีลธรรม** ในทางธรรมแต่ประการใดเลย. ในโลกนี้ มันก็กำลังเป็นอย่างนี้มากขึ้น เพราะอำนาจของสัญญาตาอันธพาล ว่าไม่มีการกระทำอะไร ไม่เป็นการกระทำอันใด.

พวกที่ ๓. เรียกว่าพวกที่**ไม่ถือว่ามีเหตุ** ก็เรียกว่า**อเหตุกทิฏฐิ** ติฏฐิว่าไม่มีเหตุ ; **เมื่อไม่มีเหตุ ก็หมายความว่าไม่มีผลด้วย** ก็คือ **ไม่ถือหลักแห่งเหตุผล** มีใจความสำคัญอยู่ ก็คือ **ปฏิเสธ** การที่สิ่งต่าง ๆ จะต้องเป็นไปตามเหตุของมัน. เขาถือว่าสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามอะไรก็ไม่ว่า มันไม่มีเหตุ มันไม่ต้องเป็นไปตามเหตุ ; ฉะนั้นจะไม่ต้องเชื่อคำพูดที่ว่ามีเหตุมีผล ซึ่งเป็นคำพูดของคนซีเตา หรือนักเตา. พวกนี้ **ศึกรบทุกศาสนา ตรงที่ว่าสิ่งต่าง ๆ มีเหตุ แล้วสิ่งเหล่านั้นต้องเป็นไปตามกฎของเหตุ ตามอำนาจแห่งเหตุ ;** อย่างนี้เป็นพุทธศาสนา. พอพูดว่าว่างจากเหตุ ไม่มีอะไรที่ต้องเป็นไปตามกฎแห่งเหตุ นี่ก็เป็นสัญญาตาอันธพาล.

คนที่ชอบทำอะไรตามใจตัว ตามอารมณ์ **นั่นแหละ คือบะชณะหนึ่งของลัทธิอเหตุกทิฏฐิ** ; เมื่อใดทำไปตามอารมณ์ เป็น *emotional* ไม่คำนึงถึงเหตุผล ไม่คำนึงถึงกฎแห่งเหตุผล. นี่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ข้อนี้อีกหนึ่ง ซึ่งมีกันโดยมากเหมือนกัน ; แต่ว่าโดยส่วนใหญ่ เขาถือเป็นหลักถาวรหลักใหญ่ ที่ถือจนตลอดชีวิตของบุคคลนั้น เรียกว่า **อเหตุกทิฏฐิบุคคล**.

นี้คุณพึ่งดู เพียง ๓ ประเภทเท่านั้นก็แยแล้ว เป็นสุญญาอรรถพาล ที่จะทำอะไรให้เพื่อนมนุษย์เดือดร้อนแสนสาหัส แล้วตัวเองก็เดือดร้อนอย่างยิ่งอยู่ แต่ไม่รู้สึกรู้สีก; มันอาจจะมีมากเหมือนกันถ้าเขาไม่รู้สึกรู้สีกต่อความทุกข์ได้ โดยข่มไว้ด้วยอำนาจของมิจฉาทิฎฐิ ทำให้ไม่กลัว ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ไม่มีความทุกข์ ไม่รู้สึกรู้สีกเป็นความทุกข์ เหมือนคนธรรมตาสามัญได้เหมือนกัน; เพราะฉะนั้น สุญญาตมิจฉาทิฎฐิจึงเป็นลัทธิที่ตั้งขึ้นได้ และตั้งอยู่ได้ และมีคนนับถือมากมาย แข่งขันกันกับพระพุทธเจ้าในประเทศอินเดีย ในสมัยพุทธกาล.

ว่างอย่างที่เราเรียกว่าเป็น ว่าง อรรถพาล หรือสุญญาอรรถพาลนี้ รวมไว้ในกลุ่มมิจฉาทิฎฐิ มีอยู่หลายอย่าง; ถ้าจำแนกออกไป *มิจฉาทิฎฐิมัตถัง ๖๒* อย่างไม่ไปเปิดดูใน *พรหมชาลสูตร คัมภีร์ที่ฆนิกาย*, เกียวกับพระไตรปิฎกแปลไทยหาได้ ที่ไหนก็หาอ่านได้.

เกียวนี่ต้องการจะพูดถึงคำว่า “สุญญาอรรถพาล ความว่างอรรถพาล” นี้ยังต้อง ถอนออกไป นอกเรื่องที่เรากำลังจะพูด; สุญญาตภาษาพูดว่า ว่างไม่คิดอะไร, หรือสุญญาตว่าจิต ว่าง ไม่มีวัตถุอะไร, หรือว่าสุญญาตทางจิต ว่าจิตไม่คิดอะไร นี่ก็บัตออกไปเลย, กระทั่งสุญญาอรรถพาลอย่างที่กำลังพูดนี้ ก็บัตออกไปเลย ให้หมด; จึงจะเหลือแต่สุญญาตที่ถูกต้อง ของพุทธศาสนา. เรามีสิทธิ์ที่จะใช้คำว่า “ถูกต้อง”; พวกอื่นเขาไม่ยอมรับว่าถูกต้อง แต่ถูกต้องสำหรับพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิง ตามแบบของพุทธบริษัท.

นี่คำว่า “ว่าง” เพียงคำเดียว ก็มีขอบเขตกว้างขวางยุ่งยาก ถึงกับสับสนวุ่นวายแก่ผู้ที่จะศึกษา. เมื่อ ฐิติความหมาย ของคำว่า ว่าง อย่างถูกต้อง แล้วก็ จะไม่ยากที่จะรู้สุญญาตความว่าง หรือว่าจิตที่มีสุญญาต ก็เป็นจิตว่าง.

ทำความเข้าใจเรื่องโลกว้างให้ถูกต้อง

ที่นี้เราก็พูดโดยหัวข้อต่อไป ก็หัวข้อที่จะแสดงลักษณะของ คำว่า โลกว้าง หรือ จิตกว้าง อันเป็นหลักคำสอนในพุทธศาสนา;

๑. โลกว้างนี้มีโดยพระพุทธานิเทศ มากมายหลายแห่ง ที่รู้จักกันดีที่สุด คือ ตักขิณิกสูตรของกนโถยมากที่เป็นพุทธบริษัท ก็คือ กถา ที่เรียกกันว่า *กถา โมฆราช : สุตฺตฺตํ โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทาสดิ* นี้ใจความสำคัญอยู่ตรงนี้ ว่า *ดูก่อน โมฆราช* เธอจึงเป็นผู้มีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง อยู่ทุกเมื่อเถิด.

นี่คือ *formula* ที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนา เรียกว่าสูตรหรือตัวสูตร แต่ไม่ใช่ความหมายเหมือนอย่างสูตร ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร. คำว่า “สูตร” ในที่นี้มันอีกความหมายหนึ่ง: ความหมายนี้หมายถึงว่าตัว *formula* ที่มันจะต้องอยู่ในกรรมวิธีที่จะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคำพูดสั้น ๆ, บางทีมี ๒ พยางค์ก็มี. แม้แต่เราจะพูดว่า “ทุกอย่างว่าง” เพียง ๒ คำอย่างนี้ ก็เป็นสูตรที่สมบูรณ์แล้ว; ไม่ต้องขึ้น *เอวเมสฺสตฺติ ฯลฯ* หรือว่าอะไรยาวทั้งชั่วโมงพูดว่า “ทุกอย่างว่าง” นั่นคือสูตรที่สำคัญที่สุด ที่แท้จริงที่สุด ก็คือคำว่า “โลกว้าง”.

ถ้าโลกว้างแล้ว มันก็ว่างเข้าสภาพว่างสากล้นนั่นแหละ ก็คือไม่มีอะไรเหลือ. ที่นี้ที่โลกปรากฏทำตาทำหูเรา ก็คือโลกนี้; เมื่อโลกนี้ว่างไปเสีย มันก็ว่างหมด ว่างเป็นอนันตกาล ว่างทั้งจักรวาลไปเลย. สูตรนั้นว่า “*เธอจึงมีสติเห็นโลก โดยความเป็นของว่าง*” แล้วต้อง *อยู่ทุกเมื่อ* ค้าย นี้เรียกว่า **โลกประกอบอยู่ด้วยความว่าง.**

ว่าง นี้ก็เหมือนที่อธิบายมาแล้วอย่างยืดยาวว่า ว่างจากส่วนหรือสิ่ง หรือ ความรู้สึก ว่าตัวกูว่ของกู. ถ้าจะให้โลกที่เป็นตัววัตถุแท้ ๆ, ทัว the globe นี้ ให่ว่าง มันก็ว่างจากส่วนใด ๆ ที่ควรจะถือว่า เป็นตัวเรา หรือ เป็นของเรา : จะ เป็น ชาติดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุอะไรก็ตาม ว่างจากสิ่ง หรือส่วน ที่ควรจะถือว่า เป็นของเรา. แต่ถ้าเราจะใช้คำว่า the world ทั่วไปหมายถึงบางอย่าง ทางฝ่าย mental ทางฝ่ายวิญญาณเข้าก็มีได้เหมือนกัน.

ถ้า the world หมายถึงวัตถุก็คือ the globe ; แต่ถ้า the world หมายถึง ระบบความเป็นอยู่ หรือ ความคิดนึกรู้สึก ของชาวโลก ซึ่งไกลออกไป นี้ก็ต้องว่างกัน ทั้งหมดจะ the globe หรือ the world ก็ต้องว่าง จากส่วนที่เป็นตัวตน หรือ ของตน โดยแท้จริง. ถ้ามีโลกขึ้นก็คือ มิจฉาทิฏฐิ คือความโง่ ความหลง ที่หลงเอาเองว่า มันเป็นตัว เป็นตน, ในคนนี้มีจิตมีวิญญาณที่เป็นตัวตน เป็นผี เป็นอะไรก็ตามใจ.

คำว่า the ghost ที่แปลว่า วิญญาณ ; วิญญาณอย่างนั้นแหละคือผี. คำว่า spiritualism นี้ไม่ใช่ผี แต่หมายถึงสติปัญญา รู้สึก คตินึก ในทางที่ถูกต้อง ; เนื่อง จากสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณนี้ เป็นผู้คตินึก จึงเลยปนกันมาตั้งแต่ที่แรกเริ่มเดิมที ที่มนุษย์จะพูดกันถึงคำนี้. เที่ยวนี่เราแยกกันได้ เรื่องต่างๆ ฝ่าย spiritualism นี้ กลายเป็นเรื่องสติปัญญา เรื่องทิฏฐิ ความคิด ความเห็น แล้วก็เล็งเอาแต่ฝ่ายที่ถูกต้อง.

นี้คำว่า “โลกว่าง” นี้จะ the globe หรือ the world ก็ตามใจ, ที่ถูกที่แท้ ตามธรรมชาติของมันนั้น ว่าง จาก สิ่ง ที่ ควรถือว่า เป็นตัวตน ; ถ้า definition เหล่านี้ พุคตกหล่นไปสักคำละก็ผิดได้ เป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างไม่ทันรู้ : ว่างจากสิ่ง หรือ ส่วนที่ควรยึดถือ ว่า เป็นตัวตน นั้น the globe หรือ the world ก็ตาม มันว่างอย่างนี้ ; ว่างจากสิ่งที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านบอกว่า **จงดู มีสติ.** ^{นี้}คือจตุตถสังขตวิเสส ความรู้ที่ถูกต้อง. **จงระวังด้วยสติ** ก็คือว่า **บัญญัติรู้ถูกต้องแล้ว** ^{ก็มี}สติควบคุมบัญญัติ ^{นั้น}ไว้เสมอตลอดเวลา; ^{นี้}เรียกว่าสติ, ^{พอ}มีสติก็เห็นโลกว้าง อยู่ตามเดิม ^{แล้วก็}เสมอตลอดเวลา.

๒. คำบัญญัติเฉพาะ อีกคำหนึ่ง ก็แปลขึ้นมาว่า **โลกว้างนั้น** เพราะว่างจากตัวตนหรือของตน. ^{นี้}ภาษาทางศาสนา; ^{คือ}ว่า **โลกว้าง** เพราะว่างจากอัตตา และว่างจากอัตตนิยา: **โลกว้างจากอัตตา** ^{คือ}ว่างจากสิ่งที่^{เป็น}ตัวตน ที่ควรถือว่าเป็นตัวตน, **โลกว้างจากอัตตนิยา** ^{คือ}โลกว้างจากสิ่งที่ควรถือว่าเป็นของตน.

เราเรียกกันว่า / หรือ **my** ^{นี้}; ^{เกี่ยว}กับ **the** / ^{นี้}คือตัวตน **the my** ^{นี้}คือของตน. ^{ผม}เรียก ภาษาธรรมดา ว่า **ตัวกู - ของกู**; ภาษาไทยมีบุญ หรือได้เปรียบ พูกว่า **ตัวกู - ของกู** ฟังดูทันสมัย. ^{พอ}พูดว่า **the** / หรือ **the my** ^{มัน}ก็เป็นที่ไม่แน่นอนว่า ^{จะ}ฟังดูหรือไม่ดู, ^{อาจ}เป็นเรื่องไม่ยึดถือก็ได้ ^{คือ}ตามความรู้สึกธรรมดาไม่ยึดถือก็ได้; ^{แต่}ถ้าพูดว่า **ตัวกู - ของกู** ^{มัน}หมายถึง **ยึดถือเต็มออกเต็ม** มันระเบิดออกมาเป็น **ตัวกู - ของกู**; ฟังง่าย หรือสอนกันง่าย.

ภาษาไทยต้องดีกว่าภาษาฝรั่ง; ^{ที่}ผมพูดว่าอย่างนี้ ^{เพราะ}ภาษาฝรั่ง ^{ไม่มี}คำที่แสดงอะไรออกไปทันทีอย่างนี้ได้. ภาษาไทยเรามี ^{นับ}ตั้งแต่ **ตัวกู - ของกู** **ตัวข้า - ของข้า** **ตัวฉัน - ของฉัน** ^{มัน}มีเป็นลำดับขึ้นมาจนถึง **กระผม - ของกระผม** **ข้าพเจ้า - ของข้าพเจ้า** ^{กระ}ทั้งเป็นราชาศัพท์อะไร ^{แสดง}ความหมายได้ชัด ๆ เป็นลำดับไปเลย. ^{นี่}อย่าไปตามกันฝรั่งนักสิ ^{คน}ไทยมีอะไรดี ๆ อยู่แล้ว ^{ก็}ยังไปตามกันฝรั่ง ^{การ}ศึกษาอาชีพอะไรต่าง ๆ ^{แบบ}ไทยจะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของธรรมชาติได้ดีกว่า.

“โลกว้าง เพราะว่างจากอตฺตา และอตฺตนิยา” คือว่างจากตัวตน และว่างจากของตน ; ขยายความออกไปว่า ว่างจากสิ่ง^๔ที่ควรถือว่าเป็นตน และสิ่ง^๕ที่ควรถือว่าเป็นของตน.

นี่ก็ตั้งหน้าตั้งตาตะแ่งนี่ก็พอแล้ว : อะไรส่วนไหนในโลก the globe หรือ the world ก็ตาม มันไม่มีส่วนไหนแม้แต่อนุภาคเดียว หรือ particle เดียว, หรือว่าทั้งหมด ทั้งก่อน ทั้งต้นก็ตาม ว่าอันไหน ที่ควรจะเป็นตน หรือเป็นของตน ก็ไม่มี ; ถ้าว่าเป็นตน ก็เพราะว่าโง่. นึกมองเห็นโลกว้าง คือเห็นอย่างทีกล่าวมานี้ จึงพูดว่า โลกว้าง เพราะว่างจากอตฺตา และจากอตฺตนิยา : ว่างจากตัวกู - ว่างจากของกู.

ความว่างที่เกี่ยวกับจิต

พอเกี่ยวกับจิต เพราะจิตนี่คือตัวการ ทำให้สิ่งต่างๆ มีขึ้นมา ; ถ้าจิตอย่าไปรู้สึกอะไรเข้า ก็เหมือนกับไม่มีอะไรเลย. เคี้ยวมันบาปกรรม เพราะว่ามีจิตอย่างเดียว บัญหยุ่งๆ จึงเกิดขึ้น. จิต แปลว่า คิด ; เพราะมีความรู้สึกที่มีความคิดไปได้ ตามเรื่องราวของจิต จึงเกิดมีนั่นนี่ ตามที่จิตจะคิด จะรู้สึก ; เพราะฉะนั้น เขาจึงพูดว่า ทั้งหมดทั้งโลกขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าจิตนึกๆ ดวงเดี๋ยวนี้.

เราเข้าใจว่าจิตนึกๆ ดวงเดียว ; แต่ความจริงมันไปรู้สึกทุกสิ่ง มันก็เลยใหญ่เท่าทุกสิ่งทั้งหมด เพราะจิตเป็นต้นเหตุ ทำให้รู้สึก ให้สัมผัสรู้สึกว่ามีนั่นนี่ขึ้นมา ซึ่งก็แล้วแต่จิตจะประกอบอยู่ด้วยอะไร ; ถ้าประกอบอยู่ด้วยวิชา ความรู้ความเข้าใจ

ก็ถูกต้อง กิจไปอย่างถูกต้อง รู้สึกอย่างถูกต้อง, ถ้าจิตเกิด ปราศจากวิชา ขึ้นมา
กัมม กัมมิต, นี่ก็เรียกว่าจิตประกอบด้วยวิชา คือปราศจากวิชา.

จิต โสฬสขึ้นมา มีในลักษณะที่ ปราศจากวิชา ก็เพราะว่าถูกระทบ
กระทบ ผสม ผสานกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เข้ามาจากภายนอก, ถูกปรุงไป
ตามอำนาจ ตามอิทธิพลของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เข้ามาจากภายนอก ถูกดึง
ให้เฉไปเป็นของใหม่ ไม่ใช่ภาวะเดิมของจิต; จิตจึงไปหลงในรูป ในเสียง ในกลิ่น
ในรส อะไรต่างๆ. นี่มีส่วนอย่างนี้ ที่เป็นข้อเท็จจริง ที่ทำให้เกิดเป็นปัญหา.

ถ้าจิตฉลาดอยู่ได้ตามเดิม มันก็มีแต่ความสงบเงียบ ไม่มีปัญหา; เหมือน
น้ำไม่มีลมพัด มันก็ไม่มีผิวที่เป็นคลื่น นี่ไปนั่งดูได้ที่ทะเล; ฉะนั้นคลื่นเป็นของ
ใหม่ที่สุก เพิ่งมีเมื่อลมพัด. นี่เราเฝ้าไปว่า "โอ๊ะ, มันมีตลอดกาลเว้ย, ที่ทะเลก็มีคลื่น
ตลอดกาล". ที่จริงเนื้อแท้ของน้ำได้มีคลื่น; คลื่นนั้นมีเพราะลมต่างหาก. น้ำมี
ลักษณะหยุด เกาะตัวเอง เรียบแน่นอยู่ตามปกติ; แต่พอคลื่นเข้ามากระแทก cohesion
อันนี้เปลี่ยนแปลงไป มันก็เป็นคลื่น เราก็ไปเห็นแต่คลื่น.

โดยทำนองเดียวกัน เวลาที่เราเห็นแต่สังขาร ที่ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลง
กันอยู่ อย่างยุ่งยากวุ่นวายที่สุด คือเกิดเป็นตัวเป็นตน เป็นของตน ตามความรู้สึกที่มัน
มากกระทบ; ทำให้สบาย ให้เอรีคอ์ร้อย หรือว่าไม่รู้สึกลสบาย ไม่เอรีคอ์ร้อย; นี่ตัวตน
เพิ่งจะปรุงขึ้นมาจากเวทนาอันนี้ ไม่ใช่มีอยู่เดิม เป็นของชั่วคราวเรื่อยๆ ไป แต่มัน
ติดต่อกัน จนเราไม่รู้สึกว่ามันเกิดขึ้นแล้วดับไป. ไปเห็นเหมือนทะเลเป็นคลื่นอยู่
ตลอดเวลา.

ในจิตนี้ก็เหมือนกัน มีคลื่นแห่งตัวกู - ของกูนี้ ทอยออกันอยู่; ไปดูที่โรมันจะเห็นแต่อย่างนั้น หลับเสียก็ไม่เห็นอะไร พอตื่นขึ้นมาก็เห็นแต่อย่างนั้น ก็โง่หลายชั้น โง่หลายชั้นหลายชั้น. ความทุกข์ก็ตั้งอาศัยอยู่ที่ความโง่นี้ : เห็นเป็นไม่ว่างน่ารักที่ตรงนั้น น่าเกลียดที่ตรงนั้น น่ากลัวที่ตรงนั้น สารพัดอย่างไม่ว่างได้. ตัวฉันก็รู้สึกนึก เป็นตัวฉัน, แล้วก็อะไรที่ดูใจก็เป็นของฉัน; นี้เกิดมาจากจิตตัวเดียวแท้ ๆ ที่ทำให้มีโลกอันมหาศาล มีค่ามีความหมาย.

จิตโง่ที่แรกก็โง่ว่าตัวกู แล้วก็มีของกูมากมาย; เพราะมันรู้สึกนึกได้ แล้วมันรู้สึกไปในทางเป็นตัวกู. ถึงแม้ว่าจะเป็นความคิดนึกที่ไม่ดีถือว่าเป็นกิเลส; รู้สึกเป็นตัวฉันเฉย ๆ กลาง ๆ บริสุทธิ์ นี้ก็เพราะจิตมันคิดเหมือนกัน. แต่แล้วจิตจะเป็นกลางหรือบริสุทธิ์อยู่อย่างนั้นไม่ได้ จะเป็นจิตกลาง ๆ อยู่อย่างนั้นไม่ได้ ต้องถูกกระทำโดยสิ่งที่เข้ามาหา ปรงเป็นจิตใหม่ๆ ใหม่ ๆ เรื่อย; ไม่ใช่เพียงว่าคิดนึกได้ว่ามีตัวกูนี้เท่านั้นยังเป็นกลาง ๆ อยู่ พอจะเรียกว่าอย่างนั้นก็ได้อีก, ถึงจะเป็นความสำคัญผิดว่ามีตัวกู แต่มันยังไม่ทันได้ทำอะไรให้เป็นเรื่องเดือดร้อน.

ตัวจิตแท้ ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นประภัสสร

พระพุทธเจ้าพูดถึง **จิตประภัสสร** จิตแท้ไม่มีกิเลสเข้ามายุ่งมากวน นั้นมันเป็นประภัสสร สว่าง สุกใส รุ่งเรือง แต่แล้วของข้างนอกเข้ามากระทบกระทั่งทำให้เปลี่ยนไป สูญเสียความเป็นประภัสสรคือเป็นตัวกู - ของกู.

นักคิดรุ่นหลัง ๆ เช่น pescartes (เดสการ์ท) ว่า “เขาคิดได้ แล้วต้องถือว่า มีตัวฉัน” มี tendency ว่า “ฉัน” ขึ้นมา; เขาก็มีได้หมายความว่า บาบหรือชั่ว หรือ

กรรมเลวร้ายอะไร อยากแต่จะว่าให้มีตัวขึ้นมา. แม้เพียงเท่านี้เราก็ถือว่าไม่ถูก เพราะว่าเป็นเพียงจิตตามธรรมชาติ แล้วคิดตามธรรมชาติ คิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้ได้. มีผู้คิดขึ้นมา แล้วจะเรียกผู้คิดว่าตัวฉันอย่างนี้ มันก็ถูกเท่าที่คนชนาคนั้น หรือคนชนิตนั้นจะมองเห็น. ทางพุทธศาสนาต้องการจะปฏิเสธให้มากไปกว่านั้น ให้จิตเป็นแต่เพียงสิ่งที่คิดได้ อย่าให้เป็นตัวฉันขึ้นมาเลย; ถ้าเป็นตัวฉัน ก็ให้เป็นสมมติที่ไม่มี ความหมายอะไร สักว่าสมมติว่ามันเป็นตัวฉัน อย่าเป็นตัวฉันที่ยึดมั่นถือมั่นว่าจริง อย่างนี้ มันก็ได้เหมือนกัน.

นี่ปัญหาทางปรัชญาที่มันเพื่อ เพื่อจนไม่มีประโยชน์อะไร เพราะว่าจับคู่กันตรงนี้ไม่ได้; ฉะนั้นการเถียงกันว่า มีตัวตนหรือไม่มีตัวตน จึงเถียงกันได้ เป็นปัญหาโลกแตก ต่างฝ่ายต่างมีเหตุผลที่จะพูด, มีเหตุผลสำหรับที่จะพูดเท่านั้น แต่ข้อเท็จจริงเป็นไปตามเดิม.

ทุกอย่างเป็นสักว่าธาตุ เป็นไปตามเหตุปัจจัย

เรามีบทมนต์พิเศษ ที่ว่า *ยถาปัจจุยํ ปวตุตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตฺติ*; นี้อุตส่าห์จำไว้ให้ดี; เป็น *ธาตุมตฺตเมเวตฺติ* ทั้งนั้น. นั่นเป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น อย่างมีตัวฉัน : จิตก็เป็นธาตุตามธรรมชาติ ความรู้สึกนึกคิดของจิต ก็เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; ไม่ใช่ *ชีโว* ไม่ใช่ *สตุโต* แล้วก็ *สุญโณ* คือว่างจากตัวตน.

คำว่า *สุญโณ* บทสวดท่ายนี้ คือ ว่างจากตัวตน; ถ้ายังมีความรู้สึก เป็นตัวตน นั่นคือกำลังใจ เพราะถูกของภายนอกมันครอบงำเอา ทางตา ทางหู ทางจมูก

ทางสั้น ทางกาย เข้ามาจากภายนอก มาครอบงำความคิดของจิต เป็นตัวฉันทัน : ฉันทันได้ ฉันทันดี ฉันทันร่อย ฉันทันไม่ร่อย, มันเป็นตัวฉันทันขึ้นมาอย่างนี้.

ขอให้มองดูจนเห็นว่า โดยทางรูปธรรม คือวัตถุธรรม ร่างกายอะไรก็ตาม ล้วน ๆ ก็ดี ไม่ใช่ตัวฉันทัน ไม่ใช่ของฉันทัน; โดยทางจิต ก็คือความรู้สึกนึกคิด หรือ สิ่งที่รู้สึก นึกคิด หรือสิ่งที่กำลังทำหน้าที่รู้สึกนึกคิด หรือว่า ความรู้สึกนึกคิดของมันก็ดี ไม่ใช่ตัวฉันทัน ไม่ใช่ของฉันทัน. ทั้งหมดนี้ สักว่าเป็นธาตุคามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ.

พระพุทธเจ้าเป็นนักวิทยาศาสตร์ ที่มากเกินไป จนนักวิทยาศาสตร์สมัยนี้ ก็เข้าใจท่านไม่ได้ คือเป็นวิทยาศาสตร์ *ทั้งรูปธรรมทั้งนามธรรม*, แล้วก็ที่คาบเกี่ยวกัน ระหว่างรูปธรรม นามธรรม เป็นความคิดที่รู้สึกขึ้นมา เป็นทิวฐิ ความคิดความเห็น อย่างนั้น อย่างนี้ นั้นมันอยู่ใน object ที่เรียกว่า object สำหรับวิทยาศาสตร์ทั้งนั้น. แต่นักวิทยาศาสตร์สมัยนี้ เขาไม่มองเลย ไม่เห็นเลย ไม่เกี่ยวข้องด้วยเลย.

เรากำลังพูดเรื่องความว่าง ตามหลักแห่งพุทธศาสนา หรือว่า ตามที่พระพุทธเจ้า ท่านบัญญัติขึ้นสอนก็ตาม เราต้องมองเห็นอย่างนี้ ว่า โลกใบนี้แห่งวัตถุ กิติ ในแห่งของนามธรรม กิติ หรือมันปนกันกิติ “ว่าง”. พอจิตมองเห็น อันนี้ จิตนั้นว่างไปเอง โดยอัตโนมัติ : จะว่างชั่วขณะชั่วคราว เพราะมันไม่ถึงที่สุดก็ได้ ก็เรียกว่า ว่าง จิตว่างเหมือนกัน, หรือมันว่างเด็ดขาดไป เป็นจิตพระอรหันต์ มันก็ว่างเหมือนกัน, ผลมันคล้ายกัน คือว่าตอนนั้น ไม่มีตัวกู - ของกู ที่จะทำให้เป็นทุกข์.

เราพูดขึ้นนี้ บางทีก็ว่าง รู้สึกเมื่อระอา แล้วสลัดออกไปได้เหมือนกัน ; แต่มันเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ชั่วครั้ง ชั่วคราว ชั่วระยะเวลาอันสั้น เรียกว่าไม่ถาวร.

แต่ว่าถ้าว่างที่ไรละก็ มันเป็นสะอาด สว่าง สงบ ที่นั่น สมายที่นั่น, มีสติปัญญาเกิดขึ้น. *สะอาด* คือไม่มีสกปรก, *สว่าง* คือ มีสติปัญญา, *สงบ* คือ *สมาย*. *จิตว่างที่ไร* มีความสะอาด สว่าง สงบ ที่นั่น ตามมากตามน้อย โดยคุณภาพหรือโดยเวลาก็ตาม.

จิตที่ว่างจะประกอบด้วยความรู้ สติ ปัญญา

อย่างไรเรียกว่าจิตว่าง? คือจิตที่กำลังรู้ หรือมีสติ มีปัญญา มีความรู้ อยู่ว่าโลกเป็นของว่าง ตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน, คือ *จิตที่กำลังมีความรู้*, หรือกำลังมีความเห็นแจ้งว่าโลกนี้ว่าง, หรือจิตที่กำลังไม่จับฉวยอะไร โดยความเป็นตัวตน, ว่าโดยผล ก็คือ *จิตที่กำลังสะอาด สว่าง สงบอยู่*.

จิตที่ว่าง ถ้าว่าในแง่ความรู้ ก็คือรู้ว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตน.

จิตที่ว่างในแง่ของการปฏิบัติ ก็คือกำลังไม่จับ ไม่ฉวยอะไร ไม่กุมอะไรไว้.

จิตที่ว่างในแง่แห่งผล ของการปฏิบัติ คือปฏิเวธนี้ก็คือ กำลัง สะอาด สว่าง สงบ สมายที่สุด.

ว่างนี้ว่าในแง่ของความรู้ ว่างในแง่ของการปฏิบัติ ว่างในแง่แห่งผล ของการปฏิบัติก็มีอย่างนี้; ถ้าว่างไปในแง่ใดแง่หนึ่ง ก็ว่างหมดทั้ง ๓ แง่. ถ้าจิตรู้จริงไม่ใช่รู้อย่างความรู้ แต่รู้อย่างพวก *realization* นี้รู้จริงๆ รู้สึกรู้จริงจริงๆ; ถ้าจิตว่างอย่างนี้แล้วมันก็ไม่จับฉวยอะไร แล้วกำลังสะอาด สว่าง สงบอยู่เป็นธรรมดา. ถ้ารู้จริงอย่างนี้แล้ว ก็มีการปฏิบัติ, แล้วก็มีผลของการปฏิบัติ.

ถ้าเราพูดถึงผลของการปฏิบัติเสียก่อน ว่า จิตกำลัง สะอาด สว่าง สงบ ; ว่านี่คือมีผลเป็นความว่าง มีปฏิบัติเป็นความว่าง มีความรู้เป็นความว่าง. ถอยกลับไปทางโน้นก็ได้เหมือนกัน, หรือจะพูดตรงกลางว่า จิตกำลังไม่จับฉวยอะไร มันก็มาจากข้างต้น คือความรู้ที่ถูกต้อง แล้วมีผลข้างปลาย ก็คือ สะอาด สว่าง สงบ. ฉะนั้น จิตว่าง คืออย่างนี้ มาจากความรู้ความเห็น คือญาณทัสสนะว่า “โลกมันเป็นของว่าง” ไม่รู้จะไปฉวยเอาอะไร ก็เลยไม่จับไม่ฉวยอะไร จึงกลับไปสู่สภาพที่สะอาด สว่าง สงบ ชนิดถาวรขึ้นมา ; อะไรมาทำให้มันอีกไม่ได้.

จิตว่าง จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ที่จะเป็นอย่างนี้โดยไม่มี ความทุกข์เลย.

ทฤษฎีในเรื่องว่าง มีเพียงรู้จักแล้ว ไม่มีความทุกข์

ถ้าเราจะพูดถึงทฤษฎี เกี่ยวกับเรื่องความว่าง หรือเรื่องสุญญตา มันก็มีอยู่ อย่างที่กล่าวมานี้โดยย่อ ๆ ส่วนนอกไปจากนั้นก็มองเห็นได้เอง ว่าโลกกำลังเป็นอย่างไร เรากำลังเป็นอย่างไร ในเวลานี้ก็เพราะว่าขาดความรู้เรื่องสุญญตานี้ หรือว่ามีความรู้เรื่องนี้. บทบัญญัติทาง ทฤษฎี ก็มีสั้น ๆ ว่า โลกว่าง แล้วจิตเห็นโลกว่าง กลายเป็นจิตว่าง ผลก็คือความไม่มีทุกข์ มีอยู่เพียง ๒ - ๓ บรรทัดเท่านั้น : บรรทัดแรกว่า โลกว่าง. บรรทัดที่ ๒ ว่า จิตว่างเพราะเห็นโลกว่าง นี่จิตว่างก็คือไม่มีทุกข์ หมกปัญหา. คนเรา ไม่มีทุกข์ต้องถือว่า หมกปัญหา.

พระพุทธเจ้าท่านสอนให้มุ่งหมาย เพียงที่สุดแห่งความทุกข์ ; อย่าไปโง่เอา ความสุข อะไรขึ้นมาอีก เพราะเป็นเรื่องสมมติ. พูดอย่างความจริงแท้ เป็น

absolute หรือ ultimate นี้ก็ว่า ที่สุดแห่งความทุกข์. พุทฺธอย่าง relative truth ของคน
โง่เป็น conventional mode of speaking ก็สุขอย่างนั้นอย่างนี้ : นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง,
เป็นโฆษณาชวนเชื่อ. ถึงแม้ว่าจะเป็นความรู้สึกรู้ว่า เป็นสุขอย่างยิ่งจริงๆ; จิตเป็น
ของว่างเสียแล้ว โลกเป็นของว่างเสียแล้ว ความสุขนั้นก็พลอยเป็นของว่างไปด้วย.

อย่าพูดให้เป็นเรื่องยั่ววนมากนัก พุทฺธไปตามจริงตรงไปตรงมา มีแต่ความ
ทุกข์ กับความดับไปแห่งความทุกข์ พอแล้ว : ทั่วความทุกข์เองก็ว่าง หรือความดับไป
แห่งความทุกข์ก็ว่าง; จะเกิดมีต้นมีก้านอะไรขึ้นมาอีกมันก็ว่าง : ความทุกข์ก็ว่าง
นิพพานก็ว่าง ก็เลยว่างกันหมด, ทุกสิ่งเป็นของว่าง จากตัวตน - ของตน.

นกร้องเตือนว่าเวลาหมด เดี่ยวจะไปบิณฑบาตไม่ทัน.

สุญญาธรรม

- ๑๐ -

สุญญาเกี่ยวกับการปฏิบัติ

๒๕ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเรานั้นได้
ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้
สำหรับจะได้พูดคุย เรื่องใด เรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับธรรมะที่
เป็นไปเพื่อความดับทุกข์. เรากำลังพูดคุยถึงเรื่องเกี่ยว
กับสุญญา เรื่องสุญญาส่วนทฤษฎี หรือหลักวิชาต่างๆ
ไปนั้น ได้พูดไปสิ้นสุดแล้ว ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา,
ในวันนี้จะได้พูดถึงเรื่อง สุญญา ในส่วนการปฏิบัติเป็น
ครั้งแรก.

เมื่อรู้ทางวิชาพอสมควรแล้วควรต้องปฏิบัติ

ทำไมจึงพูดเรื่องนี้ โดยในหัวข้อว่า สุญญาในส่วนการปฏิบัติ? ทุกๆ คน
ก็พอจะตอบได้ด้วยตัวเองว่า พอรู้เรื่องเกี่ยวกับวิชาพอสมควรแล้ว เราก็ลงมือปฏิบัติด้วย

กันทั้งนั้น ไม่ว่าจะการงานใดๆ. เพราะว่าประโยชน์นั้น มันอยู่ที่มีการปฏิบัติ; เพียงแต่รู้เรื่องนั้นๆ ยังไม่มีการปฏิบัติ เรียกว่ายังไม่มีประโยชน์ หรือมีประโยชน์น้อยเกินไป ไม่สมกับการที่จะลงทุนศึกษาเรื่องนั้นๆ. โดยเฉพาะเรื่อง ธรรมะนี้มุ่งหมายเพื่อจะมีการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง; เมื่อรู้เรื่องเกี่ยวกับความดับทุกข์แล้ว ก็ต้องปฏิบัติโดยสิ้นเชิง หรือว่า ถึงที่สุดด้วยเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นเราจะได้ทุกคนถึงเรื่องสุญญา เกี่ยวกับการปฏิบัติ.

สำหรับ การปฏิบัติ นั้น ก็คือการปฏิบัติ ตามหัวข้อที่ได้เรียนมา ศึกษา มาในส่วนทฤษฎีนั่นเอง, หากแต่ว่าได้ประมวลส่วนทฤษฎีทั้งหลายเข้าด้วยกัน แล้วปรุงขึ้น เป็นหลักสำหรับปฏิบัติ ชั้นใดชั้นหนึ่งเป็นลำดับๆ ไป กว่าที่จะถึงที่สุด; เพราะฉะนั้น การบรรยายในส่วนการปฏิบัติ ก็ต้องพูดถึงเรื่องทีกล่าแล้วในส่วนทฤษฎี หากแต่ว่าจะชี้ให้เห็นว่า จะต้องปฏิบัติอย่างไร ในหัวข้อนั้นๆ เท่านั้นเอง.

หัวข้อใหญ่ของการปฏิบัติอยู่ที่ “มีสติอยู่เสมอ”

ที่หัวข้อใหญ่ของการปฏิบัติ ก็สรุปลงได้ในพระพุทธานุญาตที่ว่า “เธอจงมีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ”; มีสติก็คือปฏิบัติให้มัน มีสติ ขึ้นมาในที่นี้ก็หมายถึง ปัญญา หรือ สัมปชัญญะ ที่เราสามารถทำให้สติ ทำหน้าที่ ของมัน ได้ทันท่วงที แล้วก็ ตลอดเวลา ด้วย. สติไม่มา สัมปชัญญะก็ยังไม่มา หรือสติไม่มา ความรู้หรือปัญญาต่าง ๆ มันก็ไม่มา ดูราวกับว่าไม่ได้เกิดขึ้น. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าสตินี้ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ; ถ้าไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าคงจะไม่ตรัสว่า จงมีสติเห็นโลกว่างอยู่เสมอ คงจะตรัสว่าเห็นโลกว่างอยู่เสมอ เฉยๆ ก็พอแล้ว.

นี่ก็เป็นอันว่า การปฏิบัติ จะต้องปฏิบัติชนิดที่เรียกว่า มีสติ แล้วก็ อยู่เสมอ
 คั่งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สตินั้นมันเกี่ยวกับความรู้. เพราะฉะนั้นก็ถามว่า ความรู้ของสติ
 นั้นว่าอะไร? ก็ว่า เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง; เหมือนที่เราได้กล่าวมาแล้ว
 อย่างช้า ๆ ชาก ๆ ว่า โลกว่างจากสิ่งที่มีตัวตน หรือเป็นของตน ซึ่งเป็น
 หลักของสัจธรรมในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ไม่ใช่สัจธรรมนอกพุทธศาสนา หรือ
 สัจธรรมอันธพาลอื่น ๆ. เพราะฉะนั้นการระวังไม่ให้พลัดตกออกไปสู่สัจธรรมอันธพาล
 นั้นก็เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญ ให้เป็นสัจธรรมที่ถูกต้องในพุทธศาสนาอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น
 จึง เริ่มข้อปฏิบัติ ของเราด้วยการ ระวังสัจธรรมอันธพาล.

ต้องเริ่มข้อปฏิบัติ ด้วยไม่ตกสู่สัจธรรมอันธพาล

จะพูดให้เป็นหลักเรื่องสังเกตได้ง่าย ๆ ว่า ยกตัวอย่าง เช่น การฆ่าตัวตาย
 มีได้ทั้งโดยสัจธรรมอันธพาล และสัจธรรมแท้จริง. คนฆ่าตัวตายประชดตัวเอง ด้วย
 โมโหขึ้นมา หรืออะไรทำนองนี้ ว่าไม่ใช่ตัวตน แล้วก็ฆ่าตัวเองตายอย่างนี้ ก็มีได้
 เหมือนกัน เรียกว่าโดยสัจธรรมอันธพาล.

ถ้าว่าโดยสัจธรรมที่แท้จริง มีการฆ่าตัวตายก็ได้; เช่นที่เราอ่านพบเรื่อง
 ในพระไตรปิฎกแท้ ๆ ที่มีพระอรหันต์องค์หนึ่ง ทำลายชีวิตของตนเอง. ข้อนี้จะเท็จ
 จริงอย่างไร ก็ไม่มีใครชี้ขาดได้ หากแต่ว่าเรื่องนั้นได้มีอยู่ในพระไตรปิฎก และเป็นที่ยอมรับกัน
 ว่าเป็นพระอรหันต์. ได้กล่าวมาแล้วแทบตลอดเวลาที่ ในขณะที่มีจิตว่าง
 ก็ประกอบอยู่ด้วยสัจธรรมอันธพาลนั้น เต็มอยู่ด้วยสติปัญญา ฉะนั้น ถ้าจะมีการฆ่าตัวตาย
 สำหรับผู้ที่มีสัจธรรมอันธพาลที่แท้จริง มันก็ต้องทำด้วยสติปัญญา.

ที่นี้ เรามาสังเกตดู จะเห็นได้ว่า มีกล่าวไว้ในพระกัมภีร์เพียงเรื่องเดียว แล้วพระอรหันต์องค์อื่นๆ อีกตั้งร้อยตั้งพันนี้ ก็ไม่ได้มีการกระทำฆ่าตัวตาย ในเมื่อมีทุกขเวทนาสาหัส. แต่ที่นี้ถ้าหากว่าเราจะถือหลักว่า เรื่องนี้จะจริงหรือไม่จริงโดยอาศัยหลักมหาปเทศ ที่มีหลักอยู่ว่า : ถ้ามีปัญหอะไรเกิดขึ้น ให้ไปเปรียบเทียบกันดู กับกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เป็นกฎเกณฑ์ส่วนใหญ่ทั้งในธรรมะและวินัย ; ถ้าเข้ากันได้กับกฎเกณฑ์ส่วนใหญ่ ก็ถือว่าถูกต้อง. หรือถือเป็นหลักได้, ถ้าไม่เข้ากันก็บ๊อคออกไปว่าไม่ใช่หลักที่ถูกต้อง.

เรื่องพระอรหันต์ฆ่าตัวตายอย่างนี้ ถ้ามองในแง่ที่ว่า ถูกต้องกับหลักเกณฑ์ทั่วไป ก็ได้เหมือนกัน; แต่มีข้อแย้งอยู่ที่ว่า ไม่จำเป็นจะต้องทำอย่างนั้น เพราะว่ายังมีทางที่จะทำอย่างอื่น. นี้เรารู้ไม่ได้ว่าข้อเท็จจริงของพระอรหันต์องค์นั้น มีอยู่อย่างไร; อาจจะต้องว่าโดยหลักทั่วไปมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ก็ทำอะไรไม่ผิด.

ที่ยกตัวอย่าง มาให้ฟังนี้ มิได้หมายความว่า จะเป็นการแนะนำให้ทำอย่างนั้น เพียงแต่จะเอามาเปรียบเทียบว่า สุญญตาอันธพาล กับสุญญตาแท้จริง ย่อมทำอะไรได้ ในรูปที่ดูภายนอกแล้ว มันเหมือนกัน. จริยธรรม หรือ ศีลธรรมของคนบางชาติบางศาสนาที่ว่า จะช่วยทำลายชีวิตสัตว์ที่เจ็บปวดทรมานทุกข์ทรมาน ไม่มีทางรักษาแล้ว ให้มันตายลงไปเสียทันที ถือว่าเป็นการถูกต้อง; อย่างนั้นมันก็มีเหตุผล เมื่ออาศัยหลักอันนี้ คือว่าการทำลายมันเสียนั้น จะเป็นด้วยสุญญตาอันธพาลก็ได้ สุญญตาแท้จริงก็ได้. นี่จึงว่าต้อง ระวังส่วนที่เป็นสุญญตาอันธพาล คือไม่มีสติปัญญาที่ถูกต้อง.

ที่จะเป็นไปได้ง่ายๆ ก็เช่นว่า *สุญญตาอันธพาล* มันก็ *จะร้องตะโกนขึ้น* ว่า *ถ้าว่างจากตัวตนแล้ว แกก็อย่ากิน อาหารซี แกก็อย่านุ่งผ้าซี แกก็อย่ามีที่อยู่อาศัย* แกก็ *อย่ากินยาแก้โรคซี*; เสียงสุญญตาอันธพาลก็อาจจะเกิดขึ้นมาอย่างนี้.

ที่นี้สำหรับ สุญญาตาที่แท้จริง ก็มีได้เหมือนกัน ที่มีเหตุผลหรือ มีสติบัญญัติ
ที่ว่าจะไม่กินอาหาร เฉพาะในกรณีอย่างนี้ ๆ, หรือจะไม่นุ่งผ้า หรือจะไม่อยู่ในที่อาศัย
หรือจะไม่กินยา เฉพาะในกรณีอย่างนี้ ๆ; ฉะนั้นการที่พระอรหันต์จะกินอาหาร หรือ
จะนุ่งผ้า หรือจะกินยา หรือจะอยู่ในที่อาศัยนั้นก็มิมีเหตุผล หรือมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี
ที่ยังทำให้ต้องกินอาหาร หรือนุ่งผ้า หรืออะไรทำนองนี้อยู่. **ระว่างสุญญาตาอันธพาล**
โดยเหตุที่ว่ามันทำอะไรได้เหมือนกัน กับสุญญาตาที่แท้จริง. **นี่เป็นข้อแรกที่จะต้อง**
ระว่างสังวรในเรื่องของการปฏิบัติ เกี่ยวกับสุญญาตา.

การปฏิบัติที่ถูกต้อง เห็นความว่างอยู่เสมอ

ที่นี้เราจะพูดถึงเรื่อง **ตัวการปฏิบัติโดยตรง** ต่อไป หลักปฏิบัติที่เป็นพื้นฐาน
และเป็นตัวการปฏิบัติที่แท้จริง และปฏิบัติได้ตลอดเวลา นั้น ก็คือการปฏิบัติที่เห็นความ
ว่าง อยู่เสมอ ทั้งใน **ตัวสิ่งที่ถูกกระทำ** และ **ตัวสิ่งที่สมมติว่าเป็น ผู้กระทำ.** **เรื่อง**
ใหญ่ ๆ มันก็อยู่ที่เรื่อง **อาหาร** เรื่อง **เครื่องนุ่งห่ม** **เครื่องอยู่อาศัย** และ **เครื่องเย็บยา**
รักษาโรค อื่นนั่นเอง; **เพราะว่ามนุษย์ไม่มีเรื่องอะไรที่จำเป็นเท่ากับเรื่องบัจฉัยทั้ง**
๔ อย่างนี้ เราต้องมีอาหาร มีเครื่องนุ่งห่ม มีเครื่องอาศัย แล้วก็มียาแก้โรค.

แต่ที่นี้มันมีความสำคัญอยู่ที่ว่า **สิ่งทั้ง ๔** นั้นมันกลายเป็นเรื่องเกิน ไปก็ได้
ไม่เป็นแต่เพียงสิ่งที่จำเป็น; มันกลายเป็นเรื่องเกิน ไปก็ได้ **ที่จะอวดมั่งอวดมี ว่ามีมาก**
หรือจะอวดสวยอวดงามในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ :-

เรื่องอาหาร เราก็จะมีให้มาก **เราก็จะมีให้ทรูหรา** ศิลปะประดิษฐ์อาหาร
กำลังบัว กำลังเพื่ออยู่ในโลกนี้ **รวมทั้งประเทศไทยด้วย; ไปเสียเวลาเรื่องนี้ ก่อนที่**

จะไปเสียเวลาเรื่องความสงบสุขอันแท้จริง นี่ก็เป็นโทษของการที่ไม่เห็นสิ่งที่เรียกว่า
 สุญญตา เกี่ยวกับอาหาร.

เครื่องนุ่งห่ม ก็เหมือนกัน ถ้าเท่าที่จำเป็น มันก็ไม่ยุ่งยากลำบากมากมาย
 นัก; แต่ไปต้องการให้มันมาก เพื่อเลือก เพื่ออะไร ก็ตามใจ แล้วให้สวยหรูหรา
 อย่างที่บ้ากัน ไปเป็นพัก ๆ เป็นแฟชั่นอันหนึ่ง มันก็มากมายเหลือประมาณ.

ที่อยู่อาศัย ก็ทำนองเดียวกัน ถ้าเท่าที่จำเป็นแก่ชีวิตแล้ว ก็ไม่ยุ่งยากลำบาก
 เหมือนเตี้ยนี้ หากเงินตลอดชีวิต ก็แทบว่าจะสร้างบ้านให้เป็นที่พอใจตัวก็ยังไม่ได้ ทั้งที่
 ความจำเป็นไม่มีมากเท่านั้น.

ยานักโรค ก็เหมือนกัน ต้องลำบาก ในข้อที่ว่าทำให้เป็นเครื่องสำอาง
 ก็กลายเป็นของกินอร่อย ชวนกินไปทำนองนี้. ในครั้งพุทธกาล ไซมูตร กูต เต่า
 คิน. มูตร คือบัสสาวะ กูต คืออุจจาระ ซี้เต่า แล้วก็คิน ประกอบกันด้วยน้ำมูตร
 เป็นหลัก อะไรทำนองนี้เป็นต้น; เขาไม่มุ่งหมายความสวยงาม หรือเอร็ดอร่อย ของ
 สิ่งที่เป็นยา.

หลักปฏิบัติให้เห็นว่างทั้งในตัวยุคคลและสิ่งต่าง ๆ

ที่นี้ที่ว่าปฏิบัติให้เห็นว่างในสิ่งทั้ง ๔ นี้ ก็ทั้ง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม
 ที่อยู่อาศัย และยานี้ มันยังไม่พอ, ต้องปฏิบัติให้เห็นว่าง ในตัวยุคคลผู้เข้าไปกินไป
 ใช้ ไปอะไรสิ่งเหล่านั้นด้วย; ฉะนั้นจึงต้องปฏิบัติตามหลักที่เราสวดท่องกันอยู่ทุกวัน

ที่ผมเรียกว่าหัวใจพระพุทธศาสนา ที่ยื่นให้ตั้งแต่วันแรกที่เข้าวัดมาบวชนั้น คือ *ยถาปัจจุยํ ปวตุตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ ยทิตํ จีวรํ ตทูปกฺกชฺชโก จ ปุคฺคโล ธาตุมตฺตโก นิสฺสตุโต นิชฺชิวํ สุลฺโล*. ทุกคนจำได้ที สวดท่องแปลอยู่ทุกวัน นั่นคือทั้งหมดของ การปฏิบัติเรื่องสัจจะ ที่สำคัญที่จำเป็นที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับบรรพชิต, สำหรับฆราวาสก็ต้องปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่ในอันที่มันลดลงไปหรือรองลงไป.

จีวร แปลว่า เครื่องนุ่งห่ม คำนี้ใช้ได้แม้แต่เครื่องนุ่งห่มของฆราวาส เครื่องนุ่งห่มของฤๅษีชีไพรอะไร เรียกว่า จีรกีมี จีวรกีมี เหมือนกัน คือแปลว่าเครื่องนุ่งห่ม ปกปิดกาย; ไม่นุ่งห่มมันก็ลำบาก, นุ่งห่มมากเกินไปมันก็บ่า. *เครื่องนุ่งห่มและผู้ทำการนุ่งห่ม ธาตุมตฺตโก* – เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ: ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ แยกคู่โดยความเป็นธาตุ. *ยถาปัจจุยํ ปวตุตมานํ* – กำลังหมุนไปเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจไม่มีอะไรคงที่. เช่น จีวร นี้ มัน มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในอณู หรือในปรมาณูของจีวรเหล่านั้นอยู่เนืองนิจ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความผุพังเท่านั้น, สีที่ข้อมจีวร หรือจีวรเอง หรืออะไรก็ตามใจ เปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ, ไม่มีตัวมันเองที่คงทนถาวร ที่จะต่อต้านความเปลี่ยนแปลงนี้ได้.

ตัวนุ่งเครื่องนุ่งห่ม นี้ก็เหมือนกัน เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ. ถ้าดูด้วยตาธรรมะหรือว่าธรรมจักษุแล้ว จะเห็นว่าคนเราคนหนึ่ง มันมีการประกอบด้วยธาตุ ที่กำลังไหลเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างน่ากลัวที่สุดในภายใน; แต่ว่าละเอียดประณีตจนมองด้วยตาไม่เห็น. ที่เห็นนั่นเป็นส่วนหยาบส่วนที่เป็นไปช้า ๆ ไม่น่ากลัวเท่าไร, และสำคัญอยู่ที่บว่า *นิสฺสตุโต* – ไม่ใช่สัตว์, *นิชฺชิวํ* – ไม่ใช่ชีวะ ไม่ใช่วิญญาณ เจตภูต, *สุลฺโล* – ว่างจากตัวตน.

นี่คือ ปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา เกี่ยวกับเรื่องอนัตตาหรือสุญญา
ปฏิบัติเกี่ยวกับ เครื่องนุ่งห่ม อย่งไรก็ปฏิบัติเกี่ยวกับ อาหาร อย่งนั้น ที่อยู่อาศัย ก็อย่าง
นั้น ยาแก้โรค ก็อย่างนั้น.

ปฏิบัติอย่างหนึ่งของกันความรู้สึกที่เป็นตัวตน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกที่
เป็นทุกข์ ในเมื่อมันอ่ร่อยหรือไม่อ่ร่อย เมื่อมันสวดยหรือไม่สวดย มันสบายหรือไม่สบาย
ตัวตนเกิดหลังจากความรู้สึกอ่ร่อย หรือไม่อ่ร่อยเป็นต้น คือจิตที่มันรู้สึกขึ้นมาว่ากูไม่อ่ร่อย
แล้วโกรธแล้วเกลียด ก่อนนั้นมันไม่มีจิตที่เป็นความรู้สึกอย่างนี้.

สิ่งที่เรียกว่า ตัวตน นี้ มัน เกิดขึ้นหลังจากเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ
ไป; ฉะนั้น ความรู้สึกเรื่องเวทนาจะเกิดขึ้น เมื่อมีการกินอาหาร การนุ่งห่ม การอยู่
อาศัย หรือการกินยาแก้โรค จะมีเวทนาเกิดขึ้นได้หลายอย่ง หลายทาง หลายชนิด
ล้วนแต่เป็นเหตุ ให้เกิดความรู้สึกที่เป็นตัวกูทั้งสิ้น. ตามหลักที่ว่า เวทนาให้เกิดตัณหา
- ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; นี่มันเริ่มตั้งครรรภ์ที่ตรงนี้แล้ว อุปาทานให้เกิดภพเกิดชาติ
ให้ เป็นตัวกู ไผ่ล่อออกมาคราวหนึ่ง ๆ ในเมื่อเรามีวิชาคือเวทนานั้น ๆ; ถ้าเรามี
วิชาต่อเวทนา ตัวกูก็ไม่เกิด.

หลักสำคัญที่ต้องฝึกปฏิบัติอยู่ที่เรื่องปัจจุยสี่ ให้เห็นว่าง

หลักปฏิบัติที่แท้จริง ที่สูงสุด ที่สำคัญที่สุดอะไรมันอยู่ที่นี้; เพราะว่าคน
เราต้องกินอาหาร ต้องนุ่งห่ม ต้องอยู่อาศัย ต้องเจ็บไข้ได้ป่วยอะไรอยู่เสมอ มีเรื่องเท่า
นี้ที่จริง ๆ. แต่คนเราไปขยายออก ให้มากไปจากเรื่อง ๔ เรื่องนี้ จน เป็นความทุกข์

ที่ลืบน้าออกไป ก็บหน้าออกไปๆ ก็บหน้าออกไป จนเป็นการแย่งชิงอย่างใหญ่หลวง
คือสงคราม มหาสงครามอะไรนี้.

ถ้าคัดค้านเหตุที่นี้เสียได้ ความทุกข์ ส่วนตัวหรือส่วนโลกทั้งหมดก็ไม่มี.
การปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญาตาในอาหาร ในเครื่องนุ่งห่ม ในที่อยู่อาศัย และในสิ่งที่เป็นการ
การเยียวยารักษาโรค นี้เป็นข้อแรกที่สุด, เป็นทั้งเบื้องต้น เป็นทั้งตรงกลาง เป็นทั้ง
เบื้องปลาย; หมายความว่า เป็นพระอรหันต์กันไว้ ก็เพราะข้อนี้, แล้วจะอยู่เป็น
พื้นฐานทั่วไปในโลกนี้ โดยไม่มีความทุกข์ ก็ต้องข้อนี้, แม้ที่สุดแต่เรื่องๆ ที่เรียกว่า
คอร์ปชั่นมันก็มีมูลมาจากปฏิบัติผิดในข้อนี้.

หลักปลีกย่อย : ๑. เห็นทุกสิ่งมีแต่ “ทุกข์”

ที่นี้ จะแยกให้ปลีกย่อยออกไป ก็ยังมีอีกหลายแขนงหรือหลายสาย ในการ
ปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญาตา. หลักใหญ่และโดยตรง และพูดไว้โดยตรงก็มี เรื่องบัจจัยสี่
และผู้บริโภคบัจจัยสี่ ซึ่งจะต้องถูกพิจารณาโดยความเป็นของว่างจากตัวตน.

ที่ว่าเรื่องอื่นก็ยังมี แงอื่นก็ยังมีนั้น มันเป็นเรื่องที่ว่าพิเศษเฉพาะคน หรือ
เหมาะสมเฉพาะคนที่ จะพิจารณา ที่จะให้พิจารณา เพื่อประกอบกันเข้ากับหลักส่วนใหญ่
หรือส่วนกลาง; เช่นเห็นว่าไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์ นี้ก็เป็นหลักอันหนึ่ง:
เห็นสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์.

คำว่า “ความทุกข์” นี้ เรารู้จักกันน้อย รู้จักในความหมายที่ว่าเจ็บปวด
ที่จริง สิ่งนี้ไม่ได้เจ็บปวดอยู่ก็เป็นความทุกข์; ความความหมายนี้ คือ ไร้สาระอย่างน่า

เกลียดที่สุด, ว่างจากสาระอย่างน่าเกลียดน่าชังที่สุด, นี้ก็เรียกว่าความทุกข์ ในความหมายที่สูงสุด. ที่ว่า ทนยาก ทนทรมาณ นี้เป็นความหมายชั้นเล็ก ๆ ที่ใครก็รู้สึก สนุกและแผนก็รู้สึก ถ้าเป็นความทุกข์ชนิดนี้.

แต่ถ้าความทุกข์ตาม ความหมายของคัมภีร์นี้ ทุ แปลว่า น่าเกลียด ขะ แปลว่า ว่าง หรือ ไร้สาระ. ทุกสิ่งเป็นของว่าง ไร้ตัวตนอย่างน่าเกลียดน่าชัง น่าเอือมระอาที่สุด, แล้วมองเห็นว่าสิ่งต่างๆ ไม่มีอะไร นอกจากความทุกข์ นี้ก็ใช้ได้เหมือนกัน.

มีหลักในบาลีว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้ว หามืออะไรเกิดขึ้นไม่ นอกจากความทุกข์แล้ว หามืออะไรดับไปไม่” เป็นคำกล่าวที่มีชื่อเสียงของพระภิกษุณีแก่ชราองค์หนึ่ง. พระเถรีที่เป็นพระอรหันต์องค์นี้อยู่ไปจนแก่เฒ่า จึงพูดอย่างนี้ได้; เพราะว่าเห็นอะไรมาตลอดเวลา. เห็นชีวิตแต่หนหลัง มีแต่ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของอะไรเล่า? ก็ของสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ทั้งสิ้น. ของทุกอย่างที่ดูแล้วน่าเกลียด น่าระอา; จะเป็นเรื่องสังขารร่างกาย นี้ก็ดี, ความรู้สึกนึกคิดของมันก็ดี, สิ่งภายนอกที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ก็ดี, ล้วนแต่รวมความหมาย ในคำๆเดียวว่า “เป็นทุกข์”; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เช่น ความชรา^๕ เป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่าชัง.

ความน่าเกลียดอะไรนั้น ในความรู้สึกของพระอรหันต์นั้น ไม่ได้รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะมีจิตใจเห็นความว่างของสิ่งเหล่านี้แล้ว; แม้ว่าทุกขเวทนาจะเกิดขึ้นจากทางใดทางหนึ่ง ก็เป็นสิ่งที่เห็นเป็นของธรรมดา ก็ว่าเป็นเรื่องของสิ่งนั้นเอง ไม่ใช่ของเรา, แล้วความรู้สึกที่ว่าเป็นตัวเรานั้นไม่อาจจะเกิดขึ้นอีก ก็ว่าเป็นของสิ่งเหล่านี้

นั่นเอง จึงใช้คำว่า “สิ่ง” ; **ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป** นอกจาก “สิ่ง”
ที่เรียกว่าทุกข์เท่านั้น.

คำกล่าวนี้มุ่งหมายจะให้ดูในแง่ที่ว่ามันรุนแรงออกไปแง่หนึ่ง คือแง่ของความ
ทุกข์ ; การปฏิบัติจึงตั้งหน้าตั้งตามีสติสัมปชัญญะ ที่จะมองเห็นในแง่ที่เป็นทุกข์
ที่เป็นกองทุกข์ ก็ทำให้มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอไป ก็ได้เหมือนกัน
เพราะไม่มีอะไร นอกจากสิ่งที่เรียกว่าทุกข์.

การปฏิบัติอย่างนี้ ไม่ใช่ต้องการให้อยู่ ด้วยความอิทหนาระอาใจ ไม่มีความ
สงบสุข ไม่มีความสบาย ไม่ใช่ต้องการให้ฆ่าตัวตาย ; แต่ต้องการให้มีจิตใจอยู่เหนือ
สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น. อย่าให้มันสร้างความรู้สึกที่กระทบกระทั่งแก่จิตใจ หมายความว่า
บัตของสกลปรกนนำเกลียดน่าชังออกไปเสีย อย่าเอาเข้ามา. นี้ก็เรียกว่าเป็นข้อปฏิบัติ
ที่ทำให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง เช่นเดียวกับเห็น เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย
ยาแก้โรค และบุคคลผู้เข้าไปใช้มันนั้น เป็นสักว่าธาตุนั้น. ทุกอย่างในโลกก็เป็นของ
ว่างไป : ตัวคนผู้บริโภคนำก็ว่างไป, ตัวสิ่งที่ถูกบริโภคก็ว่างไป, โลกนั้นมันก็ไม่มีอะไร
คือตัวผู้กระทำ กับตัวสิ่งที่ถูกกระทำเป็นของว่างไป มันก็มีแต่ของว่าง มีแต่ความว่าง.

ที่นี้ เราเห็นความว่างในลักษณะที่นำเกลียดน่าชังยิ่งขึ้นไปอีก ก็คือใช้คำว่า
ทุกข์ ทุ แปลว่า นำเกลียด ชัง แปลว่า ว่าง ; ทุกชัง แปลว่า ว่างอย่างนำเกลียด
น่าชัง. ถ้าใช้ว่างตามธรรมดา มันยังไม่มีแรงพอที่จะให้เกิดความเบื่อหน่ายคลาย
กำหนด จึงใช้ “ว่างอย่างนำเกลียดน่าชัง”.

๒. เห็นทุกสิ่ง มีแต่เปลี่ยนแปลง ประดุจแห่ง ของธรรมชาติ

หลักอันอื่นต่อไปอีกที่จะ ปฏิบัติ ก็คงจะมุ่งให้เกิดความเบาสบาย ก็ไม่
 อยากเห็นของน่าเกลียดน่าชังมากมายนัก ก็มีหลักที่ให้เห็นความไหลเวียนเปลี่ยนแปลง
 ก็คือเห็น ไม่มีอะไรนอกจากการประดุจแห่งของธรรมชาติ: มองดูในแง่ที่ว่าไม่มีอะไรเลย
 นอกจากการประดุจแห่งของธรรมชาติ. เกี่ยวกับเรื่องนี้มีหลักที่เป็นมาลึว่า “เป็นเพียง
 การเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ, เป็นเพียงการสืบทอดของสิ่งที่ประดุจกันล้วน ๆ ;
 มี ๒ ประโยคเท่านั้น : เป็นเพียงการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ, เป็นเพียงการสืบทอด
 ของสิ่งที่ประดุจกันซึ่งกันและกันล้วน ๆ. จะพูดเป็นภาษาบาลีก็ได้ เกี่ยวกับคุณจะลำบาก
 ยุ่งยากในการจัดการจำ เป็นคำกลอนที่เพราะมาก ว่า *สุทฺธิ ธมฺม สมฺปฺปนฺนํ, สุทฺธิ
 สงฺขารสนฺตติ* เป็นคำกลอนในภาษาบาลี ใจความของมันว่า ไม่มีอะไรนอกจากการ
 เกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ, การสืบทอดกันของสิ่งที่ประดุจกันซึ่งกันและกันล้วน ๆ.

นี่ก็เป็นจอมปัญญา : มองเห็นกว้างขวางหมดทั้งจักรวาล, ทั้งสากลจักรวาล
 หรืออะไรทั้งหมด ที่มนุษย์จะรู้จักได้ หรือรู้สึกได้ ว่าทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ทำอะไร นอกจาก
 จากการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมชาติล้วน ๆ. *สมฺปฺปนฺนํ* แปลว่า *เกิดขึ้นพร้อม* ;
 หมายความว่า สิ่งเดียวเกิดขึ้นไม่ได้ ต้องหลายสิ่งพร้อมเพรียงกันทำการเกิดขึ้นมา. นี่คือ
 สากลจักรวาลที่เป็น *phenomena* ปรากฏแก่หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ของมนุษย์.

๓. เห็นทุกสิ่งเป็นเพียงการสืบทอดกันไม่หยุด

นี่มองอีกแง่หนึ่งที่เรียกว่า เป็นเพียงการสืบทอดกัน อย่างไม่หยุดหย่อน
 ของสิ่งซึ่งประดุจกัน ซึ่งกันและกันล้วน ๆ ; นี้ก็ว่า สิ่งเหล่านั้นไม่ได้หยุดเฉย ๆ. ที่ว่า

“เกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ”, ที่เกิดขึ้นมาได้ เพราะ มันกระทำแก่กันและกัน คือ **ปรุงแต่งซึ่งกันและกัน**; อย่างคุณเรียนวิทยาศาสตร์มาบ้าง ก็รู้ว่า สารอะไรต่างๆ มันทำหน้าที่ปรุงแต่งกันอย่างไร เป็นธาตุขึ้นมา เป็นอะไรขึ้นมา จากธาตุเหล่านั้น จนกระทั่งเป็นโลก เป็นสัตว์ เป็นคนนี่ นี้เรียกว่ามันมีการปรุงแต่ง.

การปรุงแต่งนี้สืบทอดกันเรื่อยไม่มีหยุด เรียกว่า **สันตติของสังขาร** คือ การสืบทอดของสิ่งซึ่งปรุงแต่งซึ่งกันและกัน แล้วยัง **ล้วน ๆ**; หมายความว่าไม่มีอะไรนอกจากนั้น; เพราะฉะนั้นจึงไม่มีส่วนที่จะเป็นคน เป็นตัวเป็นตน ที่เรียกว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล อะไรทั้งนั้น. แม้ในตัวคนในสัตว์ตัวนั้น มันก็เป็นแต่เพียงการสืบทอดกัน อย่างไม่ขาดสาย ของสิ่งซึ่งปรุงแต่งซึ่งกันและกัน.

นี่ก็ไปดูส่วนที่เป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ทั้ง ๔๒ ส่วน ในส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนที่เป็นเลือด เป็นหนอง เป็นอะไรที่เป็นน้ำนั้น, ส่วนที่เป็นความร้อน เป็นไฟ เป็นลม, เราก็ดูมันในลักษณะปรุงแต่งอย่างนี้; แล้วก็ดูออกไปถึงข้างนอก ก็เหมือนกัน, สิ่งอื่นก็เหมือนกัน, สิ่งทั้งหลายที่มีชีวิตก็เหมือนกัน, ก็เห็นเป็นเพียงการปรุงแต่ง ที่ปรุงแต่งซึ่งกันและกัน โดยไม่หยุดไม่หย่อน, **สันตติ** คือ **สืบทอดกันโดยไม่หยุดไม่หย่อน**.

พระอรหันต์องค์หนึ่ง ถูกโจรมาคุกคามจะฆ่า เพราะความเกลียดชังเป็นส่วนตัว หรืออะไรทำนองนี้; เอาอาวุธเอาอะไรมาพร้อมที่จะฆ่า พระอรหันต์องค์นั้น นั่งยิ้มเฉยอยู่. พวกโจรก็ชะงัก ตกตะลึงว่า เอ้า, ทำไมเป็นอย่างนี้ ก็เลยอ้อนวอนถามว่าท่านทำไมจึงไม่รู้จักกลัว? ท่านก็บอกอย่างนี้ : **สุทธิ ธรรม สมุปปันนํ - เกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ, สุทธิ สงฺขาร สนฺตติ - การสืบทอดแห่งสังขารล้วน ๆ, ไม่มี**

ตัวฉัน “ไม่มีตัวฉัน” มันเป็นเพียงเท่านั้น. *ตสฺสนฺตสฺส ยถาภูตํ อยํ น โทคิ*
คามณิ - ผู้ใดเห็นอยู่อย่างนี้ ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้นั้น. นี่คือคำตอบของพระ-
 อรหันต์องค์นั้น ว่าธรรมที่กล่าวนั้นทำให้ฉันมิได้กลัวแก่. นี่ทำให้พวกโจรเหล่านั้น
 เปลี่ยนความคิดนึกรู้สึกไปหมดสิ้นเชิง ในขณะนั้น กลายเป็นขอบวช แล้วกลายเป็น
 พระอรหันต์กันไปอีกก็มี.

การเห็นสุญญตาในลักษณะอย่างทีกล่าวนามิเรื่องอย่างนี้; ฉะนั้นจึงเอามา
 ใช้เป็นหลักปฏิบัติเกี่ยวกับสุญญตา. ให้เห็นว่า มันเกิดขึ้นมา ในลักษณะที่เป็น *ธรรมชาติ*
ปรุ่ดงคังกันลวัน ๆ เรือสไปเท่านั้นเอง, ไม่มีคน, ที่เรียกว่าไม่มีตัวกู - ไม่มีของกู;
 ึ้เป็นข้อความที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเอง.

ในหนังสือชั้นหลัง เช่นหนังสือวิสุทธิธรรมรค ก็มีข้อความอย่างนี้ ในรูปคำ
 พุทธอื่น เช่นว่า *สุทฺธิธมฺมา ปวตฺตุนฺติ - ธรรมชาติลวัน ๆ เท่านั้นที่เป็นไปอยู่;*
ปวตฺตุนฺติ - เป็นไปทั่วอยู่ ก็คือที่มันกำลังเป็นไป, เป็นไป ๆ ทั้งหมดไม่หยุดไม่หย่อนนี้
 ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติลวัน ๆ พิจารณาเช่นนี้เพื่อจะไม่ได้มีความรู้สึกว่าเป็นตัวคน
 ตัวสัตว์ตัวบุคคล เรียกว่าธรรมชาติลวัน ๆ แต่แล้วมนุษย์ที่มีวิชชานี้ เข้าใจไปว่า
 เป็นตัวฉัน เป็นตัวมัน เป็นตัวกู.

ต้องเห็นธรรมชาติลวัน ๆ เกิดขึ้น ปรุ่ดงคังกันและกัน ไม่มีหยุดไม่
 มีหย่อน; หักหลักตาให้เห็นอย่างนี้ ตั้งแต่ปริมาณหนึ่ง ๆ มาเป็นอนุหนึ่ง ๆ มาเป็น
 ธาตุแท้หนึ่ง ๆ, ธาตุแท้หลาย ๆ อย่างมาผสมกัน เป็นธาตุผสมหนึ่ง ๆ, เป็นเซลล์ที่
 ประกอบกันขึ้นเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นอะไรอย่างที่เราเห็นกันอยู่เดี๋ยวนี้. ถ้ารู้ที่ความ
 รู้สึก หลังจากที่เกิดเวทนาแล้ว จะรู้สึกว่าเป็นคน; ถ้าดูยิบออกไปก่อนหน้านั้น จะ

เห็นเป็นสัปดาห์ธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ **นิสฺสตุโต - มิใช่
สัตว์, นิชฺชโว - มิใช่ชีวะ, สฺสฺสฺสฺส - ว่าง.**

นี่ก็เป็นวิธีปฏิบัติที่ทำให้เห็นโลก โดยความเป็นของว่างอย่างแนบเนียน
อย่างละเอียด อย่างลึกซึ้ง, **ไม่ต้องนำกลัว** เหมือนการใช้คำว่าทุกข์. “ไม่มีอะไร
นอกจากทุกข์” นั้นมันน่ากลัว; อย่างนี้ไม่มีอะไรนอกจากการสืบทอดแห่งสังขารธรรม
ล้วนๆ แล้วก็ได้ผลเหมือนกัน คือทำให้มันว่างขึ้นมา. ฉะนั้นวิธีที่น่ากลัวก็มี, วิธีที่
แนบเนียนสงบเงียบก็มี.

๔. เห็นข้อเท็จจริงของตัวตน เป็นของเกิดชั่วคราว

ที่นี้จะพูดถึง การปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญา ที่ละเอียด แล้วก็จับพลัน คือว่า
ต้อง ปฏิบัติในลักษณะที่จับพลัน.

ที่จะปฏิบัติจับพลันได้ ก็ ต้องรู้ข้อเท็จจริง ของมัน เรื่องนี้คือเรื่อง ที่เรากล
กันว่าปฏิจอสรูปบาท; แต่ใจความสำคัญก็ไม่ต้องมีอะไรมากมายได้แก่: - การมอง
ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าคน, สิ่งที่เรียกว่าตัวตน, หรือว่าตัวกู นี้เรียกว่าคนครึ่งหนึ่ง เกิด
ขึ้นเป็นครั้งคราว; คือทุกครั้งที่วิชขามันเกิดขึ้นมาทำงานทำหน้าที่ ในขณะที่การ
กระทบทางอายตนะ. นี่เป็นบทนิยามที่ยืดยาวสักหน่อย แต่ว่าดีที่สุด : คน เกิดขึ้น
เมื่ออวิชชาเกิดขึ้น ทำหน้าที่ ในขณะที่มีการกระทบทางอายตนะ.

เราเข้าใจคำว่า “การกระทบทางอายตนะ” ก่อน; นี่คือสิ่งที่มีในชีวิต
ประจำวันตลอดเวลา หรือแทบจะกล่าวได้ว่าทุกขณะ ทุกวินาที ทุกนาทีเดียว. การกระทบ

ทางอายตนะคือสิ่งที่มีอยู่ตลอดเวลาในชีวิต ไม่ตากี้หู ไม่หูก็จมูก ไม่จมูกก็ลิ้น ไม่ลิ้นก็กาย ที่ผิวหนัง ซึ่งจะมีการกระทบกับสิ่งข้างนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อยู่เป็นประจำ แทบจะทุกนาที ทุกวินาที เพราะมันทำได้เร็วมาก ; ฉะนั้นการกระทบทางอายตนะเป็นสิ่งที่ หลีกเลียงไม่ได้ ไม่ว่าใคร, ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เทวดา.

พอมีการกระทบทางอายตนะ นี้ ก็มีปัญหาคือว่า อะไรจะเกิดขึ้น : สติสัมปชัญญะจะเกิดขึ้น, หรือว่าอวิชชา ความปราศจากสติสัมปชัญญะจะเกิดขึ้น. ตามปกติผู้ที่มิได้รับการศึกษา มิได้ฟังธรรมะของพระอรหันต์ มิได้ศึกษาเรื่องนี้; สรุปความว่ามิได้ศึกษาเรื่องนี้ ก็เป็นธรรมตาอยู่เอง เมื่อไม่มีความรู้ แล้วอวิชชาก็เกิดขึ้น ^{๕๔๔} ทุกครั้งที่มีการกระทบทางอายตนะ คือไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร, แล้วก็ปล่อยไปตามความรู้สึกที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ ที่แวคล้อมมา ตั้งแต่อ่อนแต่อกจนบัดนี้.

ข้อนี้ก็คือ เมื่อมีการกระทบ ทางอายตนะแล้ว ภายในจิตก็มีการปรุงแต่ง ด้วยความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร แล้วก็ปรุงแต่งออกมาเป็นรูปของความรู้สึกที่รักหรือที่เกลียด, มี ๒ อย่างเท่านั้น. ถ้า เป็นสุขเวทนาที่รัก, ถ้า เป็นทุกข์เวทนาที่เกลียด, ที่เฉยๆ ไม่มีค่า ไม่มีความหมาย ก็ไม่ต้องพูดถึง; มันมีค่าอยู่ที่ทำให้สุขหรือให้ทุกข์ : ถ้าทางตาที่ว่า สวยหรือไม่สวย, ถ้าทางหูที่ว่าไพเราะหรือไม่ไพเราะ, ทางจมูกที่ว่าหอมหรือเหม็น, ทางลิ้นที่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย, ทางผิวหนังที่ว่านุ่มนวลหรือกระด้าง.

ทั้ง ๒ อย่าง คือทั้ง สุขที่สุข หรือทุกข์ นี้ ทำให้เกิดความรู้สึกที่จะเป็นตัวตน คือ “ฉัน” ขึ้นมาทีเดียว : “ฉันอร่อยหรือฉันไม่อร่อย”. ฉะนั้น เพิ่งแผ่หัวออกมา เมื่อมีความรู้สึกทางอายตนะ เป็นอร่อย หรือเป็นไม่อร่อย. นี่ก็ไม่ว่างแล้ว; ก่อนนี้ก็ยังไม่ว่างอยู่ พออันนี้เกิดขึ้นก็ไม่ว่างแล้ว.

ที่นี้เรื่องปฏิจาสุมุปาบทนั้น เขาให้ดูอย่างละเอียด โดยแบ่งออกเป็น ๑๑ ตอนหรือ ๑๒ ตอน ว่าจิตมีพฤติกรรมอย่างไร จึงเกิดความรู้สึกเป็นตัวกู-ของกู ขึ้นมาได้, แล้วจึงมีอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปทาน ภพ ชาติ นั้นนับได้ตั้ง ๑๑ ตอน, ๑๒ ทั้งผลของมัน. เรามามองที่เกี่ยวสัมพันธ์ ๆ ว่า: - มีการกระทบทางอายตนะ - ปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง - พฤติในจิตปรุงแต่งกันเป็น ความรู้สึก - เป็นตัวฉัน อร่อยหรือไม่อร่อยเป็นต้น, นี้คือไม่ว่างจากคน, เป็นคนขึ้นมาแล้ว.

๕. หลักการปฏิบัติเมื่อมีการกระทบ ต้องมีสติทันควัน

หลักการปฏิบัติก็คือ ศึกษา ให้รู้เรื่องนี้ แล้วก็ มีสติทันควัน ในเมื่อมีการกระทบทางอายตนะ; ความรู้สึกที่เป็นตัวฉันเกิดไม่ได้; แต่ความรู้สึกที่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อยเกิดได้. ที่จะไม่ให้คันรู้สึกที่ว่า อร่อยหรือไม่อร่อยนี้เป็นไปไม่ได้; แม้แต่พระอรหันต์ก็รู้ว่า นี่สวยหรือไม่สวย นี่เพราะหรือไม่เพราะ นี่หอมหรือเหม็น. แม้แต่พระอรหันต์ก็มีความรู้สึกได้ แต่ว่าหลังจากนั้นแล้ว ความรู้สึกแยกทางกันเดิน : พอจุมูกกระทบเหม็นนี้ คน ปล่อยชนด์ โกรธ มีความรู้สึกเป็นความโกรธ, พอโกรธ ความรู้สึกที่เป็นความโกรธ คือความไม่ชอบ ก็มีความรู้สึกที่เป็น ฉันทโกรธ; แต่ไม่ต้องเรียกว่าฉัน มันเป็นความรู้สึกว่า กูโกรธ.

ความรู้สึกจะต่างกันอยู่ที่ว่า เมื่อกระทบกันถ้ามีการ ปรุงแต่งไปคืออวิชชา ก็มี ฉันท; ถ้าอวิชชาไม่อาจจะเกิด มีวิชชาอยู่ ก็กลายเป็นธรรมชาติตามธรรมดาว่ากลืนอย่างนั้น ว่านั่นอย่างนั้น. สมมติว่าพระอรหันต์ได้กลืนเหม็นอย่างนี้ ก็รู้สึกเป็น

กลิ่นเหม็นตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นอะไรอย่างหนึ่ง เป็นไปตามธรรมชาติ จึงมีกลิ่นเหม็น ;
 แม้มันก็เป็นไปตามธรรมชาติ, แม้อ้อมก็เป็นไปตามธรรมชาติ. เมื่อกลิ่นนั้นไม่มี
 เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรา ก็ไม่รู้ไม่ชี้ เมื่อร่างกายทนไม่ได้ ก็ถูกหนีไปเสียก็ได้ โดยไม่ต้อง
 อึดอัดซักใจ เป็น “กุเหม็น” แล้วก็เดือดพล่านอยู่ข้างใน.

คนธรรมดาไม่รู้รู้สึกเดือดพล่านอยู่ข้างใน เป็นตัวกูที่โกรธที่อะไร ; ส่วน
 พระอรหันต์มีความรู้สึกว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นอย่างนั้นเอง ; ถ้าทนไม่ได้ ก็ถูกเดินไป
 ไม่ต้องมีความอึดอัดซักใจอะไร. ที่รู้สึกเหม็นเป็นส่วนของร่างกาย ไม่ใช่ส่วนของตัวกู ;
 แต่ถ้าเป็นของปุถุชนคนธรรมดาแล้ว เป็นเรื่องตัวกูทั้งสิ้น โกรธเป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมา.

ที่อาศัยหลักปฏิจสุมุปาบทอย่างนี้ ก็ทำให้มันเป็นเทคนิคที่ละเอียดรัดกุมอะไร
 ขึ้นมาอีก ในการที่จะทำให้เห็นความว่าง หรือปฏิบัติเพื่อความว่าง.

เมื่อตะกี้ได้กล่าวถึงคำว่า *ธมฺม สมุปฺปนฺนํ* - การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรม-
 ชาติ ; นี่ก็อันนี้ คือเรื่องปฏิจสุมุปาบท. การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมชาติ คือ
 ปฏิจสุมุปาบทฝ่ายสมุทวาร นับตั้งแต่พอกระทบทางอายตนะแล้วปรุง ๆ ปรุง ๆ จนเป็น
 ตัวกู - ของกู คือ *ธมฺม สมุปฺปนฺนํ* - เกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมชาติ, แล้วการปรุงนี้
 ไม่หยุด จึงมีบทว่า *สุทฺธํ สงฺขารํ สนฺตติ* - การสืบทอดแห่งสิ่งที่ปรุงแต่งซึ่งกันและกัน
 ล้วน ๆ.

๖. จะปฏิบัติอย่างลัด คือเห็นทุกอย่างเป็นทุกข์

ถ้าเราฉลาดในเรื่องธรรมชาติ กับปฏิบัติได้แยบคายลึกซึ้งมาก อย่างนักปราชญ์
 ปฏิบัติ นี้จะตกเขาถุ่น ๆ ว่า “ทุกข์ทั้งนั้นไม่มีอะไร, ทุกข์ทั้งนั้น, ทุกข์เท่านั้นที่เกิดบน

คงอยู่ คับไป” ; คุณก็น่าๆ อย่างนี้ ก็ได้เหมือนกัน ก็คือไม่มีเทคนิคพิถีพิถันอะไร. แต่การปฏิบัติอย่างนี้จะเห็นได้ก็เฉพาะผู้ที่มองเห็นโลกมานาน จึงจะกวาดทิ้งออกไปหมด ได้ทั้งสากลจักรวาล ว่าไม่มีอะไรนอกจากทุกข์เท่านั้น.

พึงรู้จักสัญญาตาธรรมให้สัมพันธ์กับเป็นพุทธศาสนิก

นี่คือข้อปฏิบัติในสัญญาตาธรรม ที่เป็นหลักหรือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา; ไม่มีเรื่องนี้แล้วไม่ใช่พุทธศาสนา มีแต่ศาสนาอื่น ที่เขาสอนกันอยู่ก่อน : ทำบุญทำทาน ไปเกิดในสวรรค์ ตายแล้วเกิดเล่า. นี่ก็เป็นเรื่องของศาสนาอื่น ที่เขาสอนอยู่แล้ว ก่อนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้า ท่านมาในรูปที่ไม่เหมือนใคร คือทรงปฏิเสธสิ่งที่เป็นที่กึ่งแห่งความยึดถือ ของคนเหล่านั้น ให้หมดเกลี้ยงไปเลย ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “สัญญาตาในพระพุทธศาสนา” ที่เป็นสัญญาตาอันถูกต้อง หรือสัญญาตาแท้จริง; อย่าเป็นสัญญาตาอันธพาล. เพราะฉะนั้น เราจึงเริ่มขึ้นมาด้วยคำว่า **จงรู้จักสัญญาตาอันธพาล** อย่าไปพลัดเข้าไปในกองของสัญญาตาอันธพาล, แล้วก็ **ปฏิบัติสัญญาตาที่แท้จริง** ในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว.

ผมขอกำชับไว้ในตอนสุดท้าย ของการบรรยายนี้ว่า อย่าให้น้อยหน้าพวกคริสเตียน. คุณช่วยเขียนลงไปด้วย: นี่ไม่ใช่ชาตินิยม ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เป็นมึงเป็นกูขึ้นมาอีก ว่ามีพุทธมีคริสต์ขึ้นมาอีก; แต่ถือว่าใน **โลกนี้มีมนุษย์** อยู่ด้วยกัน ต่างคนต่าง **ปฏิบัติ** เพื่อจะเอาตัวรอดให้แก่กันและกัน **ในฐานะเป็นพุทธบริษัท** อย่าให้น้อยหน้าพวกอื่น ด้วยความรู้สึที่เป็นสติปัญญา.

การไม่ให้น้อยหน้าผู้อื่น ให้เป็นความรู้สึกของสติปัญญา, อย่าให้เป็นความรู้สึกของตัดหาอุปาทานที่ว่า “กูไม่อยากน้อยหน้ามัน”; อย่างนั้นมันเป็นความรู้สึกของตัดหาอุปาทาน. แต่ถ้ารู้สึกว่า ต่างคนเขาต่างปฏิบัติเอาตัวรอดอยู่ทั้งนั้น เราจะมัวกลานงุ่มง่ามอยู่อย่างนี้ไม่ได้; นี้เขาเรียกว่า **ละตัณหาด้วยตัณหา ละมานะด้วยมานะ**, อาศัยมานะนั้นเองเพื่อจะละมานะนั้นเสีย. มานะที่แรกจะต้องละ นั่นคือมานะที่เป็นตัวกู – ของกู; แล้วก็อาศัยมานะของสติปัญญาว่า เมื่อพวกอื่นทำได้ พวกนี้ก็ต้องทำได้; อย่างนี้ **อาศัยมานะละอัมมิมานะ** ที่ว่าเป็นตัวกูนั้นเสีย.

ในคำสอนของพวกคริสเตียน ในคัมภีร์ไบเบิลก็มีสอนเรื่องสุญญา; แล้วก็น่าประหลาดที่ว่า พวกคริสเตียนไม่สนใจในส่วนนี้ ไปตามเข่าบอกว่ายังไม่ได้สนใจเลยอธิบายไม่ถูก. ผมไปตามเขาว่า ข้อความในโครีนเธียนเล่ม ๑ ที่ว่า “**มีภรรยาจึงเหมือนกับไม่มีภรรยา, มีทรัพย์สมบัติจึงเหมือนกับไม่มีทรัพย์สมบัติ, มีความทุกข์จึงเหมือนกับไม่มีทุกข์, มีความสุขก็จึงเหมือนกับไม่มีความสุข, ชื่อของที่ตลาดแล้ว อย่าถือกรรมสิทธิ์ อย่าเอามา**”.

นี้แม้พวกคุณก็ลองฟังดู, อาจจะงง. พวกคริสเตียนเขาไปสนใจแต่เรื่องเชื่อพระเจ้า เขาไม่สนใจข้อความชนิดนี้ ซึ่งที่แท้ก็เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่ผ่าเข้าไปอยู่ในคัมภีร์ไบเบิล แล้วพูดไว้ในรูปภาพพจน์ เป็นอุปมา.

มีภรรยาจึงเหมือนกับไม่มีภรรยา คือไม่ได้คิดว่าเรามีภรรยา : ภรรยาที่ไม่ใช่ตัวตน, เราก็ไม่ใช่ตัวตน, มีความหมายว่า **ทุกอย่างเป็นของธรรมชาติ** คือของพระเจ้า. **เขาเรียกธรรมชาติว่าพระเจ้าเราเรียกว่าธรรมชาติ** : ส่วนที่เป็นตัวเราก็เป็นของธรรมชาติ, ส่วนที่เป็นภรรยาก็เป็นของธรรมชาติ; ใครจะเป็นของใครได้ นี้เรียกว่ามีภรรยาจึงเหมือนกับไม่มีภรรยา.

มีทรัพย์สินสมบัติก็จึงเหมือนกับไม่มีทรัพย์สินนี้เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ. ตัวเราผู้ที่จะเป็นผู้ครอบครอง ที่แท้ก็คือธรรมชาติ; อย่าไปโง่งว่าตัวเรา, แล้วก็เป็นเจ้าของ, ทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นเป็นของเรา, อย่ามีตัวกู-ของกูเกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติ.

มีสุขก็จึงเหมือนกับไม่มีสุข ให้เห็นว่า สุขเวทนาน^๕เป็นของตลอด ๆ เหมือนกับลูกกวาดตลอดก็เป็นอย่างนี้. นี้ของธรรมชาติเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ในบทว่า *สุขํ ธมฺม สมุปฺปนฺนํ* - เกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมชาติล้วน ๆ, เป็นการสืบต่อของสิ่งที่ปรุปรุต่างกันล้วน ๆ ก็ไม่ใช่ความสุขอะไร.

ความทุกข์ก็เหมือนกันอีก เป็นการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ มีความสุขก็เหมือนไม่มีความสุข คือใจยังว่างเฉยอยู่ ไม่รู้สึกว่ามีความสุข ภูมิความทุกข์.

ที่นี้ พุทให้ไกลออกไปอีก ให้เข้มข้น หรือให้บึ้งกันได้กว้างออกไป ที่ว่าเรามีกรรมสิทธิ์ เรามีเงิน เราใช้เงินซื้อ แล้วมันเป็นกรรมสิทธิ์ของเรา; นั้นมันโง่. ที่ว่าซื้อของที่ตลาดแล้ว อย่าถือเอากรรมสิทธิ์ แล้วอย่าเอามา ถือว่าในใจซื้อของแล้ว ถือเอามาบ้าน มากินมาใช้มัน อย่าได้กล้าคิดว่า เราซื้อมาเป็นของเรา มีกรรมสิทธิ์; นี้ก็เท่ากับว่าไม่ได้เอามา ไม่ได้ซื้อด้วยซ้ำไป. ถ้าสมมติว่ามีการซื้อแล้ว เพราะว่ามี การซื้อด้วยเงิน แต่ก็ไม่ถือกรรมสิทธิ์ ไม่มีครอบครอง.

ถ้าพวกคริสเตียนเขาปฏิบัติอย่างนี้ ก็คือการปฏิบัติในพุทธศาสนาในชั้นหัวใจ คือสุญญาตาเหมือนกัน เขาจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ก็ตามใจ. แต่ผมเตือนว่าอย่าให้น้อยหน้าชาวคริสเตียน ในเรื่องสุญญาตา; ถ้าเขาเกิดสนใจกันขึ้นมา เขาปฏิบัติกันขึ้นมา พวกเราจะคลานตัวมตี๋ตามกันฝรั่ง เหมือนกับทุกอย่างที่กำลังตามกันฝรั่งอยู่เดี๋ยวนี้.

เรามีของดีที่สุดคือพุทธศาสนา ที่มีหลักเรื่องสุญญา ก็ไม่สนใจ ไม่รู้ไม่ชี้ เหมือนกับไม่มีอยู่, แล้วก็ไปมวงายเรื่องวัตถุนิยม ตามกันฝรั่ง เพราะไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าสุญญา.

ขอให้ทำจิตใจที่กว้างขวาง เป็นลักษณะที่หวังดีว่า ศาสนาทุกศาสนา ต้องการจะสอนคนให้พ้นจากทุกข์ ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น; แต่เขามีกันคนละแบบ คนละวิธี จะสอนคนที่ยังโง่งอยู่มาก ก็ต้องสอนไปอย่างหนึ่ง, สอนทำนองยึดมั่นถือมั่น เพื่อจะได้รู้ว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ในที่สุด; ฉะนั้น อย่าได้ไปติดค้างอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น.

นี่แหละคือหลักปฏิบัติเกี่ยวกับสุญญา ในลักษณะที่เป็น outline ก็เป็นโครงใหญ่ๆ หรือจะมองทีเดียวก่อน. ต่อไปก็ค่อยๆ ตุกันอย่างละเอียดทีละอย่างๆ เพื่อจะปฏิบัติในข้อไหน วิธีไหน หรือแง่ไหน ที่เหมาะสมแก่บุคคลหนึ่งๆ เป็นคนๆ ไป ถ้ามีเวลาเราก็จะพูดกันวันหลัง.

เอาละ, นกบอกเตือนว่าหมดเวลา.

สุญญตาธรรม

- ๑๑ -

หัวใจของการปฏิบัติเกี่ยวกับสุญญตา

๒๖ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราล่วงมา
ถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้สำหรับการ
พูดกันเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
หัวใจของการปฏิบัติเกี่ยวกับสุญญตา เป็นครั้งที่ ๑๑ ของ
การบรรยาย เป็นเรื่องที่ ๒ ของ สุญญตาส่วนการปฏิบัติ.

พูดเรื่องหัวใจ ซึ่งมีความหมายเท่ากับเคล็ดลับ

ทำไมจึงพูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อนี้? ก็เพราะเหตุว่า เรื่องทุกเรื่องย่อมมีส่วน
ที่เรียกว่าหัวใจ. การจับส่วนที่เป็นหัวใจให้ได้ย่อมเป็นการสะดวก ในการที่จะ

ปฏิบัติ ได้โดยง่าย และไม่ผิด; บางทีก็เรียกส่วนนี้ ว่าเป็นเคล็ดลับของเรื่อง, พุค
อย่างสำนวนชาวบ้านก็จะเรียกว่าเป็นเคล็ดลับ, พุคตรงไปตรงมา อย่างนักปฏิบัติ
ภาษาธรรมคาก็จะเรียกว่าหัวใจ; ที่แท้ก็จะเล็งถึงสิ่งๆ เดียวกัน.

สำหรับคำว่า “เคล็ดลับ” นี้ มีความหมายในทางที่จะให้เกิดกำลังใจ ให้รู้สึก
ว่า ไม่เหลือวิสัย หรือว่าจะทำได้โดยง่าย; เพราะฉะนั้น บางหมู่บางคณะ หรือ
บางพวกบางนิกาย ต่างก็สร้างสิ่งที่เรียกว่า “เคล็ดลับ” ขึ้นสำหรับหมู่คณะของตน เพื่อ
ความง่ายแก่สมาชิกผู้ปฏิบัติ, แล้วก็เพื่อความเจริญก้าวหน้าของหมู่คณะเป็นส่วนรวม
ซึ่งทำให้มีศรัทธาที่จะปฏิบัติตามวิธีนั้น. เพราะฉะนั้น ใครจะถือเอาคำว่า “เคล็ดลับ”
หรือคำว่า “หัวใจ” เป็นความหมายที่สำคัญก็ได้ทั้งนั้น; แม้แต่ในเรื่องบรรพชาพັນกัน
มันก็ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าเคล็ดลับ หรือความลับ หรือหัวใจของเรื่อง ซึ่งเป็นอย่างนี้มาแล้ว
ตั้งแต่ศกคัมภีร์.

การปฏิบัติเรื่องสุญญา นั้น มันก็เหมือนกับการต่อสู้ หรือการบรรพชาพັນ
กันอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน คือ เป็นการรบกันกับกิเลส, เป็น **สติปัญญา** หรือ **โพธิ**
รบนันกับกิเลส เพื่อให้เกิดภาวะที่เป็นความว่างจากทุกข์. นี่เป็นอุปมาที่ช่วยให้เข้าใจ
ได้ง่าย ว่าการปฏิบัติธรรมทั้งหลาย มีลักษณะเหมือนกับการรบรากับข้าศึกคือกิเลส.
การปฏิบัติเกี่ยวกับสุญญา ถ้าทำไปสำเร็จ ก็หมายถึงการกวาดล้างข้าศึกออกไปได้โดย
สิ้นเชิง.

นี่ สำหรับ **เคล็ดลับ** หรือ **หัวใจ** ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติสุญญานี้ ถ้าจะ
พูดกันในแง่ **เคล็ดลับ** ให้น่าอัศจรรย์ ก็จะถูกว่า **อยู่เฉยๆ ไม่ต้องทำอะไร**; แต่ถ้าจะ
พูดในแง่ของคำว่า “**หัวใจ**” ด้วยภาษาธรรมคตรงไปตรงมา ก็จะถูกว่า **มีสติอยู่ทุกเมื่อ**

เคล็ดที่ว่า “อยู่เฉยๆไม่ต้องทำอะไร” ความหมายลึก

สำหรับการพูดว่า อยู่เฉยๆ ไม่ต้องทำอะไรนั้น เป็นสำนวน; ถ้าคนเข้าใจไม่ได้ ก็เข้าใจผิดเป็นว่าไม่ทำอะไร. คำว่า “อยู่เฉยๆ” มีความหมาย กว้าง ลึก คือหมายความว่าไปในทางที่ว่า อยู่ในลักษณะที่ไม่ให้อะไรเกิดขึ้น อย่างที่เรียกว่า ศิลปคดี ให้คงเป็นไปตามสภาพเดิม.

ตัวอย่างในสภาพปกติของธรรมชาติในเวลานี้ เจ็บสงัด เย็นเยือก หรืออะไรทำนองนี้; ถ้าเราสามารถรักษาสภาพนี้ให้คงเป็นอย่างนี้ไว้ได้ เรื่องก็หมดกันเท่านั้น; ไม่ต้องทำอะไร นอกจากทำให้มันคงสภาพเดิม ซึ่งที่แท้ก็เรียกว่า ไม่ได้ทำอะไรก็ได้เหมือนกัน. ทำอะไรนั้นคือมาใหม่ คือความคิดปรุงแต่งที่เกิดขึ้นใหม่ เมื่อมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย; ถ้าอย่าไปทำอะไร คืออย่าเสือกไปยุ่งกับมัน อยู่เฉยๆ ได้ มันก็ปรุงความคิดเป็นตัวกู-ของกูไม่ได้ นี่เขาเรียกว่า อยู่เฉยๆ.

พวกนิกายเซ็นแซงหนึ่ง เขาใช้คำอย่างนี้ ใช้คำชนิดที่เรียกว่า มาเหนือคนอื่น ว่า “อยู่เฉยๆซิ, อย่างงูไปซิ” ถ้าฟังดูก็หมายความว่า เข้าใจมากหรือฉลาดมาก แล้วก็ไม่ต้องพูดกันอีก; กล่าวว่ายอมรับคำที่เดียว แล้วก็เลิกกัน ไม่พูดกันอีก. เขาปฏิบัติถูกต้องไปจนถึงที่สุดได้ คืออยู่เฉยๆ ได้ก็แล้วกัน, แล้วอยู่เฉยๆ มันอยู่ในสภาพเดิมแท้ ก็หมดปัญหาเท่านั้น; เพราะว่า สภาพเดิมแท้นั้น ไม่มีความทุกข์ เพราะเหตุว่าความทุกข์เป็นของเฟื่องจะปรุงแต่งกันขึ้นมาใหม่ๆ หยกๆ เมื่อตะกั้นเอง ก็ทุกขณะที่เราเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น; เพราะฉะนั้น ใครอยู่เฉยได้ ในทุกขณะที่มีการกระทบ ทางอายตนะ ก็หมดปัญหาเท่านั้น.

ถึงแม้จะพูดอย่างหลักเถรวาทเรา โดยอาศัยหลักอย่างเช่นที่ **พระพุทธเจ้า** ท่านตรัสว่า **จิตนี้ประภัสสรอยู่เป็นธรรมชาติ** เพิ่งจะเศร้าหมองเปลี่ยนแปลงไปก็เมื่ออุปกิเลสเป็นแขกแปลกหน้าเข้ามา. ถ้าว่า **ประภัสสร** หมายความว่า **ไม่มีกิเลส ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง** เหมือนกับเพชรที่มีรัศมีอยู่ในตัวมัน. ถ้าอย่ามีโคลนหรือมีของสกปรกอะไรมาติด มาเบื่อน มันก็เท่านั้นเอง; ฉะนั้น วิธีก็คือว่า อย่าให้เอาโคลนมาติด แล้วไม่ต้องทำอะไร มันก็เป็นของประภัสสร ชนิดที่เรียกว่าตลอดกาล.

จิตนี้ก็เหมือนกัน ถ้าอย่าให้เกิดการปรุงเป็นกิเลส เป็นตัวกู - ของกู อะไรขึ้นมา จิตก็เป็นจิตประภัสสร ซึ่งไม่มีความทุกข์. เคี้ยวนี้เป็นอย่างนั้นไม่ได้ เพราะเหตุว่ามันคอยแต่จะมีอะไรเข้ามาใหม่เรื่อย; ถ้าเรารักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ มันก็หมกมัวปัญหาเหมือนกัน. นี่ก็เรียกว่า อยู่ในลักษณะที่อยู่หนึ่ง ๆ อยู่เฉย ๆ รักษาความปลอดภัยเอาไว้ได้.

สำนวนว่า “หัวใจ” คือ มีสติอยู่ทุกเมื่อ

ที่นี่ สำนวนที่เรียกว่า **หัวใจ** นี้หมายถึงการ **ปฏิบัติ** ที่ให้เป็นอย่างนั้นได้ นั่นคือสิ่งที่เรียกว่า **มีสติ**, รักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ กลายเป็นว่า ต้องทำ **ไม่ไข้อยู่เฉย ๆ**. มีสติอยู่ทุกเมื่อ เพื่อรักษาสิ่งต่างๆ ไว้ในสภาพเดิมเรื่อยไป, **ไม่ให้โอกาสแก่การปรุงแต่งเป็นกิเลสหนักกิเลสนี้** ไม่ให้โอกาสเลย. ถ้า **สติมีอยู่** แล้วละก็มัน **เป็นเครื่องกัน** ไม่ให้เกิดกระแสแห่งการปรุงแต่ง เป็นตัวกู - ของกู จิตก็อยู่ในสภาพสงบเวียงบไม่เกิดตัวกู - ของกู อย่างนี้เรื่อยไป จนเกิดเคยชินเป็นนิสัยในทางที่ตรงกันข้าม คือนิสัยที่จะไม่ปรุงเป็นตัวกู - ของกูอีกต่อไป.

เมื่อก่อนนี้มีความเคยชินเป็นนิสัยมาตั้งแต่อ่อนแอออกมา คือการปรุงแต่ง เป็นตัวกู - ของกู จนเรียกได้ว่าทุกคราวที่มีการกระทบทางอายตนะ นั้นเป็นความ เคยชินในลักษณะที่จะปรุงแต่ง เราจึงรู้สึกว่ามีปรกตินิสัยแก่ที่จะปรุงแต่งให้เป็นความ ทุกข์; ที่เห็นนิสัยนี้เพิ่งเกิด เพิ่งสะสมเข้าไว้ เมื่อเกิดเป็นเนื้อเป็นตัวมาแล้วจำต้องล้าง นิสัยเกิมนั้นให้ เปลี่ยนเป็นนิสัยใหม่.

นิสัยใหม่ นี้แหละคือกลับไปสู่อันเกิมน่าโน้น เรียกว่าใหม่ก็ถูก หรือมอง อีกทีก็ไม่ถูก; ต้องเรียกว่าเดิมแท้ จึงจะถูก เพราะว่าเดิมแท้ ๆ เต็ม ๆ ทารกไม่เคยมี การปรุงแต่งเป็นตัวกู - ของกู แต่เพิ่งจะทำได้ ค่อย ๆ ทำเป็นมากขึ้น เมื่อเกิดออกมา แล้ว.

บางทีให้สังเกตระลึกดูไปยังสภาพจิตใจของเด็ก ที่ยังอยู่ในครรภ์ของมารดา ซึ่งไม่รู้จักปรุงแต่งเป็นตัวกู - ของกูเลย เพราะยังไม่มีความรู้สึกอะไรได้ในทางอายตนะ, แล้วก็ค่อย ๆ รู้สึก ๆ ขึ้น ในเมื่ออวัยวะต่าง ๆ สมบูรณ์ขึ้น ๆ; แต่ยังไม่สมบูรณ์จนกว่า มันจะออกมาพบโลกข้างนอก มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่สัมผัสกับสิ่งภายนอก. เมื่อ อยู่ในครรภ์ เด็กก็เหมือนกับนอนหลับอยู่ มีการหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต ในลักษณะ ที่ไม่รู้สึกรู้สีก้าว ถึงจะหิวจะคันไปบ้าง ก็เป็นเรื่องที่ไม่รู้สึกรู้สีก้าว ปรุงเป็นตัวกู - ของกูไม่ได้, พอออกมาแล้ว มันก็เริ่มมีตัวกูขึ้นทีละนิด ๆ ไม่ทันจะเดินได้วิ่งได้ ก็ซ้กจะมีความรู้สึกที่เป็นตัวกู เป็นรูป เป็นร่างแล้ว.

สรุปความว่า สภาพเดิมแท้ ของสิ่งทั้งหลายนั้น ไม่ได้มีความวุ่นวายเป็นตัวกู - ของกู นั้นแหละคือนิสัยเดิม; ถ้าไม่เรียกว่านิสัยเดิม ก็เรียกว่าสภาพเดิม. ที่มาสร้างนิสัยใหม่คือค่อย ๆ มีตัวกู ๆ เป็นนิสัยสันดาน ที่เรามองดูกันแต่ส่วนนี้; เรา

ก็ถือว่านี่แหละคือพื้นฐาน คือลักษณะเดิมของคน ที่คอยแต่จะมีความโลภ ความโกรธ ความหลงเสียเรื่อย.

ต้องมีสติรู้ว่าสภาพเดิมแท้ของจิตเป็นของว่าง

ที่นี่เราต้องมี หู ตา ใจกว้าง ให้สัมพันธ์ที่เป็นสวากของพระพุทธเจ้า คือรู้ว่านี่เพิ่งจะเกิดเกี่ยวเนื่อง, เพิ่งจะค่อย ๆ เจริญขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้ เมื่อเคยชินกันเข้ากับการปรุ้งแต่ง. ให้มีความตั้งใจจะหยุดคนี่เสียที คือนิสัยที่ไหลไปตามการปรุ้งแต่งเสียเรื่อย เกิดตัวกู-ของกูเสียเรื่อย. เราต้องการจะหยุด; ถ้าหยุดก็คือเงียบสงบวกกลับไปสู่อันเดิมแท้นั้น คือไม่มีปัญหาเรื่องความทุกข์, แล้วสิ่งที่จะหยุดได้ก็คือสิ่งที่เรียกในภาษาบาลีว่า สติ ภาษาไทยก็เรียกไปตามนั้น คือเรียกไปตามภาษาบาลี.

สติ คือ ปัญญาที่รอบรู้ วิ่งมาช่วยทันห่วงที; นี่เคยพูดกันหลายครั้งหลายหนแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่าสติ นั่นคืออะไร; สติต้องประกอบด้วยความรู้ แม้จะเรียกว่าความรู้ดั้งเดิมก็ได้, ความรู้ดั้งเดิมของธรรมชาติล้วน ๆ ก็ได้, แล้วอันนี้วิ่งมาได้ทันห่วงที มาปรากฏในจิต ในอาณาจักร์ของจิต สติจะหยุดสภาพที่จะปรุ้งกันไปในทางวุ่นวาย ให้หยุดเป็นสภาพเงียบสงบปรกติอยู่ตามเดิม.

นี่คือหัวใจของการปฏิบัติธรรมะ ซึ่งกล่าวได้ว่าทุก ๆ ข้อ ธรรมะทุก ๆ ข้อทุก ๆ ระดับ, เกี่ยวนี้ระดับสูงสุด คือเรื่องเกี่ยวกับสุญญตา ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุด ในการที่จะต้องมีสติ ป้องกันสิ่งที่จะมาปิดบังความว่าง ที่จะมาทำให้ไม่ว่าง. นี่เราพูดกันง่าย ๆ ธรรมคาสามัญที่สุกก็ว่า สภาพเดิมแท้นั้นก็ว่างอยู่แล้ว เราอย่าผลอให้อะไรเข้ามาแทรกแซงปรุ้งให้วุ่น; อย่าผลอก็คือมีสติ เรื่องก็มีนึกเดียว.

ถ้าอยากจะทำ *น้อคจรรย* หรือนึกเพียงขึ้นไปอีก ก็พูดอย่างที่บางพวกพูดว่า “อย่าทำอะไรอยู่เฉยๆ อย่าทำอะไร”, มันมีอยู่แล้ว อย่าไปทำอะไรเพิ่มเข้าอีก. ถ้ามองไม่เห็น ก็พยายามสักหน่อย คือมองให้เห็นว่า มันปรกติอยู่แล้ว ไม่ต้องทำอะไร; แต่คำว่าไม่ต้องทำอะไรนี้ มีความหมายพิเศษ: อย่าไปโง่ อย่าไปหลง อย่าไปบ้าทำอะไรเข้า. แต่เดี๋ยวนี้เราก็คงไม่รู้ เราหลง เราโง่ เรามัน, เราคิดว่าเราฉลาดอยู่เสมอ แล้วเราก็อะไรมาก ตามที่เราคิดว่าเราฉลาด รับนั่นรับนี่เข้ามา.

การปฏิบัติทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็อยู่ที่ *มีสติ* ไม่รับเอาอะไรเข้ามาให้ผิดไปจากภาวะเดิม.

หลักสำคัญต้องมีสติเห็นโลกว้างอยู่เสมอ

ที่นี้เรากันต่อไปพอเป็นตัวอย่าง ในครั้งที่แล้วมาก็บอกว่า ข้อใหญ่ใจความที่สำคัญที่สุด ก็คือหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “*เธอจงมีสติ มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ*”. ที่จะมีสติ มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ นั้นแหละคือการรักษาสภาพเดิมแท้; เพราะโลกก็ว่างอยู่แล้ว จิตก็ว่างอยู่แล้ว เป็นสภาพปรกติถึงขนาดนั้นแล้ว ก็มีสติรักษาสภาพอันนี้ไว้.

ที่ตรัสไว้ในรูปประโยคว่า “*จงมีสติ มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ*”. พูดอีกทีก็คือ เราก็ไม่ต้องทำอะไรเลย, มีสติเห็นโลก โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ เพราะโลกเป็นของว่างอยู่แล้วแน่นอน เมื่อมีสติเห็นอยู่มันก็ไม่เกิดอะไรขึ้นมา.

ต้องควบคุมจิตใจให้อยู่เฉย ๆ เพื่อจะมีสติอยู่ทุกเมื่อ

เดี๋ยวนี้คนเรา รู้สึกว่าเรื่องการปฏิบัติธรรมนี้เป็นเรื่องใหญ่โต มากมายเท่าภูเขาเตาเผาไม่รู้จักสิ้นจักสุด เหมือนกับจับปูใส่กระด้ง ไม่มีที่สิ้นสุด ก็เป็นเรื่องที่ทำไม่ถูกวิธี คือสติมันล้มลุกคลุกกลานเรื่อย เท่านั้นเอง. บัญหาก็อยู่ตรงที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะมีสติทุกเมื่อ? มองอีกแง่หนึ่งก็ยากเหลือแสน มองอีกแง่หนึ่งก็ง่าย เหมือนกับที่บางพวกว่า ไม่ต้องทำอะไร.

เราจะต้องศึกษา ให้รู้จักธรรมชาติเดิมแท้ของโลก หรือของสิ่งทั้งปวง ว่ามันว่างอยู่ สงบอยู่. ศึกษาเรื่องนี้ให้มากพอ เห็นสภาพเดิมแท้ของธรรมชาติทั้งปวง คือความสงบ คือความหยุด คือความเงียบ เห็นวิวัฒนาการทั้งหลาย ที่เป็นความวุ่นวายยุ่งยาก ถ้าหากนี้เพียงจะมี.

ถ้าจะพูดกันอย่างทางวัตถุ ทางฟิสิกส์นี้เป็นตัวอย่าง อย่างที่เราเคยอ่านเคยศึกษากันมาว่าโลกนี้ที่แรกก็มีได้มี; ก็ล้วน ๆ บี้ก็อะไรมาแล้ว ก็พูดไม่ได้ แต่ว่าพูดได้ว่าที่แรกโลกก็มีได้มี นี่จะต้องเป็นของจริงแน่นอน โลกเพียงจะมี. เมื่อโลกมีขึ้นมาเนี่ย บางพวกก็พูดว่า มันกระเด็นออกมาจากดวงอาทิตย์เพราะ *excidence* อะไรอย่างหนึ่ง, บางพวกก็ว่าเป็นการรวมตัวของอนุต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นกาแล็กซี่ (*galaxy*) เกิดเป็นก้อนแข็งเป็นโลกขึ้นมา. เรื่องนี้ไม่สำคัญ สำหรับผู้ศึกษาธรรมะ เราไม่ได้ศึกษาวิทยาศาสตร์วัตถุอย่างนั้น เรารู้แต่ว่าโลกเพียงจะมีขึ้นมา เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง แล้วเดิมแท้โลกก็คือไม่มี ก็ว่าง.

ปัญหาเท่าที่เกี่ยวข้องแก่เรา คือโลกนี้ ก่อนนี้มีได้มี มันว่าง แล้วก็ขึ้นมา แล้วมีวิวัฒนาการทางวัตถุ มากพอ แล้วก็วิวัฒนาการทางจิตใจ; ปัญหาเพียงเกิด ตอนนี้

เป็นพืช ที่มีชีวิต เริ่มมี สิ่งที่เรียกว่า ความรู้สึก แล้ว เป็นสัตว์ สูงขึ้นมาตามลำดับ แล้ว เป็นสัตว์สุดท้ายคือคน นี้น้องใหม่ทั้งนั้น.

นี่หลักปฏิบัติธรรม ก็เลยถือเอาหลักนี้ว่า กลับไปสู่สภาพเดิม แต่หมายความว่า โดยจิตใจที่นี้ เทียบวัน กลับไปสู่สภาพเดิม คือความปรกติ ไม่วุ่นวายปรุงแต่งอะไร ; ฉะนั้น เรากลับไปสู่สภาพเดิมได้ ไม่ใช่สิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้ เพราะมันกลายเป็นเรื่องทางจิตใจ. ทำจิตใจให้มีลักษณะเป็นสภาพเดิมแท้ คือไม่มีอะไรที่วุ่นวาย ผิดปรกติ, มีสติเห็นสิ่ง ทุกสิ่งว่าง ไม่มีส่วนไหนที่ควรจะไปยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือ เป็นของ ของเรา. มองดูในลักษณะอุปมา ก็เหมือนกับอยู่เฉยๆ หรือมันบังคับอยู่ในตัวว่า ต้องอยู่เฉยๆ เท่านั้น; ส่วนที่อยู่เฉยๆ ไม่ได้ ก็เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำให้อยู่เฉยให้ได้.

คนบางคนก็เรียกว่ามีบุญ เจยได้ง่ายๆ, คนบางคนมีบาป ก็เจยได้ยาก ก็มีทุกข์มาก. นี่ถอยหลังกลับไปหาคนบ่่า ซึ่งเจยได้ง่ายกว่า, แล้วถอยหลังไปหา สัตว์เดรัจฉาน ซึ่งมันเจยได้มากกว่าไปอีก, ถอยหลังไปหาต้นไม้ พืชพันธุ์ไม้ มันก็ เจยได้กว่าอีก, กระทั่งถอยหลังไปหาก้อนหิน มันก็เจยเป็นปรกติ; ฉะนั้น เรามี หลักที่จะพูดว่าอยู่เฉยๆ นี่ถ้าจะปฏิบัติเพื่อให้มันเจยได้, มีสติเพื่อความเจยอยู่ได้.

ที่นี้ พูดถึงเรื่องใกล้ตัวเข้ามากกว่านี้ดีกว่า คือในเวลาทุกวันนี้ ที่เราจะต้องกิน อาหาร จะต้องนุ่งห่มเครื่องนุ่งห่ม จะต้องอยู่ในที่อาศัยใช้สอย หรือว่าที่เราจะต้องใช้ยา รักษาโรค บำบัดโรคนี้; นี่เป็นเวลา เป็นสถานที่ เป็นโอกาสที่จะทำให้วุ่นวาย เสีย สภาพเดิม. เมื่อหิวขึ้นมา ต้องกินอาหาร หรือว่าต้องนุ่งห่มนั้นนี้ อย่างนั้นอย่างนี้; นี่เป็นโอกาสที่จะเปลี่ยนจากสภาพเดิมของจิต ก็มีเคล็ดที่จะทำให้อยู่ตามปกติในสภาพเดิม โดยอาศัยสติ ให้รักษาสภาพว่างเดิมแท้ไว้ ในขณะที่จะมีการกินอาหาร การนุ่งห่ม การอยู่อาศัย และการเยียวยาโรค.

การควบคุมจิตใจให้เฉย ก็คือปฏิบัติตามหลักปัจเจกเวชณ

การปฏิบัติในหลักที่ภิกษุปฏิบัติอยู่ ในเรื่องปัจจัย ๔ ตามบทปัจเจกเวชณนั้นพอแล้ว พออย่างเต็มที่เลย ไม่ต้องนึกถึงอย่างอื่นอีกเลย; เพราะนี่มันเป็นสิ่งที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันจริงๆ ถึงแม้ว่าจะอะไรจะเข้ามา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็เข้ามาเนื่องด้วยเหตุ ๔ อย่างนี้ ด้วยปัจจัย ๔ อย่างนี้.

ว่าโดยที่แท้แล้ว การกระทบทางอายตนะนั้น ในภาษาที่ลึกเขาเรียกกันว่า เป็นการกินอาหารด้วยเหมือนกัน กินอาหารทางตา กินอาหารทางหู กินอาหารทางจมูก กินอาหารทางลิ้น ทางกาย ทางใจ; ระวังว่าจะกินเข้าไปในลักษณะเป็นการกินเหยื่อ คือกินด้วยกิเลส กินด้วยความวุ่น คือด้วยจิตที่วุ่นไม่ว่าง ระวังกินอาหารด้วยจิตว่าง พุทธานานที่ไม่มีใครคอยจะพังถูก หรือเชือกกัน.

ผมสรุปความไว้เป็นประโยคสั้นๆ ว่า “จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง” คือทำอะไรทุกอย่างด้วยจิตว่าง : จะเป็นการกินอาหาร หรือการนุ่งห่ม หรือการอะไร การอยู่อาศัย เคลื่อนไหวไปในทางไหนก็สุดแท้ ให้ทำไปด้วยจิตที่ว่าง หรือจิตเดิมแท้ที่ปรกติ ไม่ได้ปรุงเป็นตัวกู - ของกู เพราะฉะนั้น จึงสำคัญมาก ที่ว่าภิกษุจะต้องปฏิบัติในข้อนี้.

พอเอาอาหารมาวางไว้ตรงหน้า อย่าเพิ่งกินเข้าไป เต็มมันจะกินด้วยความรู้สึกแห่งตัวกู - ของกู. พอเห็นของอร่อยแล้วน้ำลายไหล แล้วมันกินด้วยกิเลสตัณหา ของตัวกู เอรีทอรรย ตะกตะกกลาม. ฉะนั้น ระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด ที่อุปัชฌาย์ อาจารย์ เขาทำกันมาให้เห็น เอาอาหารมาวางไว้ตรงหน้า แล้วนั่งดูมัน คือนั่งพิจารณา มันอยู่นานมากหรือนานน้อย แล้วแต่กรณี.

เดี๋ยวนี้ พวกเราไม่ค่อยสนใจระเบียบ ของอุปัชฌาย์อาจารย์ที่สอนไว้แต่โบราณ
ที่ว่า พออาหารมาวางตรงหน้า แล้วก็เริ่ม *ยถาปัจฉยํ, ปฏิสงฺขายโณ* นี้ กันเสียอย่างเต็มที่
จนใจคอปกติแล้ว จึงจะกิน.

ที่นี่ ให้ดีกว่านั้น ก็ว่าตั้งแต่ไปรับเอามาจากชาวบ้าน เมื่อเขาใส่บาตรเราไป
รับเอามา ก็เริ่มพิจารณาด้วยบทปัจฉเวกขณณ์แล้ว แล้วให้ดีกว่านั้น เมื่อก่อนจะเดินไป
รับ เมื่อเดินไปเพื่อจะไปรับ อาหารบิณฑบาตในหมู่บ้านนั้น ก็พิจารณามบทปัจฉเวกขณณ์
อยู่แล้ว คือเดินไปพลางก็พิจารณา *ยถาปัจฉยํ ปวตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ* นี้ โดยใจ
ความไม่ใช่ท่องบริกรรม; เดี่ยวนี้มันงมงายจนกลายเป็นเรื่องท่องบริกรรมไปก็พอแล้ว.

ต้องพิจารณาโดยใจความแท้ ๆ ว่าตัวคนที่กำลังเดินไปรับอาหารนี้ ไม่ใช่คน
เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เบื้องนิจ *นิสฺสโตโต นินฺชวีโว*
สุญฺโณ นี้ไม่ใช่คน, กระทั่งอาหารที่เขาจะให้มานั้น ก็มีใช้อะไรมากไปกว่าธาตุ
ที่เป็นไปตามธรรมชาติอยู่เบื้องนิจ. อย่าได้คิดว่าเป็นของอวร้ายที่สุดแก่สิ่งนั้น จนมันกลายเป็น
เป็นเหยื่อล่อเราไปเสีย, เมื่อรับอยู่ก็พิจารณาอย่างนี้; ถ้าพลอยพิจารณาไปถึงคนที่
กำลังใส่บาตร ว่าเป็นอย่างนี้ด้วยก็ยิ่งดี, ยิ่งเป็นผู้หญิงสวยด้วยแล้วก็ยิ่งดี ว่ามันก็เป็น
สักว่าธาตุ เป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่เบื้องนิจ.

อาหาร บิณฑบาตก็ดี คน ให้ก็ดี คนรับก็ดี ล้วนแต่ว่างไปจากตัวคน ทั้งนั้น
เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เบื้องนิจ. แต่อย่าไปท่องเป็น
คาถา ซึ่งช่วยไม่ได้; ต้องด้วยความรู้สึกที่เรียกว่า แจ่มแจ้ง เห็นแจ้งแทงตลอดอยู่ในใจ
จริงๆ ในขณะนั้น ถึงเวลาที่จะฉันก็ให้เต็มอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างนี้, เมื่อฉันเข้าไปแต่
ละคำ ก็มีความรู้สึกอย่างนี้.

นี่ฟังดูคล้าย ๆ กับว่า ปฏิบัติกันเสียมากมาย ลำบากยุ่งยาก ; แต่ที่แท้ก็เป็นเพียงรักษาสภาพเดิม สภาพปกติเดิมแท้ของจิตนั้นไว้ ให้ชินเป็นนิสัยไปแต่ในทางอย่างนี้.

ที่นี้ เมื่อ **จะนั่งห่ม** ก็เหมือนกันอีก เมื่อ **จะเป็นอยู่ด้วยที่อยู่อาศัย** เครื่องใช้สอยสารพัดอย่างที่ทำเป็นแก่ชีวิต ก็ทำได้ง่าย. **เที่ยวนี้** คุณไปเอาวิทยุมา เอาโทรทัศน์มา เอาอะไรมาใส่ไว้ในเสนาสนะ **นี้จึงทำยาก** ก็ว่ามันมีเกิน เกินสภาพธรรมตา ก็มีปัญหามาก และยุ่งยาก ; เพราะฉะนั้น **สิ่งอะไรที่มากเกินไป** ก็ทั้งมันเสียบ้าง จะปฏิบัติได้ง่ายขึ้น.

สำหรับ **ธำเนกโรค** นี้ก็มีความหมายพิเศษมาก คือเมื่อกลัวตายแล้ว ใจก็กระสับกระส่าย ; เมื่อกินยา เมื่อรับการรักษา นั้นเป็นตัวยุติที่ ใจคอยผิดปกติหมดแล้ว. **ฉะนั้นต้องบั่นความผิดปกติเหล่านี้ออกไปเสีย** ไม่ต้องกลัวตาย ไม่ต้องอะไร กินยากก็กิน, แล้วก็อย่าลืมหาคิดว่า มันเป็นเรื่องที่มีใช้ตัวตน ด้วยกันทั้งนั้นแหละ : ผู้กินก็ตาม ยาที่กินก็ตาม โรคภัยไข้เจ็บ ความตายอะไรก็ตาม **มิใช่ตัวตนเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ** หรือจะเป็นธรรมชาติ ตามธรรมชาติ ที่จะต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ; ถือเอาสภาพเดิมแท้ คือความปกติตามธรรมชาติไว้ให้ได้ ปัญหามันก็จะหมดได้โดยง่าย.

ตรงนี้อาจจะบอกว่า **ถ้าดูวิธีแล้ว ปฏิบัติง่ายเหลือง่าย ถ้าคิดวิธีแล้ว ก็ยาก เหลือจะยาก.** ฉะนั้น เมื่อเขาถามว่า **ปฏิบัติธรรมะในพุทธศาสนานี้ ยากหรือง่าย** ? อย่าไปตอบเขาว่า ยากหรือง่าย มันจะโง่ ; ก็บอกว่า **ถ้าดูวิธีแล้วง่ายเหลือจะง่าย ถ้าคิดวิธีแล้ว ก็ยากเหลือจะยาก.** ให้นึกถึงคำว่า **ธมฺมานุสฺสมฺมปฏิบัติ - ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** โดยถูกต้องตามธรรมนี้ มันก็ง่าย. คำนี้เป็นคำสำคัญ เขาพูดกันแพร่หลายมาแต่ก่อน **เที่ยวนี้ไม่ค่อยพูดธมฺมานุสฺสมปฏิบัติ.**

ประพตติให้ดูแก่เรื่อง นี้คือ *ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ*, กระทำ ประพตติ หรืออะไรก็ตาม ให้ดูแก่เรื่อง แล้วก็ง่าย. การจะทำให้ดูแก่เรื่อง ก็คงจะยากอีก; ฉะนั้น จึงต้องมีการชวนชวายเป็นมีความรู้ว่าเรื่องมันเป็นอย่างไร จะได้ประพตติให้ดูแก่เรื่อง, แล้วเรื่องมันก็ไม่มากไปกว่าที่ว่าธรรมชาติเดิมเท่านั้นสงบปกติ; ส่วนเราอุทริทำอะไรที่เป็นการปรุงแต่งใหม่ ๆ เสียเรื่อย.

เรื่องเกี่ยวกับ บัจฉัย ๔ เป็นของจำเป็นแก่ชีวิต เป็นรากฐาน ในชีวิตประจำวันหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้องทำให้ดู เพราะหลีกเลี่ยงไม่ได้; ถ้าชีวิตยังอยู่ก็ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้ง ๔ นี้ แล้วก็เกิดเป็นตัวเรื่องใหญ่สำคัญของมนุษย์ขึ้นมา. นี้ก็ประพตติในลักษณะที่ควบคุมบัจฉัย ๔ ไว้ได้ อย่าให้เกิดเป็นอันตรายขึ้นมา. สิ่งที่ไม่เป็นอันตราย กลับเป็นอันตรายขึ้นมา นี้ เสียหายเท่าไร; เขาเรียกว่าเคราะห์ร้าย หรือ โชคร้ายที่สุด.

สำนวนบักซ์ใต้ เมืองท่าปรือนี้ มีอยู่ประโยคหนึ่ง ซึ่งพวกอื่นอาจจะไม่ค่อยชินหู หรือไม่ได้ยิน หรือผมอาจจะเข้าใจผิดไปก็ได้. คุณลองฟังดู เขาพูดว่า *ก้อนเส้ากลายเป็นเสื่อ* นี้ความหมายของคนโชคร้ายที่สุด; ก้อนเส้า คือก้อนหิน ที่เอามาวางเข้าเป็นสามขา แล้วเอาหม้อข้าวตั้งบนนั้นเพื่อจะหุงข้าว มันเป็นเพียงก้อนหิน แต่มันกลายเป็นเสื่อขึ้นมา นี้จะเดือดร้อนสักเท่าไร.

ถ้าสมมติว่า ก้อนเส้าในครัวกลายเป็นเสื่อขึ้นมา เจ้าของบ้านจะทำอย่างไร มันก็เดือดร้อนมากแยะมาก ก้อนหินแท้ ๆ. นี้ก็เหมือนกันกับที่เราไม่มองให้คิดว่า สภาพเดิมเท่านั้นปกติเหมือนก้อนหิน; เตียนนี้กลายเป็นการปรุงแต่ง เป็นตัวกู-ของกู โผล่หัวออกมาทัก เป็นโลกบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ทำให้เดือดร้อนไปหมด; เป็นคนโชคร้าย

ที่สุดโนเมื่อ “ก้อนเส้ามันกลายเป็นเสื่อ” ธรรมชาติอันสงบเงียบกลายเป็นธรรมชาติที่
วุ่นวายแผกแผา.

สำหรับหลักปฏิบัติที่กล่าวแล้ววันก่อนว่า เห็นทุกสิ่งว่าไม่มีอะไร นอกจาก
ธรรมชาติที่เป็นไป หรือว่า ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์ทั้งนั้น นั้นมันก็ได้ผลเหมือนกัน
วิธีการปฏิบัติก็อย่างเดียวกัน เห็นทุกอย่างเป็นธรรมชาติ สักว่าธรรมชาติ *สุทฺธิ ธมฺม
สมุปฺปนฺนํ* – เป็นการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ *สุทฺธิ สงฺขาร สนฺตตี* – เป็นการสืบ
ต่อของสิ่งที่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่อยไปล้วน ๆ ซึ่งเป็นหลักสำคัญ. นั้นแหละ คือตัวเห็นว่าง
อยู่เป็นปรกติ เห็นสภาพเดิมแท้ที่อยู่เป็นปรกติโดยตรง โดยที่ไม่ต้องอธิบายอะไร; แม้
คำที่ว่า *ไม่มีอะไรนอกจากทุกข์ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป*; ทุกข์นั้นก็คือ ว่าง, ว่าง
อย่างน่าขะเขยง น่ากลัว; เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ข้อปฏิบัติที่กล่าวไว้ในลักษณะ
อย่างไร รูปไหน ก็ล้วนแต่มีหัวใจตรงเป็นอย่างเดียวกันหมด คือให้เห็นโดยความเป็น
ของว่างอยู่เสมอ.

เรื่องปฏิจจนสมุปบาท ย่อมมีขึ้นเพราะขาดสติ

ทีนี้ สำหรับเรื่องปฏิจจนสมุปบาท ที่แสนจะยุ่งยาก เข้าใจยาก สำหรับคนใน
ปัจจุบันนี้ ก็เป็นเรื่องการปรุงแต่งนี้; เพราะว่า กระแสแห่งปฏิจจนสมุปบาททุก ๆ ชั้น
รวมกัน นั้นแหละ คือการที่ปรุงแต่งขึ้นมา จากสภาพเดิมแท้ที่สงบอยู่ กลายเป็นสภาพ
ที่วุ่นวาย และเป็นทุกข์. ไปศึกษาเรื่องปฏิจจนสมุปบาท ที่เขียนไว้โดยเฉพาะมันยาว
จะอธิบายในเวลาสั้น ๆ อย่างนี้มันก็ไม่พอ; แต่ว่าโดยหัวใจของมันแล้ว ก็เข้าใจได้ง่าย
ที่ว่ามันตรงกับหลักอันนี้ว่า “จากว่างมากลายเป็นวุ่น แล้วก็ทำให้จากวุ่นมากลายกลับ
เป็นว่าง”

เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียงเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่ขณะหนึ่งนั้นไม่มีสติ; ขณะนั้นเกิดไม่มีสติ เผอิญไม่มีสติ เมื่อไม่มีสติก็คือผลอ, เมื่อผลอก็มีอวิชา ความไม่รู้ หรือความปราศจากความรู้ ก็ได้โอกาส ที่จะทำให้ทุกสิ่งในร่างกายเรา^{นี้} เปลี่ยนไปอยู่ในสภาพที่พร้อมที่จะเกิดทุกข์. ฉะนั้น การปรุงแต่งเป็นร่างกาย จิตใจอยู่ในขณะนั้น จึงเป็นไปในลักษณะที่จะไปโง่งมตลอดสาย :-

เมื่อไม่มีสติทำอารมณ์นั้นให้เป็นการกระทบทางอายตนะ ที่ให้เกิดเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้เกิดตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งโดยสมควรแก่กัน; แล้วก็เกิดอุปาทานยึดมั่นในความรู้สึคนั้น ว่ากูกำลังเป็นอย่างนั้น กูกำลังเป็นอย่างนั้นขึ้นมา^{นี้} ที่เรียกว่า เป็นภพ เป็นชาติ ขึ้นมา เป็นตัวกูโดยสมบูรณ์, แล้วก็มี^{นี้}ความทุกข์อยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้น. ทุกเรื่องจะเป็นความทุกข์ไปหมดในขณะนั้น, จะระลึกนึกไปถึงความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย มันก็เป็นทุกข์ไปหมด, ความได้ความเสียที่อยู่ต่อหน้า ^{นี้}ก็เป็นเรื่องทุกข์ไปหมด.

นี่คือเรื่องปฏิจจนุปบาท นี่ถ้าอธิบายผิดแล้วเข้าใจยากที่สุด ไม่มีทางจะเข้าใจได้เลย; ที่สอนกันอยู่ในโรงเรียนนั้น ยังไม่ได้รับประโยชน์อะไร. เขาสอนกันมาผิดๆ อย่างที่สมเด็จพระสังฆราช วชิรญาณวงศ์ ท่านว่า “คงจะมีการสอนกันมาผิดๆ ตั้งพันปีแล้ว” แต่แล้วท่านก็ไม่ทราบ^{นี้}ว่าที่ตูกนั้นมันคืออะไร, คืออย่างไร.

ผมเข้าใจว่า ที่ตูกก็คือนึกเทียบเท่า^{นี้} ปฏิจจนุปบาทที่เกิดขึ้น เป็นรอบๆ รอบๆ วันหนึ่งได้ไม่รู้จักร็รอบ ก็อทูกคราวที่ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น แล้วมันผลอสติไป ก็เป็นปฏิจจนุปบาทฝ่ายมีความทุกข์ขึ้นมาวงหนึ่ง หรือสายหนึ่งเสมอ. วันหนึ่งวันเดียวเท่า^{นี้}นั้น ไม่รู้ก็ปฏิจจนุปบาท ในทางเกิดขึ้นแห่งความทุกข์นั้น; ที่^{นี้}

เดือนหนึ่ง ปีหนึ่ง ชาติหนึ่ง สักเท่าไรนับไม่ไหว. นี่คือการเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร อันนับไม่ไหว ว่าก็หมิ่น ก็แสน ก็ล้านชาติ ตั้งแต่เกิดกว่าจะตายนี้; นี่ก็ความวุ่นอันใหญ่หลวงที่เกิดขึ้นเรื่อยนี้ อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่รู้จักหยุดจักหย่อน เพราะเหตุเพียงสิ่งเดียว คือ ขาดสติ ในสังขารกลุ่มนั้น หรือในเบญจขันธ์กลุ่มนั้น ที่เรียกว่าในบุคคลนั้น ชาติสิ่งที่เรียกว่าสติ ด้วยเหตุอันใดก็ตาม.

เมื่อมีการ ขาดสติ แล้ว ^{ศีล}กัมม^{วิ}กัม - ของคุณ^{ศีล}เกิดขณมา โดยกระแสแห่ง ปฏิจสมุปบาทเป็นสายยาวสุด ๑๑ อากา^นนี้; ฉะนั้นการปฏิบัติ ปฏิจสมุปบาท ก็มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือมีสติ. เมื่อมีการกระทบทางอายตนะ : ตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบสัมผัสทาง ผิวนั้น เมื่อมันต้องมีสติ; ถ้าไม่มีสติ สภาพใหม่ที่วุ่นวายก็จะเกิดขึ้น ถ้ามีสติสภาพเก่าที่ปกติ ก็ยังคงอยู่. นี่คือนิยามของการปฏิบัติ ในขั้นที่เป็นหัวใจหรือเป็นเคล็ดลับ.

เทียบตัวอย่างมาหลาย ๆ อย่างนี้ ไม่ต้องการให้เข้าใจว่า มีหลายอย่าง หรือ มีหลายวิธี เทียบจะไปเกิดเข้าใจว่า มีมากอย่าง มากวิธี; ถูกแล้ว มีหลายอย่าง หลายวิธี อย่างที่พูดนี้. แต่เนื้อในเนื้อแท้ ก็เพียงอย่างเดียว คือ มีสติบังกับการเกิดขึ้นแห่ง ^{ศีล}ตัว, หรือพูดอีกทีว่า ทำให้ว่างอยู่ตามเดิม พูดอีกทีว่า อยู่เฉย ๆ อย่าไปทำอะไรเข้า.

ปฏิบัติโดยมีสติ เห็นโลกว้างทุกเมื่อ นี้พอแล้ว

ในกาลา โมมราช ที่ว่า "มีสติเห็นโลเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ" นั้นแหละ เป็นบทนิยามเป็นสูตร หรือเป็น formula ที่ดี. มีสติเห็นโลโดยความเป็นของว่าง

อยู่ทุกเมื่อ ในเมื่อกินอาหาร เมื่อนุ่งห่ม เมื่อใช้สิ่งที่อยู่อาศัย หรือยารักษาโรค นั่นก็ยังมีสติ เห็นแต่ความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ให้ขยายความออกไปได้ว่า ทุกสิ่ง ที่เกี่ยวข้องกับเรา ในชีวิตประจำวัน นั้นแหละเรียกว่าโลก แล้วเห็นโลกนั้นเป็นของว่างอยู่เสมอ โลกก็ทำอะไรไม่ได้ ก็ไปตามเรื่องตามราวของธรรมชาติ ที่ทำอะไรเราไม่ได้, ที่ทำอะไรกับจิตนี้ให้เกิดความทุกข์ไม่ได้.

ที่เราพูดนี้พูดให้มันซัดคล้ายๆ กับวิทยาศาสตร์ เราจึงพูดในรูปของปฏิจ-สมุปปาต; ถ้าคุณเข้าใจเรื่องปฏิจสมุปปาต จะเห็นว่ามันเป็นวิทยาศาสตร์ หากแต่ว่ามันเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ทางจิตใจ ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ทางวัตถุ ทางฟิสิกส์ ที่เราเข้าใจกันดี. พอเราไม่เข้าใจ เราก็เลยหาว่าปฏิจสมุปปาตเป็นเรื่องปรัชญา นี่เล่นไปหาความโง่ หลับหูหลับตา คือเห็นเรื่องที่เกิดอยู่กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วมีพฤติกรรม perception เป็นไปอย่างนั้นๆ อย่างนั้นๆ เป็นปรัชญาไป. ที่จริงปฏิจสมุปปาตเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแท้ๆ เป็นวิทยาศาสตร์ที่เปิดเผยอย่างร้อยเปอร์เซ็นต์เลย; แต่ไปโง่ไปหลงว่ามันเป็นปรัชญา ซึ่งสลัวไปหมดไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ตามแบบของการคาดคะเน คำนึงคำนวณ.

เราจะต้องจัดการเรื่องเกี่ยวกับ ความว่าง^๕ ในลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์, ตัวความว่างนั้นแหละยังเป็นตัววิทยาศาสตร์แท้ คือธรรมชาติแท้; การปรุงแต่งเป็นความวุ่นทุกระยะทุกตอนนั้นก็^๖เป็นของใหม่ ซึ่งเป็นธรรมชาติฝ่ายปรุงแต่ง ไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ก็เป็นวิทยาศาสตร์ด้วยเหมือนกัน. ผู้ที่บรรลुพระอรหัตตัตถ์ทุกขได้มองเห็นเรื่องนี้ชัดเจน เหมือนกับพวกเราเห็นวัตถุ เหมือนการเรียนวิทยาศาสตร์ทางวัตถุ

เห็นชัดเจนอย่างนั้น; ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ ก็เห็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ แจ่มแจ้งชัดเจน เปิดเผยอย่างนั้นเหมือนกัน.

การปฏิบัติต้องเป็นไปตามวิธีการของวิทยาศาสตร์ด้วย

การปฏิบัติ ก็เป็นไปตาม **วิธีการ** หรือ **วิชาการ** ของสิ่งที่เรียกว่า **วิทยาศาสตร์** ไม่ใช่เป็นปรัชญา; ขึ้นไปทำให้เป็นปรัชญาแล้ว จะไม่มีวันได้พบกับ **ความดับทุกข์** จะสลัวอยู่อย่างนั้น มีคมัวสลัวอย่างนั้นเรื่อยไป.

นี่ขอเตือนว่า อย่าไปทำผิด ทำยุ่ง ทำกลับกันเสีย ในระหว่างสิ่งที่เขาพูดกันอยู่ เกวไปหมดในโลกนี้ ที่เรียกว่าปรัชญานั้น ปรัชญานี้. ผมพูดอย่างหยาบคายว่าบ้างเพ คือ **ปรัชญาไม่นำไปสู่จุดที่ต้องการคือความดับทุกข์ได้**; ต้องทำให้เป็นวิทยาศาสตร์ ที่ทำได้ ที่ควบคุมได้ ที่ปรับปรุงได้ แก้ไขได้ อย่างชัดเจนเหมือนกับเราทำรถ ทำเรือ ทำของใช้อะไรเหล่านี้.

นี่สิ่งที่เรียกว่าหัวใจของการปฏิบัติ เกี่ยวกับสัญญา ที่ได้พูดมาหลายวันแล้ว ตีตก่อกันมาตามลำดับ.

สรุปการปฏิบัติเกี่ยวกับสัญญาเป็นเรื่องที่ทำได้ตามธรรมชาติ

หัวใจของการปฏิบัติ ที่เกี่ยวกับสัญญา พวกในแง่ปาฏิหาริย์ก็เป็นเคล็ดว่า **ไม่ต้องทำอะไรเลย อยู่เฉยๆ**. ถ้าพูดอย่างธรรมดาๆ ก็ว่า **มีสติรักษาสิ่งต่างๆ ไว้**

ในสภาพปกติ เดิมแท้ของมัน : จะเป็นร่างกายกิติ จิตใจกิติ ให้อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า ว่างจากตัวกู – ของกูอยู่เสมอ, เป็นเรื่องทางฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายจิตใจเป็นสิ่งที่ทำได้. แม้ว่าร่างกายจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ในทางจิตใจก็คงสภาพเดิมอยู่เสมอ ; เป็นเด็กก็มี ความว่างไปอย่างเด็ก หรือในระดับเด็ก ๆ, เป็นผู้ใหญ่ ก็มีความว่างในระดับของผู้ใหญ่, แล้วก็ไม่มีใครที่จะเป็นทุกข์ได้ ในโลกนี้.

นี่เรียกว่า **หัวใจโดยวิชาความรู้ กิติ โดยหลักปฏิบัติ กิติ โดยผล** สุดท้ายของการปฏิบัติกิติ รวมอยู่ที่คำ ๆ นี้ ที่ว่าภาวะปกติเดิมแท้ที่เป็นสมบัติของธรรมชาติของทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ; แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือของจิตใจ ที่เป็นนิวเคลียสของทุกสิ่งเกี่ยวกับคนเรา หรือว่าเกี่ยวกับโลก โลกนี้จะมีอย่างไรก็ตาม ; ถ้าไม่มีจิตใจของมนุษย์เสียอย่างเดียวแล้ว มันก็ไร้ความหมาย ไม่มีอะไร ไม่มีค่าอะไร.

จิตใจ ของสิ่งที่มีจิตใจนั้นแหละ คือ **ตัวเรื่องสำคัญ** ของปัญหาต่างๆ จัดการกับสิ่งนี้เพียงสิ่งเดียวก็เป็นอันหมดปัญหา ; เห็นโลกว้าง จิตก็กว้าง ก็ไม่มีความยุ่งยากลำบากอะไร ไม่มีหน้าที่อะไรต่อไป. คงปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ ที่ว่างจากตัวกู – ของกู, แล้วก็ทำอะไรของมันเอง : จะกินอาหารหรือจะทำอะไร ก็ทำถูกของมันเอง ในลักษณะที่พอดีที่ไม่เกิดทุกข์.

เอาต้นไม้มันเป็นครุคนแรกซิ มันทำอะไรของมันถูกต้องพอดี มีชีวิตอยู่อย่างนี้ อย่างปกติ ไม่มีปัญหาหรือแยกแยะพันแก้ ท่วมหัว ท่วมหู เหมือนมนุษย์เลย. เอาต้นไม้มันเป็นครุ มาคุยกับต้นไม้, เก่งกว่านั้นก็คุยกับก้อนหิน ก้อนหินเป็นครุ, แม้แต่เอาสัตว์เลี้ยง เช่น สุนัข แมว ปลาปู เป็นครุนี้ ก็ยังมองเห็นมากกว่าที่จะเอามนุษย์ ที่วุ่นวายนี้เป็นครุ ; เพราะมีอะไรน้อยกว่าคน มีปัญหาน้อยกว่าคน เพราะมีตัวกู – ของกู

น้อยกว่าคน. ถ้าจะเอาคนเป็นครู ก็ต้องเอาพระอรหันต์ที่เป็นครู เป็นตัวอย่างที่แสดงว่าคนสามารถเข้าถึงสภาพที่สงบอย่างยิ่ง อย่างที่กัณโฑนมี นี้ก็ได้เหมือนกัน ซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจเท่านั้น.

นี่เรารู้สึกว่าทุกคนมาเป็นวรรค เป็นเวร หลายครั้งหลายหนแล้ว, หรือว่าจะมองออกไปถึงว่าพุทธศาสนา ทั้งหมด ทั้งสัน ที่แสนจะมากมาย พวกกันไม่รู้จบ; นี้ก็เหลืออยู่นิดเดียวที่ตรงนี้ : เป็นเรื่องคำพูด คำเดียว พยางค์เดียวว่า ปกติ หรือว่าว่าง หรือว่า สงบ; แล้วแต่จะใช้คำไหน ตามสภาพเดิมแท้ของธรรมชาติ ที่ยังไม่ถูกปรุงแต่ง. มีเครื่องมอเพียงสิ่งเดียว พยางค์เดียวว่า สติ เป็นเครื่องช่วยให้สำเร็จประโยชน์ตามนั้น.

เอาละเวลาของเราทั้งหมด

สุญญตาธรรม

- ๑๒ -

สิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว

๒๗ เมษายน ๒๕๑๔

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๔ สำหรับพวกเราที่
ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้
สำหรับการพูดกันเรื่องใดเรื่องหนึ่ง. ในวันนี้จะได้กล่าว
โดยหัวข้อว่า สิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว.

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดถึงหัวใจของการปฏิบัติ ที่
เกี่ยวกับสุญญตาธรรม การประสบความสำเร็จในการปฏิบัติ
นั้น มีสิ่งสำคัญอยู่ที่สิ่งๆหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า สติ. สำหรับ
สุญญตาธรรม เป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติให้เห็น ให้ปรากฏ
อยู่เป็นประจำ สำหรับตัวการปฏิบัติ มีความสำคัญอยู่ที่
สิ่งๆเดียว คือสิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว ในวันนี้จะ
ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญข้อนี้ ให้ถึงที่สุด.

ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๑๒ ของการบรรยาย เป็นเรื่องที่ ๓ ของสุญญาธรรม ในส่วน การปฏิบัติ มีหัวข้อว่า **สิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว** ขยายความออกไปว่า ความ สำเร็จของการปฏิบัติทุกอย่าง และทุกระยะของแต่ละอย่างนั้น ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า สติ เพียงคำเดียว.

ถ้ารู้จักใช้สติถูกต้อง การปฏิบัติจะทำได้ง่าย

ทำไมถึงพูดเรื่องนี้ โดยหัวข้อนี้ ? ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการ **สรุปใจความของการ ปฏิบัติ** ทั้งหมด ให้เหลือสั้นที่สุดเท่าที่จะทำได้. ข้อนี้มันจะเป็นการวัดได้ถึงความเข้าใจ และเป็น การช่วยให้จดจำไว้ได้โดยง่าย, และที่ยิ่งกว่านั้น ที่สำคัญที่สุดก็คือว่า เพื่อให้ การปฏิบัตินั้น เป็นไปอย่างถูกต้องที่สุด รักกุ้มที่สุด แล้วยั่งยืนที่สุด เท่าที่จะทำได้.

ที่ว่าถูกต้องที่สุด ก็มีความหมายว่า **ถ้าเข้าใจ** จนถึงกับ **เข้าใจ** ได้ในลักษณะ ที่จะกล่าวต่อไปแล้ว นั่นเป็นสิ่งที่ถูกต้องแก่เรื่องราว, และที่ว่ารักกุ้มที่สุดนั้น ก็คือ มันไม่พรับ ไม่เยิ่นเย้อ ไม่ปะปะ ไม่มากมายอะไร; และที่ว่าง่ายที่สุด ก็หมายความว่า มันก็เป็นเพียงเรื่องเดียว ไม่ได้มีมากมายอย่างที่คนโดยมากเขาคิดกัน หรือเข้าใจกัน เช่นว่า พระไตรปิฎกมีตั้ง ๘๔๐๐๐ ข้อ เพียงแต่ได้ยินเท่านั้น ก็ลังเลหรือว่าหมกกำลังใจ ที่จะปฏิบัติ.

เราจะมองเห็นได้เป็นชั้น ๆ เป็นลำดับมาว่า **พระไตรปิฎก ๘๔๐๐๐** ข้อนั้น ก็ **รวมอยู่ที่** ข้อเดียว ก็คือว่า **“ไม่ยึดมั่นถือมั่น”**, เรียนก็เรียนเพื่อให้รู้เรื่อง ไม่ยึดมั่น ถือมั่น, ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อให้ **ไม่ยึดมั่นถือมั่น**, ได้ผลมาแล้วก็เป็นความ **ไม่ยึดมั่นถือมั่น** ;

แต่แทนที่จะเรียกว่า ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในที่นี้ เราเรียกว่าสัญญาตาธรรม. นี่ก็เหลือเพียงข้อเดียว เพียงความไม่ยึดมั่นถือมั่น.

ผลสำเร็จ อันนี้จะเกิดขึ้นมาได้ก็ เพราะการปฏิบัติ; ใครจะปฏิบัติวิธีไหนก็ตาม วิธีนั้นในระดับไหนก็ตาม มันมีความสำคัญอยู่ที่สิ่ง ๆ เดียว คือสิ่งที่เรียกว่า สติสั้น ๆ เพียงคำเดียว เท่านั้น. เพราะฉะนั้น เราจะต้องศึกษาหรือพิจารณากัน ถึงสิ่ง ๆ นี้เพียงคำเดียวนั้นให้ดีที่สุด แล้ว ให้ถึงที่สุดด้วย.

ฟังรู้จักคุณค่าของสติ

ที่นี้ เราจะได้ทำความเข้าใจกันกับสิ่งที่เรียกว่า “สติ” สำหรับสิ่งที่เรียกว่า สติ โดยพยัญชนะ คือตัวหนังสือของภาษาบาลีนั้น มันแปลว่า **สิ่งที่แล่นไป**. คำๆ นี้มีรากศัพท์ที่แปลว่า **แล่นไป**; สติคือสิ่งที่แล่นไป. นี่ โดยพยัญชนะ คือความหมายของมันในกรณีนี้ มันแปลว่า **ความระลึกได้ทันทั่วทั้งที่**.

ที่นี้ โดยข้อเท็จจริง สติ คือ **ความรู้ที่แล่นมาทันทั่วทั้งที่** โดยเร็ว และโดยแรง; โดยตัวหนังสือ หรือโดยตัวพยัญชนะ แปลว่าสิ่งที่แล่นไป นั้นหมายถึงสิ่งที่ เป็นนามธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่คน ที่จะแล่นไป, หมายถึงนามธรรมแล้วก็ไม่ใช่ว่าของวัตถุ เป็นเรื่องทางนามธรรม ที่เรียกกันว่า จิตใจ.

สิ่งที่เรียกว่า **จิตใจ** นี้มีอยู่หลายชนิด หลายสิ่ง : จิตที่คิดอยู่ก็มี, จิตที่รู้สึกอยู่ก็มี, แล้วก็ยังมีต่าง ๆ นานา คือ ผิดหรือถูก ดีหรือชั่ว. ที่นี้ **สิ่งที่แล่นไป** นี้ก็คือ

สิ่งที่เรียกว่า จิต ในความหมายหนึ่ง ในแง่หนึ่ง. พุคอย่างนี้พูดเหมือนกับจิตเป็นวัตถุ, เป็นเรื่องพูดตามภาษาคน เอาสิ่งที่เป็วัตถุ มาเป็นหลักสำหรับพูด. ถ้าพูดให้ชัดเจนไป ก็หมายความว่า ความรู้สึกชนิดหนึ่งซึ่งแล่นไป; “แล่นไป” ในที่นี้ก็คือ แล่นมาสู่ ความสำนึก.

ความสำนึกของจิตโดยทั่วไปก็มีอยู่อย่างหนึ่ง; แต่เมื่อเกิดเรื่องขึ้นเฉพาะกรณีแล้ว ต้องการความสำนึก ที่ยิ่งไปกว่านั้น ก็คือความสำนึกที่ เหมาะแก่เรื่องนั้น ๆ หรือเหตุการณ์นั้น ๆ. ถ้าความรู้สึกที่เหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นมาได้ทันท่วงทีนี้เราเรียกว่า สติ; มีอาการเหมือนกับแล่นมาสู่หน้าที่ของมัน ประจำหน้าที่ของมัน.

โดยตัวหนังสือ มีสั้น ๆ เพียงคำว่า สติ; ศัพท์นี้ก็แปลว่า แล่นไป. โดยความหมาย ของมัน ขยายความออกไปพอที่จะเข้าใจได้ ว่า ความระลึกได้ทันท่วงที. โดยทางปฏิบัติ ที่เป็นอยู่จริง ก็คือโดยข้อเท็จจริงของพฤติกรรม ในเรื่องสตินี้อยู่ที่ว่า ความรู้ที่ถูกต้องนั้นแล่นมาสู่ความสำนึก แล้วก็ต้อง ทันท่วงที ด้วย; ถ้าไม่ทันท่วงที ก็ไม่เรียกว่าสติ. อาการที่สติมาโดยเร็ว และโดยแรง นี้จึงครบถ้วนบริบูรณ์ ในการที่จะเรียกว่ามีสติ.

คุณสมบัติของสตินี้มีปัญญา และสมาธิเจืออยู่

ต่อไป ก็อยากจะให้สังเกตดู แง่มุมต่าง ๆ ของสิ่ง ๆ นี้ : ชั้นแรกก็คือ ความรู้ที่ถูกต้องคือปัญญา หรือความรู้. ชั้นสอง กิริยาที่แล่นมา นี้คืออาการของสิ่งที่เรียกว่าสติ นี้มาโดยเร็ว และโดยแรง; นี้ความหมายของคำที่ เรียกว่าสติ. ชั้นสาม คำลัจจาน ที่มาโดยเร็วและโดยแรง นี้เป็นลักษณะของสมาธิ. สิ่งที่เรียกว่าความรู้ชั้น

เป็นลักษณะของปัญญา, อากาที่เล่นมานี้ คือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า สติ. ดังนั้น ขอให้เข้าใจว่า สิ่งที่เรียกว่า สตินั้น มันเป็นทั้งปัญญา และสมาธิเจือกันอยู่.

ที่สอน ๆ กันอยู่ในสำนักเรียน ครูเขาสอนว่า สิ่งที่เรียกว่า สตินั้นเป็นธรรมะ จักอยู่ในเครื่องของสมาธิ หรือว่าเป็นสมาธิโดยตรง; หมายความว่าหัวข้อธรรมะใหญ่ ๆ มีอยู่เพียง ๓ คือ ศีล อย่างหนึ่ง สมาธิ อย่างหนึ่ง ปัญญา อย่างหนึ่ง เพียง ๓ อย่าง เท่านั้น. ที่นี้ธรรมะอีกมากชื่อ หลายสิบชื่อหลายร้อยชื่อนี้ ต้องสงเคราะห์ลงได้ใน ธรรมะเป็นประธาน ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้อย่างใดอย่างหนึ่ง, แล้วก็สอน กันอยู่ทั่วไปว่า สิ่งที่เรียกว่า สตินั้น จักเข้าใจในพวกสมาธิ ซึ่งเราพูดกันอยู่แทบทุกวัน ว่า มรรคมืองค์แปด ใน ๘ องค์นั้น ๒ องค์แรกเป็นปัญญา ๓ องค์ตรงกลางเป็นศีล ๓ องค์สุดท้ายเป็นสมาธิ ใน ๓ องค์สุดท้ายนั้น, มีสัมมาสมาธิรวมอยู่ด้วย. มีความรู้ว่า สัมมาสมาธิเป็นเพียงสมาธิอย่างนี้ เข้าใจว่าเป็นเพียงการ *บัญญัติไปตามหลักเกณฑ์* เท่านั้นเอง; ถ้าเราจะดูให้ถี่ จะเห็นว่าในสิ่งที่เรียกว่า สติ นั้น มีปัญญา มีความรู้ อยู่ด้วย.

ผมมีความรู้สึกที่สะอึก ในเมื่อได้รับคำสั่งสอนอย่างนี้ตอนแรก ๆ จนกระทั่ง บัดนี้; เคียงนี้มามองเห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า สตินั้น ไม่ใช่สมาธิล้วน ๆ แต่มีสิ่งที่เรียกว่า ปัญญาเจืออยู่. เนื้อตัวของสติเป็นปัญญา, กิริยาที่วิ่งมาโดยเร็วและโดยแรงนี้ เป็น ลักษณะของกำลังจิต จึงถูกจัดไว้เป็นสมาธิ; จึงอยากจะตั้งข้อสังเกต. ให้ทุกคนเอา ไปสังเกต แต่ *ไม่ใช่เอาไปคัดค้าน ใครที่ไหน* ว่าสิ่งที่เรียกว่า สติ นั้น คือสิ่งที่ เป็น ปัญญาและสมาธิ เจือกันอยู่.

เราจะพูดได้ว่า ธรรมะที่มีชื่อว่า สติ จะมีคุณศัพท์ประกอบข้างหน้าว่าอย่างไร ก็ตาม ถ้ามีคำว่า สติ เป็นหลักสำคัญแล้ว ก็เรียกว่า เป็น *ธรรมะประเภทปัญญา เจือ*

อยู่กับสมาธิ. นี่ต้องยกเว้นประเภทที่เรียกว่า อนุสสติ เช่น พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ อะไรเหล่านี้ อย่างนี้เป็นสมาธิล้วนได้; แต่พอถึงคำว่า “อานาปานสติ” ซึ่งไม่มีคำว่าอนุสสติ, คำว่าสติอย่างนี้ไม่ใช่สมาธิล้วน ๆ แต่ประกอบอยู่กับปัญญาเป็นอย่างมาก.

คำว่า สติสัมโพชฌงค์ กิติ คำว่า สติบัญญัติ กิติ คำว่า สติพละ หรือ อินทรีย์ กิติ ล้วนแต่เจืออยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าปัญญา; ถ้าไม่มีปัญญา สติทำหน้าที่ของมันไม่ได้. เราเปรียบเทียบกันดู เราจะเห็นว่า พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ จาคานุสสติ กระทั่งอุปัชฌมานุสสติ อะไรเหล่านี้ จิตเพ่งสิ่งนั้นในฐานะเป็นอารมณ์ ไม่ใช่เพ่งในฐานะเป็นลักษณะ หรือเป็นข้อเท็จจริง; เอาคุณของพระพุทธรูปมาเป็นอารมณ์ สำหรับจิตกำหนด, หรือแม้แต่เอาคุณของพระนิพพานมาเป็นอารมณ์ สำหรับกำหนด; ไม่ใช่เพื่อพิจารณา อย่างนี้เป็นลักษณะของสมาธิ.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่า อานาปานะ แล้วก็ สติ ไม่มีคำว่าอนุ อย่างนี้มันเริ่มตั้งแต่เป็นสมาธิไปจนถึงเป็นปัญญา หรือว่าที่แท้มันตั้งต้นขึ้นด้วยปัญญา แล้วเอามาพิจารณา ไม่ใช่เอามาเพ่งเป็นอารมณ์ล้วน ๆ เว้นไว้แต่อานาปานสติ ชันตัน ๆ เพ่งอย่างเป็นอารมณ์ล้วน เพื่อให้จิตเป็นสมาธิพอสมควรก่อน แล้วก็เพ่งมันอย่างพิจารณา เพ่งความไม่เที่ยง เพ่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานี้ แล้วก็เพ่ง วิราคะ เพ่งนิโรธะ มันไม่ใช่เพ่งอย่างอารมณ์ กำหนดสำหรับให้จิตหยุดอยู่ที่นั่น มันเพ่งพิจารณาทั้งนั้น ฉะนั้น มันจึงเป็นปัญญา.

สำหรับ โพชฌงค์ ๗ สติมาเป็นข้อแรก ว่า สติ สัมโพชฌงค์ โสฬชันมา จะมีสมาธิไม่ได้ ต้องเป็นเรื่องของความรู้ คือปัญญานั้นเอง. สติระลึกมาอย่างทั่วถึงนี้หมายความว่าถึงปัญญาที่รู้ทุกสิ่ง รู้จักอยู่ทุกสิ่งว่าเป็นอะไร อะไรเป็นอะไร, แล้วจึงจะถึงธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือเลือกเอาสักอย่างใดอย่างหนึ่งได้.

สำหรับคำว่า สติบัญญัติว่าการตั้งไว้ซึ่งสติ นี้ไม่ใช่ตั้งไว้ซึ่งสติเฉยๆ เพียงว่าเป็นสมาธิหุคหนึ่งอยู่; สติบัญญัติฐานจะ ต้องมีความรู้สึก ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตนเราเขา ในความรู้ที่ไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา; นั่นแหละ สติเป็นปัญญา.

ที่นี้ ที่สุดแม้แต่ สติ ที่ เป็นผล หรือเป็น อินทรีย์ ที่ว่าสติผละ สตินทรีย์ นี้ก็ เจืออยู่ด้วยปัญญา ไม่ใช่สมาธิล้วนๆ. สติระลึกถึงความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในนั้น ไม่ใช่หุคหนึ่งเจียบเหมือนกับเข้าฌาน.

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า สิ่งที่เรียกว่า สติ นั้น เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ เจือกับ อยู่กับสมาธิ. สิ่งที่แล่นมานั้นคือปัญญา, แล้วพูดได้ว่า ญาณหรือความรู้ เป็นสิ่งที่แล่นมา ก็เกิดขึ้นมาในความรู้สึกของจิต แล้วก็มาอยู่ตลอดเวลาที่ต้องการ สำหรับกรณีนั้นๆ อย่างนี้เรียกว่าสติ. นี่คือนั่นที่เรียกว่าสติ มีตัวจริง หรือมีข้อเท็จจริงอยู่ อย่างนี้ แม้ว่าจะเป็นคำพูดสั้นๆ ลุ่มๆ เพียงคำเดียว.

ที่นี้ เพื่อจะให้เข้าใจสิ่งนี้โดยสมบูรณ์ ในฐานะเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของความ สำเร็จในการปฏิบัติ ขอให้พยายามทำความเข้าใจ เราจะพูดกันไปตั้งแต่ต้น.

ความสำเร็จในการใช้สติ อยู่ที่ทำหน้าที่ได้ถูกต้อง

สติ ในภาษาชาวบ้าน ในกรณีที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับชาวบ้าน ก็ตั้งต้นไปตั้งแต่ เด็กเล็กๆ : เด็กเล็กๆ จะท่องสูตรคูณให้ถูกต้องเรียบร้อย ก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า สตินี้เต็มๆ ไม่ขาดตอน ตลอดเวลานั้น.

คุณก็เคยเป็นเด็ก คุณก็เคยท่องสูตรคูณ แล้วก็ไปวิจัยดูว่าในขณะที่ท่องสูตรคูณนั้น มีอะไรบ้างที่ทำให้ท่องได้ถูก แล้วก็สม่ำเสมอไป. อย่าไปเห็นว่าเป็นเรื่องชินปาก กล่องปาก เคลิ้ม ๆ ไปก็ว่าได้ ถ้าอย่างนั้นไม่ใช่สติ ไม่มีสติ. คนโดยมากสวคมนตรีไปด้วยความเคยชินของปาก ไม่ได้กำหนดอะไร; อย่างนี้หลักครึ่งหนึ่งก็ทำได้ เพราะความเคยชิน ส่วนที่เป็นความเคยชินนั้นไม่ใช่สติ.

ผมเคยเห็นคน ๆ หนึ่ง เขาแจวเรือ เขาหลับได้; ที่นี้ เขาก็แจวเรือทั้งคืน เขาก็ไม่困นอน. ที่แท้เรื่องแจวเรือนี้ ต้องทำด้วยความรู้สึก ควบคุมเรือ ควบคุมแจว ตอนนั้น ต้องใช้สติเต็มที่; แต่เขาแจวมานานแล้ว ตั้งแต่เด็ก ๆ จนแก่เฒ่า เขามีความเคยชิน จนให้จิตถึงสำนักควบคุมเป็นระยะ ๆ เขาคิดเป็นระยะ ๆ ระยะยาว เขาแบ่งเป็นระยะ ๆ แล้วก็หลับได้เป็นตอน ๆ; อย่างนี้ไม่เรียกว่าสติ ในที่นี้ คือว่าไม่เต็มความรู้สึก. ถ้าจะให้ เป็นสติ มันก็เป็นสติครึ่งความรู้สึก ใต้สำนึก อย่างที่เขาเรียกกันว่า *subconscious* มันทำงาน; นั่นก็ยิ่งเป็นความรู้หรือเป็นปัญญาชนิดหนึ่งไปเสียอีก แต่ว่ามันเป็น *subconscious* เพราะความเคยชิน.

เด็กท่องสูตรคูณอย่างกับความเคยชินด้วยปาก อย่างนี้ไม่มีสติ; เด็กที่ท่องสูตรคูณอยู่ด้วยความรู้สึกควบคุม อย่างนี้เรียกว่ามีสติ. ที่นี้ เราเลื่อนขึ้นมาถึงการบวกเลข ซึ่งจะทำด้วยกิ่งสำนึกใต้สำนึกไม่ได้ ไม่เหมือนท่องสูตรคูณ ถ้าปราศจากสติมันก็ต้องบวกผิด.

นี่ไปลองจิตวิจย แยกแยะดู ถึงความรู้สึกของจิต ที่ทำหน้าที่เป็นอย่างไร เป็นชนิดไป. ที่มากไปกว่านั้น ดังที่เด็กคนหนึ่งจะได้รับการแนะนำสั่งสอนว่า “ให้นับสิบเสียก่อน จึงค่อยพูดอะไรออกไป”; ให้นับสิบเสียก่อน; ถ้าทำได้ นั่นคือสติ

ที่มาถึงพร้อมแล้ว ครอบถ้วนแล้ว. เขายังยังให้เกิดเวลาสำหรับสติที่จะมาถึง อย่างพร้อมบริบูรณ์เสียก่อน แล้วจึงพูด แล้วจึงทำอะไรลงไป. ถ้านับสิบได้สำเร็จ มันก็เรียกว่ามีสติ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เพื่อจะไม่ลุอำนาจแก่ โลกะ รากะ โทสะ อะไรก็ตาม. การควบคุมตัวเอง ไม่ให้ลุอำนาจแก่โทสะ คือไม่บันดาลโทสะขึ้นมา อย่างนี้ก็เรียกว่ามีสติ.

ที่นี้ คนทั่วไปคนโตแล้ว ไม่เฉพาะเด็ก ๆ หรือสำหรับคนโตแล้วมากกว่า เช่นลืมนึกกุญแจไว้ในห้อง แล้วออกมางับประตูปิดเสีย นี่คือการขาดสติ; อย่างนี้ผู้ใหญ่จะเป็นมากกว่าเด็ก เพราะเด็กเขายังมีสติที่กำลังออกมาเบิกบาน. คนแก่หรือผู้ใหญ่ที่สติมันชรา ชาค ๆ วิน ๆ ฉะนั้น จึงลืมนึกของอย่างเช่นกุญแจไว้ในห้อง แล้วปิดประตู ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากขึ้นมา; เพราะฉะนั้น จึงเป็นบทเรียนที่เราจะต้องฝึกในชีวิตประจำวัน แม้แต่ตอนจะปิดประตูใส่กุญแจ.

ถ้าเป็นกุญแจที่งับปิดโดยไม่ต้องใช้กุญแจช่วย อย่างนี้ก็ยิ่งเป็นบทเรียนที่ดีสำหรับการฝึกสติ; แต่เพื่อความปลอดภัย เขากลับไม่ชอบอย่างนี้ เขาชอบทำให้บ้องก้นการลืมนึก โดยให้ต้องไขกุญแจอีกครึ่งหนึ่ง ต้องใช้กุญแจครึ่งหนึ่งเมื่อจะปิดตัวกุญแจนั้น หรือเมื่อทำกุญแจตกหายอย่างนี้. ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการ ขาดสติ ทั้งแต่ต้น : ไม่คิดดูว่าจะเก็บอย่างไร จะผูกอย่างไร จะถืออย่างไร จะใส่อะไรไว้ มันจึงจะไม่ตกได้ง่าย ๆ แล้วหายไป.

หรือว่า ทำของตกแตก ซึ่งมีอยู่โดยมาก แล้วก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นของสำคัญ นี่ก็คนโง่ โดยเห็นเสียว่าของนั้นไม่มีค่าเท่าไร ตกแตกบ้างเป็นของธรรมดา ถือว่าเป็นของธรรมดาไปเสีย ก็เลยไม่ได้ฝึกสติ; สติเป็นของที่มีค่ามากกว่าของที่แตกนั้น หลายร้อย

หลายพันเท่า. หรือว่าเดินตกล่องนอกชาน ทั้งที่เป็นสิ่งที่มีอยู่ที่นั่นเป็นประจำ ไม่ได้ไปไหน แล้วก็ยังมีอยู่ตลอดเวลา^{นี้} คนก็ยังเดินตกล่องนอกชานได้; สมัยก่อนเราทำบ้านเรือนมีนอกชาน มีล่องสำหรับเขาเหน้าเทของ; คนก็ยังตกล่องนอกชานได้ ทั้งที่มีอยู่ที่นั่นเป็นปี ๆ มาแล้ว ก็เพราะว่าชาติสติ. ชีวิต ของคนเรา รอดตายอยู่ได้ด้วยการมีสติ หรือไม่ต้องเจ็บต้องปวด เพราะสติสิ่งนี้เอง.

มีคำพูดอยู่ว่า “ซดน้ำแกงทางจุมก” นี้ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องพูดอย่าง *make up* ว่าเอาเอง. มันเป็นเรื่องที่มีอยู่จริงในบางกรณีและบางคน; คนกำลังชาติสติ* คือสติ ไปอยู่เสียที่ไหนก็ไม่รู้. สมัยโบราณเขายกขมน้ำแกงขึ้นชดช้นต้มอย่างนี้ กลับไปใส่เข้าไปที่จุมก: นี่เกิดเรื่องอะไรบ้างลองคิดดู ในการชาติสติ.

แล้วนำหัวกวานันก็มีว่า “ไปไถนาแล้วลืมควาย” คือลืมจูงควายไปที่นาด้วยแบกแต่ไถไป. ไปถึงนาแล้ว อ้าว, ไม่ได้เอาควายมา นี่เป็นสิ่งที่มิได้ สำหรับบางคนและบางกรณี.

ที่กล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด ที่แสดงว่า สติ สพุทฺถ ปจฺจยา ตามพระพุทฺธภาษิตนั้นแปลว่า สติเป็นสิ่งจำต้องปรารถนา ในกรณีทั้งปวง, สติ จำปรารถนาในทุกกรณี เพราะมีไต่กระทั่งถึงว่า “ไปไถนาลืมเอาควายไปด้วย”. แล้วพวกคุณก็อย่าอวดดี คุณจะทำอะไรชนิดนี้ได้โดยไม่รู้สติ, และก็ไต่ทำอยู่แล้วด้วย; มีความหมายเท่ากับว่า ไปไถนาแล้วลืมเอาควายไป. ไปโรงเรียน ไปมหาวิทยาลัย แล้วลืมเอาอะไรบางอย่างไป ไปถึงทำไม่ได้ เหมือนกับชาวนาเขาหว่านจุนลืมเอาควายไป แบกไปแต่ไถ พอไปถึงก็ทำอะไรไม่ได้; นี่คือสติในภาษาชาวบ้าน ในเหตุการณ์ของชาวบ้าน ในกรณีของชาวบ้านมีความสำคัญอย่างนี้.

สติต้องประกอบอยู่ด้วยสัมปชัญญะ

ที่นี่ เราก็มາถึงคำว่า สติสัมปชัญญะ แผลกกันอยู่ในลักษณะทั่วไป. ที่มีอยู่จริงในชีวิตประจำวัน จะเป็นเรื่องท่องสูตรคุณ หรือจะเป็นเรื่องบวกเลข หรือแม้จะไปไหนทำอะไรก็ตาม สิ่งที่เราเรียกว่าสตินั้นประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า สัมปชัญญะ อย่างที่แยกกันไม่ได้; แต่เรามักจะรวมเรียกเสียด้วยคำสั้น ๆ ว่า สติ คำเดียว. สติ แปลว่า ความระลึกได้, สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้สึกตัวพร้อม มันทำงานติดกันไป.

สติ คือ ความรู้ที่วิ่งมาทันทั้งที่ โดยเร็วและโดยแรงเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, สัมปชัญญะ คือ ความรู้ นั้นแหละ ที่อยู่ตลอดเวลา เราจึงไม่ขาดสติ หรือไม่ขาดสติตลอดเวลา. สติ สัมปชัญญะเป็นของที่แยกกันไม่ได้โดยพหุติณัย โดยคำพูดแล้วแยกกันได้; เมื่อแยกกันได้แล้ว มันก็ไม่ใช่สติ.

ความรู้ที่ถูกต้องวิ่งมาแล้ว อยู่ประจำที่นั่น จนตลอดกรรมนั้น อย่างนี้เรียกว่า มีสติสัมปชัญญะ. สติ เมื่อทำหน้าที่ของมันในกรณีไหน สูงต่ำอย่างไรก็ตาม ด้วยสัมปชัญญะ ไม่แยกกัน; ในภาษาพุทธธรรมคาของชาวบ้าน เราเรียกว่าสติอย่างเดียวก็พอแล้ว เว้นไว้แต่จะพูดในกรณีพิเศษ เน้นให้ชัดจึงจะพูดว่าสติและสัมปชัญญะ.

สติสัมปชัญญะพื้นฐาน เป็นความมีสติสมปฤติ

ที่นี่ สติสัมปชัญญะพื้นฐาน มองคู่ต่อไปอีก ก็คือสิ่งที่เรียกว่า สติสมปฤติ บางทีเราก็เรียกสิ่งนี้ว่าสติญาณ; แต่ถ้าเรียกให้ถูกต้อง ในลักษณะที่เป็นพื้นฐาน ไม่

ขาดตอนแล้ว ควรจะ เรียกว่าสติสมปฤติ. จะเข้าใจเรื่องนี้ได้ ก็ดูตรงที่ว่า ทำไมเรา จึงมีความรู้สึกอะไร ๆ ถูกต้องที่อยู่ ไม่พินเพื่อน ไม่วิกลจริต ไม่เมาเหล้า ไม่สลบไสล หรือว่าแม้แต่ไม่นอนหลับ; ถ้านอนหลับสนิท สิ่งทีเรียกว่าสติสมปฤติกำลังไม่ทำงาน ก็ว่าไม่มีสติสมปฤติ หรือว่าสลบด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ขณะนั้นก็กำลังไม่มีสติสมปฤติ.

เมื่อกินเหล้าเข้าไป จนสติสมปฤติไม่อยู่ในร่องในรอย ก็เรียกว่าไม่มีสติ สมปฤติด้วยเหมือนกัน; มากกว่านั้นมันก็พินเพื่อน, มากกว่านั้นมันก็เป็นบ้า; นี้คือสติสัมปชัญญะพื้นฐานมันเสียไปแล้ว. พิจารณาอย่างนี้ ทำให้เรามองเห็นได้ว่า ชีวิตของเรา อยู่ได้ ด้วยสิ่งที่เรียกว่าสติ ในนามว่าสติสมปฤติ โดยที่แท้คือว่า สติ สัมปชัญญะพื้นฐาน ของชีวิตนั่นเอง.

นี่เป็นการชี้ให้เห็นว่า แม้แต่ชีวิต ที่อยู่ได้ ก็ อยู่ได้ด้วยสติสัมปชัญญะพื้นฐาน แล้วก็ใช้สิ่งนี้เฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี เป็นเรื่อง ๆ ไปตามเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น. เมื่อมีเหตุก็เอาความรู้ที่จำเป็น หรือเหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ มาใช้ คือสิ่งมาทันท่วงที นี้เรียกว่า สติเฉพาะเรื่อง.

สติในการปฏิบัติธรรม คือใช้ธรรมะที่รู้ได้ทันท่วงที

สติเฉพาะเรื่องนี้ เราก็มองดูต่อไปถึง สติที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม ก็คือ ความรู้ในธรรมที่เราจะต้องรู้ ข้อใดข้อหนึ่ง ในข้อนั้น ๆ เป็นความรู้ที่วงมาประจําหน้าที่ ทันท่วงที และ ตลอดเวลา. เมื่อจะปฏิบัติธรรมะข้อไหนก็ตาม; แม้ที่สุดแต่ว่า เด็ก ๆ จะบวกเลข หรือคนแก่ ๆ จะไม่ลืมอะไร, หรือว่าผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่เผลอ เบิก

โอกาสให้ความรู้สึกที่เป็นกิเลสเกิดขึ้น, นี่ล้วนแต่จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่าสติที่ถูกต้องคือ ความรู้ในธรรมที่จะต้องมึมา แล้วประจำอยู่ที่นั่นตลอดเวลา.

ขอให้มองดูในแง่นี้ให้ถี่ ๆ ให้เห็นว่า สติเป็นปัญญา เป็นความรู้ เป็นญาณ ที่วิ่งได้ แล้วก็วิ่งมาทัน แทนที่จะเป็นสมาริที่หยุดนิ่งอยู่กับที่. ถ้าไปเข้าใจสติ ว่า เป็นสิ่งที่เบ็นสมาริ หยุดอยู่กับที่แล้ว ก็คงจะล้มเหลวหมด. ถ้ามีสติไม่ได้ ก็กลายเป็นก้อนหินไป ไม่เคลื่อนไหว แล้วความรู้จะเล่นอะไรได้, จะเล่นมา หรือเผ้าอยู่อย่างไรรได้.

สติในการปฏิบัติธรรม ต้องทำหน้าที่สกัดกั้นอารมณ์ร้าย คือกิเลส, บางทีก็ทำลายกระแสของอารมณ์ร้ายให้ชะงักงันไป. เรื่องนับสิบก่อนนี้ ก็เป็นตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นว่า เป็นการสกัดกั้นอารมณ์ร้าย; พอสติรู้สึกทันท่วงที อารมณ์ร้ายก็สลายตัวไปเอง. นี้เรียกว่าชั่วขณะ ชั่วเวลากระทันหัน สติก็ทำลายโทสะ ทำลายโลภะ ที่กำลังจะเกิด หรือเกิดอยู่ในความรู้สึกแล้วก็ตาม; ถ้าสติมาสิ่งเหล่านี้ก็สลายไป.

สติที่เนื่องด้วยสุญญตา เป็นสิ่งที่ถูกต้องสมบูรณ์

สิ่งที่จะใช้สกัดกั้น กระแสแห่งกิเลส หรือว่าทำลายกระแสของกิเลสนี้ ก็คือ สติ; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือสติที่เนื่องด้วยสุญญตา ที่ถูกต้องที่สมบูรณ์ ดังคำบาลี ที่เราพูดกันแล้วซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า : *สุญฺยตปฺปฏิสํยุตฺตา* - ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยสุญญตา; *เยเต สุตฺตนฺตา* - ระเบียบแห่งความรู้ทั้งหลายเหล่าใด, ตถาคค ภาสิตา ที่ตถาคคบัญญัติแล้ว, *คฺมภีรา ลิกขัง, คฺมภีรตฺตา* - มีอรรถอันลึกซึ้ง, *โลกุตฺตรา* อยู่เหนือวิสัยโลก, *สุญฺยตปฺปฏิสํยุตฺตา* - เนื่องเฉพาะแล้วด้วยสุญญตา.

สติที่สูงส่ง ในทุกแง่ทุกมุม ก็คือสติที่เนื่องเฉพาะด้วยสุญญา แล้วต้อง
 หมายความว่า สุญญาถูกต้องไม่ใช่สุญญาอันธพาล ทียกตัวอย่างให้ฟังแล้วว่า สุญญา
 อันธพาลนั้นเป็นอย่างไร. สุญญาถูกต้องนั้น คือทำความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด แล้ว
 ก็ต้องมีเต็มที ไม่ใช่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ

คำว่า ถูกต้อง และ สมบูรณ์ นั้น เป็นคำบัญญัติที่จะต้องกำหนดจดจำไว้
 ให้ดี; ถูกต้องแต่ไม่สมบูรณ์มันก็ใช้ไม่ได้, สมบูรณ์โดยไม่มีความถูกต้องมันก็เป็นไป
 ไม่ได้ ไม่มีประโยชน์อะไร. สติต้องถูกต้องจริงๆ แล้วก็ครบถ้วนด้วย มีสุญญา
 ธรรมที่ถูกต้องและครบถ้วนอยู่ในสตินั้น; นั่นคือสติสูงสุดในพระพุทธศาสนา ที่จะ
 ช่วยสกัดกั้นกระแสแห่งกิเลสไว้ได้ แล้วก็ทำลายกิเลสอยู่ในตัว.

สติเมื่อทำกาละครั้งสุดท้ายมีค่าที่สุด

ที่นี้จะพูดต่อไปถึง สติที่ควรนึกถึงไว้ล่วงหน้า คือ สติทำกาละ; ทำกาละ
 ในที่นี้เขาหมายถึงว่า ตาย เรียกเต็ม ๆ ว่า กาลกิรียา ไม่ใช่เรียกว่ากาละเฉย ๆ. สติ
 ทำกาลกิรียา : กิรียา แปลว่า การกระทำ, กาละ แปลว่า เวลา หรือตามเวลา;
 ในที่นี้หมายถึงเวลาสุดท้าย กาลกิรียาคือทำกาละสุดท้าย คือตาย. มีสติทำกาลกิรียา
 ที่ขอร้องให้สนใจนี้ เพราะถือว่ามันเป็นสติที่จะถือว่าในวาระที่สำคัญที่สุด แล้วมีค่าที่สุด;
 ถ้าทำสติเวลาอื่นไม่ได้ ขอให้ทำให้ได้ในวาระสุดท้าย วินาทีสุดท้ายที่จะตายลงไป.

บุคคลคนธรรมดาสามัญจะตายลงไป ถ้าตายลงไปได้ด้วยสติที่สมบูรณ์อย่างนี้
 ก็นับว่าวิเศษประเสริฐสุดได้เหมือนกัน ในวาระสุดท้าย. แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์แล้ว

ท่านก็มีสติสมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องพูดถึงว่าจะต้องทำสติให้ดี ในการทำกาละ, หรือ เราจะพูดว่า พระอรหันต์อยู่เหนือความตายแล้ว บัญหาเรื่องทำกาลกิรียามีได้มีอีก ไม่ ต้องตงอกตงใจที่จะสำรวมสติทำกาลกิรียา เหมือนคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์. ฉะนั้น ในที่นี้เราหมายถึง **คนธรรมดา** ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ **จะต้องมีสติ หรือตงสติให้ ดีที่สุด** คือตงตงและสมบูรณ์ที่สุด แล้วประกอบอยู่ด้วยสัญญาตา แล้วก็ปล่อยให้ร่างกายมันตายไป; ใช้คำว่า **ดับไปเหมือนตะเกียงหมดน้ำมัน** แล้วมัน **ดับ** ของมันเอง; **อย่าไปทำอะไรมากกว่านั้น.**

สติสัมปชัญญะในวาระสุดท้ายจะได้รับประโยชน์ ไม่เสียชาติเกิด

ที่นี้เรามองดูให้ดี เราจะเห็นว่าเป็นสติสัมปชัญญะ ในวาระสำคัญที่สุด คือ วาระสุดท้าย. ชีวิตของเรารอดมาได้ก็ด้วยสติสัมปชัญญะ; ไม่ว่าจะทำอะไร ปลอดภัย มาได้ก็ด้วยความรู้สึกเต็มสำนึกของสิ่งที่เรียกว่ามีสติสัมปชัญญะ ทำการงานทุกอย่างในชีวิต. พอถึงวาระสุดท้าย จึงเรียกว่า **สติสัมปชัญญะในวาระสุดท้าย** อาจจะได้รับประโยชน์ **ที่สุด** ที่มนุษย์ควรจะได้รับ **ไม่เสียที่ที่เกิดมา** ที่เขาเรียกกันว่า **ไม่เสียชาติเกิด**; เพราะเหตุว่าตอนนี้เป็นตอนที่จะต้องทำ แล้วก็ทำได้ด้วย ถ้ามีความรู้พอสมควร. เพราะว่าร่างกายแสดงให้เห็นแล้วว่า จำเป็นที่จะต้องแตกตายทำลายแน่ ก็คือโอกาสผสมโรงกับ มัน; **อย่าไปโง่ ไปตื้อไปตึง ไปตันอะไร** ให้อยู่ยากลำบากมากขึ้น จนกระทั่งตาย โดยปราศจากสติ.

คนสมัยนี้เขาต้องการไม่ให้ตาย แต่ก็ไม่มีการช่วยได้ เขาจึงเอาอะไรไป กระตุ้นไว้ **ไม่ให้ตายลงไป** ตายไม่ลง ตายไม่ได้. ครั้น **ต้องตายก็ปราศจากสติสัมปชัญญะ**

ตายไปอย่างเร็วที่สุด คือ **ตายไม่รู้สีกตัว**. อย่างหมอเขาเอาอะไรฉีดเข้าไว้ ทาเข้าไว้ อะไรเข้าไว้ แล้วไปทิ้งไว้ในห้องดับจิต ไม่ต้องมีใครรู้ว่าตายไปในลักษณะอย่างไร ไปคู่ออเมื่อมันตายไปแล้ว; นี้ไม่ใช่ศิลปะแห่งการตาย ไม่ใช่เรื่องของพุทธบริษัท.

พูดถึงคำว่า “ศิลปะแห่งการตาย” ก็คงจะน่าหว้าว สำหรับคนสมัยนี้; แต่เพราะความโง่ของคนสมัยนี้ เขาจึงหว้าว. โดยข้อเท็จจริงแล้ว พุทธบริษัทจะต้องเป็น อย่างนั้น คือจะมีศิลปะวาระสุดท้าย ศิลปะแห่งการตาย : **ดับจิตให้ดีที่สุด** มีโอกาสที่จะเป็นพระอรหันต์แล้วดับไปเลย ไม่มีใครรู้. ประโยชน์ของศิลปะแห่งการตายมีอย่างนี้.

ข้อความในพระกัมภีร์มีเล่าเรื่องนี้ คือเรื่อง **ชีวิตสมถีสี่** เขาเรียกเป็น **พระอรหันต์พร้อมกับความดับจิตวาระสุดท้าย**.

ภิกษุองค์หนึ่งไปทำความเพียรอยู่ในป่า, **ทำสติบัญญัติฐาน** ก็คือ **ทำสติในธรรม** ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง. เผอิญในบ้านนั้นมีเสือ ก็เข้ามากัดภิกษุนั้น; ผู้ที่เป็นนักเลงในทางวิญญาณอย่างภิกษุชนิดนั้นก็ไม่ว่าเสือ ไม่มีปัญหาอะไร ก็คงทำแต่สติเรื่อยไป เสือมันกัดก็กัดไป.

พอเสือกัดเข้า **เจ็บขึ้นมา** ก็เปลี่ยนกัมมัฏฐาน มาเป็น **เวทนานุปัตตนาสติบัญญัติฐาน**; เอาความรู้สึกเจ็บจากแผลที่เสือกัดนั้น เป็นอารมณ์ของเวทนานุปัตตนาสติบัญญัติฐาน คือทำสติในความรู้สึกเจ็บปวด เพราะเขี้ยวของเสือที่ฝังลงไป เนื้อเรื่อยๆ ไปแล้วเสือนั้นก็กินไปพลาง. ร่างกายก็แหงนเข้าไปทุกที แหงนเข้าไปทุกที จนถึงส่วนที่ทำให้สังขารต้องแตกดับ **ชีวิตแตกดับ** ท่านก็เบ่งกำลังของสติของบัญญัติฐานสูงตามขึ้นไปเรื่อยๆ พร้อมกับพอดีที่สติบัญญัติฐานขึ้นถึงระดับสูงสุด มาให้เป็นพระอรหันต์พร้อม

กับเสื่อกินคำที่ทำให้ตาย. เสื่อกินเข้าไปถูกอวัยวะสำคัญที่ทำให้ตาย ก็ได้เป็นพระอรหันต์ พร้อมกับการดับแห่งชีวิต เลยเรียกว่าชีวิตสมถิติ; นี่ก็เป็นนักเลงถึงที่สุด เป็นนักเลงทาง *spiritual* ซึ่งเป็นพระอรหันต์ได้ทันในชาตินี้. นี่ก็เรียกว่ามีสติทำกาละอย่างยิ่งอย่างสูงสุด เท่าที่มนุษย์เราจะทำได้.

เราไม่มีโอกาสจะเป็นนักเลงอย่างนั้น; อย่าอวดดี. แต่ว่าเราจะต้องทำสติเพื่อทำกาละในห้องที่นอนเจ็บ หรือที่บนเตียงในโรงพยาบาลก็ตาม; **อย่าไปโง่** ขนาดที่ขอร้องให้เขาทำอย่างนั้นเขาทำอย่างนั้นจนตายไม่ลง แล้วตายเมื่อไรก็ไม่รู้. มีสติที่จะทำกาละเหมือนกับบีตสวิทช์ไฟก็ทำได้, หรือว่าเหมือนกับเราคุตะเกียงมันดับดับไป เพราะน้ำมันหมดสุดท้ายหมดไป, ใส้ตะเกียงไม่มีปัจจัยที่จะหล่อเลี้ยงเปลวไฟมันก็ต้องดับลงไป ด้วยสติสัมปชัญญะขนาดนี้.

ถ้าศึกษาเรื่องราวในพุทธศาสนาไว้พอสมควร แล้วก็ทำได้; แต่ต้องอาศัยความเข้มแข็งหรือความจริงจังสักหน่อย เพราะในบางกรณีหรือว่าส่วนมากนั้น ความเจ็บไข้มันประกอบอยู่ด้วยทุกขเวทนาไม่มากนักน้อย มีน้อยนกันน้อยหนาทิวาจะไม่เกิดทุกขเวทนา. ถ้าเกิดมีทุกขเวทนา ก็ขอร้องให้หมอช่วยเหลือ เพียงระงับความเจ็บปวดนั้น **จะได้ตายอย่างมีสติ** อย่างนี้ก็ถูกต้อง.

คนโบราณเขาไม่ค่อยกลัว เพราะเขา**ฝึกไว้ดี** เขาสู้ทุกขเวทนาได้ เรียกว่ามีความอดทนจนเหนือแตก **ทุกขเวทนามก็ไม่ปรากฏ**. เขามีจิตใจสงบไปเสียที่อื่น ไม่มาอยู่ที่ความเจ็บปวดนั้น; ฉะนั้น ความเจ็บปวดก็ไม่ปรากฏ. คนที่มีศรัทธามาก เขาอาจจะนึกถึง พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แรงจนความรู้สึกเจ็บปวดไม่ปรากฏในความรู้สึกก็ได้เหมือนกัน; แต่ทำไต่ยากสำหรับคนที่ไม่เคยฝึก หรือคนไม่เคยรู้เรื่อง หรือคนซี้ชลาคนนั้นทำไม่ได้

เวลาเหลืออยู่นิดหนึ่ง ก็อยากจะเล่าถึงเรื่องวิธีตายอย่างมีศิลปะของคน ที่คนสมัยนี้จะหาว่าเป็นคนโง่เง่า เต่าปูปลา : คนสมัยโบราณที่เป็นนักธรรมตัวยง เมื่อถึงเวลาเจ็บไข้ เขามีความอดทน เขาเตรียมไว้พร้อมสำหรับว่าจะตายก็ได้; เพราะฉะนั้นจึงมีสติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เต็มที่อยู่เสมอ เหมือนกับหัวเราะเยาะความเจ็บไข้; ทำอย่างนี้เหมือนกับเอาอำนาจของธรรมะนี้ มาปะทะกำลังของความเจ็บไข้ เขาไม่กลัว ไม่หวั่นไหว ไม่อะไรต่าง ๆ. ที่นี้พอถึงเวลา ความเจ็บไข้ต่าง ๆ ก็สิ้นกำลังของมันเองตามกฎของธรรมชาติ ความไข้ก็หาย, ส่วนมากมันก็หาย เพราะยังไม่ถึงเวลาจะตาย. ถ้าไปท้อแท้ ไปอ่อนแอ นั่นแหละความเจ็บไข้ จะลุกลามยิ่งขึ้น,

ที่นี้ เขามีหลัก อยู่ว่า *โรคภัยไข้เจ็บชนิดที่จะต้องตาย แล้วให้หมอบเทวคา ไทน์รักษาก็ไม่หาย.* ที่รักษาหาย คือความเจ็บไข้ชนิดที่ยังอยู่ในขอบเขตที่จะรักษาหาย; ถ้าบทมันจะเอาจริง ก็มีนั่นมีนี่ทยอยกันเข้ามา จนหมดบัญญัติของหมอบ. ผู้ที่เป็นนักเลง เขาไม่ได้คิดคั่นร่นที่จะอยู่มากมายอะไรนัก, เขาถือว่ามัน *ไปตามกรรม ไปตามเหตุ ชั่วฉับ;* ไม่เหมือนคนสมัยนี้ ที่ไม่ยอมตาย แล้วก็ต่อสู้ คั่นร่น จนเกินควร เกินธรรมดา แล้วกลัวมากไป. คนโง่เพราะมีความโง่ในการอยากอยู่ อยากอยู่ด้วยของสนุกสนาน เอรีตอร้อยในโลกนี้ หรือว่าเป็นห่วงลูกห่วงหลานก็ตามใจ; ฉะนั้น ตายไม่ลง แม้ในกรณีที่ควรจะตาย ก็เรียกว่าไม่มีสติสัมปชัญญะ.

ผู้ที่เป็นนักเลง เขาก็ มองเห็น สิ่งเหล่านี้ แล้ว *สละไว้ล่วงหน้า,* ไม่มี ความทุกข์ ไม่มีความคั่นร่นในลักษณะอย่างนี้; ใต้กินยากก็กินไป แต่ใจมันอยู่ด้วย ธรรมะ ที่เรียกว่าเป็นยานิคหนึ่ง ในทางจิตใจ กินยากกินอาหารไปตามธรรมดา.

ถ้าจะตายจริง ต่อมาเขาก็เห็นว่า อาหารกินเข้าไปก็ทำความยุ่งยากลำบาก เปล่าๆ เขาก็ไม่กินอาหาร บอกละเลิกอาหาร กินแต่ยาค้วยสติสัมปชัญญะ, ต่อมาก็เห็นว่าบวชการ ยากก็ช่วยอะไรไม่ได้ เขาก็บอกละเลิกยา กินแต่น้ำเป็นต้น พอหล่อเลี้ยงอะไรได้บ้าง ค้วยสติสัมปชัญญะ.

พอถึงเวลาที่จะดับจิต จะไปกินน้ำทำไมบวชการ ก็มีสติสัมปชัญญะที่จะให้มันดับไป เหมือนตะเกียงหมดน้ำมัน ; นี่ศิลปะแห่งการตาย การทำกาละของบู้ย่ำตายาย ในหมู่บุคคลที่เป็นนักธรรมอย่างแท้จริง เขามีอยู่อย่างนี้. วัฒนธรรมอย่างนี้มีมาแต่โบราณกาลในประเทศอินเดีย เราได้รับวัฒนธรรมอินเดีย ก็มีการกระทำที่เหมือนกัน แต่ว่าดีกว่า สูงกว่า ยิ่งขึ้นไป โดยมีสติที่สูงกว่า คือสติในสัจธรรมเป็นต้น.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า สติ ในวาระสุดท้าย ทำกาลกิรียา แล้วก็ดับไม่เหลือได้ในโอกาสนั้น ก็เป็นพระอรหันต์ได้ในโอกาสนั้น ; แม้ว่าเวลาธรรมคาจะประมาณ มัวเมา หลงไหล ไปตามเขาก็ตามใจ ในวาระสุดท้ายสำนึกตัวให้ได้ เหลือเวลาเพียง ๒ - ๓ นาที ก็ยังทำทัน. **จะต้องทำกาลละด้วยเหตุโลกก็ตาม ให้นึกถึงธรรมชาติที่ว่างจากตัวตน คือสูญญานัน** ให้ได้เต็มที่ในขณะนั้น ก็เรียกว่าตายดีที่สุกแล้ว ; อาจจะเป็นพระอรหันต์ได้รัถยนต์ก็ได้ เพราะว่าในกรุงเทพฯ รัถยนต์มันชุม อาจจะถูกรัถยนต์ชน อยู่ได้รัถยนต์ แล้วก็ตายได้นั่น, หรือจะกระเด็นไปในกุก็ตามใจ ก็ **เป็นพระอรหันต์ประเภทชีวิตสมัสสี โดยไม่ต้องมีใครรู้จักได้.**

ที่พูดมานี้ ให้เห็นตลอดสายเลยว่า สติ สัพพตถ ปัจจยา - สติเป็นสิ่งจำเป็นปรารธนาในทุกกรณี ในทุกเวลา ค้วย. ฉะนั้นคุณก็ไปทบทวนคุณตั้งแต่เกิดมา ตั้งแต่อ่อนแต่่ออก ควรจะมีสติอย่างไรมาเป็นลำดับจนถึงบัดนี้ จนถึงต่อไปข้างหน้า จนถึงวาระสุดท้าย, แล้วเป็นสิ่งที่ให้เกิดความสำเร็จแก่การกระทำทุกอย่าง และทุกระดับอย่างไร.

ขอให้สนใจในคำพูดที่สำคัญคำหนึ่ง คือสติ จะให้สำเร็จประโยชน์แก่
การไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา สำหรับมนุษย์จะได้เกิดมา และ
เป็นอยู่ในลักษณะที่ว่า ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ โดยอุบายคือ ประกอบ
อยู่ด้วยธรรมะที่ชื่อว่า สุญญา หรือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความทุกข์เลยตลอดเวลา.

สรุปความว่า ทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าสติเพียงคำเดียว.

นี่คือโอกาสบรรยายเรื่องนี้ ในฐานะเป็นเรื่องสุดท้าย ของการบรรยายชุดนี้
ที่เรียกว่า สุญญาธรรม.

นกร้องเตือนว่าหมดเวลาแล้ว

สัญญาตาธรรม

- ๑๓ -

ตอบปัญหา พระภิกษุ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๘ เมษายน ๒๕๑๔

สำหรับวันนี้ เราจะได้ใช้เวลาสำหรับการตอบปัญหา
ที่ค้างอยู่ตั้งแต่วันก่อน. ขอให้ถือเอาใจความที่คำตอบ
เป็นเหมือนกับการบรรยายสั้นๆ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือ
ส่วนใดส่วนหนึ่ง.

(คำถาม) ปัญหาที่มีอยู่ว่า เด็กนักเรียนถูกอบรมให้เชื่อ ในสิ่งที่เหลือเชื่อ
โดยแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ ; เช่นว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประสูตินั้น เสด็จ
พระราชดำเนินได้ ๗ ก้าว ซึ่งเป็นไปไม่ได้แน่ๆ ทั้งนี้ทำไมไม่แก้ไขเสีย ? ปล่อยให้
เป็นคนหลงงมงายในอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ. เกิดมีพระภิกษุ นอกกริชนอกรอย แม้อย่าง
น้อยที่สุด ยังคลุมอ่ ครอบงำกันเกร่อไป.

(คำตอบ) ใจความของปัญหาที่ว่า ทำไมปล่อยให้เด็ก ๆ ไปเชื่อในสิ่งที่เชื่อว่าจะทำให้เป็นคนมั่งรวย? ข้อนี้ผู้ถามไม่ได้ทราบถึงวิธีการ หรือหลักการทางศาสนาบางอย่างบางประการ; เช่นเดียวกับปัญหาก่อน ๆ. วิธีการทางศาสนานั้น เขามีไว้เพื่อให้เหมาะสมแก่ท้องถิ่น แก่เวลา หรือยุคสมัย, แล้วหลักการก็เปลี่ยนมาจนถึงยุค สมัยที่ต่างกัน. เราต้องรู้ว่า ถ้าไม่ได้อาศัยวิธีการเช่นนี้ พุทธศาสนาอาจจะไม่มีเหลือมาถึงพวกเราสมัยนี้ก็ได้.

เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับธรรมะ แต่เกี่ยวกับวิธีการที่เรียกว่า *policy* หรืออะไรทำนองนั้นของศาสนา; เช่นการแข่งขันกันระหว่างศาสนา และคนก็ยังมีความคิดมีความเชื่อ มีอะไร ที่ยังเป็นพื้นฐานในจิตใจ ต่างจากสมัยนี้มาก. ผู้ที่รู้สึกว่าคุณมีความรับผิดชอบ ในเหตุการณ์เหล่านี้ เช่น พระราชา หรือว่า ผู้ที่เป็นประธานสงฆ์ หรือว่า รวมกันทั้งสองฝ่ายมีความคิดที่จะวางหลักการ ชนิดที่จะทำให้ศาสนามีรากฐานที่มั่นคง จึงได้เกิดมีคำกล่าวหรือว่า คำสอน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ทำนองที่ผู้ถามนั้นถามมา.

เขาต้องการปลูกความเชื่อให้มั่นคงลงไป ในจิตใจของประชาชนเสียแต่ที่แรก ก่อนที่คนจะเข้าใจเป็นอย่างอื่น; เพราะฉะนั้น ถ้าเราดูหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ภาพหินสลักราว พ.ศ. ๔ - ๕๐๐ ปี หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานนี้ ก็มีการเชื่อในเรื่องเหล่านี้แน่นแฟ้น จึงได้สลักภาพที่มีเรื่องราวชนิดนี้อยู่. ต่อมาจึงได้เขียนเป็นหนังสือ เพราะว่าหนังสือนั้นเขียนที่หลังภาพเหล่านี้แน่; แม้กัมภีร์พุทธประวัติฉบับแรกที่สุด ก็เขียนหลังภาพหินสลักกันมากตั้งหลายร้อยปี.

ยุคหินสลักนั้น ไม่มีการใช้หนังสือชนิดที่เป็นเล่ม ๆ ยังไม่มีวิธีพิมพ์ วิธีเขียน; มีตัวหนังสือสองสามตัว ใช้สลักลงไปตามภาพ เพราะฉะนั้น เราจะเห็นภาพประสูติ

แล้วเสด็จพระราชดำเนิน ๗ ก้าว, หรือว่า แม้ภาพเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เทศน์โปรก
เทวดา นี้ก็มีไว้เสร็จแล้ว เพื่อเหตุผล ๒-๓ อย่าง ดังที่ว่ามาแล้ว ที่ว่า : ให้ประชาชน
มีความเชื่อมั่นแน่นแฟ้นในพระศาสนา, แล้วก็ให้ต่อต้านกันได้กับลัทธิฝ่ายอื่น ที่เขามีกา
บรยายให้พระศาสนา หรือผู้ให้กำเนิดศาสนา มีอิทธิปาฏิหาริย์ อะไรทำนองนั้น.

เนื้อความของปาฏิหาริย์เหล่านั้น เขามีได้นึกเอา อย่างที่เรียกว่า ส่งเดช แต่มี
รากฐาน ที่มีความหมายที่ถูกต้อง ตามเรื่องราวที่แท้จริง ที่ไม่เกี่ยวกับปาฏิหาริย์ เขา
พูดในรูปของปาฏิหาริย์, หรือว่า บางทีเขาจะเอาไว้พูดกันในขณะนั้น แต่หนังสือเอา
ไปเป็นปาฏิหาริย์เสียก็ได้. เราควรจะเห็นอกเห็นใจว่า มันไม่มีอะไรที่จะแสดง นอก
ไปจากรูปภาพ.

รูปภาพเหล่านั้นจะแสดงเหตุการณ์ได้อย่างไร? เช่นว่า พอพระพุทธเจ้าเกิด
ขึ้นในโลกก็ได้เป็นที่ชื่นชมยินดี พอใจต้อนรับ ของบรรดาพระราชาทรงหลาย ในแผ่นดิน
โลกนั้น. เขาจะบรรททเหตุการณ์นี้ ด้วยภาพ จะทำอย่างไร; ถึงคนสมัยนี้ก็เถอะ ที่เป็น
ศิลปิน เป็นอะไรก็ตาม จะบรรททภาพเหล่านั้นได้อย่างไร. ศิลปินสมัยนั้นเขาก็ฉลาด
ในข้อที่ว่า ทำให้เป็นรูปพระพุทธเจ้าประสูติ แล้วมีเทวดาหลาย ๆ ชนิดมารับพระกุมาร
ประคองประห่มอะไรต่าง ๆ. ตัวเทวดาเหล่านั้นแหละ แทนสถาบันกษัตริย์ ที่มี
อยู่ในประเทศอินเดียในเวลานั้น ต้อนรับพระพุทธเจ้า; อย่างนี้เป็นต้น.

แม้กระทั่งขึ้นไปโปรกเทวดาในสวรรค์ ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน คือหมายถึง
ถึงพระพุทธเจ้าทรงสอนคนได้ จนถึงระดับสูงสุด ก็พวกเทวดาทรงหลายเหล่านั้น.

เรื่องดำเนิน ๗ ก้าวเหล่านั้น ก็เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นเรื่องประกอบ.
๗ ก้าวนี้ ถ้าจะสันนิษฐานกัน อย่างเช่นว่า ใน ๗ ประเทศ คือ มีแวนแคว้น แผ่นดินที่

สำคัญอยู่ในเวลานั้น ๗ ประเทศ. พระพุทธเจ้าได้ชนะน้ำใจของคนทั้ง ๗ ประเทศนั้น ให้มานับถือศาสนาของพระองค์ อย่างนี้เป็นต้น. แล้วจะเขียนเป็นภาพ จะเขียนอย่างไรได้ มันไม่มีทางจะเขียนเลย; ต้องเขียนเป็นภาพพจน์ : เส็ด็จออกมาเก้าแก้ว ทำไปได้ ๗ แก้ว.

ทุกเรื่องมีความหมาย ซึ่งตีความออกมาได้ เป็นการบันทึกเหตุการณ์ : พอประสูติมาก็พูดได้ นี่ก็เป็นเรื่องการเกิด หรือการประสูติในภาษาธรรม หรือภาษาธรรมาธิษฐาน; มาพูดในภาษามุกดาธิษฐานก็คือ พอเป็นพระพุทธเจ้า ก็พูดได้เลย, มีความแตกฉานในเรื่องที่พระองค์ตรัสรู้ นี่ก็พูดได้ สอนได้; เป็นการเกิดโดยอุปาทิสะกำเนิด, เกิดผลงันขึ้นมา เป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็พูดได้ สอนได้; นี่มีอีกมากมาย. เรายกตัวอย่างมาเพียงให้รู้ว่า เขาต้องการจะแสดงเหตุการณ์ หรือบันทึกเหตุการณ์ด้วย และเป็นในรูปความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา เพื่อแข่งขันกับศาสนาอื่นด้วย.

ในประเทศไทยเรามีผู้ที่มีไหวพริบได้ตีความข้อนี้ คือคนที่เขารู้จักกันว่า “ต. วัดฉาโก” หรือ นายเทียนวัน; นี้จะเป็นคนแรก ที่ตีความเหล่านี้ออกมาได้ เป็นคนแรกที่สุด อย่างน่าประหลาดที่สุด เหมือนอย่างที่เราพูดๆ กันอยู่เดี๋ยวนี้. นายเทียนวันเป็นคนแรก, ต่อมา ก็มีพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ต่อๆ กันมา ก็ไปในรูปนั้นทั้งนั้น.

ที่นี่ ก็เหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ เช่นหินสลักก็ยังคงอยู่ กัมภีร์ต่างๆ ที่เขียนขึ้นมาตามหินสลัก พวกกลิตวิสตระ พุทธจริทของอัครโฆษ อะไรก็ตาม นี่เขียนตามหินสลักทั้งนั้น เห็นได้ชัด. พอมาถึงเมืองไทย มีกัมภีร์ประดุมสมโพธิ อย่าง

สันสกฤต, ประถมสมโพธิ อย่างบาลี ก็มีข้อความเหล่านี้เต็มไปหมด ; ถือว่าเป็นเรื่อง ศักดิ์สิทธิ์ เป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์, เป็นพระกัมภีร์ที่ไม่ต้องวิพากษ์วิจารณ์เรื่อย ๆ มา กระทั่งมาถึงวันนี้ ยุคที่โลกเขาเปลี่ยนเป็นเรื่องวัตถุ เป็นเรื่องทางวิทยาศาสตร์ เป็นวัตถุ มากขึ้น ๆ ก็เห็นเรื่องนี้เป็นเรื่องไม่จริง หรือเป็นเรื่องبابองมาย.

เรื่องนี้ใครเป็นคนงมงาย ลองกิดดู. ใครเป็นคนงมงายกันแน่ ? ว่าคนที่ เขาทำให้ศาสนาที่ยืนมาจนถึงทุกวันนี้ได้โดยง่าย โดยไม่ต้องลงทุนก็ตงทางนี้ กับพวกที่ มัวเมาหลงไหลในวัตถุ พุศได้แต่อย่างวัตถุ นี้ใครจะโง่กว่ากัน.

ปัญหาที่ว่า การศึกษาสมัยนี้ ซึ่งเป็นหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการ นี้จะทำ อย่างไร ; แล้วก็เห็นเรื่องที่น่าเห็นอกเห็นใจ เป็นเรื่องที่ยากลำบาก ที่จะปรับความ กิดเห็น ซึ่งเป็นความเชื่อของคนทั้งสองพันกว่าปี มาเข้ากับปัจจุบันหยก ๆ นี้. ทางที่ดี ก็ควรจะพูดว่า ในพระกัมภีร์มีกล่าวไว้อย่างนี้ จะต้องตีความหมายอย่างไร. ใครชอบ ใจอย่างไร ก็ลองตีออกไป. ให้เรียนรู้ไว้ในฐานะที่เป็นหลักฐาน ; พระกัมภีร์ที่ใ้ ใจอยู่อย่างนี้.

บัดนี้ถึงเวลาหรือยัง ที่จะพูดไว้เสียให้ชัดเลยว่า ไม่พูดตามข้อความใน พระกัมภีร์ ? ผมเห็นว่าสู้พูดไว้ตามข้อความที่มีในพระกัมภีร์ไม่ได้ และเราก็ไม่ต้องรับรอง อะไร ; แต่เราจะบอกว่า มีอยู่ในพระกัมภีร์อย่างนี้ แล้ว เป็นสิ่งที่อาจจะตีความได้ตาม ต้องการ.

ที่นี้ เราก็บอกว่า ถ้ายังไม่อาจจะตีความได้ ก็ยังไม่เป็นไร เพราะนี่ ยังไม่ใช่ ศักดิ์สิทธิ์. ศักดิ์สิทธิ์นั้น ถือว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างไร, ตรัสเมื่อไร

ก็ตาม ได้ตรัสไว้อย่างไร; นั่นแหละเป็นตัวศาสนา แล้วเอามาประพุดติปฏิบัติ. ให้ถือเสียว่า พระพุทธเจ้าจะมีปาฏิหาริย์ หรือไม่มีปาฏิหาริย์ ท่านก็ยังคงตรัสอย่างนี้. โดยเฉพาะ เช่น หลักเกณฑ์เรื่องอริยสัจ ๔ นี้จะเห็นได้ว่า เป็นคนละเรื่องกันกับความมกมาย ชนิดที่ไสยศาสตร์หรือคฤหมอกุอะไรที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างนั้น เป็นเรื่องไสยศาสตร์ไม่เกี่ยวข้อง. การที่ ภิกษุ ในพุทธศาสนา ไปยุ่งกับไสยศาสตร์นั้น เป็นเรื่องเฉพาะคน.

ผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่ ที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือว่า จะเป็นเจ้าหน้าที่ทางการศึกษาของเขาวชน ก็มีปัญหาที่ลำบาก ที่จะพูดจากับคนสมัยนี้ว่าอย่างไร ในเรื่องชนิดนี้.

ถ้าจะต้องพูด ก็พูดไปตามที่เป็นจริงว่า พระคัมภีร์มีอยู่อย่างนี้ จะไปตีความหมายของพระคัมภีร์เอาเองก็ได้. ถ้าจะให้ตีความ ก็ตีได้แต่อย่างนี้ทุกข้อ : ตีความเป็นภาษาธรรม แล้วคนที่เขาฟังถูกและเข้าใจ ก็ยังคงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเท่าเดิม หรือยิ่งกว่า, และเลื่อมใสในวิธีการของคนโบราณ ที่เขาดลตา; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศอินเดียในสมัยนั้น คงจะอยู่ในสภาพที่เขาได้รับสิ่งเหล่านี้ได้ ทั้งโดยตัวหนังสือ และโดยความหมาย.

คนในอินเดียนั้น ก็มีแตกต่างกันลิบ : ที่โง่ก็โง่ ที่ฉลาดก็ฉลาด ที่ไม่รู้หนังสือหน้าหงาย ไม่รู้อะไรเลย ก็มีมาก; มันก็ต้องมีอะไร ที่จะมายืนยันให้คนเหล่านี้รับเอา ที่ง่ายที่สุด ถือไว้อย่างง่ายๆ แล้วก็มีความเชื่อ แล้วก็มีความสุข ด้วยอำนาจของความเชื่อ นี่เป็นเหตุให้ศาสนายืนยาวมาได้ เอาไว้คอยต่อสู้กับลัทธิอื่น ที่เป็นคู่แข่งกัน ที่เขามีอะไรอย่างนั้นมากกว่าเรา.

(คำถาม) ปัญหาต่อไป มีว่า “ผมคิดว่า ผมเองและเพื่อนๆ ต้องการแนว
ธรรมะที่จะไป apply สำหรับการครองชีวิตอย่างฆราวาสที่ดี สำหรับหนทางไปสู่พระ-
นิพพาน โดยการตัดตัวกู – ของกูอย่างแท้จริงนั้น กระผมคิดว่า คงจะทำได้ไปไม่ใคร่ได้,
และคิดว่า หลักการตัวกู – ของกูที่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในการงานทุกอย่าง เป็นสิ่งที่
กระผมต้องการที่จะนำไปเป็นหลักปฏิบัติ.

(คำตอบ) ข้อนี้หมายความว่า ผู้ถามเห็นว่า เรื่องตัวกู – ของกูอย่างเต็มรูปนั้น
เมื่อตัดได้แล้วเป็นพระอรหันต์ได้นั้น เขาเห็นว่าไม่ไหว; แต่เรื่องตัวกู – ของกู ชนิด
ที่จะใช้ได้ในชีวิตประจำวัน เกี่ยวกับสติสัมปชัญญะในการงานทุกอย่างนั้น เขาว่าดี.

เรื่องนี้ก็ถูกแล้ว ขอให้นึกถึงบันทึกในพระคัมภีร์ที่ว่า พวกชาวบ้านไปทูลถาม
พระพุทธเจ้าถึงเรื่องที่มีประโยชน์ที่สุดแก่ฆราวาส. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรื่องสุญญตา
แก่ฆราวาส; แต่ฆราวาสกลุ่มนั้นบอกว่า ไม่ไหว แล้วก็สั่นหัว. พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า
ถ้าอย่างนั้น ก็ลดลงมาเป็น เรื่องโสตาปัตติยังคะ ที่มีความเชื่อ ยึดถือแน่นแฟ้นมั่นคง
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วก็มอริยกันตศีล คือศีลที่บริสุทธิ์.

ฆราวาสกลุ่มนั้นก็ว่า อ้าว, เรื่องนั้นก็ปฏิบัติอยู่แล้ว. นี่เรื่องก็บอกอยู่ในที่ว่า
ถ้าพ้นจากเรื่องที่ปฏิบัติอยู่แล้ว อย่างที่ฆราวาสเหล่านั้นกำลังปฏิบัติกันอยู่แล้ว ก็ไม่มี
อะไรอีก นอกไปจากเรื่องสุญญตา. นี่ก็ปรับปรุงกันได้ให้เป็นระดับๆ ไป : สุญญตาที่
เหมาะสมสำหรับฆราวาสอย่างนั้น ก็ได้, สุญญตาที่จะเอาไปใช้เป็นพระอรหันต์เลยก็ได้.

ที่นี้ เรื่องที่จะมีสติสัมปชัญญะเป็นประจำของฆราวาส เป็นอย่างไร? เรา
ก็ได้อธิบายกันแล้วโดยละเอียด ในการบรรยายตอนท้ายๆ นั้นแล้ว. ปัญหานี้มีผู้ถามไว้

ก่อนหน้านั้น ยังไม่ได้เฝ้ามาตอบ ก็เป็นอันว่า ไม่ต้องตอบอะไรมาก. ในเรื่องที่ว่า จะเอาหลักเรื่องทั่วๆ - ของกูในชั้นมีสติ ในชีวิตประจำวัน ก็ไปอ่านดูจากข้อความที่ได้ อธิบายมาแล้ว ซึ่งต่อไปก็คงมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ.

(คำถาม) บัญญัติต่อไปมีว่า เรื่องของกรรมดี กรรมชั่ว โดยเฉพาะผล ของกรรม จะสนองผู้ทำเมื่อไร ? ถ้าผลนั้นเกิดที่ใจของผู้กระทำแต่ฝ่ายเดียว ผู้ร้ายใจหมิพ ที่มีความพอใจต่อการกระทำชั่วเขาจะรู้สึกเป็นทุกข์ เพราะกรรมได้อย่างไร ?

(คำตอบ) ใจความของปัญหามีอยู่ว่า ผู้ร้ายที่เขาได้กระทำความชั่ว เพราะ พพอใจในความชั่วที่ได้กระทำ มีความรู้สึกเป็นสุข แต่ว่าเขาเป็นทุกข์เพราะกรรมของเขาได้ อย่างไร ?

ถ้าถือกันว่า กรรม หรือผลกรรม นี้พึงเส็งแต่การกระทำ หรือความรู้สึก ที่ใจอย่างเดียว ผู้ตามต้องการจะให้เส็งถึงการที่ถูกจับตัวไปลงโทษตามกฎหมาย นั้นเป็น ผลกรรม; ส่วนความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจนั้นเอาเป็นที่แน่นอนไม่ได้ เพราะว่า บางคน เขาชอบ เขาพอใจจะเป็นอย่างนั้น อย่างพวกโจรเป็นต้น. นี่เป็นปัญหาที่เขียนขึ้น หรือว่าเป็นเรื่องคาดคะเน คำนวณมากกว่า.

พวกโจรหรืออันธพาลใจหมิพ จะรู้สึกเป็นสุขในการกระทำเช่นนั้น เป็นสิ่ง ที่เป็นไปไม่ได้ เพราะเขารู้สึกอยู่ว่า มันเป็นเรื่องที่ทำผิด ที่เขาต้องคอยหลบหนีอยู่. ส่วนความสุขที่จะได้ทำอะไรไปตามความโกรธแค้น หรือว่า ความโลภนั้น ก็จะเป็นสุขไป ไม่ได้ ซึ่งจะเหมือนกับว่า ได้ตีเขา ได้ค่าเขา แล้วจะรู้สึกเอร็ดอร่อยเป็นสุขนั้น เป็น เรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะมันเป็นความรู้สึกชนิดที่หลอกลวง เพียงระบายความรู้สึกที่ อัดอั้นอยู่ในใจ.

พวกโจร หรือพวกที่มีจิตใจถึงขนาดที่เรียกว่ากักขฬะ หรือทำอะไรที่มีความหมายว่าเกินธรรมดาไปนั้น เป็นความรู้สึกที่ถือเอาเป็นประมาณไม่ได้ แม้บางอย่างมันจะคล้าย ๆ กัน. ที่ว่า เขาไม่กลัว เขาพอใจ เขาไม่อะไรเหล่านี้ นั้นเป็นแต่เพียงว่าเขาซ่อนความกลัว หรือซ่อนความกลัวความอะไรไว้; ไม่ใช่ว่าไม่กลัว แต่ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีได้ถูกซ่อนเอาไว้.

เรื่องทั้งที่กล่าวนั้นจะต้องเป็นไปตามกฎของกรรม เมื่อมีการปะทะไว้ด้วยแรงของความรู้สึกที่บ้าบิ่น ระยะเวลาที่จะรับผลกรรมนั้น ก็สืดออก ไปนิดหน่อยเท่านั้น ไม่เท่าไรก็จะต้องได้รับทุกข์เต็มตามกฎเกณฑ์. เรื่องอย่างนี้ ทำให้นึกถึงพระพุทธภาษิตที่ว่า : -

เมื่อบาปยังไม่ให้ผล คนพาลก็รู้สึกบาปนั้นว่า เป็นเหมือนน้ำผึ้ง; พอถึงคราวบาปให้ผลขึ้นมา คนพาลจึงจะรู้ว่า มันเป็นยาพิษ แล้วก็เดือดร้อนอยู่ด้วยสิ่งที่กระทำลงไป.

ส่วนข้อที่ว่า ความดีความชั่ว หรือผลของความดีความชั่ว เอาที่จิตใจเป็นหลัก นั้น ก็ยังคงถูกต้อง; หมายความว่า ต้องเอาที่จิตใจเป็นหลักก่อนเสมอ. เรื่องข้างนอกที่เขาจับได้ แล้วเอาไปลงโทษ, ถ้าเขาจับไม่ได้ก็ไม่ถูกลงโทษ นี้ไม่ใช่ตัวเรื่อง; มันเป็นเรื่องที่แฝงกันเท่านั้นเอง เป็นเรื่องของสังกม ที่สังกมจะต้องจัดการไปตามความจำเป็น หรือความเหมาะสมของสังกม.

ในเรื่อง กรรม นี้เป็นเรื่องของทางศาสนาโดยตรง เขาเอาที่จิตใจที่ออกมาเป็นการกระทำ : เขาคิดชั่ว ก็เรียกว่าเป็นคนชั่ว, ถ้าทำหรือพูดไปอย่างชั่ว เป็น

ความชั่ว ก็เรียกว่า เป็นคนชั่วสมบูรณ์. ถ้าเขาคิดดีก็เป็นคนดี ทำไปตามความคิดที่ดี ก็เป็นคนดี เพราะเขาจะพูดกันแต่ว่าดีหรือชั่ว. ส่วนที่จะติดตะรางหรือไม่ ก็ตามใจเถิด เพราะเป็นเรื่องของสังคม หรือจะไต่ผลเป็นอย่างอื่นก็สุดแท้.

เรื่องความดีความชั่วนี้เป็นเรื่องของศีลธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับสังคม มีอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาบ้าง ก็เพื่อประโยชน์ทางสังคม ทางศีลธรรม; ส่วนลัทธิศาสนาเป็นทวิภพของธรรมชาติ เป็นตัวความจริง ที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น ก็บัญญัติได้ดังนี้ เมื่ออย่างนี้บัญญัติว่าเป็นความชั่ว ก็ต้องเป็นความชั่ว; เพราะดี หรือ ชั่ว^{๕๕}ขึ้นอยู่กับการบัญญัติ. แต่ทางศาสนา^{๕๖}ยังต้องการจะไปไกลกว่านั้น อย่าลืมเสีย ก็ว่า ไปเหนือดีเหนือชั่ว ที่เราเรียกกันว่า กรรมที่สาม.

กรรมดี - ดี, ความเป็นไปอย่างดี ก็ไม่พ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั่งร้องให้อยู่เหมือนกัน; แม้ทำชั่วก็ไม่พ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั่งร้องให้อยู่เหมือนกัน. มันต้องไปเหนือดีเหนือชั่ว จึงจะไม่มีเรื่องร้องไห้ หรือเรื่องหัวเราะ หรืออะไรอีกต่อไป เป็นอย่างนี้. กรรมดี กรรมชั่ว^{๕๗}นี้ยังอยู่ในระดับต่ำ ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์อย่างตึบ้าง อย่างชั่วบ้าง เรายังไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอะไรนัก. สำหรับเรื่องตัว ศาสนาแท้จริง ต้องการจะไปให้พ้นดีพ้นชั่ว.

ถ้าเรามองดูกันในโลกนี้ ก็ถือว่า ดีเป็นของสูงสุด ชั่วเป็นของต่ำสุด; แต่ถ้าเรามองดูไปจากนอกโลก มันก็ไม่ไหวทั้งสองอย่าง; ยังเป็นชั้นที่อยู่ในโลกด้วยกันทั้งนั้น ต่อเมื่อออกไปนอกโลกได้ จึงจะเรียกว่าสูง หรือว่าดีแท้จริง. แต่เรื่องอย่างนี้ไม่อยู่ในวิสัยที่จะมาสอนเด็ก หรือสอนคนที่ยังไม่รู้ว่า แม้แต่อะไรชั่วอะไรดี เลยบัญญัติขึ้นโดยความคิดของมนุษย์ โดยน้ำมือของมนุษย์ ว่า : ที่ทำให้เดือดร้อนมากๆ เหลือทน

นั้นแหละเป็นชั่ว, ถ้าไม่มีใครเตือนก็เรียกว่าดี. แต่ทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ ที่สูงขึ้นนั้น แม้แต่เรียกว่าคนชั ก็ยังทำให้มีผลเป็นความเตือนอย่างที่ไม่เห็นตัว คือ เป็นความฮึดมั่นถือมั่น แล้วก็มีความทนทานในทางจิตใจ ด้วยความดีนั่นเอง.

ปัญหาข้อที่ถามนี้ จึงเป็นปัญหาที่เรียกว่า เป็นปัญหาเด็ก ๆ เมื่อเทียบกับหลักพุทธศาสนาทั้งหมด ก็คือเรื่องเหนือดีเหนือชั่ว.

(คำถาม) ปัญหาข้อต่อไปมีว่า กรรมชั่วที่เกิดเนื่องแต่การคอร์รัปชันประเทศชาติที่เห็นอยู่ทั่วไปในเวลานี้ นอกจากจะต้องคอยหลบหนีเงื้อมมือของกฎหมายแล้ว ผลกรรมจะสนองเขาด้วยวิธีใดอีก เพราะบางคนมีอิทธิพลเหนือกฎหมาย ต่อเมื่อตายแล้วจึงมีคนกล้าเบียดเบียนความผิด ถ้าเข้าทำนองนี้ ผลกรรมจะสนองเขาเมื่อไร ถ้าหากเขาตายและดับสูญไปทั้งร่างกายและวิญญาณจริง.

(คำตอบ) ข้อนี้ผู้ถามเขามีความรู้สักเพียงไปในทางที่พวกหนึ่งเขาถือว่า ตายแล้วสูญ ตายแล้วสิ้นสุดกัน ไม่มีคนเหลืออยู่, คน นั้นมิได้เหลืออยู่อีก. นี่มีปัญหาว่า เขาทำชั่ว คอร์รัปชัน กฎหมายก็ยังทำอะไรเขาไม่ได้ เมื่อเขาตายไปแล้ว ก็คงจะไม่มีใครทำอะไรเขาได้ แล้วเขาถามว่า สำหรับคนชนิดนี้ ในกรณีนี้ ผลกรรมจะสนองต่อเขาเมื่อไร.

นี่ผู้ถามมองเอาเองอย่างรวบรัด ไม่มองให้เห็นตามหลักกรรมที่ว่า ทำดีคือเสร็จ, ทำชั่ว ชั่วเสร็จ; คือมีผลสนองเสร็จตั้งแต่ในขณะที่ทำนั้น ก็เป็นคนดีเสร็จ หรือชั่วเสร็จ ในขณะที่ทำ. นี่เป็นผลที่แท้จริงในเรื่องกรรมตามหลักของศาสนาเป็นอย่างนี้. ส่วนทางสังคมนั้น ก็ตามใจ มันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ส่วนหนึ่ง. ถ้ามี

อะไรเข้ามาแทรกแซง ยังไม่ทันจะให้สังคมลงโทษได้ เช่น เพราะเขาชิงตายไปเสียก่อน ก็ย่อมมีการลงโทษโดยวิธีอื่น, เป็นเรื่องกำหนดิเทียบกันอยู่ข้างหลัง ในประวัติศาสตร์ เท่านั้นเอง. แม้อย่างนี้ก็ถือว่าเป็นการลงโทษที่ร้ายกาจ; แต่ก็ไม่เข้ากันกับเรื่องตีเสร็จ ชั่วเสร็จแล้ว แต่เมื่อทำ.

ที่เป็นหลักของศาสนานั้น พอไปทำชั่วก็ชั่วทันที เป็นคนชั่วเสร็จแล้ว, ได้เงินมากก็เป็นเงินชั่ว, เอามาเลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย ก็เป็นเรื่องพลอยชั่วไปด้วย เพราะว่ารู้กัน.

ที่นี่ อยากจะขอเตือนให้สังเกตว่า หลักบัญญัติทางศาสนานั้น ไม่มีทาง จะผิด; ถ้าเกิดขัดแย้งหรือว่า เข้าใจกันไม่ได้ และมีผิดอยู่ นี่ก็เพราะว่า เราไม่เข้าใจ หรือว่า เราตีความเอาผิด ๆ ข้อนี้ขอให้ถือเป็นหลักตายตัวว่า กฎเกณฑ์ หรือ หลักทาง ศาสนา จะผิดไม่ได้; นี้พูดเอาอย่างแบบเผด็จการ เพราะว่า เป็นเรื่องที่มีบัญญัติตามกฎ ของธรรมชาติ ที่ลึกซึ้ง ซึ่งไม่มีทางผิด; ที่เกิดไปเห็นว่าผิด ก็เพราะเข้าใจไม่ได้ หรือว่า มีความเห็นขัดแย้งอะไร ก็เพราะคนนั่นเอง ตีความหมายไม่ถูก.

สำหรับคำถามที่ว่า แล้วเขาจะรับกรรมเมื่อไร ? ก็ตอบว่าได้รับทันทีเมื่อทำ เสร็จ. ส่วนในเรื่องของทางโลกนั้น มันไม่ใช่เรื่องจริง, หรือจะใช้หลักที่ว่า ตลอด เวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลเห็นบาปเป็นน้ำผึ้งไปก่อน จนกว่าจะเห็นเป็นยาพิษ; นี่ก็ เป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องที่สอง. ส่วนเรื่องที่คนพาลทำชั่วนั้น เป็นคนชั่วไป เสร็จแล้วนั้น ไม่ต้องรอดต่อกี่หลัง ก็รอไปจนกว่าเมื่อไรบาปจะให้ผล แล้วก็เดือดร้อน อยู่; เป็นเรื่องของศีลธรรม พุคไว้สำหรับสังคม ซึ่งบอกอยู่แล้วในคำว่า ที่เรียก ว่าคนพาลนั้น คือเป็นพาลแล้ว ชั่วแล้ว ถึงที่สุดของการให้ผล ตามหลักของทาง ธรรม.

ปัญหาที่ว่า ผลกรรมจะสนองเขาโดยวิธีใดบ้าง ? นี้ก็มีหลายวิธีจริงเหมือนกัน ถ้าถือโดยหลักทางธรรม ผลก็สนองเสร็จแล้ว สมองทันควัน สมองอย่างยุติธรรมที่สุด. เขาทำชั่วมาก ก็เป็นคนเลวมาก, ทำชั่วน้อยก็เป็นคนชั่วน้อย, ทำดีก็เป็นคนดี; นี่คือวิธีหนึ่งตามกฎเกณฑ์ของทางธรรม.

ต่อจากนั้น ก็มีปฏิภริยา หรือสิ่งที่เกิดเนื่องกันเข้ามาซึ่งยังมีอีก ซึ่งจะเป็ผลให้เขาเดือดร้อน หรือสนุกสนาน หรืออะไรยังมีอีก; แล้วถ้าเขาเป็นคนมีอำนาจ หน่างนี้ก็มีความยกเว้นเป็นพิเศษ หรือมีอะไรพิเศษออกไปอีก. แต่ในที่สุดก็ไม่หนีไปจากหลักที่ว่า ทำดีก็ดี, ทำชั่วก็ชั่ว; นี่มีเพียงอย่างเดียว. ส่วนอะไรที่ไหน มากน้อยอย่างไร นี้ก็มีมากมาย ยุ่งยาก แล้วแต่กรณี.

เรื่องกรรมเป็นเรื่องบัญญัติทางศีลธรรม เพื่อสั่งคมด้วยเหมือนกัน. เรื่องกรรมทัวๆ ไป เว้นไว้แต่กรรมในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ คือ กรรมที่สาม บัญญัติเพื่อค้ำทุกข์ทางจิตใจของบุคคลเฉพาะคน; ส่วนเรื่องกรรมดี กรรมชั่ว กรรมทัวๆ ไป มีในศาสนาอื่นทุกศาสนา นั้นเป็นเรื่องทางสังคม. พุทธได้ตรงๆว่า ไม่ใช่เรื่องกรรมของพุทธศาสนา.

พุทธศาสนามีเรื่องให้ปฏิบัติ คือ อริยมรรคมีองค์แปด เป็นกรรมที่สาม สำหรับยกเลิกหรืออยู่เหนือกรรมดีกรรมชั่ว. แต่ที่เขาถามนั้นเป็นเรื่องกรรม ชนิดที่เป็นเรื่องศีลธรรมของคนทุกคน หรือทุกศาสนา แล้วก็ไปคาบเกี่ยวกันเข้ากับเรื่องกรรมที่สูงสุดของพุทธศาสนา ก็เลยคู่กันยุ่งไปหมด. เพราะฉะนั้น ขอให้ถือไว้เป็นหลักประกันความฝันเผื่อว่า ทำดี ดี, ทำชั่ว ชั่ว, เกิดเป็นกรรมจากการกระทำ; แต่แล้วก็ยังเวียนว่ายอยู่ในความทุกข์. พุทธศาสนาต้องทำจนเหนือกรรม ต้นกรรม พันกรรม, มีจิตใจอยู่เหนือกรรม.

สำหรับหลักการทางสังคมที่ว่า ทำแต่ดี อย่าทำชั่ว, แล้วพอใจอยู่ในผลกรรมที่เป็นความดีชนิดนั้นไป ตามภาษาชาวบ้าน ชาวโลก หรือในเรื่องทางสังคม : เป็นคนดี เป็นคนร่ำรวย เป็นคนสวย เป็นคนอะไรไปตามเรื่องของเขา ที่เขาพอใจกัน ไปนั้น ซึ่งยังไม่ใช้กับทุกข์.

สรุปปัญหาที่ว่า ผลกรรมจะสนองเขาเมื่อไร? พุทธตามแท้จริง ตามหลักศาสนาก็คือ สอนองเมื่อเขาทำเสร็จ เพราะฉะนั้น เราไม่มีปัญหาที่จะพูดกันถึงเรื่อง เมื่อเขาตายไปแล้ว, ตายก็ตายไปแล้ว. เมื่อพูดทางศีลธรรมก็ว่า **กรรมติดตามไปทุกภพทุกชาติ.**

(คำถาม) ปัญหาต่อไปมีว่า เรื่องอันสงฆ์ของการบวช ที่มีทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น มีอยู่อย่างไร?

(คำตอบ) นี้เคยพูดอย่างละเอียด เมื่อมีการสอนเจ้านาค พวกคุณคงไม่เคยได้อ่าน ไปลองอ่านดูก็แล้วกัน ในที่นี้จะตอบอย่างย่อแต่ใจความว่า : -

เมื่อมาบวช **ตนเองก็ได้ประพฤติกุศลธรรมและวินัย** ประพฤติบเรียมชนิดที่ทำให้รู้จักสิ่งที่ไม่เคยรู้จัก, ให้ได้รู้จัก ได้รับผลเป็นความดี ก็มีจิตใจสะอาด สว่างสงบ ได้มากกว่าเดิม. นี้เรียกว่า**บวชได้รับผล.**

ผู้อื่นพลอยได้ด้วย พุทธอย่างกำปั้นทุบดินก็คือว่า คนเขาพลอยยินดีด้วย มีความสบายอกสบายใจไปด้วย นี้ก็ถือว่า เป็นผลด้วยเหมือนกัน. อย่างที่ลูกหลานบวชนั้นญาติพี่น้องทั้งหลายก็พลอยดีอกดีใจ พลอยสบายใจไปด้วย, คนนอกนั้นที่เขามีจิตใจ

เป็นธรรม ก็พลอยยินดีไปด้วย, นี้ไม่มีทางผิด. แต่ที่เรามุ่งเฉพาะในพระพุทธศาสนา นี้ก็คือ ให้มองไปในแง่ที่ว่า การบวชนี้เป็นการช่วยกันสืบอายุพระศาสนา; บวชกี่วัน ก็ขอให้ถือว่า สืบอายุพระศาสนาเท่านั้นวัน.

ในชั้นนี้ เมื่อได้เป็นพระขึ้นมา ก็ได้มีการเรียน มีการปฏิบัติ ได้รับผลของการปฏิบัติ. ในชั่วระยะที่บวชเป็นพระ ก็ได้สืบอายุพระศาสนาอย่างยิ่ง; ศาสนามีชีวิตรอคอยอยู่ได้ ก็เพราะว่ามีคนเรียน มีการปฏิบัติ มีคนได้รับผลของการปฏิบัติ แล้วสอนต่อ ๆ กันไป. คน ๆ หนึ่งอายุไม่เกิน ๑๐๐ ปี บวชเข้ามาแล้ว ก็มีอายุพอสืบอายุพระศาสนาไปได้ระยะหนึ่ง; สมมุติว่าบวชอายุ ๒๐ ปี ก็จะได้สืบอายุพระศาสนาได้สัก ๘๐ ปี หรือต่ำกว่านั้น. บวช ๒ - ๓ เดือนก็เหมือนกัน เพราะว่าโลกนี้มีอายุเป็นล้าน ๆ ปี.

การบวชทำให้ศาสนายังคงมีอยู่ในโลก คนก็ได้รับประโยชน์จากการที่ยังมีศาสนา, ทุกคนในโลกก็ได้รับ ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตามใจ. ศาสนายังมีอยู่ในโลก ก็คุ้มครองโลกมิให้แตกดับ ทำให้คนทุกคนที่อยู่ในโลกพลอยได้รับประโยชน์ ไม่น่าก็น้อย รู้สึกตัวก็ได้ ไม่รู้สึกตัวก็ได้ เรียกว่า มีประโยชน์ มีอันสงส. ถ้าจะพูดให้กว้างกว่า ความดีที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็ช่วยโลก เพราะฉะนั้น ช่วยกันทำให้มีความดีอยู่ในโลก. ความรู้ที่ทำให้ดับทุกข์ได้ชนิดไหนก็ตาม เรียกว่า ความดีในที่นี้ คือสิ่งที่มีประโยชน์แก่โลก. การบวชจึงเป็นเรื่องเข้ามาศึกษาสิ่งที่ดีกว่า ดีที่สุดของมนุษย์, แล้วทำให้มีเหลืออยู่ ในลักษณะที่เรียกว่ามอบหมายกันต่อ ๆ ไป.

เดี๋ยวนี้เราได้บวช เพราะมีคนสืบเรื่องการบวชนี้ สืบมาจนถึงเรา เราก็ได้บวช. ถ้าไม่มีใครสืบ ก็สูญสิ้นกันไปนานแล้ว. บวช คือ การสืบอายุพระศาสนา ก็คือ อานิสฺสที่ให้แก่ผู้อื่น และได้แก่ศาสนาเอง.

ปัญหาเหลืออยู่นิดเดียวว่า ขรราวาสสืบศาสนาได้หรือไม่? ตอบว่า ได้เหมือนกัน ถ้าเขาปฏิบัติอย่างเดียวกับพระ, หรือถ้าเขาปฏิบัติอย่างเดียวกับพระก็เป็นพระไปเสียเลย โดยไม่รู้สักตัว. แต่โดยทางที่จะเรียกว่าถูกต้อง หรือยุติธรรม ขรราวาสก็คือผู้สนับสนุนพระ คือทำหน้าที่สืบศาสนาโดยตรง หรือมีส่วน. พวกชาวบ้านเขาใส่บาตรให้เราเราก่อนอย่างนี้; คุณก็ไปปิดเทมาต ก็จึงมองดูเขาในฐานะผู้ร่วมมือ ผู้มีส่วนในการช่วยกันสืบอายุพระศาสนา.

(คำถาม) ปัญหาต่อไปมีว่า กระผมอยากทราบว่ กิเลสมีกี่ชนิด ก็ประเภทกันแน่? พวกตัดเหาต่าง ๆ เช่น กามตัดเหา ภวตัดเหา วิภวตัดเหา จัดเป็นกิเลสพวกหนึ่งใช่หรือไม่?

(คำตอบ) ปัญหาอย่างนี้เห็นได้ชัดว่า เขาไม่เคยเล่าเรียน หรือไม่เคยได้เล่าเรียนทางธรรมะรั้มไม่โดยตรง เพิ่งจะมาแตะต้องเป็นครั้งแรก จึงถามว่า ตัดเหาเป็นกิเลสหรือไม่; อย่างนี้พวกอยู่ในวัดเขาก็หัวเราะ.

คำว่า “กิเลส” ใช้เป็นคำๆเดียวรวมหมดทั้งพวก กิเลสทุกชนิดจะเรียกชื่อว่าอย่างไรก็ได้. คำว่า กิเลส แปลว่าสกปรก; ตัวหนังสือแปลว่าสกปรก; อะไรสกปรกก็เรียกว่าเป็นกิเลสไปหมดจะเรียกชื่อว่า ตัดเหา อวิชชา อุปาทาน อะไรก็ตาม ก็เป็นของสกปรก เป็นกิเลสไปหมด.

สกปรกในที่นี้ หมายความว่า น่าขยะแขยง เพราะว่าทำให้เกิดความทุกข์ เป็นความสกปรกทางฝ่ายวิญญาณ ทาง *spiritualism* ไม่ใช่สกปรกฝ่ายวัตถุ เช่น โกลน อุจจาระ บัสสวะ ซึ่งสกปรก. ถ้าเอามาเปรียบเทียบกัน ผู้รู้ก็จะเห็นว่า กิเลสนี้สกปรกยิ่งกว่า

อุจจาระ บัสดาวะ หรืออะไรทำนองนั้น ; เพราะฉะนั้น คำว่า โกลนหรืออะไรทำนองนี้ ก็เป็นชื่อของกิเลสเหมือนกัน, เป็นกิเลสประเภทรากะ หรือกามารมณฺ์. มีคำว่า *บั้งกะ* คือโกลนตามธรรมดา, *บั้งกะ ในภาษาธรรม* หมายถึงกามารมณฺ์ หรือ *ความลุ่มหลงในกามารมณฺ์*, เบื้องทม กล่าวคือกาม เรียกว่า กามบั้งกะ ในคำตรวจนี้ก็มิได้อยู่.

ถามว่า กิเลสมีกี่ชนิด ? ตอบไม่ไหว ที่จะต้องไปเรียงชนิด. ก็ประเภทนั้นพอจะพูดได้. สรุปแล้วมีประเภทเดียว คือสกปรก ; สิ่งที่เป็นของสกปรกแก่จิตใจ มีประเภทเดียว อย่างเดียว.

ที่นี่ จะแบ่งแยกว่า กิเลสทำให้สกปรกได้ในแง่ไหนบ้าง ? ก็เลยแบ่งแยกเป็น โสกะ โทสะ โมหะ, บางทีก็เรียกว่า รากะ โทสะ โมหะ. กลุ่มแรก โสกะ บางทีก็เรียก รากะ, บางทีก็เรียก ตัณหา. กลุ่มที่ ๒. เรียกว่า โกรธ โทสะ พยาบาท หรืออะไรอื่นแล้วแต่จะเรียก. กลุ่มที่ ๓. เรียกว่า โมหะ ในฐานะที่เป็นนักศึกษา จะทำการศึกษา ควรจะมีหลักวิชาซึ่งมีเหตุผล ผมก็อยากจะบอกความหมายของกิเลสทั้งสามประเภทนี้ดังนี้ : -

ประเภทแรก โสกะ รากะ ความโลภ ความกำหนัด ความต้องการ ความปรารถนา เป็นกิเลสประเภทที่มีอาการตั้งเข้ามาถือไว้ กอครัดไว้, เป็นประเภทที่ตั้งเข้ามาหาตัว. ความรักก็ตี ความโลภก็ตี ความกำหนัดก็ตี ความปรารถนาก็ตี เป็นพวกความต้องการ ล้วนแต่จะตั้งเข้ามาหาตัว มีชื่อมากหลายสืบชื่อ.

ประเภทที่สอง ไม่ตั้งเข้ามาหาตัว ผลักออกไป กระทั่งว่า ต้องการจะทำลายเสียให้หมดสิ้น ไม่ทะนุถนอม ก็มีชื่อว่า ความโกรธ โทสะ มีชื่ออื่นอีกมาก ; เป็น

พวกตรงกันข้ามกับพวกอย่างทีหนึ่ง ซึ่งต้องการเอาเข้ามากอดไว้ ส่วนอย่างที่สอง ผลักออกไป หรือทำลายเสียให้สูญสิ้น.

ประเภทที่สาม เรียกว่า โมหะ นี่คือไม่รู้ มันหลับตา ไม่รู้ว่าจะทำอะไร, ก็ทำไปอย่างไม่รู้ว่าจะทำอะไร, ทำให้มีความทุกข์ โดยไม่รู้ว่าจะทำอะไร; เป็นความสนใจ ที่ทำให้เกิดความทึง แล้วไม่รู้ก็ทำให้เกิดความสงสัยลังเล, เรียกว่าเป็นความวนเวียนอยู่รอบ ๆ ไม่รู้ว่าจะเอาเข้ามา หรือว่าจะผลักออกไป. อันนี้ในที่สุดก็ไปอยู่ในรูปที่เอาเข้ามา หรือผลักออกไป แต่เวลานี้ยังไม่เป็นอย่างนั้น ก็เรียกว่ามีคเป็นโมหะ ให้มองเห็นภาพพจน์ดังนี้ :-

กิเลสพวกแรก จึงเข้ามาหาตัว มายึดถือไว้ กอดรัดไว้.

กิเลสพวกที่สอง ผลักออกไป เตะออกไป ไม่ให้เข้าใกล้.

กิเลสพวกที่สาม วนเวียนอยู่รอบ ๆ ไม่รู้ว่าจะอย่างไรกันแน่ เป็นกิเลสประเภทสงสัย ลังเล แต่ยังมีความทึง ความสนใจอยู่.

กิเลสทั้งสามประเภทนี้ รวมยอดลงเป็นอันเดียว มาจากอวิชชา. อวิชชา ก็ปราศจากความรู้ มันเลยทำให้เกิดโลภะ จะเอาเข้ามา, เกิดโทสะ คือ ผละออกไป, หรือว่าจะวนเวียนอยู่ด้วยโมหะ ก็ตามใจ.

อวิชชา เป็นแม่ของเขาทังหมดในบรรดากิเลส; มันก็ปรุงให้เป็นความโลภเข้ามาในบางกรณี, ในบางกรณีเป็นความโกรธขึ้นมา, เป็นความสงสัยลังเลอยู่ในบางกรณี. กิเลสก็มีอยู่เท่านี้ มีสามตัว หรือสามประเภท มาจากตัวเดียว คืออวิชชา. สิ่งที่เรียกว่า อุปาทานนั้น มีได้ในทั้งสามตัว นั่นคือ อุปาทานเป็นโลภะ, อุปาทานเป็นโกรธ, อุปาทานเป็นลังเลสงสัย เพราะว่ามาจากอวิชชา ก็มีได้ ในรูปต่างๆ เช่นเดียว

กับอวิชา กลอดมาเป็นอะไรก็ได้ด้วยอุปาทาน : เราก็รักด้วยอุปาทานในอะไร, เราก็เกลียดด้วยอุปาทานนั้น, แล้วเราก็ล้งเลงสย.

กิเลสมีที่ชนิด ก็ประเภทกันแน่ ๆ ก็แล้วแต่จะแบ่ง. มองดูไปที่แม่ของมัน ก็คือของสกปรก มีอวิชา เป็นชื่อของตัวประธาน, แล้วกลอดกลุมาเป็นนั้น เป็นนี้ ไม่ใช่พร้อม ๆ กัน แล้วแต่กรณี แล้วแต่โอกาส. เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ฯลฯ เมื่อโรมันมีอาการอย่างนี้แล้ว ไม่มีความรู้ ไม่มีสติสัมปชัญญะ ไม่มีสติปัญญา อวิชาก็จัดการไปตามเรื่อง ประุงให้เกิดความโลภบ้าง, ในบางกรณีก็เป็นโทสะ ความโกรธบ้าง; ไม่ใช่สามอย่างนี้เกิดขึ้นพร้อมกัน แล้วก็เป็นที่พึงเกิด.

เมื่อมีการปรุงแต่งในจิตใจ เมื่อตาเห็นรูป เป็นต้น **อย่าได้เข้าใจผิด ๆ** ไปว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดอยู่แล้ว เต็มอักษอยู่แล้วข้างในอย่างนั้น; จะเป็นความเข้าใจผิด ประเภทที่ว่า สิ่งต่างๆ เป็นของเที่ยง เป็นอะไรไปทำนองนี้.

สิ่งต่างๆ มีการปรุงแต่งเรื่อย ในบทที่เราพูดว่า **สุขํ สงฺขาร สนฺตติ - ความสืบเนื่องของสิ่งที่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่อย;** ไม่มีคน ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา. กิเลสก็เหมือนกัน เป็นของปรุงแต่งขึ้นในจิตใจ มีพฤติกรรมไปตามเหตุตามปัจจัย อยู่เรื่อยๆ พอถึงขั้นที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง เราเรียกว่า กิเลส หรือของสกปรก ก็มีชื่อเรียกตามอาการ ที่แสดงอยู่.

ถ้าเคยเข้าใจว่า กิเลสเป็นอย่างอื่น ก็เข้าใจเสียให้ถูกต้อง ว่าตัวมันสกปรก ทำจิตใจให้สกปรก ในแง่ใจแง่หนึ่ง, ซึ่งสกปรกในที่นี้ หมายถึงเป็นความทุกข์ มันให้เกิดความทุกข์ แล้วเป็นของน่าขยะแขยง น่าเกลียด น่ากลัว น่าอะไรทุกอย่าง เรียกว่า กิเลส.

ถ้าไม่เคยทราบถึงขั้นนี้ อาจจะเข้าใจเคลือบเบี่ยงไปในทางอื่นก็ได้ ให้เข้าใจ เป็นหลักประกันความพินาศว่า กิเลส แปลว่า เป็นสิ่งเศร้าหมอง เป็นของสกปรก.

นี้เวลาก็อหมดแล้ว.

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย

ธรรมทานมูลนิธิ หน้าสวนโมกขพลาราม

๖๘/๑ หมู่ ๖ ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๒, ๔๓๑๕๙๖ - ๗, ๔๓๑๖๖๑ - ๒, โทรสาร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๙๗

พิมพ์ที่ธรรมสภา

๑/๔ - ๕ ริมถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐

โทร. ๐ - ๒๕๕๑ - ๑๕๓๕, ๐ - ๒๕๕๑ - ๑๖๐๔ โทรสาร. ๐ - ๒๘๘๘ - ๗๙๕๐

โปรดแก้คำผิด ในสัญญาตาปริหรรศน์ เล่ม ๒

(การนับบรรทัด ให้นำลงมาตั้งแต่บรรทัดบนสุด คือบรรทัดของเลขหน้า,
ถ้ามี (จล) ให้นำขึ้นมาจากล่าง, เพื่อประหยัดเวลา.)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๔	๗	สติปัญญาอย่า	สติปัญญา : อย่า
๘	๔ (จล)	ปาฏิหาริย์	ปาฏิหาริย์
๙	๘	“เรื่องที่ ๒”	หมายถึงเรื่อง ต่อจากเรื่องที่พูด จบลงไปก่อนหน้าคำคำนี้ แต่ลืม พูดว่า “เรื่องที่ ๑”
๙	๙	องคกุลิมาล หรือมิจนา	องคกุลิมาล หรือมิจนา-
๙	๘ (จล)	อาเทศ	อาเทศนา
๑๒	๓ - ๒ (จล)	ความคับทุกข์อะไรก็มี	ความคับอะไร ๆ ก็มี
๑๒	๑๐ (จล)	อย่างนี้	อย่างนี้”
๑๓	๑ (จล)	มีแล้ว	ว่ามีแล้ว
๑๓	๓ (จล)	लग	วาง
๑๗	๑๐	เง่า	เหง้า
๒๑	๖ (จล)	เพียรคือคำว่าวิริยะ,	เพียร, คือคำว่าวิริยะ
๒๒	๔	ยหิติ	ยหิติ
๒๕	๔ - ๕	ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร	“ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร”
๒๕	๕	ตั้ง	ตั้ง
๒๖	๕ (จล)	วายามะภาษาบาลีหรือเป็น -	วายาม ภาษาบาลี หรือเป็น
		ยามะ	วูยาม
๒๖	๖ (จล)	ข้างหรือ	ข้างหน้าคือ
๓๐	๔	อริยสัจ	อิทธิบาท
๓๑	๖ (จล)	ปปัญจา	ว่า ปปัญจ

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๕	๔	วิริยะ	วิริยะ
๓๕	๘	ข้ามวิริยะ	ข้ามกับวิริยะ
๓๕	๔ (จด)	ปัจจัย (ทั้ง ๔ คำ)	ปัจจัย
๓๕	๗ (จด)	ปัจจัย	ปัจจัย
๓๘	๓	, ผักไผ่	ผักไผ่,
๓๘	๗ (จด)	ทำก็ทำ.	ทำก็ทำ;
๓๘	๗ (จด)	ปัญญา;	ปัญญา.
๔๓	๕	วิริยะ	วิริยะ -
๔๗	๘	ที่พูด	ที่จะพูด
๔๗	๑๐	แต่คำว่าจิตเท่านั้น,	คำว่า จิต ก็มี จิตฺร ก็มี,
๔๗	๔ (จด)	งาม จิตตะ หรือ จิตร	งาม. จิตฺก หรือ จิตฺร
๔๗	๔ (จด)	เติมเข้า	เติม "วิ" เข้า
๕๐	๑๐ (จด)	จต	จิต
๖๓	๓	ไต่ก็	ไต่
๖๓	๗	สิ่งที่สร้าง	ข้อที่สี่ : สิ่งที่สร้าง
๖๓	๒ (จด)	เพียง	เพียง
๖๘	๗ (จด)	คน	"คน"
๖๘	๔ (จด)	คน	"คน"
๖๘	๑๑ (จด)	นิปทา	นิปฺปทา
๗๐	๓	ปทปธาน	บทว่าปทานปธาน
๗๒	๓	ก็เมื่อ	และก็เมื่อ
๗๔	๓ (จด)	เฉพาะ ทัวถึง	ถึงไว้เฉพาะ ถึงไว้อย่างทั่วถึง
๘๓	๔	บัสสนา สติ	บัสสนาสติ -
๘๓	๑๐	ธรรมนี้	"ธรรม" ในที่นี้
๘๓	๑๑	รูปกาย	รูปธรรม
๘๓	๖ (จด)	บัสสนา สติ	บัสสนาสติ
๘๔	๒	สัมมา สัม	สัมมาสัม

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๘๔	๓	สวากขาโต ภควตา ธัมโม	สวักขาโต ภควตา ธัมโม
๘๗	๗ (จบ)	เริ่มแรกด้วยการพิจารณา.	เริ่มแรกด้วยการพิจารณา
๘๗	๘ (จบ)	ธัมมารมณ	ธรรม
๙๓	๖ (จบ)	สต	สติ
๑๐๑	๑๑	ทิปฏก สมุ	ปิฏกสมุ
๑๑๘	๕	เพียรรักษา	เพียรรักษา, ธรรมะที่เป็นการ ตั้งสติไว้เฉพาะหน้าหรือทั่วถึง : กาย เวทนา จิต ธรรม,
๑๓๑	๒	เรื่องตักกิลีส	(ชี้คฆ่าออกเสีย)
๑๓๔	๕	อมตผลา,	, อมตผลา
๑๓๘	๙ (จบ)	ชวานฉน	ชวานฉน :
๑๔๙	๒	มาตรฐาน	มาตรฐาน
๑๖๑	๗ (จบ)	ที่	ที่
๑๖๓	๔	กิลีส	กิลีส.
๑๖๗	๕	อยู่ก็จริง	อยู่; ก็จริง!
๑๖๗	๕	มันก็จริง	มันก็มีจริง
๑๖๙	๔ (จบ)	ไยมัน	ทวยมัน
๑๗๕	๘	การปฏิบัติ	“การปฏิบัติ
๑๗๕	๙	ภูมิของจิต นั้นเข้าชั้น	“ภูมิของจิต นั้นเข้าชั้น”,
๑๗๖	๓	เป็นกัน	กัน
๑๗๖	๔	ก็ยังถูก	; รู้เพียงเท่านั้นก็ยังถูก
๑๘๙	๗ (จบ)	ได้	ได้
๑๙๑	๓ - ๔	แม่จะมา เห็นเรา	(แม่จะมา เห็นเรา).
๑๙๕	๕, ๙, ๑๐ (จบ)	มิตทวส (๓ แห่ง)	มิตทวส
๒๐๔	๖	อนโต ทุกขสฺส กิริยา	ทุกขสฺส อนตกิริยา
๒๑๐	๙	ฟุ้งซ่าน.	ฟุ้งซ่าน ราว.
๒๑๓	๘ (จบ)	สฺวาก	สฺวากุ
๒๑๗	๘	สังขาร	สังขาร -

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๒๑๗	๑๑	ภย	เขย
๒๑๗	๑๒	ภย	เขย
๒๑๘	๓	ไปได้	ไปไม่ได้
๒๑๘	๘	ก็จะมิกาย	; ก็จะมิกาย
๒๓๑	๔ (จล)	เมตตฺย	เมตฺย
๒๓๔	๕ (จล)	หมุ่น	มุ่น
๒๕๐	๕	เห็น	เห็น
๒๕๔	๕ (จล)	เอหิภิกขุ พุทฺทมจริยํ จรต	เอหิ ภิกขุ จร พุทฺทมจริยํ
๒๕๘	๗	เป็นต้น.	เป็นต้น :
๒๕๘	๘	อีก; มันไม่ไถ่ตกลง	อีก มันไม่ไถ่ตกลง;
๒๖๓	๔ (จล)	สุญ	สุญ
๒๖๔	๔ (จล)	แล้วคำว่า	แล้วมาเป็นคำว่า
		สุญญ	สุญญ
๒๖๔	๕ (จล)	สุญญ	สุญญ
๒๗๐	๓	ที่เผชิญ	แต่นี้เผชิญ
๒๗๔	๕	ตถาคต ภา	ตถาคตภา
๒๗๔	๕	ตถาคต ภาสิตา	ตถาคตภาสิตา (ทุกแห่ง)
๒๗๔	๔ (จล)	ก็มากู้	ก็มาจับคู่
๒๗๕	๓	๖ คำ	ราว ๆ ๖ คำ
๒๗๕	๗	จิตฺตพ	จิตฺตพ
๒๗๘	๒ (จล)	ภาพย์	ภาพย์
๒๗๘	๔ (จล)	เวยยา	เวยยา
๒๗๘	๑๓ (จล)	จิตฺตพ	จิตฺตพ
๒๘๘	๗ (จล)	ก	ก็
๒๙๐	๗	ทัวคน	ทัวตน
๒๙๔	๘	จักรพรรตี	จักรพรรติ
๒๙๖	๖ (จล)	ทินนาสูตร	ทินนสูตร

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๐๑	๒ (จบ)	ยดา ปจ	ยดาปจ
๓๐๕	๗	ฮาตวัฏฏ -	ฮาตวัฏ -
๓๑๕	๒	โคตมี	โคตมี -
๓๑๗	๗	วันก่อน	วันก่อน.
๓๑๗	๘	ของการบรรยายเป็น	ของการบรรยาย เป็น
๓๑๗	๙	สัญญาตาใน	สัญญาตา เฉพาะใน
๓๑๗	๑๐	ของจิต	ของจิต -
๓๑๙	๗	กันไม่ได้.	กันไม่ได้
๓๑๙	๘	ศาสนานี้	ศาสนานี้.
๓๑๙	๑ (จบ)	ตำนาน	ตำนาน -
๓๒๒	๑๐	ทุกอย่าง	ร ว่างทุกอย่าง
๓๓๐	๖ (จบ)	พุทธ	พุทธ
๓๓๒	๘	กิลโตไฟค์ด	ฟีโลโซไฟค์ด
๓๓๒	๙	แห่งยูโต	แห่งการใช้อยูโต
๓๓๓	๔ (จบ)	รู้ได้สารพัดอย่าง รู้	รู้ได้สารพัดอย่าง รู้
๓๓๘	๓ (จบ)	หน้าออก ซึ่งเข้าใจเอา - เองอย่าง	หน้า ออกซึ่งเข้าใจเอาเอง อย่าง
๓๔๐	๘	ทินนาสูตร	ทินนสูตร
๓๔๑	๖ (จบ)	สัญญาตา.	สัญญาตา".
๓๕๘	๓	ศรัสวตี	ศรัสวตี
๓๖๐	๗	อย่างที่ว่า	อย่างที่ว่า.
๓๖๙	๖	กลุ่ม	กลุ่ม
๓๖๙	๘	เพราะเพื่อ	เพราะเมื่อ
๓๖๙	๒ (จบ)	กัน	กัน
๓๗๓	๘	ปณฺจปาทานกฺขนฺธาทุกฺขา	สงฺขิตฺเตน ปณฺจปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา
๓๗๗	๑๐/๑๑	เช็คส์เบียร์ (๒ แห่ง)	เช็คส์เบียร์

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๓๙๒	๗	อรหันต์; อย่างนี้ก็ยังมี	อรหันต์ อย่างนี้ก็ยังมี.
๓๙๒	๕ (จล)	ผู้ครองเรือน	ผู้ครองเรือน.
๔๐๐	๕	ธรรมา	ธรรมตา
๔๐๐	๗ (จล)	ปพฺพชิต	ปพฺพชิต
๔๐๓	๓ (จล)	ตถาคต ภา	ตถาคตภา
๔๐๓	๔ (จล)	เป็นมณฑ์อยู่เสมอ	มณฑ์อยู่เสมอ :
๔๐๔	๔	จกร	จักร
๔๑๐	๗ (จล)	กำลัง	กำลัง
๔๑๒	๑๐	อะไรความ	อะไร, ความ
๔๑๒	๔ (จล)	ก็เห็นอยู่	ก็เห็นอยู่
๔๑๔	๑๐	ไม่มีมิตรจะมีแต่ศัตรู	จะมีแต่มิตร ไม่มีศัตรู
๔๑๕	๘ (จล)	ภย	ขย
๔๓๐	๘	จะสาธิต	จักสาธิต
๔๓๐	๔ (จล)	ภิกขุ โอวาทำ	ภิกขุโอวาทำ
๔๓๑	๔	อัครัตเต	อัครัตเต เทวปัญหานัง
๔๓๑	๘ (จล)	ภพพาภพเพ	ภพพาภพเพ วิโลคนั-
๔๓๑	๑๐ (จล)	ปัจจุเสกาล	ปัจจุเส ว กเต กาล
๔๓๖	๖ (จล)	ฟรีน	ฟรี น
๔๔๒	๑๐	รัฐีกทาง	รัฐีก. ทาง
๔๔๓	๕	ทำนองนั้น ;	ทำนองนั้น.
๔๔๓	๖	ทัญชี่	ทัญชี่; ชื่อนี้
๔๔๓	๘	ทางศีล	ทางศีล -
๔๔๖	๖	มิจจา	มิจจา -
๔๔๗	๗	สทา สโต	สทา สโต
๔๔๗	๗ (จล)	เอวเมสุค	เอวเม สุค
๔๔๗	๗ (จล)	ชัวโมง	ชัวโมง.
๔๕๒	๒ (จล)	pescartes	descartes

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๔๕๕	๕ (จบ)	นี้ว่า	นี้ว่าง
๔๕๖	๗ (จบ)	ในเวลานี้ก็	ในเวลานี้ ก็
๔๕๙	๖ (จบ)	แล้วมา	แล้วมา ;
๔๖๘	๙ (จบ)	ทับไป ของ	ทับไป. ของ
๔๗๐	๖ (จบ)	ปนัน	ปาทำ
๔๗๐	๑๑ (จบ)	รวม สมุปนัน,	รวมสมุปาทำ,
๔๗๑	๑ (จบ)	สงขาร สน	สงขารสน
๔๗๑	๒ (จบ)	รวม สมุปนัน - เกิด	รวมสมุปาทำ - การเกิด
๔๗๑	๑๑ (จบ)	๔๒	๓๒
๔๗๒	๒	ตตสนตตส ยถากุที อัย น โหติ	ปตตสนตตส ยถากุที น ภย โหติ
๔๗๒	๔	กลัวแก่	กลัวแก
๔๗๖	๕ (จบ)	สงขาร สน	สงขารสน
๔๗๖	๙/๖ (จบ)	รวม สมุปนัน	รวมสมุปาทำ
๔๗๙	๓	ชาติ,	ชาติ :
๔๗๙	๓	ตัวเรา,	ตัวเรา
๔๗๙	๔	เจ้าของ, ทรัพย์	เจ้าของทรัพย์
๔๗๙	๔	นั้นเป็น	นั้นว่าเป็น
๔๗๙	๗	รวม สมุปนัน	รวมสมุปาทำ
๔๘๕	๑ (จบ)	ที่เรามาองค์กันแต่ส่วนนี้ ;	; ที่เรามาองค์กันแต่ส่วนนี้
๔๘๙	๖	เติมได้	เติมได้ ;
๔๘๙	๖	กลายเป็นเรื่อง	เป็นเรื่องกลายเป็น
๔๙๔	๖	รวม	รวม -
๔๙๔	๗	ปนัน	ปาทำ
๔๙๔	๗	สงขาร สน	สงขารสน
๔๙๔	๔ (จบ)	โดยเฉพาะ	โดยเฉพาะ ;
๕๐๓	๗ (จบ)	แปล	หมายความ

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๕๐๓	๘ (จล)	เล่นไป.	เล่นไป,
๕๐๓	๘ (จล)	พยัญชนะ	พยัญชนะ ;
๕๐๖	๔	อุปัชฌายา	อุปัชฌายา
๕๐๖	๔ (จล)	สติ สัม	สติสัม
๕๐๗	๔	เราเขา	เราเขา.
๕๐๗	๕	สติเป็น	สติปน
๕๑๐	๘ (จล)	ปัจจุ	ปตฺติยา
๕๑๓	๓ (จล)	เยเต	เย เต
๕๑๓	๓	ตถาคตา ภา	ตถาคตภา
๕๑๔	๘	สุญญา	สุญญา -
๕๑๕	๔ (จล)	ตายไป	ตายไป
๕๑๖	๕ กับ ๖ (จล)	บัสสนา	บัสสนา -
๕๑๘	๔ (จล)	ปัจจุ	ปตฺติยา
๕๒๓	๔ (จล)	บรรพทิก	บันทึก (ทุกแห่ง)
๕๒๔	๑ (จล)	ประณม	ปฐม
๕๒๔	๘ (จล)	พริบไต้ตี	พริบ ไต้ตี
๕๓๔	๕ (จล)	สงฺฆาร สนุ	สงฺฆารสนุ
๕๓๔	๘ (จล)	แล้วก็เป็นของ	; และก็พึงทราบว่าเป็นของ
๕๓๔	๘ (จล)	ความโกรธบ้าง ;	- ความโกรธบ้าง ; บางกรณี ก็เป็นความหลงบ้าง ;
๕๓๔	๖ (จล)	ประเภทที่ว่า	ไปว่า

คำพยานเป็นพยาน

- เกิดในตระกูล "พาณิชย์" บรรพบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคย
 ย้ายไปเปลี่ยนมาเป็น พ่อค้า ทางเรือด้วย ในนามว่า
 พุทธทาส, เป็นลูกพี่ลูกน้องของ พระพุทธเจ้า 11 ต่่องงาน
 กับ พวก ศฤงคารีของยิวกว่า มีใจพัวร์ แต่ไม่ขี
 จิตร์รู้กันก็ คง.
- ทำหน้าที่ช่างเย็บ ตามแม่ของ พระพุทธเจ้า มีใช้ตาม
 แม่ของ พระเพณีสู่ ซึ่งเป็นเรื่อง ไทจงสุตตหรือของ
 โลก; ทำหน้าที่เก็บเงินเพิ่มเงิน ตามตอว แม่ยังไม่ทิ้งหรือ
 ทำพระ โยชนตอน และประโยชน์อื่น ๆ ในโลกอื่น
 ได้ เป็นที่พอใจ ชนิต นอกเป็นสุข กว่าคนธรรมดา
 มาก อยู่ไม่ยั้งก็ ย.
- มีทั้ง ศักดิ์ประจักษ์ ชื่อ สอนไม่ถูก ฟลา ราม,
 ขายของ มีศีลธรรม, มีสันต์ ชื่อ "ธรรมวิเศษ"
 สำนักรบดณ ทุกชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ, ยิ่งกว่า
 เข็ม สรรพสันต์.
- แต่ก็มีชื่อเสียงกัน พี่เขยคนมีสันใจ แล้วเขา
 ว่า ขยของปลอม, หากันต์ ศีลที่สยลิว มี
 ภัยพิบัติที่ของเขย แต่ฐานะของเขา ก็ไม่ล้มลง
 มีคนอื่นไป เพิ่มเงินเรี่ยไร.
- มีฝีมือ ทำพยาน อย่างสูง กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่ยอม
 ย้ายที่อื่น เขาบอกว่า กลัวจะพินาศได้ แต่ด้วย
 ข้อใจ ไม่กล้า เล่มมีเสียอีก, ข้อบรมผู้คนใจ
 ให้ใจใจ สามารถ คำนึง รอยตาม ได้ จำนวนหนึ่ง
- ข้อข้อ ท่านทั้ง หลาย คงจะรู้จักจำพยานที่ สมัย
 เป็น คือ ยิวจีน มีพยานเจ้า และฐานะของพยานเจ้า
 รวมไว้ที่นั่น มีที่ สักด ยิวจีนไม่, ๓๓๓!

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย ชมรมทานุศลนิธิ ๖๗/๑ หมู่ที่ ๖ ต.เสม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐
 โทร. ๐-๗๗๔๓-๑๕๕๖, ๐-๗๗๔๓-๑๖๖๑-๒ โทรสาร ๐-๗๗๔๓-๑๕๕๗
 พิมพ์ที่ ชมรมสภา ๑/๔-๕ ถ.บรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
 โทร. ๐-๒๕๔๑-๑๕๓๕, ๐-๒๕๔๑-๑๖๐๔ โทรสาร ๐-๒๕๕๗-๗๕๔๐

บันทึก

หนังสือชุด "ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส" เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๙]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓)	สันตสเสตัพพธรรม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธิกจริยธรรม	๑๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๒]
(๗)	โอสธาเรตัพพธรรม	๑๓.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจรียา	๑๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๐)	มหิตลธรรม	๑๗.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๗]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๕)	สุญญตาปริทรรคน์ เล่ม ๑	๓๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๖)	ค้ำยธรรมบุตร	๓๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตตสภาวะธรรม	๑๔.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๙)	ปฏิบัติทาปริทรรคน์	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๑)	สุญญตาปริทรรคน์ เล่ม ๒	๓๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๒๒)	เตกัจฉกธรรม	๑๗.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	ศารทกาลิกเทศนา เล่ม ๑	๒๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษยโลก	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๒๙)	ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอบุษฐ์	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๓)	ไถวัลยธรรม	๑๒.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๕)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๘)	ชุมนุมล้ออายุ เล่ม ๑	๔๒.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข	๓๙.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ เล่ม ๑	๓๗.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๑)	อะไรคืออะไร?	๓๗.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๒)	ใครคือใคร?	๓๗.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๓)	อริยสัจจากพระโอบุษฐ์ ภาคต้น, ภาคปลาย	๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๔๔)	ราชภโฏวาท	๓๙.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๕)	กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๑๔.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๖)	ธรรมะเล่มน้อย	๔๐	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๗)	ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ	๔๔.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๘)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒	๓๑.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๙)	หัวข้อธรรมในคำกลอน และบทประพันธ์ของ "สิริวิลาส"	๔๒.๑	
(๕๐)	ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑	๔๖.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๑)	ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒	๔๖.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๒)	ชุมนุมปาฐกถาชุด "พุทธธรรม"	๓๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๓)	สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู	๑๔.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๔)	นวกานุสาสน์ เล่ม ๑	๓๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๕)	สันติภาพของโลก	๑๘.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๖)	ธรรมะกับสัญชาติญาณ	๑๕	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๗)	ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑	๔๐.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๘)	อติมมยตาประยุกต์	๑๒.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๙)	ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์	๑๕.๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๐)	อติมมยตาประจำปี	๑๒.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๑)	อติมมยตาปริทัศน์	๑๒.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๖๒)	สันติภูมิจิตธรรม	๑๓.ข	
(๖๓)	พุทธธรรมประยุกต์	๑๗.จ	
(๖๔)	สัมมัตตานุภาพ	๔๐.ฉ	
(๖๕)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๒	๑๖.ก	
(๖๖)	โพธิปักขิยธรรมประยุกต์	๑๔.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๗)	คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา	๔๐.ช	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๘)	อานาปานสติบรรยาย-อภิปราย-สัมมนา-สาธิต	๒๐.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๙)	พัลลิกไตรเทศนา	๒๕.ง	
(๗๐)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๓	๑๖.ข	
(๗๑)	คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม	๔๐.ช	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๒)	ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ	๓๗.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๓)	มนุสสธรรม	๑๗	
(๗๔)	พุทธวิธีชนะความทุกข์	๑๔.จ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๕)	หลักพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่	๑๔.ฉ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๖)	ปัญหาแห่งมนุษยภาพ	๑๗.ฉ	
(๗๗)	เทคนิคของการมีธรรมะ เล่ม ๒	๓๗.จ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๘)	ธรรมสังขปกิณณะ	๑๘.เม	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๙)	ธรรมะคือสิ่งพัฒนาชีวิต	๑๘.ญ	

ผู้บริจาคทรัพย์ในการพิมพ์ และผู้ร่วมมือช่วยเหลือทุกท่าน
ขออุทิศกุศลแก่สรรพสัตว์

๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔

[โปรดช่วยค่าพิมพ์ อนุญาตาปริทรรศน์ เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๓ เล่มละ ๓๐๐ บาท]

